

ČESKOSLOVENSKÉ LÉGIE - SLOVÁCI - SLOVENSKO

ČESKOSLOVENSKÉ LÉGIE - SLOVÁCI - SLOVENSKO

Bratislava 2022

Peter CHORVÁT
Martin POSCH a kol.

© Vojenský historický ústav

© v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied, v. v. i., v Bratislave

Recenzenti: PhDr. Tomáš Jahelka, PhD.
PhDr. Vladimír Sklenka, PhD.

Fotografie na prednej strane obálky: Československý legionár na strážii pri rieke Jenisej v Krasnojarsku na Sibíri (väčší záber vpravo), Generál Milan Rastislav Štefánik v Jekaterinburgu 10. decembra 1918 počas návštevy československých jednotiek, Príslušníci československých légii z Talianska v Bratislave v roku 1919, Replika lietadla Caproni Ca. 33 zo zbierok Vojenského historického múzea v Piešťanoch, Generál Milan Rastislav Štefánik v sprievode talianskeho generála Andreu Grazianiho prehliada jeden z československých plukov v lokalite Monte Baldo v Taliansku v júli 1918, Vojenská misia československej armády v decembri 1918 v Prahe, Pohľad na Bratislavu v medzivojnovom období (zhora nadol).

Fotografie na zadnej strane obálky: Minister Vavro Šrobár v sprievode talianskeho generála L. Piccioneho a francúzskeho generála E. Mittelhausera koncom mája 1919 v Bratislave, Právoslávny chrám v Irkutsku, Štáb plukovníka Josefa Šnejdárka na kalvárii pri Banskej Štiavnici počas bojov v júni 1919 (zľava doprava).

ISBN 978-80-89523-80-1

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Úvodom PETER CHORVÁT – MARTIN POSCH	9
Prvá svetová vojna a Liptov PETER VÍTEK	13
Ferdinand Čatloš v československých legiách v Rusku STANISLAV V. CHYTKA	43
Nezlomný legionár Jozef Dřímal MILENA BALCOVÁ	73
Denníkové zápisky legionára Jána Šándora v kontexte pôsobenia československých légii v Rusku JURAJ KRÍŠTOFÍK	81
„Bohdan I. Veľký, cár Sibírsky“. Kríza v Československom vojsku na Rusi v prvej polovici roku 1919 BOHUMILA FERENČUHOVÁ	93
Československý tábor pre Slovákov v Irkutsku JANA ZAŤKOVÁ	119
Československí legionári na Slovensku v roku 1919 PETER CHORVÁT	127
Z légii do diplomacie. Príbeh Slováka, ktorý podpísal Deklaráciu Spojených národov SLAVOMÍR MICHÁLEK	139
Martin Oríšek: učiteľ a legionár v úlohe poslanca agrárnej strany MATEJ HANULA	155
Architekt a legionár Juro Tvarožek MIROSLAV HRDINA	173
Slováci uprostred revolučného chaosu. Rok 1917 v Rusku a jeho reflexia v týždenníku Slovenské hlasy JAROSLAV VALENT	187
Ako Československý denník informoval o M. R. Štefánikovi SUSUMU NAGAYO	205
[Príloha]	204

Spoločenský rozmer Štefánikových nielen vedeckých úspechov MICHAL KŠIŇAN	219
OBRAZOVÁ PRÍLOHA PUBLIKÁCIE	235
M. R. Štefánik a československí legionári: pohľad z Ruska, história a súčasnosť ELENA P. SERAPIONOVA	243
Od Padu k Dunaju. Česko-slovenská légia SERGIO TAZZER	251
Češi a Slováci v australském „Jugo Slav Battalion“. (Z internačných táborů pro nepřátelské cizince přes Soluňskou frontu do čs. legie ve Francii) PAVEL KREISINGER	265
[Príloha]	278
Vznik Banky československých légii a jej expanzia na Slovensko ĽUDOVÍT HALLON	281
Aj legionár je len muž. Medzi romantickým hrdinom a realitou EVA ŠKORVANKOVÁ	299
M. R. Štefánik ako subjekt príležitostnej poézie a politickej lyriky (1919-1948) LUKÁŠ KRAJČÍR	313
Bratislavskí „výzvedčiaci“ a Štefánikove slávnosti JURAJ BABJÁK	339
Z vojakov veliteľmi. Legionárska stopa v spravodajskej činnosti druhého československého odboja MARTIN POSCH	355
Filip Tretiník – legionár s povstaleckým príbehom MARIAN UHRIN	369
Milan Rastislav Štefánik v reflexii didaktiky dejepisu MIROSLAV KMEŤ	375
Milan Rastislav Štefánik a československé légie vo výučbe vojenských dejín Slovenska na Akadémii ozbrojených síl v Liptovskom Mikuláši JURAJ ŠIMKO	383

Odkaz na činnosť M. R. Štefánika a československých légii v zbierkach Vojenského historického múzea v Piešťanoch

VIERA JURKOVÁ	387
<hr/>	
Jozef Gregor Tajovský – čs. legionár v Rusku	
MILOSLAV ČAPLOVIČ	403
<hr/>	
SUMMARY	410
ZUSAMMENFASSUNG	413
<hr/>	
VÝBEROVÝ MIESTNY REGISTER	416
VÝBEROVÝ MENNÝ REGISTER	425
<hr/>	

Československé légie – Slováci – Slovensko

Československé zahraničné vojsko (tzv. československé légie) predstavuje fenomén, ktorému je najmä v súčasnej českej historiografii dlhodobo venovaná mimoriadna pozornosť. Súvisí to nielen s väčšinovým zastúpením legionárov – Čechov v tomto revolučnom vojsku ale aj s intenzívnym, neutíchajúcim záujmom tamojšej odbornej i laickej verejnosti o uvedenú problematiku. Motiváciou záujmu tamojších autorov sú pritom nielen individuálne rodinné príbehy reprezentujúce tzv. žité dejiny. Môže ísť aj o rozličné regionálne súvislosti, otázky účasti legionárov na ozbrojených konfliktoch v roku 1919 alebo ich pôsobenie v konštituovanej Československej republiky, pre ktorú na bojiskách 1. svetovej vojny neraz obetovali to najcennejšie – zdravie i životy. Zaujímavá téma teda implikuje množstvo zaujímavých perspektív a príziem, ktoré by sami osebe mohli byť námetom pre osobitnú (a dodajme obsahlu) historiografickú prácu.

Snahou autorov tejto kolektívnej monografie je poukázať na niektoré „slovenské“ súvislosti týkajúce sa uvedenej problematiky. Dvadsaťšesť publikovaných príspevkov v zásade reflektuje tematickú rozmanitosť, ktorá bola naznačená v predchádzajúcom odseku. Napriek relatívne početnému autorskému zastúpeniu a spomínanej variabilite štúdií určite stále zostáva priestor na ďalšie bádanie, ktoré môže poznanie problematiky v budúcnosti posunúť o hodný kus dopredu. Jednotlivé príspevky rozhodne majú túto ambíciu.

Autor Peter Vítek sa vo svojej štúdií zameril na charakteristiku rozhodujúcich vektorov, ktoré ovplyvňovali región Liptova v hektickom období 1. svetovej vojny. Pomerne obsiahla štúdia sa týka aj zastúpenia vojakov z uvedeného regiónu v tzv. prvom československom odboji a zároveň je relevantným materiálom pre poznanie situácie v zázemí habsburskej monarchie. Na túto štúdiu v zásade nadväzuje príspevok historika Stanislava V. Chytku, ktorý zobrazuje Ferdinanda Čatloša (rodáka z Liptovského Petra) ako československého legionára.

V nasledujúcich šiestich príspevkoch opäť dominuje vojenská stránka pôsobenia československého zahraničného vojska, pričom dôraz je pars pro toto znova položený aj na vybrané individuálne osudy. Štúdia Mileny Balcovej sa tak týka legionára Jozefa Dřímala. Tento text v mnohom reflektuje typické spoločné znaky osudov tých vojenských osôb, ktoré prelomili záväzok prísahy daný cisárovi a kráľovi, prežili pobyt v zajatí, zúčastnili sa na bojovej činnosti légií a šťastne sa vrátili do oslobodenej vlasti. Tematicky

obdobným je tak aj príspevok Juraja Krištofíka, ktorý hodnotí činnosť legionára Jána Šándora, a to najmä na základe zachovaných denníkových záznamov (ide o typ archívneho prameňa, ktorý je pomerne unikátny). Štúdia riaditeľa Vojenského historického ústavu Miloslava Čaploviča sa zaoberá jedným z najvýznamnejších a najznámejších Slovákov v československých légiách – Jozefom Gregorom-Tajovským. Príspevky Bohumily Ferenčuhovej, Jany Zaťkovej a Petra Chorváta sa chronologicky sústreďujú najmä na rok 1919. Zatiaľ, čo štúdie oboch autoriek reflektujú problematické postavenie československých légií v Rusku v spomínanom roku, Peter Chorvát sa zamerá na aktivity legionárov na Slovensku s dôrazom na vytýčené čiastkové problémy.

Tematickú spojitosť možno nájsť aj v príspevkoch Slavomíra Michálka, Mateja Hanulu a Miroslava Hrdinu. Na príklade troch vybraných legionárskych osobností – Slovákov sa zamerali najmä na ich „druhý život“ po skončení 1. svetovej vojny. Ak u S. Michálka (V. Hurban) a M. Hanulu (M. Oríšek) dominujú politické aspekty činnosti nimi vybraných osobností, u M. Hrdinu (J. Tvarožek) je to predovšetkým kariéra architekta a staviteľa.

Je potešiteľné, že v monografii sú zastúpené aj príspevky, ktoré „pokrývajú“ pôsobenie Milana Rastislava Štefánika a príslušníkov československého zahraničného vojska v dobovej „legionárskej“ tlači. Jaroslav Valent hodnotí obsahové zameranie periodika Slovenské hlasy v roku 1917, jeho japonský kolega Susumu Nagayo sa zameriava na to, akú stopu zanechal Milan Rastislav Štefánik na stránkach Československého denníka.

Typickým znakom nasledujúcich príspevkov sú zahraničné súvislosti vyjadrené nielen autorským zastúpením. Jeden z najväčších odborníkov na osobnosť Milana Rastislava Štefánika u nás – Michal Kšíňan – sa zamerá na pozadie Štefánikových spoločenských, kariérnych a vedeckých úspechov (počas jeho pôsobenia vo Francúzsku). Štefánikova osobnosť a československé légie majú svoje pevné miesto aj v príspevkoch ruskej historičky Eleny P. Serapionovej a talianskeho historika Sergia Tazzera. Štúdia Pavla Kreislingera zas opisuje osudy hŕstky austrálskych krajanov (niekoľkých Čechov a jedného Slováka), ktorí museli zvládnuť komplikované administratívne nástrahy svojej novej vlasti, kým si zastali pod legionárske zástavy.

Prínosné sú i ďalšie štúdie, v ktorých dominujú málo známe a menej frekventované problémy spájané s činnosťou Milana Rastislava Štefánika a československých légií. Ludovít Hallon, ktorý sa dlhodobo venuje hlavne hospodárskym dejinám, sa zamerá na pôsobenie Banky československých légií a jej expanziu na Slovensko. Eva Škorvanková zas skúmala intímny život československých legionárov v štúdiu s príznačným názvom Aj legionár je len muž. Lukáš Krajčír sa zamerá na reflexiu Milana Rastislava Štefánika v občianskej lyrike v troch dekádach nasledujúcich po jeho smrti. Prítomnosť jeho kultu je súčasne prítomná aj v ďalšom príspevku Juraja Babjáka (Bratislavský „výzvedčiaci“ a Štefánikove slávnosti).

Spoločným znakom príspevkov Martina Poscha a Mariana Uhrina je tzv. druhý odboj, do ktorého sa opäť zapojili aj bývalí legionári. Tí v ňom neraz zastávali dôležité funkcie (domáci i zahraničný odboj). Oba texty potvrdzujú, že za ideály obnovenia

Československej republiky boli legionári v zápase s nacizmom vstave nielen znova bojovať, ale znova aj umierať.

Záverečné príspevky skúmajú pertraktované problémy v rovine pedagogickej a muzeologickej. Miroslav Kmet' – jeden z mála odborníkov na didaktiku dejepisu na Slovensku – sa zameriava na miesto M. R. Štefánika a československých légii v tomto odbore. Juraj Šimko skúma oba tematické okruhy vo vyučovaní na Akadémii ozbrojených síl v Liptovskom Mikuláši, ktorá takisto nesie Štefánikovo meno. Napokon, Viera Jurková zhodnotila doterajšiu akvizičnú činnosť Vojenského historického múzea v Piešťanoch vzhľadom na oba uvedené momenty.

Všetky príspevky, ktoré sme zaradili do našej kolektívnej monografie, sú písané autormi, ktoré sa daným témam dlhodobo venujú. Ich rozmanitosť určite môže inšpirovať k ďalšiemu výskumu, výsledky ktorého budú ďalej posúvať poznanie interakcie československé légie – Slováci – Slovensko. Veríme, že sa tak stane.

Zostavovatelia

Prvá svetová vojna a Liptov

Peter Vítek

Problematike prvej svetovej vojny v súvislosti s Liptovom sa doposiaľ autori venovali v rámci regionálneho výskumu len okrajovo a v súvislosti s inými témami. V roku 2014 vyšla prvá monografia (VÍTEK, Peter. *Prvá svetová vojna a Liptov*. Ružomberok : Liptovské múzeum, 2014. ISBN 9788297153526 a v roku 2022 jej druhé doplnené vydanie VÍTEK, Peter. *Prvá svetová vojna a Liptov*. Kežmarok : P. Vítek, 2022. ISBN 9788057036258), ktorá sa snažila priblížiť dejiny Liptova aj z tohto pohľadu. Po niekoľkých rokoch výskumu a štúdiu ďalších archívnych materiálov je možné viaceré zistenia doplniť a zovšeobecniť. Text štúdie má za cieľ priniesť zhrnutie bádania v danej oblasti a aj načrtnúť smery, ktorými by sa ďalšie výskumy mohli uberať.

Aj v Liptovskej župe bola 26. júla 1914 vyhlásená čiastočná mobilizácia a 31. júla 1914 bola vyhlásená všeobecná mobilizácia. Vypuknutie vojny sa stretlo v Liptove s rôznymi ohlasmi. Provládne noviny *Liptó* krátko po atentáte priniesli pomerne rozsiahlu správu o zavraždení následníka trónu. O tragických udalostiach priniesli správy aj noviny *Felvidék* a ružomerský *Rózsahegyi Ujság*.¹ Vypuknutie vojny rozobral vo svojom článku v novinách *Liptó* aj liptovský podžupan Ľudovít Ballo.²

V Liptovskom Mikuláši sa 28. júna 1914 konal majáles, ktorý organizovali miestni garbiarski pomocníci. Účasť na tejto spoločenskej udalosti bola veľká. Ľudovú veselicu však okolo 15. hodiny popoludní prerušili žandári, oznámili prítomným, čo sa udialo v Sarajeve a ďalšiu zábavu zakázali. Ľudia sa pokojne rozišli, ale v meste sa utvárali malé skupinky obyvateľov, ktorí tušili, že zakrátko vypukne vojna. Po nariadení čiastočnej mobilizácie v nedeľu 26. júla 1914 sa v uliciach Liptovského Mikuláša objavili malé sprievody fanatikov, ktorí heslami (*Éljen a háború!*) v maďarčine oslavovali vojnu.

---

1 Liptó, roč. 22, 1914, č. 28, s. 1-2; tamže, č. 29, s. 3-4; Felvidék, roč. 2, 1914, č. 27, s. 2-3; Rózsahegyi Ujság, roč. 4, 1914, č. 27, s. 2-3.

2 Liptó, roč. 22, 1914, č. 33, s. 4-5.

V Ružomberku 27. júla zorganizovali demonštračný pochod mestom, ktorý podporoval vypuknutie vojny. Za účasti obyvateľstva masa ľudí pochodovala mestom s pokrikom: „Nech žije vojna!“ (*Éljen a háború!*). V iných častiach Liptova však prebehlo vyhlásenie vojny a mobilizácie bez vážnejších ohlasov.³

Muži z Liptova, spolu s brancami zo Šarišskej a Spišskej stolice, rukovali buď k 67. pešiemu pluku v Prešove, alebo k 9. honvédkemu pluku v Košiciach. Časť z nich rukovala aj k ďalším útvarom vlastibrany, akým bol aj 15. honvédske pluk v Trenčíne. Obvodné vojenské doplnňovacie veliteľstvo 67. pešieho pluku pre Liptov existovalo už v roku 1860. V rámci neho existovalo aj v čase vypuknutia prvej svetovej vojny v roku 1914 päť odvodových okresov: Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok, Nemecká (dnes Partizánska) Ľupča a dva okresy v Ružomberku.⁴

Viacerí muži však odmietli narukovať, alebo sa neskôr na front nevrátili z dovolenky a tvorili tzv. zelené kádre. Boli to vojaci, skrývajúci sa v okolitých horách. Dezercie vojakov sa množili najmä v rokoch 1917 a 1918. V spisoch Slúžnovského úradu v Liptovskom Hrádku sa z roku 1917 zachoval príkaz žandárskym jednotkám, aby dezertovaných vojakov vystopovali a zaistili.⁵

Predsedom odvodovej komisie bol župan, podžupan alebo určený zástupca, prípadne osoba vyslaná priamo ministrom krajinskej obrany. Medzi členov odvodovej komisie patrili: správny úradník odvodového okresu (príslušný slúžny), stoličný alebo mestský lekár, príslušný štábny dôstojník za spoločnú armádu a jeden dôstojník za honvédstvo, aspoň jeden vojenský lekár a ďalší dvaja dôstojníci. Komisii boli nápomocní aj pisári, vojaci a ďalší obslužný personál. Komisia mala za úlohu určiť duševné a telesné danosti branca a určiť jeho spôsobilosť pre službu v armáde, prípadne jeho dočasnú či trvalú nespôsobilosť. Po zistení telesnej výšky a lekárskej prehliadke boli branci zadelení do piatich kategórií vojenskej spôsobilosti. Ak sa preukázalo, že nespôsobilosť bola preukázaná nezákonne, konečné rozhodnutie vyniesla až tzv. zmiešaná vyšetrovacía komisia. Častým javom bolo vyhýbanie sa vojenskej službe, čomu napomáhali aj úteky za hranice či vystaňovalctvo. Počet osôb, ktoré sa najmä v rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny nedostavili k odvodom v rámci Slovenska, bol alarmujúci (počet sa odhadoval až na 60 %) a snažilo sa ho riešiť dokonca aj ministerstvo vojny.

3 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠA ŽA), pracovisko Archív Liptovský Mikuláš (ďalej Archív LM), fond (ďalej len f.) MsNV L. Mikuláš, Kronika mesta L. Mikuláš 1918-1939, s. 50-60; DVORSKÝ, Peter a kolektív. *Monografia mesta Ružomberok*, B. Bystrica : Harmony, 2009, s. 97, ISBN 978-80-89151-22-6.

4 VANĚK, Oldřich. *Vojsko v Liptove, Stručný náčrt histórie 1918-1990*, L. Mikuláš : VVTŠ, 1993, s. 8. (xerox)

5 DANGL, Vojtech. *Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko*, In. *Vojenské obzory*, roč. 2, 1995, s. 3-15, ISSN 1335-2598; ŠA ŽA, f. Slúžnovský úrad v Liptovskom Hrádku, č. 179/1917.

V Liptovskej stolici napríklad v roku 1910 neprišlo ku odvodom až 776 brancov z celkového počtu 1857.⁶

Vojakov narukovaných v Prešove, podľa zachovaných spomienok jedného z veteránov vojny Mateja Šramu, ubytovali v budove evanjelického kolégia, pretože kasárne boli preplnené a niektorých umiestnili aj v okolitých budovách, dokonca aj v kostole. Dostali uniformy a absolvovali povinný výcvik počas troch týždňov. Výcvik prebiehal v kasárňach, ktoré vojaci opúšťali len po celodennom cvičení. Hromadne bola povolená len návšteva bohoslužieb, aj to len v sprievode niektorého poddôstojníka. Po absolvovaní výcviku boli jednotky preveľované na front.⁷

Liptáci, ktorí narukovali ešte koncom roku 1914 alebo začiatkom roku 1915, putovali so 67. peším plukom z Prešova a 9. honvédsym plukom z Košíc, ktoré patrili ku košickému VI. zboru, najmä na bojiská východného frontu v Haliči a Karpatoch. Prví narukovaní sa už v auguste 1914 zúčastnili ťažkých bojov pri obrane pozícií pri Przemysli a Lvove. Pri ústupe rakúsko-uhorských jednotiek za riekou San a nakoniec až za Dunajec zaznamenali obrovské straty – až 250-tisíc rakúsko-uhorských vojakov padlo, alebo bolo ranených a 100-tisíc vojakov putovalo do zajateckých táborov v Rusku.

Legionár a veterán Matej Šramo z Vavrišova spomína, že po absolvovaní niekoľkotýždňového výcviku boli prevelení ku Hatvanu v dnešnom Maďarsku. Boli ubytovaní v súkromných domoch, školách a iných väčších budovách. Neskôr jednotky postupovali do oblasti Humenného, Stakčína až do Karpát. Tam sa nováčikovia stretli priamo s vojnovými hrôzami. Oproti nim išli ranení a zmrzačení vojaci. Morálku udržiavali veliteľia často krutým spôsobom. Ak zistili, že si niektorí z vojakov zjedol konzervy, ktoré dostal do zásoby, bol uviazaný ku stromu. Pri pochode dôstojníci kráčali po stranách a neustále na pochodujúcich vojakov kričali. Matej Šramo vo svojich spomienkach popisuje aj ťažké boje o vrch Žebrák v Karpatoch. Práve počas týchto bojov zahynulo množstvo mužov z Liptova. Niektorí sa ocitli v ruskom obkľúčení, dostali sa do zajatia a neskôr vstúpili do légii v Rusku.⁸

V rakúsko-uhorskej armáde existovalo niekoľko peších plukov, ktoré môžeme s určitým nadhľadom nazývať „slovenské“. Medzi ne určite patril aj *Infanterieregiment Freiherr von Kray Nr. 67 (IR 67)*, teda peší pluk č. 67. Pluk mal doplňovací obvod so sídlom v Prešove. Do doplňovacej oblasti pluku patrila celá Šarišská, Spišská a Liptovská župa. Pred prvou svetovou vojnou bolo národnostné zloženie pluku nasledovné: 70 % Slováci, 30 % ostatné národnosti. Mobilizačné plány tento pluk určovali do zostavy 54. pešej brigády, ktorá bola súčasťou 27. pešej divízie z Košíc. Táto divízia patrila k VI. zboru z Košíc a v jeho zostave vyrazila na front do Haliče. V Haliči bojovali vojaci prešovského pluku väčšinu vojny. Tisíce z nich zahynuli na bojiskách prvej svetovej vojny.

6 DANGL, Vojtech. *Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868-1914*. In: *Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády*, 4-5, Praha : Vojenský historický ústav, 1977, s. 80-81.

7 ŠRAMO, Matej. *Spomienky účastníka prvej svetovej vojny spojené s cestou okolo sveta po Ďalekom východe*, 1973, rukopis v správe Obce Vavrišovo.

8 Tamže.

Medzi „slovenské“ jednotky patril aj honvédskejší peší pluk č. 9 (*Kassai 9. honvéd gyalogezred*). Ako vyplýva z názvu v origináli, tento pluk sídlil v Košiciach. V Košiciach bol umiestnený štáb pluku i všetky tri prápory. Pluk bol dopĺňovaný z obvodov Košice a Spišská Nová Ves. To v praxi znamená, že v ňom slúžili muži z celého východného Slovenska. Odvodový okres 9. honvédskejšieho pešieho pluku približne kopíroval obdobný okres 67. pešieho pluku.

Mobilizačné plány určovali tento pluk do zostavy 77. honvédskejšieho pešieho brigády, ktorá bola súčasťou 39. honvédskejšieho pešieho divízie z Košíc. Táto divízia bola určená na front v Haliči. Istý čas bola 39. honvédska divízia podriadená VI. zboru z Košíc, v rámci ktorého absolvovala mnohé ťažké boje na východnom fronte. Koncom roka 1916 bola prevelená do Sedmohradska proti rumunskej armáde. V marci 1918 bola divízia stiahnutá do zázemia, ale už v júli velenie posielala 39. honvédskejšiu pešiu divíziu na taliansky front, kde pôsobila až do konca vojny.

Medzi jednotky s výrazným počtom vojakov pochádzajúcich z územia Slovenska patril aj prápor poľných strelcov č. 32 (*Feldjägerbataillon Nr. 32, FJB 32*).⁹ Pred prvou svetovou vojnou bol prápor poľných strelcov č. 32 (FJB 32) podriadený 22. pešej brigády (22. IBrig). Táto brigáda bola súčasťou 11. pešieho divízie z Lvova. V rámci tejto jednotky prápor pôsobil do mája 1915. Od tohto času bol prápor súčasťou 131. brigády. Tá bola najprv súčasťou Zboru Hofmann a od júna 1916 patrila k 54. pešej divízii. V júli 1917 bol prápor preradený k 132. pešej brigáde (132. IBrig), ale aj táto brigáda podliehala 54. pešej divízii. V apríli 1918 došlo k poslednému preradeniu FJB 32. Tento prápor bol podriadený veleniu 67. pešej brigády (67. IBrig), ktorá bola súčasťou 34. pešieho divízie z Temešváru. Do júla 1918 bojoval prápor poľných strelcov č. 32 na východnom fronte. V júli však odchádza spolu s celou 34. pešou divíziou na front v Taliansku, kde zotrval do konca vojny.

Prvých padlých z Liptova evidovali už na začiatku vojny. Medzi 250-tisíc padlými rakúsko-uhorskými vojakmi pri ruskej ofenzíve v Haliči v roku 1914 v oblasti miest a dedín – Tarnów, Przemysł, Tomaszów, Rava - Ruska, Złoczów a Tarnopol bolo zaiste viacero Liptákov. Veľmi ťažké boje zvädzal aj 67. peší pluk ako súčasť 27. košickej pešieho divízie v okolí mesta Jarosław. Pluk bol natoľko zdecimovaný, že musel byť odsunutý cez Tarnów do Krakova. Jeho zreorganizované jednotky sa potom od decembra 1914 zúčastnili bojov v ruskej časti Poľska a podieľali sa na dobytí Piotrkowa.

Po viacerých úspechoch v zime na prelome rokov 1914 a 1915 ruská armáda začala bezprostredne ohrozovať aj územie dnešného Slovenska. Protiofenzíva namierená proti postupujúcej ruskej armáde sa začala 23. januára 1915 v priestoroch Užského priemkyu a Mukačeva. Rusi prešli do útoku a krátko na to obsadili železničný uzol pri Medzilaborciach, začali sa boje o Duklianský priesmyk a Rusi sa opäť priblížili ku Bardejovu. Počas zimných mesiacov roku 1915 počas ťažkých bojov v Karpatoch padlo množstvo

9 Táto jednotka vznikla v roku 1859. Do roku 1909 sídlila jednotka v Banskej Bystrici. Od nasledujúceho roku sídlila jednotka v meste Trembowla (*Terebovlya, Ukrajina*). Doplnovacím obvodom bol Prešov. V Trembowli sídlil štáb a všetky poľné roty, iba náhradná rota sídlila v Prešove.

vojakov, medzi nimi aj obyvateľov Liptova, najmä v okolí Tarnowa, Przemyslu a Haliča. Ruská armáda zlomila 22. marca 1915 rakúsko-uhorskú obranu Przemyslu.

Zimná ofenzíva v Karpatoch na prelome rokov 1914 – 1915 si vyžiadala obrovské straty. Vo februári 1915 sa 67. peší pluk presunul do Haliče, kde sa zúčastnil ťažkých bojov v Duklianskom a Lupkovskom priesmyku. Počas týchto bojov pluk stratil najviac mužov a na začiatku apríla 1915 mal už len 300 vojakov. Správy o ťažkých bojoch pri Krakove, Przemysli a Lembergu (Lvov) priniesli v roku 1915 postupne aj noviny *Liptó*.¹⁰ Víťazný nástup nemeckej a rakúsko-uhorskej armády od mája do septembra 1915 mal za následok obsadenie Haliče, Poľska, Litvy, časti Lotyšska a Bieloruska. Postup vojsk bol rýchly a vojnová mašinéria nebola v prípade padlých vojakov dôsledná. Väčšina z nich ostala dodnes neznáma. Časť z nich po skončení vojny vyhlásil Krajský súd v Ružomberku za mŕtvych a určil približne miesto a dátum úmrtia.

Do prudkých bojov sa Liptáci v rámci 67. pešieho pluku (hanlivo prezývanom aj „*špiritus regiment*“) dostali 20. septembra 1916 v súvislosti s tzv. Brusilovovou ofenzívou. V tom čase mal pluk šesť práporov a utrpel veľmi ťažké straty. Z pluku asi dvetisíc vojakov a 50 dôstojníkov padlo do ruského zajatia. Pod ďalším tlakom ruskej ofenzívy bol pluk zdecimovaný natoľko, že ho spolu s celou 14. pešou divíziou koncom októbra 1916 v priestore Złoczówa stiahli z bojov, ale na východnom fronte neskôr zotrval až do 5. februára 1918.

Brusilovova ofenzíva skončila takmer zrútením cisársko-kráľovskej armády, vojská monarchie zachránili len nemecké jednotky. Na začiatku ofenzívy bola takmer 72 hodín trvajúca bubnová paľba, delostrelecká príprava Rusov. Morálku vojakov narušoval aj nedostatok stravy a slabá výzbroj. Vojaci často aj 2 – 3 dni nedostali jedlo a živili sa len plodmi, ktoré našli v prírode. V zimných mesiacoch bol podmienky na východnom fronte pod vplyvom veľkých mrazov ešte neznesiteľnejšie. Po presune na taliansky front koncom roku 1916 na jar 1917 jednotky trpeli neznesiteľným teplom a nedostatkom vody. Vojaci dostávali prídely pol litra vody na deň. To stačilo len na ranné uhasenie smädu a na osobnú hygienu sa nedalo ani pomyslieť. V takýchto neznesiteľných podmienkach boli vojaci nasadzovaní do veľkých a vyčerpávajúcich bojov proti talianskym jednotkám až do kapitulácie Rakúsko-Uhorska v novembri roku 1918.¹¹

Liptáci bojovali aj v rámci 9. košického honvédskeho pluku. Známe je ich nasadenie do protirumunskej ofenzívy v horách v Rumunsku na jeseň a v zime 1916, keď bojovali spolu s vojakmi 15. trenčianskeho, 16. banskobystrického a 14. nitrianskeho honvédskeho pluku. Aj napriek tomu, že pri týchto bojoch utrpeli Rumuni porážku a vojská centrálnych mocností obsadili Bukurešť, rozhodujúce víťazstvo nedosiahli. Na tomto fronte aj

10 *A krakói csatában elesett 9-es honvédek*. Liptó, roč. 23, 1915, č. 3, s. 2; *Liptóiak Przemyslben*. Liptó, roč. 23, 1915, č. 15, s. 1-2; *Przemyslben voltak liptóiak*. Liptó, roč. 23, 1915, č. 16, s. 2, č. 17, s. 2; *Lemberg visszafoglalásának hire Liptóban*, Liptó, roč. 23, 1915, č. 26, s. 4; *A liptói honvédek* a 216. *veszteségajstromban*, Liptó, roč. 23, 1915, č. 31, s. 2-3.

11 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zv.*, 1914-1939, Bratislava : MO SR, 1996, s. 30-31, ISBN 80-88842-05-0; JAŠEK, Peter, KINČOK, Branislav, LACKO, Martin. *Slovenskí generáli 1939-1945*, Praha : Ottovo nakladatelství, 2013, s. 165-166, ISBN 978-80-7451-246-9.

v nasledujúcich rokoch bojovali aj Liptáci, hlavne príslušníci honvédskejších a peších plukov z pôvodného košického VI. zboru.¹²

Po vstupe Talianska do vojny v roku 1915 sa dostávali aj Liptáci postupne do týchto končín najmä s niektorými delostreleckými a horskými jednotkami. Ich počty vzrástli aj prísunom trenčianskeho 71. a bratislavského 72. pešieho pluku z oblastí východného frontu. Tieto jednotky boli potom nasadené na sočskom fronte pri Vertojbe v priestore Gorizie. Aj jednotkám s prevažnou časťou Slovákov sa podarilo zastaviť taliansku ofenzívu a zadržať nápor 3. talianskej armády. Slováci dokonca pri Kostanjevici prenikli až ku štábu talianskej armády, čo si všimol aj štáb rakúsko-uhorskej armády. V rámci týchto vojnových operácií padlo 130-tisíc vojakov rakúsko-uhorskej armády. Po nasledujúcej talianskej ofenzíve boli rakúsko-uhorské jednotky v lete 1917 vyčerpané a demoralizované. V súvislosti s jarnou ofenzívou v roku 1918 rakúsko-uhorské velenie plánovalo zaútočiť na talianske pozície od Brenty a rieky Piava. Práve na Piave nasadilo velenie aj jednotky s prevahou Slovákov. Pomocný útok na Brentu mala viesť 11. armáda generála V. Schenkenstuela, v ktorej v radoch 27. pešej divízie XXVI. zboru bojoval aj 67. prešovský pluk zložený z väčšej časti z Liptákov a Spišiakov. Útok sa začal ráno 14. júna 1918 a vojaci 67. pešieho pluku zvädzali urputné boje o kótu 1173. Počas jedného dňa sa im podarilo obsadiť niekoľko postavení a vyradiť z boja až dva pluky talianskej armády. Bitka na Piave sa začala 15. júna 1918 a do bojov boli nasadení Slováci, medzi nimi aj niektorí Liptáci 71. a 72. pešieho pluku. Aj napriek čiastkovým úspechom sa rakúsko-uhorská armáda ofenzívou na Piave úplne vyčerpala a 23. júna dostali jednotky rozkaz stiahnuť sa za rieku. Straty boli obrovské – 140-tisíc padlých a opäť výrazne narušili morálku mužstva. Z tejto porážky sa už rakúsko-uhorské jednotky nespamätali.¹³

Po odvedení mužov Liptova na bojiská vojny, nasledovali rekvirácie koní, ktoré boli v roku 1914 výraznou zložkou armády, ktorá poväčšine nebola motorizovaná. Na odvedenie koní boli tiež zriadené odvody, kde sa vybraté kone zhromaždili a odviekli. Garbiarske továrne v Liptovskom Mikuláši boli už krátko po vypuknutí vojny zahltené objednávkami na výrobu remeňa. Robotníci, ktorí v nich pracovali, boli síce oslobodení od vojenskej služby, ale pracovali 12 – 14 hodín denne a pod prísnyim polovojenským režimom. Od roku 1916 pracovali aj v liptovských fabrikách vojnoví zajatci, niektorí boli pridelení aj na práce na vidieku. V písomnostiach Liptovskej župy sa prvý zoznam zajatcov pridelených na poľnohospodárske práce zachoval z roku 1915 a ide o zajatých vojakov pridelených na veľkostatok v Podturni (pôvodne patrila rodu Pottornyay z Podturne). V nasledujúcom roku sa zvýšili počty v Liptove zamestnaných zajatcov na vidieku, ale aj v priemyselných podnikoch v mestách. Služní na čele príslušných úradov tieto počty museli pravidelne hlásiť.¹⁴

12 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zv.*, s. 32.

13 Tamže, s. 85-87.

14 ŠA ŽA, f. Liptovská župa II (ďalej LŽ II), kartón (ďalej len k.) 1533, č. 675/1915 adm., k. 1536, č. 687/1916 adm., 2738/916 adm.; Archív LM, f. Obvodný notársky úrad (ObNÚ) L. Mikuláš, inv. č. 170, admin. spisy, 1916, k. 7, admin. spisy 1918, k. 2; f. ObNÚ L. Trnovec, administratívne spisy 1919, k. 1.

V Liptove sa na začiatku vojny ojedinele objavili aj vojenské jednotky v rámci presunu. Už 28. septembra 1914 prišiel do Liptovskej Teplej a okolitých obcí oddiel vojska 41. pluku z Černovice v Bukovine (Ukrajina). Oddiel sa presúval z východného frontu. Len v Liptovskej Teplej a blízkom okolí bolo umiestnených dočasne okolo tisíc vojakov. Bola to veľká záťaž pre obce. Po ich odchode sa rozšírila lokálna epidémia cholery a týfusu. Na cholery ochorelo viacero ľudí a na týfus ich aj niekoľko zomrelo. V Liptovskej Teplej to boli traja obyvatelia.¹⁵

Už v prvých rokoch vojny zmizli z obehu všetky zlaté, strieborné a postupne aj ostatné kovové mince. Ich nedostatok bol nahradený papierovými bankovkami a železnými dvadsať a dvojhaliernikmi. Ceny potravín neúmerne rástli tak, že v rokoch 1914 – 1918 bol zaznamenaný skoro 20-násobný rast cien potravín. V roku 1915 bol zavedený lístkový systém. V nasledujúcich rokoch sa stupňoval nedostatok potravín a šatstva. Ľudia z miest hľadali útočisko na vidieku, kde boli potraviny o niečo dostupnejšie, ale tiež za záhradné sumy. V roku 1917 sa začala používať kukuričná múka ako náhrada za pšeničnú múku. Z kukuričnej múky sa dokonca piekli aj torty a zákusky.

Obvodné a obecné notárske úrady rozhodovali, okrem iného, aj o rekvirovaní potravín a iných vecí pre armádu, udeľovali dennú podporu 85 halierov pre ženy, ktorých mužov odvelili na front. Ľudia si často „prilepšovali“ zberom zvyškov poľnohospodárskych plodín na poli. Či už klasov po žatve, alebo prekopávaním poľa po vyzbieraní zemiakov. Často aj zo zamrznutých zemiakov sa pripravovali jednoduché jedlá na zasýtenie.

Rok 1915 znamenal veľké zmeny na východnom fronte v Haliči a úspechy ruských vojsk a silná ofenzíva sa dotkli aj obyvateľov Liptova. Na jeseň 1915 boli muži z liptovských obcí, ktorí nenarukovali, povolaní do blízkosti obce Štrba na kopanie zákopov pre ustupujúce jednotky.¹⁶

V roku 1915 sa začalo aj s dôsledným dohľadom nad trhom s potravinami. V tomto roku vydali župy a následne aj obce nariadenia o zákaze bežného pouličného predaja potravinových článkov a hromadného predaja potravín. Potraviny sa mohli predávať len v obchodoch alebo na riadnych tržniciach. V tomto roku sa začalo aj s reguláciou cien múky. Liptovský podžupan Ľudovít Ballo vydal 19. októbra 1915 oznam o určených cenách múky. Krátko nato 22. októbra 1915 vydal podžupan aj oznam o pripravovanej rekvirácii kovových predmetov (nádoby na varenie, kuchynský riad, kotly, vedrá z medi, niklu, bronzu a mosadze) na základe rozhodnutia uhorského ministerstva vojny. Preberanie predmetov malo byť v obciach dopredu oznámené. A v rámci Liptovskej župy boli určené štyri odberné výbory. Pre slúžnovský okres Liptovský Mikuláš bol určený výbor na čele s predsedom Mikulášom Joóhom, stoličným podnotárom a so znalcom Gustávom Demuthom. Pre okres Liptovský Hrádok bol ustanovený výbor na čele s Kolomanom Stieglerom, advokátom a znalcom Emilom Vaitzikom, kráľovským lesným nadmerníkom. Pre okres Nemecká (dnes Partizánska) Ľupča bol určený výbor na čele s Ľupčianskym rímskokatolíckym farárom Ambrom Kapitánym a znalcom Henrichom

15 VÍTEK, Peter, MARTINICKÝ, Miroslav. *Dejiny Liptovskej Teplej*, rukopis, s. 68.

16 Obec Závažná Poruba, *Obecná kronika do r. 1950*, s. 109.

Dvorzsákom, kráľovským banickým hlavným merníkom. Za okres Ružomberok bol ustanovený odborný výbor na čele so Štefanom Janovčíkom, farárom v Likavke a znalcom Rudolfom Haasom, ružomerským obchodníkom.¹⁷

Prví zajatci boli do rôznych podnikov či domácností na poľnohospodárske práce prideľovaní na základe žiadosti už v roku 1915. Firmy I. Ulmanna a P. Holéczyho v Liptovskom Mikuláši žiadali 15. novembra 1915 veľkú obec Liptovský Mikuláš o sprostredkovanie pridelenia zajatcov na prácu vo výrobe. Zajatcov za vopred stanovených podmienok nakoniec prideleno Cisárske a kráľovské vojenské veliteľstvo v Košiciach. Podľa hlásení pracovalo v podnikoch v Liptovskom Mikuláši v roku 1916 až 74 prevažne srbských zajatcov. V Ružomberku ich bolo v tom istom čase 30.¹⁸

Akútny nedostatok paliva v zime 1915/1916 vyústil do vydania nariadenia o obmedzení vydávania palivových lístkov v mestách.¹⁹ V roku 1916 na základe nariadenia ministerstva vojny boli hromadne upravené a kontrolované ceny cukru. Hlavný slúžny Emil Pongrácz vydal nariadenie o cenách cukru 22. marca 1916.²⁰

V posledných rokoch vojny už v domácnostiach chýbalo prakticky všetko – tuk, petrolej, cukor, mydlo, káva a iné. Kvôli nedostatku petroleja sa v domácnostiach svietilo karbidom v podomácky vyrobených kahancoch. Bol akútny nedostatok tabaku. Tento sa prideľoval raz za týždeň, ale za asistencie žandárstva. Na vidieku sa fajčila aj bežná sušená tráva, alebo sušené ružové lístky. Na viacerých miestach si ľudia tabak pestovali potajomky doma. S utajením boli problémy, pretože podľa vládnych nariadení aj záhrady pred domami nesmeli byť vysadené kvetmi, ale strukovinami, či inými nenáročnými úžitkovými plodinami. Na konci roku 1917 boli v súvislosti s krízovým nedostatkom potravín určené maximálne prídely potravín. Prakticky na všetko boli vydané stravné lístky (múku, chlieb, petrolej, mäso, tabak, cukor...) a každá rodina dostala podľa počtu členov na týždeň potrebný počet lístkov. S nimi bolo potrebné veľmi obozretne narábať, aby vystačili do ďalšieho týždňa. Pred obchodmi sa tvorili dlhé rady žien, čakajúcich na potraviny. Nedostatok potravín spôsobili vojnové udalosti, ale najmä veľké sucho v lete 1917. Cukor a petrolej sa dali vymeniť výlučne len za lístky, ktoré prideľoval obyvateľom príslušný notár. Na osobu bolo určených ½ kilogramu cukru a na každú domácnosť 2 litre petroleja mesačne. Tam, kde bolo elektrické osvetlenie, nemali, samozrejme, právo na žiaden petrolej. V októbri 1917 bola vyhláška upravená a na domácnosť mohlo byť pridelených 7 dcl petroleja na mesiac a krátko nato bolo množstvo upravené na 1 liter. Ceny cukru boli upravované vyhláškami ešte aj v roku 1917. V októbri 1917 mohlo byť pridelených len 40 dkg cukru na osobu mesačne a v novembri toho istého roku už len 10 dkg.²¹

17 Archív LM, f. ObNÚ L. Mikuláš, č. 1414/1915 adm., č. 3118/1915 adm., č. 3142/1915 adm.

18 Tamže, č. 3282/1915 adm., č. 819/1916 adm., č. 1566/1916 adm.

19 Tamže, č. 108/1916 adm.

20 Tamže, č. 859/1916 adm.

21 Tamže, č. 2622/1916 adm., č. 1021/1917 adm., č. 2640/1917 adm., č. 2719/1917 adm., č. 2909/1917 adm.

V roku 1917 sa v Liptove urodilo minimum obilia a steblá boli také nízke, že nebolo možné ich ani pokosiť. Navyše, podžupan L. Ballo nariadil 24. augusta 1917 povinné rekvirácie obilia, pričom bolo presne stanovené, koľko obilia malo ostať pre gazdov, sluhov, bežnej domácnosti, ale aj pre farárov, učiteľov a koľko malo ostať pre dobytok, či kone.²² Aj zemiakov bol veľký nedostatok. Ľudia chodili kopat' zemiaky za „naturálnu odmenu“ ku veľkostatkárom, ale často vymieňali za zemiaky plátno a kvôli takto získaným potravinám často odchádzali z Liptova až na Oravu. Židovskí obchodníci tiež vymieňali potraviny za rôzne iné suroviny. Najčastejšie sa vymieňali čerstvé vajcia za kukuričnú múku, z ktorej sa bežne piekol chlieb. Cena kukuričnej múky v roku 1917 dokonca klesla na 70 halierov za kilogram.²³ Obmedzené boli aj domáce zabíjačky a určené boli ceny mäsa podľa vyhlášky liptovského podžupana L. Ballu zo 14. júla 1916. Prísnejšou vyhláškou o určených cenách mäsa a zákaze jeho voľného predaja bola vyhláška podžupana z 21. februára 1917, ktorá okrem cien určovala aj prísne tresty za nerešpektovanie nariadení. Previnilci, ktorí nerešpektovali udané ceny, mohli dostať trest od 2 do 6 mesiacov väzenia spolu s finančnou pokutou.²⁴ Rovnakým spôsobom rôzne vyhlášky určovali aj ceny múky osobitne pre každú župu Uhorska.²⁵

Akútny nedostatok petroleja, oleja a sviečok viedol v roku 1916 k nariadeniu podžupana Liptovskej stolice L. Ballu o prísnom zákaze osvietenia hrobov na cintorínoch počas sviatku Všetkých svätých 1. novembra 1916. Rovnaký zákaz vydal podžupan aj 24. októbra 1917.²⁶ Na jar 10. apríla 1917 vydal liptovský podžupan na základe rozhodnutia ministerstva obchodu vyhlášku, ktorou sa od 1. mája 1917 prísne zakazovalo prideľovať petrolej bežným domácnostiam.²⁷

V roku 1917 boli radikálne upravené aj ceny masla, syrov a bryndze. Liptovský podžupan L. Ballo na základe rozhodnutia Krajinského stravovacieho úradu vydal 10. mája 1917 vyhlášku o cenách masla a výrobkoch z ovčieho syra (hruda, bryndza). Vo vyhláške zároveň určil, čo sa mohlo považovať za liptovskú bryndzu a čo za prvotriednu, druhotriednu a chudú bryndzu.²⁸

Aj napriek tomu, že už v roku 1915 prebehli rekvirácie kovových predmetov, aj v rokoch 1916 – 1917 sa pociťoval akútny nedostatok kovov, najmä cínu, medi a mosadze. Aby sa aspoň čiastočne doplnil chýbajúci artikel, vláda v roku 1916 nariadila zrekvirovať z kostolov zvony a organové píšťaly pre vojnovú výrobu. Pripravovalo sa aj strhávanie cínových krytín z chrámov, ku čomu ale nakoniec nestihlo dôjsť pre ukončenie vojny. Z bežných domácností sa rekvirovali medené kľučky, žehličky a iné kovové predmety.

22 Tamže, č. 2239/1917 adm., č. 2900/1917 adm., č. 2902/1917 adm.

23 Tamže, č. 1124/1917 adm.

24 Obec Závažná Poruba, Obecná kronika do r. 1950, s. 110; Archív LM, f. Obecný notársky úrad v L. Mikuláši, č. 1802/1916 adm., č. 581/1917 adm., č. 113/1918 adm.

25 Archív LM, f. Obecný notársky úrad v L. Mikuláši, č. 914/1917 adm.

26 Tamže, č. 2429/1916 adm., č. 2706/1917 adm.

27 Tamže, č. 924/1917 adm.

28 Tamže, č. 1331/1917 adm.

Štyri odborné výbory, ktoré boli zriadené v roku 1915, plnili podľa nariadenia podžupana E. Ballu z 21. marca 1916 svoju funkciu aj pri tejto akcii. Aj napriek tomu, že z akcie mali byť vyňaté staré a historicky cenné zvony, mnohokrát boli zrekvirované aj takéto zvony. Za každý kilogram odňatého zvona (po demontovaní všetkých pohyblivých častí zvona) dostávali farnosti 4 rakúsko-uhorské koruny. O rekvirácii sa viedli a vytvorili podrobné zápisnice, tzv. rekviračné protokoly, ktoré boli vyhotovené v štyroch exemplároch. Jeden pre obecný úrad miesta, kde sa nachádzal daný objekt so zvonom, druhý pre vojenské územné veliteľstvo, tretí pre orgán, ktorý zvon rekviroval a štvrtý napokon pre majiteľa zvona.

Rekvirácie zvonov zabezpečovali vojenské jednotky, o ktorých činnosti sa zachovalo len veľmi málo informácií. Agenda takzvaného zvonového komanda (*Glockenkomando*), spadajúceho pod košické vojenské veliteľstvo, sa nezachovala v žiadnom z blízkych vojenských archívov (v Prahe, Budapešti, Viedni), ak nepočítame s časťou neskartovanej tzv. Vlasteneckej zbierky vojnových kovov (*Patriotische Kriegsmetallsammlung*), ktorá sa nachádza vo Vojenskom archíve vo Viedni. Dodnes preto stále ostáva nepreskúmaná organizácia, funkčné začlenenie a zaradenie tohto vojenského orgánu.²⁹

Juraj Spiritza vo svojej štúdií uvádza 69 zaniknutých zvonov liptovských rímskokatolíckych kostoloch či zvoniciach.³⁰ V novembri 1916 boli vojenskou vrchnosťou spolu z evanjelických kostolov a zvoníc v Liptove odobratých až 54 zvonov. Zo všetkých kostolov a zvoníc v celom Liptove bolo teda odobratých až 123 zvonov.³¹

Rekvirácie kovov pre vojnové účely pokračovali aj v roku 1917. Liptovský podžupan nariadil odovzdať rôzne kovové predmety (oceľ, meď, liatina a nikel) – rúčky, držiaky, tabuľky mien, firemné tabule, mriežky, fajčiarske a písárske nástroje, kvetníky, háčiky a iné.³² Na sklonku vojny v roku 1918 vláda nariadila aj rekvirácie obilia, múky, krmovín pre dobytok. Bol nariadený detailný súpis osevných plôch a poľnohospodárskych zvierat. Zároveň boli na začiatku roka 1918 vydané nové vyhlášky o cenách obilnín a cien mäsa. Základné potraviny ostávali veľmi prísne pridelované.³³

Už počas vojny úrady zaznamenali ojedinelé prejavy nenávisťi proti židom, ktorí si prenajímali, alebo vlastnili v obciach krčmy. Krajský súd v Ružomberku v roku 1915 vyšetroval protižidovské výroky v krčme v Nižnej Boci. Ten istý súd sa v roku 1915

29 Tamže, č. 1787/1916 adm.; RENDEK, Lukáš. *Rekvirácia kampanoligických pamiatok počas prvej svetovej vojny 1914-1918*. In. MAKKY, Lukáš, MIGAŠOVÁ, Jana, HAŠKO, Štefan, (eds.): *Špecifická kultúrneho a spoločenského vývoja východného Slovenska*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 79-88. ISBN 978-80-555-0739-2

30 SPIRITZA, Juraj. *Staré zvony v okrese Liptovský Mikuláš*. In. *Liptov*, 4, Martin : Osveta, 1977, s. 131-167.

31 *Zápisnica riadneho výročitého konventu, ktorý ev. a. v. seniorát liptovský mal 27. júna 1917 v Liptovskom Sv. Mikuláši*, Ružomberok : Ján Párička, 1918.

32 Archív LM, f. Obecný notársky úrad v L. Mikuláši, č. 2858/1917 adm.

33 Tamže, Kronika mesta 1918-1939, s. 52-60; tamže, inv. č. 169, 171, adm. spisy 1915, 1917, šk 6, 7; ULIČNÝ, Ferdinand a kol. *Liptovský Mikuláš*, Bratislava : Credo, 2006, s. 236, ISBN 80-969503-8-X; Archív LM, f. Obecný notársky úrad v L. Mikuláši, č. 2301/1918 adm., č. 2344/1918 adm., č. 2368/1918 adm., č. 2703/1918 adm., č. 2704/1918 adm.

zaoberal aj výtržnosťami v krčme v Nižnej Boci, ktoré vypukli potom, ako krčmár odmietol odvedeným predať alkohol, keďže pri rukovaní bol prísny zákaz podávania alkoholických nápojov.³⁴ Objavovali sa aj prvé, aj keď ojedinelé protesty proti vojne. Krajský súd v Ružomberku v roku 1916, okrem iných prípadov, riešil aj protimaďarské a protivojnové výroky v krčme v Liptovskom Trnenci.³⁵

Problémy s dezertovanými vojakmi, ktorí sa pred brannou povinnosťou ukrývali, sa od začiatku vojny stupňovali a takýchto ukrývajúcich kruto prenasledovala a stíhala aj štátna moc.

Na sklonku vojny vznikol zase problém so zajatcami, ktorí boli roztrúsení v jednotlivých regiónoch Uhorska. Z novembra 1918 sa v dokumentoch viažucich sa k Liptovu zachovalo nariadenie liptovského podžupana pre notárov v Liptove, aby zabezpečili sústredenie ruských vojnových zajatcov najneskôr do 6. novembra 1918 k dozornému dôstojníkovi do Liptovského Mikuláša.³⁶

V prvom decénií 20. storočia pracovalo z celkového počtu 82 159 obyvateľov Liptova viac ako 5 000 ľudí v priemyselných podnikoch. Najväčším závodom v meste bola v roku 1907 továreň na kožu so 137 robotníkmi, ktorá patrila firme Kováč a Stodola. Podnik Juraja Lacku v Liptovskom Mikuláši zamestnával 96 a vo Vrbici 90 garbiarov. K väčším závodom možno zaradiť garbiareň Petra Hubku vo Vrbici, kde pracovalo 84 robotníkov. Bratia Žuffovci zamestnávali v Liptovskom Svätom Mikuláši 79 a v Palúdzke 61 robotníkov. Juraj Pálka mal závod vo Vrbici, zamestnával 75 ľudí. Na území dnešného Liptovského Mikuláša sa výrobou a spracovaním kože v roku 1907 zaoberalo celkom trinásť tovární a vyše 600 robotníkov v nich našlo pracovnú príležitosť.³⁷

Masívny rozvoj priemyslu na začiatku 20. storočia si vynútil postupnú elektrifikáciu Liptovského Mikuláša. V roku 1913 predĺžila veľká obec Liptovský Mikuláš s firmou Armina Starka zmluvu z roku 1904 vo veci elektrifikácie a dodávania elektrického prúdu na dobu 40 rokov. Výroba papiera sa koncentrovala do Ružomberka, ale menšia papiereň bola aj v Palúdzke. Patrila Petrovi Mikovi, ktorý dával prácu 12 robotníkom. Boli tu aj dve dielne na stružliny. Výrobu debien a zápalkáreň zriadil v meste Peter Makovický. Pracovalo tu 16 ľudí. V Klingerovej tkáčovni pracovalo 100 robotníkov. Z ďalších podnikov v meste treba uviesť továreň Petra Holéczyho, kde 48 robotníkov spracúvalo kožušiny. Výrobou kvalitných kožuchovej sa zaoberalo 20 robotníkov v závode A. Kostolného.

V Liptovskom Mikuláši sa v prvom desaťročí minulého storočia rozmáhal potravinársky priemysel. Boli to však menšie prevádzky so štyrmi – piatimi zamestnancami. Na prvom mieste treba spomenúť bryndziarne Júliusa Guttmanna a Filipa Pevného. V Liptove bolo v roku 1907 evidovaných 18 liehovarov a rafinérií, dva z nich pracovali na území Liptovského Mikuláša. Výrobu mali v rukách židovskí podnikatelia. V podniku

34 ŠA ŽA, f. Krajský súd v Ružomberku, č. 1558/1915, č. 891/1915, k. 431.

35 Tamže, č. 220/1916, k. 442.

36 Archív LM, f. ObNÚ v P. Lupči, č. 1637/1918 adm.

37 ŠA ŽA, f. Slúžnovský úrad v L. Mikuláši, č. 4475/1907, k. 251.

Rudolfa Steina sa vyrábala tvrdý alkohol, okrem iného aj kvalitné likéry. Pracovalo tu 10 robotníkov. Lúčobný a chemický priemysel zastupovala Prvá peštianska továreň na kostnú múčku v okrajovej časti (Palúdzke). Zamestnávala 63 robotníkov. Od roku 1911 vlastnil v Liptovskom Mikuláši Miksa Singer mliekárňu. V roku 1916 vydala veľká obec Liptovský Mikuláš svedectvo o jej udržiavaní. Opravy a výrobu menších strojov reprezentovala továreň Baltazára Šefranku. Pracovalo tu 18 robotníkov. K menším závodom patrila elektrodieľňa Armina Starka. Kníhtlačiarne boli v rukách Františka Klimeša a Pivku, Dezidera Löwa a Izidora Steiera.³⁸

Výroba v mikulášskych kožiarskych továrňach sa nezastavila ani počas prvého svetového vojnového konfliktu. Išlo o strategické podniky, ktoré pracovali najmä pre potreby armády. V roku 1914 bola dokonca na tkáčovňu Henricha Klingera v Liptovskom Mikuláši uvalená vojenská správa.³⁹ Miestne úrady venovali značnú pozornosť zásobovaniu domácich garbiarskych robotníkov potravinovými článkami. V rámci vojrovej výroby boli aj do mikulášskych podnikov prideľovaní najmä od roku 1916 vojnoví zajatci. V Liptovskom Mikuláši ich na konci roku 1916 pracovalo 77. Vo firme Lacko-Pálka a synovia pracovalo 9 Srbov, 40 Rusov a 2 Maďari. Vo firme Ignáca Ulmanna 10 Rusov. Vo firme Rauchweger a Weinfeld 15 Srbov a 1 Maďar. V roku 1916 riešili policajné orgány a Liptovská župa útek niekoľkých zajatcov práve z kožiarskej továrne Juraja Lacku v Liptovskom Mikuláši.⁴⁰

Podžupanom bol v roku 1917 mikulášsky rodák Ľudovít Ballo, ktorý sa snažil vychádzať podnikateľom v ústrety. Továrnici vystupovali jednotne a žiadali o sprostredkovanie dodávok múky, cukru, ryže, zemiakov a iných potravín nielen pre samotných robotníkov, ale aj pre členov ich rodín. V predposlednom roku prvej svetovej vojny pracovali všetky mikulášske kožiarske závody. Podnikateľ Peter Hubka žiadal potravinové dávky pre 355 osôb, Ondrej Žuffa pre 315, Juraj Lacko pre 277, Matej Žuffa pre 273, Ján Pálka pre 244, Ľudovít Pazerini pre 173, Peter Droppa pre 169 a Igor Pálka pre 27 ľudí, spolu 1875 osôb. V továrni na podošvy Lacko-Pálka a spol. pracovalo v júli roku 1917 59 civilných zamestnancov a 50 vojnových zajatcov, ktorých strážil jediný vojak. Počet zamestnancov dopĺňali dve kuchárky. Podnik viedli vtedy dvaja správcovia, a to Ľudovít Košut a Oto Laut. Úradníkom bol Pavol Komendák, strojníkom Adam Kello, strojným zámočníkom Jozef Gaško. Ako dielovedúci pracovali Ľudovít Šesták a Samuel Smatana. Robotníci sa delili na pomocných garbiarov, nádenníkov a odborníkov na podošvy. K 112-tim zamestnancom z radov domácich obyvateľov započítali 30 členov ich rodín kvôli dodávke potravín. Menné súpisy robotníkov a zamestnancov z tohto obdobia sa zachovali z viacerých mikulášskych garbiarní.⁴¹

38 Tamže, č. 226/1907, k. 246; tamže, f. LŽ II, podžupan, č. 4947/1907; Archív LM, f. ObNÚ L.Mikuláš, č. 1749/1913 adm., č. 1262/1916 adm.

39 ŠA ŽA, f. LŽ II, č. 7287/1914 adm.

40 Archív LM, f. ObNÚ L. Mikuláš, č. 819/1916 adm.

41 ŠA ŽA, f. LŽ II, podžupan, č. 6499/1917, k. 2347.

V roku 1916 sa pod vedením Filipa Starka utvorilo v Liptovskom Mikuláši tzv. *Consortium*, ktoré sa snažilo, v úmysle využiť vojnovú situáciu, zriadiť v Liptovskom Mikuláši továreň na výrobu obuvi za 1,5 milióna až 2 milióny korún. Továreň žiadali oslobodiť v začiatkoch od obecnej dane a sľubovali zamestnať 500 až 600 robotníkov, z toho 70 – 80 % žien. V roku 1916 postavil v Liptovskom Mikuláši pobočku svojej firmy na výrobu priemyselných tkanín a neskôr aj kobercov Henrich Klinger. Od roku 1896 pracovala jeho fabrika v Budapešti, od roku 1902 fabrika v Bratislave a od roku 1903 aj v Žiline. Mikulášska fabrika sa v maďarčine volala „*Liptói Házi Ipari Szövő-Telep Liptószentmiklós*“. V období 1. svetovej vojny v Liptovskom Mikuláši pracovala aj fabrika na výrobu remeňa Henricha Liebster, ktorá zamestnávala 30 robotníkov. Zásluhou vojnového priemyslu sa rozrastala aj fabrika Juraja Lacku a synov. V rokoch 1915 – 1916 pristavili ku továrenskému komplexu ďalšie objekty. Väčšinu objektov projektoval M. M. Harminc. Od konca 1. svetovej vojny v Liptovskom Mikuláši pracoval aj podnik na výrobu a spracovanie kožušín Alberta Kostolného. V roku 1919 zamestnával 30 robotníkov. Okrem kožuchovej a klasických kožušinových doplnkov vyrábala aj pre potreby železničiarov a armády.⁴²

V obciach mikulášskeho regiónu, rovnako ako vo väčšine fabriek pracovali ruskí, srbskí či rumunskí zajatci. Ich počet sa od roku 1916 neustále zvyšoval. Po skončení vojny tak vyvstal problém s ich návratom do vlasti. V písomnostiach Obvodného notárskeho úradu Partizánskej (Nemeckej) Lupče sa zachoval telegram hlavného slúžneho z Liptovského Mikuláša, ktorý prikazuje všetkým úradom zhromaždiť zajatcov a najneskôr do 6. novembra 1918 ich dopraviť do Liptovského Mikuláša ku dozornému dôstojníkovi.⁴³

V Ružomberku od konca 19. storočia dominoval prevažne drevársky, papierenský a textilný priemysel. Ružomerská továreň na papierovú drevolátku bola na začiatku 20. storočia najväčším výrobcom drevoviny a lepenky v Uhorsku a svoju produkciu vyvážala aj do Rakúska a spočiatku aj do Ruska či Rumunska. V roku 1899 vznikla Ružomerská továreň na celulózu a papier, ktorá v roku 1910 zamestnávala až 676 pracovníkov. Z toho 19 bolo úradníkov, 1 technik, 46 majstrov, strojnícov, strojvedúcich a varníkov. Počas vojny v roku 1917 podnik zasiahol veľký požiar. Na likvidáciu jeho následkov však majitelia nemali dostatok finančných prostriedkov, a tak firmu predali Mautnerovým textilným závodom v Ružomberku – Rybárpoli. Nový vlastník opravil areál fabriky a do výrobného programu zaradil aj výrobu papierovej priadze, ktorá počas ťažkých vojnových rokov nahrádzala bavlnu. Okrem spomínaného podniku výrobu papiera zabezpečovala od roku 1908 aj Uhorská papierená účasť v spoločnosti v Ružomberku. Jej zakladajúci majitelia v roku 1906 zverili projekt fabriky ruskému inžinierovi Alexandrovi V. Kajacovi, ktorý naprojektoval moderný a účelne vybavený podnik. Výroba bola zabezpečovaná tzv. prúdovým systémom tak, že jednotlivé technologické procesy na seba tesne nadväzovali.

42 Archív LM, f. ObNÚ L. Mikuláš, č. 1412/1916 adm., č. 2260/1917 adm., č. 2579/1917 adm., č. 2240/1917 adm., č. 861/1919 adm.

43 Tamže, f. ObNÚ P. Lupča, č. 1637/1918 adm.

V roku 1910 fabrika zamestnávala 686 pracovníkov. Z toho bolo 25 úradníkov, 2 technici, 43 majstri, strojníci, strojevedúci a varníci.⁴⁴

Zakladateľom ružomerskej textilky Uhorský textilný priemysel, a. s. v Ružomberku – Rybárpoli bol v roku 1893 Izidor Mautner, vlastník viacerých podobných fabriek v monarchii. Po požiaroch fabriky v rokoch 1897 a 1901 budovy rekonštruoval a zmodernizoval výrobu. V roku 1905 spoločnosť zmenila meno na Rakúske textilné závody, akciová spoločnosť (*Österreichische Textil-Werke Aktiengesellschaft*). Spracúvala sa v nich bavlna najmä z južnej Ameriky a východnej Ázie. Pod názvom Spojené rakúske textilné Mautnerove závody, akciová spoločnosť, (*Vereinigte Österreichische Textil-Industrie Mautner Aktiengesellschaft*) spojil I. Mautner v roku 1912 svoje továrne do jednej spoločnosti. Až do roku 1914 patrila fabrika medzi najväčšie textilné továrne v strednej Európe. V rokoch 1906 – 1907 zamestnávala len ružomerská textilka až 3650 zamestnancov. S výrobou v Ružomberku, ale aj na iných miestach, bola spojená aj bytová výstavba. Do roku 1918 do koncernu patrilo v celom Rakúsko-Uhorsku 42 textilných tovární s približne 23-tisíc zamestnancami. Generálnym riaditeľom bol Izidor Mautner a jeho zástupcami boli synovia Štefan (*1877 - †1944) a Konrád (*1880 - †1924). V druhej polovici roku 1914 bola na ružomerskú textilku uvalená vojenská správa a v rokoch 1915 a 1916 boli na prácu vo fabrike hojne využívaní najmä ruskí vojnoví zajatci.⁴⁵

V Liptovskom Hrádku v prvých rokoch 20. storočia rozvoj priemyselnej výroby pokračoval. Priemyselné podniky na teritóriu hrádockého slúžnovského úradu v roku 1901 patrili už do kompetencie obvodného priemyslového inšpektorátu v Banskej Bystrici. Nedostatky sa zistili pri kontrole v Prvej uhorskej továrni na ostružliny v Liptovskom Hrádku - Maši, ktorá patrila Alojzovi Laxovi. V podniku chýbal zoznam robotníkov a ani robotnícke knižky neboli celkom v poriadku. Revízia v hospodárskom liehovare Júliusa Tänzera a Karola Gelba v Liptovskom Hrádku - Prekážke sa uskutočnila 18. decembra 1901. V podniku nedodržiavali základné ustanovenia zákonného článku XXVIII z roku 1893 o prevádzke. Nebol tu vyvesený pracovný poriadok a nedalo sa ani hovoriť o ochrane zdravia robotníkov. Príručná lekárnička nebola k dispozícii.⁴⁶

Po roku 1910 technickú kontrolu tovární a rozličných podnikov v hrádockom okrese uskutočňoval obvodný priemyslový inšpektorát v Spišskej Novej Vsi. Nedostatky sa v roku 1912 zistili v liehovare na Prekážke, ktorý pôvodne patrilo Bartolomejovi Littmannovi. Podľa oznámenia hrádockého obvodného notariátu slúžnemu z 22. júna 1912 ho vlastník predal štátu, zastúpenému lesným erárom. Pri kontrole ešte za starého majiteľa 1. februára 1912 sa zistilo, že parný kotol nebol celkom v poriadku, bol zle osadený a už dávnejšie ho nepreskúšali. Robotníci napriek opakovaným úradným príkazom v priestoroch podniku spávali, primeraná ochrana ich zdravia nebola zabezpečená, chýbala aj lekárnička a obväzový materiál. Pracovné podmienky tam boli otrasné, pracovali tu aj cudzí robotníci

44 DVORSKÝ, Peter a kol. *Monografia mesta Ružomberok*, s. 136-140.

45 ŠA ŽA, f. LŽ II, č. 7287/1914 adm.

46 tamže, f. Slúžnovský úrad L. Hrádok, č. VII, 308/1902, č. VII, 382/1902.

za mizernú mzdu. Podnikateľ jednému z nich odmietol vydať potvrdenie o odpracovanej dobe. Pokuty tu boli na dennom poriadku. Priemysel napredoval. Píla na Šmýkanci pri Liptovskej Porúbke bola v roku 1912 už plne elektrifikovaná a elektrickú sieť odtiaľto predĺžili do továrne na drevolátku v Maši. Niekoľko mesiacov pred skončením prvej svetovej vojny však priemyselná výroba v okrese stagnovala, ale továrne dôležité pre vedenie vojny a udržanie národného hospodárstva čiastočne prosperovali. Na základe príkazu ministerstva a vzápätí aj liptovského podžupana z 21. júna 1918 sa zisťovali prevádzkové podmienky väčších tovární, ktoré pracovali v hrádockom okrese. Na parnej píle v Liptovskom Hrádku, ktorú mala prenajatú ružomerská celulóžka a papiereň, bolo zamestnaných 100 robotníkov. V továrňach na ostružlinky na Šmýkanci pri Liptovskej Porúbke a v Maši pri Liptovskom Hrádku pracovalo spolu 110 robotníkov. Majiteľom bol Alfréd Wix. V prevádzke bola aj maluzinská továreň na rámy a lišty s 27 robotníkmi, vodná píla Petra Míku, kde pracovalo 20 robotníkov, ako aj dubáreň (prevádzka na spracovanie kôry) s 15 robotníkmi. Patrila tiež Petrovi Mikovi. Ostatné priemyslové podniky v Liptovskom Hrádku a okrese zastavili výrobu.⁴⁷

Rozvoj priemyslu a obchodu podporovala železničná doprava a pomerne dobré miestne komunikácie. Železničnú stanicu v Liptovskom Hrádku vybudovali v roku 1870. Napriek ťažkým vojnovým časom a nedostatku surovín a stavebného materiálu úrady v roku 1917 prišli k rozšíreniu železničnej stanice.

Výstavba úzkokoľajnej lesnej železnice z Liptovského Hrádku do Liptovskej Tepličky bola dohodnutá už pred prvou svetovou vojnou. Stavbu tohto druhu si vynútil rozmáhajúci sa priemysel a čoraz väčšia potreba drevnej suroviny pre drevárske závody či celulóžky. Toto si vyžadovalo radikálnu zmenu prepravy dreva, preto sa štát ako väčšinový majiteľ okolitých lesov rozhodol zabezpečiť dopravu modernou formou – železnicou. Terén tu odborníci obhliadli v roku 1912. Vyvlastňovanie pozemkov pre stavbu železnice uskutočnil Krajský súd v Ružomberku v roku 1915. Príslušné ministerstvo vydalo stavebné povolenie na prvú etapu 8. augusta 1913 a na druhú etapu 17. apríla 1916. Práce na výstavbe úzkokoľajnej železnice sa začali v júli roku 1914. Stavba bola zadaná firme *Magyar-Belca Femipár r. társ.* a stavbu trate riadil Ing. Alexander Spengel, rodák z Levoče spolu s pomocnými lesnými inžiniermi Jozefom Kozoňom a Štefanom Früstütkom. Prvé prípravné práce sa začali v chotároch Liptovskej Porúbky a Kráľovej Lehoty. Na jar 1914 bola postavená spojovacia trať medzi Košicko-bohumínskou železnicou a stanicou úzkokoľajky a bočná trať zo Svarína do Svarínskej doliny. Po začatí stavby v roku 1914 sa úrady snažili zaistiť bezpečnosť, keďže tu bolo zamestnaných veľa cudzích robotníkov, problémy sa vyskytli hlavne s nádenníkmi. Práce pokračovali počas vojny pomaly. Najťažšie úseky trate v rokoch 1916 – 1918 postavili vojnoví zajatci z Ruska, Srbska a Talianska. Prvá časť trate bolo dokončená už v roku 1916 (premávka začala 23. októbra 1916) a druhá v roku 1921.

Železničná spoločnosť, ktorá budovala trať, sa dostala do sporu s majiteľmi pohostinských podnikov v Liptovskom Hrádku aj na okolí a snažila sa o obmedzenie výčapu

47 Tamže, f. Slúžnovský úrad L. Hrádok, č. 654 a č. 66/1912, č. 1138/1912, č. 1876/1918.

alkoholických nápojov, obmedzenie opilstva robotníkov. Zamestnávali tam aj väzňov a dozorcov, ktorí ich strážili, prideliť v roku 1915 zbrane. Potom, čo sa do vojny v roku 1915 zapojilo aj Taliansko, internovali na Čiernom Váhu aj talianskych železničných robotníkov. Tí sa v roku 1916 pokúsili o štrajk. Od konca roku 1914 privádzali na práce do Liptovského Hrádku a okresu ruských vojnových zajatcov. Pracovali v poľnohospodárstve a priamo na železnici.⁴⁸

Na Čiernom Váhu boli zajatci umiestnení v provizórne zriadenom zajateckom tábore. Od roku 1917 si ruskí zajatci sami vydávali v Liptovskom Hrádku noviny s ruským názvom *Nedelja* (Týždeň).⁴⁹ V roku 1917 zajatecké tábory v Liptove a medzi nimi aj tábor na Čiernom Váhu navštívila delegácia španielskych dôstojníkov, ktorí sa mali presvedčiť o vhodných podmienkach. Pre zlé zaobchádzanie so zajatcami dochádzalo k častým prejavom nespokojnosti a hlavne jednotlivým či hromadným útekom. V niektorých prípadoch im pomáhalo aj domáce obyvateľstvo. Za chytených zajatcov - utečencov úrady vyplácali odmeny. V provizórnych zajateckých táboroch sa často vyskytli aj prípady krádeží.⁵⁰ Bolo prísne zakázané poskytovať ruským zajatcom alkohol. To, že s utekajúcimi zajatcami z Čierneho Váhu, ale aj iných lokalít v Liptove mali štátne aj policajné orgány množstvo práce, svedčí aj bohatá agenda slúžnovských úradov v Liptove práve ku útekom zajatcov.⁵¹

Stovky ruských, srbských a rumunských zajatcov pracovali v poľnohospodárstve a pri ťažbe dreva na liptovskom vidieku.⁵² Túto relatívne lacnú pracovnú silu bolo však potrebné obliecť aj obuť do ťažkých podmienok, v akých často zajatci pracovali. Lesný úrad v Liptovskom Hrádku zabezpečoval pre nich pravidelne zemiaky, ale aj iné potravinové články. Zaobchádzanie so zajatcami, pracujúcimi na dedinách v poľnohospodárstve, bolo zaiste miernejšie ako pri stavbe železnice. V písomnostiach Slúžnovského úradu v Liptovskom Hrádku sa zachoval list Mateja Greša, richtára Liptovskej Kokavy z októbra roku 1916, v ktorom žiada slúžneho o inštrukcie, v akej výške a či vôbec vyplácať dennú mzdu zajatcom. Tí boli do Kokavy pridelení koncom augusta a chodili, podľa listu, každý večer ku richtárovi, aby im zariadil mzdu, pretože sa potrebujú obliecť aj obuť. Pracovali počas týždňa každý deň, okrem nedele.⁵³ Zachovali sa aj hlásenia

48 O výstavbe lesnej železnice prinášajú informácie, písomnosti Verejnosprávneho výboru Liptovskej župy z rokov 1912-1918. Sú ľahko dostupné podľa inventára v ŠA ŽA; BIZUB, František. *Považská lesná železnica*, Lesy SR š. p., Banská Bystrica : 2012, s. 4-7, ISBN 9788097107000; MAZÚREK, Jaroslav. *História lesných železníc na strednom Slovensku*, In. Zborník Stredoslovenského múzea. Martin : Osveta, 1988, s. 186-189, 216-217.

49 ŠA ŽA, f. LŽ II, č. 3965/1917 adm. tamže, Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 1889/1917 adm.

50 Tamže, f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 3383/1915 adm.

51 Tamže, f. LŽ II, č. 444/1917 adm., tamže f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 997, 1915 adm., č. 2547/1915 adm., č. 2102, 2458, 3188, 3297, 4186, 4590, 4854, 4601, 4997, 5164/1916 ad.; 286, 434, 618, 661, 1605, 1646, 1960, 2099, 2137, 2177, 2223, 2441, 2379, 2412, 2470, 2489, 2547, 2608, 2690, 2943, 2945, 2951, 3099, 3124, 3125, 3144, 3218, 3432, 3936/1917 adm.; č. 896, 993, 1010, 1077, 1126, 1266, 2209, 2234, 2497, 2809, 2234, 2497, 2809, 3030, 3254, 3084/1918 adm.

52 Tamže, f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 3551/1918 adm.

53 Tamže, č. 4232/1916 adm.

važeckého richtára o viacerých priestupkoch ruských vojnových zajatcov vo Važci a richtára z Východnej, ktorý nahlásil krádež peňazí a rozličných vecí ruskými zajatcami.⁵⁴

Veľké množstvo najmä ruských zajatcov bolo po skončení vojny potrebné presunúť späť do ich vlasti. Transporty zajatcov takto prúdili z Čiech a Slovenska cez Poľsko do Ruska roku 1919, ale prepúšťanie zajatcov sa začalo krátko po skončení vojny, ešte v roku 1918. Svedčia o tom aj usmernenia Liptovskej župy. Pred evakuáciou mali byť zajatci vybavení na cestu šatstvom a obuvou, preto bolo potrebné vyhotoviť súpis zajatcov s uvedením mena, priezviska, roku a miesta narodenia, zamestnania, príslušnosti, miesta posledného pobytu, roku odvedenia, číslom vojenskej jednotky a zdravotného stavu. Údaje z notariátov potom zbierali slúžnovské úrady.⁵⁵ V roku 1920 boli však transporty so zajatcami načas zastavené pre nesúhlas poľskej vlády.⁵⁶

Od roku 1910 stál na čele Liptova župan Dr. Arpád Kisely (*Kiszely*) (*1867 - †1956), ktorý vystriedal svojho predchodcu Mórica Paludája (*Palugyay*). Arpád Kisely zastával hlavný županský úrad aj v ťažkých rokoch prvej svetovej vojny, až do roku 1917. Posledným predprevaratovým liptovským županom bol v roku 1918 Egon Rakovský (*1885 - †asi 1944), pochádzajúci z významného zemianskeho rodu z Liptovskej Štiavnice.

Nový štatút veľkej obce Liptovský Mikuláš prijali 29. marca 1901. Župný výbor v osobe podžupana ho potvrdil 23. mája 1901. Skladá sa zo šiestich kapitol a 36 článkov. V úvodnom ustanovení sa zdôrazňuje, že mesto tvorí od 13. februára 1893 starý Liptovský Mikuláš a obidva Huštáky. Členom obecného predstavenstva bol richtár, vicerichtár, štyria radcovia (radní), pokladník, notár, sirotský otec (verejný poručník), a obecný lekár. Do obecného zastupiteľstva občania volili 15 členov, rovnaký počet bol vymenovaný z osôb platiacich najviac daní (virilisti). Zastupiteľstvo zasadalo dvakrát ročne, a to na jar a na jeseň. V prípade potreby sa zvolávali mimoriadne zhromaždenia. Na čele mesta stál od roku 1899 až do roku 1920 richtár Ján Volko (*Wolko*).⁵⁷

Poslancom uhorského snemu za Liptovský Mikuláš bol niekoľko desaťročí mikulášsky rodák Dr. Peter Matúška, advokát v Budapešti, švagor Petra Miku, jedného z najvplyvnejších Mikulášanov a majiteľov nehnuteľností vo Vrbici. Vo voľbách do Uhorského snemu v roku 1901 za Liptovský Mikuláš kandidoval za Slovenskú národnú stranu hybský rodák Ján Ružiak a za vládnu stranu podžupan Bartolomej Joób, pretože dovtedajší poslanec Dr. Peter Matúška v roku 1901 zomrel. Vo voľbách Ján Ružiak o 759 hlasov porazil Bartolomeja Joóba. V nasledujúcich voľbách v roku 1905 už Ružiak kandidatúru odmietol. Tak za Slovenskú národnú stranu kandidatúru prijal nakoniec Dr. Emil Stodola. V rámci predvolebných zhromaždení sa odohral incident vo Východnej, keď žandársky strážmajster továrnik Miloša Lacku, ako agitátora za E. Stodolu,

54 Tamže, f. LŽ II, č. 73681916 adm., tamže f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 3975/1917 adm.

55 Tamže, LŽ II, č. 6120/1918 adm.; Archív LM, f. ObNÚ L. Trnovec, č. 732/1919 adm.

56 ŠA ŽA, f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 674/1920 adm.

57 ŠA ŽA, f. Liptovská župa II, podžupan, č. 5098/1909, k. 2178.

„udrel po hlave práve tým zákonom, na ktorý sa voči nezákonnému počínaniu žandárov vo Východnej odvolával“.⁵⁸ Pobúrená liptovská inteligencia sa sťažovala najprv županovi Arpádovi Kiselymu, ktorý sľúbil incident riadne vyšetriť. Neskôr sa poverená delegácia sťažovala priamo samotnému ministrovi vnútra v Budapešti. Vo voľbách v roku 1905 bol Stodolovým protikandidátom Bartolomej Láni, ktorý vyhral tesne o 33 hlasov. Bartolomej Láni sa stal v roku 1905 po páde vlády K. Tiszu ministrom pravosúdia v novej vláde G. Fehérváryho. Láni sa zriekol mandátu, a tak sa voľby v roku 1905 opakovali, ale opäť v neprospech E. Stodolu.

Vo voľbách v roku 1906 už E. Stodola nekandidoval. Úspešným sa stal evanjelický kňaz Metod Bella z Ružomberka, aktívny bojovník za práva Slovákov. Voľby vyhral o takmer 300 hlasov. Voľby v roku 1910 sa v hornom Liptove skončili pre kandidujúceho M. Bellu neúspechom. Vyhral vládny kandidát M. Zsilinszky, rodák z dolnozemskej Báčky. Keďže bol vzápätí zvolený za štátneho sekretára a vzdal sa mandátu, voľba sa ešte v roku 1910 opakovala. Opäť za národnú stranu kandidoval M. Bella, ale pre teror a násilnosti pri predvolebnej agitácii zvíťazil jeho protikandidát A. Kozma.⁵⁹

Oslavy sviatku práce sa uskutočnili aj v roku 1914, v predvečer svetovej vojny, keď monarchiou otriasala politická kríza. Na čele mikulášskeho robotníctva sa ocitli Ján Maršalko a Pavol Benko, ktorí 17. apríla 1914 požiadali vrchnosť o povolenie osláv. Služny ich lakonickým dvojslovným oznámením bez komentára 30. apríla povolil. Verejné zhromaždenie sa konalo v Čiernom orli. Otvoril ho maďarským prejavom mikulášsky obyvateľ Vojtech Burger, po ňom po slovensky vystúpil Ferdinand Benda.⁶⁰

Slovenská národná strana v Liptovskom Mikuláši pracovala ešte aj niekoľko mesiacov pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Snažila sa podchytiť pre plnenie svojho programu a politických cieľov aj mládež. Dušou miestnej organizácie boli ostrieňaní politici - advokáti Dr. Ján Ruman a Dr. Ján Ružiak, ktorí mali veľké skúsenosti z politickej práce a z organizovania rozličných akcií. Do vedenia prenikli aj Branislav Lacko a Karol Hubka, „všetko daň platiaci občania“, ktorí 14. júla 1914 požiadali služnovský úrad o povolenie kongresu slovenskej mládeže vo veľkej dvorane hostinca Čierny orol. Zjazd sa konal pod protektorátom Pavla Országha Hviezdoslava. Zhromaždenie otvoril o ôsmej hodine ráno Dr. Ján Ruman a dal zvoliť predsedu, podpredsedu a zapisovateľa. Referovali jednotlivé skupiny (nie je uvedené aké), nasledovali prednášky a s nimi spojená diskusia. Celkove sa vystriedalo osem rečníkov a prednášateľov. Anton Štefánek hovoril o školskej otázke. Dr. Ivan Markovič o udeľovaní štipendií a podpôr slovenským študentom, Ondrej Devečka o alkoholizme a abstinencii, Táňa Štefanovičová o výchove slovenských dievčat a žien, ako aj o domácej rodinnej výchove. Na telesnú výchovu sa zamerl Dr. Jozef Uram, na pomery slovenských vysokoškolákov Dr. Vavro Šrobár, na vzťah slovenskej mládeže k ľudovým vrstvám Dr. Ivan Dérer a napokon Pavol Bujnák hovoril o samovzdelávaní

58 Archív LM, f. ObNÚ L. Mikuláš, Kronika mesta L. Mikuláš 1918-1939, s. 43-50.

59 KUFČÁK, Emil a kol. *Liptovský Mikuláš*, Monografický zborník, Stredoslovenské vydavateľstvo, B. Bystrica : 1968, s. 166.

60 ULIČNÝ, Ferdinand. *Liptovský Mikuláš*, s. 101.

slovenskej mládeže. Úradníci na slúžnovskom úrade, neznalí slovenského jazyka, si dali preložiť program do maďarčiny a slúžny 18. júla 1914 konanie kongresu povolil, o čom upovedomil zvolávateľov a organizátorov. Podmienkou bolo, že osobne zodpovedajú za udržanie verejného poriadku. Na priebeh zhromaždenia dozerala silná žandárska asistancia a vyslaný úradník.⁶¹ Počas vojny boli všetky slávnostné verejné zhromaždenia a podobné akcie zakázané, okrem tých, ktoré podporovali vojnové úsilie krajiny.

Ružomberok patril v predvečer prvej svetovej vojny medzi bohaté mestá hornej časti Uhorska. Aj napriek tomu, že mesto vlastnilo skoro 7 500 hektárov nehnuteľného majetku, 10 krčiem, 5 mlynov a 2 vodné pily, mestské hospodárstvo bolo kvôli zlému hospodáreniu v katastrofálnom stave. Mestské hospodárstvo vyčerpávali nezmyselné investície vládnuceho mestského zastupiteľstva, akými boli napríklad honosná stavba rezidencie mestského úradu, či predražená stavba kasární v Malom Políku. Jeho členovia rozmnožovali svoj majetok a budovali si politický vplyv. Jedným z najväčších kritikov zlého hospodárenia v meste bol ružomerský farár Andrej Hlinka, ktorý poukazoval na konkrétne prípady úniku financií z mestskej pokladnice. Voľby do mestského zastupiteľstva sa po viacerých zmenách termínov konali 20. februára 1906. Proti Hlinkovi vystupoval najhorlivejšie slúžny Štefan Horanský. Voľby nakoniec vyhrala Hlinkova slovenská strana a ovládla zastupiteľstvo, do ktorého sa okrem iných dostali aj Fedor Houdek, Ján Janček st., Ondrej Janček, Juraj Greguš, Jozef Vlkolínsky, František Labaj, Ján Hlinka a iní.

V rámci volieb do Uhorského snemu kandidoval v ružomerskom okrese v roku 1906 za Zičihu ľudovú stranu Edmund Benický (*1878 - †1931) a za Slovenskú národnú stranu ružomerský lekár Vavro Šrobár. Napätosť predvolebnej atmosféry dokazovala prítomnosť vojska a žandárov v uliciach mesta. Aj vďaka tomuto „teroru“ zvíťazil nakoniec Benický s výsledkom lepším o 54 hlasov. Predvolebný zápas mal nakoniec dohru pred súdom, kde skončili mešťania Ondrej Janček, Juraj Greguš, Peter Cheben, revúcky farár Jozef Tomík a Andrej Hlinka, obžalovaní z popudzovania slovenskej národnosti proti maďarskej. Ružomerská sedria ich odsúdila na stratu slobody a vysoké finančné pokuty.

Odpor proti maďarizácii v meste a jeho uliciach vyvrcholil udalosťami v Černovej 27. októbra 1907 pri posviacke kostola. Obyvatelia Černovej chceli, aby nový kostol vysvätil ich rodák Andrej Hlinka a vysviacke sa snažili zabrániť poverenému kňazovi so sprievodom. Došlo ku konfliktu a privolaná jednotka žandárov strelbou dav rozohnala. Incident si vyžiadala 15 zastrelených zhromaždených bezbranných obyvateľov. Proti masakre sa zdvihli hlasy nielen v Rakúsko-Uhorsku, ale aj v zahraničí.

Dôsledkom týchto udalostí a zlého hospodárenia mesta bolo nariadenie hĺbkovej kontroly mestského úradu ministerstvom vnútra. V roku 1907 ju vykonal poverený vládnym komisár Leonard Klinovský. Ten na základe výsledkov kontroly zastupiteľstvo rozpustil a Ružomberok bol vyhlásený za mesto so zriadeným magistrátom. Prvým mešťanom

61 ŠA ŽA, f. Slúžnovský úrad v L. Mikuláši, č. 3515/ 1914 adm., k. 296.

sa stal Mikuláš Székely, ktorý sa po spore s Andrejom Hlinkom v otázke poštátneňa cirkevného školstva v roku 1911 vzdal svojho úradu. Vystriedal ho ružomberký notár Vojtech Kroner.⁶²

Asi najpokojnejšia situácia bol počas prvej svetovej vojny v Liptovskom Hrádku. Uprostred prvej svetovej vojny Hrádok patril medzi pokojnejšie a bezpečnejšie lokality v Liptove. Obec reprezentoval v roku 1916 richtár Karol Gurský. Na hospodárení mestečka kontrolné orgány nenašli nijaké závady. V poriadku bola aj peňažná manipulácia a vedenie administratívy. Richtár úradoval už osobitnom obecnom dome, ktorý bol zabezpečený proti požiaru. V kancelárii boli k dispozícii zoznamy členov obecného predstavenstva a zastupiteľstva. Dane sa vyberali a odvádzali v stanovenom termíne. Aj počas vojny fungovala štátna škola, problémy s dochádzkou sa nevyskytovali. Obecný úrad mal dobrý prehľad o vyst'ahovalectve a o pobyte cudzincov. Menšie problémy boli so zdravotníckou starostlivosťou o obyvateľstvo, pretože miesto obvodného lekára nebolo od roku 1913 obsadené. Chýbala aj diplomovaná pôrodná asistentka. Očkovanie bolo zabezpečené, v prípade potreby by sa našlo miesto pre epidemickú nemocnicu. Obecná ľadovňa v Liptovskom Hrádku nebola, ale väčšie problémy s hygienou sa nevyskytovali, bolo k dispozícii mrchovisko. Dobyťčie pasy osobne vydával richtár, ktorý spolupracoval s veterinárnym lekárom, verejný bitúnok tu však nemali. Úrad sa staral o evidenciu učňov, dozeral na vydávanie priemyselných povolení a na pravidelné vymetanie komínov. O bezpečnosť obyvateľstva sa starala žandárska stanica a dobrovoľný hasičský spolok, ako aj noční strážnici, ktorých zamestnával lesný erár.⁶³

Nové obecné zastupiteľstvo volili v Liptovskom Hrádku 8. marca 1918. Voľbu verejne vyhlásil hrádocký slúžny ešte 4. marca 1918. Volili sa traja stáli a dvaja náhradní členovia. Riadnymi členmi sa v poslednom vojnovom roku stali Dr. Gérard de Pottere, Július Göszy a Ludovít Letz. Náhradníkmi sa stali Juraj Nahálka a Ján Košťalik. Posledná voľba richtára a členov obecného úradu sa konala 21. mája 1918. Richtárom sa stal Karol Gurský, vicerichtárom František Húska a radným Július Neupauer.⁶⁴

Po úspešných operáciách ruskej armády na východnom fronte sa začal zvyšovať aj počet ranených. V Liptove pre tento účel mali slúžiť nemocnice v Liptovskom Mikuláši a Ružomberku.

Prvá provizórna vojenská nemocnica pre ranených bola v Liptovskom Mikuláši zriadená v auguste 1914 najprv na prízemí štátnej meštianskej školy a v roku 1915 v priestoroch evanjelickej školy. Starostlivosť o ranených zabezpečovala aj stoličná nemocnica v Palúdzke. Vojenské lazarety v meštianskej a evanjelickej škole boli zriadené najmä kvôli nedostatočnej kapacite nemocnice v Palúdzke. V priestoroch meštianskej a evanjelickej školy sa liečili ranení vojaci presunutí z východného frontu, najmä z oblasti

62 DVORSKÝ, Peter. *Monografia mesta Ružomberok*, s. 94-96.

63 ŠA ŽA, f. Slúžnovský úrad Liptovský Hrádok, č. 376/1915.

64 Tamže, č. 2604/1916.

najťažších bojov v poľskej Haliči. Mikuláška civilná matrika zachytáva viacero úmrtí hospitalizovaných vojakov.⁶⁵

Predstavitelia nemocnice v Liptovskom Mikuláši - Palúdzke sa v roku 1913 postarali o kúpu pozemku na jej rozšírenie a v rokoch 1913 – 1915 boli dokonca vyhotovené plány na stavbu veľkého poschodového 50 lôžkového chirurgického pavilónu s príslušenstvom a röntgenovým laboratóriom. Autorom plánov bol Ján Bobula. V lete 1913 sa so žiadosťou o poskytnutie finančných prostriedkov a rozsiahlym listom riaditeľa nemocnice Dr. Ladislava Hoffmanna obrátil na uhorské ministerstvo vnútra liptovský podžupan Róbert Košáni (*Kossányi*). Problém mikuláskej nemocnice potom upadol do zabudnutia, ale počas vojnových rokov opäť ožil. Na financovanie stavby sa zamýšľalo použiť takzvanú vojnovú základinu (v maď. *Hadi alap*), nadobudnutú zo ziskov pri úradnom rozdeľovaní múky počas vojny. Vlastná stavba sa ani v tomto období kvôli nesúhlasu ministerstiev a nedostatku finančných prostriedkov neuskutočnila. Počas vojnových rokov nemocnica (Verejná nemocnica stolice Liptovskej v Liptovskom Mikuláši - *Liptó vármegyé nyilvános kórháza Liptó Szt. Miklóson*) fungovala pod prísnyim okom jej kurátora Štefana Bizu. Ten pravidelne stoličnej vrchnosti podával hlásenia o prírastkoch v hodnote inventára nemocnice. Riaditeľom a najvyšším odborníkom v nemocnici bol v rokoch 1912 – 1931 Dr. Ladislav Hoffmann.⁶⁶

Poľný lazaret v kasárňach v Ružomberku na Malom Políku fungoval už v roku 1914. Bol zriadený ako záložná nemocnica, určený ako pozorovacia stanica pre ranených a chorých zo zamorených oblastí východných bojísk. Pracovisko najprv začalo svoju činnosť v budove bývalých honvédskych kasární vedľa kaštieľa Sv. Žofie. Prvý transport bol prijatý v októbri 1914. Boli to ranení vojaci v počte 51 mužov, ktorých doviezli 2. októbra 1914. Súčasne však uhorské ministerstvo vnútra, do kompetencie ktorého patrilo tiež verejné zdravotníctvo, rozhodlo postaviť na juhovýchodnom okraji mesta barakovú nemocnicu.

Už v zime 1914 – 1915 vyrástlo na voľnom priestranstve pri Korytnickej železnici na ploche 88 192 metrov štvorcových 20 drevených barakov s 2 300 lôžkami. Už 14. februára 1915 výstavba nemocnice pokročila natoľko, že ju prišiel osobne otvoriť vtedajší minister vnútra János Sándor.⁶⁷ Prvý veľký transport chorých a ranených vojakov z Karpát v počte 360 mužov prišiel 5. marca 1915. Ďalší prísun pacientov sa neustále zvyšoval až po naplnenie kapacity nemocnice. V nemocnici bola chirurgická časť pod vedením MUDr. Antonína Obhlídala a interná časť pod vedením MUDr. Alberta Schwarza. Tam sa liečili aj infekčne chorí. Obidve časti pracovali vo vzájomnej nadväznosti, presné pracovné ohraničenie neexistovalo. Nemocnica bola aj vynikajúco vybavená, v roku 1915 už mala svoj vlastný röntgenový prístroj, zariadenie pre vodoliečbu. Na čele ústavu stál

65 Mestský úrad v L. Mikuláši, Matričný úrad, matriky zomrelých L. Mikuláš 1915-1930.

66 VÍTEK, Peter a kolektív. *Liptovská nemocnica s poliklinikou – dejiny a súčasnosť*, L. Mikuláš : Liptovská nemocnica s poliklinikou, 2009, s. 18-19, ISBN 978-80-970152-9-9; ULIČNÝ, Ferdinand. *Liptovský Mikuláš*, s. 236.

67 ŠA ŽA, f. LŽ II, č. 1334/1916 adm.; DVORSKÝ, Peter. *Monografia mesta Ružomberok*, s. 98.

vojenský lekár, ale vedľa neho aj maďarský ministerský komisár. Zachovali sa mená lekárov pracujúcich v nemocnici v Ružomberku v rokoch 1914 – 1918: Dr. Róth, Dr. Burian, Dr. Szégyvári, Dr. Obhlídal, Dr. Eichel, Dr. Somogyi, Dr. Gonda, Dr. Donáth, Dr. Polgár, Dr. Svěrák, Dr. Papp, Dr. Kenéz. Prvým vedúcim interného oddelenia bol neskorší minister zdravotníctva vlády ČSR v dobe SNP predseda SNR Dr. Vavro Šrobár. Zachovali sa aj mená zdravotného a pomocného personálu: Mária Križanovská, Gizela Šindlerová, Mária Mikulková, Erža Lazarová, Mária Petrichová, Irena Lesáková, Albína Šimová, Mária Hyrošová, Terézia Koreňová a Mária Krákorníková.

Nemocnica mala svoju vlastnú kuchyňu, kde sa osobitne pripravovala strava pre pacientov, osobitne pre lekárov a dôstojníkov. V počiatočnom období trvania nemocnice pomáhali občania vo veľkej miere tým, že nosili zadarmo mlieko aj ďalšie potraviny pre pacientov. V nemocnici bola aj vlastná kantína. Vlastná kotolňa nemocnice bola umiestnená v baraku 16. Tam sa hriala voda na kúpanie pacientov i personálu. Nemocnica mala aj vlastnú železničnú zastávku na trati bývalej Korytnickej železnice v zadnej časti areálu nemocnice. V blízkosti zastávky bol zriadený aj vojenský cintorín. Po ústupe ruských vojsk z Haliče slúžila nemocnica zväčša na doliečovanie vojnových invalidov. V nemocnici sa liečili aj Turci, Srbi, Bulhari, Rumuni, Maďari, Poliaci, Nemci, Rakúšania, Albánci, Rusi. Mnoho z nich bolo moslimov, o čom svedčili hroby na vojenskom cintoríne označené polmesiacom obráteným k východu. Najväčší počet chorých však tvorili Slováci a Česi. Ranení a chorí boli rozdelení do jednotlivých barakov cestou roztriedovacej stanice po vykonaní patričnej dezinfekcie a karantény. Po presune frontu sa zmenila na doliečovací ústav a po skončení vojny sa stala posádkovou nemocnicou.⁶⁸

Počas rokov 1915 – 1918 podľa matričných záznamov v štátnych matrikách ružomberského obvodu v nemocnici na následky rôznych zranení zomrelo spolu 607 vojakov z rôznych končín monarchie, dokonca medzi zomrelými sú aj viacerí ruskí, rumunskí a srbskí vojaci.⁶⁹ Zomrelí vojaci boli pochovávaní na neďalekom cintoríne v blízkosti korytnickej železnice. Bol to veľký pietny areál s drevenou kaplnkou. Postupne zanikal pri rozširovaní vojenskej nemocnice a okolitých podnikov. V rámci výstavby liehovaru a priemyselnej vlečky Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, závod v Ružomberku v roku 1942 bolo 321 tiel vojakov z južnej časti cintorína exhumovaných a pochovaných v spoločnom hrobe na mestskom cintoríne v poli 19a. Všetko sa dialo so súhlasom Ministerstva národnej obrany v Bratislave. Práce vykonávala firma LANNA, slovenské stavebné podnikateľstvo v Bratislave, stavebná správa v Ružomberku pod dozorom štátneho mestského lekára MUDr. Rudolfa Zelinu. Prevoz a opätovné uloženie tiel vykonávala firma Pietas, úradne koncesovaný pohrebný ústav v Ružomberku.⁷⁰

68 DVORSKÝ, Peter. *Monografia mesta Ružomberok*, s. 190.

69 Okresný úrad v Ružomberku, odbor všeobecnej vnútornej správy, druhopisy matrík Ružomberka, zv. 1907-1918 – uvádzajú dátum úmrtia, meno a priezvisko, číslo jednotky, pôvodné zamestnanie, vek, miesto (Ružomberok) a príčinu úmrtia.

70 Archív LM, f. Okresný úrad v Ružomberku, č. 9780/1942 adm.

Česko-slovenské légie vznikali počas prvej svetovej vojny na území Ruska, Francúzska a Talianska. Samotný názov “*légie*” dostali až po prvej svetovej vojne. Počas jej trvania sa nazývali revolučné dobrovoľnícke vojská, alebo česko-slovenské zahraničné vojsko. Ich jadro začalo vznikať už počas roka 1914, keď dobrovoľníci z okolia Varšavy začali vytvárať v Rusku známu Českú družinu. Zatiaľ čo sa prvé légie v podmienkach Ruska a Francúzska začali formovať už v roku 1914, v Taliansku to bolo až od roku 1917. Zahraničné jednotky légii sa čísluovali – od čísla 1 – 20 v Rusku, od 21 – 30 vo Francúzsku a od 31 v Taliansku. Na konci vojny mali jednotky légii viac ako 100-tisíc vojakov.

Z Liptova sa do československých légii prihlásilo podľa výskumu 612 mužov. Z toho väčšina boli zajatci v Rusku a Taliansku, ale aj množstvo krajanov žijúcich v USA, ktorí sa prihlásili a bojovali v légiiach vo Francúzsku. Dokumentovanie konkrétnych počtov legionárov je sťažené nekompletnou evidenciou Vojenského ústredného archívu v Prahe. Ako doplnok slúži spis Okresného národného výboru v Liptovskom Mikuláši (ŠA Bytča, pob. L. Mikuláš, ONV L. Mikuláš, č. 8713/1946 adm. Jeden zoznam sa zachoval vo fonde ObNÚ Hybe, 1922 adm., K1 – pozn. aut.). Ani tieto zoznamy však nie sú kompletne, pretože množstvo legionárov bolo už v tomto období mŕtvych. Niektorí sa dodatočne hlásili ku službe v légiiach, ale do légii nikdy nevstúpili, bojovali v rakúsko-uhorskej armáde, zrejme ani neboli zajatí a po skončení vojny sa vrátili domov. Zoznam legionárov z okresu Ružomberok sa nezachoval ani z medzivojnových rokov, ale ani z rokov po druhej svetovej vojne.

V roku 1918 bol zriadený výchovný tábor pre ďalších 3 394 Slovákov v Irkutsku a veliteľ východného frontu nariadil slovenský 7. tatranský pluk odvieť do tohto tábora. Podľa spomienok práporčíka Ferdinanda Klátika mali Slováci v tomto tábore dostať výchovu v duchu slovenskom a byť získaní pre myšlienku česko-slovenskej samostatnosti. Ako píše P. Chorvát, tábor v Irkutsku bol akýmsi druhom školy. Vykonávala sa tu jednak vojenská a jednak výchovná činnosť, ktorú zabezpečoval aj takmer tridsaťčlenný inštruktorský zbor dôstojníkov a poddôstojníkov – Slovákov. Medzi nimi ako dôstojníci boli napríklad Mikulášan Vladimír Ballo, Ferdinand Čatloš, rodák z Liptovského Petra, mikulášsky rodák Pavel Kuna, Jozef Kustra, rodák z Bobrovca, Branislav Manica, Michal Širica, rodák zo Smrečian. Mená viacerých z nich sú známe aj z nasledujúcich období vojenských dejín Slovenska. Počas svojej existencie mal tábor niekoľkých veliteľov. Boli to napríklad Emil Geryk, rodák z Východnej či Rudolf Viest alebo Vladimír Daxner.⁷¹

Počas existencie česko-slovenských légii v Rusku sa ich počet odhaduje na približne 71 000 dobrovoľníkov, z toho približne 6 000 Slovákov. Podľa štatistiky, ktorú v roku 1933 zostavil ruský legionár Matej Miškóci, a ktorú redigoval Jozef Gregor Tajovský, ich bolo koncom roka 1919 spolu 5 104. Najviac slovenských legionárov pochádzalo z prostredia žúp: Trenčianskej (1 050), Nitrianskej (969), Bratislavskej (488), Liptovskej (279), Tekovskej (272), Turčianskej (258), Zvolenskej (245) a najmenej z Ostrihomskej (11) a Komárňanskej (8).

71 CHORVÁT, Peter. *Slováci v československých légiiach 1914-1920*, In: *Vojenská osveta*. Spoločensko-vedné semináre, roč. 11, č. 1 (2014), s. 27.

Podľa evidencie legionárov vo Vojenskom ústrednom archíve v Prahe bojovalo v ruských jednotkách légii približne 378 Liptákov, z nich najviac vstúpilo do légii v ruských zajateckých táboroch v Samarkande⁷², Kazani⁷³, Samare, Novonikolajevsku, Omsku, Ufe, Simbirsku a ďalších. Najviac Liptákov (81) bolo zaradených do 12. streleckého pluku, 34 do 7. streleckého (Tatranského) pluku, 23 do 10. streleckého pluku a 12 do 11. streleckého pluku. Menej ich už bolo v ďalších jednotkách: deviati v 9. streleckom pluku, šiesti v 5. a traja v 8. streleckom pluku.⁷⁴

Vo francúzskych légiiach podľa zhromaždených údajov bojovalo 120 Liptákov. Väčšinou, 50 z nich, bojovalo v 23. streleckom pluku. Tridsať bolo zaradených do 21. pešieho pluku a 14 do 22. pešieho pluku.⁷⁵

Spomedzi Liptákov bojujúcich vo Francúzsku nižšiu dôstojnícku hodnosť dosiahol Matej Hubka, rodák z Vrbice. Slúžil v 9. honvédskom pluku a zajatý bol v Rumunsku v roku 1916. Ešte v decembri toho istého roku sa pridol ku dobrovoľníkom, ktorí chceli bojovať v tábore Dohody a v roku 1917 prišli do Francúzska. V marci 1918 bol zaradený ako vojak ku 21. pešiemu pluku vo Francúzsku. Od 31. decembra 1919 bol podporučíkom 22. pešieho pluku. Ružomerský rodák Ivan Kadavý vstúpil ako dobrovoľník od 22. augusta 1914 do spomínanej rotý Nazdar. Do samostatnej česko-slovenskej brigády vstúpil vo Francúzsku 10. augusta 1918. V hodnosti adjudanta (praporčika) bol zaradený do 22. pešieho pluku. Ružomerský rodák žijúci v USA, Ján Janček ml., neskôrší starosta Ružomberka, sa do légii prihlásil ako dobrovoľník v Pittsburgu v roku 1918. Po zaradení do československých légii vo Francúzsku dosiahol hodnosť poručíka. Francúzsky legionár Matej Kazár (*1891 - †1918), pochádzal z Vavrišova, ale jeho rodina odišla za prácou do USA. Matej Kazár vstúpil v roku 1918 v Pittsburgu do formujúcich sa československých zahraničných jednotiek a odišiel bojovať do západnej Európy. Stal sa strelcom 11. rotý, 3. práporu 22. pluku francúzskych légii a zúčastnil sa ťažkých bojov pri dobytí Terronu, Chestres a Vouziers. Padol v ťažkých bojoch o kótu 153 počas 24. októbra 1918, prakticky v posledných týždňoch vojny. Pri bojoch v týchto miestach padlo až 162 českých a slovenských vojakov. Dnes stojí vo Vouziers-Chestres 5,5 m vysoký pomník postavený v roku 1930 s reliéfom československého a francúzskeho vojaka.⁷⁶

Českí a slovenskí legionári v Taliansku sa zúčastnili v bojoch na Piave, na Montello, u Monte di Garda, vo Val Bella, Cima Tre Pezzi, Cima Cada, Passo Tomale, Monte

72 Zajatecký tábor sa nachádzal v bývalom kozáckom tábore, od septembra 1915 tu boli umiestňovaní prví vojnoví zajatci z rakúsko-uhorskej armády.

73 V Kazani sa nachádzali dva zajatecké tábory. Jeden na pozemkoch skladov podniku Alafyzovcov a tam boli umiestnení vojnoví zajatci z rakúsko-uhorskej armády.

74 Článok dostupný na internete: <http://www.evzi.estranky.cz/clanky/mista-zajeti-a-internace-1914-1921/zajatecke-tabory-v-rusku-1914-1921/seznam-zajateckych-taboru/zajatecke-tabory-a-pracovni-komanda-v-rusku-1914-1921.html>

75 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zv.*, s. 50-55; CHORVÁT, *Slováci v československých légiiach 1914-1920*, s. 29.

76 VÍTEK, Peter, MARTINICKÝ, Miroslav. *Dejiny obce Vavrišovo*, Vavrišovo, Obecný úrad vo Vavrišove, 2010, s. 53, ISBN 978-80-970549-7-7.

Assolone. Najviac sa však legionári v Taliansku v dobe prvej svetovej vojny preslávili bojom na Doss'Alto 21. septembra 1918.

V talianskych légiách bojovalo 93 Liptákov, z toho väčšina (19) slúžila v 39. pluku, ale aj 47. pešom pluku (7). Znáмым legionárom bol Ferdinand Alexy (*1898 - †1954). Jeho starší brat Janko Alexy (*1894 - †1970) bol známym maliarom a spisovateľom. Ferdinand Alexy sa zúčastnil bojov na východnom fronte a neskôr bojoval na talianskom fronte. Do zajatia sa dostal 3. novembra 1918 pri Tridente (Trento, Taliansko). V zajateckom tábore Busti Arsizio (severné Taliansko) vstúpil do légií a od 22. augusta 1919 bol zaradený do 39. streleckého pluku. Ďalším talianskym legionárom, pochádzajúcim z Liptova bol Július Kustra (*1884 - †1943). Od roku 1910 pôsobil v Košiciach. Jeho jediné slovenské kníhkupectvo na východnom Slovensku ponúkalo v roku 1914 štylistickú príručku *Slovenský listár*. Po vypuknutí prvej svetovej vojny nenarukoval z dôvodu, že odmietol násilie a vojnu medzi Slovanmi. Po troch mesiacoch ho chytili a väznili 11 mesiacov. V roku 1916 narukoval ku 34. pešiemu pluku a dostal sa na taliansky front. Do zajatia padol 28. júna 1916 pri Tolmine. V zajateckom tábore v meste Foligno 8. augusta 1916 vstúpil do légií a zaradený bol ku 32. pešiemu pluku.⁷⁷ Onedlho sám robil v radoch vojnových zajatcov v zajateckom tábore nábor do československých légií. V decembri 1918 prišiel s prvými legionármi do Prahy. Svoje zážitky z vojnového obdobia spracoval do knihy *Návrat do oslobodenej vlasti*.

Na konci prvej svetovej vojny sa légie v zahraničí rozrástli na samostatnú česko-slovenskú armádu, v ktorej slúžilo skoro 110 000 Slovákov a Čechov (okrem 60 tisíc príslušníkov domobraneckých práporov v Taliansku). Podľa tzv. legionárskeho zákona č. 462/1919 Sb. z. a n. z 24. júla 1919 nakoniec legionársky charakter priznali úrady len 88 701 dobrovoľníkom, ktorí vstúpili do česko-slovenského zahraničného vojska do 28. októbra 1918. Z toho pripadlo 60 109 na ruské légie, 9 367 na francúzske a 19 225 na talianske. V utvorenej Československej republike sa dostalo bývalým legionárom mimoriadnych pôct a spoločnosť ich vnímala ako elitu armády.⁷⁸

Koncom vojny liptovské úrady presne evidovali údaje o navrátilcoch z ruského zajatia, na základe nariadenia hlavného slúžneho. Liptovský podžupan nariadil vypočúvať všetkých zajatcov, vracajúcich sa z Ruska a zistiť, či neslúžili v Červenej armáde, alebo československých légiách. Rovnako bolo pre slúžnovské úrady v Liptovskej stolici vydané nariadenie, aby sa zamedzilo pohybu navrátilcov v ruských uniformách. Snažili sa tak zamedziť vplyvu ruskej revolúcie na dianie v rozpadajúcej sa monarchii.⁷⁹

Útrapy na sklonku prvej svetovej vojny v celej Európe znásobovala aj mohutná pandémie tzv. španielskej chrípky. Epidémia zabíjala vojakov bojujúcich armád

77 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Košický kníhkupec a nakladateľ Július Kustra (135. výročie narodenia)*, Dejiny – Internetový časopis inštitútu histórie FF PU v Prešove, č. 1/2019, s. 119-121, ISSN 1337-0707; dostupné na internete: <http://vuapraha.cz/soldier/21122938>.

78 CHORVÁT, Peter. *Slováci v československých légiách 1914-1920*, s. 32.

79 ŠAŽA, f. Slúžnovský úrad v L. Hrádku, č. 1905/1918 adm.; tamže, f. Slúžnovský úrad v L. Mikuláši, č. 1464/1918, tamže, f. LŽ II, č. 8676/1918 adm.

v zákopoch, ale neskôr sa preniesla aj do zázemia a na celom svete sa jej obeť odhadujú na 50 – 100 miliónov obyvateľov. Choroba sa rýchlo šírila a zabíjala veľmi rýchlo vojnou sužovaných obyvateľov. Prvé prípady zdokumentovali v Spojených štátoch amerických, Francúzsku, Nemecku a Veľkej Británii. Prvé správy o šírení choroby však vo vojnu zasiahnutých štátoch blokovala cenzúra. V neutrálnom Španielsku, ktoré epidémia zasiahla azda najviac, sa tejto téme venovala veľká pozornosť. Aj z týchto dôvodov sa za pôvod pandémie nesprávne označovalo Španielsko, z čoho vzniklo dobové pomenovanie – španielska chrípka.

Španielka, ako ju ľudia nazývali, vyčíňala v rokoch 1918 – 1921 aj v Liptove. Počet jej obetí je ťažko presne vyčíslieť, ale odhad je možné urobiť podľa záznamov v štátnych matrikách. Navyše matričné záznamy neuvádzajú ako príčinu úmrtia vždy španielsku chrípku (v maď. *spanyol* alebo *spanyol nátha*), ale aj zápal pľúc (v maď. *tűdőgyulladás* alebo *tűdőlob*). Pre ilustráciu vtedajších pomerov v Liptove a nárastu počtu obetí môže poslúžiť citácia z kroniky Závažnej Poruby: „...často sa kopali až tri hroby naraz“.⁸⁰

V celom Liptove podľa údajov v štátnych matrikách podľahlo španielskej chrípke od jesene 1918 do jari 1921 približne 570 ľudí. Z toho v *slúžnovských okresoch Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok zomrelo na následky uvedenej diagnózy okolo 330 ľudí*.

Záznamy v matrikách dokazujú, že jednou z najviac postihnutých obcí, kde zaznamenali najviac obetí španielskej chrípky v Liptove, v okresoch Liptovský Mikuláš a Liptovský Hrádok, boli Važec, Huty, Dovalovo a Liptovská Kokava. Vo Važci zomrelo na následky epidémie, označenej ako zápal pľúc alebo kých, v rokoch 1918 – 1919 až 66 obyvateľov. Na následky španielskej chrípky v matričnom obvode Hút v rokoch 1918 – 1919 zomrelo 44 obyvateľov Hút (14), Veľkého Borového (14) a Malého Borového (16). Záznamy v matrikách Paludze nie sú v prípade príčiny úmrtia jednoznačné, ale na komplikácie so zápalom pľúc a neskôr konkrétne na španielsku chrípku zomrelo od septembra 1918 v tomto obvode až 42 obyvateľov. V dovalovskom matričnom obvode v uvedených rokoch zomrelo až 35 ľudí. V obvode notárskeho a matričného úradu v Liptovskom Hrádku (L. Hrádok, Podtureň a L. Porúbka) v rokoch 1918 – 1919 zomrelo 29 ľudí, z toho najviac obetí – 20 bolo v Liptovskej Porúbke. Väčší počet zomrelých je evidovaný od júna do novembra 1918 aj v matrikách obvodu Liptovského Petra (26) – vo Vavrišove 10, v Liptovskom Petre 11 a 5 v Jamníku. V matrikách obvodu Liptovského Trnovca je v rozpätí októbra 1918 – februára 1920 spolu 20 obetí, najviac v Liptovskom Trnovci (8). V matrikách z obvodu Liptovského Jána (L. Ján, Z. Poruba, Uhorská Ves) sa ako príčina úmrtia uvádza v 25 prípadoch španielska nádcha (*spanyol nátha*). Stredne vysoké počty uvádzajú matriky Liptovského Mikuláša, kde v priebehu septembra – decembra 1918 zomrelo na španielsku chrípku (uvedený je zápal pľúc) 14 obyvateľov, v matrikách Okoličného je za rovnaké obdobie uvedených 15 obetí, z toho najviac v Okoličnom (9), v matrikách Ľubele je v mesiacoch september až december 1918 uvedených 7 prípadov

80 Obec Závažná Poruba, Obecná kronika do r. 1950.

španielskej chrípky a 13 ďalších prípadov spojených so zápalom pľúc. Nakoniec podľa údajov v matrikách Hýb v období októbra až decembra 1918 chrípke podľahlo 16 obyvateľov.⁸¹

Obete na životoch sú zaznamenané aj v matrikách dolného Liptova. Je ich spolu 240. Najviac obetí španielskej chrípky, resp. následného zápalu pľúc je zaznamenaných v matrikách obvodu v Lúčkach (Lúčky, Kalameny) v rokoch 1918 – 1919 až 41 obyvateľov. V Liptovských Sliachoch zomrelo na následky chrípky v roku 1918 36 obyvateľov. Matriky Liptovskej Teplej (L. Teplá, Madočany a Potok) zaznamenávajú 25 obetí, matriky Švošova 21 obetí, matriky Likavky 20 obetí, matriky Hubovej (Hubová, Lubochňa, Stankovany) 19 obetí, matriky Liptovských Revúc 22 obetí, Liptovskej Osady 18 obetí, Liskovej 24 obetí a Liptovskej Štiavnice 13 obetí španielskej chrípky. Pozoruhodné je, že v Ružomberku z miestnych obyvateľov zomrel len jeden na následky chrípky. Medzi hospitalizovanými pacientmi vojenskej nemocnice ich však bolo oveľa viac.⁸²

Počty padlých vojakov v prvej svetovej vojne bývajú odhadované. Literatúra uvádza rôzne počty, ktoré sa približujú číslu 9 600 000.⁸³ Z toho 1 100 000 vojakov armády Rakúsko-Uhorska. Podľa novej literatúry padlo z územia Slovenska okolo 69 tisíc vojakov a viac ako 61-tisíc bolo trvalo zmrazených.⁸⁴ Po viac ako 100 rokoch od vypuknutia Veľkej vojny sa čoraz viac bádateľov venuje tejto problematike a postupným publikovaním počtov či zoznamov padlých z jednotlivých regiónov dnešného Slovenska.

Aj napriek tomu, že armáda počas vojny vydávala zoznam strát a pozostalým rodinám oznamovala úmrtie ich otca či syna, nie sú tieto evidencie presné a úplné. Až po skončení vojny a návrate legionárov zo zahraničia v rokoch 1919 – 1921 bolo možné definitívne zistiť, kto sa z bojísk prvej svetovej vojny nevrátil. Pokiaľ neprišlo v priebehu vojny riadne úradné hlásenie o padlom vojakovi, bolo potrebné po vojne vyhlásiť nezvestných za mŕtvych. To robili príslušné krajské sudy. Takzvaná agenda „M“ Krajského súdu v Ružomberku, ktorého archívny fond je v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, obsahuje najmä v rokoch 1919 – 1929. Spisy dopĺňujú okrem iného aj svedectvá vracajúcich sa vojakov o úmrtí, alebo poslednom stretnutí s ich krajanmi.⁸⁵ Na základe rozhodnutí súdu o vyhlásení za mŕtveho a ustálení dátumu úmrtia potom dodatočne príslušné oddelenia notárskych úradov zapisovali úmrtia týchto osôb do štátnych matrik (v poznámke je uvádzané číslo konkrétneho rozhodnutia krajského súdu) a až na základe vystaveného úradného úmrtného listu bolo možné prejednať dedičstvo po padlom

81 Obec Závažná Poruba, Obecná kronika do r. 1950; Okresný úrad v Liptovskom Mikuláši, odbor všeobecnej vnútornej správy, oddelenie matrik, druhopisy matrik z okresu Liptovský Mikuláš.

82 Okresný úrad v Ružomberku, odbor všeobecnej vnútornej správy, druhopisy matrik okresu Ružomberok.

83 JANDA, L., *Causalities, Combatant and Noncombatant*. In: TUCKER, Spencer. *Encyclopedia of World War I*, Abc-Clio, Santa Barbara, s. 272-274, ISBN-10: 1851094202.

84 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, IV. zväzok*, s. 90.

85 ŠAŽA, f. Krajský súd v Ružomberku, Občianska agenda, 1918-1924, k. 366-407, 1924-1929, k. 550-573.

vojakovi⁸⁶, alebo bolo možné sa pozostalej vdove opäť vydať. Zároveň mohli pozostalé siroty dostávať pravidelne podporu z Úradu pre vojnových poškodencov v Bratislave. Množstvo nezvestných vojakov však nebolo dodnes vyhlásených za mŕtvych z rôznych dôvodov.

Koncom 30. rokov bolo možné začať zostavovať presnejšie evidencie padlých vojakov na frontoch prvej svetovej vojny. Jedinečnou akciou tohto druhu bol dotazník Liptovského múzea z Ružomberku, ktoré oslovilo žiadosťou zo 7. januára 1932 Okresný úrad v Liptovskom Mikuláši (pred tým aj Okresný úrad v Ružomberku) v takomto znení: „*Slávny Okresný úrad v Lipt. Sv. Mikuláši. Liptovské múzeum v Ružomberku zamýšľa vhodným spôsobom uctiť pamiatku v svetovej vojne padlých Liptákov. Za týmto účelom, ako prípravnú prácu prosíme úctive potrebné súpisy padlých dl'a obcí dobre čitateľnými menami. Slávny Okresný úrad v Ružomberku to už obciam nariadil. Ostávame s výrazom našej hlbkej úcte Liptovské múzeum.*“ Na základe tejto žiadosti vydal okresný náčelník Ervín Smatek žiadosť všetkým notárskym úradom v obvode okresu, aby takéto súpisy zaslali.⁸⁷

Štúdiom spomínaného súpisu, ktorý však väčšinou neuvádza bližšie údaje o padlých spolu so záznamami v štátnych matrikách z rokov 1914 – 1931, publikovanej databázy Vojenského ústredného archívu v Prahe a publikovaných stratách armády (tlačovina Verlostliste z rokov 1914 – 1919) bolo možné zostaviť presné zoznamy padlých spolu s dostupnými údajmi o dátume úmrtia, jednotke a mieste úmrtia. Niektoré záznamy sú veľmi zle čitateľné a neúplné, preto je dnes veľmi ťažké niektoré lokality presne identifikovať. Pretože nie všetci vojaci boli vyhlásení za mŕtvych, alebo o ich úmrtí prišlo hlásenie úradne zaznamenané do matriky, skoro 10 % údajov nie je kompletných. Počty padlých by sa však aj napriek tomu mohli približovať realite.

Z dostupných zdrojov je teda možné zhrnúť, že počas prvej svetovej vojny padlo na bojiskách **1 892** mužov z okresov Liptovský Mikuláš, Liptovský Hrádok a **865** mužov z okresu Ružomberok. Spolu v celom Liptove padlo na frontoch „*Veľkej vojny*“ **2 758** narukovaných vojakov. Z tohto počtu je dodnes približne 10 % nezvestných. Podľa publikovaných údajov žilo v Liptove v roku 1890 spolu 74 657 obyvateľov (20 662 v slúžnovskom okrese L. Mikuláš, 20 807 v slúžnovskom okrese L. Hrádok, 17 421 v slúžnovskom okrese Nemecká Ľupča a 15 767 v slúžnovskom okrese Ružomberok).⁸⁸

86 Archív LM, dedičská agenda okresných súdov v L. Mikuláši, L. Hrádku a Ružomberku (Pk 1918-1924 a D 1924-1929); Sirotský úrad I. stolice v L. Mikuláši; v uvedených fondoch je možné vyhľadávať v zachovaných indexoch podľa priezviska.

87 Liptovské múzeum v Ružomberku, č. 17/1932; v archívnom fonde Okresného úradu v L. Mikuláši, ktorý je v správe štátneho archívu v L. Mikuláši sa spis č. 429/1932 adm. nezachoval.

88 V slúžnovskom okrese L. Mikuláš 20 662, v slúžnovskom okrese L. Hrádok 20 807, v slúžnovskom okrese Nemecká (Partizánska) Ľupča 17 421 a 15 767 v slúžnovskom okrese Ružomberok.

V roku 1910 štatistika udáva už **86 906** obyvateľov. Teda pri danom počte obyvateľov zahynulo na bojiskách prvej svetovej vojny 3,19 % obyvateľov z Liptova.⁸⁹

Nepoznáme presný počet narukovaných mužov z Liptova, ale zhrnutím zistených údajov je možné uviesť, že z uvedeného počtu padlých Liptákov ostalo **1 225** dodnes nezvestných, resp. **566** z nich úrady vyhlásili za mŕtvych. Zaujímavé sú aj počty tých, ktorí zomreli v o vojenských nemocniciach rakúskouhorskej armády, ktorých bolo **262**. V zajateckých táboroch a zajateckých nemocniciach zahynulo ďalších **86** Liptákov.

Z uvedených 2 758 padlých vojakov bojovalo **986** v 67. pešom pluku (*Infanterieregiment Nr. 67*), **688** vojakov bojovalo v 9. honvédskom pluku (*Honved-Infanterieregiment Nr. 9*), **124** mužov bolo súčasťou 32. práporu poľných strelcov (*Feldjägerbataillon Nr. 32*) a v ostatných jednotkách bojovalo až 960 padlých Liptákov.

Záver

Prvá svetová vojna, nazývaná dobovo aj „*Veľká vojna*“, bola dovteda najväčším vojnovým konfliktom s veľkými stratami na ľudských životoch. Trvala od 24. júla 1914 do 11. novembra 1918. Odohrávala sa na územiach Európy, Afriky, Blízkom východe, ale aj na oceánoch. Boje v Európe sa viedli na viacerých frontoch (východnom, západnom, talianskom, balkánskom a ďalších). Významný bol predovšetkým západný front, kde prebiehala dlhá zákopová vojna. Počas vojny bolo zmobilizovaných viac než 60 miliónov vojakov. Konflikt sa skončil kapituláciou Ústredných veľmocí (Nemecko, Rakúsko-Uhorsko, ale aj Turecko a Bulharsko). Prímierie bolo podpísané o 5. hodine ráno 11. novembra 1918 v Compiègne a začalo platiť od 11. hodiny. Formálnym zakončením vojny však boli až tzv. Parížske predmestské zmluvy podpísané s jednotlivými porazenými krajinami v priebehu roku 1919. Veľká vojna úplne zmenila tvár Európy. Priniesla rozvrat Nemeckého cisárstva, ale aj Rakúsko-Uhorska, Osmanskej ríše a cárskeho Ruska. Viacero krajín utrpelo ťažké materiálne a ľudské škody. Vo vojne zomrelo viac ako 9 600 000 vojakov a 7 miliónov civilných osôb, zranených bolo vyše 20 miliónov.⁹⁰ Vojna priniesla do mnohých krajín hladomor a rôzne epidémie. Najviac ľudí takto zomrelo v Rusku, Rumunsku, Nemecku, Srbsku, Rakúsku, ale aj v Belgicku. Vojna v niektorých štátoch umožnila aj genocídu voči niektorým národom (Arméni, Židia, Sýrčania, Gréci). Odhadom až 6 miliónov obetí sa vyžiadala aj pandémia španielskej chrípky, ktorá najviac zdecimovala už aj tak vyčerpanú a zničenú nemeckú armádu. Nepriamym dôsledkom vojny bolo aj oslabenie industriálneho prvenstva Európy a mohutnú industrializáciu iných štátov v Latinskej Amerike či iných častiach sveta.

89 MAJO, Juraj. *Historicko-demografický lexikón Slovenska 1880-1890*, Bratislava : Štatistický úrad SR, 2012, s. 786-789, ISBN 978-80-8121-222-2; Az összes lélekszám, ... In: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, Budapest : 1912, s. 12-13.

90 SIMKINS, Peter, JUKES, Geoffrey, HICKEY, Michael. *The First World War. The War to End All Wars*, Londýn : Osprey Publishing, 2003, s. 32-34, ISBN 978-14-3515-399-8.

Na území Európy vzniklo po Versaillskej zmluve nové štátne usporiadanie - Habsburská ríša sa rozpadla na viacero štátov: Rakúsko, Maďarsko, Československo a Juhosláviu. Poľsko, Estónsko, Lotyšsko a Litva získali nezávislosť.

Liptáci pociťovali prvú svetovú vojnu ako nutné zlo, ale poctivo rukovali a bojovali za cisára a monarchiu. Mnohí z nich však radšej počas operácií na východnom fronte volili ruské zajatie ako smrť. Niekoľko stoviek Liptákov nakoniec vstúpilo do česko-slovenských légii v Rusku, Francúzsku aj Taliansku. Viac ako 2 700 Liptákov sa skončenia vojny nedožilo – zomreli na frontoch, nemocniciach či zajateckých táboroch v rôznych končinách Európy, alebo Ázie. Ľudia v zázemí v Liptove trpeli nedostatkom potravín a rovnako aj mužskej pracovnej sily pri zabezpečovaní živobytia. Potraviny boli na prídela a hlad bol tak častým hosťom v tunajších domácnostiach. Mnohé z rodín sa návratu svojich synov či otcov nedočkali a často ani nevedeli, kde spočinulo ich bezvládne telo. Viacero vojakov sa vrátilo domov zmrzačených a nedokázali aj napriek návratu zabezpečiť obživu rodiny. Ani koniec vojny nezamedzil ďalším obetiam na životoch. Niektorí muži zomreli po návrate domov na následky vyčerpania a chorôb – týfus, úplavica a španielska chrípka. Všetky útrapy vojny vystriedali nádeje z nového štátneho zriadenia po vzniku Československej republiky. Aj Liptov sa začal po roku 1918 meniť, do vedenia úradov sa dostávali domáci aj českí úradníci, rovnako ako do škôl či iných inštitúcií. V roku 1922 bolo župné zriadenie definitívne zrušené a v rámci administratívnej reformy zanikla aj Liptovská župa ako administratívny celok.

PhDr. Peter VÍTEK

Základné a gymnaziálne štúdium absolvoval v Liptovskom Hrádku. Vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, odbor učiteľstvo dejepis – slovenský jazyk, ukončil v roku 1994. Od roku 1999 pôsobil ako riaditeľ Štátneho okresného archívu v Liptovskom Mikuláši. V roku 2001 získal doktorát z archívniectva a pomocných vied historických na FFUK v Bratislave. Od roku 2003 je riaditeľom Štátneho archívu v Bytči, pobočky v Liptovskom Mikuláši a od roku 2016 vedúcim rovnakého pracoviska Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči.

Ferdinand Čatloš v československých legiích v Rusku

Stanislav V. Chytka

Konec „la belle époque“, začátek „krátkého století“ – náhlý zvrat doby, o níž se věřilo, že potrvá ještě velmi dlouho – znamenal mnohem více, než jen tragickou dějinnou zkušenost generace, jíž se skutečná válka zatím vyhýbala. Válka, o níž mnozí věřili, že skončí bleskovým vítězstvím Rakousko-Uherska nad malým a slabým Srbskem – šlo se do ní přece s veselým „*Do Vánoc jsme doma!*“ – dostala gigantické lidské, technické i geografické rozměry. Roztříštila osudy Evropy, smetla ideje považované za nedotknutelné, pohřbila desítky miliónů padlých a obětí španělské chřipky, aby svým koncem dala na troskách monarchismu a náboženství vyrůst republikanismu, socialismu, právu národů na sebeurčení, ale i fašismu. Pro Slovensko - cítící se daleko více Horním Uherskem - znamenala pootevření dveří k národnímu dospívání, možnost jiné než uherské, resp. maďarské cesty. Dozrávání generace a národa však muselo projít stejně bolestnými a rozporuplnými chvílemi jako dospívání jedince. Patřily k nim i problémy, s nimiž se Slováci setkávali a s nimiž žili v československých legiích v Rusku. Jedním z těch, kdož se snažili upřímně pochopit složitosti nového vývoje, byl i Ferdinand Michal Čatloš.

Čatlošův charakter přitom byl zvláštní směsicí zásadovosti a takřka bezbřehého oportunismu. Charakteristické bylo i to, že své – někdy možná bezprostřední a impulzivní kroky – ex post zařazoval do sekundárně konstruovaného rámce, nebo jim aspoň přisuzoval vlastnosti, jimiž se snažil cosi dokázat. Typické (zdaleka však ne ojedinělé) bylo například zdůvodnění termínu jeho přeběhnutí k Rusům: neznělo by logičtěji, že shodou okolností se mu naskytla příležitost přeběhnout právě v čase skončení jednorozhodného závazku, než tvrzení, že nejprve chtěl tomuto závazku dostat? Vždyť zběhnutí tím neměnilo svůj charakter...

První světová válka vytrhla Ferduše (jak mu široká rodina říkala po celý život) z civilního zaměstnání a za jiných okolností možná i životního povolání. Právě začínal úředničit v Ružomerských celulózkách a papírnách. Nastoupil do práce 20. června

1914, musel však samozřejmě záhy narukovat do rakousko-uherské armády stejně jako jeho vrstevníci. 15. září narukoval jako jednorochní dobrovolník¹ k pěšímu pluku 67 do Prešova², odkud byl ale záhy odvelen. „*Po dlhšom pobytu vo Füzesabonyi a v Lučenci bol som poslaný na ruskú frontu*“³ – bojovému nasazení totiž předcházela škola záložních důstojníků⁴ v Lučenci, o níž se (pokud víme) sám nikde nezmiňuje, ale během níž byl 15. února 1915 povýšen do hodnosti *Kadett-feldwebel*.⁵ Na frontu odcházel až 1. června po předchozím povýšení na kadeta – aspiranta 15. května.⁶ Těžké podzimní a zimní ústupové a obranné boje v Haliči a Karpatech proto nezažil, stejně jej minul i začátek rakousko-uhersko-německé ofenzivy v Karpatech 2. května 1915, směřující na polskou Gorlici.

Protiabsburský zahraniční odboj dostal vedle politických postupně i dimenze vojenské. Formování československých jednotek však u všech dohodových mocností naráželo na nepřejcnost, nedůvěru a těžko překonávatelné obtíže. V Rusku měli dobrovolníci z tohoto hlediska nejméně šťastné prostředí. Až do Zborovské bitvy nemohli využít všechny potenciální možnosti budování osvobozeneckého vojska; později - po ojedinelém bachmačském vystoupení proti Němcům na straně sovětských Rudých gard - však byli zpočátku náhodně, potom ale pragmaticky dohodovými politiky zavlečeni do nekonečných protisovětských bojů, které po skončení 1. světové války a vzniku Československé republiky měly - alespoň z jejich strany - jediný cíl, návrat domů. Ruské legie tak paradoxně získaly těmito boji největší politický význam ze všech našich zahraničních armád, ale k přímému nasazení proti Ústředním mocnostem, Rakousko-Uhersku a Německu, neměly po ústupu z Ukrajiny žádnou další příležitost.

Do ruského zajetí se Ferdinand Čatloš dostal po čtyřech měsících pobytu na frontě – krátce po povýšení na kadeta 1. srpna - 15. září 1915 u Tarnopole.⁷ „*Ako jednorochiak som si pokladal za čestnú povinnosť odslúžiť cisárovi a kráľovi predpísanú voj. službu presne za rok. Ani hodinu som nemeškal...*“⁸ Je to neobvyklé tvrzení, zjevně vyvolávající puntičkářským vysvětlováním nedůvěru. Jenže v budoucnu se Čatloš buď dokonale naučil zdůvodňovat své činy právě tímto způsobem, nebo si už v mládí vypracoval velmi neobvyklý individuální kodex cti, jenž mu potom velel počínat si stejným způsobem ve

1 Vojenský historický archiv (VHA) Praha, Poslužný list legionáře.

2 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. NS, Tn Iud 12/47, Proces s F. Čatlošem, film. svitek A-1050, I. část. Archiv Čatlošova příbuzného Milana Čelka (AMČ), pozůstalost F. Čatloše. ČATLOŠ, Ferdinand: *Odpoveď na výzvu o zaslanie príspevku: legionárskych rozpomienok. Význačnejšie momenty môjho života vzhľadom na legionárstvo*. 16. 2. 1930.

3 AMČ, ČATLOŠ, F. Odpoveď na výzvu, rukopisná poznámka.

4 VHA Praha, Poslužný list... Podle publikace ŠTAIGL, Jan et al.: *Generáli. Slovenská vojenská generalita 1919 – 2012*, Magnet Press Slovakia a Vojenský historický ústav Bratislava 2012, Druhé aktualizované vydanie, ISBN 978-80-89169-20-2, str. 26, však tuto dvoměsíční školu absolvoval u mateřského pluku v Prešově.

5 VHA Praha, Poslužný list.

6 VHA Praha, Poslužný list.

7 VHA Praha, Poslužný list.

8 Vojenský historický ústav (VHU) Bratislava, archív, pr. č. 370, ČATLOŠ, F.: *Jedny z mojich posledných vysvetliviek k bojovým problémom Slovenska počas druhej svetovej vojny*.

vztazích k Československu, ke Slovensku, k Německu, k SSSR, k USA, ke Slovenskému národnímu povstání...

„*Bolo to dobrovoľné prebehnutie, spojené s četnými prekážkami. Naša rota (z divíznej zálohy) bola poslaná do prvej línie, aby vyplnila útokom tam vzniklú medzeru. Moji predstavení dostali 'útočnú' nemoc. Zostal som v boji najstarším veliteľom v rote. To sa mi hodilo do krámu. Pripravoval som zúmyselnou nečinnosťou roty, situáciu zralú pre pochod do zajatia. Pokus selhal, mne však osobne, pevne odhodlanému na úskok, podarilo sa predsa odpútať od roty, hoci i príliš okate a riskantne.*“ (Po válce se Čatloš dozvěděl, že byl udán spolubojovníkem za zběhnutí. A v roce 1927 se s denunciantem sešel „...a to k jeho zlosti, ešte k tomu v Budapešti. Vedeli sme, kto sme, čo sme, ale vzájomne sme sa nechceli poznať. Bolo nám všetko jasné...). Teraz však medzi oboma protivníkmi dvojitá barage ruského i rakúskeho delostrelectva, ktorá bola spustená po stiahnutí sa tak Rusov ako i Maďarov, zhusťovaná dažďom guľometných a puščných guľiek, pribila ma k zemi. Nadišiel však aj okamžik, keď bez pohromy som sa mohol dostať k Rusom.“⁹

Čatloš bezesporu patřil mezi vojáky slovenského původu spíše ke vzácným výjimkám. Slovenské jednotky v rakousko-uherské armádě měly vysokou vojenskou hodnotu a výbornou pověst. Vyznačovaly se ale i tím, že poměrně nízké národní uvědomění a vysoká religiozita jejich vojáků všeobecně znamenaly strach z porušení přísahy monarchii a proto i menší rozsah dezercí k nepříteli než u Čechů.¹⁰ Pro vlastence Čatlošova ražení to evidentně muselo znamenat velmi bolestný a těžce stravitelný fakt. Nebyl samozřejmě zcela osamocen, i jiní cítili rozpaky nad chováním svých krajanů. Legionář Imrich Čechovič se o zajatých Slováciích vyjádřil takto: „*Mnohí sa prihlasovali radšej za Maďarov, aby sa vyhli výzvam a výtkam svojich už prebudilých bratov Slovákov. A často i ja tázal som sa seba, čo by bolo bývalo so mnou, keby nebolo onoho dlhého a priateľského vzájomného nažívania s bratmi Čechmi...?*“¹¹ Podobně viděl slovenský postoj Ferdo Klátik: V Omsku 1916 při třídění asi 20 000 zajatých důstojníků byly vymezeny čtverce podle národnosti. „*Ja som išiel na ten slovenský... český bol preplnený, a tak i srbský a horvatský... Na slovenskom štvorci stál som celé 3 hodiny... úplne sám... Vtedy som pocítil celú tragédiu svojho národa: z 20.000 inteligentov že je len jeden, ktorý smie povedať, že je Slováč.*“¹² Ovšem protože Slováci, kteří – ať už z jakýchkoli důvodů - nechtěli vstoupit do československých vojenských jednotek, sami raději uváděli maďarskou národnost, a protože v jen zhruba odhadovaném počtu českých a slovenských zajatců je zahrnuto relativně

9 AMČ, ČATLOŠ, F.: Odpověď na výzvu.

10 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. 1914-1939*. MO SR, Bratislava 1996, ISBN 80-88842-05-0, str. 60, 70

11 *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*. Red. J. Gregor-Tajovský a Ferd. Písecký. Praha 1933, str. 36

12 *Sborník rozpomienok...*, str. 70

málo Slováků (pravděpodobně jich asi nebylo víc než 30 000),¹³ je samozřejmé, že mezi dobrovolníky nemohli mít výrazné postavení.

A navíc - také v Čatlošově tehdejšímu rusofilství můžeme předpokládat další důvod k pocitu odlišnosti od většiny slovenských spoluzajatců, znásobený možná i jistou obeznameností s reáliemi, získanou v Dolním Kubíně (ve služebním výkazu, který podepsal 1. listopadu 1918, uváděl vedle maďarštiny i znalost ruštiny slovem i písmem.¹⁴ Nevíme, zda ji zvládl až v zajetí anebo získal základy samostudiem již na střední škole).

Začátek jeho zajetí probíhal tradičně - nedůvěra ruského velitele k Čatlošově ochotě poskytnout podrobné informace, zabavení hodinek, eskorta rozměrů vpravdě švejkovských: „*Viedli ma dvaja konvoji... Poliaci... zdôverili sa mi, čo chcú. Za cára vraj bojovať nebudú! Najprv po dobrotky, potom už i hrozbou ma chceli primäť k tomu, aby som ich povedol do rakúskeho zajatia. Ťažko som sa vymotal z tohoto naliehaní*“ – situaci zachránila láhev erárního „předútočného“ rumu, jemuž Poláci po roce nucené abstinence v ruské armádě nejen neodolali, ale i bleskově podlehli. „*Nechal som ich ležať a putoval som zo zajatia - do zajatia.*“

Následoval soustředovací tábor v Proskurově a s ním hluboké zklamání z ruské lhostejnosti ke Slovanům, ale i z nepoučitelného chování Maďarů i maďaronských důstojnických kolegů. Právě v tomto prostředí se dokonale ukazovala neschopnost Maďarů chápat Slováky a jejich postavení v Uhersku.¹⁵ (Když se Čatloš v roce 1917 v Berezani náhodou sešel s bývalým spolužákem Gackem, vzpomínka na tuto skutečnost byla mezi prvními zkušenostmi, o něž se s ním podělil¹⁶).

Z Proskurova putoval Čatloš přes Kursk do Caricynu. Zpočátku trpěl mezi důstojníky věrnými vídeňskému domu, další utrpení si způsobil sám. Měsíční cesta se stala měsíčním živořením „*len z občasnej almužny niektorého spoluzajateca.*“ Za poslední peníze ze zajateckého žoldu si totiž koupil „*parádne ruské čižmy. Chcel som sa porušiť... – jenže potom náhle přestal žold dostávat. „Mal som parádne čižmy, ale ani predat' ich, ani zahryznúť do nich!*“ (Zdánlivě tak pouze momentálně doplatil na vlastní drobnou nerozvážnost. Ve skutečnosti ale můžeme věřit i tomu, že se spíše prosadil jeho osobní sklon propadnout okamžitému nadšení z nového nápadu, doprovázený nedostatkem kritičnosti. Teď to sice byly jen boty, ale v mnohem větší míře se tato vlastnost projevovala v pozdějších letech - i když sledovat její projevy můžeme především až v jeho ministerských rozhodnutích.) Další zajatecké osudy však Čatloš - jako později řadu problémů - transformoval více do polohy úvah a zobecnění, v nichž mnohá fakta prostě obsažena nejsou.

V caricynském zajateckém táboře se poprvé sešel s Čechy, k nimž se o něco později i nastěhoval. Na jedné straně se tak zbavil protiruských názorů dosavadních spolubydlících

13 KLEVANSKIJ, Aleksandr Charitonovič. Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku. Praha: Horizont, 1973. str. 20

14 VHA Praha. Poslužný list.

15 AMČ, ČATLOŠ, F.: Odpověď na výzvu.

16 GACEK, Mikuláš. *Sibírske zápisky (1915 – 1920)*. Martin, Matica slovenská, Knihnica Slovenských pohľadov sväzok XXXIX, 1936, str. 101.

– Ukrajinců a Poláků, na druhé straně se mu otevřela perspektiva československé orientace. Byla však kalena rozpory a rozdílnými postoji Čechů k Rusku. Současně se tu také dostal do kontaktu s Dr. Koptákem, jehož názory na poválečné postavení Slovenska jej alespoň na čas ovlivnily natolik, že se poměrně dlouho nemohl rozhodnout ke vstupu do legií.¹⁷

Své pocity zajatce charakterizoval téměř básnický: „*My, snílkovia o Rusku, nadšení Kollárom, Štúrom, Vajanským, sme ideálne chápali slovanskú vzájomnosť a na cára sme sa dívali ozaj zbožňovane.*“¹⁸ Jenže v realitě zajateckých táborů válečného Ruska „*zmietaná túha po slobode a po aktívnom zasiahnutí do veci oslobodenia nášho národa a tak i po uskutočnení našich študentských ideálov, bola násilne udržovaná vo stave lethargickej stagnácie...*“ (Ostatně sám, i když v poněkud jiné souvislosti, si uvědomoval svou - a nejen svou - nedostatečnou informovanost o problémech ruské společnosti a politiky: jak později podotkl, samozřejmě neznal a ani nemohl znát Masarykovu kritiku Ruska¹⁹). „*Postavil som si pevnú myšlienkovú bázu: - nemožnosť návratu do starého Uhorska.*“ Měl přitom pocit, že všechno ostatní je možné, ale jsa poučen předválečnou perzekucí, „*nebudoval som zámky v mlhách a prijímal som len skutkové riešenie. Preto ani s hlásením do vojska som nespiechal.*“ Vystupoval sice jako příslušník zajatecké protirakouské rusofilské organizace, odmítal ale formální přihlášení se do armády, pokud to nebude slibovat reálný výsledek. (A třeba si přitom také podvědomě připouštěl to, co v lednu 1917 vyslovil básní *Generáлом* legionář Jesenský nahlas:

*Je to tak krásne bojovať
za národ so zápalom,
je to tak krásne, ale keď
je človek generáлом.*

*Vojaci brodia červení
krvavou mlákou, blatom,
a generál je červený
od futra pod kabátom...*

*Vojaci lezú po bruchu
sneh biely na nich padá
kým vodca v lôžko ako sneh
„zmorené údy“ skladá.*

*Nad druhým krížik očernie
a hôrne šumí lístia,
pokým na hrudi vodcovej
sa zlaté kríže blyštia...*

17 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš. (Biografický náčrt)*. MO SR, Bratislava 1998. str. 7. ISBN 80-88842-13-1

18 VHÚ, ČATLOŠ, F. *Jedny z mojich posledných vysvetliviek*. str. 2. Také *Sborník rozpomienok*. str. 16 a n.

19 *Archív literatury a umenia (ALU)*, Matica slovenská Martin. f. Čatloš, 129 E 2, sv. A. Také *Jedny z mojich*.

Možná se s těmito verši seznámil alespoň později. Určitě si na ně ale nevzpomněl, když o čtvrt století později na stejných místech pod Kyjevem posílal své vojáky do sovětské palby...)

„*Ovšem následky toho javily sa v tom, že som prepásol dobrú príležitosť dostať sa o trištvrte roka skôr do srbského vojska²⁰ a javí sa to i dnes v materiálnych nevýhodách, ktoré ako štátnemu zamestnancovi sú hodnotené s odlišného mravného stanoviska.*“²¹ (Sám se – podle služebního výkazu – přihlásil do čs. vojska v únoru 1917. Datum lze však jen těžko verifikovat, protože tyto údaje uvedl a podepsal až dodatečně: služební výkaz je sice datován 1. listopadu 1918, jenže jej podepsal s uvedením hodnosti kapitán, tedy podstatně později.)

I v roce 1930, kdy tyto vzpomínky psal, s lítostí a nechutí vzpomínal na hašteření mezi jednotlivými krajanskými a zajateckými organizacemi v Rusku, na Dürichovu aféru²², na to, že Čechoslováci si vysloužili i napomenutí srbského politika Pašiče.²³ „*Aj náš básnik J. Jesenský musel roztrpčenými slovy zvečnit' dusnú atmosféru, keď písal, že*

*na to je len statok statkom,
aby vždycky hádzal zadkom
a to ešte v okamžiku,
keď je národ na vozíku!*

(Ve skutečnosti si zde Čatloš mírně přizpůsobil původní Jesenského verše, napsané pro Slovenské hlasy, přílohu legionářského Čechoslovana, znějící:

Čože je to za robota?

Jeden čihí, druhý hota.

*K oju, oju, kone čierne:
prasknú uzdy – prasknú štvorne
a to ešte v časy také,
keď je po osi voz v mláke,
a to v takom okamžiku,
keď je národ na vozíku.*

Nie je na to statok statkom,

aby vždycky hádzal zadkom.)

20 Čatloš tu má na mysli možnost, která se naskytla českým a slovenským dobrovolníkům, když se jich v roce 1916 asi tisíc přihlásilo do srbské pěší divize, bojující v rámci ruského 47. armádního sboru v Rumunsku. Byli mezi nimi m. j. i pozdější první slovenský generál v ČSR Rudolf Viest anebo budoucí generál Sergej Ingr.

21 AMČ, ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

22 Dürich, Josef, 1847 – 1927, staročeský, resp. později agrárnícky poslanec říšské rady, od roku 1915 účastník Masarykovy odbojové akce ve Švýcarsku. Od února 1916 místopředseda Národní rady československé v Paříži, od června 1916 v Rusku, kde se pokusil o vznik druhého ústředí čs. odboje s monarchistickou orientací na Rusko, nezávislého na T. G. Masarykovi.

23 Pašić, Nicola, 1846 – 1926, jeden ze zakladatelů Království SHS, pozdější Jugoslávie. AMČ, ČATLOŠ, F.: Odpověď na výzvu.

Nakonec se orientoval (asi přes Dr. Koptáka) na Štúrův spolek. Na této organizaci jej pravděpodobně upoutal její deklarovaný program svébytnosti slovenského národa a načas jej možná zaujal i radikálně formulovaný nesouhlas s čechoslováckým, kombinovaný s jeho vlastním mladickým vzhlížením k Rusku (konec konců ve svých memoárech na různých místech tvrdil, že orientace na Čechy byla zpočátku spíše zástěrkou, případně východiskem z myšlenkového zmatku, než přesvědčením). Proto si zřejmě nemohl dost dlouho připustit jiný způsob hodnocení tohoto spolku, jak to učinili jiní - například Cyril Pauliny: „...*spolok Ludovíta Štúra... bol vo vleku bývalých carských 'černosotnencov' a jeho snažením bolo utvoriť zo Slovenska akúsi ruskú guberniu. Kým otázka t. zv. 'Štúrovcov' nebola likvidovaná, bolo medzi Slováckmi v Moskve určité triedenie na Čechoslováckov (hlasistov) a na Slováckov t. zv. separatistov, ktorí snád' nenamietali proti bratom Čechom nič zvláštneho, ale budúce Slovensko si predstavovali v každom ohľade samostatné.*“²⁴ Čatloš tvrdil, že věděl od Dr. Koptáka o pramenech sebevědomí Štúrova spolku. To vyrostlo m. j. ze závěrů předsednictva Slovenské ligy v Americe, které ho v březnu 1916 označilo za představitele Slovácků v československém hnutí v Rusku.²⁵ Zaslouží si uznání, že se vzdor tomu uměl realisticky rozhodnout. Jiná otázka však je, do jaké míry se dokázal s těmito názory niterně vyrovnat.

Taktiku jednotného československého politického národa, již operovalo vedení zahraničního odboje ve vztahu k Dohodě, představil Milan Rastislav Štefánik ve svém tzv. Kyjevském zápise z 29. srpna 1916. Odpovědi se mu dostalo v kyjevském prohlášení slovenské politické reprezentace v Rusku z 19. října 1916, v němž zaznělo: „*Náš cieľ je - slobodný slovenský národ, spojený s Čechy ve stát, v němž musí byť zabezpečená úplná národná samospráva, voľnosť sebaurčenia a vývinu.*“²⁶ Dr. Kopták ze Štúrova spolku (prakticky v těchže dnech, 23. října 1916) příteli Čatlošovi napsal něco zcela jiného: „*Utvorenie čs. štátu protiví sa záujmom Ruska a Slováckov.*“²⁷ To možná mohl tápající Čatloš akceptovat, jenže politický vývoj českého a slovenského exilu se ubíral jiným směrem. Lze ovšem právem předpokládat, že právě tyto zkušenosti mohly mít výrazný, třebaže ne jednoznačný vliv na pozdější Čatlošův postoj k otázkám postavení Slovácků v ČSR – varovným mohlo být například Koptáckovo tvrzení, že ve společném československém státě mohou Slováci ztratit svou národní identitu podobně jako se to stalo moravským Slováckům.²⁸ (A je dost možné, že pozdější Čatlošův politický exces v ministerském křesle při prosazování připojení Moravského Slovácka ke Slovenské republice pramenil již zde.)

„*Pomery iných československých spolkov sa medzitým urovnaly príchodom prof. Masaryka do Ruska... som bol telegraficky povolany do Kijeva (Dr. Vladimírom*

24 Sborník rozpomienok. str. 105 an.

25 PICHLÍK, K.: *Zahraniční odboj 1914-1918 bez legend*. Svoboda, Praha 1968. ISBN 25-118-68, str. 188

26 ŠTEFANSKÝ, Václav. *Slovenská otázka v čs. légiach v Rusku*. In: *Vojenské obzory*. Teoretický časopis MO SR, r. 2, 1995, H, str. 18

27 ALU. f. Čatloš, 129 I 17

28 ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš*. str. 8

Daxnerom).²⁹ *Tým sa končily mrzuté chvíle môjho zajatia.*“³⁰ V politice Štúra spolku se tehdy Čatloš zklamal: „čakal som až do ruskej revolúcie, keď som sa presvedčil, že Rusko-slovenský spolok pamäti Štúra len hatil včasné splynutie organizačných složiek nášho odboja...“.³¹ Když mu Dr. Kopták 4. února 1917 psal o jednoznačné orientaci Štúra spolku („Štúr bude teraz robiť výlučne slovensko-ruskú politiku“)³², obracel se již na člověka, chápajícího, že proklamovaný separatismus v odbojovém hnutí je bez perspektiv. Ostatně - v květnu 1917 přešla část vedení Štúra k čs. Svazu a zbytek vedení spolku (Hraško, Duchaj, Kopták) neměl už potom prakticky žádný podstatnější vliv na další vývoj československých legií v Rusku.³³ Patří se však podotknout, že v zajetí Čatloš určitě nebyl tak pasivní, jak by se z většiny jeho vzpomínek mohlo zdát. Naopak. Skutečnost, že byl vybrán a povolán k organizační práci pro československý odboj, musela mít své důvody. Sám se o tom zmínil takto: „...vždy som sa verejne hlásil ako člen zajateckej organizácie, ktorá bola výslovne protirakúska a rusofilská.“³⁴ Byl fakticky považován za aktivistu národního hnutí v zajateckých táborech.³⁵ Do Čs. vojska na Rusi vstoupil 23. (sám jinde uváděl i 25.) června 1917. Zařazen byl v hodnosti praporčíka³⁶, což vlastně znamenalo uznání hodnosti získané v c. a k. kadetce. Jako původní příčinu svého poměrně dlouho odkládaného rozhodnutí uváděl o mnoho let později činnost Štúra spolku a věc slovenské svobody, jež se mu prý až po ruské únorové revoluci v roce 1917 transformovaly do cílů československého odboje.³⁷

Krátce sloužil v Borispolu (pravděpodobně od začátku u 7. střeleckého pluku, jak uvádí výkaz průběhu služby³⁸, ale sám uváděl 5. pluk), kde údajně absolvoval kurs v důstojnické škole čs. legií³⁹, sídlící zde od léta 1917. (Je však zajímavé, že sám takový kurs ve vzpomínkách - podobně jako c. a k. kadetku - neuvedl. Absolvování této školy přitom nebylo podmínkou hodnosti, protože součástí dohody o budování československých jednotek v Rusku bylo i uznávání hodností dosažených v rakousko-uherské armádě.)

29 Daxner, Vladimír, 10.8.1888 Tisovec – 27.3.1971 Žilina. Studoval na gymnáziích v Kyjevě, rumunském Brašově, srbském Novém Sadu a na Právnické fakultě v Budapešti. Od r. 1915 v ruském zajetí, spoluorganizátor čs. legií, člen ČSNR v Rusku, politický zplnomocněnec pro Irkutsk, velitel Výchovného tábora pro Slováky atd. V ČSR pracoval hl. v oblasti kultury a osvěty. Účastník SNP a moskevských jednání o složení čs. vlády.

30 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

31 AMČ, ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

32 ALU. f. Čatloš, 129 I 17

33 KVASNIČKA, Ján. Československé légie v Rusku 1917-1920. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1963, str. 51

34 Sborník rozpomienok ruských legionárov..., s. 20.

35 GALANDAUER, Jan et al. *Slovník prvního československého odboje 1914-18*. Historický ústav AČR, Český svaz bojovníků za svobodu. Hermes, Praha 1993. ISBN 80-900-677-7-8, heslo Čatloš.

36 VHA Praha, Poslužný list.

37 ALU MS, f. Čatloš, 129 J 4a

38 VHA Praha. Poslužný list.

39 GALANDAUER, Jan et al. *Slovník prvního československého odboje 1914-18*, heslo Čatloš

Odsud byl 21. července 1917 přeložen do Berezaně jako mladší důstojník ke 3. rotě 7. čs. střeleckého pluku⁴⁰. Víceméně nevyhnutně se zde musel setkat s jevem, na který narážel po celou další službu v legiích - v Berezani vznikl v červenci 1917 první čs. rudogvardějský oddíl.⁴¹ Ale již po dvou týdnech, začátkem srpna, „...*preložili ma k veliteľstvu pluku za druhého pobočníka. Odtiaľ som bol odvelený (11. září 1917⁴²) do Kijeva, kde vo vojenskej komisii Odbočky národnej rady spracovával som materiál týkajúci sa Slovákov, ktorý dodávali za náborom do vojska vysielaní emisári*“.⁴³ Byl totiž zařazen ke Správě čs. záložních vojsk, nástupkyni Komise pro formování čs. vojenských částí.

Právě v té době se sešel se starým přítelem. Mikuláš Gacek si uchoval na toto setkání živou vzpomínku: „*Len-len že som nebuchol do kučeravého práporčička, ktorý mi stúpil do cesty, čo ako som sa mu chcel vyhnúť. -Ale ma nepoznáš?- oslovuje ma oficerik mäkkou liptáčtinou. – Ferdík Čatloš! Ktože by sa bol nazdal!... Vedel som, že si tu, v Kijeve mi povedali, no uniforma ťa zmenila do nepoznania... Odkedy si tu? – Už som tu vyše mesiaca. Sprvoti som bol v tretejrote, a teraz ma dali do štábu pluku, ako druhého pobočníka... A vieš, že i náš tretí kamarát -sprisahaneč, Lenčo, je v zajatí? Aby sa mu len podarilo dostať sa z dôstojníckeho lágru... Sám som to skúsil v Caricine, ako rakúsko-uhorskí zajatí dôstojníci terorizujú našich ľudí. Mnohým sa ťažko vymaniť z tiesnivého ovzdušia lojality a disciplíny... Hľa, takto tri roky po maturite veru by sme sa neboli nazdali, že sa nám študentské sny o slovenskom povstaní tak skoro uskutočnia...*“⁴⁴

Hloubavý a v myšlení zjevně nekonvenční Čatloš však přitom narážel na realitu, která mu možná v mnohém svým smyslem i unikala. Během takřka půlročního pobytu v Kyjevě, „*byvše povahy uzavretej, všetko som prijímal vážne. Svojmu okoliu som sa nijak nevyjadroval. Takto som stál v ústraní, mimo dosahu a ruchu častých až príliš hlučných a názorove upjatých debat. Zsvätený som bol však do všetkých možných vecí.*“ Revoluci, kterou si před lety jako student zidealizoval, přirozeně sledoval především ze svého zorného úhlu - a ten mu dovoľoval spatřovat rozhodně více špíny a pěny než samotné revoluce. Vnímal „*externé pestrosti v ruskom revolučnom kvase i československou mravenčiu frekvenciu; pobyt T. G. Masaryka, jeho porady... a nebezpečie počas pouličných bojov mi je vždy vzácnou pamiatkou na túto dobu.*“ Vnímal však i „*krutosť a húževnatosť bratrovražedných bojov*“, umírání celých rodin v bojích či hladem, i ničení krás Kyjeva⁴⁵. Možná již tady někde se ze zkušeností začaly formovat postoje, s nimiž po dlouhých dvaceti letech vystupoval do vyšších pater politiky: odhodlání předejít za každou cenu občanské válce, a také jeho nepřátelství k bolševismu.

40 VHA Praha, Poslužný list.

41 Klevanskij, A. Ch.: Českoslovenští internacionalisté. str.87, 188

42 VHA Praha, Poslužný list.

43 AMČ. ČATLOŠ, F.: Odpověď na výzvu.

44 GACEK, M.: Sibírske zápisky. s. 101

45 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

Leninův Dekret o míru, první dokument Říjnové (podle nového kalendáře listopadové) socialistické revoluce, předznamenal separátní příměří (3. listopadu 1917) a Brest-litvský mír z 3. března 1918 mezi Ruskem a Ústředními mocnostmi. Následovala německá okupace Ukrajiny a nevyhnutelný ústup československých legií. Velitel čety v 11. rotě 7. čs. střeleckého pluku Tatranského praporčík Ferdinand Čatloš se během tohoto ústupu vrátil na bitevní pole.

V bojích na zdrženou proti německé 91. divizi a 439. zeměbranceckému pluku⁴⁶ bránily společně čs. legie a Rudé gardy významnou železniční křižovatku Bachmač, jejíž předčasná ztráta by znamenala i ztrátu budoucnosti těchto – zatím spojeneckých – vojsk. „*Bachmačská bitka (8. - 12. března 1918) pre II. rotu 7. pluku znamenala vari maximálne fyzické vyčerpanie. Nadviazali sme dotyk s postupujúcimi Nemcami... potom bojom na zdržanie, manévrovali sme v teréne veľmi ťažkom. Vo dne v blate a vode, v noci v mraze, bez oddychu a riadneho stravovania... závideli sme osudu tých, ktorí svieži mohli sa dať do najurputnejšieho boja krátkodobého trvania. Boli sme však radi, že... prešli sme už aj my vo sväzku Tatranského pluku krstom ohňa.*“⁴⁷

Čatloš nepřeháněl. „*Pod Bachmačom bola z nášho pluku desiata a jedenásta rota... Neviete, bratia, čo je s nimi?*“ ptal se Mikuláš Gacek raněných ze sanitního vlaku. „*Ako by nie. Boli sme s nimi. Tretí prápor siedmeho pluku mal veľké straty: tridsať dva mŕtvych a vyše štyridsať ranených. –Ti se bili, ti kluci.- ozve sa z vagónneho obloka brat s poviazaným čelom; na rukáve na štítke má mosadznú štvorku. –Ti šli na Nemce jako zdivočeli... Dobre nám padla chvála našich bratov z úst starého vojaka slávnej prvej divízie*“⁴⁸

O tehdejších spojenci, bolševických jednotkách, se Čatloš příliš lichotivě nevyjadřoval: „*Ich válčenie pozostávalo z vystrašenia tak zvaných buržujov*“; ovšem o výzbroj, výstroj a proviant pro československé legie se podle jeho vzpomínek starali vzorně.⁴⁹ (Je to samozřejmě názor, jímž jen mohl chtít vhodně zapadnout do předpokládaného charakteru připravované legionářské publikace – stejně věrohodné může být tvrzení právě opačné: „*Bolševici se objevili... jako oddíly, jejichž bojová hodnota byla zřejmá. Nebylo to vojsko podle západního vzoru; byla to zajisté podivná směs bojeschopnosti a agitačního zanícení, ale ani slepý nemohl říkat, že by tu právě té bojeschopnosti nebylo.*“⁵⁰) Pravdu však měl, když se tázal: „*Kto ako verný národovec dovidel vtedy, že pre Nemcov sa pochyťme za pár mesiacov aj so sovietskou armádou?*“⁵¹

46 *Historie 12. čs. střel. pluku „M. R. Štefánika“*. Pplk. konc. Vojtěch Prášek, Praha 1938, s. 21.

47 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

48 GACEK, M.: Sibirské zápisky. str. 134 a n.

49 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

50 KVASNIČKA, J. Československé légie v Rusku, str. 76 - cituje z CHÁB, Václav. *Bachmač*, Praha 1948, str.131

51 VHÚ, ČATLOŠ, F. Jedny z mojich posledných.

Následoval čeljabinský incident v květnu 1918. Po nešťastném zákroku sovětského ministra obrany Lva Trockého⁵² byly legie donuceny proti svým nedávným spojencům bojovat, původně ve snaze uvolnit si cestu na francouzské válčiště, později v zájmu intervenčních mocností i kvůli odchodu do vlasti. Čatloš prošel boji proti bolševikům u Marjinska, Nižněudinska (v létě 1918 a v zimě 1920), Novonikolajevska, Irkutska, Kauly, Čeljabinska, Krasnojarska. (Po padesáti letech se bránil: „*Všetka dnešná kampaň proti ruským legionárom ignoruje skutočné príčiny konfliktu! Trocký nás chcel vydat Nemcom na pospas ich pomsty; západní Spojenci protinemeckí začali od nás požadovať držanie druhého frontu proti Nemcom, čo nešlo inak ako bit' sa aj s bolševikmi...*“)

Aniž by to otevřeně připouštěl, musel však - konec konců - rudým přiznat mnohem vyšší vojenské kvality, než mu asi bylo příjemné. Nic jiného totiž z popisu různých bojů neplyne: už o bojích u Marijinska⁵³ (od 25. května 1918) psal, že se „*vyznačovaly takou húževnatosťou z našej strany, že hneď bolo vidieť sl'ubný zárodok morálnej i taktickej hodnoty do budúcnosti našich víťazství.*“ (11. rota 7. čs. střeleckého pluku bojovala na začátku bojů s bolševiky u Marijinska v obklíčení a musela se z něj probojovat – „*Tu sme si napred takmer holými rukami vydobyli od bolševických oddielov po zuby vyzbrojených zbrane, aby sme si nimi potom mohli kliesniť cestu na východ*“). Jednoznačně si ale odporoval, když vzápětí uvedl, že „*v bolševickom konglomeráte bolo možno konštatovať pravý opak*“.⁵⁴ Proti slabé a demoralizované armádě by asi legie nemusely bojovat s nasazením, o jakém psal. Tento rozpor ostatně potvrdil popisem jednoho ze závěrečných bojů - u Nižněudinska v zimě 1920: „*V 1918. bolševici dosiahli protiútokmi značných miestnych úspechov, nakoniec predsa ustúpili. 1920 bolševické počiatkové úspechy boli nami likvidované, ba sme ich aj prenasledovali... Vlastné veliteľské pomery nám jednoducho celú námahu a zdar veci, svojimi nepredloženými zásahy, priviedly na zmar*“.⁵⁵ Plukovní kronika o těchto bojích psala: „*29. ledna 1920 zadní voj divize na stanici N. Udinsk, jenž se skládal z 11. pluku a po jednom praporu z ostatních pluků div., utkal se časně ráno za silné mlhy a za mrazu 35 stupňů s rudými, kteří přepadli stanici Nižně-Udinsk. Z částí pluku zúčastnil se boje III. (t.j. Čatlošův – pozn. aut.) prapor, výzvědná rota a plukovní dělostřelectvo. Mužstvo až do krajnosti vyčerpáno vedlo si statečně. Útok rudých byl odražen, ale v té chvíli byla však stanice zákeřně přepadena posádkou místní revoluční vlády...*“.⁵⁶

52 TROCKÝ, Lev D., 1879 – 1940. Ruský revolucionář, zastánce teorie permanentní revoluce, odpůrce názoru o možnosti vítězství socialismu v jedné zemi. Spolupracovník i protivník V.I.Lenina, iniciátor odporu proti příměří s Německem za První svět. války, vyjádřeného atentátem na německého vyslance Mirbacha. Jeden z nejvýraznějších odpůrců J.V.Stalina. Zavražděn na Stalinův pokyn v mexickém exilu.

53 Při srážce u Marijinska a Marjanovky (východně od Omska) v květnu 1918 byly čs. jednotky donuceny k ústupu. Obsazení města bylo součástí začátku útoku legií na východ. KLEVANSKIJ, A. Ch. Českoslovenští internacionalisté. str.121.

54 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

55 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

56 VHA Praha, Historie pluku, Kronika 12. čs. střel. pluku

I po letech se Čatloš vracel k problému, který jitřil jeho slovenskou duši - ke srážkám s Maďary. Z jeho pohledu „*najhodnotnejšou, ale i najkrutejšou složkou bolševického vojska, boli maďarskí zajatci. To bolo pre nás Slovákov akousi vzpruhou k oprávnenému bojovému zápalu. Keď sme sa nemohli biť na vlastnej pôde, tak sa naskytla príležitosť merat' svoje sily v d'alekej Sibíri. Nedivil som sa potom, že sibírsku magistrálu dost' husto lemovaly červené nohavice maďarských husárov!*“⁵⁷ V podobném duchu vzpomínal i při popisování rozsáhlé léčky u Bajkalu, když líčil, jak „*jedna taká maďarská komunistická rota si vesele kráčala za spevu šovinisticko-nacionalistickej pesničky: 'Megállj, megállj kutya Szerbia!' - (Počkaj, počkaj psie Srbsko!). To bolo nám d'alším dokladom, že maďarský živel v bolševickom vojsku je vedený viac nenávisťou voči Slovanstvu, než skutočnými ideály komunisticko-internacionálneho snaženia*“.⁵⁸

Je těžké hodnotit, nakolik se do Čatlošovy nechuti k Maďarům promítala osobní a nakolik sociální zkušenost. V každém případě je však z jeho vzpomínek zřejmé, že ani po letech nebyl schopen povznést se nad svůj pocit. Nelze se mu ovšem divit. Ani následujících dvacet let mezi válkami neznamenal ve slovensko - maďarských vztazích žádnou idylu. Jestliže tedy Čatloš později považoval boj proti Maďarsku za svou prvořadou povinnost, zjevně to nebylo vyvoláno teprve odtrhnutím jižního Slovenska po vídeňské arbitráži a „malou válkou“ v letech 1938 a 1939.

Konec války v Evropě neznamenal pro československé legionáře automaticky návrat domů. Na Sibíři boje pokračovaly. Původní spojenecký záměr – donutit ruskou vládu k obnovení východní fronty proti ústředním mocnostem – se již dávno předtím postupně změnil na intervenční tažení čtrnácti mocností proti bolševismu. Československé vojsko na Rusi bylo svou silou a kvalitou jeho vítaným a v dané době nenahraditelným předvojem. Proti své vůli se tak stalo vlastně obětí politických okolností, na něž sice nemělo vliv, ale ztělesňovalo je vojenskými úspěchy a podporou protidemokratických diktatur na velké části Sibíře. T. G. Masaryk k tomu napsal: „...*na vysvětlenou a na omluvu smím říci, že politika Spojenců nebyla dost prozíravá a že jednání bolševiků nebylo správné a loyální; naši hoši byli přesvědčeni, že bolševici proti nim byli vedeni Němci a zejména Rakušany a Maďary a že tedy bojují vlastně proti Německu a proti Rakousku. Také politika Spojenců na Sibíři byla nejasná...*“.⁵⁹ Pro řadové legionáře na tom (i když často jen díky propagandě) mnoho nezměnil ani rozpad rakousko-uherské monarchie a vznik samostatného Československa. Dále museli snášet strážně dlouhé anabáze, při níž se jen okrajově braly ohledy na jejich rostoucí nechuť k bezvýchodným bojům a na touhu vrátit se konečně domů.

Čatloš mezitím postoupil hodnostně i funkčně. „*Po spojení sa skupiny Gajdovej so skupinou vladivostockou v Mandžúrii (došlo k němu 1. září 1918, tedy krátce před koncem světové války – pozn. aut.) bol som ešte s niekoľkými Slovákami odkomandovaný*

57 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

58 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

59 MASARYK, Tomáš. G.: *Světová revoluce*. Praha 1930, str. 323

do práve tvoriaceho sa Čs. tábora pre Slovákov v Irkutsku,“⁶⁰ kde se hlásil do služby 11. září 1918. Do tábora byl odvelen se skupinou instruktorů rozkazem velitele východní fronty č. 24 z 3. září 1918.

Táborovým rozkazem č. 2, § 7. se stal velitelem 1. vojenské roty. Z většiny slovenských zajatců byly prozatím vytvářeny roty pracovní.⁶¹ Ve skutečnosti však pracovní jednotky znamenaly svého druhu trest pro ty ze zajatců, kteří odmítali vstup do vojska. Rozkaz o mobilizaci z 20. srpna 1918 byl (podle kontroverzní Kvasničkovy knihy) plněn i násilím – díky tomu bylo možno postavit 11. a 12. čs. střelecký pluk. Zvláště Slováci ale odmítali vstup do vojska a často se raději dále vydávali za Maďary. Přitom právě mezi nimi jako v dosud nevyužitém rezervoáru sil vidělo velení možnost posílení upadající morálky a bojeschopnosti legií. Vytrvalé odmítání vstupu většinou Slováků vedlo až k fyzickému násilí při náboru a k hrozbám popravami. „*Velenie sa pokúšalo náležite ich politicky spracovať v osobitnom tábore v Irkutsku,*“ zřízeném rozhodnutím Odbočky Československé národní rady (OČSNR) z 28. 8. 1918, v němž „...*funkciu dozorcov-inštruktorov konali ..Slováci –poddôstojníci (Čatloš, Gacek...).* V tábore prevládali namiesto výchovy donucovacie prostriedky, nevynímajúc telesné tresty...“⁶²

29. listopadu byl Čatloš výnosem OČSNR povýšen z praporčíka na řadového poručíka (tj poručíka pěchoty). Zveřejnění v rozkaze č. 83 z 5. prosince 1918 znamenalo, že přeskočil hodnost podporučíka!⁶³

Byl jedním z asi třiceti slovenských instruktorů a velitelem roty ve velkém Výchovném táboře pro Slováky v Irkutsku. Ruské úřady poskytly táboru letní kasárna 9. ruského pluku ve „Zvězdočce“ a na Glazkově - předměstí Irkutsku na levém břehu Angary. Kasárna Hvězdička mohla ubytovat na 1500 mužů, Glazkov dokonce asi 3000. Výhodné umístění nedaleko nádraží a přitom v relativní samotě však bylo narušováno tím, že kasárenské budovy byly skutečně letní a v mrazech až -45°C příliš ochrany neposkytovaly.⁶⁴

Vedle vojenské přípravy zde byla hlavním úkolem výchova „*v duchu slovenskom a byť získaný pre naše hnutie,*“ jak napsal jeden z instruktorů tohoto vojskového tělesa.⁶⁵ Součástí výcviku však bylo i (a zpočátku možná především) široce založené všeobecné vzdělávání (základy gramotnosti, zeměpis a dějepis, základy matematiky, měřictví a geometrie, občanské právo apod.), vojenské a cvičební řady a také kulturní výchova - přednáškové cykly, různě zaměřená periodika, veřejná vystoupení. Odpovídalo to prvotnímu zdůvodnění, jak ho pro *Slovenské hlasy* zformuloval správce slovenského odboru Odbočky ČSNR Martin Oríšek: „*Aby sme nahradili našim rodákom, zajatým Slovákom to, čoho sa im nedostávalo v macošských pomeroch Uhorska, to jest slovenskú školu, umienili sme si všetkých zajatcov Slovákov skoncentrovať do tak zvaného*

60 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

61 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 90

62 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 133, 148n.

63 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 97, VHA Praha, Poslužný list...

64 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 89 a n.

65 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. Vojenské dejiny Slovenska. IV. str., 63

výchovného lágru do Irkutska, kde im bude daná možnosť stať sa povedomými a na svoj rod hrdými Slovákmí... Na vás je už, rodáci, aby ste využili tejto príležitosti... by ste sa mohli dôstojnou hrdosťou honosiť svojim pôvodom...“.⁶⁶

Pritom však zajatci nebyli oficiálne určení pro rychlý nábor do vojska. Naopak. Třebaže procházeli denně i vojenským výcvikem, upozornil první velitel tábora kpt. Dr. Daxner instruktorský sbor: „*Pospolitý náš človek je nedôverčivý...Lahko by v nás mohol vidieť platených agentov. Mali pod maďarským režimom dosť príležitostí skúsiť, ako takí platení agenti lákajú lid obyčajne proti jeho záujmom...O vstupe do vojska predbežne ani slova. Najde sa príhodná chvíľa, slávnostná príležitosť – potom sa nábor vykoná hromadne...*“⁶⁷. Jenže přibývání dobrovolníků nebylo tak rychlé, jak si doba a situace vyžadovala. „*Celkově vzato bylo oněch 813 dobrovolníků, kteří se do 31. 12. 1918 přihlásili do vojska, počet poměrně malý a ani zdaleka nevyvažoval onu namáhavou práci, jakou Slováci -instruktoři pro uvědomování zajatých krajanů vynakládali, neboť staletý útlak, jehož tlak i rafinovanost rok od roku rostly, nadělal z nich konservativce, tupě nesoucí svůj úděl a málovšimavé toho, co se kolem nich dělo...*“⁶⁸

S přibýváním dobrovolníků ze zajateckých řad a zvyšováním počtu jednotek v táboře Čatloš opět funkčně postoupil a 11. prosince 1918 se stal velitelem II. praporu⁶⁹, i když v oficiální publikaci byl později uváděn jen jako jeho zastupující velitel za onemocnělého poručíka Jindřicha Tálského⁷⁰. (Mnohem později, v šedesátých letech, když se seznámil s existencí a obsahem publikace o historii 12. čs. střeleckého pluku, se cítil velmi dotčen právě tvrzením, že jeho funkční postup byl původně jen náhodnou a dočasnou epizodou. Stejně tak se vehementně ohrazoval proti Kvasničkově knize.) V tom čase měl tábor postavených již sedm pochodových rot a běžící údernický, kulometný a poddůstojnický kurs⁷¹. V únoru 1919 se II. prapor doformovával - do 28. února 1919 vstoupilo z 2692 slovenských zajatců do vojska 1216 osob⁷². 2. února 1919 „*bývalý velitel II. praporu poručík Čatloš jmenován byl velitelem oddělení tábora na 'Zvězdočce' s právy velitele praporu*“⁷³ (respektive byl „*naznačený velitel'om tábora na Hviezdočke na právech velitel'a praporu*“, jak do výkazu o průběhu služby zapsal praporčík Gacek a podepsal kapitán Viest⁷⁴). 6. března 1919 byl vytvořen oddíl telefonistů, také podřízený veliteli Hvězdičky (6 poddůstojníků + 41 mužů).⁷⁵

66 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 88 an.

67 GACEK, M.: Sibírské zápisky. str. 178 a n., 188

68 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 87, 96

69 Poslužný list. AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

70 Historie 12. čs. střel. pluku..., str. 98

71 GACEK, M.: Sibírské zápisky. str. 189

72 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 100

73 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 101

74 VHA Praha, Poslužný list.

75 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 102 a n.

Příčinu početního růstu vojáků částečně postihl Ján Rapoš (od září 1918 zásobovač a později i správce kanceláře tábora v Irkutsku): většina zajatců postupně vstoupila do vojska dobrovolně a „s ostatnými koncom decembra 1918 prevedená bola násilná mobilizácia.“⁷⁶ Ignác Bôcik, původně příslušník 7. čs. střeleckého pluku Tatranského jako Čatloš, byl ještě o něco konkrétnější: V irkutském táboře „mali sme dost' roboty s našimi bratmi...Museli sme ich prerobit' z maďarských vojakov na československých. Ešte v zime r. 1918 prišiel brat generál Štefánik, ktorý ich prosil, nútil, aby sa stali Čechoslovákmi... Z 3000 len malá čiastka sa prihlásila a ostatok bol odoslaný na štátne práce.“⁷⁷

Formování dobrovolnických jednotek se tedy neobešlo bez některých specifických problémů, vyplývajících z nezanedbatelné lhostejnosti Slováků k národněosvobozovacímu hnutí. 2. října 1918 nařídil správce osvětově-informačního odboru Odbočky ČSNR Dr. Kudela maximálně šestitýdenní pobyt v táboře a potom musel následovat buď vstup do vojska nebo začlenění do pracovní roty. Podle Dr. Daxnera přitom byly tresty a drastické zacházení se Slováky jedním z důvodů odmítání vstupu do vojska⁷⁸. Není zcela jasné, jakou měrou se v táboře skutečně rozmohlo násilné získávání Slováků pro vstup do vojska a nakolik se osobně vztahovalo na Čatloše. Zcela stranou však asi nestál. Prozrazuje to jeho zájem o tuto otázku, opatrně formulovaný v jednom z dopisů Mikulášovi Gackovi v šedesátých letech. Přitom nešlo o maličkost. V táboře existoval poměrně silný odpor proti vstupu do československého vojska, který se zřejmě blížil až intenzitě vzpoury, a existovalo zde velmi pravděpodobně i brachiální násilí. Nelze totiž zapomínat, že odstup mezi slovenským vojákem a maďarským nebo pomaďarštěným důstojníkem byl „geneticky“ výraznější a ostřeji vyznačený než třeba mezi českým vojákem a rakouským oficírem. Násilí i nejtěžšího kalibru Maďaři nepovažovali ve vztahu ke Slovákům za nic mimořádného – svědčili o tom i na začátku 20. století postřelení protimaďarští voliči nebo krvavý masakr v Černové v roce 1907. Nelze se proto divit, že si například legionář Ján Majerčík uchovával v paměti, jak ještě koncem roku 1917 „Dôstojníci... Slováci chovali sa k mužstvu hodne pánsky, s istou odmeranosťou.“⁷⁹ A zřejmě se nelze pozastavit ani nad jiným opatrným přiznáním přímo z prostředí irkutského tábora – jeden ze slovenských instruktorů, Štefan Majtan, vzpomínal, jak někteří Slováci odmítali přijmout jako oděv uniformu, „ponevác sa domnievali, že musia neskôršie do vojska. Pátrali sme, kto taký chýr rozšíril, a zistili sme, že jeden slovenský učiteľ. Nechcel ruský odev a môj kamarát mu dal malé zaucho. Mračil sa a mňa to dohnevalo, že učiteľ je taký nechápavý a dal som mu tiež jedno. Sť ažoval si u lekára na ublíženie na tele a bol som potrestaný 15dňovým väzením.“⁸⁰

76 Sborník rozpomienok. str. 136

77 Sborník rozpomienok. str. 12 a n.

78 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 150 an.

79 Sborník rozpomienok. str. 88

80 Sborník rozpomienok. str. 94

Nepokoje a odmítání bojovat se tedy z fronty přenesly i do zázemí – důkazem je právě irkutský tábor. Odmítání vstoupit do vojska zde zesílilo na jaře 1919 pod vlivem „výchovných“ metod, mezi nimiž nechyběly ani fyzické tresty, uplatňované až do doby, než se dotyčný jako občan nového státu nepřihlásil do vojska. Slováci-zajatci projevovali odpor nejčastěji tvrzením, že jsou ochotni chopit se zbraně jen na obranu republiky. Pokračovaly dezerce, zakázaný styk s neslovenskými zajatci a od jara 1919 i levicová agitace⁸¹. Čatloš tyto otázky v memoárech obcházel – asi mu nebylo jasné, co v dané situaci bylo skutečně oprávněné a správné, neboť sám vycházel ze zcela odlišných ideových zdrojů a jasných představ.

Povýšením Čatloš samozřejmě neunikl ani národnostnímu problému, existujícím mezi zajatci. Sám se již v té době jednak považoval (možná i pragmaticky, samozřejmě míněno z hlediska státotvornosti) víceméně za Čechoslováka⁸², jednak už ani z titulu velitelské funkce by byl jistě nemohl trpět vysloveně separatistické projevy v základech vojenské výchovy. Přesto ale do styku s tímto myšlenkovým kvasem bezprostředně přicházel: „12. rota bola povestnou tým, že za velenia G. Čipku... vytvorila ovzdušie akéhosi separatizmu slovenského... Spor o postavenie Slovákov v čs. vzájomnosti vznikol na Glazkove (oddelená časť tábora tzv. Zviezdočky, kde som bol ja veliteľom)“.⁸³ (Lze však právem předpokládat, že osobně příkládal národnostnímu problému spíše ušlechtilější, vlastenecký význam v duchu představ M. R. Štefánika.)

Táborová část Hvězdička - to byly čtyři dřevěné poschodové budovy na předměstí Irkutsku, oddělené od ostatního tábora⁸⁴, kam však Čatloš přišel až po uvolnění z funkce u II. praporu a jmenování do funkce velitele III. praporu. (Došlo k tomu poměrně krátce před rozpuštěním tábora.) Jeho zapojení do dalších událostí tedy téměř jistě nebylo touto částečnou změnou prostředí ovlivněno. Daleko spíše musíme brát do úvahy dlouhodobě formované postoje nebo alespoň určitou nejistotu při názorovém hledání a vyrovnávání se s myšlenkami, jimiž ho ovlivnil Štúrův spolek. Svou roli asi sehrála i Čatlošova poměrně velká ovlivnitelnost myšlenkami, které mu připadaly blízké.

Ve svých vzpomínkách Čatloš pečlivě obešel i politické problémy, na něž bezpochyby v táboře nejednou narazil. V atmosféře nechuti k dalšímu boji, který velká část legií nepovažovala za vlastní, byl svolán II. sjezd legionářských delegátů. Jeho pokračováním bylo mimo jiné zatčení 20 delegátů sjezdu a jejich internování v kasárnách 1. pluku v Irkutsku. Dvě roty 4. pluku spolu s jednou rotou Slováků z irkutského tábora v průběhu 11. června 1919 delegáty osvobodily a večer se ve slovenském táboře na Glazkově konalo plénum sjezdu⁸⁵. Bez ohledu na praktický výsledek jednání, respektive na jeho absenci, šlo o politickou aktivitu, na níž si Čatloš musel vytvořit jasný názor. Je velmi

81 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 212 an. – podle hlášení tajně-výzvědného odd. z 21.5.1919, VHÚ, Gen. ubytovatel, k.10, fasc. 52 a str.192 – podle VHÚ, štáb 1. divize, k. 86

82 ALU MS, f. Čatloš, 129 J 4a

83 ALU MS, f. Čatloš, 129 J 4a

84 GACEK, M.: Sibírské zápisky. str. 178

85 KLEVANSKIJ, A. Ch.: Českoslovenští internacionalisté. str. 177 a n.

pravděpodobné, že z tohoto hlediska uvítal - v tom čase již běžící - rozpouštění tábora. Zbavovalo jej totiž nutnosti zaujmout postoj, jímž by si možná nebyl jist.

Likvidace tábora začala 3. června 1919, ale již 26. května bylo nařízeno ministerstvem vojenství začlenit všechny způsobilé zajatce z tábora do vojska. Činnost a existence tábora skončila 16. června 1919⁸⁶. Ferdinand Čatloš byl v těchto dnech pověřen organizací základů přepravy – zajištěním vagonů a lokomotiv pro tři vlaky a jejich sestavením.

V čase rozpouštění tábora a odvelování jeho příslušníků především ke 12. pluku bylo přijato memorandum skupiny dvaceti osmi slovenských legionářů - důstojníků proti nerovnoprávnému postavení Slováků v legiích; žádalo jazyková práva, adekvátní slovenské zastoupení v československých vojenských orgánech v Rusku, ve velení legií a ve vojenské škole, ale také vytvoření slovenských jednotek v rámci legií⁸⁷. „6. júna... *Memorandum politickému plnomocníkovi vlády Bohdanovi Pavľovi...Ešte ružový záblesk nádeje...*“⁸⁸. Bezprostředně poté, „8. července 1919, přibyl (t. j. Čatloš – pozn. aut.) *ze Slovákého tábora a zapsán v seznam důstojníků 12. stř. pluku a jmenován velitelem 12. roty.*“ V nové situaci, navíc následující bezprostředně po podání memoranda, se musel Čatloš cítit funkční degradací ponížen. Jeho další aktivní kroky lze potom samozřejmě chápat i jako výraz ukřivděné ješitnosti, i když postavit jej jednoznačně do tohoto světla by asi bylo nespravedlivé.

Po pěti týdnech čekání, 12. července 1919 o půl deváté večer, patnáct slovenských důstojníků a praporčíků – mezi nimi por. Čatloš a prap. Gacek – začalo v Krasnojarsku jednat o memorandu, na něž dosud nepřišla odpověď. Usneseno „*požiadať v Irkutsku sa nachodiacich našich delegátov... aby na všetky v memorande uvedené body žiadali presnú písomnú odpoveď...*“ a členy československé delegace, přicházející z vlasti, „*informovať o pomeroch v čsl. vojsku poťahom na nás Slovákov.*“⁸⁹ O několik dní později, 21. července, osmnáctičlenná schůzka těchto legionářů projednávala výměnu stanovisek mezi kpt. Viestem a velitelem 12. pluku mjr. Palackým. Viest totiž 17. července přenesl obsah memoranda do osobní žádosti: „*Prosím, aby rozkazy 12. streleckému pluku byly vydávané ve slovenčine a, nakoľko je to možné, aby administrácia pluku bola vedená ve slovenčine.... pluk vo veľkej väčšine stal sa slovenským. Dosiaľ ani v jednej časti československého vojska na Rusi rozkazy nie sú vydávané v slovenčine, hoci ministerským dekrétom je stanovená úradnou rečou vojska čeština alebo slovenčina... aby aj týmto spôsobom bola dokumentovaná československá vzájomnosť...*“

Memorandisti přitom vycházeli z údajného vyjádření M. R. Štefánika, jenž při své prosincové návštěvě legií prezentoval takovéto stanovisko, ovšem bez konkrétních kroků. Jenže (budeme-li důvěřovat opisu v Čatlošově a Gackově pozůstalosti) 29. prosince 1918

86 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 103 a n.

87 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. Vojenské dejiny Slovenska. IV, str. 63 a n. M. Dobříková na str. 5 rukopisu původního úvodu (tehdy připravovaného) vydání denníků gen. Viesta v Muzeu SNP uváděla, že autorem textu Memoranda u 12. střel. pluku na Sibiři byl Viest, Čatloš jej podporoval.

88 GACEK, M.: Sibírské zápisky. str. 194

89 GACEK, M.: Sibírské zápisky. str. 196

„na ceste medzi Nižneudinskom a Irkutskom“ napsal Janko Jesenský, „oddaný a smutný vyhnanec,“ Martinu Oriškovi něco poněkud odlišného: „Upozornil som Štefánika na jeho 70. príkaz § 2., kde ustanovuje za úradnú reč českú. Vravel som, že je to iste iba mýľka, ale on potvrdil, že nemôže byť desať úradných rečí... Vravel ešte, že je to iba pre vojsko, že Slovákov po kanceláriach niet, že je Slovákov málo atď'. Po krátkej debatae pri tom všetkom sľúbil vec napraviť, že tedy úradnou rečou bude česká alebo slovenská. Dajte na to pozor, či taký príkaz bude.“ (Současne Jesenský doporučoval žádat, „aby v slovenských plukoch bol slovenský kommandný sostav t. j. slovenskí plukovníci a nakoľko možno i ostatní dôstojníci.“)⁹⁰

Odpověď velitele pluku – přišla obratem - nebyla v pravém slova smyslu negativní. Spíše se v ní odrážel duch smýšlení o Slovensku tak, jak se v Čechách vyvíjelo v předválečných letech: české rozkazy byly dosud bratrům Slovákům srozumitelné, „není... nikomu zakázáno psáti úřední listiny ve slovenčině – čímž úřední reč jest skutečně česká i slovenská. ... Ohledně užívání slovenčiny v pluku jako řeči úřední, rozumí se samo sebou, že každý má právo mluvit ve své mateřštině a nemůže být ani řeči o prvo- neb druhotřídnicích členech společné vlasti...“

Viest toto vyjádření ale považoval za jednoznačné odmítnutí: - „ja vec túto nemôžem tak nechať a v prípade ďalšieho odmietnutia stiahnem konzekvence.“ Diskuse přítomných (jíž se podle záznamu zapisovatele Gacka Čatloš příliš nezúčastnil) nakonec vedla k závěru, podle něhož „v prípade zápornej odpovedi na našu žiadosť o používaní slovenčiny v administrácii 12. pluku všetci dôstojníci-Slováci zrieknu sa svojich hodností.“ Delegáty, kteří měli toto rozhodnutí předložit velení pluku, byli zvoleni por. Čatloš a ppor. Kustra. 23. července Čatloš kolegům referoval o postoji velitele pluku: „nedal nám ani dôkladne vyjadriť sa, vpadol nám do reči a hned' odsudzoval celú akciu... hovoril, že my, dôstojníci - Slováci, sme sa ushovorili a chceme tu vykonávať separatistické zámery, že sa snažíme dať celému pluku ráz slovenský... Naša námietka bola, že nám nejde o porozumenie češtiny; my jej veľmi dobre rozumieme... Ide nám však hlavne o to... aby Slovák nemohol povedať, že je utláčaný, že sa mu čeština vnucuje... My vieme, že doma, na Slovensku, sú protičeské štvaniče, a aby náš Slovák (vzhľadom na skorý návrat) im nepodľahol, treba už tu očividome dokumentovať našu vzájomnosť a rovnoprávnosť.“ A v tomto okamžiku Čatloš šel dál a zformuloval v této souvislosti myšlenku, jejíž historický význam v oné chvíli ani sám nemohl domyslet: „Len keď prirodzené a samozrejme práva Slovákov budú už tu akceptované, zostane pevnou baštou v mori štvanič. Obávame sa práve toho, aby Slováci, následkom nesprávneho chápania zo strany Čechov, nestali sa skutočne separatistami“.

Problém lze samozřejmě posuzovat i tak, jak to učinil (v souladu s tehdejšími postojiem B. Pavlů) J. Kvasnička – totiž jako cestu k vyšším hodnotem, k ovládnutí celého pluku a současně jako neukojenou ctižádost a boj o osobní výhody.⁹¹ To by však bylo krajně nespravedlivé hodnocení a paušalizování i v případech, že by u některých angažovaných

90 ALU MS, f. Gacek.

91 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 271

jedinců tato tendence převládala (což samozřejmě nemůžeme vyloučit). Jenže existující národnostní problém v legiích, nesporně ovlivněný i nedostatečnou slovenskou vojenskou angažovaností, nelze takto popírat anebo zlehčovat a ve své době by to byl zvláště nebezpečný počin.

Poněkud vyhrocený přístup slovenských důstojníků přinesl záhy své ovoce: „...počínaje dnem 12. VIII. začalo velitelství pluku vydávati své rozkazy střídavě česky a slovensky. První slovenský rozkaz byl... čís. 196, vydaný 13. VIII. 1919. Opatřením tímto bylo aspoň částečně vyhověno žádosti důstojníků-Slováků, kteří se domáhali, aby plukovní rozkazy 12. čs. střel. pluku, jakožto pluku 'slovenského', byly psány pouze slovensky.“ Protiargumentem byl jednak nedostatek slovenských písařů, jednak český základ pluku. „Kromě toho armádní rozkazy č. 47...z 16. IV. 1918 a č. 2...ze 7. I. 1919 prohlásily také slovenštinu za jazyk úřední, stejně jako češtinu, a měli tedy Slováci ve vojsku plné právo, aby všechna svoje hlášení a podání předkládali ve své mateřštině. Střídání rozkazů českých a slovenských bylo kompromisem, který ulámal hroty separatistickým tendencím několika romanticky založených hlav, jež po smrti gen. M. R. Štefánika počaly se strachovati, že spoluúčasti Slováků na československém odboji zahraničním nedostane se náležitého uznání a patřičného ocenění.“⁹² Pro skutečnost, že hrstka národně uvědomělých Slováků v moři Čechů – 5104⁹³ z celkového počtu asi 80-90 000 čs. legionářů (T. G. Masaryk uváděl 92 000 mužů⁹⁴) – musela trpět pocitem národnostní klaustrofobie, ještě dlouho nezískali Češi pochopení. Jenže vyostření požadavků ze slovenské strany také nebylo zcela v pořádku. Přínejmenším problematický byl ultimativní postoj Slováků tam, kde existující rozkaz kladl mezi práva češtiny a slovenštiny rovnítko. To, že nikdo z účastníků akce – a tedy ani Čatloš - tento fakt dostatečně nezvážil, nesvědčilo v jejich prospěch. Naopak, právě u Čatloše se lze domnívat, že šlo o oživení reziduí názorů Štúrova spolku. Ale jeho povahové rysy dovolují tvrzení, že určitě zápasil s pochybnostmi a ve skutečnosti uvítal přijatelný kompromis. Na druhé straně je však potřebné pochopit, že ani jedna strana sporu neměla předpoklady uvědomit si přirozenost tohoto projevu: v legiích asi jen nejexponovanější osobnosti mezi slovenskými dobrovolníky mohly dát konkrétní výraz probouzejícímu se národnímu sebevědomí. A protože časový rozdíl národního a politického sebeuvědomování mezi českou a slovenskou společností daleko přesahoval rozměr jedné generace, vzájemné pochopení nebylo příliš reálné nejen v dané chvíli, ale ani v blízké česko - slovenské budoucnosti. Jenže to ani hloubavý Čatloš, ani jeho spolubojovníci nemohli vědět. A tak byli vystaveni vlivu názorů, které reprezentoval v legiích například Bohdan Pavlů⁹⁵: v Rusku za I. světové války „o českých právech na slobodu v podstate nebolo spornej mienky... medzitým, čo pre čisto slovenskú samostatnosť a slobodu nebolo pochopenia. ...popri českej mohla sa sviezť aj slovenská

92 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 109

93 Sborník rozpomienok. str. 9

94 MASARYK, T. G. Světová revoluce. str. 331

95 Pavlů, Bohdan, 3. 3. 1883 Spěšov, okr. Blansko – 12. 5. 1938 Bosanski Novi, Jugoslávie. Novinář v Praze a Bratislavě, diplomat. 1915 přešel do ruského zajetí. Redaktor čs. tisku na Rusi, od 1917 člen odbočky ČSNR v Rusku, od ledna 1919 zplnomocněnec čs. vlády na Sibiři.

sloboda.“ Politický program „*výslovne na zásade československej jednoty... stal sa potom článkom viery väčšiny našich krajanov na Rusi. ... Poznáme smutné politické pomery na Slovensku pred vojnou. Nebudeme sa teda diviť, že na Slovensku myšlienka pokulhávala za činom.*“ Na začátku války stanovisko amerických Slováků, sdružených ve Slovenské lize, opakovalo „*v hrubých rysoch skromňučký predválečný program národnej strany, pohybujúci sa v rámci slovenskej beznádejnosti a bezpomocnosti.*“⁹⁶ Lze se v takové duchovní bezútěšnosti pozastavovat nad tím, že Čatloš a jeho soudruzi viděli v radikalismu jediný lék pro svůj národ?

Je těžko vysvětlitelné, proč se Čatloš o této události nijak mimořádně nešířil ve svých memoárech. Po vzniku Slovenského státu mohla mít vysokou argumentační hodnotu. Místo toho věnoval podstatně více pozornosti válečným událostem a svému místu v nich. Na druhé straně je však faktem, že národnostní otázky byly zcela samozřejmě pouze doprovodným zjevem pokračujících bojů.

„*Po rozformovaní Čs. tábora pre Slovákov, bol som zaradený do 12. strel. pluku, ako veliteľ 12. roty. V tomto pluku sme strážili sibírsku magistrálu v úseku Krasnojarsk - Kansk.*“⁹⁷ Koncem srpna 1919 totiž přešel pluk na střežení magistrály. Měl vymezený úsek od Kljukvenné po Zaozernou, později po Kansk Jenisejský až do 11. ledna 1920. První nastoupil službu právě III. prapor.⁹⁸ Zkušenosti, které zde Čatloš získával, měly více z charakteru trestných výprav než ze skutečného válečnictví. Bojové nasazení vyžadovalo sice odvalu, rozhodnost, schopnost improvizace, prosazování velitelské autority a pod., ale ke skutečné strategii a často zřejmě i k taktice vojskové činnosti měly konkrétní bojové aktivity daleko: „*Obstřelování jedoucích vlaků, přepadání železničních budov, přerušování telegrafního a telefonního spojení, poškozování signalisačních zařízení a všemožné znesnadňování dopravy a ohrožování její bezpečnosti, to byl pestrý program činnosti povstaleckých tlup, které v řídce zalidněné a divokou tajgou pokryté jenisejské oblasti nalezly pro své řádění místo zvláště vhodné. ... Tlupy těchto povstalců pronikaly ze zapadlých vesnic a samot blíže ke trati, na kterou, zvláště v noci, činily výpady. Později odvažovaly se prováděti svou ničivou činnost i ve dne. V zimním období přepadávali povstalci trať i stanice na lyžích a saních, a když sníh zmizel, zvyšovala se jejich pohyblivost dostatkem koní a lehkých vozíků. ... Neobyčejnou výhodou povstalců byla velmi dokonalá znalost krajiny a dobré zprávy o všem, co se dělo na trati.*“⁹⁹

„*Naše romantické 'výpravy' a indiánska honba za balušiacimi nás povstaleckými tlupami počas strážnej služby na sibírskiej magistrále, byly už len dozvukmi pominuvšieho sa rozmachu a vojenského napätia. Ale vo svojej dôkladnosti si nijak nezavdávaly. Také novšie formácie, akým bol i 12. pluk, chcely nahradit' ešte výkony, ktorými sa byly staršie voj. jednotky v prežitých bojoch preslávily. Žiarlivosť viedla tu k tomu, že v dobe únavy a rozloženia, ktorú túha po oslobodenej už vlasti len stupňovala v starých častiach našej*

96 Sborník rozpomienok . str. 123 an.

97 AMČ. ČATLOŠ, F.: Odpoveď na výzvu.

98 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 112 an.

99 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 81 an.

*sibírskéj armády, vlna niekdajšieho ducha príkladnej obetavosti a poriadku prevalila sa na tieto nové jednotky... šarvátky s bolševickými početnými skupinami niekedy sa vyrovnaly, ba vari i prevyšovali svojou dobrodružnosťou a odvahou, iné podujatia československého ťaženia proti regulárnym plukom sovietskych armád.*¹⁰⁰ Během této strážní služby se alespoň na krátký čas znovu dostal na vyšší funkci, když byl od 9. do 15. října 1919 dočasně pověřen velením III. praporu.¹⁰¹

Měl za ta léta přirozeně řadu i velmi neobvyklých zážitků. Patřila k nim také „*posledná cesta s vládarom Kolčakom, málo pred jeho zastarením*“ (to znamená asi v lednu nebo začátkem února 1920 – pozn. aut.). „*Večeral som s ním spoločne v jedálňom voze jeho vlaku, do ktorého som bol prijatý, vracajúc sa zo služobnej cesty. Naše napätie s jeho okolím mi dodávalo určitej zvláštnosti celého cestovania, nedôvery nevíтанej mojej prítomnosti vo vlaku bielogvardejskom a síce v noci po ceste, pri pomyslení na huronské výkony nad osamelými osobami jednotlivými takýmito bielogvardejcami... na príjemné prekvapenie*“ (? zde je Čatlošova rukopisná poznámka poškozena - pozn. aut.) *strojenou noblesou, som bol na priamy vládarov rozkaz, pozvaný i k prednáške istého univ. profesora o súdobej praktike vládenia, ktorej Kolčak s veľkou pozornosťou naslúchal.*¹⁰² Setkání muselo být pro Čatloše tím zajímavější, že legie odmítaly Kolčakův teror a navíc se v listopadu 1919 Radola Gajda pokusil i o protikolčakovský převrat.

V listopadu 1919 v oblasti vesnice Filimonovo na střední Sibiři - 12. čs. střelecký pluk zde střežil určený úsek tratě - obdržel Čatloš rozkazy, aby vyčistil okolí. Jeho rota měla v té době 87 příslušníků. Sám byl právě tehdy opětovně povýšen – plukovním rozkazem č. 262 z 19. listopadu mu byla (na základě rozkazu Čs. vojska na Rusi č. 51 ze 4. října) udělena hodnost kapitána řadové služby se zpětnou platností od 1. května 1919.¹⁰³ Mimo jiné to znamenalo, že opět přeskočil jednu hodnost, protože povýšen byl z hodnosti poručíka.

„*Strážiac sibírsku magistrálu (železnicu), museli sme aktívnou obranou držať v šachu a na úzde povstalecké oddiele bolševické, lebo tieto využívaly každej príležitosti, aby jediné spojenie so svetom, železnicu túto poškodzovaly a ničily.*“ Například 18. listopadu 1919 dostal rozkazem velitele III. praporu kapitána Zachara č. 483 k volnému mužstvu své rotы přidělených dalších 56 mužů, kulomet a 4 „*samostrely*“.¹⁰⁴ K tomu velitel praporu určil „*konnú výzvednú čatu*“ z výzvedné rotы. „*Maršrút*“ vymezoval 10 vesnic na severním toku řeky Kan, v jejichž okolí se pohybovaly jednotky sovětských partyzánů. O složitosti situace, v níž patroloval, svědčí alespoň nepřímě to, že právě jedna z vesnic určených

100 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

101 VHA Praha, Poslužný list.

102 AMČ. ČATLOŠ, F.: Odpověď na výzvu.

103 Historie 12. čs. střel. pluku, str. 124, 126. Také VHA Praha, Poslužný list

104 V literatuře a vzpomínkách, vážících se k historii 12. čs. střel. pluku, jsou uváděny pojmy kulomet, strojní puška a samostříl. Protože u samostřílů se zde vyskytují typy Chauchat a Lewis, což byly ve skutečnosti kulometry, předpokládáme, že legionáři takto pojmově rozlišovali mezi lehkými kulometry – nejspíše podle hmotnosti – a těžkým kulometem Maxim. Je ovšem třeba brát do úvahy i možnost, že šlo např. o 6,5 mm automatickou pušku systému Fjodorova vzor 1916.

rozkazem, Chajorina, „*dňa 20. novembra 1919 ráno za šera bola obkružovaná bandou krásnych (takto volali bolševikov)... tu odzbrojili miestnu družinu (milici – pozn. aut.), vzali 19 pušiek a bednu nábojov*“. Odvlekli také niekoľko občanů.¹⁰⁵ (Jak vypadaly bojové akce pluku proti Sovětům v onu zimu, zachytil kronikář: „*S početností jejich stoupala samozřejmě i odvaha jejich a nejbližší okolí trati i trať sama byla znepokojována častými a smělymi případy. Části pluku podnikly časté rozvědky až přes 20 verst¹⁰⁶ do vnitrozemí, mívaly však pouze menší potyčky s povstanci. Služba samozřejmě nebyla snadná, zvláště s příchodem zimy, která v tomto roce byla velmi krutá.*“¹⁰⁷ Mrazy zde v únoru 1920 dosahovaly až -54°C .)

Vojenská situace se v tom čase začala měnit. Partyzáni, vedení údajně zájmem především zachovat neporušenou magistrálu, nevyužívali místní převahu a neútočili na roztroušené československé jednotky, spíše jen udržovali ozbrojenou neutralitu. V této pozici byli již koncem listopadu 1919.¹⁰⁸

Podle svého velitelského zápisníku se Čatloš vypravil proti skupinám, které měly téměř 2500 ozbrojenců a centralizované velení. Čatlošova důkladnost šla tak daleko, že si zapsal i poznatky o jednotlivých sovětských velitelích: „*Maxim Kakaulin... vystupoval v uniforme cárskeho dôstojníka v hodnosti štabskapitána. Fešiackej postavy s červenými vykrúcanými fúzami. (Mal som s ním potom šťastie v Charlovej!)*... *Lobov sam velel oddielu pozostávajúceho zo 600 mužov, ačpráve bol súčasne i vrchným veliteľom všetkých týchto skupín a viedol operácie, keď išlo o vážny boj, kde bolo treba jednotiť úsilie všetkých povstalcov tohoto kraja. Bol to ináč bývalý cársky dôstojník, bezruký. (Aj s týmto som mal česť „v zajatí“ rozprávať sa; robil na mňa dojem vzdeleného a rozumného človeka - snílka.*“¹⁰⁹ V prostoru jejich soustředění, „*v Aleginskej a v Taranšete začínaly dobre opevnené a prírodou zvlášte v zime dokonale chránené, nedobyteľné pevnosti povstalecké. V týchto hniezdach boly bázy ich výpadov a znepokojovania i terorizovania celého vidieku. Ich skryše znali len poľovníci sibírskych medveďov, kam sa nedalo preniknúť väčšou silou regulárneho vojska. Prales, neprebroditeľný sňah vzdoroval všetkým kanónom tamojšieho sveta... Nuž v týchto krážach, pomedzi týmito povstaleckými tlupami sme sa poprepletúvali počas našich tak zvaných výprav. K otvoreným srážkam veľmi zriedka dochádzalo, lebo meno „Čechoslovák“ bolo na Sibíri doslovným strašiakom a rešpektábelnou výstrahou všetkých buričov a bolševických revolucionárov. A úprimne rečeno: mohli nás, hrstku čvargošiacu neznámymi krajinami, bez vodítka spoľahlivých ľudí a aspoň približne súcích máp (ktoré sme si ináč sami, podľ a prírody kreslili a rekognoskovali) i len čiapkami pohľušiť a vlákať do bezvýhodných situácií. Ved' len v takom Taranšete, kde sme nemohli ani len jeden výstrel dať za utekajúcimi povstalcami, keď*

105 AMČ, pozůstalost F. Čatloše, ČATLOŠ, F.: Charlova. Také VHA Praha

106 versta – 1,067 km

107 VHA Praha, Historie pluku, Kronika 12. čs. střel. pluku

108 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 286

109 AMČ. ČATLOŠ, F.: Charlova. Také VHA Praha

nám planým olejom mastené japonské pušky pomrzly¹¹⁰ ... Povstalci sa nám teda vyhýbali natoľko, že nás sami proti sebe štváli k bezmyselnému častokrát prenasledovaniu...

Ostražitost a bojová pohotovost, kterou projevovaly roty 12. čs. střeleckého pluku od počátku svého přidělení na kansko-jenisejský úsek magistrály, přinesla dokonalé zajištění a zabezpečení železniční dopravy v rayonu, který byl jedním z nejobávanějších.“ Za to pluk dostal 6. prosince 1919 rozkazem č. 310 velitele čs. vojska čestný název Milana Rastislava Štefánika.¹¹¹

Koncem prosince 1919 projížděly úsekem 12. pluku poslední vlaky II. čs. divize a začala evakuace III. divize. 12. pluk měl být v prvním období jejím zadním vojem. Do evakuace se hlídkovalo do vzdálenosti 10 verst od tratě, přitom ale byly mrazy 30⁰ C. Mimo jednodenních hlídek se vysílaly 2-4 denní, mj. i do Charlovy severně od trati podél řeky Kan jako dříve. Celou dobu se jednotky pohybovaly v partyzánském teritoriu. Čatloš vzpomínal i na kuriozní cestu do partyzánského zajetí, jež svým průběhem a koncem velmi výstižně charakterizuje jeho povahu i sklon a mimořádné schopnosti k hledání výhodného kompromisu.

„Tak sa stalo, že raz na jazdeckej prechádzke“ Čatloš s mladším důstojníkem roty Bodickým¹¹², jedním rotmistrem a jednou ordonancí vjeli do vesnice Charlova, kde se zcela nečekaně ocitli v sovětském obklíčení. Původně chtěli starostu obce požádat o spojení s partyzány a dohodnout, „aby rešpektovali naše požiadavky. Ináč budeme nútení organizovať ofenzívu proti nim. Aspoň sme im tak chceli pohroziť na úctyhodnú vzdialenosť.“ Místo toho se skupinka ocitla před jejich hlavními. Naštěstí se Čatloš před odjezdem dohodl na eventuální záchranné expedici, shodou okolností i s dělostřeleckou baterií Ivana Daxnera, projíždějící právě jeho stanovištěm. „Nuž takto sme si poskakovali vesele a v samej dedine sme boli prekvapení skutočnosťou, akú sme si predstavovali len v theorii brannej viac žartovne než vážne“ - přítomností 5 či 6 nepřátelských eskadron. Počáteční údiv byl oboustranný: ani partyzáni nevěděli, zda nejsou již obklíčení a „či nás majú oni v hrsti“.

Čatlošova duchapřítomnost, důvtip a evidentně i smysl pro obratné převrácení reality - podle jeho vyprávění - vedly k tomu, že se zajatá skupina začala chovat jako vyjednavači. *„Dajte načálnika! Máme čo vyjednávať. Parlamentéri. A čerta sme boli! Medzitým mozog pracoval bleskurychle a napadla mi myšlienka spásonosná. Miesto odkazu, ktorý sme chceli poslať cestou civilných poslov, povieme im ho osobne. Lenže parlamentéri bez trubača a odznaku usuelného?“* Váhavě, ale přece byli nakonec v této roli akceptováni, i když nemohli předložit žádné zmocnění. Každé zdržení, každé odvolávání se k vyššímu veliteli bylo při tom dobré: *„Čím viac času, tým viac možností na súkanie prijateľného plánu. Aby vypadalo ako naozajstné vyjednávanie i aby sme nejednali o tom čo by naše*

110 Do výzbroje čs. legií v Rusku byly zavedeny m.j. i japonské pušky Arisaka (snad vz. 1897) ráže 6,5 mm

111 Historie 12. čs. střel. pluku, str. 127

112 Bodický, Ladislav (1895 – 1973), od r. 1917 důstojník čs. legií v Rusku, v ČSR voják z povolání. Po vzniku Slovenského státu zůstal v armádě, jako velitel povstalecké Obranné oblasti 2 v 1. čs. armádě na Slovensku v prvních dnech Slovenského národního povstání zcela selhal.

velenie nechcelo. A navíc - ak reku naši podniknú nejakú akciu proti nim nešikovne, tak ešte tu môžeme i dokýchať...“

Čatloš zjistil, že drží v zajetí u své roty manželku rudého velitele, jehož je teď sám zajatcem. *„Bol zarazený, keď počul odo mňa, že som to ja, ktorý jeho ženu zaistil. Nuž, ohromila ho moja odpoveď. Bol som voči nemu úprimný už aj preto, lebo som poznal ruskú dušu a priamosť reči, čo na ňu môže zapôsobiť.“* Jen z okamžitého nápadu *„hovoril som, že všetko závisí od toho, ako pochodím s prítomným jednaním s nimi.“*

Jenže mezitím skutečně dorazil Daxner s jízdním dělostřelectvem a zahájil postup na vesnici. Čatloš musel jeho akci pozdržet a současně přesvědčit Sověty, že jejich obklíčení je úplně, *„akže by strojili proti nám nejakú zákernosť, budú ťahať kratšie. Deputácia nech sa vyberie so mnou k naším a potom uvidia čo chceme.“*

Nakonec Čatloš odeslal k Daxnerovi dva podřízené důstojníky a sám s ordonancí se nechal eskortovat k hlavnímu partyzánskému veliteli Lobovovi. Dokázal s ním najít společný jazyk, jakmile jej přesvědčil, že *„my sme sa už s reakcionármí kolčakovského režimu rozišli po nedobrom. Prímerie bolo skoro dojednané: Nebudeme sa vzájomne napádať na úseku nám stanovenom. 20 verst na pravo a na ľavo od magistrály bude pásmo nikým nedotknuté, až do nášho odchodu z neho.“* (Čatloš žel neuváděl, kdy k tomu došlo; lze se pouze dohadovat, zda jej v kritické chvíli neinspirovala zhruba rok stará skutečnost, že *„usnesením spojeneckých zástupců předává se správa trati a pásmo 10 km již. a sev. úplně do rukou čsl. vojska“*¹¹³, kterou dokázal vhodně fruktifikovat a transformovat jako vlastní nápad.)

Nepodepsaná smlouva byla v přímém rozporu s vyššími rozkazy. *„No nepísaná zmluva mala tým pevnejšiu váhu i trvácnosť - až do konca nášho pobytu v úseku Filimonova.“* Platilo to pro obě „smluvní“ strany: při vyklízení prostoru se Čatlošova rota dostala do týlového zabezpečení konvoje. Od 7. prosince 1920 se úsek pluku posunul na východ. Ferdinand Čatloš (velel za přesunu 2. vlaku III. praporu) se přemístil do stanice Filimonovo. Měl k dispozici 10., 12. a 3. kulometnou rotu.¹¹⁴

*„Dotiaľ regulárna ČA, odzbrojac poľské vojsko, nedostala sa do potyku s jednotkami nášho pluku. To hrozilo začiatkom práve u nás. Povstalci Lobovovi mali takto príležitosť, ba i povinnosť pomáhať napredovaniu regulárnej armády z bokov a týlu proti nám. Keby nie ústny dohovor o prímerí, boli by určite nás napádali hravo a účinne. Snehu bolo toľko, žeby náš pohyb cezeň bol skoro nemožný a vlak by bol znehybnený ľahko. Na nešťastie na vrchole profilu koľajníc medzi Kanskom a Filimonovom roztrhol sa nám vlak i zadná časť sa dala do pohybu k nepriateľovi. Miesto záškodníctva nám pomáhali z brinky čestní a statoční Lobovovi povstalci! Nemali sme nijakých strát, kdežto po nás ďalšie zadné voje už bitkami sa dokrvavili citeľne. Zmluva o prímerí nepísaná, je niekedy svätou - zmluva písaná sa vo vojne málokedy dodržiuje! Závisí na sokoch! Náš sok bol statočný. Ním bol tovariš Lobov.“*¹¹⁵ Čatlošovo tvrzení o partyzánech nepřimo

113 VHA Praha. Historie pluku, Kronika 12. čs. střel. pluku

114 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 117

115 AMČ. ČATLOŠ, F.: Charlova. Také VHA Praha

potvrzuje zápis, podle něhož „*Na štěstí podařilo se vyjednáním udržeti je na uzdě. Zde pluk byl vystřídán v úloze zadního voje 9. střeleckým plukem. Do konce ledna byl pak ještě jednou pluk v ariergardu, potyček s rudými v těch dnech neměl, za to svízele v evakuaci stávaly se čím dál tím větší.*“¹¹⁶ Také jiné údaje potvrzují jeho vzpomínky. V lednu 1920 důstojník 2. roty 12. pluku po rozvědce hlásil, že došlo ke kontaktu s jednotkou Rudé armády – nechtěla bojovat, byla ochotná vyčkat, až legie vyklidí železniční stanici. Také náčelník štábu III. divize 14. ledna 1920 oznamoval: „*Bolševické vedení jakož i velení tasjejevské skupiny (tj. partyzánů) chová se k nám korektně. Náš pohyb dosud neruší.*“¹¹⁷

Pluk začal evakuovat 11. ledna 1920. V průběhu ledna byl v ariergardu¹¹⁸ a při ústupu přes Nižněudinsk svedl poslední bitvu. III. prapor zde 28. – 29. ledna uvázl v bojích, které se rozpoutaly po přerušených jednáních o příměří.¹¹⁹

Po zablokování kolejí sabotáží musel být opuštěn a zapálen i Čatlošův vlak. (Zadní voj čs. vojska zde ztratil celkem 4 obrněné vlaky, 118 vagonů a musel ustoupit pěšky. 30. ledna tyto ustupující jednotky zaútočily na oddíly východosibiřské armády a porazily je.) Podle československého politického zmocněnce v Irkutsku J. Blagože „*Celý zadní voj opustil ešalony, odhodil veškerý materiál. Panika zachvátila všechny ostatní jednotky. Armáda je sklíčena a proklíná politické i vojenské velení.*“¹²⁰

Po odpoutání od nepřítele nastoupil III. prapor pěší ústup do 23 verst vzdálené stanice Chinguj. Velitel praporu kpt. Zachar byl v boji údajně zajat – až později byla prokázána jeho smrt. (Čatloš o tom napsal: „*Po boji v Nižne-Udinsku padol kapitán Zachar. Po ňom som prevzal velenie III. praporu, ktorý som doviedol až do vlasti (do Komárna ako*

116 VHA Praha, Historie pluku, Kronika 12. čs. střel. pluku

117 KVASNIČKA, J. Československé legie v Rusku. str. 301 an. cituje VHÚ, 12. střel. pluk, k. 11 a tamt., 9. střel. pl., k. 6, fasc. 22

118 Zvláštních formací se užívalo pro boje na postupu („boje avantgardní“) a pro boje ústupové („boje ariergardní“), názvy příslušných formací byly „avantgard(a)“ a „ariergard“

119 Výborná historická fikce Jana Drnka v situaci, kdy je československá armáda po odmítnutí Mnichovské dohody vystavena německému a polskému útoku, prezentuje Čatloše jako autora strategického plánování ústupových bojů na sibiřské magistrále: „*Ale chtěli by těšinské nádraží, ti Poláci, a celou tuhle strategickou železnici, to je jednou jisté. Tuze moc by ji chtěli.*

– *Jistě, ta železnice! narovnal se generál Luža, jako by dostal žihadlo. Zavolejte Palackého. Podplukovník Krupička. Zavolejte Opavu a Ostravu, hlavní nádraží. Potřebujeme vagonů a mašiny. Potřebujeme všechny ty jejich foryhtunky pro nakládku a vykládku materiálu. Chápete to, pánové? Máme železnici a můžeme zde udělat totéž, co na magistrále. Čatlošův projekt! Tam jsme také vítězili proti přesile jednoduchým trikem. Přepřavili jsme vojsko vždy tam, kde ho bylo nejvíce třeba. Poráželi jsme jednoho nepřítele po druhém. Když budeme mít stálou polní hotovost na kolejích, můžeme našimi dělostřeleckými bateriemi libovolně manévrovat od Ostravy po Kladsko. Rozumíte? Tato železnice musí být udržována a opravována bez ustání, protože ji budou bombardovat denně. Je třeba vyčlenit k tomu specialisty. V Kroměříži je 2. ženíjný pluk. Protivzdušná obrana a naše řídké letectvo bude zasahovat jen v případě takového nutného denního přesunu. Ale musíme mít ty vlaky. Použijeme zvláštní skupinu 34. pluku a doplníme ji. Vytvoříme z ní stálý mobilní sbor, schopný rychlého nasazení na ohrožené úseky po celé délce hranic. Máme obrněný vlak u HO-36. My musíme mít vojsko na kolejích!“ (Nakolik se tento pasus zakládá na realitě jsem nedokázal ověřit.) DRNEK, Jan. *Žáby v mlíku. Vojensko-historická mystifikace na téma Mnichov 1938*. ISBN: 978-80-206-1216-8, Naše vojsko, Praha 2011. (Nepaginovaná e-kniha)*

120 KLEVANSKIJ, A. Ch.: Českoslovenští internacionalisté. str. 206 an.

kapitán).¹²¹ *Mne samému v poslednom ariergardnom boji prihodil sa ten nemilý prípad, že s dôkladnou pečlivosťou sbieraný a opatrovaný, pomerne originálny i cenný historický materiál padol v obeť pri požiare nášho vlaku.*“¹²²

Zacharovu funkci kpt. Čatloš dočasne převzal 30. ledna. Definitivně jmenován byl potom rozkazem č. 19 z 2. března 1920.¹²³ Vojáci – teď již jeho - III. praporu po boji a vzdor ztrátě veškerého majetku byli na takové úrovni, že požádali 31. ledna velitele pluku, aby pro uchování disciplíny byly odveleny oddíly zadního voje s pokleslou morálkou. 7. února 1920 však následoval podpis příměří a závazku přísné neutrality čs. vojska¹²⁴. 12. pluk se v ariergardu osvědčil, další nebezpečí na cestě do Vladivostoku, dlouhé 2437 verst, nehrozila.

Evakuační obtíže byly nemalé. Přesto však zápiskům v pluku neunikl nádherný zážitek – polární záře 22. března. Něco podobně neobvyklého již Čatloš v těchto končinách zažil v létě 1918. Tehdy šlo o bouři, kterou prožíval „*v hustom lese ako bočná ochrana našej fronty... blýskanie to bolo strašno-skvostné; bolo ono nepretržitým mihotáním – s'aby polárnej žiary – a vari ani na minútu sa nezotmelo. Fialovo-bielistá červeň osvetlovala ináč celú krátku noc...*“¹²⁵

Zkušenosti z ariergardních bojů využil Čatloš nečekaně i jinak než čistě vojensky. Velmi svéráznou interpretaci bojů na Sibiři podal po téměř čtvrtstoletí jako ministr národní obrany Slovenské republiky. V rozsáhlém referátu před Státní radou řekl 5. března 1943: v legiích Češi Slovákům ubližovali, Slováci byli nejlepší vojáci: „*Hoci boli číselne v nepatrnom množstve, tak zachraňovali masu českých vojov, ktoré opanúvala už panika až na tisíc kilometrov od frontu, ktorý držali Slováci. Po dvadsiaticich dvoch rokoch konštatujeme, že nemecké šľachetné gesto so slovenskými vojakmi na Kaukaze kontrastuje s českými spôsobmi a zahanbuje tzv. bratskú vzájomnosť.*“¹²⁶

V květnu a červnu roku 1920 postupně přicházel 12. pluk do Vladivostoku. 14. června se roty začaly stěhovat do kasáren na „Valech“. Soukromá zavazadla odevzdaly do skladů „Centromise“ na Gniliij Ugel. Divizním rozkazem č. 64 z 27. dubna 1920 (zveřejněným v plukovním rozkaze 53 z 10. května) byl Ferdinand Čatloš vyznamenán francouzským válečným křížem s palmou¹²⁷.

Ve Vladivostoku konečně měli příslušníci pluku odpočinek, moře, rybařinu; věnovali se tělovýchově, nácviku prostných VII. všesokolského sletu, 3 hodiny denně pořadovým

121 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

122 Sborník rozpomienok. str. 17 a n.

123 VHA Praha, Poslužný list.

124 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 129 – 140, 192

125 Sborník rozpomienok. str. 23

126 SNA, f. NS, Tn Iud 12/47, Proces s F. Čatlošem, film. svitek A-1050, I. část

127 Francouzský válečný kříž 1914-1918 – La croix de la guerre – byl nejvyšším franc. vyznamenáním za statečnost v boji. Uděloval se pouze jednou, případně další udělení vyjadřovala palmová ratolest na stuze. Čatloš byl tedy takto vyznamenán opakovaně. Slovník prvního československého odboje, Praha 1993). Poslužný list...

cvičením a cvikům se zbraní. 6. července 1920, na 505. výročí upálení M. Jana Husa, byl pluku odevzdán prapor¹²⁸.

Poslední měsíce před odjezdem z Dálného východu domů trávil Čatloš i v nedalekém čínském Charbinu: „*Viacmesačné lúčenie sa s Charbínom, naše konflikty s Japoncami, a vladivostocké bankety, 'spojenecké' výlety, pikniky amerického 'strýčka'* (šlo o Andrewa Hudackého, Američana slovenského pôvodu – pozn. aut.), *plukovné slávnosti a iné udalosti, ktoré pre nedočakavosť nášho neskorého nalodenia, stávaly sa i nezáživými, tvorily by tiež látku pre historické a cestopisné poviedky.*“¹²⁹

Sibiřskou anabázi skončil kapitán Čatloš jako velitel III. praporu 12. čs. střeleckého pluku M. R. Štefánika, jenž mezi posledními československými jednotkami - plnil i úkoly při zabezpečování odjezdu legionářů z Vladivostoku do vlasti¹³⁰ - „*nalodil se dne 19. VII. 1920 a 21. vyplul z Vladivostoku na americké transportní lodi U. S. A. T. Logan Jares jako XXXIII transport...*“¹³¹ (Logan původně vozil dobytek mezi Liverpoolem a New Yorkem, za španělsko-americké války byl upraven pro transporty vojska mezi Kubou, Portorikem a New Yorkem, v lednu a březnu 1919 dopravoval vojenský materiál čs. legiím.) Čekala jej dlouhá cesta přes Singapur, Cejlon, Suezský průplav, než se transport 9. září 1920 vylodil v Terstu.

Chybějící podrobnosti v Čatlošově vyprávění poeticky doplnil Mikuláš Gacek: „*21. júla v rannej hmle sa naša loď „Logan“ pohla z Vladivostoku. Iste pripovrchne, prinedočkave sme sa lúčili s ruskou zemou... Chytila nás ešte raz do náručia: loď sa nachýlila, prišla na melčinu... Strielok, Smelčak a Nadežný celý deň sa pokúšaly loď vytiahnuť... Prišiel na pomoc i l'adokol Bajkal – ani pohnúť. Čiastku nákladu bolo treba vyložiť... 23. júla sme už boli na 42° 36' s.z.š. a 131° 55' v.z.d., kde vyšlo prvé číslo Zadného voja... redakcia v úvodu písala: „...jádru transportu, 12. střelecký pluk gen. M. R. Štefánika, čestně plnil po několik měsíců svěřený mu úkol zadního voje... a jako poslední pluk odjíždí nyní do vlasti...“.* Na lodi bylo 1652 vojáků, lazaret 2. divize se 106 pacienty, Informačně osvětový odbor vojska s tiskárnou, útvar zdravotního náčelníka Dálného východu (15 příslušníků), sborová nemocnice o stavu 161 příslušníků. Z celkem 1999 lidí bylo 71 žen a 25 dětí. „*Šíre, vzbúrené more – Singapore – Colombo... Indický oceán. Červené more – Suez. Ako v rozprávke. Tak proste, tak neuveriteľne.*“¹³²

Během dlouhé plavby měli legionáři přístup na palubu do 23. hodiny večer. Sloužila jim knihovna, lodní časopis *Zadní voj*, pěvecký soubor... Čatloš měl příležitost vidět korejskou Cušimu, místo zdrcující porážky ruského loďstva japonským v roce 1905. 27. června překročil poprvé obratník Raka. Od 3. srpna strávil téměř týden v Singapuru, potom tři dny v Colombu. Po bouřlivé plavbě Adenským zálivem vplul transport 27. srpna do Rudého moře a 30. srpna znovu překročil obratník raka. 9. září o 20.00 hod. byl

128 Historie 12. čs. střel. pluku. str. 150 an.

129 AMČ. ČATLOŠ, F. Odpověď na výzvu.

130 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. Vojenské dejiny Slovenska. IV. str. 64

131 VHA Praha. Historie pluku, Kronika 12. čs. střel. pluku

132 GACEK, M.: Sibiřské zápisky. str. 288 an.

konečně v Terstu. Pluk přivítala stávka přístavních dělníků, takže vojáci museli vyložit celý lodní náklad sami. 10. září o 22.00 jejich transportní vlak opustil Terst.

14. září vstoupil Čatloš v Horním Dvořišti poprvé na půdu již dva roky existujícího Československa. Pak čekala rozřídovací stanice v Českých Budějovicích a téhož dne odjezd do Komárna. 16. září přijel pluk do komárnanské posádky. Následujícího dne následovalo propuštění nejstarších vojáků na repatriační dovolenou. Vojáci měli nárok na tři měsíce, důstojníci na měsíc dovolené.

Určená domácí posádka, Komárno, přivítala 12. čs. střelecký pluk generála M. R. Štefánika 16. září 1920 lhostejně, jak si Čatloš uchoval v paměti. Podobně se předtím zachovala Bratislava. Rozčarování z lhostejnosti Slovenska vůči svým legionářům bylo pro vojáky šokující – hlavně když je srovnávali s nadšením, které je vítalo na každém kroku v Čechách. I. Čechovič vzpomínal: „...*chlad doma a vrelé uvítanie so stránky českého ľudu nemohlo v nás nezanechať hlboký smútok...* F. Klátik si stěžoval podobně - *Dve hodiny sme vo vlakoch čakali pred Bratislavou, aby napochytre ... schystali aké-také privítanie... Chcel som ostať na Slovensku... povedal mi referent, že všetky miesta sú obsadené.*“¹³³

Ferdinand Čatloš si do nové posádky na uniformě přinesl Československý válečný kříž, francouzský válečný kříž s palmou, Revoluční medaili a Spojeneckou medaili. Zřejmě však bylo tohoto kovu příliš málo na to, aby byl dostatečně obrněn proti čerstvým zklamáním.

Podzim roku 1920 se zdál naznačovat, že Čatloše čeká slibná vojenská kariéra i doma. Během dovolené velitele pluku (od 26. září do 8. října 1920)¹³⁴ jej zastupoval ve funkci a údajně měl i významný podíl na unifikaci 12. čs. střeleckého pluku gen. M. R. Štefánika s domácím pěším plukem 12.¹³⁵ Okamžitě po odevzdání velení pluku nastoupil na repatriační dovolenou, z níž se vrátil 9. listopadu.¹³⁶ „*Pred odchodom na mesačné dovolenie v ktorej si izbe komárnanskej kasárne sme sa ešte posledný raz poschodili: Čatloš, Klátik, Kujan ... Chceli sme svojim v oslobodenej domovine povedať niečo veľmi pekného, dojmavého, i niečo veľmi vecného... Pozri, akí sme boli slabí, nedostatoční, chaotickí! Nič nenesieme, len trošku svetla...*“¹³⁷

Na dovolené se Ferdinand Čatloš rozhodl o svém dalším osudu. Již 12. listopadu „*udělena mu velitelem pluku dovolená do povolání*“.¹³⁸ V praxi to znamenalo dobrovolnou demobilizaci. Služba legionáře mu byla započítána do konce září 1920. Netušil, že je to ve skutečnosti rozhodnutí velice krátkodobé.

Ferdinand Čatloš byl bezesporu přesvědčený slovenským vlastencem. Je proto otázka, jak se vnitřně vyrovnával s takovými otázkami, jako byla například stanoviska M. R.

133 Sborník rozpomienok. str. 42, 75

134 VHA Praha, Poslužný list.

135 Slovák, XXI, 86, 14. 4. 1939

136 VHA Praha, Poslužný list.

137 GACEK, M. Sibírské zápisky. str. 289

138 VHA Praha, Poslužný list.

Štefánika ve vztahu k otázce Slovák/Čechoslovák – Čatlošovi nemusely vůbec být zjevné mezinárodně-politické souvislosti konstrukce československého národa. Možná proto se v jeho zápiscích příliš mnoho vyjádření na toto téma neobjevuje. Teprve mnohem později, jednak v souvislosti se slovenskou státností, jednak vzhledem na česko-slovenskou problematiku, se stavěl do pozice výrazného Štefánikova stoupence. To ovšem bylo v jiné době, v jiných podmínkách.

PhDr. Stanislav V. CHYTKA

Pochádza z Litoměřic (ČR). Od roku 1971 žije v Ružomberku. Absolvent SPŠ chemickej (1965 Lovosice) a externého štúdia dejín a filozofie (FF UK Praha 1982). Robotník, vychovávateľ, technik, vedúci archivu, historik v Liptovskom múzeu v Ružomberku. V rokoch 1989 – 1999 prednášal dejiny na Vojenskej akadémii v Liptovskom Mikuláši, potom štátny úradník, v súčasnosti dôchodca. Publikoval okrem lokálnych dejín materiály k slovenskej armáde, generálovi F. Čatlošovi, významným osobnostiam odboja, vojenskej výrobe na Slovensku a aj k problematike ľudáctva. Knižné publikácie: Chytka, S. a kol.: *Textilka (Sto rokov textilnej výroby v Ružomberku, 1994)*, Chytka, S. V. – Vaněk, O.: *Tí z prvej línie* (MSNP 2017), Hyrja, J. (ed.): *Tisovi poza chrbát* (2020), editor a spoluautor zborníkov *Ružomerská vzbura* (2000), *50. výročie SNP a 50. výročie oslobodenia* (VA Lipt. Mikuláš 1994 a 1995), spoluautor *Monografia mesta Ružomberok* (2009). Výstavy: *Slovenské národné povstanie* (Ružomberok, Lipt. Hrádok, MSNP Banská Bystrica, v ČR Litoměřice, Děčín, Louny 2009 – 2012), *Ružomerská vzbura 1939* (Ružomberok 2014). Vystúpenia na konferenciách ČSAV Praha k otázkam slovensko-českých vzťahov (1987, 1988), VHÚ a i.

*Plagát vyzývajúci k náboru do československých légii.
VHA Bratislava*

Nezlomný legionár Jozef Dřímál

Milena Balcová

Pozoruhodný osud Jozefa Dřímala, československého vlastenca a dôstojníka, účastníka prvého a druhého odboja, vojnového zajatca a väzňa nacistických koncentračných táborov som popísala v komentovanom dokumente už v roku 2012. Článok bol uverejnený v časopise *Vojenská história*.¹ V tomto článku sa chcem bližšie venovať jeho pôsobeniu na bojiskách prvej svetovej vojny.

Jozef Dřímál² sa narodil 22. júla 1892 v mestečku Žeravice v okrese Kyjov na Morave.³ Bol najstarší z deviatich detí manželov Josefa Dřímala a Kataríny, rodenej Jandáskovej. Otec pracoval ako krajčír, matka sa starala o domácnosť, pričom so staršími deťmi vykonávala aj poľnohospodárske práce. Jozef Dřímál po absolvovaní trojtriednej ľudovej školy pokračoval v štúdiu na meštianskej škole v neďalekom Bzenci a zároveň každý deň po vyučovaní pomáhal otcovi v krajčírskej dielni alebo matke pri gazdovstve, čo bolo nevyhnutné na zabezpečenie pomerne skromnej životnej úrovne rodiny. Zárobkové možnosti otca, živiteľa mnohopočetnej rodiny sa zhoršovali z roka na rok, a tak ho životné okolnosti prinútili v roku 1907 odcestovať za lepším zárobkom do Spojených štátov amerických. Najstaršieho syna Jozefa ale ešte predtým otec poslal na štúdium do českej matičnej reálky v Hodoníne. Stalo sa tak na odporúčanie učiteľa, rodinného priateľa. Tam Jozef študoval v ťažkých podmienkach. Rodina ho nemohla finančne

-
- 1 BALCOVÁ, Milena: Spomienky Jozefa Dřímala. In *Vojenská história*. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo. Bratislava, Vojenský historický ústav - Ministerstvo obrany SR 2012, ročník 16, č. 4, s. 62-66. ISSN:1335-3314
  - 2 Prepis jeho krstného mena uvádzam v slovenčine, hoci je ho možné nájsť aj v češtine – Josef. Ako uvádza Jozef Jablonický, často sa stretával s Dřímalom a on hovoril vždy po slovensky. V *Encyklopédii odboja a Slovenského národného povstania* (Plevza, V. a kolektív: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944 - 5. zväzok*) je však jeho meno uvedené po česky – Josef. Pozri: JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*. Bratislava: Kalligram, 2006. ISBN 978807149781
  - 3 Dnes okres Hodonín.

podporovať, na stravu, šatstvo a knihy si musel zarábať sám. Počas školského roka doučoval mladších študentov a v letných mesiacoch vykonával rôzne pomocné práce na stavbách. Počas štúdií sa aktívne zúčastňoval na českých robotníckych schôdzach a cvičil v telovýchovnej jednote Sokol. Onedlho sa z neho stal horlivý český vlastenec nenávidiaci ťarchu habsburského jarma.

V roku 1912 úspešne zmaturoval a zamestnal sa v stavebnej firme Korn v Krakove. O rok neskôr, v októbri 1913 nastúpil na povinnú vojenskú službu k c. a k. 91. pešiemu pluku v Českých Budějoviciach.⁴ Tu podľa vlastných slov naplno prežil šikanovanie a výsmech od viacerých nemeckých spolubojovníkov, pre ktorých boli ich českí bratia iba „*dieses Tschechengesindel*“⁵ (táto česká banda) a s pohrdaním im dávali najavo, že Nemci sú tu pánmi. So zaťatými zubami potom Jozef pretrpel i výučbu v Škole pre výchovu c. a k. dôstojníkov v zálohe VIII. pražského zboru.

Keď 28. júna 1914 spáchali sprisahanci revolučného hnutia bosnianskych vlastencov atentát na rakúsko-uhorského následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este, stala sa táto udalosť pre Nemecko a Rakúsko-Uhorsko zámienkou na rozpútanie vojny.

Tá vypukla 28. júla 1914. Zámerom rakúsko-uhorského velenia bolo na južnom - srbskom - fronte „v krátkej trestnej výprave“ poraziť Srbov. Ťaženia proti Srbsku v roku 1914 sa zúčastnil aj českobudějovický 91. peší pluk. Podľa veliteľských plánov sa mala táto vojna skončiť do Vianoc, maximálne do konca roku 1914. Skutočnosť však bola celkom iná. Srbská armáda, hoci aj nedostatočne vyzbrojená a slabo vystrojená, dokázala vo viacerých bitkách poraziť niekoľkonásobne silnejšieho nepriateľa. Na srbskú stranu prešlo bez boja aj mnoho Čechov a Slovákov. Dřímál, ktorý od začiatku plánoval zbehnutie z cisársko-kráľovskej armády, neváhal tak urobiť pri prvej príležitosti.

„V posledných dňoch mesiaca november 1914 roku zaujal som so svojou čatou jedenadväťdesiatnikov exponovaný úsek frontu vršok Borek pod Belehradom. Cisársky vojvodca maršal Potiorek prežíval svoju tragédiu. Dolinami vpravo vľavo do mojich zákopov ustupovali c. a k. pluky v zmätkoch, no ja som sa rozhodol riskovať – zadržat dve roty jedenadväťdesiatnikov v hustom lesnom poraste a previesť ich do srbského zajatia. Dlhú dobu som so vzrušením čakal, kým sa vynorili spoza kríkov dvaja nepriatelia – jeden nadporučík a jeden vojak. Vyšiel som im v ústrety a odovzdal dve roty so štyrmi dôstojníkmi. Vyobľúmal som nadporučíka, vyobľúmal som vojaka. Hlásil som, že neprichodím ako nepriateľ, ale ako brat k bratom, odhodlaný obrátiť nanútenú mi zbraň a bojovať za národné a ľudské práva ľudu mojej vlasti, za slobodu juhoslovanských pobratimov, Slovanov a všetkých ľudí dobrej vôle v jednom šiku so srbskými junákmi. Nadporučík ľutoval, že nemá pre mňa srbskú uniformu. Musel som odpochodovať vedno so zajatcami do zajateckého tábora. Velenie srbskej armády sústredilo c. a k. dôstojníkov zajatcov v Niši v delostreleckých kasárňach. Bolo nás do sedemsto – z toho 120 Čechov.“

4 V Rakúsko-Uhorsku sa mohol každý muž prihlásiť do dobrovoľnej vojenskej služby po dovŕšení 18. roku veku, v 21. roku veku však musel každý povinne absolvovať odvod a následne povinnú vojenskú službu v dĺžke jedného roka.

5 DŘÍMAL, J.: *Skok do tmy. Časť I. Zážitok z 1. svetovej vojny*, s. 6.

Dřimal uvádza, že veľa Čechov prebehlo na srbskú stranu najmä pri vojnových stretnutiach na Drine, Cere, Kolubare a stali sa z nich zarytí nepriatelia monarchie a panovníckeho dvora. V bojoch bolo zajatých viac ako 70 000 rakúsko-uhorských vojakov, z toho cca 20 000 Čechov, drvivá väčšina z nich dobrovoľne. Srbské velenie spočiatku pochopiteľne nedôverovalo týmto dobrovoľným prebehlíkom a každého z nich nechalo minimálne rok v zajateckom tábore, kde preverovalo ich úmysly. Ako uvádza Dřimal vo svojich spomienkach, Česi sa ponúkali na práce, na výrobu vojnového materiálu, do sanitnej služby a podobne. V Prištine v troch nemocniciach okrem lekárov bol celý sanitný personál výhradne český. Niekoľko Čechov sa prihlásilo do strážnej služby na albánskych hraniciach. V Srbsku sa teda čakalo len organizačnú akciu, ktorá by robila nábor na dobrovoľný vstup do vojska. Na jar 1915 už boli československé légie doslova „na spadnutie“. Do Odesy pricestovali Dr. Bouček a Pučálka, ktorí „rozbehli“ rokovania so srbskou vládou v tejto veci. Prihlásilo sa cca 2000 vojakov. Žiaľ, situácia sa nevyvíjala priaznivo. Zdravotný stav prihlásených vojakov nebol veľmi dobrý, lebo tuhá zima a rozšírenie rôznych epidemických chorôb sa na nich podpísali vo veľkom množstve. Tiež nebolo možné takéto množstvo vojakov naraz uvoľniť z podnikov, do ktorých boli nasadení ako zajatci, lebo ich prácu nemal kto vykonávať.

Vpád Bulharska do Srbska v októbri 1915 spôsobil masový ústup srbskej armády aj civilného obyvateľstva. Zvyšky vojska spolu s kráľom a predsedom vlády sa museli cez albánske hory presunúť spojeneckou flotilou na grécky ostrov Korfu, kde sa armáda pokúsila znova zreorganizovať. V tom čase sa už v Rusku vytvorili prvé jednotky čs. dobrovoľníkov a srbská vláda začala tiež sama aktívne podnikať kroky na zorganizovanie podobných légii. Vyslala z Korfu vojenskú misiu, ktorá mala rokovať o.i. aj T. G. Masarykom v Londýne. Po týchto rokovaniach pokračovali dôstojníci zo srbskej misie priamo do Odesy, kde v apríli 1916 vznikla Prvá srbská dobrovoľnícka divízia. Do tejto divízie vstúpil neskôr i Jozef Dřimal. Už predtým však absolvoval v srbskej armáde rôzne „dobrodružstvá“.

Jozef Dřimal bol nasadený do boja proti rakúsko-uhorskej armáde až v lete roku 1915, a to v hodnosti poručíka. Od 6. októbra 1915 velil čate srbských komitačov na viacerých frontoch 1. svetovej vojny. Opäť však padol do zajatia, tentoraz nedobrovoľne. V bojoch o Topolski Vis ho zajali vojaci bulharskej armády. Ako zbeh bol vyzradený príslušným úradom a dostal sa až na konzulát, kde bol v tejto veci vypočúvaný. Predtým však nejaký čas strávil v nemocnici, kde sa sám preriekol o svojom zbehnutí z radov c. a k. armády. Tu na konzuláte sa snažil presvedčiť vojenských vyšetrovateľov o opaku – teda že historku o zbehnutí si vymyslel, aby bol zaujímavý pre spolupacientov. Mal však smolu, že na konzuláte pracoval aj dôstojník, ktorý bol s Dřimalom v danej nemocnici v apríli 1915 a dobre si pamätal, ako Dřimal nadšene rozprával o svojej nenávisti k monarchii. Dôstojník okamžite obvinil Dřimala z vlastizrady a odoslal so strážnym sprievodom do Jagodiny k poľnému súdu. Tam mal vo väzení vyčkať na rozsudok – s najväčšou pravdepodobnosťou trest smrti obesením. V srbskej Jagodine bol znova vypočúvaný a opäť sa snažil zachrániť si život historkou o „dvojitom agentovi“, dokonca tvrdil, že na konzulát sa prišiel prihlásiť sám, aby veci uviedol na správnu mieru. Sudca ho vypočul

a ponechal naďalej vo väzbe, kým sa nerozhodne o jeho osude. Nešťastník sa musel každý deň prizerať jednej či dvom popravam svojich spoluväzňov a zmocňovalo sa ho naozajstné zúfalstvo. Pri prechádzkach po väzenskom dvore, jedinom jeho rozptýlení, sa zoznámil s Čechom Josefom Stodůlkom, ktorý v ňom vykresal iskričku nádeje na útek. Stodůlka mu nakreslil plán možného útoku cez strechu záchoda, ktorý stál pri múre väzenia. Poradil mu tiež, na aké osoby sa môže s dôverou obrátiť, ak sa mu podarí ujsť. Dřímál si uvedomoval, že útek cez latrínu je veľmi komplikovaný a ťažko realizovateľný, no nie nemožný. Na latrínu ho vždy sprevádzala stráž, ktorá zvonku budovu pozorovala. Dřímál sa rozhodol každý deň po kúskoch vypilovať drevo na streche, a to vlastnoručne zhotovenými nástrojmi.

Dňa 6. januára 1916, na pravoslávny Štedrý deň, požiadal znovu stráž o sprievod na záchod, tam prelomil napilované drevo na streche a nebojácne preskočil na vonkajší múr väzenia, do neznámeho, no preňho vtedy slobodného prostredia. Podľa tohto husárskeho kúska nazval neskôr aj svoju prvú časť spomienok – „Skok do tmy“.

Podľa rady verného spoluväzňa Stodůlku sa snažil rýchlo v tmavom lese zorientovať a nájsť obec Ribare. Za týmto účelom musel prejsť rieku, nerátal však s tým, že tá sa medzitým zmenou počasia vyliala z brehov a on ju bude musieť prebrodiť po pás v studenej vode. V obci Ribare sa podľa Stodůlkovho odporúčania hlásil u starostu Miloslava Stajiča. Ten s manželkou a 15ročným synom Dřímála zobrali pod ochranné krídla, prezliekli do bežných šiat a poskytli mu jedlo aj strechu nad hlavou. Dřímál chcel však pokračovať vo svojom pláne. Ďalšie dni sa musel neustále skrývať v lesoch Miročskej a Golubijnskej planiny a chodiť len za tmy. Praktický celý zvyšok zimy na prelome rokov 1915-1916 strávil sám v horách. Bez pomoci dobrosrdečných miestnych obyvateľov by hlad a zimu určite neprežil, na ceste stretával tiež ďalších zbehov, ktorí si navzájom odovzdávali informácie o možnosti získania teplého nočľahu či vareného jedla. Cieľom Jozu Dřímála bolo dostať sa cez Dunaj do Rumunska, ktoré bolo v tom čase neutrálnym štátom (neskôr sa pridalo na stranu Dohody). Prechod, resp. preplavenie sa však zdalo prakticky nemožné, nakoľko strážna vojenská služba pozbierala pozdĺž dunajských brehov všetky loďky určené na súkromnú prepravu a strážili ich v mieste posádok.⁶ Na vytúžené územie sa dostal až na jar 1916, kedy sa dňa 28. marca (podľa pravoslávneho kalendára) rozhodol preplávať čerstvo rozmrznutý veľtok naozaj bizarným spôsobom - celkom nahý si pevne priviazal dve vydlabané a vysušené obrovské tekvice na chrbát a plný dôvery v toto ľudové nadnášadlo sa vrhol do vln rozvodnenej studenej rieky. Takmer polomŕtveho a v bezvedomí ho vylovili rybári na rumunskom behu v obci Crivina a zanesli do dediny. O tejto zvláštnej udalosti sa samozrejme dozvedeli okamžite všetci obyvatelia dediny a chýr sa doniesol aj rumunským žandárom. Sám Dřímál, keď sa ako-tak pozviechal, bol vypočutý na žandárskej stanici a tam požiadal o predvedenie pred srbského vyslanca v rumunskom meste Turnu Severin (mesto leží na západe krajiny priamo pri rieke Dunaj). Vyslanec ho vypočul a oznámil mu, že hlavné veliteľstvo srbskej

6 Archív múzea Slovenského národného povstania, fond Pozostalosť Jozefa Dřímála: Spomienka na bojovú činnosť, s. 3.

armády organizuje v meste Odesa dobrovoľnícku armádu zo srbských, chorvátskych a slovinských vlastencov. Jozef Dřímal s nadšením požiadal o prijatie do tejto jednotky. Istý generál rumunskej armády, po tom, ako si vypočul strastiplné zážitky mladého 23-ročného Čecha, presviedčal ho, aby zanechal vojenskú kariéru, zostal v Rumunsku a venoval sa štúdiu, práci a založeniu rodiny. No Dřímal sa nenechal odradiť a trval na svojom.

V apríli 1916 teda Dřímal opäť vstúpil do radov srbskej armády – do 3. pešieho pluku Prvej srbskej dobrovoľníckej divízie (1. Srpska dobrovoljačka divizija).⁷ Jej základ tvorili dve skupiny dobrovoľníkov pripravované na ruskom území už na jeseň 1915, ešte pred vstupom Bulharska do vojny. Do Srbska mali byť prepravení loďami po Dunaji. Keď sa však v januári 1916 zistilo, že preprava vojenského transportu takouto cestou nebude možná, boli títo dobrovoľníci prevezení do Odesy, kde boli neskôr sústreďované všetky skupiny juhoslovanských dobrovoľníkov zo zajateckých táborov. V apríli 1916 prišla do Odesy aj misia srbských dôstojníkov na čele s plukovníkom generálneho štábu srbskej armády Stevanom Hadžicom.⁸ Ten sa stal veliteľom chystaných dobrovoľníckych jednotiek. Divízia sa skladala zo štyroch peších plukov, v ktorých spolu pôsobilo cca 18 000 vojakov. Celkovo sa do 1. Srbskej dobrovoľníckej divízie prihlásilo takmer 600 Čechov, z toho 128 dôstojníkov. Najmä dôstojníci boli vítanou posilou.

Dřímal spomína na veľmi prísnu disciplínu, ktorú od nich vyžadovali srbskí velitelia. Vojaci dobrovoľníci pochádzali z rôznych krajín a kultúr, velenie sa preto rozhodlo zjednotiť všetkých osvedčenou srbskou vojenskou metódou – tvrdým spart'anským drilom. Pracovalo sa na cvičisku aj v kasárňach od rána do večera a dobrovoľníci boli nakoniec rovnako dobre vycvičení ako bežní vojaci.

Počas formovania 1. srbskej dobrovoľníckej divízie viedlo Rumunsko rokovania o vstupe do vojny. Rozhodlo sa pridať na stranu Dohody a 27. augusta 1916 vyhlásilo vojnu Rakúsko-Uhorsku. Keď však na Rumunsko zaútočili spojené sily Bulharska, Nemecka a Rakúsko-Uhorska, neočakávane sa muselo brániť. Rumunsko a Bulharsko už dlhšie viedli spor o územie medzi Dunajom a pobrežím Čierneho mora, zvaným Dobrudža. Práve na tento „dobrudžský front“ boli na pomoc Rumunsku vyslané ruské jednotky a ich súčasťou bola aj 1. srbská dobrovoľnícka divízia. Jej vojaci sa už od 28.8.1916 postupne preplavovali po Dunaji do Reni-Čierna Voda. Jozef Dřímal nám približuje stav divízie po vstupe na pôdu Dobrudže: *„Bojový stav našej divízie je 15.928 mužov (393 dôstojníkov, z nich 324 dobrovoľníkov, 33 dôstojníkov zdravotníctva, 37 vojenských úradníkov, 761 poddôstojníkov), 1082 koní, 898 vozov. Výzbroj puška Manlicher, 56 guľometov systému Schwarzlose, 5 batérií delostrelectva po šiestich delách trojpalcových a oddiely po 12 húfniciach šesťpalcových. Z dôstojníkov je 95 Čechov a Slovákov, z toho u 1. pluku 21 (mužov), u 2. pluku 26 a u 4. pluku 24 (teda skoro tretina dôstojníckeho zboru). Vojakov je spolu 305, väčšinou bývalí jednoroční dobrovoľníci, z ktorých mnohí boli povýšení*

7 Kolektív autorov: *Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945*. Praha - Bratislava: Vojenský historický archív Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 61. ISBN 80-7278-233-9

8 Časť dôstojníkov a vojakov srbskej armády sa uchýlila na grécky ostrov Korfu (do mesta Kerkyra).

na dôstojníkov za chrabrosť v bojoch po katastrofálnych stratách, ktoré divízia počas operácií utrpela.“

Jozef Dřímál sa zúčastnil ťažkých bojov na dobrudžskom fronte a dňa 6. októbra 1916 v bitke pri Kokardži utrpel ťažké zranenie. Sanitným vlakom bol prevezený spolu s ostatnými zranenými do Moskvy na liečenie. Tu v roku 1917 zažil ruské februárové udalosti a na vlastnú päsť utiekol späť na rumunský front – bez rozlúčenia, bez priepustky, bez odhlásenia, bez dokladov. O tomto období svojho života nezanechal veľa spomienok. Isté je, že na rumunskom fronte pátral na vlastnú päsť po svojom pluku. Našiel ho v Chersonskej gubernii, v Natagajlovke. Pripojil sa k nemu a v októbri 1917 prešiel s juhoslovanskou armádou cez Sibír do Solúna.

V máji 1918 bol odvolaný Československou národnou radou do československej zahraničnej armády do Francúzska. Tam vznikla prvá rota čs. dobrovoľníkov už v auguste roku 1914 – známa rota Nazdar, ktorá bola nasadená do bojov 1. svetovej vojny už v novembri 1914 (približne v rovnakom období vznikla aj v Rusku prvá čs. bojová rota - legendárna Česká družina). Dřímál bol zaradený do 21. pešieho pluku francúzskych légii⁹ a po absolvovaní dôstojníckeho kurzu bol odoslaný na alsaský front. Neskôr bol prevelený na front pri Champagne na severovýchode Francúzska. O pár mesiacov, v septembri 1918 sa už podieľal na organizovaní československých légii v Taliansku. Tieto légie vznikali veľmi pomaly. Na porovnanie - vo Francúzsku, ako aj v Rusku, žili skupiny čs. krajanov už pred vypuknutím vojny a zázemie na vytvorenie „čs. zahraničného vojska“ bolo teda viac-menej prirodzené. Podmienky na vytvorenie čs. zahraničného vojska v Taliansku zo zajatých rakúsko-uhorských vojakov českej a slovenskej národnosti však musela Československá národná rada dlho vyjednávať s talianskou vládou. Najväčšie zásluhy treba pripísať najmä gen. M. R. Štefánikovi. Samostatné čs. vojsko v Taliansku vzniklo na papieri až 21. apríla 1918. V jeho radoch, ako aj v ostatných čs. légiiach v zahraničí pôsobil mnoho známych hrdinských Slovákov, napr. Jozef Gregor-Tajovský, Štefan Fajnor (čs. légie v Rusku), Rudolf Gábriš, príslušník čs. légii v Taliansku, Pavel Varsík a Jozef Martin Kristín, legionári vo Francúzsku atď.

Po skončení prvej svetovej vojny a rozpade monarchie zostal Dřímál naďalej vo vojenskej službe. Do Československa prišiel 31. decembra 1918 v hodnosti kapitána 35. pluku talianskych légii a o tri mesiace neskôr už stál v radoch tohto pluku pri Košiciach s úlohou chrániť čs. štátne hranice v bojoch s Maďarskom. Vo vojenskej službe teda pokračoval aj naďalej a jeho následné osudy boli nemenej zaujímavé. Tým sa však na tomto mieste už nebudem venovať.

Treba tiež poznamenať, že v roku 1915 získal srbské (neskôr juhoslovanské) občianstvo a odvtedy, ako sám hovoril, mal dve vlasti – Československo a Juhosláviu. V tej druhej vlasti – Juhoslávii - bol známy ako Joca Drimalovič – Komita a vždy tam bol srdečne vítaný. Žil aj s rodinou v Československu, no celý život zostal v kontakte s priateľom – starostom obce Ribare, Miloslavom Stajičom a jeho rodinou. Často si písali a viackrát

9 Číslovanie československých légii v Rusku začínalo číslom 1, légii vo Francúzsku číslom 21 a čs. légie v Taliansku začínali od čísla 31.

sa i navštívili. Za svoje verné služby dostal Jozef Dřimal veľa vyznamenaní – československé, srbské, talianske, francúzske, ... – za všetky chcem spomenúť napríklad Ordën svjatoj Anny, Československú medailu Vítězství a najmä vysoké srbské vyznamenanie Rad bieleho orla 5. stupňa s mečmi (Orden belog orla 5. stepen sa mačevima).¹⁰

Tohto roku – 2022 – uplynie 130 rokov od narodenia Jozefa Dřímala. Je až neuveriteľné, čo všetko za svoj život stihol zažiť a akým trpkým skúškam boli vystavené jeho telo i duša. Jeho život výrazne ovplyvnili obidve svetové vojny. Prežil ho v piatich štátnych útvaroch, hoci trvalé bydlisko takmer nezmenil. Svoje jedinečné vojenské zážitky a životnú anabázu pretavil do spomienok, ktoré príbuzní darovali Vojenskému historickému archívu v Bratislave. Práve týmto materiálom bol inšpirovaný aj môj príspevok.

PhDr. Milena BALCOVÁ

Samostatný vedecko-výskumný pracovník/ zástupca riaditeľa Vojenského historického archívu Vojenského historického ústavu Bratislava. Venuje sa vojenským dejinám Slovenska v 20. storočí so zameraním na činnosť Pracovného zboru národnej obrany v rokoch 1940 – 1945. Publikovala viacero vedeckých štúdií a odborných článkov týkajúcich sa protifašistického odboja na území Slovenska. Je členom redakčnej rady časopisu *Vojenská história* a Spoločnosti slovenských archivárov.

---

10 Vyznamenanie Rad bieleho orla patrí medzi najväčenejšie a formálne najzaujímavejšie srbské a juhoslovenské vyznamenania. Založil ho srbský kráľ Milan Obrenović v roku 1883. Rad má päť stupňov a bol založený ako záslužný. Počas 1. svetovej vojny založil kráľ Peter I. Karadjordjević koncom mája 1915 aj Rad bieleho orla s mečmi. Rad bol udeľovaný vojakovi za prejav statočnosti na bojisku. BABUŠÍKOVÁ, T.: *Srbské vyznamenanie Rad bieleho orla 5. stupeň s mečmi*. In: Príbeh predmetu. Rok 1914. Vydal Zväz múzeí na Slovensku, rok 2014, s. 42. ISBN: 978-80-971748-0-4

Denníkové zápisky legionára Jána Šándora v kontexte pôsobenia československých légii v Rusku

Juraj Krištofík

Zápisník nevelkých rozmerov obsahuje časť Šándorovej anabázy od roku 1919. Pozostalosť do SNM-MSNR darovala pani Zora Kadubcová. Ján Šándor sa narodil 6. januára 1898 vo Vrbovom v rodine tesára. Bol mladším bratom spisovateľa a publicistu Ela Šándora. Obaja súrodenci sa zapojili do víru 1. svetovej vojny. Zatiaľ čo Elo bol nasadený ako vojak rakúsko-uhorskej armády v oblasti Bukoviny¹, mladšieho Jána osud zavial z radov rakúsko-uhorskej armády k československým légiiám pôsobiacim v Rusku. V roku 2020 vyšiel vo vydavateľstve Naše vojsko prepis denníka Ela Šándora, ktorý si viedol od 20. júla 1917 do 2. decembra toho istého roka.

Ján Šándor narukoval 16. mája 1916 k 72. pluku. 3. júna 1917 bola jeho jednotka zajatá. Prihlášku do légii si podal 20. augusta 1917, pričom na osobnej karte legionára je uvedený dátum zaradenia už 19. august. Je pravdepodobné, že spis vznikol až dodatočne, pretože cesta zo zajatia k vstupu do československých dobrovoľníckych jednotiek nebola jednoduchá.² Zaradený bol k 1. údernému práporu 2. čs. streleckej divízie.

Jednotky úderných práporov začal zakladať cársky a bielogvardejský generál Lavr Georgijevič Kornilov, veliteľ 8. ruskej armády. Bol známy ako nepriateľ boľševikov. Začiatkom augusta 1917 vznikol pod jeho vedením 1. slovanský úderný pluk, do ktorého začal prijímať Čechov i Slovákov. Českí kornilovci bojovali proti boľševikom na Done v tzv. Dobrovoľnej armáde priamo pod vedením Kornilova, časť z nich sa dostala k 4. čs. pluku a vznikla 4. rota. Zúčastnili sa bojov o hlavné mesto Ukrajiny Kyjev. Vo svojom znaku mali umrlčiu lebku, tzv. Adamovu hlavu (ako znak, že sa nikoho a ničoho neboja),

---

1 HRADSKÝ, Juraj - HABÁŇ, Pavel (ed.). *Elo Šándor: Zápisky z frontu*. Praha : Naše vojsko, 2020, s. 21, ISBN 978-80206-1901-3

2 Po odoslaní prihlášky čakal záujemca zväčša niekoľko týždňov, ba až mesiacov. VÁCHA, Dalibor. *Bratrstvo. Všetní a dramatické dny československých légii v Rusku*. Praha: Epoque, 2018, s. 126 - 135. ISBN 978-80-7557-137-3

ktorú nosili ako nášivku na ľavom ramene. Kornilovci boli promonarchisticky orientovaní a jedným z cieľov tohto cárskeho generála bolo aj zvrhnúť Kerenského dočasnú vládu.³

Denník Jána Šándora predstavuje cenný prameň k poznaniu života úderného práporu počas jeho pôsobenia na Sibíri až po príchod do vlasti. Zápisky sa nesústreďia len na suchý opis presunu legionárov na Transsibírskej magistrále, autor neustále premýšľa nad osudom spoločnosti, o morálke, dobre a svojom poslaní ďaleko od domova.

Vzdelanie pre Jána Šándora nepredstavovalo prázdny pojem. Vo svojom voľnom čase sa intenzívne venoval štúdiu ruskej literatúry: „*Ruské knihy sú náučnými prameňami. Je v nich mnoho, čoho mohol som sa doma iba s ťažkosťami dobyť. Do ruštiny je preložené i mnoho cudzozemských národných dejín i literatúry...*“⁴ Ruská literatúra Šándora veľmi lákala. V tejto súvislosti si uvedomoval svoje nedostatky a limity vo vzdelaní, ktoré mu bránilo, aby dokonale dokázal porozumieť ruskému spôsobu života a situácii na fronte.

Priestor vo svojom denníku venuje misii generála Štefánika, resp. jeho rozkazu č. 588 zo 16. januára 1919. Ten totiž významným spôsobom zasiahol do kompetencií vnútorných orgánov légii v Rusku.⁵ V tom čase ho naplno zamestnávala otázka postavenia čs. vojska na Sibíri. Smernica premiéra a ministra vojny Georgesa Clemenceaua gen. Janinovi zo 7. augusta 1918 stanovovala ciele tejto akcie i úlohu MRŠ. Generál Janin bol so súhlasom Národnej rady vyslaný na Sibír k jednotkám čs. légii, kde mal nad nimi prevziať velenie. Funkcia zástupcu hlavného veliteľa česko-slovenskej armády bola zverená Štefánikovi. Akcia si na tú dobu kládla nereálne ciele. Predpokladala sa spolupráca medzi legionárskymi jednotkami a spojeneckými intervenčnými silami, pričom konečný cieľ spočíval v „*nastolení kontinuity Transsibírskej trate v celej dĺžke, potom vytvorenie siete odporu cez Rusko od Bieleho mora po Čierne more, vytvoriť hrádzu voči nemeckej expanzii na Východ, rozšírenie akcii smerom na západ, ako sa len dá, postupovať smerom k Uralu a rovnako v zadnej Sibíri až do vnútra Ruska... presun česko-slovenského kontingentu do Francúzska, gen. Janin stanoví veľkosť česko-slovenských jednotiek na presun do Francúzska pri zachovaní dostatočného počtu mužov pre kontinuitu medzispojeneckých aktivít.*“⁶ Podľa smernice sa malo česko-slovenské vojsko prebiť na západ a časť jednotiek tento plán predpokladal v Rusku ponechať. Československé jednotky Štefánika v Jekaterinburgu dôstojne privítali. Jedným z jeho zámerov bolo prebiť sa s nimi na Archangeľsk, tento plán však onedlho padol v dôsledku fyzického i morálneho vyčerpania celej armády. V správe ministerstvu zahraničných vecí oceňoval jej bojové nasadenie, ale postupne opúšťal alternatívu prebitia sa na západ – najmä pod Janinovým vplyvom. Jedným z odvážnych plánov bolo previezť vojsko smerom na juhozápad okolo Kaukazu

3 KŠIŇAN, Michal. *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava: Slovart, 2021, s. 178. ISBN 978-80-556-3904-8

4 Denník Jána Šándora, zápis z 7. 3. 1919.

5 Po páde monarchisticky orientovanej skupiny okolo člena ČSNR Josefa Düricha začali vznikať v rámci légii rotné a plukovné komitety. VÁCHA, ref. 2, s. 195.

6 Smernica premiéra a ministra vojny G. Clemenceaua gen. Janinovi pre misiu v Rusku. Citované podľa MUSIL, Miroslav. *M. R. Štefánik a vznik Česko-Slovenska v dokumentoch piatich svetadielov*. Martin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2020, s. 77 - 78. ISBN 978-80-8115-305-1

až do oslobodenej vlasti. (3000 km na západ bolo kratších nech 40 tisíc km smerom na východ). Napokon ostal pri alternatíve prepravy cez Vladivostok.

Po reálnom posúdení situácie bolo rozhodnuté, že česko-slovenské vojsko bude odvolané z frontu do zázemia. V nadväznosti na toto rozhodnutie vydal Štefánik 16. januára 1919 diskutabilný rozkaz č. 588, ktorý rušil revolučné orgány česko-slovenského vojska na Rusi. Argumentom pre tento krok bolo vyhlásenie a uznanie ČSR, čím sa malo dospieť k cieľu revolučných snáh exilových i domácich politických reprezentácií. Búrku v radoch legionárov vyvolala zmienka o samosprávnych orgánoch armády, keď „*instituce plnomocníků OČSNR (Odbočky československej národnej rady) a také plukovní a rotní zastupitelstva v dnešní podobě stávají se bezpredmetnými.*“⁷ Tento krok vytvoril z legionárskych jednotiek štandardné vojsko s menovanými veliteľmi a zmenilo sa aj ich právne postavenie. Z ústavnoprávneho hľadiska bola Československá armáda na Rusi súčasťou vojsk ČSR a medzinárodnoprávneho bola spojeneckým vojskom Dohody.⁸

Príslušníci 1. úderného práporu sa k tejto otázke vrátili v rezolúcii: „*My vojaci 1. úderného práporu ako slobodne mysliaci občania Čs. rep. protestujeme na to, aby sa nám naše práva, na ktorých my stojíme, brali. My nechceme, aby sa za naším chrbtom šil chomúť na nás, ale chceme vedieť, na čom stojíme – (teda) otvorenú pravdu. Není možné, že by m. Štefánik úplne poznal čs. vojsko v Rusku, a že by Masaryk vedel o tom. My chceme za každú cenu vedieť, prečo nemôžeme ísť domov... Jestli Spojencom nestačí, že sme rozbili Rakúsko, že sme Sibírsku dráhu zmohli, pres naše sily oslobodili, potom neveríme ani tomu, že by im stačilo vykrvácanie celého čs. národa. My chceme úplnú slobodu národa česko-slovenského nezávislú od nikoho milosti... Slovom boli tam napísané moje city.*“⁹

Z uvedeného práporu bolo proti len 8 – 10 legionárov, medzi ktorými bol aj veliteľ major Rudolf Hásek.¹⁰ Averzia voči tomuto dôstojníkovi v jednotke prevládala aj naďalej („*bataliÓN zvolal „rakušáckym spôsobom“ ...*). Rozpor medzi dôstojníckym zborom a obyčajnými vojakmi spočíval v dôvere k Spojencom i vládnym predstaviteľom doma vo vlasti. Existovalo viacero faktorov, ktoré vzťahy medzi nimi ovplyvňovali.¹¹ Jeden z nich sa odzrkadlil aj v súvislosti s M. R. Štefánikom. Vo svojich príhovoroch spočiatku

7 Rozkaz č. 588 o zrušení Odbočky Národnej rady v Rusku a jej snemu. Cit. podľa MUSIL, ref. 5, dok. č. 131.

8 BEŇA, Jozef. Československé légie v Rusku – právne problémy. In: *Právněhistorické studie*. 48/2, 2018, s. 22. ISSN 0079-4929

9 Denník Jána Šándora, zápis z 11.3. 1919.

10 Rudolf Hásek (1890 – 1993) – ako veliteľ 1. úderného práporu sa zúčastnil bojov proti boľševikom na Transsibírskej magistrále. Do vlasti sa dostal až v júli 1920. V medzivojnovom období patrilo spolu s bratom Jaroslavom k významným exportérom bižutérie. Počas 2. svetovej vojny sa zapojil do odboja. Po februári 1948 bola jeho firma znárodnená a emigroval do Kanady.

11 Podľa Josefa Kyncla vzťah medzi mužstvom a dôstojníkmi ovplyvňovali 3 základné faktory: prvým boli nedostatočné schopnosti niektorých veliteľov, pričom vojaci mali príliš vysoké očakávania, ktoré veliteľia nedokázali naplniť, druhým faktorom bolo vzájomné odcudzenie spôsobené lepšmi podmienkami dôstojníkov, ktoré im vojaci závideli, a tretím bol rozpor medzi vyjadrovaním a konaním časti dôstojníckeho zboru. VÁCHA, Dalibor. *Ostrov v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918 – 1920)*. Praha: Epoque, 2016, s. 277 – 278. ISBN 978-80-7425-288-4

povzbudzoval legionárov, aby vytrvali vo svojom úsilí a nepovoľovali v boji proti nepriateľom. V zápiskoch Šándora cítiť rozpor medzi týmito slovami v porovnaní s jeho neznalosťou samotného frontového života a neutešenej situácie vojakov.¹² Niet sa čomu čudovať, v posledných mesiacoch legionári čelili atakom z viacerých strán: „*Bolševici bojujú proti nám. Semenov je proti nám, čiastočne i Kolčak i Japonci. Spojenci chcú nami potlačiť bolševikov. Chcú zastaviť nami postup Japoncov, chcú zastaviť nami postup Sem. proti Kolčakovi.*“¹³ Na Štefánika mal ťažké srdce i z toho dôvodu, že nezostal s armádou, hoci tvrdil, že sa s vojskom bude chcieť prebiť až domov.

Vojaci úderného pluku mali v mysliach Štefánikove slová, ktoré pred nimi predniesol pred svojím odchodom: „*Ja som informovaný o vašej situácii, zájdem do Paríža a odtiaľ domov. Budem sa usilovať o rýchlu prepravku vás do vlasti. Nedopustím, aby sa viac utrácali životy v Rusku, som uistený, že Spojenci nepošlú sem žiadnej vojenskej sily. Čo vám dal Masaryk a všetko, čo vôbec ste si vydobili, ja vám brat nechcem a ani nemám právo na to. Vy ostaňte i naďalej takými, akými ste a držte sa i naďalej tak, ako držali ste sa doteraz.*“¹⁴

Jednotka Jána Šándora vnímala s istou horkosťou aj predstaviteľov politického života v domácom prostredí. Nemožnosť pomôcť legionárom dostať sa späť do vlasti bojovú morálku vojska veľmi ochabovala. Negatívne sa vnímali i spojenci, ktorí naliehali, aby československé jednotky vytrvali v odpore proti bolševikom. Neustále potýčky s Červenou armádou si vyberali svoju daň a nechť ďalej bojovať bola čoraz väčšia: „*My predovšetkým musíme presvedčiť Spojencov, že sme vojenskou bojaneschopnou mŕtvolou.*“¹⁵

Počas presunu do Vladivostoku vojaci obdivovali krásy sibírskej stepi, ale zároveň sa objavujú problémy s nedostatkom vody. V správach a denníkoch legionárov zarezonovalo aj agresívne vystupovanie Japoncov, ktorí v apríli 1920 požadovali vydanie obrneného vlaku *Orlík*, pričom vyprovokovali niekoľko konfliktov.¹⁶ Tento vlak bol legionármi vnímaný ako istý symbol ich pôsobenia v Rusku. Čechoslováci sa údajne zaplietli do boja medzi Japoncami a Rusmi. Japonci začali na Rusov strieľať a ušetrené neboli ani vlaky v bezprostrednej blízkosti.¹⁷ Šándor sa sústredil skôr na spoločenský dopad odcudzenia vlaku: „*Správa o vzatí nášho bronevika 'Orlík' Japoncami je pravdivá. Je to istá ostuda. Orlík bol pýchou sibírskej armády, bol to najlepší bronevik snád' z celého Ruska. Sú však domnienky, že s týmto aktom naše vedenie je už skôr uzročené a že v tom majú (prsty)*

12 „*Neni možné, že by m. Štefánik úplne poznal Č.S. vojsko v Rusku.*“ Denník Jána Šándora, zápis z 12.5. 1919.

13 Dokonca ich označoval za dobre organizované bandy svetských lupičov. Denník Jána Šándora, zápis z 12.5. 1919.

14 Denník Jána Šándora, zápis z 12. 5. 1919.

15 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 4. 1919.

16 Obrnený vlak *Orlík* bol súčasťou tzv. penzenskej skupiny. Legionárske vojsko tvorilo viacero skupín pôsobiacich na celej Transsibírskej magistrále. Najzápadnejšej penzenskej skupine velil poručík Stanislav Čeček a Rudolf Medek, čeľabinskej skupine Sergej Vojcechovský, omskej poručík Jan Syrový, tzv. východnej Radola Gajda a vladivostockej generálmajor Michail Diterichs.

17 VÁCHA, ref. 10, s. 346.

hlavne Spojenci. V skutočnosti majetok je to ruský, takže i právo naň majú bolševici. Posledne dochádzajú sluchy, že Orlík bol predaný Japoncama Číňanom, čo však je veľmi nepravdepodobné.“¹⁸

Jednotka Jána Šándora sa pomaly blížila k Vladivostoku. Dvadsiateho tretieho mája 1920 sa dostala do stanice Nikolsk-Ussurijskij, do prístavu vo Vladivostoku o deň neskôr. Autor mu vo svojom denníku venoval náležitý priestor: „Vladivostok je sídlo celosvetkých špekulantov; vlády spojenecké sú nemálo zainteresované ním, teraz však mesto ovláda Japonci, Rusi nesú iba každodennú škodu. 4. t. m. Japonci previedli v meste krvavý prevrat. Vzдор tomu, že hladia tento postupok všemožne zahľadiť, istým však ostáva, že chcú nad celým Ďalekým Východom vládnuť sami.“¹⁹ Okrem Vladivostoku sa Japonci zmocnili aj Nikolsk-Ussurijska. Japonské ozbrojené vystúpenie ohrozilo usporiadaný presun československých legionárov do vlasti. Akt prekvapil i Rusov, ktorí severne od Vladivostoku prerušili železničné spojenie s mestom.²⁰ Vystúpenie Japoncov ostro sledovali ostatné spojenecké štáty a po diplomatickom zásahu politických a vojenských predstaviteľov sa obnovila ruská správa mesta.

Ako sa blížil návrat do vlasti, myšlienky mnohých legionárov sa čoraz viac začínali upínať k domovu a pomerom v mladej republike. Šándor si uvedomoval, že legionári sú špecifickou sociálnou skupinou a ich integrácia do spoločenského života po návrate do Československa nebude jednoduchá. Existovala obava o integráciu v domácom prostredí. Otázka „jak zase nastúpíť občanský život, kade požene ma osud“ bola prítomná v mysli každého legionára, ktorého čakal návrat domov. Napriek tomu, že Lavicové myšlienky mu boli sympatické, tak priznával, že pre legionárov oveľa viac znamenal vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov, hoci i v ňom mal byť zachovaný sociálny rozmer: „Trebárs sme prežili socialistickú revolúciu, ba i aktívne v nej účastňovali, socializmus u nás je známy snad trom percentám a i z týchto mnohí zostávajú mu neverní. Národná myšlienka je populárnejšia, avšak rozhodne musí v nej byť dobre poistené osobné „ja“.“²¹ Lavicový spisovateľ a ruský legionár Jaroslav Kratochvíl vnímal ruských legionárov ako bojovníkov za nacionálnu a sociálnu spravodlivosť, pričom medzi týmito atribútmi nevidel zásadný rozpor: „Revolucionování ruských legií nebylo od počátku uvědoměným pochodem myslí k socialismu. Revoluční socialistická myšlenka stala se spíše spojencem nebo částí věčné revolučnosti...Ruské legie vyrostli z touhy po právu samostatného národního života...V utlačovaném národě cítila nejsilnější útisk jeho nejnížší třída. Na ní spočívala tíha útisku nacionálního i sociálního. Proto také ruská revoluce, jež dávala naději i na spravedlivější řešení sociální otázky, dala největší rozmach ruským legiím. Od ní se ruské legie naplnily svým charakteristickým ideovým obsahem. Vedle

18 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 4. 1920.

19 Denník Jána Šándora, zápis z 25. 4. 1920.

20 VANĚK, Otakar - HOLEČEK, Vojta - MEDEK, Rudolf (ed.). *Za svobodu IV. Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914 – 1920*. Praha: „Za svobodu“, 1929, s. 892.

21 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 4. 1920.

*touhy po nacionálnom právu, žhavá touha po spravodnosti sociální.*²² V tejto súvislosti neprekvapuje Šándorove hodnotenie ruskej politiky po boľševickom prevrate v októbri 1917. Výdatne k nemu prispievali aj víťazstvá Červenej armády v poslednom období: „*Boľševici vyhrali na poli válečnom a vyhrávajú i na poli hospodárskom; ekonomické úslovie v Rusku vôbec sa zlepšujú. Proletárske Rusko stane skorej na tvrdú pôdu ako každá iná európska mocnosť, záleží hlavne na sjednaní mieru.*“²³ Československú vládu vníma do veľkej miery ako poslušnú „slúžku“ západných veľmocí, ktoré ju doslova „*dušia*“.

So sociálnym rozmerom úzko súviseli hospodárske a finančné aktivity československých legionárov. Založením sporiteľne sa mali ochrániť financie československých vojakov. Štátom garantovaná finančná inštitúcia ich mala ďalej zhodnocovať. Vojenská sporiteľňa vznikla na podnet ekonóma Františka Šípa na vojenskom zjazde československého vojska v Omsku 4. augusta 1918.²⁴ Minister vojny M. R. Štefánik v Jekaterinburgu vznik inštitúcie potvrdil rozkazom č. 456 z 8. januára 1919. Za jej vklady mal ručiť štát. Jedným z dôvodov založenia Vojenskej sporiteľne bola obava z devalvácie ruského rubľa. Slúžne sa vojakom vyplácalo v ruských rubľoch. Podľa rozkazu Štefánika z 1. januára 1919 poberal vojak plat 50 rubľov, ale z dôvodu devalvácie bolo slúžne zvýšené na 60 rubľov.²⁵ Šándor uviedol, že žold sa vyplácal v nepravidelných intervaloch: „*Dnes dostali sme vyplatené slúžné za predošlé tri mesiace. Ako i za celý čas v Rusku, i teraz so slúžnym prevádzajú sa rôzne špekulácie.*“²⁶ S nedôverou hľadel aj na vznik Banky československých légii. Podľa slov zakladateľov malo ísť o vznik „*vhodného finančného zariadení legionáru v Československej republike prízpůsobeného také pro činnost zahraniční. Nejlepší formou zdá se býti také utvoření akciovno-bankovní společnosti legionáru pod firmou Banka československých legionáru.*“²⁷ Banka mala prevziať všetky obchodné aktivity Vojenskej sporiteľne. K zakladateľom Legiobanky patrili náčelník Finančnej správy ministerstva vojny právny kapitán František Šíp, náčelník Vojenskej sporiteľne major Josef Polák, František Cajthamel, náčelník likvidačného oddelenia Vrchnej kontroly ministerstva vojny major Josef Khyn, armádny inžinier major František Havel, náčelník právneho referátu ministerstva vojny Viktor Svoboda, čatár František Chmelina, náčelník vrchnej kontroly ministerstva vojny major Václav Suchý a náčelník právneho oddelenia Vrchnej kontroly ministerstva vojny Josef Beck. Banku neskôr obviňovali z toho, že suroviny

22 MICHL, Jan. *Legionári a Československo*. Praha: Naše vojsko, 2009, s. 25. ISBN 978-80-206-1019-5

23 Denník Jána Šándora, zápis zo 7. 5. 1920.

24 BRÁDLEROVÁ, Daniela. *Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři*. Praha: Academia – Masarykův ústav, 2019, s. 167. ISBN 978-0-200-2971-3

25 BRÁDLEROVÁ, ref. 22, s. 169. O nekvalite ruskej meny sa vyjadril sám autor nasledovne: „*Na bazáre je všetko hrozne drahé. Nič poriadnejšieho nemožno kúpiť. Kúpiť možno za hocaké peniaze. V kurze je 'jena', ruble sú temer bezcenné.*“ Denník Jána Šándora, zápis z 12. 5. 1920.

26 Denník Jána Šándora, zápis z 3. 5. 1920.

27 BRÁDLEROVÁ, D.: ref. 22, s. 184.

a materiál získavala z rekvizícií a krádeží, špekulácie vyvolávali aj aktivity banky v podobe obchodov s drahými kovmi.²⁸

K vzniku tejto bankovej inštitúcie sa vyjadril aj Šándor. Nevyvolala v ňom nadšenie a osteň kritiky nasmeroval priamo na zakladajúcich členov: „*Zaujímavé je tiež sledovať politiku tzv. B. Č. S. L.*²⁹ *Táto povstala z vojenskej sporiteľne finančnej správy, z ústavy celoštátnej. Prečo neni banka štátnou? Istí úradníci z finančnej správy, vidiac aké výhodné špekulácie dajú sa tu teraz prevádzkať, vymysleli účastinnú banku, ktorej v čelo – samosebou – postavili sa sami; budúcnosť vtedy zaistená. Zisk z celej tejto kampani v Rusku B. Č. S. L. veľký; zisk tento bol popudom k tomu, že zakladatelia ústavu nepriznávajú Republiku dôstojnou ich pričinenia sa, im je im je nevýhodné pracovať pre štát, ten im to nezaplatí... Títo špekulanti neprestávajú však každodenne hlásať o povinnosti k Republike, povinnosti byť nápomocný banke. Niečo podobného, ako previezť z Ruska do vlasti na štátne útraty nejakého špekulanta (žiada), snád' buržuja pod tou domnienkou, že tento pomôže Republike.*“³⁰

Šándor zároveň vnímal fakt, že legionári sa budú v domácom prostredí diferencovať v závislosti od politického presvedčenia. Podľa toho legionári-socialisti nemali spolupracovať s legionármi-byrokratmi, agrárnikmi, militaristami a pod. Základ spoločného postupu všetkých videl v práci na „*pozdvihnutí ducha*“.

Krátko pred nalodením dostal správu od brata Ela. Informoval ho o farárovi „G.“ z Vrbového, ktorý vystupoval ako maďarón³¹: „*Ja G. poznám ako obyčajného uchoľ'aja; koľko raz žiadali pred vojnou cirkevníci o jeho odstúpenie a len vláda maďarská prekazila im vyhodit' ho. Teraz snad' slávná V-ská (vrbovská – pozn. aut.) cirkev čaká až príde J. Š legionár z Ruska i pomôže im ho odstrániť!*“³²

Šándorov pluk sa na odchod z Vladivostoku intenzívne pripravoval. Prvé organizované evakuácie československého vojska prebiehali už od decembra 1918. Išlo o tzv. zdravotnícke transporty, ktorých základ tvoril rozkaz M. R. Štefánika č. 401 z 5. januára 1918: „*Invalidé, ranění a nemocní důstojníci a vojíni mají býti dopraveni do hlubokého týlu, případně do vlasti.*“³³ Rozkaz sa vzťahoval aj na evakuáciu legionárov, ktorí boli starší ako 50 rokov, pričom nepotrebovali na povolenie k odchodu lekársku prehladku. Nalodiť sa mohli aj muži, ktorí presiahli 42 rokov, ale museli mať odporúčanie od lekára. Evakuácia sa vzťahovala i na ženy a deti vojakov.³⁴

28 BRÁDLEROVÁ, D.: ref 22, s. 189.

29 Banky československých légii.

30 Denník Jána Šándora, zápis z 3. 5. 1920.

31 Do úvahy pripadajú dvaja cirkevní hodnostári. Mohlo by ísť o Juraja (Györgyho) Takácsa, ktorý vo Vrbovom pôsobil ako kaplán v rokoch 1905 -1909, 1910 – 1913 a 1913 – 1934. Ďalším adeptom je Július (Gyula) Hollós. Vo funkcii bol v rokoch 1913 – 1914.

32 Denník Jána Šándora, zápis z 9. 5. 1920.

33 VÁCHA, Dalibor. *Návrat domů. Českoslovenští legionáři na cestě z Ruska do vlasti 1919 – 1920.* Praha: Epocha, 2020, s. 18. ISBN 978-80-7557-983-6

34 VÁCHA, ref. 31, s. 18.

Deviateho mája 1920 si zapísal: „*Medzi 14. - 16. t. m. má prísť do Vladivostoka viac amerických lodí, na jednej z nich máme sa viezť aj my. Cesta naša je určená prez (Ameriku) Kanadu.*“³⁵

Prvý klasický transport s vojakmi bol vypravený z Vladivostoku 9. decembra 1920 s veliteľom Karlom Kutlvašrom. Ján Šándor vyplával do vlasti na britskej lodi *Ixion*.³⁶ Transport zdvihol kotvy 23. mája 1919 z prístavu vo Vladivostoku. Veliteľmi transportu boli plukovník Josef Boris Vuchterle³⁷ a podplukovník Josef Váňa. Okrem úderného práporu, ku ktorému patrili Šándor, boli na lodi aj príslušníci 7. streleckého pluku Tatranského a Kulikovova delostrelecká jazdecká batéria, spolu asi 2000 mužov.³⁸ S legionármi mohli odísť do vlasti aj manželky s deťmi, partnerky a milenky museli zostať v prístave. S ich nalodením sa spájali aj úsmevné situácie: „*Komické sú scény pri naloďovaní našich válečných rodín; potom ale často bývajú i dramatické scény: sem-tam hodí sa daktorá bárišňa do vody, iný raz vynesie dieťa na loď alebo zúfale plače na brehu.*“³⁹

Počas cesty sa postupne nálada medzi legionármi zmenila. Podľa Šándora sa vojaci uzatvorili do seba, bratská súdržnosť sa vytrácala a nastupoval egoizmus. Veľmi často hovorí o mravnom úpadku jednotlivca: „*Dokial' viazalo nás spoločné nebezpečie, bolo i viacej šľachetnosti a bratstva medzi nami, bol i humanitný ideál. Teraz, následkom rôznych rozeprov, za ktoré možno byť povďačným takzvanej „našej inteligencii“ – následkom toho, že nehrozí spoločenské nebezpečie a že koniec koncov rozpadneme sa na všetky strany, stáva sa tento spolok jednotlivcovi iba obtížnym.*“⁴⁰

Takmer všetkých cestujúcich postihla morská choroba. Ján Šándor dostal miesto pri okne, kde sa často mohol venovať svojim myšlienkam a „dumám“. Denný režim vyzeral nasledovne: Budiček býval medzi 6. a 7. hodinou rannou, nasledovala hygiena a raňajky. Pokračoval upratovaním svojho neveľkého priestoru, fajčením na palube (približne polhodinu) a nasledovalo písanie denníka alebo čítanie. Od pol dvanástej do jednej „*trvajú celé ceremónie s obedom*“, potom opäť čítanie a písanie do 17. hodiny. Po večeri sa zvyčajne venoval prechádzke na palube, prípadne si zahral šach. Večierka bola o 23. hodine.

35 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 5. 1920.

36 Loď bola dlhá 160 metrov a široká 18 metrov.

37 Josef Boris Vuchterle (1891 – 1923) – jeden z prvých príslušníkov Českej družiny a československý legionár. Ako veliteľ roty 1. československého streleckého pluku sa zúčastnil bitky pri Zborove 2. 7. 1917 a bol ťažko zranený do chrbtovej kosti. V septembri 1918 bol z poverenia ministra vojny M. R. Štefánika a vrchného veliteľa čs. zahraničných vojsk gen. Maurice Janina vymenovaný za veliteľa spojeneckých vojsk vo Vladivostoku. V roku 1919 a 1920 bol na čele československej vojenskej misie a taktiež bol poverený organizačnými záležitosťami návratu československých legionárov z Ruska cez Kanadu do vlasti. Na následky zranenia zomrel v roku 1923.

38 VÁCHA, ref. 31, s. 23. Šándor v denníku píše, že na lodi bolo viac ako 3000 osôb. Denník Jána Šándora, zápis z 24. 5. 1920.

39 Denník Jána Šándora, zápis z 20. 5. 1920.

40 Denník Jána Šándora, zápis z 29. 5. 1920.

Niet pochýb o tom, že revolúcia v Rusku a nástup boľševikov k moci zanechali silný vplyv v myslení legionárov. S tým súvisela náboženská otázka, ktorá v denníku Jána Šándora zaujala významné miesto: „*Spoločnosť potrebuje pravého vzdelania, potrebuje nejakú náhradu za vieru. Je treba zanechať akékoľvek okolkovanie o náboženstve, je treba úplne jasne prehlásiť: Boh nejestvuje! Preto akékoľvek náboženstvo je bezpodstatné, pretože zákony o mravnosti, ňou osnované, príliš zakladajú sa iba na dogmate... Náboženstvo sme sa odstraňovať iba nasadzovaním viery – náuky – socialistickej. Stará viera je už dnes škodlivá a škodlivé je i bezverie. Prvou a neodložnou úlohou je vtisnúť do školy ducha socialistického...*“⁴¹ Socializmus a sociálnu vieru spájal so slobodou konania a myslenia.

Na lodi sa pred pristátím v Japonsku konala i slávnosť pri príležitosti druhého výročia bojového vystúpenia streleckého pluku proti boľševikom. Pri tejto príležitosti prehovoril podplk. Vuchterle, ktorý zdôraznil význam tohto výročia. Slovo si vzal aj major Hásek a prehovoril o budúcnosti a práci doma. O niekoľko dní sa konala trizna za majora Kulikovského, veliteľa československej jazdnej batérie. Zahynul v roku 1919 počas bojov proti boľševikom.⁴² Šiesteho mája sa *Ixion* doplavil ku kanadským brehom.

Plavbu do Kanady sprevádzalo zlé počasie, čo sa odzrkadlilo v spomienkach mnohých legionárov. Zlepšilo sa až v Kanade. K jej brehom *Ixion* dorazil 6. mája. Po pristátí vo Vancouveri čakala na pasažierov delegácia miestnych Čechov a Slovákov so slávnostnou hudbou. Každý dostal „zákusku“, čo náladu veľmi zlepšilo. Z Vancouveru sa vojaci presúvali vlakom do Edmontonu. Podmienky pre život v Kanade Šándora neoslovili: „*Úsudok aký je možno nám urobiť si o tunajšom živote, nevábi snád' žiadneho (mňa aspoň nie). Je tu túha za každú cenu zbohatnúť. Starosť o ďalekú budúcnosť je málo pozorovať.*“⁴³ A na inom mieste: „*Čo sa týče tunajších sociálnych pomerov, sú ďaleko horšie – porovnaním tunajšej kultúry – ako pomery za starého režimu v Rusku. Robotníctvo málo čo vie o socializme, sú čiste otroci. Mravnosť mešťanská.*“⁴⁴ Taktiež pokračoval rozklad morálky.⁴⁵ Desiateho júna bol Šándorov prápor vo Winnipegu. Jednotku privítalo množstvo miestnych Čechov a Slovákov. Ďalšou zastávkou bol Valcartier, kde sa nachádzal vojenský tábor pôvodne určený pre kanadských vojakov. Navštívil ho kanadský generálny guvernér. Vojaci sa na jeho príchod starostlivo pripravovali. Dojem z návštevy však bol rozpačitý aj kvôli tomu, že guvernéra viacerí pokladali za opilca. Lepší dojem zanechali legionári v domácom obyvateľstve, ktoré sa ich spočiatku obávalo ako boľševikov, ale obavy postupne vystriedal živý záujem a spolupráca. Legionári navštívili aj mesto Quebec. Na ich príchod sa dôsledne pripravili viaceré mestské spolky.

41 Denník Jána Šándora, zápis z 29. 5. 1920.

42 VÁCHA, ref. 31, s. 66.

43 Denník Jána Šándora, zápis zo 7. 6. 1920.

44 Denník Jána Šándora, zápis zo 16. 6. 1920.

45 „*Všeobecne, mravnosť v našom vojsku není na tom mieste, kde by mala stáť. Najlepšie bude, keď tento náš „spolok“ bude čím skorej rozpustený. Vojsko treba na iných zásadách organizovať, není sme ani dobrovoľníci, ani mobilizovaní vojaci, žijeme len „až prídem domov“.*“ Denník Jána Šándora, zápis zo 14. 6. 1920.

Vojaci sa zdarma naobedovali, zabezpečené boli vyhliadkové cesty v električke. Náladu nemohlo pokaziť ani nepriaznivé upršané počasie.

Vo Valcartieri sa napokon zišlo približne 9000 Čechoslovákov. Okrem 7. streleckého pluku Tatranského a úderného práporu to boli aj 9. strelecký pluk Karla Havlíčka Borovského, 8. strelecký pluk Sliezsky a 1. jazdecký pluk Jana Jiskru z Brandýsa. Na začiatku júla čakali vojakov ďalšie oslavy pri príležitosti spomienky na upálenie Jana Husa.

Legionári z *Ixonu* opustili severoamerický kontinent 9. júla 1920 na lodi *Caritza*. Išlo o plavidlo, ktoré patrilo pôvodne Rusom, ale pod vplyvom revolučnej situácie sa dostalo do britských rúk.⁴⁶ Podľa spomienok Jindřicha Vejnarja sa na lodi plavilo 2025 mužov. Veliteľom transportu bol major Hásek. Dôstojníkom a starším poddôstojníkom boli pridelené kajuty 1. a 2. triedy. Loď bola prepychovo zariadená. *Caritza* sa 18. júla nakrátko zastavila v britskom Plymouthe, ale zdržala sa len dve hodiny kvôli doplneniu zásob. Do prístavného mesta Cuxhaven v blízkosti Hamburgu sa loď dostala 20. júla o pol deviatej ráno. Väčšina vlakom z tohto prístavu smerovala do Domažlíc, Plzne a Českých Budějovic, ale v prípade úderného práporu to bolo inak. Legionári zo Šándorovho pluku zastavili 21. júla v českých Podmokloch. Prihovoril sa im generál Jan Syrový, následne sa dozvedeli, že ich rozdelia do rôznych posádok, čo nezbudilo nadšenie.⁴⁷ Šándor bol pridelený do kasární v Turnove. Obyvateľstvo navrátilcov dôstojne privítalo a pripravilo aj večierok. Pri tej príležitosti prehovorilo k vojakom niekoľko spolubojovníkov. Pomery v novej republike vnímali veľmi rozpačito. Vojaci si mali vziať dovolenku do 29. júla.

Šándor sa dlho v Turnove nezdržal. Posledný zápis v denníku je z 28. júla: „*Tak som už doma. Privítanie bolo nadmieru radostné. Rodičia moc zostarli. S postavením rodiny som ináče spokojný.*“⁴⁸

Denník Jána Šándora predstavuje zaujímavú sondu do myslenia samotného autora. V prvom rade sa vyhraňuje voči otvoreným i skrytým útokom boľševikov, na druhú stranu mu to však nebráni vyzdvihovať nepoznaný sociálny rozmer Leninovho štátu. Nevidí zmysel v boji proti nim a nepovažuje ich napriek ozbrojenému vystúpeniu za nepriateľov, skôr pochybuje o úlohe, ktorú v Rusku mali zohrať legionári: „*Nám Rusi ako boľševici neboli nepriatelia ani sú nie nimi; podrobnosti príčiny nášeho vystúpenia dajú sa len dokumentami určiť. My vojaci museli sme sa brániť, ktorá strana však nesie mravnú zodpovednosť – neviem... Boľševici boli roztrieštená massa národa i na spoločný boj s nima proti Nemecku nedalo sa ani pomyslieť (aspoň za dlhý čas nie). Rozhodne však výhovorky za boj, od času (VIII/1918) ako mali sme možnosť dostať sa na východ, mravnej nemáme.*“⁴⁹

Politickým predstaviteľom Československej republiky vyčítal, že neboli schopní uznať nový režim v Rusku bez schválenia Spojencov, čo je podľa neho zásah do suverenity

46 Denník Jána Šándora, zápis z 11. 7. 1920.

47 VÁCHA, ref. 31, s. 192.

48 Denník Jána Šándora, zápis z 28. 7. 1920.

49 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 4. 1920.

mladého štátu: „Aký veľký význam bol by z toho pre Rusko i pre Republiku, jestli by naša vláda uznala Boľš. vládu sama prvá! Či snád' „Spojení pánkovia“ sú stále tak oslepitel'ne láskaví, že bolo by v ich očiach nedelikátnosťou ukázať sa, že sme v stave i sami myslieť a ukázať, že chceme byť samostatní?“⁵⁰ Spojenci sú vo všeobecnosti terčom negatívnych poznámok v mnohých ohľadoch.

Otázka viery má v jeho zápiskoch veľký význam. Vštepovanie vierouky od raného detstva považuje za škodlivé, ale vyhraňuje sa aj voči útokom na náboženstvo. Kľúčom od oslobodenia sa od náboženstva je podľa Šándora vzdelanie: „Náboženstvo ustupuje vzdelanosti. Akonáhle človek dosahuje istého stupňa vzdelania, prichádza na náhl'ad, že náboženstvo je iba málo dôstojná hra; i jestli okolie nebude ho nútiť k tomu, on skoro prestane myslieť o ňom.“⁵¹ Dokonca dochádza k presvedčeniu, že náboženstvo možno odstrániť len rozvíjaním socialistickej náuky na školách, vzdelávacie inštitúcie však musia zostať slobodné.

V neposlednom rade sa zamýšľa nad vhodným štátnym zriadením. Zvyky a tradície patria do minulosti. Základom má byť vzdelanie, ktoré človeka povedie k pravde. Ľudstvo a jeho vývoj rozdeľuje do jednotlivých etáp. Tou najvyššou bude „demokratizmus, však ani zďaleka nie podobný dnešnému. V demokratickej spoločnosti každý jednotlivec musí byť demokratom, i týmto môže sa stať len človek rozumný a slobodného ducha, citov skutočne spoločenských.“⁵²

Veľmi zaujímavá je Šándorova reflexia diktatúry. Jej dôsledky mal možnosť spoznávať počas anabázy v Rusku prakticky na každom kroku: „Dnes musí spoločnosťou praviť diktatúra a preto je nutné dbať o to, aby bola nástrojom spravodlivosti, t. j. v plnom slova zmysle spravodlivej idey socialistickej. Demokratického dnes nič nejestvuje a nemôže jestvovať. Je to iba predtucha. (...) Sama demokratická strana jestli chce dnes niečoho docieľiť, nemôže jednať demokraticky.“⁵³ Pri týchto slovách mohol mať pred očami Kerenského dočasnú vládu, ktorá nebola schopná ukončiť vojnu a tiež vzbury vojakov a robotníkov v továrňach.

Priestor venuje aj vzťahom medzi Čechmi a Slováckmi: „Jedno čo je nesprávne a čo som mal príležitosť poznať, Slováci sú príliš podceňovaní. Pred vojnou v Čechách na verejnosti veľmi málo vedeli a poznali život Slovákov. Po vojne, keď konečne chytili sme sa spolu za spoločný cieľ, začali sme si navzájom vymieňať názory. Je všeobecne známe, a je i pravdou, že český národ je pokročilejší ako slovenský. Neni však pravdou, ako nízko až predstavujú si daktorí Slovákov i vo vyšších kruhoch českých.“⁵⁴ Opísal i postreh z vlastného pozorovania, keď sa českí spolubojovníci sústredili skôr na „zvuk slovenského krásnorečia“, než na reálny obsah predneseného slova.

50 Denník Jána Šándora, zápis z 18. 4. 1920.

51 Denník Jána Šándora, zápis z 3. 5. 1920.

52 Denník Jána Šándora, zápis z 11. 7. 1920.

53 Denník Jána Šándora, zápis z 11. 7. 1920.

54 Denník Jána Šándora, zápis z 12. 5. 1919.

Za najväčší problém nového štátu nepokladal jestvujúce politické zriadenie, ale všeobecný úpadok morálky: „*Nové je len to, že teraz otvorene a viac rás naivne sa nadáva na staré rakušáctvo, v skutočnosti však žije sa v ňom stále. Účinok štyri ročnej vojny je najviac snád' v tom, že je skazená morál.*“⁵⁵

Denník Jána Šándora predstavuje zaujímavú sondu do života československého legionára v Rusku. Text sa dotýka predovšetkým obdobia od príchodu do Vladivostoku až po návrat do vlasti. Z pomerov doma v republike pisateľ nebol nadšený. Tendencia obyčajne silného mesiášskeho komplexu nie je v jeho zápiskoch príliš silná („*zhodíme zo seba dojem, že legionári sú šľachta*“), na druhej strane si však predstavoval, že legionári sa doma znovu zorganizujú a prispesjú k náprave domácich politických a spoločenských pomerov, resp. pri očakávaných zmenách budú spoločnosti nápomocní.

Mgr. Juraj KRIŠTOFÍK, PhD.

Pracuje v SNM-Múzeu Slovenských národných rád v Myjave ako kurátor. Venuje sa pôsobeniu partizánov na Slovensku s dôrazom na podjavorinský región. Skúma taktiež vybrané problémy dejín podjavorinského kraja v 20. storočí. Je autorom monografie „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“ *Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945* (2017) a spoluzostavovateľ zborníka *Partizáni a Slovensko* (2013). Publikoval viacero odborných štúdií a článkov s tematikou protifašistického odboja a druhej svetovej vojny.

---

55 Denník Jána Šándora, zápis z 25. 7. 1920.

„Bohdan I. Veľký, cár Sibírsky“
Kríza v Československom vojsku na Rusi v prvej polovici
roku 1919*

Bohumila Ferenčuhová

„Bohdan I. Veľký, cár Sibírsky“ – takto ironicky nazvali Bohdana Pavlů československí dobrovoľníci na Sibíri, ktorí trvali na tom, že sú bojovníkmi československej revolúcie, a v prvej polovici roka 1919 odmietali stať sa vojakmi pravidelnej československej armády dislokovanej v Rusku. Na západnom fronte bolo podpísané prímerie 11. novembra 1918, samostatný československý štát vyhlásil svoj vznik v Prahe už niekoľko dní predtým – 28. októbra 1918. Na podpis prvej mierovej zmluvy s Nemeckom svet čakal ďalšieho pol roka, s Rakúskom do septembra 1919 a na tú s Maďarskom, ktorá určila južnú hranicu Slovenska až do 4. júna 1920. Posledná loď s československými vojakmi vyplávala z Vladivostoku v júli 1920 a jej pasažieri sa do republiky dostali až v septembri. Dovtedy prešli mnohými ťažkými skúškami. V tejto kapitole sa na ne pozriem očami Bohdana Pavlů, ktorého dobrovoľníci postavili do čela Dočasného zboru v Čelabinsku v máji 1918, v auguste ho na zjazde československého vojska v Omsku zvolili za prvého podpredsedu Odbočky Československej národnej rady na Rusi (nominatívnym predsedom ostal T. G. Masaryk, v tom čase v USA). Dočasná československá vláda v zložení Masaryk, Štefánik a Beneš ho 14. októbra 1918 menovala za československého diplomatického zástupcu v Rusku. M. R. Štefánik ho po rozpustení Odbočky ČSNR v decembri 1918 menoval za náčelníka Politického oddielu Ministerstva obrany v Rusku a do čela Zvláštneho zboru, zodpovedného za československé vojsko v Rusku. Napokon v januári 1919 Milan Rastislav Štefánik odovzdal Bohdanovi Pavlů svoje plné moci. Podrobnosti čitateľ nájde v rozsiahlej politickej biografii novinára, politika a diplomata Bohdana Pavlů

---

* Kapitola je výsledkom projektu VEGA 2/0087/20 Vystúpenia zo svetových vojen. Kapitola bola podporovaná v rámci projektu APVV – 17-0399: Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte riešeného v Historickom ústave SAV, v.v.i.

(3. 3. 1883 – 12. 5. 1938), ktorú som napísala na základe dlhoročného výskumu.¹ Nachádza sa v nej aj kapitola Bohdan I. Veliký, car sibiřský. Nie je identická s týmto textom. V monografii ma zaujímal najmä problém vzťahu Bohdana Pavlů s vládárom Ruska admirálom Kolčakom. Na tomto mieste sa sústredím na vnútorné problémy československého vojska a na to, ako Pavlů zvládal nespokojnosť dobrovoľníkov, ktorá vrcholila incidentom v Irkutsku začiatkom júna 1919, hraničiacim s otvorenou vzburou. Podstatou problematiky je reakcia vojska na rozkaz ministra obrany (vojny, vojenstva) M. R. Štefánika č. 588, ktorý vo vojenských jednotkách likvidoval zastupiteľský systém – komitety, a usiloval sa upevniť v nich vojenskú disciplínu.

Ťažké boje s boľševikmi a ústup československých jednotiek z Povolžia a Kazane na Ural spôsobili ich únavu a demoralizáciu už v októbri 1918. Po vzbure 4. pluku 1. divízie, ktorý odmietol vyplniť rozkaz, sa 25. októbra 1918 zastrelil v Aksakove plukovník Josef Jiří Švec – veliteľ, ktorý ich predtým z Povolžia vyviedol. Prehĺbila sa nielen nedôvera vojakov voči veliteľom, ale aj voči politickému vedeniu - Odbočke ČSNR v Rusku, zvolenej I. vojenským zjazdom (snemom revolúcie) v Omsku v lete 1918. V čs. vojsku sa ukázali dovtedy nevídané krutosti – vojenské súdy a rýchle popravy zajatcov. Odbočka posielala poslov do Vladivostoku a žiadala sľúbené vojenské posily od spojencov. Na Milana Rastislava Štefánika jej členovia čakali ako na spásu. Do Vladivostoku mu cestoval v ústrety jej prvý podpredseda a Štefánikov priateľ z mladosti Bohdan Pavlů. Dva dni pred ich zvitáním bol v Omsku vojenský prevrat, ktorý zvrhol Dočasnú všeruskú vládu – Direktórium a odovzdal moc „vrchnému vladárovi“ admirálovi Kolčakovi.

Tento prevrat krízu v československom vojsku prehĺbil. Direktórium vzniklo za významnej súčinnosti Odbočky ČSNR na Rusi a najmä Bohdana Pavlů. Prvý podpredseda OČSNR nebol v Jekaterinburgu, keď sa riešila otázka, ako má politické vedenie československého vojska na prevrat zareagovať. Na jednej strane ho prívrženci Direktória žiadali o aktívny zásah vo svoj prospech, na druhej strane sa odbočka usilovala zdisciplinovať čs. veliteľa Radolu Gajdu, ktorý spolupracoval v Jekaterinburgu s vojenskými oddielmi admirála Kolčaka a vychádzal mu v ústrety aj v politických otázkach. Gajda sa vtedy odbočke podriadil. Tá potom prijala platonické vyhlásenie o neprípustnosti násilných prevratov kdekoľvek na svete – teda i v Rusku.² Tým sa však všetko nekončilo. Generál Janin, ktorý prichádzal na Sibír zároveň so Štefánikom, dostal vo Vladivostoku správu, že československé vojsko mieni zutekať z uralského frontu. Janin sa spojil telegraficky s generálom Janom Syrovým a žiadal ho, aby front za každú cenu udržal.³ Kolčak chcel podriaadiť československé jednotky ruskému veleniu. Zrada prišla aj z vlastných radov. Náčelník československého štábu ruský generálporučík M. K. Diterichs prešiel do Kolčakových služieb a navrhoval odviezť celú Odbočku ČSNR

1 FERENČUHOVÁ, Bohumila. *Bohdan Pavlů – politická biografia, 1883 – 1938*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV 2021, ISBN 978-80-224-1885-0, 511 s.

2 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej VÚA-VHA), fond Odbočka Československé národní rady v Rusku (OČSNR) – prezídium, k. 24, Príloha k Zápisu zo schôdze členov OČSNR v Čelabinsku 20. 11. 1918.

3 FERENČUHOVÁ, (2021), s. 197.

do Vladivostoku, aby už nemohla politizovať. Zároveň chcel podriadiť česko-slovenský zbor tvrdej vojenskej disciplíne.⁴

Štefánik po svojom príchode na Sibír dokázal vyriešiť mimoriadne zložitý problém. Kolčák si musel prestať robiť nároky na podriadenie československých jednotiek vlastnému veleniu. Musel prijať, že francúzsky generál Maurice Janin je vrchným veliteľom všetkých spojeneckých vojsk na Sibíri, a tiež rozdelenie jeho kompetencií s britským generálom Knoxom. Musel rešpektovať Jana Syrového ako vrchného veliteľa československého armádneho zboru, podriadeného vláde novovzniknutej Československej republiky. Štefánik presvedčil členov Odbočky ČSNR, že je nevyhnutné, aby podali demisiu, keďže ústredná Československá národná rada v Paríži a jej odbočky v ďalších krajinách tiež zastavili svoju činnosť a nahradila ich vláda republiky v Prahe. Toto riešenie bolo oveľa mäkšie ako pôvodný osud, ktorý odbočke chystali jej neprajníci.⁵ Celú činnosť a všetky jej odbory prevzalo Štefánikovo ministerstvo obrany (vojny, vojenstva). Do čela politického oddielu bol menovaný bývalý prvý podpredseda OČSNR na Rusi Bohdan Pavlů.

Sporná ostala najmä otázka pripravovaného vojenského zjazdu. Prvý zjazd československého vojska zvolil Odbočku ČSNR a viacerí jej členovia trvali na tom, že len druhý zjazd im môže dať absolútorium a len jemu môžu zložiť mandáty. Rozhodnutie zvoliť delegátov na 2. zjazd prijala OČSNR už 12. novembra 1918 a v Jekaterinburgu sa voľby uskutočnili 6. a 10. decembra 1918 ešte pred príchodom M. R. Štefánika do tohto uralského mesta.⁶ Zvolení delegáti trvali na zvolaní zjazdu. Podobný názor zastával i Václav Girsu⁷, vzdialený člen OČSNR, ktorému sa podarilo pricestovať do Vladivostoku s prvým československým vojenským ešalónom v apríli 1918, kde odvtedy pôsobil a stýkal sa s dohodovými diplomatmi. Od strednej a západnej skupiny československých jednotiek bol skoro úplne odrezaný. Už v auguste 1918 písomne žiadal T. G. Masaryka o rozpustenie odbočky, ktorú stotožňoval s akousi vládou v Rusku, podľa jeho názoru priveľmi veľkou a ťažkopádnu. Navrhoval nahradiť ju československým splnomocnencom s diplomatickými funkciami.⁸ Keď sa dozvedel, že do tejto funkcie zahraničná československá vláda (Masaryk, Beneš, Štefánik) menovala v októbri 1918 Bohdana Pavlů, bol mimoriadne sklamaný. Po stretnutí so Janinom, Štefánikom a Pavlů vo Vladivostoku sa Girsu chopil iniciatívy a napísal úradujúcemu predsedníctvu snemu

4 *Češko-Slovackij (Čechoslovackij korpus) 1914 – 1920. Dokumenty i materialy*, t. 2. *Čechoslovackije legiony i graždanskaja vojna v Rossii 1918 – 1920*. Moskva : Kučkovo pole 2018, ISBN 9 785 995 009344, dok. 297, s. 506 – 509, dok. 298, s. 510 – 511.

5 VÚA-VHA, f. OČSNR – prezídium, k. 24. Zápis o schůzi OČSNR dne 14. prosince 1918 v Jekaterinburgu.

6 VÚA-VHA, f. MV, Politický oddíl, k. 6.

7 Václav Girsu (28. 9. 1875 Šepetovka – 23. 6. 1954 Praha), lekár, činiteľ českého krajanského hnutia v Rusku, člen Českého komitétu v Kyjeve, od 1917 predseda Československých spolkov na Rusi, počas anabázy pôsobil vo Vladivostoku, československý diplomat.

8 List člena Odbočky ČSNR v Rusku V. Girsu predsedovi ČSNR T. G. Masarykovi 16. 8. 1918. In *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů 1994, ISBN 80-85864-07-X, dok. 93, s. 208.

československého vojska⁹ list, ktorý prišiel do Jekaterinburgu zároveň so Štefánikom. Dnes je to zabudnutý dokument, ktorý publikoval Jaroslav Kratochvíl, vášnivý odporca premeny dobrovoľníckej armády na pravidelnú, vo svojej práci *Cesta revoluce*.¹⁰ Girsu vo svojom liste zdôraznil, že v čase blížiacej sa mierovej konferencie je potrebná jednota vojska, ktoré sa má dištancovať od všetkého, čo by mohlo vzbudzovať nedôveru a nepochopenie priateľov a čo by mohli zneužiť nepriatelia. Navrhol preto, aby „*odstraněno bylo vše, co jest nemorální v nás a co bylo vytvořeno nezdravými poměry, v kterých jsme žili.*“ Keďže už majú vo vlasti československý parlament a svoju vládu – Girsu ju ešte stále stotožňoval s Československou národnou radou – akákoľvek ďalšia vláda škodí a podryva autoritu vlády doma a budí podozrenie a nedôveru celého civilizovaného sveta. Požiadal preto, aby sa „*slavný sněm československého vojska usnesl na tomto:*

OČSNR budiž zrušena.

Místo OČSNR budiž utvořeno vojenské ministerstvo s tolika oddíly, kolik jich bude potřebí. Vojenský ministr bude Vámi jmenován a utvrzen vládou. Šéfy oddílů necht' si jmenuje sám. Na úřad ministra vojensství navrhuji generála Štefánika. Veškerá péče o armádu budiž svěřena vojenskému ministerstvu a jemu budiž uloženo zdokonaliti organisaci naší armády.

Vláda naše – Československá národní rada – necht' hned jmenuje diplomatické zástupce ve všech spojeneckých státech, kteří by byli odpovědni přímo vládě.

*Zrušeny bud' teěž všechny bolševické instituce v naší armádě, které neodpovídají ani politické potřebě, ani duchu našeho opravdu demokratického vojska, a které nám jenom škodí v očích celého světa a budí úsměv nedůvěry i u nejdemokratičtější armády americké, zmenšují význam a diskreditují naši armádu.*¹¹

Na celom dokumente najviac prekvapuje, že Girsu si osoboval právo navrhovať Štefánika za „ministra vojenstva“, ktorého mal snem ešte len zvoliť a vláda doma potvrdiť. Potom malo nasledovať zrušenie jednak OČSNR, jednak zastupiteľských orgánov – komitétov vo vojenských jednotkách. Jeden z členov odbočky socialistického zamerania, ktorý nástojil na zvolaní snemu, spochybnil Štefánikovo oprávnenie vyžadovať rozpustenie odbočky a požadoval, aby sa preukázal mandátom od celej československej vlády vo vlasti.

Štefánik prichádzal na Sibír s plnou mocou od Masaryka vo funkcii ministra národnej obrany, nevediac ešte o menovaní Václava Kľofáča v Prahe. Napriek tomu nepristúpil k likvidovaniu odbočky autoritatívne. Najprv ocenil významnú prácu, ktorú jej členovia vykonali, a potom sa vo viacerých rokovaniach usiloval presvedčiť ich, že je potrebné, aby podali demisiu a vyjadrili mu dôveru. Nebolo to ľahké, ale dosiahol svoje. Získal uznanie svojej autority vo vojsku, čo potreboval do nadchádzajúcich náročných rokovaní

9 Predsedníctvo si zvolil 1. zjazd čs. vojska.

10 KRATOCHVÍL, Jaroslav: *Cesta revoluce. Československé legie v Rusku*. Praha : Čin, 1922. 2 vydanie Praha : Čin, 1928.

11 KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Cesta revoluce*. 2. vydání. Praha : Čin 1928, s. 238 – 239.

s admirálom Kolčakom, generálom Janinom a spojeneckými diplomatmi v Omsku, na ktorých sa zúčastňoval i Bohdan Pavlů.¹² Potreboval dôveru aj na dôležité reformy vojska. Pri rokovaní o rozpustení OČSNR sa Štefánik vyhol definitívnej odpovedi týkajúcej sa zvolania snemu. Kým rokoval v Omsku o rozdelení právomocí nad vojenskými silami na Sibíri, zišlo sa v Jekaterinburgu 23 novozvolených delegátov vojska a požiadali o prijatie u Štefánika. Uskutočnilo sa až po jeho návrate z Omska 4. januára 1919. Delegáti nástojili na zvolaní 2. snemu (zjazdu) s odôvodnením, že „Poriadok a rezolúcie“ 1. vojenského zjazdu (Zelená knižka) dáva úradujúcemu predsedníctvu snemu právo tak urobiť na požiadanie delegátov. Pavlů tento fakt potvrdil.¹³

Prítomní nedospeli k zhode. Štefánik im síce sľúbil ďalšie rokovania, k tým však nedošlo. Tesne pred svojou opätovnou cestou do Omska rozhodol ešte v Jekaterinburgu 8. januára 1919, že ako splnomocnenec vlády Československej republiky a minister Národnej obrany zriaďuje na vykonávanie úloh spadajúcich do jeho právomocí inštitúciu s piatimi oddielmi (ktoré sa ďalej členili na špecializované odbory). Za náčelníka politického oddielu menoval Bohdana Pavlů, do čela vojenskej správy Rudolfa Medka¹⁴, finančnej správy Františka Šípa,¹⁵ vojenskej inšpekcie generála Vladimíra Nikolajeviča Šokorova a vrchnej kontroly dr. Václava Suchého.¹⁶ Dňa 14. januára 1919 Štefánik odvolal generála Michaila Konstantinoviča Diterichsa z funkcie šéfa generálneho štábu československej armády a zrušil spojenia, ktoré Diterichs s touto armádou udržiaval.¹⁷ Dňa 16. januára 1919 v Novonikolajevsku (dnes Novosibirsk), kam ho opäť sprevádzal Pavlů, Štefánik vydal najznámejšie nariadenie 588, v ktorom stálo: *„Vyhlásením a uznáním samostatné Československé republiky byl dostižen cíl našeho revolučního snažení i neodvislost a sjednocení československého národa. Za těchto okolností další trvání jakýchkoli revolučních orgánů mohlo by se vykládati jako příznak rozporů v mladé naší republice. V plném porozumění této situace dosavadní vůdčí orgán našeho hnutí, Československá národní rada a její odbočky likvidovaly svoji činnost, a tudíž také sněm Československé revoluce, připravený Odbočkou Československé národní rady na Rusi, nebude vládou*

12 FERENČUHOVÁ, (2021), s. 200-204.

13 KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce* (1928), s. 241-243. Autor publikoval záznam rokovania, ktorý urobil jeden z účastníkov.

14 Rudolf Medek (8. 1. 1890 Hradec Králové – 22. 8. 1940 Praha), český spisovateľ a vojak. V decembri 1917 zvolený za podpredsedu OČSNR, 1917 – 1918 redaktor periodika *Československý voják*, počas anabázy vo vojenskom vedení OČSNR, do ČSR sa vrátil v hodnosti podplukovníka, r. 1931 brigádny generál, riaditeľ Památníku národného osvobodzenia.

15 František Šíp (1881 – 1935), riaditeľ banky v Haliči, od r. 1917 predseda finančnej komisie OČSNR, zodpovedný za financovanie a hospodárenie československého vojska, po návrate do ČSR riaditeľ Legiobanky.

16 VÚA-VHA, f. Ministerstvo vojenstva v Rusku, (ďalej MV) – kabinet, kartón (k.) 1, Československá republika Ministerstvo Národnej obrany, Jekaterinburg 8. 1. 1919, č. 456; JUDr. Václav Suchý (1. 1. 1881 Plzeň -27. 5. 1966 Praha), rakúsko-uhorský, ruský a československý dôstojník, člen OČSNR od 1918, po návrate do ČSR vojak z povolania, od 1929 generál intendantstva.

17 VÚA-VHA, f. MV – kabinet, k. 1, Československá republika Ministerstvo vojenství Omsk 14. 1. 1919, č. 456, overený opis dokumentu.

*Československé republiky svolán. InSTITUTE plnomocníků OČSNR a také plukovní a rotní zastupitelstva stávají se bezpředmětnými.*¹⁸

Zároveň s podrobnejším odôvodnením týchto krokov Štefánik v nariadení 588 zdôraznil, že sa urobili také opatrenia, aby neboli porušené ústavné práva občanov v československom vojsku na Rusi a ich právo spolurozhodovať pri tvorbe ústavy Československej republiky nebolo premlčané. Niektorí z politického oddielu navrhoval vsunúť do nariadenia 588 aj výpočet poriadkov a rezolúcií 1. zjazdu československého vojska z 26., 27., a 28. júla 1918, ktoré tiež strácajú platnosť. Návrh tejto vsuvky napísanej neznámym rukopisom bol škrtnutý a do konečnej verzie sa nedostal. V Novonikolajevsku sa Štefánik ešte zaoberal pravidlami na povyšovanie vojakov a dôstojníkov. Zvýšil všetkým vojakom a dôstojníkom služné, ktoré bolo odstupňované podľa hodnosti, pričom sa rozdiely medzi vojakmi a dôstojníkmi prehĺbili. Sedemnásteho januára vydal v Novonikolajevsku nariadenie 589, ktorým zriadil Zvláštny zbor. Ten mal v jeho neprítomnosti riešiť zásadné otázky týkajúce sa československého vojska na Rusi. Tvoril ho 1. splnomocnenec československej vlády pre Rusko ako predseda (Bohdan Pavlů), 2. veliteľ československého vojska na Rusi ako námestník predsedu, v prípade jeho neprítomnosti ho mohol zastúpiť niektorý z divízných veliteľov (gen. Jan Syrový), 3. náčelník Vojenskej správy (Rudolf Medek), 4. náčelník Vrchnej kontroly (JUDr. Václav Suchý), 5. náčelník Finančnej správy (František Šíp). Inšpektor vojsk generál Vladimír Nikolajevič Šokorov a generál Maurice Janin, ktorému dal Štefánik zvláštne plné moci, mohli byť prizývaní na porady Zvláštneho zboru týkajúce sa vojensko-operatívnych úloh československého vojska. Predseda Zvláštneho zboru mal vysoké právomoci. Zvolával porady, na ktorých sa nemuseli zúčastňovať všetci členovia. Mal právo formulovať rozhodnutia, ktoré sa mali protokolovať. Ostatní členovia mohli vyjadriť výhrady a dať si ich zaprotokolovať, ale tieto výhrady nemali odkladný vplyv na vykonanie predsedovho rozhodnutia. V prípade nesúhlasu niektorého z členov Zvláštneho zboru bol predseda povinný informovať o tom československú vládu vo vlasti a vyžiadať si od nej konečné rozhodnutie. Do odpovede vlády rozhodnutie malo zostať v platnosti. „Zvláštny zbor pre Rusko“ bol zodpovedný československej vláde. Splnomocnenec vlády bol v krajných prípadoch oprávnený urobiť akékoľvek rozhodnutia v rámci jej inštrukcií a príkazov, mal však o tom vládu neodkladne informovať.¹⁹

V ten istý deň Štefánik potvrdil Bohdana Pavlů ako zástupcu Československej republiky v Rusku a počas svojej neprítomnosti naňho previedol svoje plné moci. V menovacom dekrete stálo doslova: „*Československá republika, Ministerstvo národní obrany, kabinet 17. 1. 1919, č. 519. Bohdan Pavlů, jmenovaný ministrem zahraničních záležitostí plnomocníkem ČSR pro Rusko, nastupuje 20. ledna 1919 svůj úřad vzhledem na to, že v Rusku přímý plnomocný člen vlády a ministr války gen. M. R. Štefánik je nucen prozatím přerušiti svou činnost v Rusku. Bohdan Pavlů řídí se instrukcemi čs. vlády,*

18 VÚA-VHA, f. MV – kabinet, k. 1, Československá republika Ministerstvo Národní obrany, Novonikolajevsk 16. 1. 1919, č. 588. Originál, koncept i čistopis vlastnoručne podpísal M. R. Štefánik.

19 VÚA-VHA, f. MV – kabinet, k. 1, Československá republika Ministerstvo Národní obrany, Novonikolajevsk 17. 1. 1919, č. 589, overený opis.

*zároveň byla mu dána ministrem války po dobu jeho nepřítomnosti zvláštní plná moc.*²⁰ To bol základ skutočnej moci Bohdana Pavlů a reálny podklad na vznik jeho prezývky „Bohdan I. Veliký – car Sibířský“. Do Čity, kde M. R. Štefánik 22. 1. 1919 vydal dekrét o mobilizácii, a ďalej cez Charbin a Šanghaj do Francúzska, ho už Pavlů nesprevádzal.

Dekrét sa týkal všetkých občanov Československej republiky nachádzajúcich sa na území Číny, Japonska a Ruska. V neprítomnosti ministra generála Štefánika sa mala vykonávať tak ako to bolo v danej situácii potrebné a podľa inštrukcií splnomocneného zástupcu Československej republiky Bohdana Pavlů.²¹ Ten dostal text nariadenia odoslaný zo stanice Mandžurija 23. januára 1919 a na vedomie ho poslal generálovi Syrovému o dva dni neskôr. Zároveň však nariadil zastaviť nábor do československého vojska.²² Príchod nových vojakov nemeckej a maďarskej národnosti totiž začal spôsobovať problémy a vyvolával nevôľu v pôvodne dobrovoľníckom vojsku.

Československé oddiely sa vtedy premiestňovali na líniu medzi Novonikolajevskom a Irkutskom, kde mali chrániť železnicu a nanovo sa formovať pre prípadný návrat na front. Admirál Kolčak plánoval útok na západ a dobytie Moskvy, v čom mu mal pomáhať i generál Gajda, uvoľnený z československého vojska.

Na základe Štefánikových nariadení sa sprísnila disciplína, zbehovia sa pokladali za dezertérov a podliehali súdному konaniu pred armádnym tribunálom. Pavlů požadoval prísnosť aj pri iných prehreškoch. Na správy o tom, že pri evakuácii niektorých vojakov sa na stanici v Omsku objavujú vojaci i dôstojníci v opitom stave a vyvolávajú pohoršenie, Pavlů dôrazne upozornil, že *„opilství v našem vojsku je přísně zakázáno“*. Upozornil na tento neduh veliteľa československého vojska na Rusi a požiadal veliteľa 1. záložného pluku v Omsku a československého veliteľa stanice v tomto meste, aby po dobrom alebo i silou zabránili výtržnostiam a vinníkov odovzdali na potrestanie veliteľom. Nemali robiť nijaké rozdiely a rovnako prísne mali zakročiť proti vojakom i dôstojníkom, aby nedochádzalo k zhanobeniu cti československého vojaka.²³ Potom mal množstvo ďalších administratívnych povinností. Na jeho pokyn generál Syrový zriadil strážno-evidenčnú službu, ktorá mala dbať na poriadok v posádkach, jednotkách a na železničných stanicach od Novonikolajevska po Irkutsk.²⁴ Pavlů sa venoval okrem iného „očiste“ československého vojska od ruských dôstojníkov a žiadal, aby sa vykonala energicky, zdvorilo, ale dôsledne. Najradšej by bol, aby odišli všetci.²⁵ V polovici februára strávil dva týždne v Jekaterinburgu, kde sa stretol s generálom Syrovým. Ten formou

20 Československá republika, Ministerstvo národní obrany, Kabinet, Novonikolajevsk 17. ledna 1919, č. 519. Originálny dokument uložený v Archíve Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (ďalej AMZV), f. Sibířske archívy, Bohdan Pavlů, k. 9.

21 VÚA-VHA, f. MV - kabinet, k. 1. Čita, 22. 1. 1919, č. 624, Dekrét. Overený opis.

22 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 2, telegram náčelníka Bohdana Pavlů generálovi Syrovému, Omsk 25. 1. 1919, č. 85.

23 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 2, Omsk 1. 2. 1919, č. 221.

24 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 2. Rozkaz vrchného veliteľa čs. vojska č. 13, 10. 2. 1919.

25 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 2. Telegram B. Pavlů Alexejovi Eisenbergerovi do Čelabinská a Rudolfovi Medkovi do Jekaterinburgu, Omsk 13. 2. 1919, č. 1248.

vojenského rozkazu č. 17 publikoval 28. februára Štefánikovo nariadenie č. 588. Syrový v rozkaze č. 17 zároveň armáde oznámil, že boli zriadené nové inštitúcie vojenského inšpektorátu a vrchnej kontroly pri ministerstve vojenstva a revízne komisie.²⁶ Práve túto činnosť mali dovtedy v náplni zrušené komitety a rotné a plukové zastupiteľstvá. Vo väčšine vojenských jednotiek rozkaz najprv nevyvolal väčšiu pozornosť. Opozícia sa prejavila najprv v jekaterinburskej posádke – v 1. údernom prápore a 1. jazdeckom pluku Jána Jiskru z Brandýsa. Na schôdzi 10. marca 1919 všetci prítomní až na šiestich dôstojníkov a dvoch poddôstojníkov akklamáciou prijali spoločnú rezolúciu. Bol to dosť rozsiahly rukopis, v ktorom sa vrátili k histórii a vzniku zastupiteľstiev a zdôraznili, že s nimi súhlasil „náš drahý Masaryk“. Pripomenuli, že v ruských pomeroch boli tieto zastupiteľstvá veľmi potrebné. Vojská víťazili kým sa presúvali na východ a nechceli zasahovať do vnútorných ruských pomerov. Účasťou na Povolžskom a Kazanskom fronte dostali úlohy, ktoré boli nad ich sily, preto nastal zvrät. Boli ponechaní len na seba, začali prehrávať a museli ustupovať. Očakávaná spojenecká pomoc neprichádzala, ruská obnovená armáda sklamala, v tyľe nastal rozvrät a posun k monarchizmu. Príslušníci čs. armádneho zboru si uvedomovali, že do Československej republiky sa vracajú čs. armády z Francúzska a Talianska, ktoré vznikli neskôr ako tá v Rusku. Zdôraznili, že nechcú byť žoldnieri, podporovať monarchizmus, a svoje zásluhy o republiku už dostatočne dokázali. Odmietli rozkaz generála Štefánika zo 16. januára 1919, lebo ho dostali formou ultimáta. Trvali na ponechaní zastupiteľstiev a na zvolaní vojenského zjazdu, ktorý mal prijať rozhodnutie o ďalšom postupe.²⁷ Túto i ďalšiu rezolúciu od 1. muničného delostreleckého parku²⁸ predložilo užšie zoskupenie delegátov náčelníkovi vojenskej správy Rudolfovi Medkovi, ktorého požiadali o prijatie. Ten im však povedal, že nemôže povoliť ani zjazd ani porady. „*Bratr podplukovník Medek nám řekl, že nemůže sám, taktéž ani zástupce Československé vlády s rozkazem generála Štefánika nic dělati, neboť by s tím byla snížena autorita našeho prvního ministra vojenství, co by mělo zhoubné následky.*“²⁹ Medek sľúbil, že požiadavky postúpi zástupcovi vlády Bohdanovi Pavlů, a zároveň uviedol, že v mene vojenskej správy požiadava generála Syrového, aby v rozkaze armádneho zboru predĺžil dobu na likvidáciu zastupiteľstiev o mesiac. Dovtedy mal byť pripravený rozkaz o vzniku osvetových krúžkov s rovnakou náplňou práce ako zlikvidované zastupiteľstvá, až na hospodársku kontrolu, ktorá bola od Štefánikovej reorganizácie zverená oddielu Vrchnej kontroly Ministerstva vojenstva.³⁰

Vo vojsku však agitácia pokračovala. Od začiatku marca sa rebelsky správal najmä 4. pluk 1. divízie. Generál Syrový to hlásil Bohdanovi Pavlů: „*Ve 4. pluku začíná štvání proti všemu. Byla sebraná schůze celého pluku, na které bylo po starém zvyku hlasováno*

26 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

27 VÚA – VHA, MV – politický oddíl k. 6, rezolúciu postúpila Vojenská správa 14. 3. 1919, č. 4436.

28 VÚA – VHA, MV – politický oddíl k. 6, rezolúcia 12. 3. 1919, politickému oddielu postúpil major Závada, č. 1794.

29 VÚA – VHA, MV – politický oddíl, k. 6, došlo 3. 4. 1919, č. 1790, opis správy o rokovaní delegácie s pplk. Medkom.

30 Tamže.

*o všech i nemožných věcech. Tam, zdá se, bude třeba přijíti k nejradikálnějším krokům. Bojím se však veřejného skandálu. Chtěl bych znát Tvůj názor, jak by se to dalo nejlépe likvidovat. Odpověď žádám obratem, poněvadž bude třeba jednat rychle.*³¹ Náčelník politického oddielu potvrdil, že treba konať rýchlo a energicky, „dostať 4. pluk do pohybu“ a nedovoliť, aby zatiaľ menší škandál prepukol naplno.³²

Novozvolení delegáti sa nevzdali. Dvanásteho marca skoncipovali výzvu, v ktorej žiadali, aby každý pluk vyslal do Jekaterinburgu štyroch delegátov s mandátmi overenými splnomocnencom pluku, zastupiteľstvom alebo veliteľom pluku či vojenského oddielu. S touto výzvou poslali kuriérov a agitátorov do početných od seba vzdialených vojenských jednotiek. O dva dni neskôr poslali splnomocnencovi Československej vlády Bohdanovi Pavľu list s vyhlásením, že rozkaz generála Štefánika č. 588 odmietajú a plniť ho nebudú. Žiadajú zástupcov vlády, aby sa postarali o nápravu. Trvajú na ďalšej existencii zastupiteľstiev a na zvolaní vojenského zjazdu. Podriaďa sa parlamentu Československej republiky vo vlasti, ale v Rusku bude zjazd zvrchovaným orgánom, ktorý bude v rámci inštrukcií Československej vlády rozhodovať o československom vojsku v Rusku.

Zároveň sa rozhodli vyslať do republiky vlastnú delegáciu, aby informovala vládu.³³

Počas celého mesiaca marca sa vo vojenských jednotkách konali schôdze na ktorých účastníci zdôrazňovali, že sú dobrovoľníci, odmietajú militaristické reformy vo svojom vojsku, trvajú na „demokratickom základe našej dobrovoľníckej armády“, zachovaní zastupiteľstiev a ich pomocných orgánov, lebo vznikli z vôle zjazdu československého vojska na Rusi. Žiadali neodkladné zvolanie zjazdu. Niektoré rezolúcie a uznesenia boli adresované priamo splnomocnencovi vlády pre Rusko Bohdanovi Pavľu, iné vojenskej správe Ministerstva vojenstva na Rusi. Tie boli náčelníkovi politického oddielu postúpené až koncom marca, začiatkom apríla. Základné požiadavky sa opakovali a vyjadrovali súhlasné stanovisko s odôvodnením jekaterinburskej posádky. Pridal sa k nim 9. strelecký pluk s posádkami v Šumiche (13. 3. 1919), v Kurgane (14. 3. 1919) a v Petropavlovsku (15. 3. 1919).³⁴ V niektorých rezolúciách sa objavili sociálne požiadavky a poukazovalo sa na to, že vojsko v tyle (vo Vladivostoku) je lepšie vybavené zbraňami i odevom. Hovorili o nedostatku lekárov, o šírení poplašných správ vo vojsku, že sa pôjde opäť na boľševický front. Dožadovali sa informácií o domove, novín, aj amerických, keď nemajú české.³⁵ Rezolúcia „5. Československého pražského T. G. Masaryka pluku“ bola adresovaná bližšie neurčenému „Zástupcovi vojenského ministerstva na Rusi“ a formulovala medzi prvými v mene „ozbrojených občanov Československej republiky“ osem konkrétnych požiadaviek, ktoré sa potom objavovali aj pri iných príležitostiach.

31 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 2. Opis telegramu veliteľa Československých vojsk na Rusi gen. Syrového náčelníkovi politického oddielu B. Pavľu, Čelabinsk 5. 3. 1919, č. 01470.

32 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 2, telegram B. Pavľu generálovi Syrovému, 5. marca 1919, č. 1020.

33 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

34 VÚA – VHA, MV – politický oddíl k. 6, č. 1553 a 1554.

35 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 6, Kamyšlov 17. 3. 1919. Za strelcov 1. roty Karel Závodský, Antonín Sobotka a Rychetský.

Podpísali ju dôverníci a ich zástupcovia z 1., 2., 4., 7. a 8. roty 5. pluku, medzi nimi aj autor knihy *Cesta revoluce* Jaroslav Kratochvíl. Tu sú spomenuté požiadavky:

„Zachování dosavadního demokratického zřízení našeho vojska na Rusi stanoveného I. voj. sjezdem (řády a resoluce).

Nezasahování našeho vojska do vnitřních poměrů ruských (vyjímaje sebeobranu).

Uskutečnění příprav k našemu bezodkladnému a bezpečnému odjezdu do vlasti bez boje.

Přímé a pravdivé zprávy o vůli národa ve vlasti k našemu postavení na Rusi, jakož i o rozkazech zanechaných br. Štefáníkem, aby tak učiněn konec provokačním a pobuřujícím zprávám.

Trváme na neodkladném svolání zástupců voj. sjezdu na Rusi.

Aby mobilizovaní příslušníci Československé republiky nebyli zařazováni do našich dobrovolčeských řad, zastavení nábory a dalšího povyšování na řadové důstojníky bez předběžného vojenského vzdělání a schopností.

Trváme na amnestii politických vězňů.

Trváme na dosavadní výši našeho služného až do rozhodnutí nejbližšího voj. sjezdu, v případě že nám bude příští služné vypláceno dle zamýšleného zvýšení dotyčný přírůstek nepřijmem.“³⁶

Všetky požiadavky vraj dokonale zvažili, čo potvrdili vlastnoručnými podpismi.

Nie je potrebné na tomto mieste analyzovať všetky vojenské rezolúcie ani vyčísl'ovať počty podpisov.³⁷ Mnohé rezolúcie agitátori šířili do ďalších jednotiek a vyzývali, aby ich prítomní podpisovali a podporovali. Všetky protesty neboli rovnako radikálne. Medzi poslednými sa k nim v umiernennej forme pripojili aj zástupcovia 6. hanáckeho pluku. Od 22. do 28. marca sa konalo množstvo schôdzí v posádke v Omsku s plnou podporou hnutia.³⁸ Napriek tomu do konca marca boli zastupiteľstvá v plukoch hladko zlikvidované.³⁹

Potom pokračovali závažné prejavy svojvôle. Telegrafisti informovali Bohdana Pavlů, že dostali zákaz prijímať telegramy od politického oddielu ministerstva vojenstva s odôvodnením, že nepatrí k vojsku.⁴⁰ Zástupcovia jednotiek vyzbrojení rezolúciami s množstvom podpisov sa schádzali do Jekaterinburgu na predporady k vojenskému zjazdu. Dvadsaťosem delegátov si za predsedu zvolilo Josefa Řepku z 2. delostreleckej

36 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6, poslané priamo Bohdanovi Pavlů stanica Ťumeň 28. 3. 1919, č. 920. Tiež úradnou cestou. Doručené politickému oddielu 31. 3. 1919, č. 6743.

37 Podľa jedného zo sumárov len v 5. pluku podpísali rezolúciu za 1. rotu 153 dobrovoľníkov, za 2. rotu 137, za 4. rotu 132, za 7. rotu 129, za 2. guľometnú 115, za 8. rotu 122, za hospodársku rotu 123, za šiestu 132, za 5. rotu 125. VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6, príloha k č. 6743.

38 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6, zložka Nové Rusko. Rezolúcie proti Štefánikovmu rozkazu zaslané splnomocencovi československej vlády Bohdanovi Pavlů, sig. K4, inv. č. 295.

39 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6. Správa vyšetrojúceho sudcu Irkutsk 27. 8. 1919, došlo 31. 8. 1919, č. 6575.

40 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6. Náčelník politického oddielu MV generálnemu ubytovateľovi podplukovníkovi Klecandovi, žiadosť o potvrdenie a zdôvodnenie. Omsk 31. marca 1919, č. 1694.

brigády, podpredsedu Otokara Skálu z 1. jazdeckého pluku, pokladníka Jakuba Dědiča. Dvadsaťsiedmeho marca vyslali k Bohdanovi Pavlů do Omska delegáciu so žiadosťou, aby oficiálne uznal zjazd. Pavlů odpovedal delegátom Vladimírovi Josefovi Roubalovi, Skálovi a Václavovi Pěničkovovi písomne, trval na plnení rozkazu č. 588 a nabádal ich k rozvážnosti.⁴¹

Napriek tomu sa 7. apríla v Priemyslovom paláci v Jekaterinburgu začali zjazdové porady. Zjazd si zabezpečil tlačiareň a začal vydávať časopis *Duch dobrovolce*. Zaslúžili sa oň najmä zástupcovia 6. pluku. Bezprostredne na to účastníci porady podali Bohdanovi Pavlů oficiálnu žiadosť, aby predĺžil čas na likvidáciu zastupiteľstiev do príchodu posolstva Československej vlády z vlasti. Mal vládu telegraficky požiadať, aby v posolstve boli predstavitelia sociálnodemokratickej strany a strany českých socialistov. Mal zastaviť stúhanie účastníkov nedovolených porád. Zjazd žiadal o vyslanie svojej delegácie do vlasti a o doplnenie redakcie *Československého denníka* piatimi zástupcami vojska. Chcel tiež zveriť hospodárenie vojska hospodárskej komisii, ktorú si delegáti chceli zvoliť na zjazde.⁴²

Dňa 8. apríla sa Pavlů do Priemyselného paláca dostavil osobne. Z tejto zjazdovej predporady sa zachoval prepísaný a overený stenografický záznam.⁴³ Prvý rečník František Vladimír Lonský oslovil v mene tých, čo krváčali a trpeli v Rusku, priamo Bohdana Pavlů. Zdôraznil, že Československá vláda si ho vybrala ako splnomocnenca vďaka tomu, že ho vojenský zjazd zvolil na čelo samosprávy v Rusku. Je teda zodpovedný tým, ktorí ich vyslali do Jekaterinburgu, resp. tam prítomným delegátom. Má pracovať v súlade s ľuďmi a ľudu má slúžiť, a nie sa nad ľud vyvyšovať. Chcú ho upozorniť, že nekoná dobre, keď chce rozhodovať bez porady s volenými zástupcami, ktorí boli nútení pricestovať ako dezertéri, bez normálneho zabezpečenia a na náklady svojich kamarátov. Pýta sa ho ako práve on, ktorý bol pri budovaní vojska od začiatku, prešiel ruskou revolúciou a poznal Rusko dokonale, s Masarykom veril vo víťazstvo demokracie – ako mohol dopustiť, že bol vydaný taký „neprirodzený a spiatočnický rozkaz č. 588.“ Vyjadril presvedčenie, že Štefánik odovzdal presné inštrukcie od Masaryka a nemohol požadovať zrušenie demokratických inštitúcií vo vojsku. K takému rozkazu ho museli zviest' niektorí politickí a vojenský amatéri ako plukovník Miloš Žák či vladivostocký Václav Girska. „*A ty s nemohl odvrátit jej od takového útoku na československé občany, kteří vlastní krví vykoupili jeho ministerské křeslo i křeslo tvoje? Anebo Jsi nechtěl? [...] Ty jsi spoluvinen tou strašnou vraždou československé svobody tak draze vykoupené v Rusku?*“⁴⁴ Vypočul si Pavlů medzi mnohými ďalšími výčitkami. Potom Lonský vyjadril ochotu pomôcť vojsko oslobodiť z priepasti biedy. Tým bolo podľa neho požadované predĺženie lehoty na likvidáciu občianskych inštitúcií až do rozhodnutia zjazdových porád.

41 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6, 2. 4. 1919, č. 1757.

42 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6. Správa vyšetrojúceho sudcu Irkutsk 27. 8. 1919, došlo 31. 8. 1919, č. 6575.

43 VÚA-VHA, MV – politický oddíl k. 6. Vojenská zpráva č. 147/2. Zápis o řeči polit. plnomocníka B. Pavlů a odpovědi dobrovolců, zápis o předporadní schůzi z 8. dubna 1919.

44 Tamže, reč F. V. Lonského.

Pavlů mal legalizovať predporady a ihneď zvolať do Jekaterinburgu splnomocnených zástupcov tých neprítomných jednotiek a plukov, ktorí zatiaľ nedorazili. Uznesenia mal uznať za zákonné a uviesť ich do platnosti. Mal sa postarať o hmotné zabezpečenie delegátov v Jekaterinburgu (strava, byty, dokumenty) a dať inštrukcie veliteľom jednotiek a plukov, aby zastavili stíhanie či trestanie splnomocnených delegátov.

Pavlů im na začiatku dlhej odpovede vysvetlil, že na predporadách sa nezúčastňuje ako vojak ani ako splnomocnenec Československej vlády, pretože nechce vziať na vedomie, že tam rokujú proti príkazu vlády Československej republiky. Robí tak preto, lebo sa domnieva, že chápe aktuálnu situáciu vojska. Ich dôvody považuje za dostatočne poľahčujúce na to, „*abychom z takových věcí nedělali formálních příčin k nějakým násilným zakročováním*“, nie preto, že by to nebolo možné [...], „*ale my k tomu nechceme sahati*“.⁴⁵ Je si plne vedomý svojej zodpovednosti – pred rokom bol ako volený zástupca vojska zodpovedný vojsku, dnes je zodpovedný vláde Československej republiky a národu doma, tak ako celé vojsko v Rusku. Je pripravený zodpovedať sa zo všetkých svojich rozhodnutí a skutkov.

Pavlů nezdôrazňoval svoje plné moci, naopak, postavil sa do pozície skôr sprostredkovateľa medzi vládou vo vlasti, od ktorej dostáva direktívy a inštrukcie a pravdivo ju informuje o situácii na Sibíri, a vojskom. Ani on ani vojsko sa nemôžu rozhodovať bez zreteľa na vládu. Odcitoval Benešove i Štefánikove telegramy, ktoré dokazovali, že vláda doma na nich nezabúda a pozná situáciu. Túžba po návrate je legitímna, majú ju všetci a nikto si z toho nemôže robiť posmešky. Zotrúvanie v Rusku Pavlů zdôvodnil z hľadiska medzinárodnej situácie a záujmov Československej republiky na mierovej konferencii v Paríži. Pritom nemyslel na nejaké nové vojenské operácie, ale chcel zabrániť rozkladu a dostať armádu v poriadku domov. Logicky poukázal na to, že 5 tisíc invalidov, ranených a boja neschopných čaká už druhý mesiac na východe a nevedia sa dočkať lodí, napriek rokovaniam s rôznymi mocnosťami. Tento transport by prospel armáde v Rusku a v starostlivosti o ňu. V dobe, keď bolševici začínajú novú fázu politiky a snažia sa proti západnej demokracii organizovať Rusov, Maďarov a Nemcov, prípadné rokovania s nimi sa mu zdali nemožné. Ak by sa tejto „podlosti“ dopustili, zrejme by sa aj tak nevyhli ďalším bojom a stratám.

Podrobný výklad o vnútornej i medzinárodnej situácii prítomní počúvali pozorne a pokojne. Nespokojnosť vyjadrili, keď Pavlů opäť začal hovoriť o potrebe jednotného velenia vojsku, a to napriek relatívnej samostatnosti ešalónov, ktoré hospodárili a spravovali sa pomerne autonómne. Táto autonómia už podľa neho nebola možná, lebo sa stratila disciplína a ochota jedných podriaďiť sa iným. Súhlasné výkriky zazneli, keď povedal, že „vojaci neveria nám“, nesúhlas s konštatovaním, že neveria ani sebe. Nedôveru prijal pokojne, lebo výčitky pokladal za neopodstatnené. A stál si za svojim, keď upozorňoval, že vo vojsku sa šíri „bolševická otrava“, jednotlivci podliehajú manipulatívnym praktikám utajených agitiek, ktorých cieľom je rozklad a zánik vojska. Svoj prejav ukončil slovami: „*Jsem přesvědčen, jestli se optáte našeho vojska, zda*

45 Tamže, prejav Bohdana Pavlů.

*poslechně bolševických direktiv, či naší vlády, že poslechně své vlády. A kdo se podřídí těm rozkazům, to chceme zjistiť. Kdo se nechce podříditi, ten ať odejde dříve z vojska, ať vezme tu hanbu na sebe a nekydá ji na vojsko, na národ, na republiku. Ano, to si musíme říci, jsme-li poctiví lidé, zadržíme se, ne-li, pak odejdeme.*⁴⁶

Diskusia sa rozbehla rôznymi smermi. Viacerí delegáti sa vracali k udalostiam posledného roka. Návrat do vlasti ani diplomatické otázky neboli v centre záujmu. Boľševizmus vo vojsku neprípúšťali. Na návrh Bohdana Pavľu potom formulovali konkrétne požiadavky, na ktoré im v ten istý deň odpovedal písomne. Odmietol predĺženie lehoty na likvidáciu zastupiteľstiev až do príchodu a rozhodnutia zástupcu československej vlády z vlasti, zastaviť stíhanie účastníkov posledných udalostí a zriadiť z delegátov komisiu na kontroly hospodárstva vojska. Bol ochotný poslať delegáciu zjazdu do vlasti a nevyslovil sa ani proti telegrafickému pozvaniu člena českej strany socialistickej alebo sociálnodemokratickej z Československa do Ruska. Čo sa týka doplnenia redakcie *Československého denníka* o piatich zástupcov vojska, požiadaval o konkrétne návrhy.⁴⁷

Po odchode Bohdana Pavľu z Priemyslového paláca sa veľká časť delegátov vyslovila, aby sa zjazd rozišiel. Tento názor zastával Jindřich Skácel, Fajfr, Antonín Bednář, Václav Kaplický a Bohumír Košina, ktorí narazili na odpor Dědiča, Horáka, Otokara Skálu a ďalších. V ďalších dňoch nastala výrazná diferenciácia delegátov na ľavicu a pravicu, hlasujúce proti sebe. Časť delegátov tvrdila, že Štefánika oklamali plukovníci a vojenská kamarila, sám by nikdy rozkaz na likvidovanie zastupiteľstiev nevydal. Niektorí delegáti odcestovali k plukom 11. apríla, niektorí sa na protest voči extrémnej ľavici vzdali mandátu (Fajfr). V Jekaterinburgu nechali tvrdé jadro, ku ktorému patrili Václav Kaplický, Horák, Josef Jonák, Lonský a ďalší. Kaplický apeloval na Bohdana Pavľu v osobných listoch. Tvrdil v nich, že chce dosiahnuť kompromisné riešenie – videl ho v povolení zastupiteľstiev, lebo podľa neho ich zákaz môže viesť k záhube vojska. Do vlasti sa delegáti z Jekaterinburgu rozhodli vyslať Dědiča, Horáka, Antonína Chmelařa. Podľa *Cesty revoluce* od Jaroslava Kratochvíla im Pavľu v ničom cestu neľahčil; podobne ako invalidi a internovaní márne čakali na loď vo Vladivostoku. Časť delegátov schôdzovala naďalej v Jekaterinburgu, kde sa dohodli, že ak zjazd nebude oficiálne zvolaný, zídu sa 10. mája v Tajge.⁴⁸

Prekvapil ich 8. mája útok 1 200 povstalcov vydávajúcich sa za boľševikov v Tajsete. V noci zaútočili na 1. pluk Majstra Jana Husa – na najrevolučnejší pluk v československom vojsku, ktorý sa musel brániť a za obeť mu padlo asi 150 útočníkov. Sympatie k boľševikom sa potom u československých revolucionárov do značnej miery zmiernili.⁴⁹ Prepadnutiam na trati a povstaniam rôzneho druhu v strednej Sibíri československé vojsko čelilo od apríla až do septembra 1919. Napriek tomu niektorí delegáti, ktorí sa

46 Tamže.

47 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

48 Tamže.

49 SKÁCEL, Jindřich. *Československá armáda v Rusku a Kolčak. Protibolševický boj v roce 1918 – 20.* Praha : Nákladem Památníka odboje 1926, s. 169-170.

vrátili z Jekaterinburgu k svojim plukom, agitovali za nezasahovanie proti „bandám“ okolo trati, vraj keď nebudú proti nim vystupovať, dajú im pokoj. Nie sú to vraj boľševici, ale eseri, nespokojní s Kolčakovou vládou. Jeden z agitátorov šíril napríklad zvesti, že Štefánik je samozvanec, lebo nie je možné, aby bol ministrom, keď ministrom národnej obrany je Václav Klofáč. Ďalší tvrdili, že rozkaz 588 uverejnený až po Štefánikovom odchode nemá s ministrom veľa spoločného. Ideovým pôvodcom podľa týchto rečí bol splnomocnenec Pavlů a podplukovník Miloš Hess. Pavlů, Kramář a Beneš vraj cenzurujú telegramy a Masaryk o ničom nevie. Vojsko sa smie riadiť len uzneseniami zjazdu, ničím iným. Pavlů sa musí dostať pod kontrolu zjazdu a vojaci musia vziať *Československý denník* do vlastných rúk.⁵⁰ V 1. a 2. prápore 1. pluku sa agitovalo za „internacionalizmus“, pretože národná otázka už prestala byť akútnou. Vzrastajúci počet vojenských deliktov od marca 1919 dávali velitelia do súvislosti s agitáciou zjazdových delegátov.

Archívy zaznamenali ďalšie stretnutie Bohdana Pavlů s delegátmi zjazdu a rotnými delegátmi 7. pluku v Tomsku. Na schôdzi, ktorá sa konala v máji, bolo asi sto účastníkov, dôstojníkov i vojakov. O slovo sa prihlásilo niekoľko veľmi radikálnych rečníkov. Delegát Adolf Kučera vyhlásil, že československé vojsko v Rusku je neschopné boja, ale zároveň sa dostalo do veľmi ťaživej vojenskej situácie. Nerozumie aké záujmy môže ešte mať československá vláda, keď ich stále necháva v Rusku.

Vysvetlenia Bohdana Pavlů nepadli na úrodnú pôdu. Delegáti požadovali jasné a jednoznačné odpovede a riešenie naďalej videli v zvolaní zjazdu, kde sami rozhodnú o všetkom. Názory sa rozdelili na stúpcov radikálneho riešenia medzi vojakmi a umierneného medzi dôstojníkmi. Radikáli boli ochotní pokračovať aj nezákonnou cestou. Znechutený Pavlů odišiel zo schôdze bez dohody: „*Jak je těžko mezi Vámi mluvit. Já musím dělat to, co mi nařizuje vláda a Vy můžete dělat co chcete! Můžete i přestoupit zákon! Je to ale férová taktika? Sjezd bude tak moudrý jako Vy!*“⁵¹

Dňa 20. mája sa v Tomsku zišlo 53 zjazdových delegátov, odkiaľ sa presunuli do Zimy. Tam ich u seba ubytoval 2. prápor 3. pluku. Na poradách v Zime vypracovali náčrt programu II. vojenského zjazdu v prípade, že by bol povolený. Jednoznačne mu dominujú obavy z ďalšieho osudu československého vojska v Rusku, znásobené množstvom povstaní a nepokojov v tyle Kolčakovej vlády. V Bohdanovi Pavlů delegáti nesprávne videli šéfa akejsi československej vlády v Rusku a chceli ho požiadať – ako splnomocnenca vlády vo vlasti – aby referoval o tom, čo robí na ochranu vojska. Mal im predložiť zmluvy, ktoré sú príčinou toho, že sú ešte stále na Sibíri. Mal poskytnúť informácie o názoroch spojencov na pobyt československého vojska v Rusku, dôkazy o informáciách, ktoré odovzdáva do vlasti. Žiadali splnomocnenca, aby okamžite urobil diplomatické kroky na okamžitý odchod vojska na východ s „úpenlivou prosbou“ spojencom o ich dopravu. Zopakovali žiadosť, aby v platnosti ostali ustanovenia a poriadok, ktoré prijal 1. vojenský zjazd. A napokon, aby boli pri vojsku prítomní predstavitelia politického zastupiteľstva

50 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

51 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, b. č. Úryvky a poznámky ze schůze sjezdových delegátů a rot. delegátů s představitelům vlády Č. sl. republiky Boh. Pavlů, Tomsk 2. května 1919.

československej vlády na Rusi, vojenský veliteľia a zástupcovia dôstojníckeho zboru. Vláda Československej republiky mala byť informovaná o tragickom postavení vojska, jeho úplnom vyčerpaní, nechuti k ďalším bojom a želaní vrátiť sa okamžite domov bez boja a ďalších strát na životoch.⁵²

Nelegálny zjazd vojska bol zvolaný do Irkutsku. Generál Syrový ho zakázal, dal zatknúť troch odbojníkov a nariadil blokovať delegátov zjazdu. Pokračovanie malo charakter otvorenej vzbury. Tri roty štvrtého pluku sa prebili zo stanice Inokentievská do Irkutsku. Zatkli dôstojníkov a pod vedením vojaka Abelesa oslobodili zajatcov. V noci z 11. na 12. júna si zjazd zvolil výkonný výbor, ktorý nariadil prvej divízii ťažkého delostrelectva, aby sa sústredila do Irkutsku. V Inokentievskej sa na jej prepravu zmocnili dvoch lokomotív.⁵³

Do Irkutsku si vynútil vstup ešalón 3. práporu 4. pluku, vedľa vlaku klusali jazdci. Rušeň bol vyzdobený vencami, vetvami a veľkým „D“ (dobrovoľník). Išiel tendrom vopred, stáli na ňom ozbrojení vojaci s granátmi a bombami. Vlak ostal v stanici a za asistencie početných divákov sa vojaci vybrali oslobodiť internovaných. Nastali ďalšie presuny vlakov medzi stanicami Inokentievskaja, vzdialenou len niekoľko kilometrov, a Irkutskom. Vzbúrenci si pod hrozbou sily vynútili odovzdanie niekoľkých rušňov a premiestňovali vojakov do Irkutsku. V niektorých ešalónoch vojaci zatkli dôstojníkov a velenie odovzdali svojmu kamarátovi (napríklad istému Weisovi). Vzbúrenci prevzali kontrolu nad stanicou Inokentievskaja a so zbraňou v ruke kontrolovali československé telefonické spojenie, postavili ozbrojencov k československému veliteľovi stanice aj k ruskému náčelníkovi stanice a ozbrojená hliadka sa prechádzala na peróne. „Revolučný štáb delegátov“ poslal zo stanice Inokentievskaja telegraficky pozvánky na zjazd chýbajúcim delegátom. Dňa 12. júna vyhlásil vojenský zjazd v Irkutsku za oficiálne otvorený. Delegáti, ktorí sa už dávno dožadovali zastúpenia v redakcii *Československého denníka*, pretože vraj publikuje štvanice Bohdana Pavlů, vyslali 13. júna dve roty 4. pluku, aby obsadili jej sídlo vrátane tlačiarne. Velil im delegát Skála, strelci boli vyzbrojení bombami, opásaní boli guľometnými pásmi. Jedna rota vnikla do budovy, druhá ostala na dvore. Vynútili si postupne vstup do redakcie, tlačiarne a do miestností informačno-osvetového odboru. Delegát Skála vyhlásil, že na rozkaz zjazdu preberá všetko do správy tohto najvyššieho orgánu vojska.⁵⁴ Listinu, ktorá tento fakt mala potvrdiť, mu však nikto nepodpísal. Náčelník informačno-osvetového odboru Josef Kudela vyhlásil, že pod terorom pracovať nebude a so všetkými pracovníkmi opustili podnik. Vzbúrenci nemali poruke alternatívne riešenie, zjazd radšej obidve roty odvolal. Na druhý deň *Československý denník* v redakcii so starým zložením vyšiel ako zvyčajne.

Náčelníci Zvláštného zboru si síce uvedomovali vzrastajúce napätie vo vojsku, ale otvorená vzbura prekonala ich najhoršie očakávania. Dvanásteho júna sa zišli neďaleko od miesta, kde zasadal zjazd, vo vile na Sukačevskej rošči u Jana Syrového. Bohdan Pavlů trval na tom, že zjazd nemôže legalizovať, ale vzhľadom na nezvládnutie situácie

52 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

53 SKÁCEL (1926), s. 208-210.

54 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

vzdal sa svojho úradu. To isté urobil vrchný veliteľ československého vojska na Rusi Jan Syrový a náčelník Vojenskej správy Zvláštného zboru Rudolf Medek. Nevzdali sa však pôsobenia na tých príslušníkov vojska, ktorí na rebélii podiel nemali. Príslušníci 1. pluku, kde slúžili dobrovoľníci, ktorí vstúpili do československých oddielov medzi prvými, boli citliví na argumenty o rozkole v čs. vojsku a na hrozbu, že sa dostanú opäť do zajateckých táborov. Vlastnoručnými podpismi potvrdili, že sa bezvýhradne podriaďujú Československej vláde vo vlasti a všetkým jej orgánom v Rusku.⁵⁵

Delegáti zjazdu začali hľadať východisko zo situácie na základe kompromisu. Nadviazali so Zvláštnym zborom (Pavlů, Medek, Suchý, Syrový) spojenie cez sprostredkovateľa JUDr. Václava Němca.⁵⁶ Poslali po ňom 11 podmienok, za ktorých by boli ochotní likvidovať celú aféru. Hneď v druhej z nich žiadali osobné zmeny vo vedení, ktoré sa týkali Bohdana Pavlů, Rudolfa Medka, podplukovníka Žáka, Bohuslava Závadu a Alexeja Eisenbergera.⁵⁷ Zo slov sprostredkovateľov delegáti usúdili, že ich podmienky sú v zásade prijateľné. Súhlasili preto, že 14. júna o 18. hodine delegáti vyšlú niekoľkočlennú deputáciu k splnomocnencovi vlády, na ktorej dosiahnu definitívnu dohodu. Na stretnutí so splnomocnencom boli prítomní sprostredkovateľ major Němec, dr. Viktor Svoboda na jednej a delegáti zjazdu Josef Řepka, Václav Jáša, Adolf Kučera, Antonín Bednář, Bohumír Košina a Josef Kopačka na druhej strane. Na začiatku stretnutia Pavlů uviedol, že chce, aby nebolo víťazov ani porazených. Pripomenul, že podal demisiu a vystúpenie vojska sťažilo jeho situáciu. Hlavnou úlohou ostáva „likvidovati náš pobyt zde a odpraviti vojsko do vlasti.“⁵⁸ Delegátom dal na vedomie, že svojím vystúpením prevzali zodpovednosť voči vojsku i voči vláde, vzbudili rozruch spojencov, Japonci sú dokonca pripravení zasiahnuť. Treba porozmýšľať ako vec urovnať a vrátiť sa do pôvodného stavu. Rozhovor pokračoval v pokojnom tóne. Řepka, jeden z najväčších rebelov, opísal obsadenie *Československého denníka* a priľahlých lokálov, zdôrazniac, že ku konfliktu s miestnymi ruskými autoritami nedošlo, len k menšej potýčke medzi čs. vojakmi. Potom sa rokovalo o zjazdových požiadavkách. Delegáti chceli evakuovať Omsk a celé územie na západ od tohto sídla Kolčakovej vlády a stiahnuť čs. vojsko až po Novonikolajevsk. Pavlů im vysvetľoval ťažkosti, na ktoré naráža evakuácia. Od januára vo Vladivostoku márne čakali na lodnú dopravu invalidi a boja neschopní príslušníci vojska. Pavlů dokazoval, že zásobovanie vojska nedovoľuje opustiť oblasť Barnaul – Bijsk, ktorá mala priame spojenie s bohatými oblasťami v predhorí Altaja, ani bohaté okolie Kurganu. Ani požadované nasadenie Poliakov, Rumunov a Juhoslovanov na najnebezpečnejšie úseky magistrály a jej okolia nemohlo otvoriť čs. vojacom bezproblémový presun za Irkutsk k Bajkalu a ďalej na východ. Pavlů mohol prisľúbiť, že bude pracovať na tom, aby ich pri ochrane magistrály vystriedali čo najskôr spojenci.

55 SAK, Robert. *Anabáze. Drama československých legionáři v Rusku (1914 – 1920)*. Praha : Nakladatelství H & H, 1996, ISBN 80-85787-86-5, s. 133.

56 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 6575.

57 Citácia všetkých podmienok por. KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce* (1928), s. 351-352.

58 VÚA-VHA, f. MV – Politický oddíl, k. 6, č. 4075.

Delegáti potom prešli k záležitosti *Československého denníka*, pretože vplyv v redakcii považovali za otázku prvoradej dôležitosti. Navrhovali, aby sa rozšírila o Františka Vladimíra Lonského (4. pluk), Adolfa Kučeru (7. pluk), Václava Perglera, štvrté konkrétne meno chceli oznámiť ďalší deň. V dlhšej debata navrhli aj výmenu šéfredaktora. Právomoci predchádzajúceho šéfredaktora Josefa Kudelu sa mali obmedziť na funkciu náčelníka Informačného odboru. Pavlů pripomenul, že pre redakciu je záväzné kolektívne rozhodovanie.

Zrejme pod vplyvom boľševických hesiel delegáti sa dožadovali odhalenia „tajných zmlúv“ s vládou Kolčaka, zmlúv so spojencami o dodaní potrebnej tonáže na prevoz vojska do vlasti. Dvaja delegáti mali dokumenty preskúmať a ostali by u splnomocnenca ako radcovia. Navrhli, aby si Pavlů vybral dvoch zo štvorice navrhovaných (Řepka, Jáša, Kopačka, Bednář). Chceli poslať telegram prezidentovi republiky T. G. Masarykovi o zúfalej situácii vojska, jeho totálnej vyčerpanosti a nástojčivej túžbe vrátiť sa do vlasti. Pavlů sa ich spýtal, kedy mu text telegramu dodajú – odpoveď znela zajtra; pripomenul im tiež, aby zároveň predložili politický a evakuačný plán.

Delegácii ležala na srdci aj otázka posolstva z vlasti. Vyslanie kompetentných ľudí k vojsku na Sibír navrhoval už M. R. Štefánik v decembri 1918 a odvtedy to v telegramoch do Prahy (posielaných zväčša cez Paríž) opakoval Pavlů aj generál Janin. Adolf Kučera tlmočil na rokovaní žiadosť zjazdu, aby posolstvo z Československej republiky – čakalo sa, že na jej čele bude vrchný inšpektor Československej armády Svatopluk Machar – bolo správne informované o želaniach vojska. Preto zjazd navrhoval vytvoriť komisiu zloženú z pätnástich členov. Desiati by pracovali v ústredí, traja by sa venovali zbieraniu informácií vo vojenských jednotkách a dvaja by išli Macharovi naproti. Pavlů vyjadril názor, že postačí aj desaťčlenná komisia.

Potom sa prešlo k rozprave o nariadeniach, ktoré dráždia vojsko. Konkrétne to bolo zvyšovanie slúžneho, kde sa prehĺbili rozdiely medzi jednoduchými vojakmi a dôstojníkmi. Nespokojnosť nastala aj pre povyšovanie do vyšších vojenských hodností. Nenaplnili sa ambície všetkých; tí, čo neuspeli, závideli a záležitosť vyvolala veľa zlej krvi. Delegáti chceli zvýšiť diéty pri pracovných cestách. Pokračujúca inflácia na Sibíri, kde sa používali vo finančnom styku „kerenky“ i miestna mena, ktorá sa prepočítavala na doláre, francúzske franky či japonské jeny, vyvolávala totiž zdražovanie potravín a základných životných potrieb. Pavlů uviedol, že žiadal československú vládu, aby sama určila plat vojakom. Zatiaľ sa postupuje zákonnou cestou, vojaci majú rešpektovať rozkazy a môžu sa odvolať k vláde. On podal demisiu a nebude vydávať nijaké politické príkazy. Vojenské rozkazy sú v kompetencii vojenského vedenia, za vojsko sú zodpovední jeho velitelia.

Delegáti uznali, že do stratégie hovoriť nebudú, takže sa napokon hovorilo o zrušení zákazu komitétov a zastupiteľských orgánov vo vojsku. Pavlů odmietol prijať vyhlásenie „bývalých poslancov“ (čiže 2. nezákonného zjazdu vojska) a žiadal od prítomných, aby uznali príkaz a nechali všetko na rozhodnutie vlády. Vyjadril ochotu na vecné ústupky, ale nezákonnosť vylúčil. Prítomní potom zoštylizovali vyhlásenie, ktoré na druhý deň publikoval *Československý denník*.

„[...] Podepsaní prohlašují, že přiznávají zákonnou platnost všech příkazů a nařízení vlády Československé republiky i jejich orgánů, jim se podřizují a všemožně přispějí k tomu, aby v řadách našeho vojska zachován byl klid a pořádek. Bereme na vědomí, že jest zabezpečeno, že veškeré stížnosti přání a žádosti budou předány na rozhodnutí vlády Československé republiky a také předneseny delegaci Národního shromáždění.“⁵⁹

V zápise z rokovania niet zmienky o tom, že by delegáti konali pod nátlakom. Jaroslav Kratochvíl na základe spomienok prítomného Václava Svobodu tvrdí, že do miestnosti vstúpil generál Syrový a tlmočil odkaz japonskej misie, ktorá sa dožaduje správy o ukončení aféry. Z obavy pred japonskou intervenciou delegáti podľahli ultimatívnej žiadosti Bohdana Pavlů o „dokument, že je u nás klid.“⁶⁰

Zjazd napriek obavám o „vyjednané ústupky“ rokoval ďalej. Dňa 15. júna delegáti s prizvanými hosťami pokračovali v príprave svojich materiálov – na doplnenie redakcie *Československého denníka* navrhli piatich ľudí,⁶¹ do komisie s povinnosťou zbierať materiály a pripravovať návrhy pre delegáciu z vlasti desiatich členov.⁶² Jaroslav Kratochvíl, nominovaný do redakcie, práve koncipoval text telegramu prezidentovi Masarykovi a upokojujúcu výzvu vojsku, keď sa dostavil československý veliteľ mesta Irkutsk. Vyhlásil, že z poverenia hlavného veliteľa majú bratia delegáti ostať na mieste, pod dozorom poddôstojníka, ktorého určí veliteľ „slováckého tábora“. Jeho úlohou bolo zároveň zabrániť každej agitácii vo vojsku. Nariadenie o internovaní zjazdu platilo do príchodu generála Janina. Napriek platonickým protestom, ktoré posádka v stanici Inokentievskaja poslala Janinovi a Pavlů, sa na tomto fakte nič nezmenilo.⁶³

Po informáciách plukovníka Vojtěcha Vladimíra Klecandu o udalostiach sa generál Janin ponáhlal do Irkutska. Oznamil, že telegraficky informuje T. G. Masaryka a E. Beneša a očakáva od nich skoré direktívy. Demisiu Bohdana Pavlů neprijal: „*Jménem presidenta Masaryka a československé vlády, na jejichž rozkaz jsem přijel do Sibiře, úředně nařizují všem, aby zůstali ve svých úřadech a nezasazovali vlasti osudnou ránu.*“⁶⁴ Vo svojom prvom telegrame Klecanda nevyklučoval, že aktuálne politické a vojenské vedenie rebeli zatknú. Ale keď Janin vystúpil 16. júna na irkutskej stanici, československé vojenské velenie malo záležitosť už pevne v rukách. Generál Syrový oboznámil Janina v budove

59 Tamže.

60 KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce* (1928), s. 354.

61 F. Vladimír Lonský (4. pluk, 6. rota), Adolf Kučera (7. pluk, 8. rota), major Jaroslav Kratochvíl (veliteľ 6. pluku), Ladislav Mužík (10. pluk, telef. rota), Ján Hlavatý – za Slovákov, (9. pluk, v dôstojníckom kurze Slud'anka). VÚA-VHA, f. MV – politický oddíl, k. 6, č. 4080.

62 Josef Kopačka (7. pluk, 10. rota), Antonín Bednář (6. pluk – štáb), Václav Jaša (10. pluk 7. rota), Josef Řepka (2. delostrelecký pluk), Václav Svoboda (9. pluk, hospodárska jednotka), Josef Sotolář, (12. pluk, 2. guľometná rota), Vladislav Sýkora (7. pluk, 7. rota), Karel Bazal (5. pluk 9. rota), Boh. Košina (8. pluk hospodárska rota, odvelený do štábu zboru), Antonín Moravec (1. delostrelecký pluk, 3. ľahká batéria). K týmto desiatim boli ešte pripojení dvaja pôvodne náhradníci, ktorí však dostali normálne poradové čísla 11. Valdhauser (4. pluk 10. rota) a Václav Millner (1. pluk, 10. rota). VÚA-VHA, f. MV – politický oddíl, k. 6, č. 4080.

63 KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce* (1928), s. 355-356.

64 Tamže, s. 358; JANIN, Maurice. *Moje účast na československém boji za svobodu*. Praha, bez dáta vydania, s. 260-261.

veliteľstva so spôsobom riešenia záležitosti. Zdôraznil vyhlásenie zjazdových delegátov, že uznávajú všetky rozkazy vlády a jej orgánov, čiže vzdávajú sa odboja proti zákonnému vedeniu. Tým Syrový pokladal vnútorné spory za skončené. Táto správa sa na ďalší deň objavila v tlači.⁶⁵

Generál Janin navštívil 18. júna internovaných delegátov; boli ubytovaní v barakoch, ktoré predtým slúžili 13. pluku a mali v nich voľnosť pohybu.⁶⁶

Janin dal 21. júna odzbrojiť a internovať vojakov troch rôt 4. pluku, ktorí sa na vzbure aktívne podieľali.⁶⁷ O dva dni neskôr veľmi prísne oslovil vojakov dvoch ťažkých a jednej poľnej batérie, ktoré sa previnili vzburou a dali sa do pohybu na rozkaz zjazdu.⁶⁸ Nariadil podrobné vyšetrovanie a konkrétne zistenie tých vinníkov, ktorí nariadili svojvoľné preskupovanie vojska. Mali byť súdne stíhaní.⁶⁹ Delegáti nezákonného zjazdu sa ocitli najprv v irkutskom väzení, potom ich v dvoch vagónoch odviezli do Vladivostoku. Tam v ruských kasárňach päťdesiattri delegátov čakalo na príchod delegácie Národného zhromaždenia.

Edvard Beneš v mene vlády ČSR telegramom datovaným 24. júna a do Irkutsku doručeným o päť dní neskôr oznámil vojsku, že 20. júna sa posolstvo nalodilo v Marseille. Nesie vojsku podrobné odkazy a direktívy. Beneš reagoval aj na správy o udalostiach v Irkutsku. Spomenul, že začal oficiálne rokovať so spojencami o rýchlom poskytnutí dopravných prostriedkov a každý nepremyslený čin vojska mu túto úlohu sťažuje. „*Řád existující v naší domácí armádě nepřipouští samovolné odstranění vojskem náčelníků stanovených vládou. Národ vždy jen s obdivem patřil na vás, čerpaje příklad z vaší obdivuhodné chrabrosti a ukázněnosti. Trpce by nesl každé prohřešení proti těmto základním pojmům každého pořádku. Vlast chce, aby váš legendární pochod Sibíří zůstal zářným příkladem a jako takový byl zachován dějinám. Žádá vás však a velí sám, abyste neutráceli víry v ní, neboť největší starostí je váš osud a váš návrat domů. Brzké podepsání míru umožní to v dohledné době. Necht' pak uvítáme své osvoboditele jako armádu vítěznou.*“⁷⁰

Telegram sa čítal vo všetkých vojenských jednotkách ihneď po doručení.

65 SAK. *Anabáze*, s. 134.

66 JANIN, Maurice. *Moje účast*, s. 265-266.

67 Sám to vylíčil takto: „21. června. Dopoledne jsem byl v Batěřejné podívat se na ty tři roty, které začaly všechn ten nepořádek. Oslovil jsem je 'pánové', dodávaje, že po tom, co provedli, nemají už práva na oslovení 'bratři'. Mluvě jako přítel jejich národa, a ne jako velitel, vyjádřil jsem jim svoji hlubokou bolest, že musím navštívit čsl. vojsko za takových okolností, bolest, kterou zavinilo jejich jednání, které ublížilo národu v očích celého světa. Pro čest armády a národa Československého, takový skutek nemůže zůstat nepotrestán. Ale i když je trestám, uvědomuji si, že jsou lidé rozčilení, unavení a nemocní, kterým je nutno dopřát odpočinku a oddechu. Odevzdají zbraně svému plukovníku a budou posláni do nějaké klidné ubikace. Odpor by byl zbytečný, neboť v případě potřeby by se použilo násilí. Ale doufám, že provedením rozkazu ukáží, že přece jen si zachovali české srdce. Nato jsem odešel.“ JANIN, Maurice. *Moje účast*, s. 267.

68 Tamže, s. 268.

69 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 6, č. 6575. Správa vyšetrojúceho sudcu Bedřicha Skuthana Irkutsk 27. 8. 1919.

70 Telegram publikovaný In JANIN, Maurice. *Moje účast*, s. 271.

Dňa 27. júna v Irkutsku zasadol Zvláštny zbor za účasti generála Janina. Na dlhej popoludňajšej schôdzi rokoval Pavlů, Syrový, Medek, Šíp a rad úradníkov Vojenskej správy. Rozhodli o čiastočnej reorganizácii Zvláštného zboru. Medek požiadal o návrat do vlasti. Vojenská správa Zvláštného zboru sa zrušila. Jej kompetencie prevzal sčasti Pavlů sčasti Syrový, inšpektorát vojenských škôl priamo generál Janin. Zvláštny zbor rozhodol, že vykoná pravidelné návštevy vo vojsku a vyzve mužstvo, aby určilo na evakuáciu v prvom rade unavených a chorých. Práve na tejto schôdzi sa definitívne rozhodlo o tom, že zjazdových delegátov a odzbrojené vojsko pošlú do Vladivostoku. Tam všetko potrebné zariadi generál Stanislav Čeček.⁷¹

Postavenie Bohdana Pavlů sa navidomoči upevnilo. Do Omska sa vracal tým istým vlakom ako generál Janin. Tam sa vozil na parádnej bielej limuzíne, ktorú mu francúzska misia poskytla z vlastných dodávok. Od začiatku marca 1919 zastupiteľstvo Československej republiky v Rusku na čele s Bohdanom Pavlů užívalo vlak, ktorým sa predtým na Sibíri prepravoval M. R. Štefánik.⁷²

Pavlů si bol vedomý, že nespĺnil ani tie menšie ústupky, ktoré delegátom zjazdu prisľúbil. Ale nedá sa mu vyčítať, že by nedbal o čo najlepšiu kondíciu a čo najmenšie straty na zdraví a životoch bratov dobrovoľníkov, z ktorých boli zrazu československí vojaci. Niesol za nich plnú politickú zodpovednosť. Nevystavoval ich zbytočne riziku. Dbal o ich dobrú stravu⁷³ a čo najlepšiu lekársku starostlivosť. S delegátmi zjazdu rokoval trikrát, v apríli v Jekaterinburgu, v máji v Tomsku a napokon v júni v Irkutsku. Rokoval s nimi neoficiálne, lebo zjazd zvolali delegáti, ktorí odmietli splniť rozkaz generála Štefánika a generála Syrového. Pavlů nelegálny zjazd nemohol uznať, ale nikto zo Zvláštného zboru nechcel hnať konflikt na hranu noža. Veď neposlúchnutie rozkazu a presun vojenských jednotiek bez rozkazu ich veliteľov sa dalo hodnotiť ako vzbura, čiže vinníci mohli skončiť pred rýchlym vojenským súdom. Taký škandál však nechcel nikto – ani Pavlů ani Janin.

Napriek vyššie spomenutému telegramu E. Beneša, v ktorom sa okrem iného písalo, že úloha československého vojska v Rusku je už splnená, na mierovej konferencii v Paríži sa opäť špekulovalo o tom, ako ho využiť. V liste, ktorý Beneš adresoval Winstonovi Churchillovi 23. júna, uvažuje o dvoch možnostiach „repatriácie“ čs. vojska. Opäť išlo o rozdelenie síl. Takých 20 000 mužov by mohli poslať cez Vladivostok, ostatných 30 000 by sa presvedčilo, že táto cesta je zdĺhavejšia ako tá cez Perm, Viatku a Archangelsk. Musela by sa však vyvinúť veľká presvedčovacia aktivita, aby vojaci verili, že idú domov,

71 JANIN, Maurice. *Moje účast*, s. 270.

72 VÚA-VHA, f. MV v Rusku – politický oddíl, k. 2, č. 942.

73 Na pripomienku zástupcu 7. pluku, aby sa peniazmi na stravu a oblečenie šetrilo, Pavlů odpovedal: „Penězi se neplývá. Není plýváním, když dáva se lidem vydatná strava, neboť to jest nejracionálnějším prostředkem, jak udržeti v zbrani vojsko. Naopak, odpírání vydatné stravy bylo by plýváním národním majetkem vyjádřené pouze jinou formou.“ VÚA-VHA, f. MV – politický oddíl, k. 6, bez čísla.

a nie bojovať proti boľševikom. Beneš tieto možnosti predložil T. G. Masarykovi,⁷⁴ a tiež telegraficky čs. vojsku v Rusku. Bohdan Pavlů odpovedal memorandom, ktoré politicky a psychologicky zdôvodnilo nevhodnosť takého rozhodnutia. Politicky bolo v rozpore s príkazom zosnulého generála Štefánika, ktorý určil čs. vojsku úlohy v tyle. Z psychologického hľadiska „*rozhárané vnitřní poměry ruské – nehledíc ke zjevné nevraživosti jistých ruských kruhů k našemu vojsku, která otravuje našim vojákům pobyt na Rusi – způsobily takový stav v československém vojsku, že jen s velikou námahou podařilo se zachovati jeho jednotu a pořádek, a nelze nyní počítati na úspěch akce pro návrat na frontu. [...] Za těchto okolností agitace pro návrat čsl. vojsk na frontu zdá se mi bezúspěšnou*“.⁷⁵

Na prelome júla a augusta 1919 Pavlů usporiadal informačné porady postupne pre zástupcov troch československých divízií. Najprv sa stretol s 2. divíziou v Omsku (22. 7. 1919), potom 1. augusta so zástupcami 3. divízie v Krasnojarsku a o štyri dni neskôr so zástupcami 1. streleckej divízie v Irkutsku (5. 8. 1919). Prvou otázkou bola na všetkých poradách evakuácia armády. V zásade o nej rozhodla vláda v júni 1919, tak ako pôvodne sľúbila – v Rusku ponechala čs. vojsko do podpisu mierovej zmluvy v Paríži. Nepredpokladalo sa, že rokovania budú trvať tak dlho. Pavlů upozorňoval, že napriek tomu sa nedá očakávať, že doprava vojska sa bude dať uskutočniť v krátkom čase. Na porade v Omsku sa teoreticky ešte uvažovalo o preprave časti dobrovoľníkov k Denikinovi. Po jeho porážkach a ústupe ďaleko na juh však táto možnosť odpadla. Vo vzdialenom Krasnojarsku a Irkutsku sa už o nej vôbec nehovorilo. Na každej porade sa v nejakej podobe objavili irkutské udalosti. Niekde ako otázka o osude internovaných, inde ako úvaha do akej miery boli tieto udalosti prejavom prítomnosti boľševizmu vo vojsku. Pavlů trval na tom, že celá záležitosť veľmi poškodila prestíž československého vojska v očiach medzinárodnej verejnosti. Nemyslí si však, že naše vojsko je boľševické a nechce vyrábať mučeníkov. Konečné rozhodnutie v záležitosti internovaných prenecháva na rozhodnutie prichádzajúceho posolstva. Približné zloženie delegácie oznámil v Krasnojarsku 1. augusta. Vtedy už bolo posolstvo v Šanghaji. Na čele bol F. V. Krejčí, bol tam spisovateľ Jaroslav Hilbert, inžinier Z. Krivoš, a tiež Josef David, šesť chirurgov a jeden zverolekár. V Irkutsku konštatoval, že niektoré mená členov posolstva prišli skomolené. V 1. divízii sa veľká pozornosť venovala situácii na Kolčakovom fronte s boľševikmi. Napriek tomu, že sa neustále zhoršovala, Pavlů konštatoval, že vrchný vládár oficiálne o pomoc československé vojská nepožiadala a právne ich k tomu nič nezaväzuje. Odchod československého vojska zo Sibíri viazal na zabezpečenie ochrany magistrály zo strany Japoncov či Američanov, ktorí ho tiež sľubovali.⁷⁶ Evakuačnú komisiu vo Vladivostoku

74 Porovnaj na túto tému korešpondenciu E. Beneša s Winstonom Churchillom 23.6.1919. In: *Dokumenty československé zahraniční politiky A/2/1. Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum – Historický ústav AV ČR, 2001, ISBN 80-246-0238-5/nakladatelství Karolinum, dok. 267, s. 384–386; tiež telegram E. Beneša T. G. Masarykovi, tamže, dok. 267, s. 386.

75 Telegram Pavlů Benešovi, Irkutsk 26. 6. 1919. Publikovaný in: SKÁCEL (1926), s. 195.

76 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 6, b. č.

zriadil už 13. augusta 1919.⁷⁷ Napriek tomu váhal a niekoľkokrát žiadal československú vládu o povolenie náboru dobrovoľníkov, ktorí by mohli zasiahnuť na západe a odvrátiť konečný pád Kolčakovej vlády.⁷⁸

Zloženie dlho očakávanej delegácie z vlasti generála Syrového zarazilo. V priamom telegrafickom rozhovore položil Bohdanovi Pavlů túto otázku: „*Jsou tu jména David a Janík námi odpravení dobrovolci anebo je to jenom náhoda?*“ Brat plnomocník na to: „*Je to fakt.*“ A keď vybavili všetko potrebné na plánovanú schôdzu, Pavlů končí: „*Těším se na Irkutsk a urguji z vlasti vyřízení žádosti o propuštění. Finita la commedia. Konec. Na zdar.*“⁷⁹

Socialisti kapitán František Janík a kapitán Josef David boli totožní s osobami, ktoré Štefánik ako nespoľahlivých poslal v decembri 1918 z Jekaterinburgu do vlasti.

Odchod Pavlů do republiky nenastal okamžite. Posolstvo sa vylodilo vo Vladivostoku 12. augusta 1919. V. Girsu vykreslil Krejčímú veľmi pesimistický obraz postavenia čs. armády v Rusku. Spojenectvo s Kolčakovým režimom ukazuje čs. vojsko v nepriaznivom svetle v očiach demokratickej a socialistickej ľavice. Armáde hrozí vnútorný rozvrat – v júni v Irkutsku došlo bezmála k bratovražednému boju. „*Politický náš plnomocník v Irkutsku Bohdan Pavlů podal následkem těchto událostí demisi, jejíž vyřízení se z Prahy očekává, a zde ve Vladivostoku jest internováno 53 delegátů II. vojenského sjezdu, jehož legalita a pravomoc byly právě předmětem vášnivých sporů, jež vedly pak k zmíněnému irkutskému pokusu vzpoury. Celá armáda [...] na poselstvo z vlasti vkládá také rozhodnutí této sporné věci.*“⁸⁰ Napriek tomu internovaní ostali naďalej tam, kde boli – zavretí na Ruskom ostrove.

Podľa poverenia ministra národnej obrany ČSR Václava Klofáča posolstvo malo organizovať a urýchliť návrat československého vojska do vlasti. Potom sa malo usilovať o repatriáciu zajatcov akejkoľvek národnosti s domovskou príslušnosťou v Československej republike. Beneš k tomu pripojil ďalšie úlohy: povzbudzovať čs. vojakov a zlepšovať im náladu, informovať armádu na Sibíri o situácii v republike, odovzdať politickému vedeniu na Sibíri informácie o všeobecnej československej politike vo vzťahu k Rusku a spojencom, oznámiť postoj československej vlády k prípadnej vojenskej akcii či návratu vojska do vlasti. Členovia posolstva sa mali zúčastňovať na rokovaníach o týchto otázkach, ale konečné rozhodnutia v principiálnych otázkach podliehali súhlasu pražskej vlády.⁸¹

Pavlů sa stretol s F. V. Krejčím a celým posolstvom v Irkutsku 27. augusta 1919. Po návštevách u jednotlivých posádok a v mestách, ktoré boli pod ich ochranou, videl

77 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 9, rozkazy, č. 5392.

78 Bližšie FERENČUHOVÁ (2021), s. 220 – 237.

79 VÚA-VHA, MV – polit. oddíl, k. 2. Zápis telegrafického rozhovoru gen. Syrový – Bohdan Pavlů, Krasnojarsk 1. 8. 1919, b. č.

80 KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*. Praha : Nákladem Památníku Odboje, 1922, s. 32-33.

81 *Češko-Slovackij (Čechoslovackij) korpus 1914-1918. Dokumenty i materialy*, t. 2, dok. 434. Sprievodný list B. Pavlů a poverovacie listiny člena národného zhromaždenia F.V. Krejčího vedúceho čs. posolstva v Rusku, s. 701-702.

Krejčí dobre zorganizovanú a dobre zásobenú armádu v plnej vojenskej sile.⁸² Čo sa týka stravy a základných životných potrieb, konštatoval, že situácia na Sibíri bola oveľa lepšia ako v republike, keď odtiaľ v júni odchádzali.⁸³ Uvítanie bolo srdečné a prosté; Krejčí neprejavil voči zavalitému Bohdanovi Pavľu s detsky ružovou tvárou nijakú antipatiu. Syrového teplý a melodický hlas sa mu zapáčil; keďže v bojoch stratil oko, pripomínal mu husitského veliteľa Jana Žižku. Škriepky vyvolávali František Janík a Josef David, starí Bohdanovi známi. Rokovania Krejčího so Syrovým a Pavľu sa týkali najmä evakuácie a obidve strany sa zhodli na tom, že konečné riešenie má v rukách čs. vláda a spojenci. Podobnú vyhýbavú odpoveď dal Krejčí vyslancom Kolčaka, ktorí sa uchádzali o aktívnejšiu podporu československého vojska. Ruské noviny jeho odpoveď interpretovali ako príslub, že čs. vojská ostanú na Sibíri, kým to bude Rusko potrebovať. Posolstvo odcestovalo z Irkutsku 10. septembra 1919 a definitívne sa rozhodlo, že Kolčaka v Omsku nenavštívi.⁸⁴

Pavľu a Syrový sprevádzali Krejčího a ďalších členov posolstva na návštevách u jednotlivých posádok v tepluškách až po Nižne-Udinsk. Benešov telegram zo 17. septembra s direktívou sústrediť vojsko vo Vladivostoku zastihol Krejčího v Novonikolajevsku, v najzápadnejšom bode jeho cesty po Sibíri.⁸⁵ Bezprostredne potom pricestoval generál Janin a Bohdan Pavľu na poradu ako realizovať Benešov pokyn. Zhodli sa na tom, že vláda chce uskutočniť rýchlu koncentráciu vo Vladivostoku s demonštračným úmyslom, že chce mať légie doma. Vláda im nemôže vyčítať, ak na mieste prispôbia uskutočnenie direktívy skutočným podmienkam. Janin i Pavľu zhodne tvrdili, že striktné uskutočnenie Benešovej direktívy je neuskutočniteľné, a to kvôli ťažkostiam komunikačným, zásobovacím a ubikačným. Množstvo vojakov videlo v okamžitom presune do Vladivostoku skôr opätovné vyslanie na front – tentoraz amurský – kde Japonci ťažko zápasili s partizánskymi oddielmi, než ukončenie bojov. Pavľu uvažoval o tom, že časť jednotiek by sa mohla presunúť na západ. Na rozdiel od iných členov posolstva, Krejčí ho do určitej miery chápal.⁸⁶

V ten istý deň, keď si Kolčak robil nádeje na skorú vojenskú pomoc od najodhodlanejších československých dobrovoľníkov, 31. októbra československá ministerská rada rozhodla, že Bohdana Pavľu povolá do vlasti, aby tam podal podrobnú správu a eventuálne sa zúčastnil na prípravných prácach, ktoré bude treba vykonať v súvislosti so skorým návratom armády do vlasti. Pred odchodom mal Pavľu v dohode s generálom Syrovým a posolstvom urobiť potrebné opatrenia na zabezpečenie vedenia politických a vojenských záležitostí v Rusku. Telegram, ktorý podpísal Beneš, bol doručený Bohdanovi Pavľu do Irkutsku 2. novembra 1919.⁸⁷

82 KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*, s. 145.

83 *Češko-Slovackij (Čechoslovackij) korpus 1914-1918. Dokumenty i materialy*, t. 2, dok. 426, s. 692-694.

84 KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*, s. 65-86.

85 Tamže, s. 129.

86 Tamže, s. 131-132.

87 AMZV ČR, SA, f. Bohdan Pavľu, k. 1, č. 9127, telegram Paríž 31.10.1919, Irkutsk 2.11.1919.

Svoj odchod do vlasti Pavlů oficiálne ohlásil na porade vo svojom vagóne v Irkutsku 9. novembra 1919, na ktorej sa zúčastnil generál Syrový, všetci vedúci odborov ministerstva vojenstva a F. V. Krejčí. Pavlů na nej požiadal o prijatie demisie, ktorú podal už po júnových nepokojoch vo vojsku a internovaní vzbúrencov. Navrhol Krejčímu, aby prijal miesto náčelníka Vojenskej správy, ktorá riadila vojenský referát, finančnú správu, právny referát, informačno-osvetový odbor a vrchnú kontrolu. Krejčí s týmto riešením súhlasil, pretože táto pozícia bola oveľa vhodnejšia na riešenie evakuácie armády ako jeho dovtedajšia funkcia vedúceho československej delegácie. Girsu mal prevziať diplomatickú časť agendy a prevziať úrad dočasného politického splnomocnenca ČSR v Rusku.⁸⁸ Pavlů požiadal 17. novembra telegraficky Beneša o súhlas s rozdelením svojich dovtedajších kompetencií medzi Girsu a Krejčího a žiadal o poslanie odpovede priamo V. Girsovi, keďže na ďalší týždeň odchádza do vlasti cez Ameriku.⁸⁹ Nariadenie splnomocnenca Československej republiky v Rusku vydal Pavlů v Irkutsku 18. novembra 1919. Podrobne v ňom spracoval povinnosti a kompetencie jednotlivých úradov v Rusku. Poslanec Krejčí okrem funkcie náčelníka vojenskej správy naďalej zostal vodcom posolstva v zmysle príkazu ministerstva národnej obrany čís. 270 No pres / parl. zo dňa 13. júna 1919. Pomer medzi náčelníkom vojenskej správy a veliteľstvom československého vojska na Rusi sa riadi podobnými zásadami a predpismi platnými v republike pre pomer medzi ministerstvom národnej obrany a veliteľstvom vojsk. Pavlů potvrdil platnosť niekoľkých nariadení generála Štefánika⁹⁰, a tiež spôsob a právomoci náčelníka vojenskej správy pri menovaní a povyšovaní dôstojníkov a úradníkov.⁹¹ Náčelník vojenskej správy nastupuje do úradu 18. 11. 1919. „*V důsledku tohoto opatření zrušují se dosavadní nařízení č. 589 ze dne 17. ledna čís. 12 U. V. (plná moc generála Štefánika Bohdanu Pavlů) a čís. 598 ze dne 17. ledna 1919 (Zvláštní sbor).*“⁹² Až do schválenia vlády sa mali tieto opatrenia chápať ako dočasné.

V. Krejčí poslal správu o pôsobení posolstva ministerstvu národnej obrany. Konštatoval v nej, že našiel na Sibíri veľmi dobre zorganizovanú, zásobenú a súdržnú armádu. Napísal aj osobný list Edvardovi Benešovi, v ktorom priznal, že niektorí členovia posolstva, najmä František Janík a Zeno Krivoš, boli naladení veľmi opozične a vopred zaujatí voči Bohdanovi Pavlů. Obviňovali ho z aktívnej podpory Kolčakovho režimu, na ňom vraj Kolčakov režim stál. Krejčí si uvedomil, že situácia bola oveľa zložitejšia: politické vedenie na Sibíri bolo nútené vysporiadať sa s objektívne zložitou politickou situáciou.⁹³

88 KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*, s. 161, 169; SKÁCEL, J. (1926), s. 243; Masarykův ústav a Archiv AV ČR, f. Edvard Beneš, I, R 163, Čs. legie 1916-1920, k. 60. List F. V. Krejčího E. Benešovi 24. 11. 1919.

89 AMZV ČR, SA, f. Bohdan Pavlů, k. 1, č. 9695, telegram B. Pavlů E. Benešovi Irkutsk 17.11.1919.

90 Č. 616 zo dňa 19. 1. 1919, č. 225 zo dňa 22. 12. 1918, č. 27 U. V. z 12. 2. 1919 a č. 28 U. V.

91 Nariadenie generála Štefánika zo dňa 17. 1. 1919 č. 589 č. 36 U. V.

92 VÚA-VHA, MV – politický oddíl, k. 9, Rozkazy. Nariadenie splnomocnenca vlády Československej republiky v Rusku 18. 11. 1919, č. 2777.

93 Masarykův ústav a Archiv AV ČR, f. Edvard Beneš, I, R 163, Čs. legie 1916-1920, k. 60. Správa F. V. Krejčího 24. 11. 1919.

Pavlů odcestoval z Irkutsku 24. novembra 1919 v sprievode niekoľkých spolupracovníkov a člena posolstva dr. Blandu.⁹⁴ Vedomý si nebezpečenstva, ktoré hrozí vojsku zakliesnenému medzi postupujúcu Červenú armádu, oddiely Semionova a Chorvata spriateľného s Kolčakom, japonské vojsko, kozácke oddiely a ľudové a boľševické povstania, rozlúčil sa s vojakmi radou: „*Bud'te chladni, tvrdí, poněvadž jen tak si zabezpečíte slavný návrat do vlasti*“.⁹⁵ Pavlů opustil ruské územie začiatkom decembra 1919; do Československa cestoval cez Vladivostok, Japonsko, USA a Francúzsko. V Amerike sa venoval zabezpečeniu lodného transportu sibírskych vojsk. O priebehu jeho cesty nemáme bližšie správy.

PhDr. Bohumila FERENČUHOVÁ, DrSc.

Historička pôsobiaca v Historickom ústave SAV, v. v. i. Autorka monografií *Bohdan Pavlů politická biografía 1883 – 1938* (2021), *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989* (2008), *Sovietske Rusko a Malá dohoda* (1988), vedúca autorského kolektívu a spoluautorka práce *Slovensko v 20. storočí 3, V medzivojnovom Československu* (2012), editorka a spoluautorka kolektívnych monografií *Francúzsko a stredná Európa* (1995), *Milan Rastislav Štefánik astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne* (1999), *Problematika hraníc I. ČSR v medzivojnovom období* (2004), *Slovensko a svet v 20. storočí* (2006), *Politické a kultúrne transfery medzi Francúzskom, Nemeckom a strednou Európou (1840 – 1945) : prípad Slovenska* (2010), *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie* (2010), *Spoločnosť národov a minoritný problém v strednej Európe* (2012), *Občianska spoločnosť a politická kultúra* (2012), *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)* (2014), *Vystúpenia z vojen: od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu* (2018).

94 O zložení posolstva podrobnejšie porovnaj VÁCHA, Dalibor. Zklamane naděje. M. R. Štefánik a F. V. Krejčí v krizi československého vojska na Rusi (1918-1919). In PROKŠ, Petr a kol. *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav 2010, s. 103-117.

95 KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*, s. 181.

Príchod generála M. R. Štefánika do Vladivostoku v novembri 1918. Vedľa Štefánika vpravo francúzsky generál Maurice Janin, vľavo čsl. veliteľ Ďalekého Východu Stanislav Čeček, v klobúku Václav Gírsa, vedľa neho vo vojenskej čiapke a uniforme Bohdan Pavlů.

Československý tábor pre Slovákov v Irkutsku

Jana Zaťková

Na formovaní sa a činnosti československých légii v Rusku počas 1. svetovej vojny sa zúčastnilo asi 5 104 Slovákov. Hoci boli v menšine oproti legionárom českej národnosti, ich význam je nezanedbateľný. Už od roku 1914 sa medzi organizátormi krajského hnutia nachádzali aj Slováci, ktorí sa aktívne podieľali na tom, aby sa myšlienka samostatného česko-slovenského vojska stala skutočnosťou. Postupne sa tak Česká družina, ktorá pôsobila v rámci ruskej armády už od začiatku vojny, mohla pretransformovať na brigádu, do ktorej sa hlásilo stále viac dobrovoľníkov z radov Čechov i Slovákov.

Náborová práca medzi zajatcami slovenskej i českej národnosti nachádzajúcimi sa v Rusku sa zintenzívnila v druhej polovici roku 1917 po bitke pri Zborove (2. júl 1917), kde sa vyznamenala už spomínaná čs. brigáda. Na základe povolenia ruského premiéra A. F. Kerenského mohla Odbočka česko-slovenskej národnej rady v Rusku (ďalej OČSNR) realizovať už neobmedzený nábor medzi českými a slovenskými zajatcami. Realizovať sa mohol aj vo frontovom pásme, takže zajatci už mohli prejsť len zajateckým táborom v Darnici. Pokiaľ sa prihlásili do čs. légii, nemuseli byť transportovaní ďalej do táborov vo vnútrozemí. Medzi zajatcov, ktorí sa už nachádzali v táboroch v rôznych častiach Ruska alebo boli nasadení na najrozličnejšie práce, boli vysielaní na jar a na jeseň 1917 emisári Náborovej komisie OČSNR.¹ Spomedzi Slovákov ako emisári pôsobili napríklad J. Tvarožek, J. Sýkora, I. Daxner, Š. Fajnor, R. Viest, D. Takáč, M. Somora a ďalší. Ich práca bola náročná, keďže v ruskom zajatí sa nachádzalo približne 30 000 Slovákov roztrúsených v okolo troch tisíckach táboroch a miest, kde pracovali.² Propagandu medzi nimi šíril tiež časopis Slovenské hlasy, ktorý vychádzal od roku 1916

---

1 ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *V ruském zajetí*. Praha: Epoque, 2018, s. 88 – 94. ISBN 978-80-7557-152-6.

2 ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *V ruském zajetí*, s. 122.

a samostatný Slovenský odbor pri OČSNR, ktorý spravoval Martin Oríšek.³ Aj napriek snahe o získanie čo najväčšieho počtu Slovákov, zostávali stále slovenskí legionári v početnej menšine. Vplyv na ich rozhodovanie o vstupe mala častokrát obava z možných represálií voči blízkym v domovine, strach z Maďarov, s ktorými sa nachádzali v zajatí, či jednoducho celkový nezáujem o česko-slovenské snahy a o vytvorenie samostatnej republiky. Ďalší sa hlásili do légií aj na základe výhod (lepšia strava, skorší návrat domov), ktoré od toho očakávali. Ako uvádza Ján Tvarožek vo svojej správe : „*Nálada našich Slovákov v celkovom bola austrofilská, proti nám - našej akcii väčšinou dajakou rakúskou šaržou udržiavaná. Inde zas bojazlivo sa chovali a nechceli ani počuť o tom, aby mali zrušiť prísahu danú Franz Jozefovi. Na mnohých miestach celé desiatky Slovákov bolo popísaných za Maďarov, trebárs i mnohí z nich nevedeli ani slova po maďarsky. Presvedčených málo.*“⁴ Postupne boli preto zajatí Slováci sústreďovaní v táborech v Omsku a Novonikolajevsku, kde podliehali agitácii a boli mobilizovaní.⁵

Po vystúpení čs. légií proti sovietskej vláde, ktorá v apríli 1918 zastavila transporty legionárov v staniaciach pozdĺž sibírskej magistrály, a zajatí takmer celej železničnej trate od Samary až po Vladivostok, čs. jednotkami, sa dostali pod ich bezprostrednú moc aj rakúsko-uhorskí zajatci českej a slovenskej národnosti. Na základe toho bol 18. augusta 1918 podaný OČSNR návrh na zriadenie tábora pre zajatých Slovákov. Samostatný tábor pre zajatých Slovákov v Irkutsku, kde sa mala táto agitačná a náborová činnosť ešte zintenzívniť, vznikol na základe uznesenia OČSNR zo dňa 28. augusta 1918. Cieľom výchovnej, vzdelávacej a agitačnej práce bolo predovšetkým vyvolať v Slovákoch národné povedomie, ktoré malo viesť k ich dobrovoľnému vstupu do čs. légií.

Za veliteľa tábora bol vymenovaný ppor. Emil Gerik, ktorý sa však v tom čase nachádzal na misii. Preto bol za jeho zástupcu a dočasného veliteľa vymenovaný por. Dr. Vladimír Daxner.⁶ Dňa 3. septembra 1918 bolo Gerikovi nariadené vrátiť sa do Irkutsku a prevziať velenie tábora pre Slovákov.⁷ Návrh OČSNR z 16. novembra 1918 oficiálne stanovil názov tábora - „*Československý tábor pre Slovákov v Irkutsku*“ a veliteľovi tábora udelil právomoci veliteľa pluku.⁸ Veliteľom vojskových telies východného frontu bol vydaný rozkaz všetkých Slovákov koncentrovať do Irkutsku. To spôsobilo nedorozumenie,

3 GALANDAUER, Jan et al. *Slovník prvního československého odboje*. Praha: Hermes, 1993, s. 98, 126. ISBN 80-900-677-7-8.

4 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej len VÚA-VHA Praha), fond (ďalej len f. Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku (ďalej len MVR), Informačně-osvětový odbor, kartón (ďalej len k.) 34.

5 Benko, Juraj. *Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiách (1914 – 1918)*. In. *Forum historiae*, 2009, roč. 3, č. 1., s. 46 – 65, Dostupné na internete : <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/05-benko.pdf>. [cit. 2021-11-25]

6 VÚA – VHA Praha, f. Ruské legie (ďalej len RL), Tábor pre Slovákov v Irkutsku, k. 4.

7 VÚA – VHA Praha, f. RL, k. 80.

8 VÚA – VHA Praha, f. Odbočka Česko-slovenskej národnej rady v Rusku (ďalej OČSNR), Slovenský odbor, k. 75.

keďže tento rozkaz si niektorí vysvetľovali ako koncentrovanie všetkých Slovákov – teda aj tých, ktorí už boli zaradení do čs. légii.⁹

Prvé mesiace svojej existencie sa tábor stretával s viacerými ťažkosťami, o ktorých 5. októbra 1918 informoval dočasný veliteľ tábora Dr. Vladimír Daxner Slovenský odbor OČSNR. Veliteľstvo tábora muselo riešiť predovšetkým problémy s nedostatkom financií na nákup potravín, nedostatkom uniforiem a bielizne (podarilo sa im zohnať iba staré šaty v obmedzenom množstve, ktorými vystrojili 450 ľudí v tábore). Prvý transport slovenských zajatcov prišiel do tábora z Novonikolajevska a očakával sa transport 1146 Slovákov z Omska. Ten sa zdržal niekoľko dní kvôli prípadom cholery, ktoré sa vyskytli v tamojšom tábore ako aj kvôli neochote Slovákov premiestniť sa do Irkutsku. Až pod nátlakom veliteľa, ktorý chcel každého 20 – teho potrestať, súhlasili s transportom. Aj na tomto príklade vidieť, že medzi Slovákami na rozdiel od Čechov v mnohých prípadoch chýbalo povedomie o význame česko-slovenskej snahy o vytvorenie samostatného štátu a ochota dobrovoľne vstúpiť do čs. légii¹⁰ Postupne počet Slovákov koncentrovaných v tábore narastal - k 30. novembru 1918 dosiahol počet 1 400 príslušníkov¹¹. V decembri 1918 sa tu nachádzalo spolu 2195 ľudí (1 062 dobrovoľníkov a 1 133 krajanov-zajatcov) . Na tento počet pridalo len 10 dôstojníkov a 75 poddôstojníkov. Tento neutešený stav spomína vo svojej obsiahlej správe o činnosti tábora z 24. júna 1919 V. Daxner: „*V tento čas¹² v tábore bolo 7 vojenských rôt (3 radové, 1 neradová, učebná šk., udarný a guľometný kurs) a 7 pracovných rôt (nevojaci), spolu 1 062 dobrovoľníkov a 1 133 krajanov (zajatcov) – 2195 ľudí. Na týchto prichodilo 10 dôstojníkov a 75 poddôstojníkov, počet nesmierne malý už i len na obsluhu táborevej administrácie. Dôsledkom toho administrovanie pracovných rôt bolo sverené poddôstojníkom, na špeciálne výchovnú činnosť medzi krajanmi (zajatci) sriadený vzdelávací krúžok obsadený bol inteligentami z pomedzi vojakov. Dôstojníkov bolo málo i na prevedenie vojenského výcviku s vojenskými rotami a kursami.*“¹³ Počet ľudí v tábore kolísal. V apríli 1919 sa v tábore nachádzalo 2006 ľudí.¹⁴ Ako inštruktori v tábore pôsobili dôstojníci slovenského pôvodu, ako napríklad F. Čatloš, B. Manica, P. Kuna, J. Tvarožek, J. Chorvát, M. Lajda, J. Kustra, J. Teplický, a ďalší. Patril k nim aj literárne činný Mikuláš Gacek, ktorého *Sibírske zápisky* nám prinášajú jeho autentické spomienky na existenciu a fungovanie tábora. Tábor fungoval na viacerých miestach. Na začiatku pôsobil v irkutskej predmestskej štvrti Hviezdočka, kde sa nachádzali štyri drevené poschodové kasárne. Neskôr sa časť prestáhovala do Glazkova, kde sa nachádzali priestrannejšie kasárne a kultúrne stredisko s malým javiskom, kde sa konali rôzne kultúrne a spoločenské akcie.¹⁵

9 VÚA – VHA Praha, f. OČSNR, Slovenský odbor, k. 76.

10 VÚA – VHA Praha, f. OČSNR v Rusku, slovenský odbor, k. 75.

11 VÚA – VHA Praha, RL, k. 54.

12 December 1918.

13 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Osobný fond M. Gacek, k. 1.

14 ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *V ruském zajetí*, s. 207.

15 GACEK, Mikuláš. *Sibírske zápisky*. Martin : Matica slovenská, 2015, s. 111 – 113. ISBN 978-80-8128-142-6.

Slováci boli po príchode do tábora a zdravotnej prehliadke vystrojení uniformami a zaradení do rôt. Už krátko po ich príchode začali podliehať osvetovému a politickému školeniu. Veliteľstvo tábora tu narážalo na následky predchádzajúcich agitácií medzi Slovákami. Ako píše Daxner: „*Najväčšia ťažkosť v prevedení výchovnej činnosti stretalo veliteľstvo v tom fakte, že náš zajatecký živel prichodil do tábora vo veľmi sklúčenej nálade. Toto bol bezprostredný následok ruského politického ovzdušia, ktoré po zajateckých lágroch shromaždení zajatci, vďaka bolševickej agitácii pocítili v náležitej miere – ale zatvrdilosť našich krajanov mala svoj pôvod v koncentračných punktoch, kde napochytre a neplánomierne (aspoň pre Slovákov) zariadená agitácia prevádzala sa to v jednej, to zase v druhej krajnosti. Hneď shovárali sa so zajatectvom vysoké úrady zastávajúce osoby jako so seberovnými na „meetingoch“, kde sa vyzývalo ku vstupu do vojska, ale nedbalo sa na to, aby vstupujúci pochopili význam svojho kroku – hneď zase pri najmenej príležitosti púšťalo sa do behu „násilné polepšovanie“ ktoré v rukách priamej povahy dobrovoľcov prechodilo do druhej krajnosti.*“ Toto spolu s tým, že niektorí Slováci len ťažko prijímali fakt, že Slovensko už patrí k novej Československej republike viedlo k váhavosti a nerozhodnosti pri vstupe do légii. Ako píše Daxner: “ *Náhlosť a neplánomiernosť prevádzanej mobilizácie pri ktorej odhladnúc úplne od duševnej stránky Slováka hľadalo sa najkratším časom docieľiť čím úspešnejšieho náboru do vojska, viedla k tým smutným zjavom, že krajanovia po dlhotrvanlivom pobyte v slovenskom tábore, po prejení školy národne-výchovnej a po viacnásobných živých dôkazoch jestvovania našej republiky ešte vždy s obdivuhodnou urputnosťou nechceli uveriť, že Slovensko patrí k slobodnému československému štátu a že nezávisí od Maďarov. Po takomto chápaní vecí nie div, že mnohí opätovne podávali si žiadosti o prevod do všeobecných zajateckých lágrov, ktoré odôvodňovali tým, že chcú ostať vernými Rakúsku!*”¹⁶

Po uplynutí 6 týždňov výchovnej činnosti sa mala každému účastníkovi školenia predložiť prihláška do légii. Kto ju podpísal, stal sa vojakom s oprávnením nosiť zbraň. Tí, ktorí vstúpiť odmietli, zostávali naďalej zajatcami a boli zaradení do pracovnej roty. Na potvrdenie toho, že aj napriek pobytu v tábore sa nechcú stať legionármi podpisovali prehlásenie: „*Potvrdzujem svojím vlastným podpisom, že do Československého vojska za žiadnych okolností nevstúpim, ačkoľvek v Československom tábore pre Slovákov v Irkutsku bol som všestranne poučený o úkoloch a cieľoch Československej armády.*“¹⁷ Úradný nábor počas existencie tábore prebehol len 2 krát. Prvýkrát krátko po návšteve M. R. Štefánika v novembri 1918 a druhý krát 31. decembra 1918. Väčšina dobrovoľníkov sa sama hlásila pod vplyvom rozhovorov s vojakmi a nie pod vplyvom cieleného verbovania. V už spomínanej správe zostavenej V. Daxnerom je tento jav opísaný nasledovne: „*Nábor do vojska v tábore neprevádzal sa podľa všeobecne užívannej šablóny mítingovej, tiež nie s výpočtom, aby za krátky čas bolo možno preukázať čím väčší počet dobrovoľníkov. Podobná metóda nezodpovedala stavu v jakom sa krajanovia do tábora*

16 SNA Bratislava, f. Osobný fond M. Gacek, k. 1.

17 VÚA – VHA Praha, f. RL, Tábor pre Slovákov v Irkutsku, k. 4.

dostávali, ale nebola by ani úspešnou pri zastrašených doterajším nahováraním po sborných punktoch. Slováč (pospolitý) keď mnohé nahováranie, má podozrenie, že ten ktorý to prevádza je „plateným“ agentom, aby verboval. A z domu pod maďarským režimom mal náš človek neraz príležitosť presvedčiť sa o tom, že takýto platení agenti lákajú ľud obyčajne proti jeho záujmom. Preto riešenie bolo po porade veliteľov rôt neprevádzať nábor dotedy, kým sa neukážu výsledky výchovnej činnosti, následkom ktorej iste vyvinie sa samočinný nábor. Mimo toho každodenný styk vojakov s krajanmi prispeje isto nemálo k tomu, že sa títo skôr neskôr dajú na tiež na vojnu. A skutočne ukázalo sa, že nič nemalo tak neodolateľný vplyv na „verných ruskú zajatcov“ jako tie večerné rozhovory, ktoré po všetkých rotách viedli vojaci se zajatci. Čím vyššie postavenie zastával však vojak, tým menšia dôvera k nemu bola so strany krajanov. Je toto prirodzený následok utlačenej doma pred vojnu. Ohromná väčšina novobrancov hlásila sa do vojska bez jakéhokolvek úradného vyzývania. Vstúpili najprv jednotlivci pod vplyvom večerných debát, pozdejšie za známym hlásil sa jeho krajan, sused, rodina.“¹⁸

Politické a osvetové školenie, ktoré prebiehalo v tábore upravovalo nariadenie Slovenského odboru OČNR v Rusku z 10. septembra 1918. Aby sa čo najviac medzi Slováčmi rozšírili národné povedomie, malo sa tu začať s vyučovaním „všetkých predmetov, pre život potrebných, ako sú správne písanie a čítanie, počty – merba, miery, zemepis, dejepis, občianske práva, telocvik – zdravoveda, spev atď.“ Každý prednášajúci si podľa nariadenia mal prednášku vopred pripraviť a všetky sa mali raz týždenne odoslať kuriérom Slovenskému odboru OČSNR. Agitácia za vstup do légii sa mala vykonávať len postupne a takticky. Slováčkom koncentrovaným v tábore sa malo predovšetkým načrtnúť poslanie čs. légii, vzájomné puto s Čechmi ako aj podobné snahy Poliakov či Rumunov.¹⁹ Osvetový výbor pravidelne robil rôzne prednášky, ktoré mali v poslucháčoch prebudiť národné cítenie a v mnohých prípadoch aj sprostredkovať základné vzdelanie. Prednášal sa pravopis, dejiny slovenského a českého hnutia, spev, zdravoveda, zemepis.²⁰ Aj napriek tomu sa však nepodarilo vo všetkých prebudiť ochotu vstúpiť do légii. Nedatovaná správa Vzdelávacieho odboru čs. tábora pre Slováčkov, ktorú napísali M. Gacek a J. Teplicky opisuje náladu a ovzdušie, aké panovalo medzi Slováčmi, ktorí stále váhali s prihlásením sa do légii. Ako správa uvádza, podľa vyjadrení niektorých členov tábora nie všetci Slováci chovali sympatie k Čechom: „Bez malej výnimky uisťujú nás, že sú nie proti nám, sympatizujú s nami a že len preto sa nepripojujú sa k nášmu hnutiu, lebo proti bolševikovi bojovať nechcú a niektorí zase s Čechmi nesympatizujú“. Niektorí z nich nevideli rozdiel medzi Maďarmi a Čechmi, prípadne nevideli možnosť na zmenu svojho života či sociálneho postavenia ako príslušníka nového samostatného česko-slovenského štátu: „Chudobný človek bude vždy v biede, či maďarský, či český, či slovenský páni panujú nad nami. Nám je všetko jedno, koho nám posadia za pána“. Aj napriek tomu však autori správy odhadovali, že „zatvrdilých Maďarónov, Čechofóbov

18 SNA Bratislava, f. Osobný fond M. Gacek, k. 1.

19 VÚA – VHA Praha, f. OČSNR v Rusku, Slovenský odbor, k. 76.

20 VÚA – VHA Praha, f. RL, Tábor pre Slováčkov v Irkutsku, k. 4.

a *bolševikov*“ medzi zajatcami je 20% percent a z ostatných by boli dobrí vojaci.²¹ Aj napriek prekážkam, ktorým tábor čelil počas svojej existencie, podarilo sa mu získať prihlášky od 1 300 Slovákov.²²

Okrem osvetovej a vzdelávacej činnosti tábor rozvinul aj svoju vydavateľskú činnosť. Pravidelne vychádzal Denník československého tábora v Irkutsku, ktorý na svojich stránkach informoval o dianí v tábore ako i o dianí v ČSR a vo svete. Vychádzal tiež aj Týždenník (poučno-literárny časopis vzdelávacieho odboru), časopis Vojak a humoristický časopis Rarášek. Podarilo sa tiež vydávať Spevník s pochodovými a ruskými piesňami.²³

Okrem tejto činnosti vykonávali príslušníci tábora aj strážnu službu. Okrem stráže na Glazkove a Hviezdočke pôsobili aj pri čs. skladoch v Innekatievskej, pri muničných skladoch v Beternej, ako stráž u dôverníka čs. vlády v Irkutsku, na posádkovom veliteľstve, na železničnej stanici, na americkom konzuláte a pri čs. intendancii.²⁴

Každodennosť tábora ozvláštnil príchod generála M. R. Štefánika 27. novembra 1918, ktorému však počasie a zdravotný stav zabránili v návšteve tábora a prijal len deputáciu vojakov a zajatcov na irkutskej stanici.²⁵ Začiatkom roka 1919 sa všeobecná nálada v tábore rýchlo zhoršila. Do tábora bol prevelený pplk. Doubek s nevyjasnenou úlohou, čím sa dostal do konfrontácie s velením tábora. Kvôli nevyjasnenému služobnému pomeru medzi ním a veliteľom tábora Gerikom bol Doubek spolu so štyrmi pobočníkmi zatknutý a poslaný do Čerabinska. Na základ týchto okolností bol Gerik 8. januára pozbavený funkcie veliteľa tábora a dočasne nahradený Daxnerom.²⁶ Ten však tiež 30. januára 1919 podal žiadosť, aby bol zbavený tejto funkcie. Posledným veliteľom tábora bol od 9. apríla kpt. R. Viest.²⁷

Na začiatku roka 1919 sa začalo s likvidáciou tábora a prevelením vojakov, nachádzajúcich sa v tábore, pod iné časti čs. légií v Rusku. Pretvoriť tábor sa samostatný slovenský pluk sa nepodarilo. Ako vyplýva zo správy, ktorú zaslal 8. februára 1919 Daxner Ministerstvu národnej obrany, k pretvoreniu tábora na samostatný pluk chýbalo 400 Slovákov (čím by sa mohol vytvoriť pluk s tromi prápormi pechoty a guľometným práporom). Na základe toho vedenie tábora opakovane žiadalo, aby všetci Slováci z tábora boli spoločne pridelení k 12. pluku.²⁸ Pred likvidáciou sa v tábore nachádzalo

21 VÚA – VHA Praha, f. OČSNR v Rusku, slovenský odbor, k. 75.

22 VÚA – VHA Praha, f. MVR, k. 79.

23 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (ďalej Archiv ÚTGM), f. T. G. Masaryk/ruský odboj (ďalej f. TGM), k. 428.

Vojenský historický archív v Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), Zbierka spomienkových prác (ďalej ŠZ X), spomienka č. 412 (F. Čatloš).

24 VHA Bratislava, ŠZ X, spomienka č. 412.

25 GACEK, Mikuláš. *Sibírske zápisky*, s. 115.

26 VÚA – VHA Praha, f. RL, k. 77.

27 VÚA – VHA Praha, f. MVR, k. 6., GACEK ,ref. 13, s. 121.

28 VÚA – VHA Praha, f. MVR, k. 79.

41 dôstojníkov, 160 poddôstojníkov, 1190 slobodníkov a vojakov ako aj 935 mobilizovaných Slovákov- nedobrovoľcov.²⁹

Ďalej tu bolo viac ako 50 invalidov vhodných na zaradenie do invalidnej roty v Omsku a niekoľko sto nespoľahlivých alebo chorých Slovákov. Tých vedenie tábora navrhovalo zaradiť na tylové práce (chorých) alebo do pracovnej roty (nespoľahlivých). Likvidácia tábora bola oficiálne ukončená 27. mája 1919 a v júni sa všetci z tábora postupne presunuli do Krasnojarska.³⁰

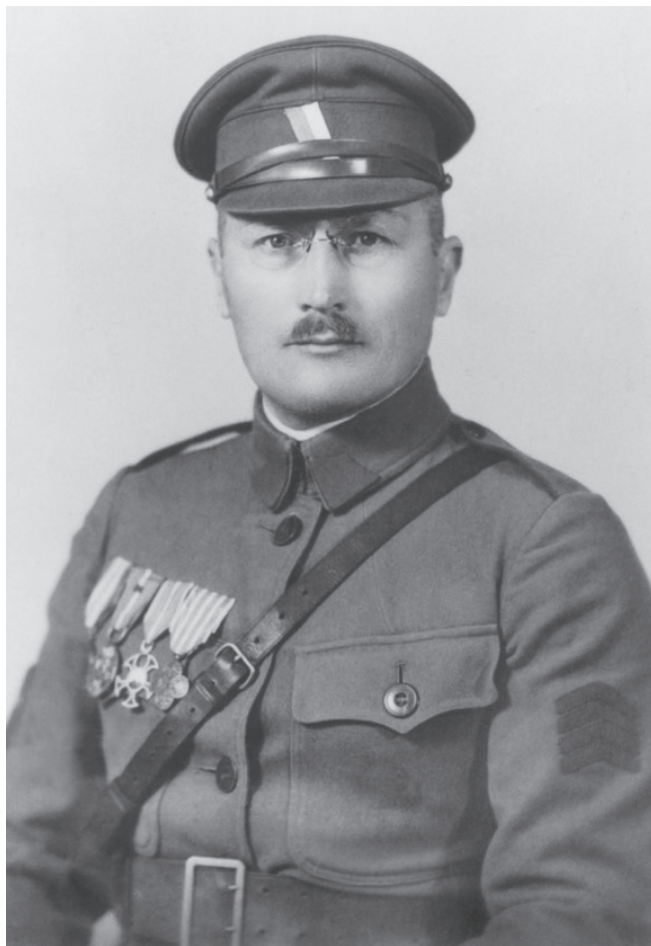
Mgr. Jana ZAŤKOVÁ, PhD.

Vyštudovala odbor história na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Od roku 2007 pôsobí vo Vojenskom historickom ústave v Bratislave. Vo svojej výskumnej činnosti sa zameriava na prvú svetovú vojnu, problematiku vojnových zajatcov a československých légií. Je autorkou monografie *Zabudnutí vojaci* (Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914 – 1918), spoluautorkou publikácie *Slovensko a Slováci vo víre 1. svetovej vojny* ako aj autorkou množstva štúdií, odborných a popularizačných článkov.

---

29 SNA Bratislava, f. Osobný fond M. Gacek, k. 1.

30 VÚA – VHA Praha, f. MVR, k. 80.

*Jedným z veliteľov Československého tábora pre Slovákov
v Irkutsku bol aj Vladimír Daxner.
VHA Bratislava*

Československí legionáři na Slovensku v roku 1919

Peter Chorvát

Konštituovaním Československej republiky (ČSR) dňa 28. októbra 1918 sa naplnili ideály, za ktoré na rozličných bojiskách 1. svetovej vojny bojovali a umierali príslušníci československého zahraničného vojska, tzv. československých légii. V tomto dejinnom okamihu, inak, legionári v činnej službe stále plnili im zverené úlohy na frontových úsekoch, tyle i zázemí Talianska, Francúzska a sovietskeho Ruska. Skončením tzv. veľkej vojny a zrodom vytúženého štátneho útvaru však považovala väčšina vojakov uvedeného revolučného vojska svoje pôsobenie chtiac-nechtiac za skončené. Na „program dňa“ sa tak dostala otázka ich postupnej repatriácie.

Z inej perspektívy identickej geopolitickej konštelácie koniec októbra 1918 zároveň znamenal rozpad rakúsko-uhorskej monarchie. Obsadenie historických českých krajín tzv. domácim vojskom (jednotkami zriadenej československej armády prevzatými z rozpadnutej armády rakúsko-uhorskej – pozn. aut.) a rozličnými dobrovoľníckymi formáciami prebehlo do konca roka 1918 pomerne hladko. Výnimku v tomto smere predstavovali len národnostne komplikované Těšínsko a pohraničie obývané nemeckou menšinou. Oddelenie Slovenska od historického Uhorska sa ale uskutočnilo diametrálne odlišným spôsobom.¹ Slovenská politická reprezentácia v uvedených intenciách od počiatku počítala s vojenskou pomocou z Čiech, pretože nedisponovala adekvátnymi vlastnými vojenskými prostriedkami na vytlačenie maďarskej armády zo Slovenska.² Vznikom Československej republiky sa tak v podstate začal zápas o Slovensko majúci

---

1 HRONSKÝ, Marián. Vznik Česko-Slovenska. Vojenské obsadzovanie územia Slovenska a utváranie jeho hraníc (1918 – 1920). In: PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Republika Česko-Slovensko. Od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie verzus realita*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, Veda vydavateľstvo SAV, 2021, s. 294. ISBN 978-80-224-1890-4

2 HRONSKÝ, Marián, KRIVÁ, Anna, ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok. 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, s. 95. ISBN 80-88842-05-0

charakter dlhotrvajúceho, niekoľkomesačného ozbrojeného konfliktu s Maďarskom. Doňho v roku 1919 aktívne zasiahli aj československí legionári, ktorí v sledovanom období stále predstavovali špecifickú zložku zriadenej československej brannej moci.

Cieľom tohto príspevku je charakterizovať ich činnosť na Slovensku v roku 1919. Rozhodujúcimi témami, na ktoré sme upriamili pozornosť, boli:

- Účasť jednotiek československého zahraničného vojska pri obsadzovaní Slovenska;
- Bojová činnosť legionárov v ozbrojených pohraničných konfliktoch a vojne s Maďarskou republikou rád;
- Vzťahy legionárov a príslušníkov domáceho vojska s dôrazom na vzájomnú animozitu;
- Československé légie a spoločnosť na Slovensku.

Účasť československých légii na obsadzovaní Slovenska v roku 1919

Vojenské obsadzovanie Slovenska československou brannou mocou prebiehalo od prvých dní novembra 1918 do 20. januára 1919 a všeobecne ho možno rozdeliť na štyri etapy.³

V porovnaní s jednoznačnosťou a ľahkosťou uvedeného konštatovania treba zdôrazniť, že jeho priebeh bol komplikovaný. Jednak narážal na konkrétne vojenské opatrenia susedného nástupníckeho štátu (Maďarska) a jednak sa dial za zložitých vnútropolitických pomerov v samotnom priestore operácií. Bývalé rakúsko-uhorské veliteľstvá a posádky na území Slovenska predtým, v prvých novembrových dňoch 1918, formálne prevzali určenie dôstojníci maďarskej ľudovej armády.⁴ Pomerne krátkodobá činnosť týchto veliteľstiev bola pritom poznamenaná všeobecným rozvratom a chaosom, ktoré boli „živené“ aj enormným pohybom vojenských osôb na Slovensku (dezertérov, prepustených zajatcov, navrátilcov z frontu atď.). November a december 1918 sú zároveň na Slovensku úzko spojené aj s kolapsom maďarskej civilnej správy a početnými ľudovými revoltami, ktoré sa odohrali v mestách i na vidieku.

Vzhľadom na objektívne príčiny – neprítomnosť legionárov v Československej republike – prebiehali prvé týždne vojenského obsadzovania Slovenska jednotkami spomínaného, tzv. domáceho vojska. Dokonca ešte 13. decembra 1918 bolo v tejto súvislosti konštatované, že príchod československého národného vojska z Talianska (talianskych legionárov) nemožno v dohľadnej dobe očakávať.⁵

Napokon sa 6. a 7. divíziu talianskych légii predsa podarilo v poslednej dekáde decembra 1918 repatriovať. Prakticky okamžite boli obe uvedené vyššie jednotky poslané na Slovensko, pričom viacerí vojaci pritom ani nedostali dovolenku, hoci prechádzali

3 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok*, s. 90.

4 Bližšie pozri: CHORVÁT, P.: Rozpad rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska. In: PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Republika Česko-Slovensko. Od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie verzus realita*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, Veda vydavateľstvo SAV, 2021, s. 272 – 280. ISBN 978-80-224-1890-4

5 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej len VÚA – VHA Praha), fond (ďalej len f.) VS – Schöbl, Vrchní velitelství č. sl. branné moci v Praze, Čís. 2/v. v., Další operace na Slovensku, kartón (ďalej len k.) 2.

rodným krajom.⁶ Zapojili sa do záverečnej, menej zložitej etapy obsadzovacieho procesu. Určujúce pre ich postup boli Direktivy pro obsazení Slovenska z 9. decembra 1918, ktoré okrem iného československej armáde nariaďovali rozpustiť a odzbrojiť zvyšné jednotky maďarskej ľudovej armády a maďarských národných, resp. občianskych stráží na Slovensku. Na základe týchto direktív vydal taliansky generál a hlavný veliteľ čs. vojsk na Slovensku Luigi Piccione 26. decembra 1918 rozkaz č. 1. V ňom boli bližšie špecifikované úlohy a smery postupu legionárskeho zboru z Talianska na tzv. prvú demarkačnú čiaru. Generál v uvedenom rozkaze ďalej zdôraznil, že obsadenie územia južného Slovenska pozdĺž demarkačnej čiary má prebehnúť, pokiaľ možno, bez zrážok s maďarskou ľudovou armádou. Nepriateľ mal byť zo Slovenska vytlačený najmä manévrou.⁷

7. divízia (legionárske strelecké pluky 33, 34 a 39, delostrelecký pluk 7 a podporné jednotky) tak obsadzovala v spomínanom mesiaci mestá a obce na juhu západného a stredného Slovenska pozdĺž tzv. prvej demarkačnej čiary v úseku Devín – Komárno – Štúrovo – Lučenec. 6. divízia s obdobnou štruktúrou (legionárske strelecké pluky 31, 32 a 35, delostrelecký pluk 6 a podporné jednotky) postupovala v priebehu januára 1919 takisto na východ, pričom jej presuny uľahčovala košicko-bohumínska železnica. Operačné pásmo tejto vyššej jednotky bolo spočiatku, v januári roku 1919, vymedzené čiarou Lučenec (mimo) – Tornaľa – Buzica – Užhorod – Užocký priesmyk.⁸

Konkrétne môžeme uviesť, že 33. strelecký pluk obsadil Prešporok (dobovo nazývaný ako tzv. Wilsonovo mesto) po zrážkach na jeho západných prístupoch vo večerných hodinách 1. januára 1919.⁹ Jednou z najdôležitejších úloh, ktorú si veliteľ spomínaného pluku a zároveň nový vojenský veliteľ mesta plk. R. Barreca vytýčil, bolo akútne nastolenie poriadku.¹⁰ K 15. januáru 1919 bolo veliteľstvo tohto pluku umiestnené v Grassalkovichovom paláci, I. prápor sa ubytoval v Zámockých kasárňach, II. prápor v bývalých honvédskejších kasárňach a III. prápor v bývalých pionierskych kasárňach.¹¹

6 MALÁR, Augustín. Osobné rozpomenky na boje s maďarskými boľševikmi na Slovensku. In: ZIMÁK, Jozef (ed.). *Vpád maďarských boľševikov na Slovensko v roku 1919*. Bratislava : Slovenský chýrník, 1938, s. 165. Informácia sa priamo týka práporu III/34, ktorý bol na Štedrý večer 1918 presunutý do Kyjova na Morave.

7 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok*, s. 108.

8 VONDRÁČEK, Karel. Československo-maďarská válka o Slovensko roku 1918 – 1919. In: ZIMÁK, Jozef (ed.). *Vpád maďarských boľševikov na Slovensko v roku 1919*. Bratislava : Slovenský chýrník, 1938, s. 273.

9 VONDRÁČEK, K.: Československo-maďarská válka o Slovensko roku 1918 – 1919, s. 276. K okolnostiam obsadenia neskoršieho hlavného mesta Slovenska bližšie pozri: HRONSKÝ, Marian. Obsadenie Bratislavy čs. vojskom na rozhraní rokov 1918 – 1919 a postoje mestského obyvateľstva. In: DANGL, Vojtech – VARGA J. János (ed.). *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti), Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 306 – 331.

10 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo mesta Bratislavy, Vojenské veliteľství města Prešpurku, Dne 3. ledna 1919, k. 6.

11 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo mesta Bratislavy, Vojenské veliteľství města Prešpurku, Seznam adres vojenských úřadů v Prešpurku, k. 6.

Postupne sa do tzv. Wilsonovho mesta presunuli aj ďalšie legionárske jednotky a politické úrady. V tejto súvislosti nie je bez zaujímavosti, že tento veliteľ považoval za potrebné upozorniť aj nový župný úrad na potenciálne ohrozenie budovy bývalého veliteľstva V. armádneho zboru, ktorá sa po zmene režimu stala sídlom vlády na Slovensku.¹²

Po obsadení Prešporka postupoval 33. strelecký pluk ďalej v obsadzovaní prideleného úseku až po Zlatnú na Ostrove (západne od Komárna), čo bolo realizované v priebehu jedného týždňa. Zostatok dunajského úseku a dolný tok Ipľa bol zverený 39. streleckému pluku. Jeho jednotky takisto bez väčších zdržaní úlohu splnili do 12. januára. Nové Zámky a Štúrovo pritom obsadili už 9. januára 1919 a nasledujúceho dňa (10. januára 1939) aj Komárno. Podobne hladko prebiehali operácie aj pri 34. streleckom pluku. Čiara Lučenec – Šahy bola bez problémov dosiahnutá v priebehu 11. januára 1919. Podobne priaznivo sa situácia vyvíjala aj pri dvoch určených plukoch 6. divízie. Východiskovým bodom ich operácií bol Poprad. 32. strelecký pluk postupoval svojím I. práporom po línii Vernár – Telgárt – Tisovec na Rimavskú Sobotu. Zostávajúce dva prápory sa po príchode do Košíc rozdelili. Zatiaľ čo II. prápor obsadil úsek medzi Moldavou nad Bodvou a Čaňou, III. prápor priestor medzi Ždaňou a Lastovcami. Obsadenie spomínaných úsekov prebehlo opäť hladko (bez boja). Napokon, 31. strelecký pluk, ktorý dorazil do Užhorodu 13. januára, svojím I. práporom takisto zdarne obsadil určený úsek prvej demarkačnej čiary pozdĺž Uhu o niekoľko dní neskôr (18. januára). Celá akcia obsadenia južného Slovenska legionármi tak prebehla hladko, bez komplikácií a väčších personálnych strát.¹³

Konkrétne pohyby a aktivity legionárskych jednotiek boli v podstate uľahčené spomínaným rozvratom maďarskej civilnej správy a slabou bojovou hodnotou maďarskej ľudovej armády. V niektorých prípadoch boli velitelia jednotiek československého zahraničného vojska dokonca požiadaní od miestnych úradníkov, aby prevzali kontrolu nad určitým mestom (prípád Prešporka),¹⁴ resp. boli vítaní ako obnovitelia verejnej bezpečnosti a poriadku (Komárno).¹⁵ Maďarské jednotky sa vo väčšine prípadov stiahli bez bojového kontaktu.

Skúsenosti z pôsobenia oboch legionárskych divízií v priebehu prvých dvoch januárových dekád roku 1919 však potvrdili, že úseky im zverené sú mimoriadne rozsiahle. Táto okolnosť ďaleko presahovala ich materiálne, resp. personálne možnosti a vyžadovala prakticky neustálu pohotovosť a strážnu službu. Logickým dôsledkom bol

12 *Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918 – 1919.* Bratislava – Košice : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2018, s. 219.

13 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok*, s. 108 – 109.

14 Dňa 31. decembra 1918 navštívil veliteľov československých jednotiek v Malackách A. Pallós, ktorý bol krátko predtým (v rovnaký deň) poverený riadením mestského policajného kapitanátu v Prešporku. Pallós veliteľov požiadal o urýchlené obsadenie mesta. Viedla ho k tomu najmä skúsenosť s anarchiou, ktorá v meste zavládla v dňoch 29. – 30. decembra 1918, keď po nepokojoch v Podhradí miestna brachiálna moc v podstate skolabovala. *Československý detektiv*, roč. 4, 1933, č. 14, s. 3.

15 BASEL, Antonín. Boj v Komárne dňa 1. mája 1919. In: ZIMÁK, Jozef (ed.). *Vpád maďarských bolševikov na Slovensko v roku 1919.* Bratislava : Slovenský chýrnik, 1938, s. 159.

preto rad reorganizačných zmien, ktoré sa začali v nasledujúcom mesiaci (február 1919). Už v tejto dobe sa tak zreteľne ukázalo, že počet legionárskych jednotiek, ktoré boli všeobecne vnímané ako elitné, je na Slovensku pomerne malý.

V ozbrojených pohraničných konfliktoch a vojne s Maďarskou republikou rád

V ďalšom týždňoch sa legionári bližšie zoznamovali s priestorom svojho pôsobenia. Po relatívne bezproblémových operáciách v prvých dvoch dekádach januára 1919, prišiel v tej poslednej prvý väčší neúspech ako studená sprcha. Pokus o obsadenie južného brehu Ipľa vrátane mesta Balassagyarmat práporom I/34 sa 29. januára 1919 skončil fiaskom.¹⁶ Už nasledujúceho dňa – 30. januára 1919 – boli na československej strane zaznamenané prvé správy o tejto porážke a o ďalšom maďarskom postupe na Lučenec.¹⁷ Tento ozbrojený konflikt bol následne 11. februára 1919 uzavretý dohodou o ukončení bojov na celej demarkačnej čiare, ktorá bola oboma stranami podpísaná v meste Salgótarján.

Prechodne priaznivá situácia bola následne využitá na zlepšenie stavu československej armády, k čomu výrazne prispela i francúzska vojenská misia, ktorá pricestovala do Prahy vo februári 1919.¹⁸ Pohraničná služba pozdĺž demarkačnej čiary bola pritom v tomto mesiaci stále najmä na pleciah talianskych légii (19 460 mužov českej a slovenskej národnosti a okolo 1 000 príslušníkov talianskej brannej moci).¹⁹

Po zmene politických pomerov v Maďarsku, kde sa 21. marca 1919 ujala vlády radikálna ľavica (komunisti) na čele s Bélom Kúnom, došlo k opätovnej eskalácii napätia v uvedenom priestore. O mesiac neskôr – 26. a 27. apríla 1919 – boli preto vydané rozkazy pre československú armádu na postup na tzv. druhú demarkačnú čiaru. To bol v podstate začiatok ozbrojeného konfliktu s Maďarskou republikou rád.

V poslednej dekáde apríla 1919 Ministerstvo národnej obrany v Prahe konštatovalo, že v republike sú konečne všetci legionári talianski a francúzski „z valné časti“. Ohľadom legionárov ruských bolo konštatované, že predbežne bol repatriovaný „*teprve nepatrný zlomek*“.²⁰ Hoci generál L. Piccione v pozdravnom príhovore na výročie vzniku československej jednotky v Taliansku (21. apríla) sľuboval svetlú perspektívu

16 Z maďarskej strany udalosti reflektuje práca: VIZY, Zsigmond. *Balassagyarmat 1919. január 29. Vízny Zsigmond emlékirata*. Wien : Nyugateurópai Magyar Múzeum-, Levéltár- és Könyvtáregyesület, 1974. Na stranách 34 – 35 je zmienka, že uvedeného boja sa zúčastnili aj príslušníci guľometného kurzu bývalej III. honvédskej oblasti zo Spišskej Novej Vsi. Po porážke československej jednotky údajne len v kasárňach pozbierali koristiť a napriek prosbám jedného župného úradníka, aby mesto nenechávali ani naďalej „v kaši“, vlakom odcestovali.

17 Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), f. ZVV Bratislava, Náhradní prapor čs. pěš. pluku čís. 25, Podplukovník Karel Růžička, Zpráva o poměrech v Lučenci, k. 1.

18 ŠRÁMEK, Pavel. *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932 – 1939*. Praha : Mladá fronta, 2008, s. 13. ISBN 978-80-204-1848-7

19 HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska. IV. zväzok*, s. 116.

20 VHA Bratislava, f. VVVS, Ministerstvo národnej obrany, Odděl. III/doplň., č. j. 10 000, V Praze dne 25. dubna 1919, k. 3. Ide o kópiu dokumentov z VÚA – VHA Praha.

„...až zbraně konečně umlknou a svět oddá se klidné práci...“²¹ ešte v uvedenom mesiaci (apríl 1919) sa postupom na druhú demarkačnú čiaru začali nové vojenské operácie. V čase ich začiatku sa 30. apríla 1919 veliteľstvo legionárskej 6. divízie nachádzalo v Košiciach a 7. v Nitre.²²

V prvej etape tohto konfliktu (koniec apríla – koniec mája 1919), ktorá prebiehala pomerne sľubne, postúpila československá armáda na určenú líniu druhej demarkačnej čiary. 6. divízia s legionárskymi streleckými plukmi 31 a 32 tak bez boja obsadila 2. mája 1919 Miškovec. Postup II. československej brigády na Salgótarján naopak nebol úspešný. Po preskupení maďarskej červenej armády došlo 20. mája k opätovnému obsadeniu Miškovca a zatlačeniu československého vojska späť na sever od Salgótarjánu (22. – 23. mája 1919), prakticky na pozície, odkiaľ pred necelým mesiacom začal jeho postup. Neúspech pri Miškovci a ústup od Salgótarjánu bol v legionárskych jednotkách vnímaný mimoriadne citlivo.²³

V čase uvedených porážok bolo nepochybne úspechom, keď sa legionárom (prápor I/39) podarilo 1. mája 1919 odraziť maďarský útok na Komárno.²⁴

Druhá etapa konfliktu sa začala 29. mája 1919. Vtedy došlo k mohutnej ofenzíve maďarskej červenej armády na Slovensko. Jej jednotky postupovali na troch hlavných strategických smeroch:

1. Z Miškovca údolím Hornádu na Košice;
2. Zo Salgótarjánu v smere na Lučenec a Zvolen;
3. Z priestoru Balassagyarmat cez Levice na Banskú Štiavnicu.

Maďarské operácie boli všeobecne vedené s cieľom dosiahnuť dôležitý železničný uzol Vrútky a rozdeliť operujúcu československú armádu na dve časti. V tejto hektickej došlo z 31. mája na 1. júna 1919 k odchodu talianskej vojenskej misie zo Slovenska a odovzdaniu velenia Francúzom. Legionár Augustín Malár, ktorý zastihol veliteľstvo pluku 34 v Štúrove v čase odchodu talianskeho velenia, v spomienkach zobrazil kritickú situáciu pred maďarskou ofenzívou: „*Hovorilo sa mnoho o odchode Italov, ale o situácii na fronte nevedelo sa skoro nič*“.²⁵

V prvých dňoch júna 1919 tak nastal všeobecný ústup československej armády. Dočasne tak boli stratené mestá a obce, ktoré legionári na južnom Slovensku pre Československú republiku získali v januári toho roku. Vzhľadom na predchádzajúce dobré renomé boli legionárske jednotky (hlavne na stupni prápor) rozdeľované na najohrozenejšie úseky frontu. To malo v podstate za následok, že velenie poľnej armády upustilo od dovtedajšej vojenskej organizácie. Došlo k vytvoreniu skupín, v čele ktorých stáli najmä legionárski

21 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Rozkaz číslo 18 Čs. Zemskeho voj. velitelství pro Slovensko v Košicích, V Košicích dne 8. května 1919, k. 5.

22 VHA Bratislava, f. VVVS, Vrchní velitelství – Bratislava, 30. dubna 1919, Telegram, k. 3. Ide o kópiu dokumentov z VÚA – VHA Praha.

23 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelství v Bratislavi, Čís. 36/zprav. dův., Zprávy za týden od 19. do 25. května 1919, k. 5.

24 Bližšie pozri: BASEL, A. Boj v Komárne dňa 1. mája 1919, s. 158 – 164.

25 MALÁR, A. Osobné rozpomenky na boje s maďarskými boľševikmi na Slovensku, s. 166.

důstojníci. Pod tlakom ofenzívy maďarskej červenej armády sa tak bez rozdielu ocitli jednotky legionárske i časti tzv. domáceho vojska. Vytvorené bojové skupiny sa v pre nich neznámom teréne museli spoľahnúť najmä sami na seba. Chýbal prieskum i kontakt so susednými jednotkami.²⁶ Okrem toho bojová činnosť prebiehala počas májových a júnových horúčav. Na všetkých príslušníkov operujúceho československého vojska ďalej negatívne pôsobila obava z použitia nepriateľských obrnených vlakov, malá znalosť prostredia, detaily technického charakteru (nedostatok máp) a ďalšie momenty.

Všeobecne však možno povedať, že legionárske jednotky napriek prechodnému ústupu v bojoch potvrdili svoju kvalitu, hoci aj medzi nimi sa vyskytli prípady nedisciplinovanosti. Napríklad, 9. júna 1919 bolo zistené svojvoľné opúšťanie pozícií v priestore Nových Zámkov, pričom talianski legionári sa vlakmi dostali až do Trenčína.²⁷ Vyskytli sa aj iné mimoriadne udalosti. Napríklad, 2. júna 1919 boli v spomínanom Trenčíne talianskymi legionármi (od plukov 34 a 39) popravení traja maďarskí zajatci.²⁸ Napokon, aj v jednotkách legionárov sa prejavovali určité nedostatky pri disponovaní muníciou.²⁹

Po uzavretí prímeria, ústupe maďarskej červenej armády a po obsadení novej demarkačnej čiary boli legionárske jednotky na prelome júla a augusta 1919 presunuté do Čiech. Francúzske pluky a 7. legionárska divízia boli presunuté do Prahy. 6. legionárska divízia bola prevelená do Brna.³⁰

Prejavy animozity medzi československými legionármi a príslušníkmi tzv. domáceho vojska na Slovensku

Typickým a neoddeliteľným znakom formujúcej sa československej armády, ktorý sa ako červená niť ťahal hektickým rokom 1919, bola animozita medzi legionármi a príslušníkmi domáceho vojska. Nič na tom nemenil ani fakt, že už v čase zrodu a postupného formovania československej armády pri zrode stále aj príslušníci bývalej rakúsko-uhorskej armády, čo bolo typické aj pre armádny model poľský alebo juhoslovanský. Legionári vo svojich typických rovnošatách predstavovali ľahko rozpoznateľné „exotické“ výnimky a, ako už

26 Napríklad poručík Hrdlička slúžiaci pri skupine „Kendík“ vytvorenej z jednotiek domáceho vojska o situácii v bránenom úseku (v okolí obce Poniky) 8. júna 1919 večer výstižne napísal: „*Hlásím, že nalevo od nášeho úseku je veľiká (několikakilometrová) mezera, nikým neobsazena. Ve směru Δ Povrazník viděti veliké ohně na kopcích. Kdo ví, kde je sousední kolona. Může se nám krásně stát, že nás tu zabalejí. Přestávají legrace*“. VHA Bratislava, f. BS, Velitelství I/28 střelců!, Skupina „Kendík“, k. 2, sign. 20.

27 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Čs. posádkové velitelství v Trenčíně, K č. j. 1191/zprav., k. 6.

28 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Čs. posádkové velitelství v Trenčíně, Čís. jed. 505, Trenčín 3. června 1919, k. 6.

29 Napríklad v polovici augusta 1919 sa pri zametaní barakovej nemocnice v Banskej Bystrici stala tragická udalosť, keď tam explodovali dva ručné granáty. Tie tam nezabezpečené zanechali príslušníci 32. pluku talianskych légii. Toto nešťastie si z radov náhradného práporu čs. streleckého pluku č. 16 vyžiadalo 1 mŕtveho, 1 ťažko zraneného a 3 ľahko zranených vojakov. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Čs. pěší pluk č. IV, Kapitán Josef Schmirgl, Velitelství čs. 24. pěší brigády, k. 70.

30 PICHLÍK, Karel – KLÍPA, Bohumír – ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Českoslovenští legionáři (1914 – 1920). Praha : Mladá fronta, 1996, s. 237. ISBN 80-204-0580-1

bolo spomenuté, v porovnaní s tzv. domácim vojskom ich bola menšina. Veliteľstvá vyšších jednotiek na Slovensku upozorňovali i na formálnu výnimočnosť čs. legionárov z Talianska, najmä v porovnaní s domobraneckými prápormi. Príslušníci posledných spomenutých jednotiek, ktoré boli takisto vytvorené v Taliansku, totiž nemali charakter čs. legionára.³¹

Z mnohých materiálov dokladajúcich komplikovanosť vzájomných vzťahov možno uviesť niektoré. Napríklad, generálny inšpektor československých vojsk sa už 29. januára 1919 zaoberal kontroverzných hodnotením veliteľa 6. divízie talianskych légii generála G. Rossiho. Ten sa predtým, ohľadom spolupráce legionárov a „domácich dobrovoľníkov“ v Košiciach rázne vyslovil, že druhé uvedené jednotky by bolo treba najprv „rozpuštiť a znova vycvičiť“. Len po tejto „reforme“ by sa dalo uvažovať o ich spoločnom použití s legionármi. Generál svoje stanovisko odôvodňoval tým, že jednotky tzv. domáceho vojska sú údajne presýtené rakúskym duchom, čo môže nepriaznivo vplývať na legionárov. Vzhľadom na znalosť reálnych pomerov však generál napokon žiadal aspoň to, aby obe zložky československej armády neboli ubytované spolu.³² Je príznačné, že v rovnakom období (30. január 1919) sa prejavili zmätky ohľadom kompetencií pri disponovaní jednotkami³³ alebo kasárenskými priestormi.³⁴

V československom spravodajskom hlásení z Bratislavy reflektujúcom týždeň od 17. do 23. februára 1919 sa zas konštatuje, že legionári sa vyhýbajú kontaktom s príslušníkmi tzv. domáceho vojska. Autor hlásenia už v tomto období uvedený problém správne postrehol a varoval, aby sa v budúcnosti nevytvorili dve proti sebe stojace strany. Zložitú situáciu dokonca prirovnal k obdobnej nevraživosti, ktorá panovala v bývalej rakúsko-uhorskej armáde medzi dôstojníkmi slúžiacimi pri plukoch a v generálnom štábe.³⁵ Táto prognóza sa v neskoršom období, bohužiaľ, naplnila, semená vzájomnej nenávisťi však už vyklíčili a len ďalej bujneli. Identický spravodajský dôstojník koncom

31 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Rozkaz číslo 24 Čs. zemského veliteľství pro Slovensko v Košicích, V Košicích dne 28. května 1919, k. 5. „*Připomíná se, že italstí legionáři nosí alpský klobouk s orlím pérem a že mají na levém rameni vyšíty odznak ČS. Vedle legionářů z Itálie jsou domobranecké prapory, jichž příslušníci nosí soukennou čapku v barvě stejno kroje, podobnou naší vojenské čapce. Tyto prapory nejsou legionářské útvary, nýbrž sestaveny ze zajatců bývalé rak. uh. armády; pro ně platí výhradně předpisy pro domácí vojsko.*“

32 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Generální inspektor československých vojsk, Č. j. 148. k. 1.

33 Išlo o prípad z Bratislavy, keď plk. R. Barreca žiadal o použitie jednotky domáceho vojska (z náhradného práporu pešieho pluku 72). Tá mala vystriedať legionárov v službe v okolí Bratislavy. Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko túto požiadavku zamietlo. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, K čís. min. n. o. Pres. 2099 org, k. 1.

34 Napríklad v Užhorode sa 31. pluk „národného vojska“ ubytoval v kasárňach bývalého rakúsko-uhorského pešieho pluku 66. 4. februára bolo rozhodnuté, aby pluk uvedené kasárne vrátane skladísk uvoľnil, pretože sa s nimi rátalo pre umiestnenie náhradného práporu spomínaného 66. pešieho pluku. K rovnakému rozhodnutiu došlo v honvédskych kasárňach v Bratislave i Nitre. V oboch síce už boli ubytovaní legionári, ale mali ich uvoľniť v prospech náhradných práporov československého 3. a 4. streleckého pluku. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Vykližení kasáren pro náhradní tělesa v Užhorodu, Prešpurku, Nitře, k. 1.

35 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelství v Bratislavě, Čís. 3/dův. zprav., k. 2.

mája 1919 k situácii v hlavnom meste Slovenska pridal i subjektívny postoj ovplyvnený rokmi služby v rakúsko-uhorskej armáde. Podľa neho boli legionári „spití“ slávou ako pruskí dôstojníci v roku 1871. Ich postavenie v spoločnosti dokonca zhodnotil vetou plnou závisťou, subjektívnej nespokojnosti a určitého nepriateľstva: „*Legionářskému klobouku klaní se vše...*“³⁶ V tejto súvislosti nemožno neuviesť pasáže z memoranda generála Františka Schöbla, ktoré bolo skoncipované ešte počas konfliktu s Maďarskou republikou rád. Autor v ňom hĺbkovo analyzoval príčiny neúspechov v boji s maďarskou červenou armádou a ako jednu z nich uvádzal: „...*náš legionář raději si nechá rozkazovati od cizinců, třeba i pochybného charakteru a pochybných schopností, než aby se podřídil čs. důstojníku [s] vyšší hodností, který byl kdysi rakouským důstojníkem.*“³⁷ Aby generál nebol obvinený, že je „Rakušák“ v závere tohto mimoriadne zaujímavého dokumentu „pre istotu“ pridal výpočet slávnych skutkov svojej rodiny v prospech českého národa siahajúci až do tridsaťročnej vojny. Uvedený dokument sa zároveň dotýka hľadania vinníka za porážky, čo sa medzi legionármi takisto prejavilo.³⁸

Všeobecne možno uviesť aj to, že prejavy vzájomnej rivality a animozity ohrozovali princíp subordinácie v armáde, a tak znižovali jej bojovú hodnotu. Tento nezdravý jav ohrozoval jednotu armády v jej najkritickejšom období. Netreba zdôrazňovať, že na tento rozkol boli naviazané aj mnohé neoverené fámy.³⁹ V porovnaní s tým bolo len menším neduhom, že legionári príležitostne nezdravili iných príslušníkov čs. armády na Slovensku.⁴⁰ Fenomén vzájomnej animozity a legionárskej exkluzivity voči príslušníkom tzv. domáceho vojska pokračoval aj v roku 1920.⁴¹ Problém nevyriešila ani unifikácia československej brannej moci, ktorá bola realizovaná v tomto roku. V určitých momentoch pretrvával až do rozpadu československej armády v roku 1939.

36 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelství v Bratislavě, Čís. 36/zprav. dův., Zprávy za týden od 19. do 25. května 1919, k. 5.

37 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Československé zemské voj. velitelství pro Slovensko v Žilině, Pres. čís. 2762, Memorandum, Příčiny selhání vojenské organizace na Slovensku, k. 6. K dokumentu je modrou ceruzou dopísané „V květnu 1919“.

38 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelství v Bratislavě, Čís. 36/zprav. dův., Zprávy za týden od 19. do 25. května 1919, k. 5.

39 Napríklad 23. augusta 1919 bol generálnym inšpektorom čs. brannej moci prijatý plk. Marschan. Vyjadril sa, že v jemu podriadenej brigáde s veliteľstvom v Lučenci kolujú povesti, že všetci „Starorakúšáci“ budú z vojska prepustení bez nárokov na ďalšie finančné zabezpečenie. MACHAR, Josef Svatopluk. *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty. 1925 – 1926.* Praha : Aventinum, 1927, s. 149.

40 VHA Bratislava, f. VVVS, Čs. zemské vojenské velitelství pro Slovensko v Košicích, Pres. čís. 178, V Košicích, dne 7. února 1919, k. 3. Ide o kópiu dokumentov z VÚA – VHA Praha.

41 Napríklad, ešte 26. júla 1920 sa pred bránou kasární pešieho pluku 17 v Trenčíne odohral incident medzi bývalým ruským legionárom a členom posádky obrneného vlaku „Orlík“, strelmajstrom Vavřincem Struhárom, a tamojším posádkovým veliteľom podplukovníkom Szatmárym. Legionár podplukovníka nepozdravil a drzo mu pritom hľadel do tváre. Posádkový veliteľ ho preto chcel na strážnici poučiť o povinnostiach. Struhár na to len stroho odvetil, že jeho nik poučovať nemusí, pretože je „...5 roků vojínem“ a „...zdraví jen lidi, které zná“. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, k. 68.

Československé légie a spoločnosť na Slovensku

Fenomén pôsobenia československých legionárov na Slovensku spadá do roku 1919, teda do doby po skončení 1. svetovej vojny. Tá výraznou mierou zasiahla všetky vrstvy civilnej spoločnosti a vytvorila v nej mimoriadnu antipatiu voči „mužom v rovnošate“. Vzhľadom na Slovákov sa nečakane zrodila požiadavka mať okamžitý, jednoznačný politický názor, čo bolo v porovnaní s predchádzajúcimi decéniami v Uhorsku úplne novým fenoménom.

Na druhej strane bolo na Slovensku maďarské obyvateľstvo, z ktorého pochádzala drvivá väčšina úradníkov štátnej správy. Tí zaujímali voči československým legionárom pasívny alebo odmietavý postoj. Nie je bez zaujímavosti, že pri kontakte s nimi boli legionármi používané jazykovedné príručky Maďarsky snadno a rýchle.⁴² Už v druhej dekáde februára 1919, teda pomerne skoro, boli zároveň zaznamenané prvé, neoverené správy, že v niektorých prípadoch talianski velitelia sympatizovali s miestnym maďarským obyvateľstvom.⁴³

V dobovej tlači sa ďalej objavili aj správy o krutom zaobchádzaní voči legionárom zajatým v priestore Lučenec ešte vo februári 1919,⁴⁴ čo neskôr prevzal i legionársky časopis *Slovenské hlasy*.⁴⁵ Takisto to boli informácie o ich popravách v Petražke (organizované údajne povestným detektívom vojenskej polície Lakosom).⁴⁶ Hoci k niektorým takýmto prípadom skutočne ojedinelo došlo, nemožno ich porovnávať s rozmermi šírenia fám a mestských povestí o nich.⁴⁷

V prvej dekáde mája 1919 vydal minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska obežník č. 3042 o nutnosti postarať sa o ďalší život legionárov formou zvýhodnenia pri obsadzovaní voľných miest v štátnej správe.⁴⁸ Ešte začiatkom mája 1919,

42 KOPEČNÝ, Viliam. Pri Nových Zámkoch... In: ZIMÁK, Jozef (ed.). *Vpád maďarských boľševikov na Slovensko v roku 1919*. Bratislava : Slovenský chýrnik, 1938, s. 153. Ide o jazykovú príručku Františka Vymazala, ktorá bola prvýkrát publikovaná v Prahe už v roku 1896, pričom v neskoršom období bola viackrát vydaná znovu.

43 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský dôstojník při posádkovém velitelství v Bratislavi, Čís. 2/zprav., Zprávy za týden od 10. do 17. února 1919, k. 1. V správě je spomínaný plukovník Barreca, svedkom incidentu bol legionár Ján Imro.

44 Slovenský denník, roč. 2, 1919, č. 37, s. 3.

45 Slovenské hlasy, roč. 3, 1919, č. 18, s. 1.

46 Slovenský denník, roč. 2, 1919, č. 182, s. 3.

47 Jeden z príslušníkov maďarskej červenej armády neskôr v spomienkach konštatoval: „Československí legionári tak s nami plašili civilné obyvateľstvo, že ľudia si nás predstavovali ako satanášov.“ Bližšie pozri: ROJÁK, Dezider – SMUTNÝ Anton (ed.). *Bojový odkaz roku 1919. Spomienky bojovníkov za Slovenskú republiku rád a za Maďarskú republiku rád*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1959, s. 83.

48 *Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918 – 1919*. Bratislava – Košice : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2018, s. 332 – 333. ISBN 978-80-973256-0-2

keď sa hovorilo o demobilizácii určitých ročníkov legionárov, bolo konštatované, že ide o komplikovaný proces. Dôraz sa kladol najmä na prípady, keď sa legionári v „civilne“ ocitli bez hmotného zabezpečenia.⁴⁹

Osvedčené legionárske jednotky boli na Slovensku využívané aj ako vojenská asistancia.⁵⁰ Ešte v prvej polovici roku 1919 na mnohých miestach Slovenska šarapatili lupičné bandy a periodicky dochádzalo ku krádežiam súkromného i štátneho majetku.⁵¹ V civilnom sektore sa zároveň stále nachádzalo pomerne veľké množstvo zbraní, ktoré boli využívané napríklad na pytliactvo.

V čase eskalácie napätia medzi Československou republikou a Maďarskou republikou rád došlo k tragickej havárii generála Milana Rastislava Štefánika. Nie je bez zaujímavosti, že na mieste pádu lietadla sa neskôr našla strieborná tabatierka údajne patriaca generálovi, čo sa okamžite stalo predmetom sporu medzi štátnou a mestskou políciou v hlavnom meste Slovenska.⁵² Jednotkám československej armády na Slovensku bol pri tomto tragickom úmrtí význam pôsobenia generála Štefánika formou teoretických zamestnaní (prednášok) pripomínaný a vysvetľovaný.⁵³ Následne, 8. mája 1918 vydal poľný podmaršal V. Letovský obsiahle nariadenie ohľadom presunu telesných pozostatkov generála, ktorý sa mal konať 10. mája 1919. Smútočnému sprievodu, ktorý sa pohol z bratislavskej vojenskej posádkovej nemocnice a smeroval na hlavnú železničnú stanicu, vzdávali česť okrem príslušníkov domáceho vojska aj určené jednotky ruských, talianskych a francúzskych légii. Signálom pre čestnú salvu bol výstrel z dela umiestneného západne od stanice.⁵⁴

23. augusta 1919 týždenník Slováč uviedol, že legionári zo Sibíri prídu domov.⁵⁵ Túto informáciu sa podarilo reálne uskutočniť až viac ako o rok neskôr, keď boli aj poslední ruskí legionári repatriovaní z Ruska.

49 VHA Bratislava, f. VVVS, Ministr národní obrany, č. 651 pob., k. 3. Ide o kópiu dokumentov z VÚA – VHA Praha.

50 21. mája 1919 požiadal veliteľ náhradného práporu pešieho pluku 26 v Leviciach o zaslanie jednej legionárskej roty pod velením dôstojníkov. Dôvodom bolo nedisciplinované mužstvo a dezercie. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Náhradní prapor čs. pěš. pluku č. 26, Č. j. 129/38, k. 5.

51 Napríklad 3. mája 1919 bola na Zemskom vojenskom veliteľstve pre Slovensko administrovaná žiadosť Župného úradu v Banskej Bystrici o vyslanie vojenskej asistencie do Detvy, okolie ktorej sužovala lupičská banda. Posádkové veliteľstvo v Banskej Bystrici nemalo patričnú vojenskú hotovosť, a tak odkázalo na posádku Lučenec. VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Telegram, Vrchní vojenské veliteľství Bratislava, k. 15.

52 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Zpravodajský důstojník při posádkovém velitelství v Bratislavě, Čís. 36/zprav. dův., Zprávy za týden od 19. do 25. května 1919, k. 5.

53 VHA Bratislava, f. ZVV Bratislava, Velitelství IV. čs. pěší brigády, Op. čís. 104, k. 16.

54 VHA Bratislava, f. Velitelství mesta Bratislavy, Velitel pohřebního průvodu, Pro slavnostní pohřbení tělesných pozůstatků generála Štefánika a spoluobětí se nařizuje:..., k. 6.

55 Slováč, roč. 1, 1919, č. 32, s. 3.

Mgr. Peter CHORVÁT, PhD.

Od roku 2010 je pracovníkom Vojenského historického ústavu v Bratislave. Predmetom jeho vedeckého záujmu sú vojenské dejiny Slovenska v rokoch 1867 – 1939. Je autorom monografií Kapitoly z dejín československých opevnení na Slovensku (2011), Veľká vojna v malom meste. Banská Bystrica v období prvej svetovej vojny (2018), Inter arma... Spisovatelia a výtvarníci vo vojenských dejinách Slovenska v rokoch 1848 – 1948 (2019) a dvoch edícií dokumentov.

Z légií do diplomacie Príbeh Slováka, ktorý podpísal Deklaráciu Spojených národov*

Slavomír Michálek

Pri vzniku a postupnom formovaní demokratickej ČSR zohralo vo sfére jej diplomacie významnú úlohu niekoľko Slovákov, ktorí tak nadviazali na prácu Milana R. Štefánika. Milan R. Štefánik, je top-osobnosťou slovenských moderných dejín. Z jeho nasledovníkov v diplomacii nového štátu, ktorí okúsili život legionára, som vybral Vladimíra S. Hurbana. Jeho dramatický životný a profesionálny osud v mnohom osvetľuje nielen dobu v ktorej žil, ale aj súvislosti a podmienky, ktoré jeho konanie ovplyvňovali a ktoré spätne on svojou činnosťou aj formoval.¹

Životné osudy slovenských diplomatov v československej zahraničnej službe, počnúc Milanom R. Štefánikom, sa začali písať pred takmer jeden a pol storočím a reflektujú nielen dynamiku a tragédie minulého storočia, ale i obrovský vývojový oblúk, ktorým Slováci prešli na medzinárodnom poli. Od takmer zdecimovaného etnika na začiatku 20. storočia, cez medzivojnovú demokraciu, vojnový totalitný režim a 40 rokov komunizmu, až po samostatný demokratický štát, súčasť Európskej únie. Štefánik a jeho nasledovníci v československej diplomacii verili v spravodlivosť, možnosť mierového rozvoja a spolupráce a ich príbehy okrem iného poukazujú na to, aký význam mala a má diplomacia pre demokraciu a slobodu.

---

* Kapitola bola vypracovaná v rámci projektu APVV-17-0399 (Z monarchie do republiky, proces transformácie spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte), riešeného v Historickom ústave SAV v.v.i.

1 Vladimír Svetozár Hurban sa narodil 4. apríla 1883 v Turčianskom Sv. Martine ako syn Svetozára Hurbana Vajanského a Idy, rod. Dobrovičovej. Od roku 1893 študoval na maďarskom lýceu v Bratislave. V roku 1896, ako tretiak s *consilium abeundi* (odporúčanie odísť, miernejšia forma vylúčenia) vo vrecku, odišiel na českú reálku do Hodonína. Po úspešnej maturite v Hodoníne v roku 1901 pokračoval Hurban na Vysokej škole technickej vo Viedni. Po štyroch rokoch štúdium prerušil a nastúpil do redakcie *Národných novín*, aby pokračoval v práci otca, v tom čase uväzneného za protimaďarské zmýšľanie. Na jar 1906 podobnou aktivitou otcov osud napodobnil. Za protimaďarské poburovanie bol odsúdený a šesť mesiacov „sedel“ vo Vacove.

Čo Slovákov v československej diplomacii ozvlášťovalo a čo mali spoločné? Silné národné povedomie s dôrazom na všeľudské univerzálne hodnoty, hrdé vlastenectvo, pevné evanjelické korene a väzby, boj za demokraciu a česko-slovenskú štátnosť, odpor k totalitám, ale aj sklon k dobrodružnosti, túžba a odvaha vykročiť z malosti a bezvýznamnosti „domáceho humna“ do sveta a byť pri tom, kde sa odohráva niečo veľké, resp. kde sa „tvorili“ svetové dejiny.

Pred 103 rokmi vzniklo Československo, prvý spoločný štát Slovákov a Čechov. Moderné slovenské dejiny nadobudli dynamiku začiatkom 20. storočia. Slováci vstúpili na scénu ako politický národ v čase, keď bol v pohybe celý svet. A nezostali bokom. Keďže personifikáciou modernej národnej a štátnej identity sú osobnosti, ktoré ju tvoria, pozeráme sa na minulosť aj cez prizmu ich osudov. A treba dodať, že Vladimír S. Hurban, ako aj ďalší – Štefan Osuský, Ivan Krno, Juraj Slávik, Ján Papánek či Vladimír Palic – teda minimálne týchto šesť diplomatov, sa vo svete „veľkej politiky“ nestratilo, ba naopak, osvedčili sa. Pre ďalšie generácie je inšpiratívne, že rukopis týchto mužov nachádzame pri zásadných a zlomových udalostiach našich i svetových dejín – pri národnom dozrievaní, kreovaní česko-slovenskej štátnosti, Trianone, Spoločnosti národov, Deklarácii Spojených národov, Charte OSN, jednoducho všade tam, kde znel hlas slobody a demokracie.

Vladimír S. Hurban strávil od jesene 1908 desať rokov v Rusku. Najprv organizoval z podnetu ruského generálneho štábu kurzy pre poddôstojníkov s cieľom objasňovať a spoznávať vnútorné pomery Rakúsko-Uhorska pre prípad možnej vojny, a zároveň vyučoval na štábe maďarčinu. Hurban bol náčelníkom týchto kurzov pri štábe Varšavského vojenského okruhu až do vypuknutia prvej svetovej vojny. V deň mobilizácie v Rusku, 17. júla 1914, sa medzi prvými ako dobrovoľník prihlásil do cárskeho vojska a vo funkcii štábného tlmočníka v ten istý deň bol odvedený k aktívnej armáde. V lete 1916 už pôsobil pri veliteľstve Česko-slovenskej streleckej brigády. V máji 1917 sa stal ako príslušník 3. streleckého pluku Jana Žižku z Trocnova členom prezídia Československej národnej rady – odbočky pre Rusko a pracoval hlavne v Petrohrade. Jeho úlohou bolo robiť nábery dobrovoľníkov z radov českých a slovenských zajatcov v Petrohradskej gubernii do tvoriacich sa československých legionárskych zložiek.² Súhlas s touto činnosťou Hurbana vyjadrilo 30. júna 1917 aj ruské ministerstvo vojny. V Petrohrade popri tom pracoval ako šéfredaktor *Slovenských hlasov*, časopisu pre legionárov a krajanov, ktorý dopĺňali dvojtyždenníky Čechoslovák a Československé vojsko v Moskve a v Kyjeve novovychádzajúci Československý denník.³ Jeho osobná korešpondencia z tohto obdobia je dôkazom rozsiahlej spolupráce s Jozefom Gregorom Tajovským, Bohdanom Pavlů, Ivanom Markovičom a Jankom Jesenským. V auguste 1917 sa Hurban z poverenia uvedenej odbočky národnej rady mal presťahovať do Moskvy, avšak vo februári

2 Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, f. OF-VSH, č. kart. 13, Pravidlá pre vytváranie vojska z československých zajatcov prijalo Hlavné velenie generálneho štábu 2. júla 1917 (č. 10886).

3 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 13, inv. č. 181/1.

1918 ho odbočka rady delegovala do Kyjeva, kde sa mal pridať k dobrovoľníkom československého revolučného vojska v rámci zostáv ruských armád juhozápadného frontu s tým, že mu Komisariát zahraničných vecí povolil slobodný pobyt v celom Rusku.⁴ Ani toto poverenie však netrvalo dlho, lebo od mája 1918 sa, znova na základe rozkazu rady, stal pracovníkom Východného vojenského okruhu vo Vladivostoku a bol poverený rokovať so zástupcami spojencov v Tokiu. Jeho úlohou bolo evidovať novoprichádzajúcich legionárov a organizovať ich odchod do Francúzska.⁵ Prevoz legionárov do Francúzska však nebol reálny z jedného podstatného dôvodu – pre nulovú kapacitu voľných dopravných prostriedkov. Preto sa hľadalo a našlo iné, tzv. americké riešenie.

Z podnetu Tomáša G. Masaryka sa Vladimír Hurban v priebehu augusta 1918 presunul z Vladivostoku do USA. V liste štátnemu sekretárovi USA Robertovi Lansingovi Masaryk 27. septembra 1918 oznamoval, že kpt. Hurban bol pridelený ako vojenský atašé do Washingtonu ako reprezentant Československej národnej rady vo vojenských záležitostiach.⁶

Do funkcie vojenského atašé vo Washingtone nastúpil Vladimír S. Hurban v septembri 1918 a jeho úlohou bolo zastupovať na americkej pôde predsedu Československej národnej rady a prezidenta Tomáša G. Masaryka. Na uvedenom poste zostal do októbra 1921.⁷ Najprv v hodnosti kapitána, od 14. novembra 1918 ako plukovník československého vojska sprostredkoval rôzne formy materiálnej pomoci legionárom v Rusku, na ktorých sa finančne podieľala vláda USA. Medzi prvé americké finančné injekcie patrila 7 miliónová dolárová pôžička z osobného fondu prezidenta Woodrowa Wilsona, ktorá zahŕňala nákupy vojnových potrieb, zbraní i munície a ich transport do Vladivostoku. Túto pôžičku schválil Wilson na začiatku augusta 1918 a bola prvým „hmatateľným“ finančným príspevkom americkej administratívy, ktorá len dva mesiace predtým modifikovala svoj postoj z podpory reformovania mnohonárodnostnej monarchie k podpore jej rozbitia a vytvorenia nástupníckych štátov vrátane Československa. Rokovanie o tejto pôžičke začal najprv Masaryk a po príchode Hurbana do USA ho poveril, aby celú akciu za národnú radu koordinoval. Za americkú stranu mal na starosti čerpanie pôžičky špeciálny výbor, ktorý schvaľoval nákupy tovarov podľa požiadaviek ČSNR, a aj zabezpečoval ich transporty. Hurban sa priamo obracal na Milana R. Štefánika a gen. Mauricea Janina, aby oni spresňovali požiadavky pre légie. Väčšinu tovaru pre legionárov do Vladivostoku posielaného loďami zo San Francisca predstavovali rôzne potreby nevyhnutné pre život vojaka. Podľa dostupnej dokumentácie však vieme,

4 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 12, inv. č. 159.

5 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 12, inv. č. 164.

6 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 12, inv. č. 166/36.

7 V roku 1919 sa Vladimír Hurban zosobášil vo Washingtone s Ofgou Boorovou, dcérou reverenda Ladislava Boora z Langsfordu v Pensylvánii a Boženy, rod. Jurkovičovej, ktorá pochádzala z Brezovej.

že materiálna pomoc z USA legionárom v Rusku nebola bezproblémová, čo vyplývalo z nejasných kompetencií zainteresovaných osôb. Hurban, vidiac čo sa dalo robiť a čo nie, ponúkal svoju rezignáciu, poukazoval na problémy, ktoré potom ústili do osobných konfliktov. Chýbali inštrukcie, poverenia a kompetencie a platili rôzne obmedzenia z americkej strany, čo v neposlednom rade podnecovalo osobné kontroverzie a animozity a kariérne ambície ľudí v Prahe, Vladivostoku i Washingtone.

V decembri 1919 vyčlenil W. Wilson zo svojho dispozičného fondu 12 miliónov dolárov na prevoz legionárov. Ich transport sa plne rozvinul v rokoch 1920 – 1921. Aj tu zohral Hurban podstatnú úlohu. V spolupráci s americkými úradmi zaisťoval ich prevoz do San Diega a San Francisca, ich vlakový transport naprieč americkým kontinentom zo západu na východ, ako aj ich odchod do Európy z Norfolkku. Súvisela s tým administratívna práca aj okolo 1100 vojnových invalidov, zabezpečenie lekárskej starostlivosti, stravy, ubytovania, zaplatenie nájomného amerických lodí, ich personálu a pod.

Legionárska anabáza, zásobovanie muníciou, jedlom, šatstvom, liekmi, ako aj viacmesačný transport legionárov domov, mali popri konkrétnych individuálnych osudoch či štátnej propagande, aj medzinárodný finančný rozmer, ktorý pochopiteľne nekončil spomenutými Wilsonovými pôžičkami. Išlo o poskytnutie ďalších potrebných úverov, ktoré bolo treba v krátkom čase splácať. Najväčším americkým úverom Československu bol úver vlády USA dojednaný vo Washingtone dohodou 13. októbra 1925 a jeho výšku stanovili na 115 miliónov USD.⁸ Mal nahradiť dlžné úpisy za 70 miliónov USD vydané v rokoch 1918 – 1922 vláde USA za úvery poskytnuté Československu na nákup potravín, výzbroje, rôznych armádnych potrieb z amerických skladov v Európe a na ďalšie pôžičky na repatriáciu československých „sibírskych“ vojsk cez Ameriku v celkovej čiastke 91 879 671,03 USD. K tomu pribudli úroky z dlžných úpisov do 15. júna 1925 v celkovej čiastke 23 120 328,97 USD, sumárne 115 miliónov USD.⁹ Na túto sumu malo Československo vydať dlhopisy vláde USA v úhrnnej hodnote 185 071 023,07 USD datované dňa 15. júna 1925 a postupne splatné od 15. decembra 1925 do 15. júna 1987. Z toho bolo 36 dlhopisov bezúročných, každý na 1,5 milióna USD, splatných polročne od 15. decembra 1925 do 15. júna 1943. Ďalších 44 dlhopisov bolo splatných v dobe od 15. júna 1944 do 15. júna 1987 a mali sa úrokovať 3,5 % ročne. Umorovacie splátky teda robili 185 071 023,07 USD, úroky predstavovali súhrnne 127 740 410,81 USD,

8 Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR (AMZV ČR), Praha, f. ZÚ-Washington, č. kart. 1925, telegram vyslanca Zdeňka Fierlingera č. 1088.

9 V období od 15. novembra 1918 do 31. decembra 1919 poskytol americký Treasury Department (ministerstvo financií) československej vláde v siedmich častiach 67, 33 miliónov USD. Z uvedenej sumy Československo vyčerpalo 6 073 793,26 USD. Ďalšie položky úveru predstavovala repatriácia československých vojnových invalidov (prenájom amerických vojnových lodí Heffron, Nanking a Archer na 11 mesiacov) a aj 20 612 300 USD na nákup amerického surplusového (vojnové prebytky) tovaru vo Francúzsku.

AMZV ČR, f. Národohospodárska sekcia (IV.) 1918 – 1939, č. kart. 419, Statement of Credits Established by United States Treasury.

spolu 312 811 433,88 USD. Za úver na 115 miliónov dolárov mala teda Praha finálne zaplatiť takmer 313 miliónov. Československo platilo polročné splátky po 1,5 milióna USD. Splátky končiace 15. decembra 1931 a 15. júna 1932 boli oneskorené v dôsledku tzv. Hooverovho moratória. K 15. júnu 1933 a 15. decembru 1933 boli zaplatené len tzv. uznávacie splátky vo výške 180 000 USD a 150 000 USD. Ďalšie platby sa nekonali. Po odčítaní všetkých splátok robil stav dlhu tohto úveru 165 241 023,07 USD.¹⁰ K tejto sume USA prirátali ešte úroky z omeškania. Tento dlh patril k tzv. politickým dlhom z obdobia prvej svetovej vojny. Podobné malo Československo voči Veľkej Británii, Francúzsku i Taliansku. Za žiadny z týchto dlhov neplatilo od roku 1933 a považovalo ich za fakticky neexistujúce.

K Hurbanovmu pôsobeniu v pozícii vojenského ataše vo Washingtone sa viaže mnoho dokumentov, niekedy menej, inokedy viac závažných či zaujímavých. Jeden z nich zachytáva jeho názory na boľševizmus, ako ich prezentoval pri vypočutí pred podvýborom amerického senátu. Z anarchie v Rusku nevinil len boľševikov, a konštatoval, že sovietska vláda sa drží len pomocou teroru, čo inak ani sama netají. Boľševizmus podľa neho nebol výmyslom niekoľkých ľudí, ale prirodzená sociálna choroba, cez ktorú musí každý štát viac-menej prejsť. Tvrdil, že sovietska vláda je novou periódou utrpenia pre nešťastný ruský národ, ktorý trpel tisícročie a boľševizmus, tak ako sa uplatnil v Rusku, označil za zločin spáchaný na ľudstve.¹¹

Po návrate do Československa v novembri 1921 bol Hurban vymenovaný za styčného dôstojníka medzi generálnym štáбом armády a Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska. V zmysle vydaných inštrukcií bol pridelený krajinskému vojenskému veliteľovi v Bratislave. Jeho úlohou bolo sledovať stav vnútropolitických pomerov a pôsobenie nepriateľskej propagandy na Slovensku.¹² Podliehal priamo krajinskému veliteľovi na Slovensku a podával mu ústne a písomné hlásenia. V novembri 1923 vstúpil do československých diplomatických služieb už 1. februára 1924 sa stal československým vyslancom v Egypte.

Činnosť vyslanca Československej republiky v Káhire v rokoch 1924 – 1930 koncentroval Hurban do rozširovania hospodárskych a obchodných kontaktov s Egyptom. Už v máji 1924 rokoval s egyptským ministrom zahraničných vecí Wacyfom Pashom, u ktorého sondoval možnosť podpísania siete obchodných zmlúv, nakoľko takéto zmluvy medzi oboma krajinami dosiaľ neexistovali. Výsledkom ich rokovania bolo stanovisko, že z dôvodu postupných zmien egyptských colných taríf s inými krajinami nebude pre ČSR i Egypt najvýhodnejšia obchodná dohoda, ale dočasné riešenie iba v podobe nót, zaisťujúcich obchodné styky na základe doložky najvyšších výhod. Hurban v tomto

10 AMZV ČR, f. TO-Dokumentácia (TO-D), USA, 1946-1951, zošit č. 1, Devízový úver vlády Spojených štátov amerických.

11 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 13, rukopisný dokument bez označenia.

12 Smernica o právach a povinnostiach styčného dôstojníka z 12. novembra 1921.

rokovaní upozorňoval Pashu najmä na narastajúci význam strednej Európy a Malej dohody.¹³ Zastupiteľský úrad v Káhire zahŕňal teritórium celého Blízkeho Východu s výnimkou Turecka a obchodné záujmy republiky siahali popri Egypte aj do Sýrie, Palestíny, Sudánu i Habeša. Pre zlepšenie hospodárskych kontaktov a obchodu ale chýbali právne základy a kompetencie vyslanectva, pričom kúpna sila orientálneho trhu bola v ČSR všeobecne známa. Hurban v správe z 2. októbra 1924 poukazoval na to, že napriek nedostatočnej zmluvnej základni malo Československo medzi importérmi do Egypta dobré postavenie a z hľadiska objemu ho predbiehali iba Veľká Británia, Taliansko, Francúzsko, Belgicko, Nemecko, India, Austrália a USA.¹⁴

Potom prišiel na rad Štokholm. Pôsobenie Hurbana na severe Európy trvalo podobne ako v Egypte päť rokov. Dňa 24. júna 1930 ho prezident vymenoval za vyslanca v Štokholme pre Švédsko, Nórsko a Litvu so služobným titulom „mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister“. K štokholmskému pobytu Vladimíra Hurbana na začiatku 30. rokov 20. storočia nie je veľa „hospodársko-obchodných“ dokumentov, nakoľko medzivojnové vzťahy severského kráľovstva a stredo európskej republiky sa príliš nerozvíjali a odohrávali sa hlavne v rovine kultúrnych vzťahov. Z Hurbanových personálnych spisov vieme, že pôvodne sa s ním pre Švédsko nepočítalo, nakoľko v roku 1928 mal podľa menovacieho dekrétu podpísaného prezidentom 17. augusta 1928 nastúpiť ako „mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister“ v Pekingu.¹⁵ Prečo sa jeho čínske pôsobenie nakoniec nerealizovalo, dostupné archívne dokumenty nehovoria.

Desať a polročné pôsobenie Vladimíra S. Hurbana od 30. decembra 1935 vo funkcii vyslanca (od leta 1943 veľvyslanca) vo Washingtone bolo obdobím veľkých dejinných udalostí, kde prím hralo rozbitie republiky, zahraničný odboj, vypuknutie i koniec druhej svetovej vojny.

Mníchov i rozbitie Československa neprišli ako blesk z neba, republika k nim „kráčala“ v dôsledku medzinárodných i vnútorných súvislostí. Ako sa premietli v živote vyslanca Vladimíra S. Hurbana? K pomníčovskému obdobiu sa v Hurbanových dokumentoch nachádza rukou napísaný tajný záznam z 24. decembra 1938, adresovaný do rúk ministra zahraničných vecí v Prahe, ktorý v skutočnosti neprináša žiadne tajné, resp. obsažné či závažné, informácie. Hurban v ňom oznamuje, že počas „predvianočnej“ recepcie diplomatických zborov v Bielom dome 15. decembra mu povedal americký prezident, že by si želal s ním hovoriť. Vzhľadom na situáciu v Československu išlo o pomerne neobyčajný krok, preto Hurban žiadal Prahu, aby mu zaslali inštrukcie ohľadne plánov československej vlády. V uvedenej tajnej depeši vysvetlil, že má informácie len od amerických korešpondentov, ktorí siahajú iba po senzáciách, a tie vyslanectvo nemá možnosť overovať. Odpoveď centrály ministerstva v Prahe bola v podstate neutrálna,

13 SNA, f. OF-VSH, č. kart. 11, zápis z rokovania s Wacyfom Pashom v Káhire 10. mája 1924.

14 AMZV ČR, Praha, f. III. sekcia 1918-1938, č. kart. 215, inv. č. 62d.

15 AMZV ČR, Praha, f. Personálne spisy, Vladimír S. Hurban, 25. augusta 1928, č. 110.637 1/2 si 1928.

resp. nič nehovoriaca a pre Hurbana mal väčšiu výpovednú hodnotu krátky článok v *New York Times* zo 16. decembra, ktorý hovoril o plnej a absolútnej podriadenosti a závislosti ČSR od Nemecka. Rozhovor vyslanca s Rooseveltom sa konal 21. decembra 1938. Podľa uvedeného tajného Hurbanovho záznamu pre Prahu ho prezident požiadal, aby bol ich rozhovor úplne dôverný a „off the record“.¹⁶ A tak sa i stalo, preto neexistuje žiadny záznam z tohto stretnutia a Hurban sa vo svojich písomnostiach o obsahu rozhovoru s prezidentom USA nikdy a nikde nezmienil.

O udalostiach zo 14. a 15. marca 1939, teda o rozbití Československa a vzniku slovenského štátu a českomoravského protektorátu informovalo Nemecko nôtou vlády USA, Veľkej Británie, Francúzska a ZSSR. Tieto vlády zaujali k uvedenej nóte, ako aj k samotným udalostiam negatívny postoj. USA svoje stanovisko prezentovalo úradne nôtou Nemecku 20. marca 1939. Vyzdvihlo v nej svoje priateľské vzťahy k Československu a odsúdilo činy vedúce „k dočasnému vyhladeniu výsad slobodného a nezávislého národa.“¹⁷

V liste adresovanom bývalému československému prezidentovi Edvardovi Benešovi americký prezident Franklin D. Roosevelt 27. marca 1939 napísal, že neuznáva ako právny akt okupáciu Čiech a Moravy. O Slovensku sa v tomto liste nehovorí.¹⁸

Bezprostrednú reakciu USA na rozbitie republiky zachytáva niekoľko oficiálnych dokumentov. Medzi prvé patrí tzv. Wellesove memorandum, vyhlásené vo Washingtone 17. marca 1939. Podľa neho vláda USA prehlasuje, že svetový mier môže byť zaistený iba dodržiavaním práva, podporuje s úctou princípy ľudskej slobody a neuznáva akty, na základe ktorých slobodný štát ČSR stratil nezávislosť. Vyjadruje potrebu rešpektovať medzinárodné zmluvy a odmieta zasahovanie ktoréhokoľvek štátu do vnútorných vecí štátu iného, odmieta politiku vojenskej agresie. Tento čin Nemecka USA označilo ako

16 Historical Society of Pennsylvania (HSP), Philadelphia, f. VH Papers 1917 – 1951. Rukopisný záznam z 24. decembra 1938 o rozhovore s prezidentom F. D. Rooseveltom.

17 BENEŠ, Edvard. *Paměti. Od Mnichova....* Praha 1948, s. 102.

18 Hneď po vyhlásení samostatnosti Slovenska nový minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský vyzval z Bratislavy susedné i vzdialené krajiny po celom svete, aby uznali slovenský štát. Oznámenie ministra zahraničných vecí č. 1/1939 zo 14. marca 1939 o vytvorení slovenského štátu, v ktorom sa uvádza, že slovenský snem v tento deň vyhlásil v Bratislave vytvorenie slovenského štátu s predsedom vlády Jozefom Tisom, ako aj s ostatnými členmi vlády (Vojtech Tuka, Ferdinand Ďurčanský, Jozef Sivák, Karol Sidor, Ferdinand Čatloš, Július Stano, Mikuláš Pružinský, Gejza Medrický, Gejza Fritz) bolo 16. marca 1939 vyexpedované na ministerstvá zahraničných vecí 46 krajín, vrátane USA, Veľkej Británie, Francúzska, Číny, Japonska, Nemecka a pod. Ďurčanský ako minister zahraničia v tomto dokumente zároveň žiadal, aby bol tento novovytvorený štát oficiálne uznaný. Tento archívny dokument však má časový rozpor, je datovaný ako prijatý vo Washingtone na Štátnom departemente až 9. apríla 1939, keď bol daný na preklad. Na tento dátum (9. apríla) prijatia Ďurčanského memoranda na Štátnom departemente sa odvoláva aj iný americký dokument – telegram Sumnera Wellesa na americké vyslanectvo v Argentíne, že USA rušia v danom stave pre Čechy, Moravu a Slovensko doložku najvyšších výhod.

National Archives and Records (NAR), Washington DC, file Rg-59: US State Department towards Czechoslovakia 1939 – 1945, roll 17, No. 860F.01/211.

„*wanton lawlessness*“, t. j. bezohľadnú nezákonnosť.¹⁹ Táto bezohľadná nezákonnosť a obsadenie silou je ohrozením svetového mieru a takýto názor je podľa Wellesovho memoranda vyslovený na základe pozorného pozorovania udalostí posledných dní.

Po odoslaní memoranda nasledovala na Štátnom departmente tlačová beseda. Nechýbali otázky, či USA zatvoria vyslanectvo v Prahe, čo bude s československo-americkou obchodnou dohodou, či už Nemecko oficiálne notifikovalo vytvorenie novej protektorátnej vlády. Welles odpovedal, že štatút vyslanectva v Prahe sa momentálne študuje, k obchodnej zmluve sa vyjadří neskôr minister financií a že vláda USA o novej situácii zatiaľ nerokovala so žiadnou inou vládou, tobôž nie s nemeckou. Na otázku, či je memorandum oficiálne stanovisko americkej vlády a či ho konzultoval s Rooseveltom, Welles odpovedal, že toto jeho prehlásenie bolo známe prezidentovi a že predtým, ako ho prečítal, dal ho schváliť prezidentovi.²⁰

Wellesovo memorandum bolo reakciou na nótu nemeckého veľvyslanectva, odovzdanú v ten istý deň štátnemu tajomníkovi Cordellovi Hullovi. Nóta hovorí o tom, že na základe dekrétu vlády Ríše o Protektoráte Čechy a Morava zo 16. marca, obsahujúceho 13 článkov, sa vyjadruje úplné podriadenie sa protektorátu Ríši vo všetkých sférach života. V závere nóty chargé d'affaires Hans Thomsen uvádzal, že podľa článku 6 tohto dekrétu Ríša preberá zodpovednosť za zahraničné veci protektorátu, zvlášť čo sa týka ochrany jeho občanov v zahraničí a že bývalí československí diplomatickí zástupcovia v zahraničí sú už viac nie sú oprávnení vykonávať oficiálne akty.²¹

Výkonný štátny tajomník Sumner Welles potvrdil príjem nemeckej nóty v odpovedi nemeckému veľvyslanectvu 20. marca 1939 a uviedol, že vláda USA neuznáva žiadny právny základ ktorý by existoval pre takýto stav a americké stanovisko vyjadriala vláda USA 17. marca.²²

Postoj atlantickej mocnosti, resp. navrhnutý postup Štátneho departementu 17. marca 1939, potvrdil v tento deň vo večerných hodinách telegram adresovaný Wilburovi N. Carrovi, americkému vyslancovi v Prahe. Telegram informoval o tlačovej konferencii vo Washingtone, na ktorej Sumner Welles vydal vyhlásenie americkej vlády k súčasnému vývoju v Československu.²³ Uvedené stanovisko USA dopĺňalo v telegrame ešte striktné dôverné konštatovanie, že vyslanec má tento dokument verejne prezentovať v československej tlači.

Bezprostrednú reakciu, resp. odpoveď vyslanca Carra Štátnemu departementu, dokumenty americkej proveniencie neposkytujú. Ponúkajú však jeho telegram ústrediu z nasledujúceho dňa, teda z 18. marca 1939, v ktorom oznamuje pozadie Háchovej cesty

19 NAR, Rg59, roll 15, No. 860F.00/690A.

20 NAR, tamže, No. 860F.00/749.

21 NAR, tamže, No. FW 860F.00/756.

22 NAR, tamže, No. 860F.00/748.

23 NAR, tamže, roll 15, Telegram Štátneho departementu vyslanectvu v Prahe, obsahujúci tzv. Wellesovo memorandum (postoj USA k udalostiam v Československu) zo 17. marca 1939, 6.00 pm, no. 860F.00/690A, GML.

do Berlína, jej posunutie v dôsledku jeho zdravotných problémov, priebeh rozhovorov u Hitlera, okolnosti jeho podpisu, vyhrážky Hitlera o zbombardovaní Prahy.²⁴

Aké boli teda prvé bezprostredné kroky americkej administratívy bezprostredne po rozbití Československa? V podstate nevybočili z postoja USA voči ČSR od Mníchova: boli rozporné, kompromisnícke a fakticky len deklaratívne. Sumner Welles poslal Carrovi 17. marca 1939 ešte jeden telegram, v ktorom uviedol skutkový stav – vojenská okupácia Čiech a Moravy, slovenský štát pod ochranou Hitlera, takže nie sú žiadni československí predstavitelia s ktorými by sa mohlo pokračovať v rokovaníach („on business“) a za týchto okolností ďalšie aktivity vyslanectva nie sú možné, zatvoríte vyslanectvo, archív a záznamy odovzdáte na generálny konzulát a vrátite sa do Washingtonu.²⁵ Dňa 21. marca 1939 zatvoril Štátny department svoje vyslanectvo v Prahe. Vyslanec Carr sa vrátil do Washingtonu 6. apríla 1939, v Prahe zostal fungovať v obmedzenom režime do septembra 1941 generálny konzulát pod vedením generálneho konzula Irvinga N. Linnella.

Československé udalosti (rozbitie štátu) z polovice marca 1939 prebiehali na washingtonskom vyslanectve za pomerne dramatických okolností. Dňa 15. marca 1939 navštívil Hurban šéfa európskeho oddelenia Štátneho departmentu Pierreonta Moffata a oznámil mu, že násilnú okupáciu ČSR Nemeckom neuzná a že Háčovu kapituláciu pokladá za neústavnú, a teda aj neplatnú.²⁶ Tlak Prahy i Berlína bol enormný, no Vladimír S. Hurban mu neustúpil. Na prvý rádiogram 16. marca 1939 od ministra zahraničných vecí z Prahy: „*Podříd'te se, dejte k dispozici všechny spisy a provádějte přesně příkazy německé diplomatické mise, stop, vrozuměte rovněž všechny konzulární úřady. Chvalkovský.*“ vyslanec nasledujúci deň – 17. marca odpovedal: „*Kapituláciu Háčovu neuznávam, protože je neústavná. Vyslanectvo Nemcom neodovzdám. Hurban*“. Na tento odmietavý postoj prišli z Prahy ďalšie tri kategorické výzvy. Prvá z 18. marca hovorila: „*Na žádost likvidátora vrozuměte tamní vládu o zastavení činnosti našich zastupitelských úřadů podle proklamace ze dne šestnáctého března a uvědomte o tom tamní německou misi, stop, tamní říšská mise obdržela z Berlína instrukce o převzetí našich konsulatů, zamini v likvidaci.*“ Druhý rádiogram z 19. marca mal ešte priamejší obsah: „*Proveďte přesně zdejší telegram ze 16 o předání úřadu a všech spisů německé diplomatické misi a vrozuměte tamní vládu, Chvalkovský.*“ Hurban nereagoval, preto nasledovala 24. marca tretia pražská výzva: „*Neoznámíte-li obratem, že jste vyhověl telegrafickým poukazům předati úřad německé diplomatické misi a své podřízení intimoval tamní vládě budete suspendován a disciplinárně stíhán. Chvalkovský, Rejholec.*“²⁷ Ani na túto výzvu vyslanec nereagoval a pražské direktívy jednoducho ignoroval. Avšak, pražské kroky koordinoval Berlín a tlak, aby okamžite odovzdal vyslanectvo Nemcom, mal konkrétny scenár.

24 NAR, file Rg 59 – The Internal Affairs of the US State department towards Czechoslovakia 1910 – 1944, roll 15, Carr, telegram z Prahy na Štátny department z 18. marca 1939, 10. 55 am, no. 860F.00/693, GML.

25 NAR, tamže, No. 860F.00/703 A.

26 HSP, Philadelphia, f. VH Papers 1917 – 1951, List V. Hurbana E. Benešovi, nedatovaný, z hľadiska obsahu je možné predpokladať, že ho Hurban napísal v druhej polovici roku 1941.

27 HSP, tamže, rádiogramy z Prahy a Hurbanova odpoveď v dňoch 16. – 24. marca 1939.

Už 16. marca 1939 doobeda navštívili Hurbana prvý tajomník nemeckého veľvyslanectva a chargé d'affaires vo Washingtone Karl Rosenberg a Hans Thomsen. Stenografický záznam z rozhovoru, ktorého sa okrem Hurbana zúčastnil aj tajomník vyslanectva Karel Červenka, bol ukázkou nemeckej arogancie. Rosenberg hovoril po nemecky čo Hurban odmietol a dvakrát ho požiadal aby hovoril po anglicky. Rosenberg mu oznámil, že prišiel na vyslanectvo so zámerom prerokovať formu prevzatia úradu, má vraj telegram od svojho ministerstva zahraničných vecí, ktorý ho oprávňuje hovoriť o tejto záležitosti. Hurban Rosenberga prerušil, že chce vidieť ten telegram, na čo nemecký zástupca odvetil, že je tajný, a prečítal v nemčine text, ktorý hovoril o prevzatí všetkých politických aktov a celého vyslanectva a konzulátov.²⁸ Na priamu odmietavú Hurbanovu odpoveď, že nedostal z Prahy žiadnu informáciu, ktorá by oprávňovala nemeckého diplomatického zástupcu k takýmto krokom, Rosenberg odpovedal, že asi už čítal oficiálne správy z transatlantickej tlače, a ak chce, tak mu ich znova prečíta. Tu Hurban opäť razantne reagoval, že sa nezaujíma o také správy, jediné, čo ho zaujíma, je nariadenie vlády, ktorá je pri moci. Rosenberg sa nedal zmiast' a odpovedal, že takou je nemecká vláda. Ani Hurban nechcel ustúpiť a poznamenal, že akceptuje len písomné nariadenie od prezidenta Háchu za podmienky, že nebude podpísané pod hrozbou a nátlakom. Mierne zaskočený Rosenberg prešiel do slovnej obrany, že čo myslí pri podpise pod hrozbou, keď vie zo správ o situácii vlády v Prahe, keď je oficiálne známe, že Hácha je úplne bez akýchkoľvek právomocí a že obe vlády, v Prahe i Berlíne, si vyjadrili vzájomné porozumenie. Hurban trval na písomnom doklade a nástojil, že sa vzdá iba na základe písomného a podpísaného nariadenia, pričom označil za protiústavné a protiprávne podrobiť sa, resp. poslúchať nariadenia, o ktorých nič oficiálne nevie. Rosenberg opäť nástojil, že to tak nie je, a keď to tak vníma, oznamuje mu teraz v mene nemeckej vlády novú situáciu, ktorú musí akceptovať, čo Hurban opäť rázne odmietol. Rosenberg sa ďalej vyhráždal, že toto je jasná situácia a ide o oficiálne nariadenie. Hurban odpovedal: „*Nepreberám žiadne nariadenie od vašej vlády dovtedy, kým nedostanem oficiálne podpísané potvrdenie od mojej vlády. Dobrý deň, páni.*“²⁹ Tým sa ich audiencia na vyslanectve skončila. Zaujímavé bolo, že hodinu pred začatím audiencie hlásila v rozhlasových správach *United Press* oznam nemeckého veľvyslanectva, že prevzalo československé vyslanectvo. Preto sa novinári spravodajských agentúr snažili zistiť, či je to pravda, a čakali pred budovou vyslanectva na vyvesenie nemeckej zástavy. Po odchode nemeckých diplomatov zostavil Hurbanov tím oficiálne vyhlásenie pre americkú tlač: „*Prehlásenie plukovníka Vladimíra S. Hurbana, česko-slovenského vyslanca vo Washingtone 16. marca 1939. Prvý tajomník nemeckého veľvyslanectva dr. Karl Rosenberg prišiel ku mne na návštevu a prečítal mi nariadenie nemeckého ministerstva zahraničných vecí, žiadajúce aby nemecké veľvyslanectvo prevzalo česko-slovenské vyslanectvo a konzuláty. Moja odpoveď bola: nedostal som*

28 „...sich mit der Tschechoslovakischen Mission in Verbindung zu setzen und sich von ihr die unterstehenden Behörden übergeben zu lassen und gleichzeitig bitten das gesamte politische Material zu übernehmen“.

29 HSP, Philadelphia, f. VH Papers 1917 – 1951, stenografický záznam z rozhovoru vyslanca V. Hurbana s prvým tajomníkom nemeckého vyslanectva K. Rosenbergom 16. marca 1939.

žiadne nariadenie od mojej vlády v Prahe, ktorá ma menovala a ktorá je jedinou autoritou, ktorá mi môže vystaviť také nariadenie. Musím mať písomný, nie telegrafický, dokument, podpísaný prezidentom Háchom, prehlasujúci, že česko-slovenská vláda sa z vlastnej vôle zriekla tejto právomoci v prospech nemeckej ríše.“³⁰ Taký dokument z Prahy neprišiel. Namiesto neho adresoval Hurbanovi 18. marca vyhlásenie chargé d'affaires nemeckého veľvyslanectva vo Washingtone Hans Thomsen. Odovzdal ho v nemčine v obyčajnej obálke bez oficiálneho doručenia vyslanectvu. Uviedol v ňom, že nemecká ríša vytvorila protektorát z Čiech a Moravy, o čom informovalo berlínske ministerstvo zahraničných vecí verejnou nótou. Zároveň Hurbana žiadal, aby odovzdal diplomatické úrady v USA nemeckým diplomatickým zástupcom a že je jeho povinnosťou tento akt vykonať. „Ako mi bolo ríšskou vládou úradne oznámené, bolo vám telegraficky nariadené vašim nadriadeným z Prahy, aby ste doterajšie československé vyslanectvo a konzulárne úrady odovzdali do rúk nemeckého veľvyslanectva. Týmto prechádza doterajšie československé vyslanectvo vo Washingtone a konzulárne úrady v USA pod nemecké veľvyslanectvo. Doterajšie československé diplomatické a konzulárne úrady prestali existovať a nemôžu viac vykonávať žiadnu úradnú činnosť. Táto, tak ako ochrana štátnych príslušníkov protektorátu, prešla na nemecké veľvyslanectvo, prípadne na príslušné nemecké konzulárne zastúpenia v USA. Doterajšie československé konzulárne zastúpenia v USA budú rozhodovať prostredníctvom nemeckých konzulátov“, uvádzalo toto vyhlásenie Thomsena s dôvetkom, že v tejto veci už informoval nótou aj Štátny department USA.³¹

Hurbanova odpoveď Thomsenovi z 22. marca 1939 bola krátka a výstižná – na prípis z 18. marca, v ktorom ho žiada, aby sa podriadil nemeckej diplomatickej misii, mu priložil text telegramu, ktorý poslal do Prahy 17. marca, že Háčovu kapituláciu neuznáva, lebo je neústavná, a že vyslanectvo Nemcom neodovzdá.³² Ani konzuláty.³³ A tým sa nemecké pokusy prevziať diplomatické úrady v USA skončili. Hurban odcestoval 18. marca 1939 do Chicaga za E. Benešom a plne sa podriadil zahraničnému protifašistickému odboju pod jeho vedením. Po návrate do Washingtonu pokračoval Hurban v úrade v riešení bežnej vyslaneckej agendy, ako aj nových nastolených otázok a problémov, najmä však otázok uznania československej exilovej vlády. Tu treba konštatovať, že USA pokračovali v uznávaní Hurbana ako vyslanca ČSR a Hurban udržal vyslanectvo a konzuláty v aktívnom chode fakticky až do jesene 1942. Svojou prácou na americkej pôde doslova suploval exilovú vládu a symbolizoval právnu kontinuitu existencie republiky. A to bez ohľadu na tlaky, alebo aj napriek nim, exilovej vlády z Londýna „vymodliť si“ uznanie Washingtonu.

Ak nechcel byť demokratický svet úplne zničený, musel, okrem obrovského vojenského úsilia a obetí, plánovať pre budúci mier a bezpečnosť niečo, čo by nedopustilo opakovanie

30 HSP, tamže. Citovaný text Hurbanovho vyhlásenia je prílohou uvedeného stenografického zápisu.

31 HSP, tamže, nóta H. Thomsena V. Hurbanovi z 18. marca 1939.

32 HSP, tamže, nóta vyslanca V. Hurbana H. Thomsenovi z 22. marca 1939.

33 ČSR mala na americkej pôde dva generálne konzuláty (New York a Chicago), dva konzuláty (Pittsburg a Cleveland) a šesť honorárnych konzulátov (Los Angeles, Minneapolis, Seattle, Philadelphia, Houston a New Orleans).

chýb, ktoré viedli k svetovému vojnovému požiaru. Musel naplánovať a vytvoriť organizáciu, ktorá by bola oveľa účinnejšia než medzivojnová Spoločnosť národov. Plány pre druhý „veľký experiment“ medzinárodnej organizácie pre mier a spoluprácu, podniknuté z iniciatívy amerických lídrov, kulminovali vo vytvorení Organizácie Spojených národov, čo možno vnímať ako jeden z odkazov jej predchodkyne, jej úspechov i neúspechov.³⁴

Predpoklady vzniku novej medzinárodnej organizácie na zabezpečenie budúceho mieru vyjadrovala už *Deklarácia Spojených národov*, ktorú 1. januára 1942 podpísali vo Washingtone zástupcovia 26 krajín protihitlerovskej koalície.³⁵ Akceptovali tak zásady *Atlantickej charty* prezidenta Franklina D. Roosevelta a premiéra Veľkej Británie Winstona S. Churchilla zo 14. augusta 1941.³⁶ V *Deklarácii Spojených národov* (prvýkrát oficiálne použitý výraz Spojené národy) vyhlásili spojenci boj krajinám Osi a prevzali záväzok neuzavrieť separátny mier s nepriateľom. Text deklarácie navrhli signatári *Atlantickej charty* a Rooseveltov poradca Harry Hopkins na stretnutí v Bielom dome 29. decembra 1941. Prezident Roosevelt použil výraz „spojené národy“ na označenie spojencov vo vojne a bol alternatívou pre tieto tzv. „pridružené štáty“. Text deklarácie potvrdzoval zásadné stanovisko: úplné víťazstvo nad nepriateľom je nevyhnutné na záchranu života, slobody ako takej, nezávislosti a aj náboženskej slobody. Tento spoločný boj a víťazstvo proti brutálnym silám, ktoré si chceli podmaniť svet, je podmienkou pre zabezpečenie ľudských práv a spravodlivosti vo svete. Práve princíp úplného víťazstva signalizoval pre štáty Osi bezpodmienečnú kapituláciu. Napriek tomu, že do konca vojny bolo ešte ďaleko a prvoradé boli úlohy spojené s otázkami vojny, bezpečnosť a mier nadobúdali v úvahách slobodýmilovných národov konkrétny obsah, ktorý bolo treba naplniť. Za ČSR podpísal

34 Spoločnosť národov formálne zanikla 18. apríla 1946, keď bolo zvolané jej tzv. rekviemové zhromaždenie v Ženeve. Zhromaždenie previedlo všetky svoje majetky a okyptené funkcie na novú organizáciu. Lord Robert Cecil, prítomný na začiatku i na konci Spoločnosti národov, privítal tento prerod zvolaním: „*Spoločnosť je mŕtva, nech žijú Spojené národy!*“ In *The League of Nations 1920 – 1946*. Geneve, 1998, s. 29.

Spoločnosť národov nespĺnila nádeje, ktoré sa do nej vkladali. Príčiny tohto neúspechu spočívali v *Pakte o SN*, ktorý nejasne formuloval zásady vzájomnej pomoci. Hoci nakoniec podľahla náporu druhej svetovej vojny, jej pôsobenie ponúklo v modelovaní budúceho mieru cenný rad skúseností a poučení. V krátkom štvrtstoročí svojej histórie predstavovala experiment politických, právnych, sociálnych a morálnych snáh, ktoré možno označiť za osudový moment v medzinárodných záležitostiach sveta.

35 Austrália, Belgicko, ČSR, Čína, Dominikánska republika, Haiti, Holandsko, Honduras, Grécko, Guatemala, India, Juhoafrická únia, Juhoslávia, Kanada, Kostarika, Kuba, Luxembursko, Nikaragua, Nórsko, Nový Zéland, Panama, Poľsko, Salvádor, USA, Veľká Británia, ZSSR. K deklarácii roku 1942 pristúpili Etiópia, Filipíny a Mexiko, roku 1943 Bolívia, Brazília, Irak, Irán a Kolumbia, roku 1944 Francúzsko a Libéria a roku 1945 Ekvádor. In *Yearbook of the United Nations. Special Edition UN Fiftieth Anniversary 1945 – 1995*. New York: UN, 1995, s. 3.

36 *Atlantická charta* ako súbor politických a právnych princípov okrem iného odporúča zriadiť širšiu sústavu všeobecnej bezpečnosti a vyslovuje nádej, že štáty, berúc do úvahy duchovné i vecné dôvody, upustia v medzinárodných pomeroch od používania sily. Táto deklarácia vyjadruje povinnosť rešpektovať právo národov slobodne si zvoliť formu vlády. Vyzdvihuje snahu vytvoriť rovnoprávne podmienky pre všetkých členov medzinárodného spoločenstva na prístup k obchodu, surovinám a moriam.

dokument vyslanec Vladimír S. Hurban. A podľa spomienok vtedajšieho amerického štátneho tajomníka Cordella Hulla to prežíval mimoriadne emotívne: „*Zástupcovia štátov zúčastnených na spoločnej deklarácii podpísovali dokument so zrejým vzrušením. Československý vyslanec Vladimír Hurban prehlásil, že je to najdôležitejší dokument, ktorý kedy podpísal. Bol tak dojatý, že po niekoľko minút nemohol podpísať svoje meno na deklaráciu.*“³⁷

Významným míľnikom pri vzniku OSN bola konferencia „veľkej štvorky“ v Dumbarton Oaks v druhej polovici roku 1944. Tu sa v skutočnosti pripravil nielen draft *Chartry OSN*, ale v podstate celý mechanizmus organizácie, okrem hlasovacieho mechanizmu v Bezpečnostnej rade. Ten sa riešil na Jalte. Hlasovacia formula v Bezpečnostnej rade bola v Jalte nakoniec výsledkom kompromisu, rozlišujúceho dva druhy otázok, o ktorých môže Bezpečnostná rada hlasovať – procedurálne a podstatné. Pri procedurálnych otázkach, ako bolo napríklad prijatie alebo zmena pravidiel postupu, stanovenie metódy výberu predsedu, výber miesta a času zasadnutí Bezpečnostnej rady a pod., inak povedané, na otázky zahŕňajúce vnútornú kontrolu Bezpečnostnej rady, mali byť rozhodnutia prijaté kladným hlasovaním ktorýchkoľvek siedmich členov, stálych alebo nestálych, čo bola jednoduchá väčšina. Vo všetkých ostatných záležitostiach mali byť prijaté rozhodnutia kladným hlasovaním siedmich členov vrátane súhlasu stálych členov. Znamenalo to, že ak jeden zo stálych členov odmietne v podstatných záležitostiach hlasovať kladne (právo veta), zamedzí to prijatiu rozhodnutia.

Jalta tiež vyriešila otázku pôvodných členov OSN a problém členstva sovietskych republík. Podľa vzájomnej dohody sa zakladajúcimi štátmi okrem ZSSR stali aj Ukrajina a Bielorusko. Zároveň sa stanovil dátum začiatku a miesto konferencie na založenie svetovej organizácie – 25. apríl 1945 v San Franciscu.

Akú úlohu zohrala na konferencii v San Franciscu československá delegácia vedená ministrom zahraničných vecí Janom Masarykom a vyslancom Vladimírom S. Hurbanom?³⁸

Československý veľvyslanec vo Washingtone Vladimír Svetožár Hurban sa zúčastnil na konferencii v San Franciscu ako druhý muž československej delegácie. Bol alternátom Jana Masaryka vo všetkých štyroch komisiách konferencie a aj v riadiacom výbore. Na práci technických výborov, ktoré riešili parciálne otázky budúcej organizácie sa nezúčastňoval ani ako delegát, ani ako poradca. Jeho hlavnou úlohou bolo byť tam,

37 Archives of Katherine Cartwright (AKC), f. Personal Papers of Vladimir Palic, Washington, DC, písomný záznam rozhlasovej relácie Vladimíra Palica „Pamiatka Vladimíra Hurbana“ vo Voice of America, október 1959.

38 Československú delegáciu okrem Masaryka a Hurbana tvorili delegáti Ivan Krno, Ján Papánek, Josef Hanč, Vladimír Vochoč a Václav Beneš. Dopĺňali ju traja poradcovia (Antonín Obrdlík, Ernest Šturch, Mikuláš Mára) a generálny sekretár Bohuš Beneš. New York Public Library (NYPL), New York, Manuscript Division, f. Jan Papanek Diplomatic Papers, záznam o schôdzi československej delegácie v San Franciscu z 20. apríla 1945.

kde práve nemohol byť Masaryk, a udržiavať osobné kontakty a spojenie s členmi americkej delegácie. Ako ostatní, aj on absolvoval niekoľko prednášok a besied, ale začiatkom júna zo San Francisca odcestoval. V tom čase totiž vo Washingtone riešili československú požiadavku o poskytnutie úveru vo výške 50 miliónov USD na rekonštrukciu štátu a jeho ekonomiky. Žiadosť o úver bola zamietnutá, keďže americká administratíva odmietala už v tomto ranom povojnovom období poskytnúť štátom v sovietskej záujmovej sfére rozsiahle a dlhodobé finančné úvery. Pre Hurbanovu neprítomnosť sa členovia československej delegácie na záver konferencie v San Franciscu dohodli, že *Chartu OSN* podpíše len šéf delegácie Jan Masaryk, lebo inak by práve Hurbanov podpis chýbal.

Miesto konferencie v San Franciscu v dejinách diplomacie je nezastupiteľné, najmä v otázkach zachovania mieru a bezpečnosti vo svete. Opodstatnenosť organizácie zameranej na tieto otázky potvrdil vývoj a kritikom jej efektívnosti treba pripomenúť okolnosti, za akých vznikala. Bola výsledkom tvrdých kompromisov, ale aj nádejí a ochoty na spoluprácu na celom svete.

Osobitný druh finančnej aktivity USA v čase druhej svetovej vojny a bezprostredne po nej predstavovali dva projekty: *lend and lease* (pôžička a prenájom) a *UNRRA* (v rámci ktorej USA poskytovali dve tretiny pomoci). Predstavovali špecifickú formu finančnej a materiálnej pomoci krajinám postihnutým nemeckou okupáciou a expanziou, pomáhali prekonávať ťažkosti v zásobovaní a výžive obyvateľstva, ako aj škody spôsobené vojnou na rozrušených ekonomikách i obchodných vzťahoch. Jedným zo štátov, ktoré túto pomoc využívali, bolo aj Československo. Oba projekty, *lend and lease* a *UNRRA*, boli špecifické okrem iného aj tým, že hoci ich pôvodne USA plánovali len na obdobie vojny, pokračovali aj po nej.³⁹ A Vladimír S. Hurban stál za Československo pri oboch týchto projektoch.

Agenda veľvyslanca Hurbana v USA sa po vojne rozšírila najmä v oblasti hospodársko-obchodnej spolupráce. Medzi nosnú problematiku patrilo zabezpečenie potrieb československého štátu v oblasti rekonverzie, rekonštrukcie a modernizácie ekonomiky, a tu hrali prím americké finančné úvery a pôžičky.

Svoju úverovú politiku rozvíjali USA po druhej svetovej vojne v dvoch rovinách. Išlo o krátkodobé, objemovo nízke a dlhodobé, objemovo rozsiahle úvery, v oboch prípadoch determinované a ovplyvňované politickým pozadím či orientáciou zainteresovaných štátov. Túto skutočnosť možno jednoznačne dokázať na prípade ČSR. Ku krátkodobým úverom poskytnutým Československu Spojenými štátmi americkými patrila úver na nákup tabaku vo výške 2 milióny USD schválený v lete 1946 a uvoľnený na 26 mesiacov.⁴⁰ Ďalší dolárový úver (20 miliónov USD) bol úver na nákup americkej bavlny, iniciovaný síce pôvodne československou stranou na zaistenie potrieb československej povojnovej textilnej produkcie, v konečnom dôsledku však schválený americkou vládou v lete 1946

39 K projektu UNRRA bližšie pozri MICHÁLEK, Slavomír. *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava : Veda 1995, s. 40 – 45 a nasl.

40 NA ČR, f. MZV-VA, č. kart. 500, č. m. 1-97 z 14.

pre prebytočné zásoby tohto artiklu z vojnových rokov. Súhlas s okamžitým poskytnutím nízkeho úveru od washingtonskej Export Import Bank (Exim Bank, Banka pre vývoz a dovoz) na nákup bavlny vyjadril Štátny department v nóte adresovanej americkému veľvyslanectvu v Prahe 11. decembra 1945.⁴¹ Úver s 2,5 % úrokom malo Československo vyčerpať do 15 mesiacov.

Krátkodobé, objemovo nízke úvery dopĺňal úver 50 mil. USD poskytnutý Export Import Bank na nákup vojenských prebytkov americkej armády v Európe (tzv. US-surplus), ktoré predstavovali pre USA značný neproduktívny kapitál.⁴² Rokovania o tomto úvere medzi ČSR a USA začali ponukou americkej strany z 19. októbra 1945. Ponuka znela na nákup uvedených tovarov najprv v hodnote 10 miliónov USD. Československá vláda však v januári 1946 žiadala americkú stranu o zvýšenie úveru na 50 miliónov USD. Súbežne s rokovaniami o tomto (surplusovom) úvere prebiehali v prvom polroku 1946 rozhovory zástupcov oboch krajín o americkej pôžičke vo výške 50 miliónov USD, určenej na rekonštrukciu a nákup výrobných zariadení, výrobkov, polotovarov i surovín. Samotné diplomatické rokovania, ktoré za ČSR viedol veľvyslanec Hurban, mali vyústiť do podpísania riadnej zmluvy. Na americkej strane bolo podstatné stanovisko Exim Bank a Štátneho departmentu. Československá delegácia sľúbila vyriešiť v krátkom čase otázku kompenzácie za znárodnený americký majetok i obchodnej dohody. Výbor riaditeľov Banky pre vývoz a dovoz (Board of Trustees of Exim Bank) pôžičku schválil 8. mája 1946 za podmienky, že československá vláda splní požiadavky Štátneho departmentu. Išlo v podstate o päť bodov: poskytnutie informácií o československých hospodárskych zmluvách, adekvátnu a efektívnu kompenzáciu za znárodnený a skonfiškovaný majetok, elimináciu diskriminácie v medzinárodnom obchode a priznanie doložky najvyšších výhod, československú participáciu na konferencii o svetovom obchode, začatie rokovaní a v blízkom čase podpísanie Československo-americkej dohody o priateľstve, obchode a navigácii.⁴³ Pôžička 50 miliónov USD sa mala vyčerpať do 2 rokov po podpísaní so splácaním v rovnakých polročných splátkach na 15 rokov počnúc 30. januárom 1951.⁴⁴ Pre známe, najmä politické príčiny sa však rekonštrukčná pôžička vo výške 50 miliónov USD nerealizovala.

Zložitost' pozície veľvyslanca Vladimíra S. Hurbana, resp. komplikácie československo-amerických hospodárskych vzťahov po druhej svetovej vojne dokumentovala i otázka dlhodobých rozsiahlych úverov. Praha sa nótou Vladimíra S. Hurbana č. 6895/45 obrátila na štátneho tajomníka USA Jamesa F. Byrnesa dňa 1. septembra 1945 so žiadosťou o poskytnutie pôžičky 300 miliónov USD. Už 6. septembra 1945 predložil Hurban túto žiadosť aj predsedovi rady riaditeľov vládnej Exim Bank Leonovi Carrolovi. Podľa tlačovej správy washingtonskej agentúry *Overseas* dňa 14. októbra 1945 bola československá žiadosť zamietnutá na základe zásahu veľvyslanca L. Steinhardta, ktorý Štátnemu

41 NAR, No 860F.51/12-1145.

42 AMZV ČR, f. ZÚ-Washington, č. kart. 4, č. m. 3486.

43 NAR, Rg 59, No. 860F.51/5-646.

44 AMZV ČR, f. USA, č. kart. 33, č. m. 1369/B/46; alebo AMZV, f. ZÚ-W, č. kart. 3, č. m. 2/6a/Hč.

departmentu odporúčal, aby banka odložila záležitosť úveru dovtedy, kým nebudú známe kroky Prahy o rozsahu plánovaného znárodnenia majetkov amerických občanov.⁴⁵

Samozrejme, USA nesúhlasili s tak rozsiahlym úverom v prvom rade z politických dôvodov (v hociktorej krajine zo sovietskej sféry vplyvu), hoci ČSR sa z ekonomickej stránky pre amerického bankára z krátkodobého hľadiska javila po druhej svetovej vojne ako spoľahlivý a vhodný partner. Praha si pravdepodobne uvedomila nereálnosť svojej požiadavky na začiatku roku 1946 od nej odstúpila.

V lete 1946 vystriedal Vladimíra S. Hurbana vo funkcii československého veľvyslanca v USA ďalší Slovák – Juraj Slávik. Predovšetkým zdravotné problémy boli príčinou, prečo skončil Hurban diplomatickú kariéru tesne po druhej svetovej vojne. Zvyšok života strávil pobytmi v tatranských sanatóriách a kúpeľoch. Čím ďalej tým viac bol pripútaný na lôžko v byte v Prahe, kde nakoniec 26. októbra 1949 zomrel.

Legionári z radov Slovákov, ktorí sa uplatnili v československej diplomacii, nepredstavujú širokú skupinu osobností. Popri signatárovi Deklarácie Spojených národov Vladimírovi S. Hurbanovi to boli aj Štefan Osuský, Ivan Krno, Juraj Slávik, Bohdan Pavlů, Ján Paulíny, Ivan Markovič, Ján Papánek či Vladimír Halabrn, ktorých aktívnu prácou československá (najmä medzivojnová) diplomacia opakovane dokazovala svoju opodstatnenosť a úspešnosť.

PhDr. Slavomír MICHÁLEK, DrSc.

Historik, absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, v.v.i. Zaoberá sa americkou zahraničnou politikou a československo-americkými vzťahmi po druhej svetovej vojne, históriou Organizácie Spojených národov, osobnosťami z radov Slovákov pôsobiacich v službách československej medzivojnovnej diplomacie a druhým i tretím slovenským a československým demokratickým exilom v Amerike. Je autorom vedeckých monografií *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951* (1995), *Ján Papánek – politik, diplomat, humanista* (1996), *Diplomat Štefan Osuský* (1999), *Prípad Oatis, československý komunistický režim verzus dopisovateľ Associated Press* (2005), *Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN* (2008), *Za hranicou sloboda 1948 – 1953, Dakoty slobody a vlak do Selbu* (2013), *San Francisco 1945, vznik Organizácie Spojených národov* (2015), *Rivali a partneri studenej éry* (2017), *Milan Rastislav Štefánik and Those Who Followed Him* (2019), *Age of Fear, Cold War and its influence on Czechoslovakia* (2019) a *Československé menové zlato 1938 – 1982* (2021).

45 NA ČR, Praha, f. MZV-VA, č. kart. 492, č. m. 1-97f5.

Martin Oríšek: učiteľ a legionár v úlohe poslanca agrárnej strany *

Matej Hanula

Historik zaoberajúci sa politickým agrarizmom v dejinách Slovenska naráža na jeden paradoxný problém či nesúlad. Agrárna strana získala na Slovensku v období 1. Československej republiky vo všetkých voľbách do dolnej komory parlamentu – teda do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia (NZ) Republiky československej vždy zhodne 12 kresiel. Stalo sa tak pri hlasovaniach v roku 1920, 1925, 1929 aj 1935. Toto z rôznych dôvodov populárne číslo (tucet, dvanásť apoštolov, počet mesiacov v roku) nikdy napriek snahe neprekročila, ale ani „nepodliezla“. Presne rovnaký zisk mandátov pri štyroch voľbách v rozpätí 15 rokov je celkom pozoruhodná štatistická zaujímavosť svedčiaca o neuveriteľne stabilnej voličskej základni. V niektorých prameňoch však záujemca o dejiny politického systému prvej republiky narazí na konštatovanie, že vo volebnom období 1920 – 1925 disponovali slovenskí agrármici v snemovni celkovo až 13 mužmi.¹ Aj znalec politickej reality medzivojnovnej republiky s touto nezrovnalosťou chvíľku zápasí, kým mu konečne svitne, o čo ide. Napokon sa rozpomenie, že od polovice roka 1921 rozšírili rady zástupcov ľudu v dolnej komore parlamentu štyria zástupcovia „sibirských legionárov“, pričom jeden z nich sa stal členom agrárnického poslaneckého klubu. Premisa o tom, že vo voľbách poslaneckej snemovne získali slovenskí agrármici vždy 12 mandátov, síce stále platí, pozor si však treba dať na formulácie o tom, koľko poslancov ju v NZ v jednotlivých rokoch zastupovalo. Pri tomto konštatovaní už teda pre rozšírenie poslaneckých radov o spomínaného legionárskeho zástupcu počet dvanásť

---

* Kapitola bola vypracovaná v rámci projektu APVV-17-0399 „Z monarchie do republiky. Proces tran-
zície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte (od konca 19. storočia do roku 1945)“; zároveň
je výstupom projektu VEGA č. 2/0089/21 s názvom „Vplyv pôsobenia politických strán na školstvo
a osvetu na Slovensku, ich aktivity a stratégie pri vzdelávaní obyvateľstva v rokoch 1918 – 1945,
osobnosti“. Oba projekty sú riešené v Historickom ústave SAV, v.v.i.

1 ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratisla-
va : VEDA, 2004, s. 554. ISBN 80-224-0795X.

poslancov pre celé obdobie prvorepublikovej československej demokracie neplatí.

Mužom,² ktorý zasadol do poslaneckej snemovne v roku 1921 ako slovenský legionár a prihlásil sa za člena poslaneckého klubu agrárnej strany, bol rodák zo záhorskej obce Čáčov³ a dlhoročný učiteľ na ľudovej evanjelickej a. v. škole v Brezovej pod Bradlom Martin Oríšek. Dnes rozhodne nepatrí k najznámejším postavám verejného života na Slovensku v 1. polovici 20. storočia. Počas svojho života však toho prežil a vykonal naozaj mnoho. Už pred rokom 1914 prejavoval ako učiteľ na spomínanom pôsobisku v Brezovej sympatie k slovenskému národnému hnutiu, za čo si vyslúžil niekoľko trestov od cirkevných vrchností a uhorských úradov. Po narukovaní do rakúsko-uhorskej armády bol odvelený na ruský front, kde ho zajali a neváhal sa zapojiť do formujúceho sa československého zahraničného vojska. Postupne sa stal jedným z najvplyvnejších Slovákov v jeho radoch, nadviazal osobné priateľstvo s asi najznámejším slovenským legionárom Jozefom Gregorom Tajovským a bol i v osobnom kontakte s Milanom Rastislavom Štefánikom. Po návrate do novovytvorenej republiky sa stal spomínaným legionárskym poslancom parlamentu, angažoval sa v radoch agrárnej strany a významnú úlohu zohral aj pri organizácii a verejnej činnosti časti slovenského učiteľstva. Počas druhej polovice 20. rokov sa po strate poslaneckého mandátu postupne z najvyšších poschodí politiky vytratil. Naďalej však vykonával významné funkcie v štruktúrach školstva na Slovensku.

Cieľom tohto príspevku bude priblížiť Oríškovu aktivitu ako poslanca NZ a pokúsiť sa zodpovedať otázku, ako na tejto pozícii riešil konflikt dvoch lojalít medzi ktorými sa ocitol. Jednak musel rešpektovať, že v dolnej komore parlamentu pôsobil ako zástupca legionárov, ktorí ho do tejto pozície oficiálne vyslali. Zároveň však bol členom poslaneckého klubu agrárnej strany, pričom sám ako človek pochádzajúci z roľníckej rodiny zrejme s touto politickou silou aj najviac sympatizoval. Z tohto dôvodu to mal však súčasne oproti svojim trom českým legionárskym poslaneckým kolegom podstatne zložitejšie. Tí sa totiž hlásili k socialistickým stranám, ktorých záujmy a ideologické predstavy o fungovaní československej spoločnosti boli podstatne kompatibilnejšie s názormi a programom najvýznamnejšej legionárskej organizácie v republike – Československej obce legionárskej (ČSOL). So socialistickými stranami a ich programom navyše sympatizovala i väčšina členov legionárskych organizácií. Oríšek, ako člen klubu stredo-pravicovej, skôr konzervatívnej strany, stál pri úlohe sklbiť legionárske a stranícke záujmy pred podstatne väčšou výzvou.

Pre Martina Oríška sa rovnako ako pre väčšinu mladých mužov, ale možno konštatovať že aj pre väčšinu obyvateľov strednej a juhovýchodnej Európy, stalo prelomovou udalosťou ich životov vypuknutie prvej svetovej vojny. Po narukovaní do c. a k. armády počas bojov pri Lucku v lete roku 1916 prebehol na ruskú stranu a dostal sa do zajateckého tábora v Žitomire. Už tu však patril v nasledujúcom roku k organizátorom náboru

2 Za agrárnu stranu na Slovensku boli v medzivojnovom období do parlamentu zvolení iba muži. Na rozdiel od ich českých partnerov sa tu v ich radoch žiadna významná ženská politická osobnosť nevyprofilovala. Okrem niekoľkých výnimiek z prvej polovice 20. rokov v radoch ľavicových strán však toto konštatovanie platí o celej prvorepublikovej slovenskej politike.

3 Obec je od roku 1971 miestnou časťou mesta Senica.

Slovákov pre tvoriace sa československé légie, k čomu ho zrejme vďaka rečníckemu talentu a celkovému spoločenskému rozhladu predurčila jeho predchádzajúca učiteľská dráha. Spolu so slovenskými druhmi ho zaradili do novovytvoreného 7. československého streleckého pluku.⁴ Svojimi článkami, v ktorých okrem iného písal o historickej úlohe rôznych predstaviteľov štúrovskej i neskoršej generácie národného hnutia, prispieval do legionárskych časopisov *Čechoslovák* a *Slovenské hlasy* vychádzajúcich v Rusku, pričom v druhom z nich pôsobil istý čas aj ako hlavný redaktor.⁵ So svojím plukom absolvoval sibírske dobrodružstvo a po ovládnutí transibírskej magistrály bol v auguste 1918 zvolený za predsedu slovenského Odboru Československej národnej rady v Rusku.⁶

V tejto pozícii prichádzal do kontaktu aj s hlavnými predstaviteľmi československej zahraničnej akcie. V decembri 1918 predložil vrchnému veliteľovi légii, M. R. Štefánikovi, memorandum, ktoré sa dožadovalo rovnoprávneho postavenia češtiny a slovenčiny ako veliacej reči v légiiach. Štefánikov odmietavý postoj k tejto požiadavke je slovenskou historiografiou podrobne spracovaný a vysvetlený. Generál to vo vtedajšej situácii, sledujúc hlavný cieľ odboja, ktorým bolo vytvorenie Československa, jednoducho nepokladal za prioritu. Navyše sa na záležitosť pozeral ako skúsený vojak, podľa ktorého mala dvojjazyčnosť potenciál narušať jednotu vojska.⁷ Z hľadiska Oríškových neskorších politických postojov je však pozoruhodné, že túto požiadavku predniesol Štefánikovi budúci rozhodný odporca autonómie Slovenska v republike podľa konceptu presadzovaného ľudovou stranou.

V priebehu leta a jesene 1920 sa sibírski legionári postupne vracali okružnou cestou okolo celého sveta domov. Oríšek dorazil do novovytvoreného Československa už v júni. Od začiatku školského roka začal opäť učiť na svojom starom brezovskom pôsobisku a zároveň sa aktívne zapojil do verejného života.⁸ V Brezovej sa stal miestostarostom telocvičnej organizácie Sokol, ktorej úlohou sa stalo okrem pestovania národného povedomia a zvyšovania telesnej zdatnosti i prehlbovanie integrácie Slovenska do nového štátu. V podobnom duchu videl tiež úlohu slovenských učiteľov, s ktorých nedostatkom na poslovenčujúcich sa školách zápasilo vedenie rezortu školstva. Na valnom zhromaždení učiteľov Nitrianskej župy v septembri 1920 Oríšek konštatoval, že cesta k vybudovaniu skutočne slovenského školského systému bude náročná. Predchádzajúci režim učiteľov na svojich učiteľských ústavoch zámerne nijakým spôsobom na vyučovanie v slovenčine nepripravoval. Oríšek preto na stretnutí pripúšťal, že veľká väčšina slovenských učiteľov neovláda na požadovanej úrovni slovenský pravopis a ministerstvo reprezentované bratislavským školským referátom na čele s Antonom Štefánikom bude musieť

4 STEHLÍK, Eduard. *Legionári v Národném shromáždění Republiky československé*. Žďár nad Sázavou : TVÁŘE, 2019, s. 71. ISBN 978-80-907294-9-0.

5 Napr. *Slovenské hlasy*, roč. 3, č. 29, 11. 9. 1919, s. 4.

6 STEHLÍK, ref. 4, s. 71

7 MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV v Prodama s. r. o., 2011, s. 41. ISBN 978-80-89396-13-9.

8 STEHLÍK, ref. 4, s. 71.

vynaložiť potrebné úsilie najmä organizovaním rôznych doplnkových kurzov, aby tento stav zmenilo.⁹

Hneď po návrate sa zapojil aj do činnosti formujúcich sa legionárskych združení. Na Slovensku vznikli pôvodne štyri rôzne legionárske organizácie, postupne sa však zjednotili do celoštátnej a najväčšej, a z tohto dôvodu pochopiteľne i najvplyvnejšej ČSOL.¹⁰ V neskorších rokoch síce na Slovensku vznikli ďalšie legionárske združenia,¹¹ v rámci republiky si však ČSOL uplatňovala najmä v 20. rokoch faktický monopol na vyjednávania s vládou.¹² Spoločne s ďalšími známymi postavami z radov slovenských legionárov Oríška koncom roka 1920 zvolili medzi dvadsiatich mužov, ktorí zastupovali Slovensko na všelegionárskom zjazde v Prahe.¹³ Možno povedať, že svoju významnú pozíciu z légií počas pôsobenia v Rusku si preniesol aj do vlasti.

Potvrdil a definitívne ju spečatil pri výbere legionárskych zástupcov, ktorí mali v polovici roka rozšíriť počet poslancov dolnej komory NZ. Štyri miesta pre ruských legionárov rezervoval osobitý zákon č. 234/1920 Zb. z. a n. prijatý krátko pred prvými parlamentnými voľbami v roku 1920. Zámerom bolo vyhradiť im tieto pozície ako kompenzáciu za to, že sa volieb nemohli zúčastniť, keďže sa mali do republiky vracieť až v priebehu leta a jesene. Ruským legionárom zákon priznával nielen právo tieto miesta obsadiť, ale aj si svojich parlamentných zástupcov vybrať.¹⁴

Legionárske organizácie dostali možnosť podať svoje kandidátky. Pôvodne sa rátało, že sa z nich bude vyberať voľbami. Do stanoveného termínu však bola oficiálne podaná iba kandidátka ČSOL. Všetky štyri mandáty tak v súlade s platným volebným zákonom do NZ pripadli prvým štyrom kandidátom na jej listine.¹⁵ Kreslá získali predseda ČSOL Josef Patejdl, tajomník organizácie Josef David (obaja sa hlásili k národným socialistom), učiteľ z Moravského Krumlova Václav Jáša (prihlásil sa k sociálnej demokracii) a ako štvrtý v poradí kandidátov Oríšek.¹⁶ Svojím prihlásením sa k agrárnikom spľňal hneď dve významné kritériá pre výber za poslanca. Okrem toho, že reprezentoval stranu, ktorá sa rovnako ako jej socialistickí súperia hlásila k odkazu légií, bol zároveň reprezentantom legionárov zo Slovenska.

9 Valné zhromaždenie učiteľstva Nitrianskej župy. In *Slovenský denník*, roč. 3, č. 219, s. 4.

10 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. K otázke zamestnávania legionárov v štátnych a verejných službách v prvých rokoch ČSR. In *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava : Historický ústav SAV v Pro-dama s. r. o., 2009, s. 139. ISBN 978-80-89396-01-6.

11 Počas návštevy prezidenta republiky Masaryka v Bratislave v októbri 1930 sa na jeho privítaní po-dieľali zástupcovia týchto legionárskych združení: ČSOL, Nezávislej jednoty československých legionárov a Sväzu príslušníkov československého domobraneckého práporu z Itálie. Veniec na mohyly M. R. Štefánika. In *Slovenský denník*, roč. 13, č. 237, 13. 10. 1930, s. 2.

12 STEHLÍK, ref. 4, s. 80.

13 Zpravodaj legionárov. In *Naša Orava*, roč. 3, č. 48-49, 24. 12. 1920, s. 3.

14 STEHLÍK, ref. 4, s. 70.

15 Legionárski poslanci. In *Slovenský denník*, roč. 4, č. 131, 11. 6. 1921, s. 4.

16 STEHLÍK, ref. 4, s. 71.

Oríškov kolega z vedenia ČSOL na Slovensku Tajovský bol presvedčený, že ide o správneho reprezentanta ich organizácie, ktorý má predpoklady všetky očakávania splniť: „...*dôvera bratov počila ho vysokým a zodpovedným miestom. Br.[at] Oríšek očakávania nesklame. Je horlivý v práci, má organizačného ducha, vie hýbať jazykom i perom. Kto potrebuje môže sa obrátiť už dnes k nemu...*“¹⁷

Oríšek si vzal tieto odporúčania k srdcu a v novej úlohe parlamentného reprezentanta všetkých legionárov zo Slovenska bol od zloženia sľubu v júni 1921 veľmi aktívny. Pokračoval tak plynulo v práci, ktorú vykonával už predtým. V priebehu leta sa pre väčšiu efektívnosť svojich aktivít presťahoval z Brezovej do Bratislavy.¹⁸ Už v septembri predstavil novú tribúnu pre tlmočenie názorov legionárskej obce na Slovensku. Stal sa ním týždenník *Legionár*, ktorý v tejto pozícii nahradil dovtedajšie periodiká *Slovenský legionár*, *Legionárske hlasy* a *Legionársky obzor*.¹⁹ Popri svojom poslancekom mandáte pôsobil až do začiatku roka 1922 zároveň ako hlavný redaktor tohto periodika. Pre nárast povinností a časté pobyty v Prahe pozíciu opustil, do *Legionára* však pravidle prispieval rôznymi informatívnymi článkami a komentármi k aktuálnym politickým problémom.

V informatívnych článkoch radil legionárskym kolegom predovšetkým v záležitostiach týkajúcich sa ich sociálneho postavenia, respektíve možností jeho zlepšenia. Už v roku 1919, teda v čase, keď väčšina sibírskych legionárov stále pôsobila v Rusku, prijalo dočasné NZ niekoľko legislatívnych opatrení, ktoré mali pamätať na sociálne zabezpečenie legionárov po ich návrate do republiky. Išlo predovšetkým o zákon č. 282/1919 Zb. z. a n. o úľavách pri prijímaní legionárov do štátnych služieb a zákon č. 462/1919 Zb. z. a n. o prepožičiavaní miest legionárom, známy aj ako legionársky zákon. Tieto a ďalšie právne úpravy jednak definovali štatút legionára ako dobrovoľníka, ktorý do československého zahraničného vojska alebo spojeneckej armády vstúpil pred 28. októbrom 1918. Ich odslúžené roky sa im mali započítavať trojnásobne. V štátnej a verejnej správe mali byť všetky úrady povinné poskytnúť 50 percent obsadzovaných miest rôznych nižších úradníckych a zriadeneckých pozícií prednostne legionárom.²⁰

Problémom však bolo, že po príchode ruských legionárov už bola väčšina spomínaných miest obsadená. Podľa odhadov bolo počas rokov 1921 – 1922 až 15 000 bývalých príslušníkov sibírskeho vojska v republike nezamestnaných. Uplatňovanie výhod zo spomínaných zákonov tak bolo pre nich v praxi často problematické. Aj samotné štátne úrady sa snažili v snahe získať zamestnancov podľa vlastných predstáv z času na čas tieto ustanovenia obchádzať. Navyše, mnohí legionári nespĺňali ani predpísané vzdelanostné kritériá. Zároveň sa u časti spoločnosti vytvoril postupom času voči zvyhodňovaniu legionárov odpor.²¹ Hladinu verejného života v tomto smere mimoriadne rozbúrili napríklad výrok ministra financií Aloisa Rašína z decembra 1922, podľa ktorého sa

17 Legionársky obzor. In *Slovenský denník*, roč. 4, č. 134, 15. 6. 1921, s. 5.

18 Zprávy. In *Slovenský denník*, roč. 4, č. 151, 7. 7. 1921, s. 5.

19 Na správnej ceste. In *Legionár*, roč. 1, č. 1, 14. 9. 1921, s. 1.

20 STEHLÍK, ref. 4, s. 68-69.

21 KRAJČOVIČOVÁ, K otázke, ref. 10, s. 133-134.

legionári v republike neriadili svojim heslom „ni slávy, ni zisku“, ale dožadovali sa iba všemožných zvýhodnení. Oríšek podal v parlamente oficiálny protest, v ktorom sa voči Rašínovmu výroku ostro ohradil.²²

Práve úsilie o zlepšovanie hmotnej situácie legionárov tvorilo jednu z hlavných náplní Oríšekovej činnosti po nástupe do parlamentných lavíc. Stal sa akýmsi hovorcom požiadaviek a adresátom žiadostí jednotlivých jednôt ČSOL zo Slovenska. Vo verejnom priestore vystupoval predovšetkým v prvom období jednoznačne najmä ako reprezentant záujmov legionárov a až v druhom slede ako poslanec agrárnej strany. Snažil sa poskytovať legionárskym organizáciám a ich členom rady, ako postupovať pri snahe získať zamestnanecké miesta v štátnej správe. V decembri 1921 intervenoval napríklad na ministerstve železníc s otázkou, prečo na košicko-bohumínskej trati nie sú zamestnaní ako sezónni robotníci žiadni legionári.²³ Legionárskym súputníkom odporúčal pre zvýšenie svojich šancí získať priaznivejšiu pracovnú pozíciu navštevovať rôzne kurzy. Snažil sa robiť kroky, ktoré mali aspoň časti z nich uľahčiť rozbeh vlastnej podnikateľskej činnosti, napomáhať pri získavaní koncesií a traťák, ktoré boli určené predovšetkým invalidom či rodinám padlých legionárov.

Popritom Oríšek nezabúdala ani práve na v tom čase sa rozbiehajúcu československú pozemkovú reformu.²⁴ Pripomínal legionárom, že majú ako členovia ČSOL právo vysielat' svojho zástupcu do miestneho poradného zboru pre pridelovanie parcelovaných pozemkov v konkrétnych obciach a apeloval na miestne jednoty ČSOL, aby toto právo nezabúdali využiť.²⁵ Koncom roka 1922 vystriedal čerstvo vymenovaného ministra pre unifikáciu zákonov Ivana Markoviča na mieste legionárskeho člena v poradnom zbore pre pozemkovú reformu pri Štátnom pozemkovom úrade (ŠPÚ) na Slovensku. V tejto pozícii sa snažil apelovať na zrýchlenie celého procesu pridelovania pozemkov drobným uchádzačom, ktorý až do roku 1925 značne zaostával za rýchlosťou, akou sa veci menili v západnej časti štátu. Legionárom zároveň často v tlačených periodikách pripomínal, aby sa hlásili do kolonizačného procesu na juhu Slovenska, ktorý sa rovnako v tomto období rozbiehal.²⁶ Požadoval zvýhodňovanie legionárov aj pri výbere kandidátov určených pre zapojenie do kolonizácie.²⁷ Na jeho vymenovanie do poradného zboru pri ŠPÚ reagovala aj redakcia časopisu *Legionár*. Oríšekovi prízvukovala, aby v poradnom zbore dohliadal na čistotu priebehu pozemkovej reformy. Zároveň mu jasne naznačila, že na tejto pozícii nereprezentuje agrárnu stranu, ale legionárov. Pri rozhodovaní mu odporučila riadiť sa

22 Týždenný prehľad. In *Gemer-Malohont*, roč. 4, č. 52, 24. 12. 1922, s. 5.

23 Chýmik. In *Legionár*, roč. 1, č. 9, 25. 12. 1921, s. 2.

24 Priebeh prvej československej pozemkovej reformy zatiaľ najkomplexnejšie stále zachytáva publikácia *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Ed. Ivo Frolec. Uherské Hradiště : Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, 142 s.

25 Organizujme sa. In *Legionár*, roč. 2, č. 3, 20. 1. 1922, s. 1.

26 O cieľoch a priebehu procesu kolonizácie na medzivojnovom Slovensku napr. KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Kolonizácia a družstevníctvo. In *Slovensko na ceste*, ref. 10, s. 229-239.

27 Zpravodaj legionárov. In *Naša Orava*, roč. 5, č. 13, 1. 4. 1922, s. 3.

vlastným svedomím a nečakať na to, čo na danú záležitosť povedia predáci agrárnej strany Švehla či Hodža.²⁸

Vo verejnom priestore sa síce ako centralista, ale predovšetkým ako zástupca legionárov prezentoval pri známom incidente, ktorý sa skončil napadnutím a zdemolovaním sídla bratislavskej redakcie novín *Slovák* ľudovej strany v máji 1922. K incidentu došlo v čase vrcholiaceho súperenia medzi centralistami, reprezentovanými najmä legionárskymi organizáciami a slovenskými autonomistami o odkaz Milana Rastislava Štefánika, ktorý vo svojich prácach podrobne analyzoval predovšetkým historik Peter Macho.²⁹ Oba tábory si v ňom navzájom vyčítali, kto svojim postojom k otázke postavenia Slovenska v republike zradil či nezradil generálov odkaz. Atmosféru vybičovali predovšetkým dva články, publikované redakciou *Slováka*. V prvom, uverejnenom na výročie generálovej smrti, prinášal denník sumár prejavu predsedu Slovenskej ľudovej strany (SLS) Andreja Hlinku na verejnom zhromaždení v Krupine. Kritizoval v ňom centralistov, ktorí sa podľa neho počas vojny nezapojili do boja za vytvorenie republiky aktívne, ale zväčša sa skrývali v kanceláriách. Medzi tými, ktorých týmto spôsobom kritizoval, sa ocitlo aj Štefánikovo meno. Článok vyvolal okamžité búrlivé reakcie a útoky na Hlinku a ľudákov v centralistickej, najmä agrárnickej tlači.³⁰ Redakcia *Slováka* sa k nemu paradoxne vyjadrila nie hneď, ale až o päť dní neskôr, keď Hlinkov výrok z Krupiny opravila. V prejave podľa novej verzie nehovoril v žiadnom prípade o generálovi, ale o centralistickom politikovi, agrárnikovi Antonovi Štefánkovi a k chybe údajne prišlo pri sádzaní textu v tlačiarňi.³¹

O niekoľko dní legionárov pobúrili ďalší článok *Slováka*. Tentoraz bol jeho autorom vtedajší šéfredaktor hlavného ľudáckeho orgánu Vojtech Tuka. Opísal v ňom fiktívny dialóg dvoch Slovákov pochovaných na cintoríne v ruskom Bachmači. Prvý padol v roku 1915 a v hrobe leží v uniforme vojaka c. a k. armády, druhý bol na večný odpočinok odložený o tri roky neskôr ako príslušník československých légii. V ich rozhovore sa vyzdvihuje aj hrdinstvo rakúsko-uhorských vojakov, ktorým podľa autora textu sľúbili ich vodcovia za vernú službu vo vojsku taktiež slobodu pre ich národ. O tom, kto bude po vojne hrdina a kto zradca malo rozhodnúť iba vrtkavé vojenské št'astie.³²

V takejto atmosfére nasledovala podľa predpokladov ostrá reakcia slovenských legionárov. Vo svojich vyjadreniach sa ani nesnažili skrývať pobúrenie z obsahu Tukových riadkov. Považovali ho za ďalšiu degradáciu svojich zásluh za republiku a okrem iného konštatovali, že o niekoľko rokov budú pravdepodobne na uliciach slovenských miest a obcí oplŕúvaní ako zradcovia uhorskej vlasti a kráľa.³³ Na spomínaného 25. mája zvolala bratislavská jednota ČSOL zhromaždenie, na ktorom v podobne ostrom duchu odsúdili spomínané príspevky v denníku *Slovák* poslanci Ivan Markovič a Oríšek. Hoci

28 Politické zvesti. In *Legionár*, roč. 2, č. 43, 4. 11. 1922, s. 2.

29 MACHO, Milan Rastislav Štefánik v hlavách, ref. 7, s. 23-43.

30 Tamže, s. 24-25.

31 Tamže, s. 31.

32 Tamže, s. 33-34.

33 Tamže, s. 38

zhromaždený dav na útok voči redakcii *Slováka* nevyzývali, po skončení zhromaždenia sa časť účastníkov vydala práve k jej sídlu, kde došlo údajne za pasívnej asistencie polície k zdemolovaniu jej kancelárií.³⁴

Už na druhý deň sa stal incident témou rozpravy v poslaneckej snemovni NZ. Poslanec SĽS Jozef Buday sa počas diskusie o zahranično-politickom expoze predsedu vlády Edvarda Beneša venoval práve bratislavskému incidentu. Poslaneckých kolegov Markoviča a Oríška označil za vinníkov a oznámil, že strana sa bude snažiť spôsobenú škodu vymáhať od vlády.³⁵ V nasledujúcom mesiaci sa konala v pléne dolnej komory NZ dokonca osobitá rozprava o interpelácii ľudáckych poslancov pre vyrabovanie svojej redakcie. Za ľudovú stranu prehovoril jej predseda Hlinka a poslanec Marko Gažík, ktorých podporili komunisti Karol Svetlík a Hermann Tausik. Všetci opoziční rečníci sa zhodli na tom, že incident bol jasným dôkazom, že opozičným stranám sa v republike upierajú ich základné práva na slobodu prejavu, kým pre sympatizantov vládneho zoskupenia naopak žiadne zákonné obmedzenia neplatia. Do rozpravy sa musel zapojiť aj Oríšek. Konanie svojich legionárskych kolegov sa snažil ospravedlniť spomínanými útokmi na ich adresu a spochybňovaním ich zásluh, pričom osobitne vyzdvihol Tukov novinový článok. Autonomistické hnutie na čele s podobne pochybnými ľuďmi, akým bol Tuka, opísal v kontexte vtedajšieho zápasu medzi slovenskými centralistami a autonomistami ako nebezpečenstvo pre republiku. Zmienil sa aj o pretrvávajúcich sociálnych problémoch mnohých legionárov a ich celkovú dezilúziu ilustroval dvoma samovraždami členov ČSOL, ku ktorým počas mája 1922 prišlo v Bratislave a v Šali.³⁶

V prípade diskusie o zdemolovaní redakcie *Slováka* bratislavskými legionármi vystupoval Oríšek predovšetkým ako legionársky parlamentný zástupca. Jeho postoje však pri tom nevybočovali z línie politických stanovísk agrárnej strany. K prvému vážnemu konfliktu medzi Oríškovou lojalitou k legionárskemu taboru a pridížaním sa programu agrárnej strany prišlo v závere roka 1922. Pri parlamentnou hlasovaní vtedy zdvihol ruku za návrh zákona o jednorazovej výpomoci k penziám učiteľov obecných a občianskych škôl na Slovensku vydržiavaných cirkvami.³⁷ Oríšek ako učiteľ dobre poznal neutešenú sociálnu situáciu bývalých učiteľov spomínaných škôl, ktorým platná legislatíva započítavala len veľmi málo odsľúžených rokov. Zákon preto podporil, čím

34 Tamže, s. 35.

35 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé 1920 – 1925, prejav poslanca J. Budaya počas 140. schôdze poslaneckej snemovne NZ z 26. 5. 1922. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/140schuz/s140005.htm> [cit. 2021-11-30].

36 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé 1920 – 1925, rozprava o naléhavé interpelaci posl. Hlinky a spol. vláde v záležitosti vyrabovania a demolovania redakcie a administrácie „Slováka“ a „Ludových Novin“ skrze českých exponovaných úradníkov a sriadencov ako aj dôstojníkov a vojakov českých, 150. schôdza poslaneckej snemovne NZ z 21. 6. 1922. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/150schuz/s150001.htm> [cit. 2021-11-30].

37 Zákon č. 410/1922 Zb. z. a n.. Dostupné na internete: <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1922.html> [cit. 2021-11-30].

hlasoval v línii celého poslaneckého klubu agrárnej strany. Hoci v tom čase boli socialistické strany súčasťou vládnej koalície, tento návrh nepodporili a prešiel s pomocou časti opozície. Na parlamentnej pôde tak prišlo po prvýkrát k situácii, keď Oríšek nehlasoval rovnako, ako zvyšní traja oficiálni poslanci z radov ČSOL.³⁸ V súlade s názormi väčšiny svojho členstva, totiž legionári požadovali rozluku cirkvi od štátu a hradenie cirkevných škôl či platov ich učiteľov z prostriedkov štátu odmietali. Začiatkom roka 1923 sa o Oríškovom hlasovaní v spomínanej veci spustila na stránkach *Legionára* debata, v ktorej dokonca zaznievali hlasy, že by sa mal pre nesúlad s oficiálnou líniou ČSOL mandátu vzdať. Predsedníctvo organizácie schválilo postup troch svojich reprezentantov, ktorí za predlohu nezahlasovali, k Oríškovu predbežne nezaujalo stanovisko.³⁹ Do úvahy zrejme vzalo skutočnosť, že na Slovensku sa na celú záležitosť pozeralo trochu inou optikou. Napokon prevládlo práve stanovisko slovenských zástupcov v predsedníctve, podľa ktorých hoci väčšina členstva organizácie bola ľavicového zmysľania, bolo treba rešpektovať fakt, že ČSOL nie je politickou stranou, ale združením politicky rôzne orientovaných legionárskych frakcií. Z tohto hľadiska bolo podľa nich treba nazerať na Oríškovu hlasovanie. Zároveň sa pripomínalo, že na Slovensku nebolo veľmi na výber medzi členmi schopnými sa plnohodnotne poslaneckých povinností chopiť a prísť o Oríška by bolo aj z tohto dôvodu chybou. Za výhodu sa označovalo aj ponechanie si poslanca, ktorý mal možnosť ovplyvňovať kroky takej vplyvnej politickej sily, akou bolo už v tom čase celorepubliková agrárna strana.⁴⁰

K opätovnému spochybneniu Oríškovho zotrývania v poslaneckom klube agrárnikov prišlo takmer presne o rok. Spúšťačom sa stala jedna z najznámejších korupčných káuz prvorepublikového obdobia, ktorá sa do histórie zapísala ako tzv. Prášková alebo liehová aféra. Jej hlavným protagonistom bol predstaviteľ veľkostatkárskeho krídla agrárnej strany a v tom čase predseda senátu NZ Karel Prášek. Ku koncu roka 1923 vyšlo najavo, že ako predseda Družstva hospodárskych liehovarov využíval prostriedky tejto inštitúcie na podplácanie zástupcov rôznych politických strán na pozíciách vysokých štátnych úradníkov a na ich ovplyvňovanie smerom k rozhodnutiam prospešným pre producentov plodín určených na výrobu liehu. Na aféru veľmi ostro zareagoval okrem iných prezident T. G. Masaryk, ktorý Práška nepozval na tradičnú novoročnú audienciu najvyšších ústavných činiteľov.⁴¹ Kauza mala zároveň aj veľkú odozvu v spoločnosti. Bratislavská Jednota ČSOL prijala na svojej schôdzi 28. januára 1924 ostrú rezolúciu. Vyslovila v nej podporu prezidentovi v jeho krokoch v boji za očistenie republiky od korupcie a Oríška vyzývala, aby vystúpil z poslaneckého klubu agrárnej strany, kým bude v senáte jeho členom Prášek.⁴² Problém však veľmi rýchlo odznel. Vedenie agrárnej strany na čele s predsedom Antonínom Švehlom nemalo záujem sa za Práška postaviť. Naopak, čerstvý

38 Nech je jasno! In *Legionár*, roč. 3, č. 1, 6. 1. 1923, s. 1.

39 Tamže.

40 Šťastné riešenie. In *Legionár*, roč. 3, č. 2, 13. 1. 1923, s. 1.

41 KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře první republiky (1919 – 1938). Díl první. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha : Nakladatelství Libri, 2000, s. 236. ISBN 80-7277-027-6.

42 Za očistu nášho verejného života. In *Legionár*, roč. 4, č. 5, 1. 2. 1924, s. 4.

predseda vlády Švehla kauzu využil, aby sa svojho dlhoročného vnútrostraníckeho rivala definitívne zbavil. Práška donútil na funkciu predsedu senátu začiatkom februára 1924 rezignovať a nasledovalo jeho vylúčenie zo strany.⁴³ Oríšek tak mohol ďalej pokračovať vo svojej parlamentnej činnosti ako člen poslaneckého klubu agrárnikov.

Vo verejnom priestore v tom čase stále vystupoval ako jeden z hlavných reprezentantov slovenských legionárov. S blížiacim sa termínom jesenných obecných a župných volieb bol na konci augusta 1923 v Bratislave vytvorený legionársky volebný výbor, ktorý mal koordinovať postup všetkých legionárskych združení na Slovensku pred voľbami. Oríšek sa stal jeho členom spolu s ďalšími významnými legionármi pôsobiacimi na Slovensku, akými boli napr. už viackrát spomínaný Tajovský, riaditeľ modranského učiteľského ústavu a jeden z hlavných predstaviteľov Sokola na Slovensku Ferdinand Písecký⁴⁴ či Anton Granatier.⁴⁵ Svoju poprednú pozíciu medzi legionármi na Slovensku Oríšek opätovne potvrdil na II. zjazde ČSOL v októbri 1923 v Prahe, keď ho zvolili za jedného z členov výkonného výboru tejto organizácie za Slovensko.⁴⁶

Vďaka čoraz častejším pobytom v Prahe, ale aj pribúdajúcim straníckym aktivitám pre agrárnikov, ku ktorým sa ešte dostanem, sa začal každodennej práci v prospech slovenských legionárov, ktorá bola preňho typická najmä v prvých dvoch rokoch po získaní poslaneckého mandátu, postupne vzdávať. Do legionárskych periodík už osobne prispieval len sporadicky a nebol už ani tým pôvodným tlmočníkom problémov a stanovísk legionárskej obce zo Slovenska, ako sa verejne prezentoval v prvých rokoch po návrate z Ruska. O istom nedorozumení či ochladnutí vzťahov s Píseckým svedčí krátka epizóda z prelomu rokov 1923 – 1924. Slovenské jednoty ČSOL si na riešenie svojich žiadostí a problémov vytvorili v tomto období Pracovný zbor, ktorému predsedal Písecký. Na 16. decembra 1923 zvolal jeho ustanovujúcu schôdzu do Žiliny. Z členov Poradného zboru však v ten deň na rokovanie dorazili iba traja. Na článok časopisu *Legionár* informujúci o neúspešnej schôdzi reagoval Oríšek na stránkach agrárnického *Slovenského denníka*. Tvrdil v ňom, že schôdzky sa nezúčastnil nie preto, že by nemal o prácu v Poradnom zbore záujem, ale jednoducho preto, že na stretnutie nedostal pozvánku.⁴⁷ Voči týmto jeho tvrdeniam sa Písecký v *Legionárovi* ohradil netradične veľmi kriticky. Otvorená kritika legionárskeho zástupcu v parlamente dotedy nebola na stránkach tohto hlavného periodika ČSOL na Slovensku vôbec pravidlom. V článku okrem iného konštatoval, že všetci členovia zboru mali o plánovanej žilinskej schôdzke Poradného zboru informáciu už minimálne od predchádzajúceho stretnutia slovenského vedenia ČSOL v Ružomberku: „*Boli sme tej mienky, že bratia nečakajú na extra formu,*

43 KÁRNÍK, ref. 41, s. 236.

44 O pôsobení F. Píseckého na čele modranského učiteľského ústavu pozri MACHO, Peter. Šľachetné perpetuum mobile slovenského vzdelávania a školstva – Ferdinand Písecký a učiteľský ústav v Modre. In KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Sláva šľachetným VI. Učiteľ je okno do sveta a života*. Liptovský Mikuláš : Spolok Martina Rázusa, 2020, s. 275- 290. ISBN 978-80-972016-7-8.

45 Legionári! In *Legionár*, roč. 3, č. 34, 25. 8. 1923, s. 1.

46 II. sjazd ČSOL. In *Legionár*, roč. 3, č. 42, 19. 10. 1923, s. 2.

47 Chýrník. In *Slovenský denník*, roč. 7, č. 7a, 9. 1. 1924, s. 6.

*alebo prosebné prípisy, aby sa láskave schôdže zúčastnili. Je to naša povinnosť a z tej sa hádam nechce vyťahovať ani brat Oríšek, hoci je poslancom. Bo poslancom je našou voľbou a všetky záujmy legionárske by mu mali byť prvým a najvyšším príkazom. Prečo sa brat Oríšek so svojím prejavom uchýlil do polit. časopisu [do Slovenského denníka – poznámka M. H.], keďže mohol písať do Legionára, je nevysvetliteľné. Či chcel ukázať širšej verejnosti, aké to pomery panujú medzi legionárstvom, keďže dostačí ich poslancovi také pozvanie ako obyčajným bratom neposlancom? Mnohým bratom sa dnes pozdáva byť opovážlivosťou to, čo pre úprimného legionára je samozrejmom vecou. Máme len jedného Slováka legionára, voleného legionármi a priali by sme si, aby ostal naším poslancom aspoň do tých čias, kým nevyjde terajšie volebné obdobie.*⁴⁸

Z Píseckého strany mohlo ísť čiastočne o kritickú reakciu na skutočnosť, že Oríšek už v tomto období do verejného života ani zďaleka nezasahoval iba ako reprezentant slovenských legionárov v pražskom parlamente, ale čoraz častejšie i ako člen a poslanec agrárnej strany. Tieto jeho aktivity mohol Písecký vnímať nepriaznivo i preto, že sám sa hlásil k politickej nekomunistickej ľavici a bol členom sociálnej demokracie. O všetkých návrhoch zákonov v snemovni hlasoval, ako sme už videli, v súlade s líniou agrárnického poslaneckého klubu. Od roku 1923 sa pomerne pravidelne objavoval na verejných podujatiach organizovaných agrárnou stranou na Slovensku. V nedeľu 24. júna spomínaného roka sa napríklad konal v Trnave pracovný zjazd straníckych organizácií z Bratislavskej župy. Zúčastnili sa ho viaceré slovenské agrárnické špičky na čele s vtedajším ministrom poľnohospodárstva Milanom Hodžom. Jedným z bodov programu podujatia boli informácie o pôsobení poslancov strany v parlamente, ktorú prítomným predniesol práve Oríšek.⁴⁹ Na tomto podujatí teda nevystupoval ako parlamentný zástupca legionárov, ale ako významný člen agrárnej strany. O tom, že jeho meno je čoraz viac spájané s agrárnikmi, svedčí aj bizarná udalosť z jari roka 1923. Oríšek sa stal vtedy spoločne s dvoma ďalšími poslancami strany Jánom Vanovičom a Jozefom Bráneckým terčom vyhrážok, že v prípade, ak sa do 20. marca nevzdá mandátu, bude naňho spáchaný atentát. Pisateľ, ktorý sa podpísal ako „Faši“, uviedol ako dôvod svojej vyhrážky Oríšekovo nevyliciteľné čechofilstvo.⁵⁰

V nasledujúcom roku sa Oríšek prezentoval ako člen strany napríklad počas septembra, keď sa spoločne s ďalšími špičkami strany, medzi ktorými nechýbali Hodža, Štefánek či Fedor Houdek, zúčastnil slávnostného večierka miestnej organizácie agrárnej strany v bratislavskom hoteli Carlton.⁵¹ Začiatkom roka 1925 ešte podal spoločne s ostatnými tromi legionárskymi poslancami interpeláciu, v ktorej žiadali vládu o vysvetlenie novinárskych správ o pustošení lesov na slovenských statkoch Filipa Joziáša

48 Rôzne. In *Legionár*, roč. 4, č. 3, 18. 1. 1924, s. 3.

49 Vestník republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. In *Slovenský denník*, roč. 6, č. 138, 21. 6. 1923, s. 2.

50 Zprávy poznámky. In *Legionár*, roč. 3, č. 13, 31. 3. 1923, s. 2.

51 Chýrnik. In *Slovenský denník*, roč. 7, č. 207a, 11. 9. 1924, s. 2.

Coburg-Gotha, príslušníka habsbursko-lotrinského rodu.⁵² Považovali zrejme za svoju legionársku povinnosť upozorniť na porušovanie zákonov republiky príslušníkom rodu, proti ktorému počas vojny úspešne bojovali. V tomto období sa už však jednoznačne verejne prezentoval predovšetkým ako príslušník agrárnej strany. Začiatkom leta 1925 usporiadala agrárna strana veľké verejné zhromaždenie spojené s otvorením nového roľníckeho domu v Oríškovom rodnom Čáčove. Podujatia sa malo zúčastniť podľa agrárnej tlače približne 4 000 ľudí a hlavným rečníkom bol popri Oríškovi opäť minister Hodža.⁵³

Ako reprezentant agrárnej strany však Oríšek nevyhľadával iba slávnostné podujatia, ako by sa mohlo zdať zo stručného sumára udalostí opísaných na predchádzajúcich riadkoch. Koncom júla 1925 zasiahla obce Melčice a Ivanovce neďaleko Trenčína obrovská víchrica, ktorá spôsobila miestnym obyvateľom vyše polmiliónové škody na ich majetkoch. Už na druhý deň po tejto živelnej pohrome zavítali do Melčíc Oríšek spolu s najvýraznejším predstaviteľom agrárnej strany v Trenčianskej župe, ev. farárom z Trenčína Jánom Zemanom.⁵⁴ Na schôdzi miestnej roľníckej organizácie prítomným vysvetľovali výhody návrhov ministra Hodžu na poistenie roľníctva pred živelnými pohromami. Tu sa už Oríšek prejavil ako skúsený politik. Podujatie sa totiž konalo v čase, keď bolo čoraz zrejmejšie, že pre nezhody medzi socialistickými stranami a zvyškom tzv. celonárodnej koalície sa v krajine čoraz viac schyľuje k predčasným parlamentným voľbám.

Okrem vyvažovania svojho verejného účinkovania ako legionársky poslanec a súčasne člen poslaneckého klubu agrárnikov, nerezignoval Oríšek ani na svoju pôvodnú učiteľskú profesiu. Po presťahovaní z Brezovej do nového hlavného mesta Slovenska už pochopiteľne na tamojšej ľudovej škole nevyučoval, prejavil sa však opäť ako skúsený organizátor a začiatkom roka 1922 patril vo Vrútkach k spoluzakladateľom novej profesijnej organizácie slovenských učiteľov.⁵⁵ Dostala názov Slovenská obec učiteľská (SOU) a Oríšek patril od prvých mesiacov k jej najviditeľnejším reprezentantom. V priebehu prvej polovice roka obchádzal Slovensko a snažil sa propagovať zakladanie regionálnych pobočiek tohto spolku. Tieto jeho aktivity napokon vyústili do prevzatia funkcie predsedu SOU.

Aj Oríšekovo pôsobenie v tejto funkcii malo silný politický rozmer. SOU presadzovala agendu zhodnú s úsilím školského referátu ministerstva školstva pod vedením jeho stranického kolegu Antona Štefánka.⁵⁶ Požadovala poštátne škoolstvo už od ľudových škôl, nadkonfesijnú výchovu žiakov, ktorým malo byť zároveň vštepované

52 Interpelácie legionárskych poslancov o iredentizme. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 25a, 31. 1. 1925, s. 2.

53 Roľnícka slávnosť v Čáčove. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 150, 8. 7. 1925, s. 1.

54 Obrovská víchrica v Melčiciach a na okolí. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 168, 28. 7. 1925, s. 2.

55 Chýrník. In *Slovenský denník*, roč. 5, č. 19, 25. 1. 1922, s. 4.

56 O priebehu procesu poslovenčovania vzdelávacieho systému na Slovensku po vzniku ČSR podrobne: KÁZMEROVÁ, Lubica. Anton Štefánek a slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch (1918 – 1923). In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 4, s. 687-703. ISSN 0018-2575.

povedomie o nevyhnutnosti zachovávať „národnú jednotu Čechov a Slovákov.“ Ďalším dôležitým bodom programu spolku bolo zavedenie vysokoškolského vzdelávania učiteľstva všetkých stupňov škôl a presadzovanie vyrovnania plátov učiteľov so štátnym úradníctvom rovnakej vzdelanostnej úrovne s podobnou dĺžkou praxe.⁵⁷ V druhej polovici roka 1923 sa SOU spojila s inou učiteľskou organizáciou podobného zamerania – Ústredným spolkom pokrokového učiteľstva. Nová organizácia dostala názov Sväz slovenských učiteľov (SSU) a jej členovia si Oríška zvolili za svojho predsedu.⁵⁸

Podľa očakávania sa v spolku takéhoto zamerania angažovali predovšetkým učelia, ktorí boli prívržencami centralistických politických strán. Legionár a zároveň člen agrárnej strany Oríšek bol výborným reprezentantom ich postojov. Hoci sa spolok snažil vystupovať nadkonfesiónálne, medzi členmi prevládali predovšetkým evanjelici. Samotný Oríšek nebol pri dodržiavaní svojich nadkonfesiónálnych zásad úplne striktný. V lete 1923 sa napríklad pripojil k deputácii západného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku na čele s biskupom Samuelom Zochom, ktorú prijal minister školstva Rudolf Bechyně. Obrátili sa naňho predovšetkým s požiadavkou štátnych príspevkov na platy učiteľov evanjelických škôl.⁵⁹

Podobne ako takmer všetky spoločenské skupiny, aj slovenské učiteľstvo sa v medzivojnovom období delilo podľa názoru na postavenie Slovenska v republike na centralistov a autonomistov. Nebolo preto prekvapením, že veľká časť slovenských učiteľov, predovšetkým katolíckeho vierovyznania, mala voči SOU a SSU veľké výhrady a napriek Oríškovmu presvedčeniu odmietala do ich radov vstúpiť. Ostávali preto organizovaní v pôvodnej profesijnej učiteľskej organizácii – Zemskom učiteľskom spolku (ZUS). Nečudo, že na stránkach periodík ľudovej strany sa stal postupne z Oríška popri spomínanom šéfovi bratislavského školského referátu Štefánkovi ďalší úhlavný nepriateľ cirkevného a predovšetkým katolíckeho školstva na Slovensku. Spolky pod jeho vedením boli na stránkach *Slováka* často označované ako čechoslovakistické, ktorých členmi boli iba agrárci a sociálni demokrati. Zaujímavé bolo, že obe strany sa vzájomne obviňovali, že je to práve druhý tábor, ktorý vnáša medzi slovenských učiteľov politiku a rozoštváva ich. Ľudáci okrem toho členom učiteľských spolkov pod Oríškovým vedením vyčítali i to, že do nich vstupujú z konjunkturálnych dôvod, aby si tak zabezpečili podporou vládnej politiky ľahší kariérny postup.⁶⁰ Ako dvojité meter vlády vyzdvihovali fakt, že kým Oríšek ako poslanec týmto spolkom bez problémov predsedal, ich poslanec Anton Hancko nedostal povolenie pôsobiť vo funkcii predsedu ZUS.⁶¹ O prvej ČSR sa často hovorí ako o štáte politických strán a politické spory a súboje sa v tomto období nevyhýbali ani učiteľským profesijným spolkom.

57 K obrázku pečati SOU. In *Slovenský denník*, roč. 6, č. 81a, 11. 4. 1923, s. 2.

58 Už sú všetci v jednom vreci. In *Slovák*, roč. 5, č. 220, 11. 10. 1923, s. 2.

59 Chýrnik. In *Slovenský denník*, roč. 6, č. 185a, 18. 8. 1923.

60 Už sú všetci v jednom vreci. In *Slovák*, roč. 5, č. 220, 11. 10. 1923, s. 2.

61 Porada dolnoliptovského okresu ZUS-u. In *Slovák*, roč. 6, č. 262a, 19. 11. 1924, s. 2.

Oríšek sa stal postupom času vďaka svojim legionárskym a straníckym aktivitám a predovšetkým nekompromisnému presadzovaniu poštátneho a zjednotenia celého školstva na Slovensku popri najvýznamnejších predstaviteľoch agrárnej strany jedným z hlavných terčov útokov pre ľudácku tlač. Túto svoju pozíciu ešte umocnil jedným zo svojich posledných významných verejných vystúpení počas vykonávania poslaneckého mandátu. V lete roku 1925 vypukol medzi Československom a Svätou stolicou známy konflikt pre účasť najvyšších predstaviteľov republiky na celoštátnych oslavách Jana Husa, pre ktorý Vatikán dočasne stiahol z Československa svojho vyslanca Francesca Marmaggiho.⁶² Vo vyhrotenej atmosfére zorganizovali v Bratislave 21. júla 1925 centralistické strany spoločne s ČSOL verejné zhromaždenie, ktoré podporilo nesúhlasné stanovisko vlády voči Marmaggiho postupu. Jedným z hlavných rečníkov bol aj Oríšek, ktorý mohol na podujatí plniť naraz obe svoje verejné úlohy – legionárskeho poslanca i člena parlamentu za vládu agrárnu stranu. V záverečnej rezolúcii prijatej prítomnými sa objavili body, ktoré Oríšek iste schvaľoval. Požadovala sa v nich okrem iného odluka cirkvi od štátu, parcelácia cirkevných veľkostatkov, ale aj poštátne všetkých škôl na Slovensku. Práve za touto požiadavkou cítiť silný vplyv Oríška. Vo svojom prejave poslanec a predseda SSU vyzdvihol Husovu úlohu v československých dejinách, podľa neho patril nielen českým krajinám, ale rovnako tak aj Slovensku. Z jeho ideálov boja za pravdu podľa neho vychádzal zahraničný odboj pri zápase o vytvorenie republiky a Husov hrdinský príklad bol veľkou inšpiráciou pre legionárov počas pôsobenia na vojnových bojiskách. Neodpustil si ani útoky na politických súperov, keď ľudákom pripomenul, že práve Husovým myšlienkam rozvinutým v odboji Masarykom a legionármi môžu ďakovať, že môžu pôsobiť vo verejnom živote na Slovensku a Hlinka sa môže nechať titulovať ako otec národa. Naznačovalo sa tu, že za Uhorska by si to iste nikdy nedovolil. V závere svojho vystúpenia ľudákom ešte pripomenul príkoria, ktoré zažívali v záverečnom období Uhorska národne uvedomelí katolícki kňazi a veriaci od svojich cirkevných vrchností, pričom sa odvolával na knihu vtedajšieho bojnického kňaza Karola A. Medveckého *Cirkevné pomery slovenských katolíkov v niekdajšom Uhorsku*.⁶³

Tieto Oríškovy výroky neostali pochopiteľne bez odozvy z ľudáckej strany, ktorá stála v názoroch na Husa na strane Vatikánu. Niekoľko dní po bratislavskom zhromaždení centralistov priniesol *Slovák* rozhovor s K. A. Medveckým, ktorý sa od Oríškových postojov dištancoval. Podľa neho bol Oríšek podobne ako Hus nie prívržencom potrebnej nadkonfesionálnej spolupráce, ale „hlásateľom náboženského rozvratu“. Oríškovi ako evanjelikovi zároveň pripomínal, že evanjelická vrchnosť pod vedením biskupa Fridricha Baltíka nebola pred rokom 1914 k požiadavkám národne angažovaných

62 O Marmaggiho afére z novších prác podrobne napr. ŠMÍD, Marek. Marmaggiho aféra: najväčší diplomatická roztržka medzi ČSR a Svätým stolicou v meziválečnom období. In *Cirkevné dejiny*, 2014, roč. 7, č. 14, s. 40-49. ISSN 1803-0068.

63 Bratislavskí legionári o aktuálnych politických otázkach. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 163, 22. 7. 1925, s. 1.

slovenských evanjelikov o nič ústretovejšia, ako katolícka hierarchia.⁶⁴ Túto skutočnosť však vo svojom bratislavskom prejave vôbec nespomenul.⁶⁵ Oríšek na Medveckého reagoval v článku *Slovenského denníka*, kde opätovne tvrdil, že za kritikou centralizmu v republike sa u mnohých ľudákov skrýva ich výchova v časoch Uhorska a na republike im v skutočnosti vadí najmä jej liberalizmus a demokratické slobody.⁶⁶

V priebehu septembra vystupoval Oríšek ako hlavný aktér v ďalšom ľudácko-agrárnickom konflikte, ktorý mal tento raz už i osobnú rovinu. Školský inšpektor z Prievidze, od roku 1924 poslanec ľudovej strany v NZ a v tom čase súčasne i redaktor *Slováka* Jozef Sivák, napísal v auguste 1925 v mene SLS kritický list prezidentovi Masarykovi o postavení Slovenska v republike. Popri sumarizácii rôznych prechmatov centralizmu vo východnej časti štátu sa v ňom okrem iného písalo, že Slováci v republike trpia „ako azda ani jeden národ v Európe.“ Práve tento jeho výrok vyprovokoval najväčšiu reakciu zo strany agrárnikov. Oríšek publikoval na stránkach *Slovenského denníka* článok, v ktorom konštatoval, že si túto podľa neho obrovskú lož dovolil napísať prezidentovi muž, ktorý mal byť pred rokom 1914 ocenený známym maďarizačným hornouhorským spolkom FEMKE za úspechy vo vyučovaní maďarčiny a maďarizovaní slovenských detí. To, že sa Sivák voči týmto tvrdeniam priamo neohradil, svedčilo podľa Oríška o tom, že išlo o fakt.⁶⁷ Na Sivákovu obranu však v *Slováku* nasadili väčší kaliber – známeho predprevtového príslušníka národného hnutia a organizátora slovenských kultúrnych aktivít, od roku 1919 správcu obnovenej Matice slovenskej Jozefa Škultétyho. Ten pre ľudácke periodikum povedal, že nevie, či bol Sivák spolkom FEMKE za Uhorska vyznamenaný, ale ak by to tak aj bolo, podľa neho z tejto skutočnosti nemožno vyvodzovať žiadny záver o jeho skutočnom zmýšľaní. Jeho povedomie bolo podľa Škultétyho určite slovenské, pretože v *Slovenských pohľadoch* mu pod pseudonymom Trávnický uverejnil v roku 1916 viacero básní. O Oríškoví naopak Škultéty skonštatoval, že o jeho zapojení sa do slovenského národného hnutia pred rokom 1918 mu nie je nič známe.⁶⁸

Oríška sa v agrárnických novinách zastal známy slovenský architekt Juraj Chorvát.⁶⁹ Pred rokom 1914 pôsobili spoločne ako učitelia v Brezovej pod Bradlom. Verejnosti pripomenul, že pre rozširovanie slovenského časopisu *Zornička*, vyučovanie slovenčiny

64 Na túto tému z najnovších prác podrobne MACHO, Peter. Cirkev ako bojové pole nacionalizmu. Biskupské voľby na pôde Preddunajského dištriktu evanjelickej cirkvi v roku 1890. In BENKO, Juraj – DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela a kol. *S ľudom a pre ľud. Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2020, s. 91-120. ISBN 978-80-224-1866-9.

65 Na adresu Oríška a jeho husitských veľikášov. In *Slovák*, roč. 7, č. 167, 28. 7. 1925, s. 1.

66 Tak sa časy menia...! In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 170, 30. 7. 1925, s. 1.

67 Sivák, za maďarizáciu slovenských detí Femkou diplomovaný prechválený učiteľ. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 207a, 13. 9. 1925, s. 4.

68 Odpoveď pohoršeného (na obranu Jozefa Siváka). In *Slovák*, roč. 7, č. 207a, 15. 9. 1925, s. 1.

69 O niektorých realizovaných projektoch architekta J. Chorváta bližšie napr. OSYKOVÁ, Linda. Architekti, staviteľia a ďalšie osobnosti spojené so sociálne prospešnou výstavbou v Trnave v rokoch 1918 – 1945. In HANULA, Matej – DUCHOŇOVÁ, Diana a kol. *Človek modernej doby*. Bratislava : Historický ústav SAV – VEDA, 2020, s. 268-269. ISBN 978-80-224-1880-5.

a nedostatočné vyučovanie maďarčiny boli v roku 1911 obaja dvakrát suspendovaní. Na ich podnet zároveň v záujme zachovania istej nezávislosti na štátnej moci odmietol miestny evanjelický cirkevný zbor štátnu podporu pre svoje školy. Skutočnosť, že Škultéty o týchto ich aktivitách nevedel, Chorváta podľa jeho názoru neprekvapovala. To, že však netušil ani o Oríškovom pôsobení vo významnej funkcii pri odbočke Československej národnej rady v Rusku, už však bolo podľa neho „trápne“.⁷⁰

Sivák neostal Oríškovi takisto nič dlžný. Ako redaktor *Slováka* uverejnil na jeho stránkach článok, ktorý možno označiť za osobnú odvetu voči poslancovi agrárnikov. Písalo sa v ňom, že agrárici majú v parlamente rôznych poslancov, ale Oríšek medzi nimi vyniká. Oríškova odpoveď v *Slovenskom denníku* na Sivákov list prezidentovi bola údajne najhlúpejším článkom, aký kedy toto periodikum uverejnilo: „*Mat' prázdne vrece za poslanca, alebo Oríška, bolo by to argalášom všetko jedno...*“⁷¹ Konflikt medzi Oríškom a Sivákom patril k pomerne častému koloritu verejného života na Slovensku. Slovenskí centralisti a autonomisti si podobným spôsobom vzájomne predhadzovali, kto sa pred rokom 1918 viac a efektívnejšie v národnom hnutí angažoval prakticky počas celého medzivojnového obdobia. Príznačná je i skutočnosť, že obaja muži na seba tvrdo útočili, hoci už v prvých rokoch po vzniku republiky vynaložil každý z nich veľké úsilie o poslovenčenie školstva na Slovensku a tým aj o pevné ukotvenie Slovenska v novom štáte.⁷²

Kampaň pred parlamentnými voľbami v roku 1925 už Oríška zastihla v pozícii skúseného a viacerými konfliktami s ľudáckymi súpermi ostrieľaného predstaviteľa agrárnej strany. Napriek tomu sa mu však podarilo obsadiť iba štvrtú pozíciu na kandidátnej listine agrárnikov v Banskobystrickom volebnom kraji,⁷³ ktorá mu veľké reálne šance na zvolenie nedávala.⁷⁴ Išlo najmä o dôsledok pomerne silného pretlaku záujemcov o kreslo v parlamente v radoch slovenských agrárnikov, pri ktorom musel ich prvý muž Milan Hodža pomerne citlivo vyrovnávať rôzne regionálne, profesijné, konfesijné a iné záujmy. Po voľbách nebolo preto prakticky žiadnym prekvapením, že na rozdiel od svojich legionárskych súputníkov z roku 1921, Oríšek mandát opätovne nezískal. Patejdl, David a Jáša boli v českých krajinách na kandidátnych listinách národných socialistov resp. sociálnych demokratov zvolení. V Prešovskom volebnom kraji sa však podarilo mandát získať na kandidátke agrárnikov inému legionárovi, Andrejovi Šoltysovi. Práve na jeho zvoliteľnú pozíciu zrejme Oríšek doplatil.

Istým prekvapením bolo, že Oríšek sa nedostal na volebnej kandidátke vyššie ani ako zástupca učiteľského stavu. V lete 1925, teda pomerne krátko pred voľbami, vznikol totiž

70 V záujme pravdy. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 209a, 16. 9. 1925, s. 2.

71 Rádio. In *Slovák*, roč. 7, č. 207a, 15. 9. 1925, s. 2.

72 O Sivákovom pôsobení na poli školstva po vzniku republiky podrobne: KÁZMEROVÁ, Lúbia. *Príbeh učiteľa. Jozef Sivák v školských službách 1918 – 1944*. Bratislava : Historický ústav SAV – VEDA, 2019, s. 13-28. ISBN 978-80-224-1749-5.

73 Kandidátne listiny republikánskej strany. In *Slovenský denník*, roč. 8, č. 244a, 28. 10. 1925, s. 3.

74 Pri siedmich volebných krajoch pre voľby poslaneckej snemovne NZ na Slovensku a voľickej podpore agrárnikov mali reálne šance na zvolenie zväčša len prví dvaja kandidáti v každom z nich.

pri agrárnej strane na Slovensku jej učiteľský odbor. Jeho cieľom sa stalo organizovať pri strane učiteľov, ktorí mali najmä v menších mestách a obciach ako tamojší zástupcovia inteligencie pôsobiť ako potenciálni organizační stranícki pracovníci a získavať medzi miestnym obyvateľstvom podporu pre stranu.⁷⁵ Mandát mal podľa pôvodných predstáv pripadnúť predsedovi tejto stavovskej straníckej organizácie Pavlovi Teplanskému, ktorý však tiež vo voľbách neuspel a musel si na miesto v parlamente počkať až do roku 1929.

Práve v radoch učiteľského odboru agrárnikov sa Oríšek angažoval v nasledujúcich rokoch. Do veľkej politiky sa však už nevrátil. Naďalej pôsobil v legionárskych a učiteľských spolkoch. V rokoch 1925 – 1927 bol riaditeľom školy v Brezovej pod Bradlom. V ďalších rokoch postupne pôsobil ako školský inšpektor v Košiciach, Gelnici a v Martine, kde sa neskôr usadil a dožil svoj život.

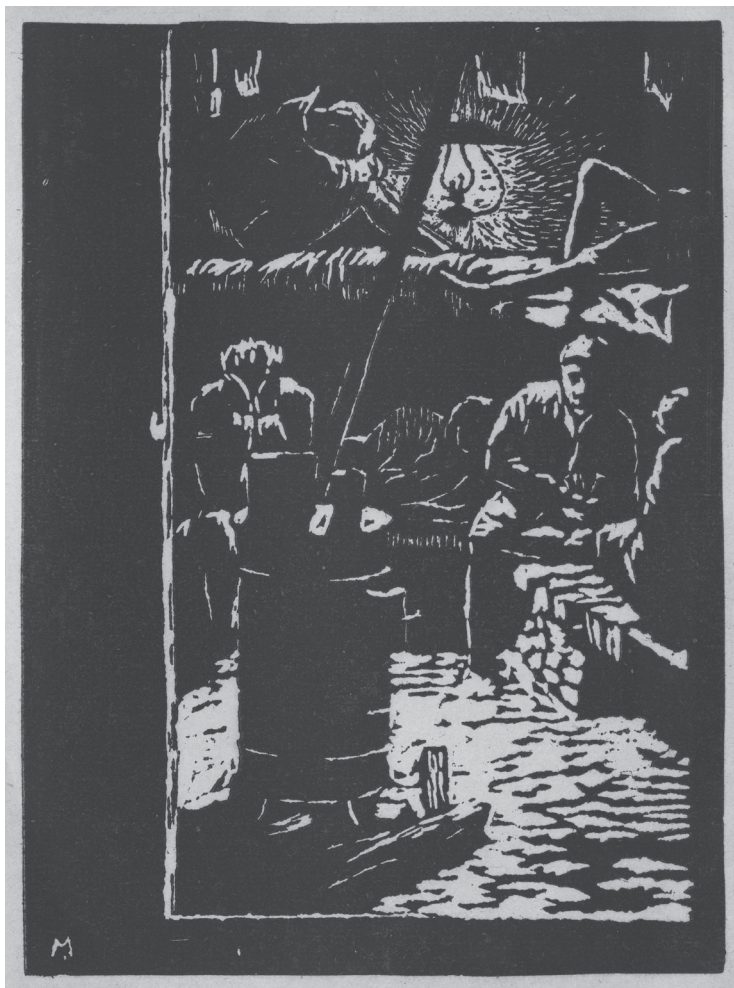
Martin Oríšek síce nepatrí k najznámejším postavám slovenských dejín 20. storočia, najmä v rokoch 1921 – 1925, keď pôsobil ako poslanec NZ, sa však do verejného života svojimi publicistickými výstupmi, či organizačnými a politickými aktivitami a významne zapísal. Jeho parlamentné balansovanie medzi lojalitou k legionárskym organizáciám, vďaka ktorým mandát získal a záujmami agrárnej strany, v ktorej poslanceckom klube pôsobil, je isto zaujímavou kapitolou z politických dejín Slovenska. Na jeho príklade sa dobre ilustruje skutočnosť, že ústredné legionárske organizácie mali v prvých rokoch po vzniku republiky predstavu, že budú vo verejnom živote vystupovať ako istá rešpektovaná nezávislá sila a z tejto pozície získajú možnosť ovplyvňovať život v krajine. Postupne sa však aj legionárske spolky museli zmieriť s realitou, ktorou bola zásadná úloha politických strán v živote medzivojnovnej spoločnosti. Novým cieľom sa stalo pre legionárov získať vplyv na vedenia najvýznamnejších československých politických strán, prostredníctvom ktorých sa dal verejný život v Československu ovplyvňovať najefektívnejšie.

Mgr. Matej HANULA, PhD.

V rokoch 1997 – 2002 vyštudoval odbor história-politológia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od roku 2003 pôsobí v Historickom ústave SAV, v.v.i. v Bratislave. Venuje sa dejinám Slovenska v 1. polovici 20. storočia s dôrazom na dejiny agrárneho politického hnutia na Slovensku, politickú kultúru a futbal ako spoločenský fenomén v období 1. ČSR. V roku 2011 mu vyšla monografia *Za roľníka, pôdu a republiku : slovenskí agrárnici v prvom polčase 1. ČSR*.

---

75 O učiteľskom odbore agrárnej strany podrobnejšie HANULA, Matej. Školstvo, školy a ich výstavba ako nástroj uplatňovania moci agrárnou stranou na medzivojnovnom Slovensku. In KÁZMEROVÁ, Lúbia a kol. *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918 – 1939)*. Bratislava : Historický ústav SAV – VEDA, 2016, s. 105-107. ISBN 978-80-224-1536-1.

Z výtvarnej tvorby československých legionárov v Rusku publikovanej v časopise Hanák.

Architekt a legionár Juro Tvarožek

Miroslav Hrdina

V živote Jura Tvarožka (1887 – 1966),¹ významného slovenského architekta 1. polovice 20. storočia, ktorý sa preslávil predovšetkým dvojicou ikonických bratislavských modernistických stavieb – bytovým domom s kaviarňou a kinom Metropol (1927 – 1928) a budovou Mestskej sporiteľne (1929 – 1931), zohrala dôležitú úlohu aj účasť v peripetiách 1. svetovej vojny. Predkladaná štúdiá je venovaná jeho skúsenostiam zo zajatia, zapojeniu sa do pronárodných aktivít, účasti v československých légiách v Rusku² a vplyvu legionárskych skúseností na jeho profesijný a spoločenský život.

J. Tvarožek bol k vojsku odvedený v roku 1910 na doplňovacom veliteľstve v Trnave. Od 15. apríla do 15. júna 1913 absolvoval základný vojenský výcvik s 2. náhradnou rotou 15. honvédskeho pešieho pluku v Trenčíne. K tomuto pluku potom rukoval aj

---

1 K životu a dielu J. Tvarožka pozri hl. HRDINA, Miroslav. *Juro Tvarožek. Architekt a staviteľ*. Zohor: Virvar, 2014, 110 s. ISBN 978-80-89693-04-7. Publikácia sa sústredila na vykreslenie osobnosti architekta a charakteristiku jeho diela z perspektívy dejín architektúry; jeho vojenským skúsenostiam sa venovala len v nevyhnutnej miere. Predkladaná štúdiá nadväzuje na príslušné kapitoly tejto práce autora a dopĺňa ich o nové poznatky.

Kľúčovým archívnym prameňom vo vzťahu k osobnosti J. Tvarožka je Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie v Bratislave (ďalej AVU SNG), fond (ďalej f.) Juraj Tvarožek (ďalej JT). Materiály fondu daroval AVU SNG Branislav Tvarožek, synovec J. Tvarožka, ktorý ich dlhé roky uchovával ako pamiatku na svojho strýka.

Vo vzťahu k vojenskej kariére J. Tvarožka je najdôležitejším zdrojom informácií Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív v Prahe (ďalej VÚA – VHA), fond (ďalej f.) Legionárske spisy (ďalej LS), zložka (ďalej z.) Juro Tvarožek (ďalej JT).

2 Informácie o légiách a účasti Slovákov v nich som čerpal predovšetkým z publikácií KVASNIČKA, Ján. *Československé légie v Rusku 1917 – 1920*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, 343 s.; MOJŽÍŠ, Milan (ed.). *Československé legie 1914 – 1920. Katalog k výstavám Československé obce legionárske*. Praha: Epocha, Československá obec legionárska, 2017. 456 s. ISBN 978-80-7557-052-9; VRÁBEL, Ferdinand (ed.). *Slováci v československých légiách (1914 – 1917 – 1920)*. Bratislava: VEDA, Ústav politických vied SAV, 2018, 75 s. ISBN 978-80-224-1637-5.

30. júla 1914 po vypuknutí vojny. Následne bol 10. augusta 1914 odvelený na ruský front, pridelený k 14. honvédskeému pešiemu pluku a už 24. októbra 1914 zajatý ruskými jednotkami pri Novom Alexandrove (Ivangorode).³ Vzápätí bol premiestnený na Sibír do Novonikolajevska. Počas cesty, ako aj na mieste pobytu ho zaujal odlišný spôsob stavania – východné vplyvy a domáca ľudová architektúra.⁴

Začiatkom roku 1916 sa opäť sťahoval, teraz do okolia dnešného Kemerova v Tomskej gubernii na Sibíri. Tu v oblasti bohatej na ložiská čierneho uhlia potrebovali Kuznecké kamennouhoľné bane, akciová spoločnosť, neskôr Kuznecká kamennouhoľná a metalurgická akciová spoločnosť, vybudovať súbor výrobných, obytných a ďalších stavieb.⁵ Podľa svedectva jeho synovca Branislava Tvarožka sa J. Tvarožek správal voči nemeckým dôstojníkom, ktorí mali vedúce postavenie tak medzi zajatcami, ako aj v projekčnom tíme, do ktorého bol ako architekt zaradený, so sebavedomím a nevyhýbal sa ani konfliktným situáciám. Ruské vedenie tábora tieto jeho vlastnosti ocenilo a on tak získaval silnejšie postavenie medzi slovanskými zajatcami a aj v rámci projekcie.⁶ J. Tvarožek bol napokon šéfom akciovej spoločnosti barónom Pittinghofom dosadený na čelo projekčného tímu tejto ambicióznejšej stavebnej akcie.⁷ Okrem Kemerova pracovne pôsobil aj v okolitých banských podnikoch, napríklad v Sudžensku či Kolčugine, kam býval vysielaný kvôli technickým záležitostiam.⁸

J. Tvarožek bol odchovancom konzervatívneho budapeštianskeho architektonického a stavebného prostredia na začiatku 20. storočia,⁹ kde bol jeho prvým veľkým

-
- 3 Dotazník ku kvalifikačnej listine ohľadom priebehu vojenskej služby, 30. 11. 1924. – AVU SNG, f. JT, kartón (ďalej k.) č. 1, inv. č. 27; Služobný list J. Tvarožka, osob. č. 93222. – VÚA – VHA, f. LS, z. JT.
K histórii 14. honvédskeého pešieho pluku pozri NÉMETH (DEISLER), Károly. *A volt m. kir. nyitrai 14. honvéd gyalogezred története. I. kötet. Haditevékenység 1914. augusztus 1- től 1915. szeptember 6-ig.* Budapest: b. v., 1927, 144 s.
  - 4 [TVAROŽEK, Juro]. Architekt Juraj Tvarožek. In: ALEXY, Janko. *Osudy slovenských výtvarníkov.* Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1948, s. 412-417, tu s. 416. J. Alexy, ktorý J. Tvarožka osobne poznal, v citovanej publikácii nechal architekta voľne prerozprávať jeho dovtedajší životný príbeh.
  - 5 Curriculum vitae J. Tvarožka, 3. 7. 1940. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 47.
  - 6 Rozhovor s B. Tvarožkom, synovcom J. Tvarožka, jeseň 2003.
Ku koncu roku 1917 bolo z približného počtu 1300 zajatcov, umiestnených v Kemerove, okolo 180 Čechov, 14 Slovákov, 50-60 Poliakov, okolo 70 Juhoslovanov, 16 Rumunov, okolo 60 Ukrajincov a približne 900 Nemcov/Rakúšanov a Maďarov. – Správa o činnosti miestnej organizácie Odbočky Československej národnej rady pre Rusko v Kemerovskom rudníku za rok 1917, spísaná tajomníkom organizácie Václavom Hypšom. – Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka.
  - 7 TVAROŽEK, ref. 4, s. 416. Dátumy ponechávam v podobe, ako sú uvedené na dokumentoch. Dokumenty vyhotovené v Rusku s najväčšou pravdepodobnosťou používajú juliánsky kalendár.
  - 8 Potvrdenie o vyslaní J. Tvarožka do Sudženskej bane kvôli technickým potrebám, 20. 8. 1916. – Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka; Potvrdenie o vyslaní J. Tvarožka do Kolčuginského rudníka, Kemerovský rudník, 23. 2. 1918. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 44.
  - 9 V rokoch 1905 – 1909 študoval na Vyššej priemyselnej škole stavebnej v Budapešti (Budapesti M. Kir. Állami Felső Építő-ípariskola, resp. Budapesti M. Kir. Állami Felső Ipariskola, Építőipard). – HRDINA, ref. 1, s. 11-12.

praktickým učiteľom nestor slovenskej architektúry Michal Milan Harminc.¹⁰ Ten ho naučil poctivému prístupu k projektovaniu a rešpektu k požiadavkám investora. Ďalším kľúčovým momentom v profesijnom raste J. Tvarožka bol pracovný pobyt v Prahe na konci prvého desaťročia 20. storočia. Jeho vtedajší zamestnávateľ architekt Alois Dryák, s ktorým potom v medzivojnovom období viackrát spolupracoval, ho uviedol do problematiky urbanizmu.¹¹ Napokon, dôležitým a trvalo prítomným inšpiračným zdrojom v rámci Tvarožkovej tvorby bolo aj dielo architekta Dušana Jurkoviča, ktorého predvojnové práce tvorivo prepájali prvky ľudového staviteľstva moravsko-slovenského pomedzia a secesnej architektúry.¹² Nebolo to náhodou. J. Tvarožek pochádzal z Brezovej pod Bradlom, z mnohopočetnej evanjelickej rodiny kladúcej dôraz na úctu k tradíciám a náboženským hodnotám a vyznávajúcej aktívny prístup k národným veciam. Tvarožkovci sa poznali s národným buditeľom Samuelom Jurkovičom a neskôr aj s architektom Dušanom Jurkovičom, s ktorým J. Tvarožek nadviazal priateľské vzťahy. Blízki si boli tiež s Jozefom Miloslavom Hurbanom a jeho synom Svetozárom Hurbanom-Vajanským.¹³

Vzorom pre súbor výrobných, obytných a ďalších stavieb v priemyselnej oblasti, formujúcej sa okolo obcí Ščeglovo na ľavom a Kemerovo na pravom brehu rieky Tom, mali byť hutnícke podniky vo Philadelphii v USA, pričom kemerovský podnik mal byť ešte väčší.¹⁴ Pri práci J. Tvarožkovi pomáhali Jozef Fedorovič, štyria ruskí stavitelia a šesť kresličov.¹⁵ Podarilo sa realizovať viacero závodných budov, 1250 robotníckych bytov, školu s 15 učebňami, nemocnicu a divadlo v prírode. V prípravnej fáze ostal projekt kostola a moderného divadla pre 1450 sediacich divákov.¹⁶ Aj keď sa stavba kultúrneho domu realizovala až po odchode J. Tvarožka, rád práve na tento projekt spomínal.¹⁷ Základným stavebným materiálom bolo drevo, predovšetkým pri robotníckych domoch;

10 V rokoch 1905 – 1908 pracoval J. Tvarožek v stavebnej kancelárii M. M. Harminca postupne ako murársky učeň, praktikant a kreslič, v rokoch 1913 – 1914 potom ako vedúci pracovník. – HRDINA, ref. 1, s. 12, 15-16.

11 V ateliéri architekta A. Dryáka pôsobil v rokoch 1909 – 1910. Po skončení práce v ateliéri si J. Tvarožek zdokonaľoval svoje zručnosti na večerných a nedeľných kurzoch Umeleckopriemyselnej školy v Prahe, presnejšie na kurze architektonického kreslenia, ktorý viedol profesor Jan Beneš. – HRDINA, ref. 1, s. 14.

12 K životu a dielu D. Jurkoviča pozri hl. BOŘUTOVÁ, Dana. *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava: Slovart, 2010, 384 s. ISBN 978-80-8085-665-6.

13 UHLÍK, Pavel. Spomienka na architekta. In *Bradlo*, 2003, č. 30 – 31, s. 7. ISSN 1337-2645.

14 Rozhovor s B. Tvarožkom, synovcom J. Tvarožka, jeseň 2003.

15 TVAROŽEK, ref. 4, s. 416.

16 TVAROŽEK, ref. 4, s. 416; HOŘEJŠ, Antonín – ROSSMANN, Zdeněk (ed.). *Juraj Tvarožek. Mestská sporiteľňa v Bratislave*. Bratislava: Slovenská grafia, 1932, s. 11.

17 UHLÍK, ref. 13, s. 7.

tlmene sa tu mala prejavíť spomienka na diela D. Jurkoviča.¹⁸ J. Tvarožek tak stál pri začiatku výraznejšej industrializácie tejto oblasti, ťahanej predovšetkým rozvojom Kemerovského rudníka (Kemerovskej bane). Ten sa napokon v medzivojnovom období stal východiskom pre definitívne pomenovanie tunajšej mestskej aglomerácie.¹⁹ Vrchný banký inžinier Velikorjecký v pracovnom potvrdení pre J. Tvarožka dosvedčil jeho prínos k rozvoju tohto bankského podniku, pričom ocenil jeho architektonické a staviteľské znalosti a zručnosti a schopnosť organizovať pracovné úlohy.²⁰

Rok 1917 priniesol v živote Jura Tvarožka ďalší obrat. Dňa 19. apríla 1917 sa prihlásil do československých légii v Rusku,²¹ čo bolo plne v súlade s jeho pronárodnou angažovanosťou. Tú osvedčil už počas štúdií v Budapešti, kedy sa aktívne zapájal do národného života v okruhu M. M. Harmince²² a tiež v rámci tamojšieho oddielu telovýchovnej jednoty Sokol, do ktorej vstúpil v roku 1906.²³ V uhorskej metropole patril k miestam stretnutí slovenského študentstva, ktoré J. Tvarožek navštevoval, aj byt rodiny

-
- 18 HOŘEJŠ – ROSSMANN, ref. 16, s. 11. Plánovú a fotografickú dokumentáciu kemerovských realizácií sa mi nepodarilo nájsť ani v AVU SNG, ani v ruských archívoch. Podľa svedectva B. Tvarožka bol archív architektonického ateliéru J. Tvarožka zničený pri asanácii domu na Špitálskej ulici (príprava lokality pre výstavbu Obchodného domu Prior a Hotela Kyjev v 60. rokoch 20. storočia), kam bol provizórne premiestnený po odchode architekta z Bratislavy začiatkom 50. rokov 20. storočia. – Rozhovor s B. Tvarožkom, synovcom J. Tvarožka, jeseň 2003.
- 19 ПОПОВА, Мария Михайловна. Кемеровский рудник: зарождение и становление (2018). Dostupné na internete: <http://www.кемггт.рф/assets/files/Doc/UMK/Метод_коп/Stat'ya/Popova/1.pdf> [cit. 2021-09-02].
- 20 Potvrdenie vrchného inžiniera Velikorjeckého o pracovnom pôsobení J. Tvarožka v Kemerovskom rudníku od 21. 1. 1916 do 1. 9. 1918, 31. 8. 1918. – Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka.
Zmienka o J. Tvarožkovi v súvislosti s vyúčtovaním zakúpených okenných doplnkov sa nachádza v Správe o postupe prác v Kemerovskom rudníku z apríla 1917. – Štátna pokladnica – Štátny archív Kuzbasu (Государственное казенное учреждение – Государственный архив Кузбасса [ГКУ КО ГАКО]) v Kemerove, fond Kuznecké kamennouhoľné bane, akciová spoločnosť (КОПИКУЗ), inv. č. F.D-13. Op.1. D.19. L.14. Ďalšie dochované dokumenty predmetnej akciovej spoločnosti z rokov 1914 – 1919 o J. Tvarožkovi mlčia.
- 21 Dotazník ku kvalifikačnej listine, ref. 3. Potvrdenie Ministerstva národnej obrany v Prahe č. 66025 o službe J. Tvarožka v légiiach z 9. 2. 1926 (AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 29) obsahuje nesprávne údaje o dátume vstupu do légii (15. 4. 1917) a návratu do vlasti (7. 3. 1920). J. Tvarožek o opravu viackrát žiadal (viď VÚA – VHA, f. LS, z. JT).
- 22 M. M. Harminc bol členom Slovenského spolku v Budapešti, angažoval sa pri vydávaní periodík Slovenský denník a Slovenský týždenník, viedol spevokol a divadelný krúžok, organizoval výstavy umelcov a tiež hmotne pomáhal slovenskému študentskému dorastu. – TORAN, Eduard. Architekt Milan Michal Harminc. In SAUČIN, Ladislav (ed.). *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava: SAV, 1962, s. 327-406, tu s. 330.
- 23 Žiadosť – uchádzanie sa o projekty pozemných stavieb pre Ministerstvo národnej obrany v Prahe, 29. 10. 1936. – AVU SNG, f. JT, k. č. 3, inv. č. 219. V roku 1933 daroval hudobnému odboru Telovýchovnej jednoty Sokol Bratislava I sokolský kroj, gate a gajdy. – Hudobný odbor TJ Sokol Bratislava I, poďakovanie za dar, 9. 11. 1933. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 72. Meno Juraj Tvarožek ml. nájdeme v publikácii SLÁVIK, Michal. *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín: b. v., 1945, s. 141.

Viestovcov.²⁴ S Rudolfom Viestom, konškolákom z budapeštianskej Vyššej priemyselnej školy stavebnej, kolegom z Harmincovej kancelárie a legionárom, nestratil kontakt ani počas sibírskej anabázy.²⁵ J. Tvarožek bol napokon na národné kruhy určite napojený aj prostredníctvom svojho mladšieho brata Tomáša, ktorého za pronárodné aktivity vylúčili v roku 1906 z gymnázia v Sarvaši. T. Tvarožek sa zúčastňoval porád *Československej jednoty* v Luhačoviciach a počas 1. svetovej vojny zabezpečoval kontakty slovenskej reprezentácie a českých poslancov vo Viedni, za čo bol zaradený na zoznam uhorských vlastizradcov.²⁶

J. Tvarožek sa však v tom čase ešte do bojových operácií nezapojil. Keďže bane pracovali pre obranu, bol na základe telegrafického vyžiadania zo strany vrchného banského inžiniera Velikorjeckého rozhodnutím Odbočky Československej národnej rady pre Rusko (OČSNR) ponechaný ako odborník na mieste. Ako vplyvná osobnosť medzi tunajšími Slovákami sa aktívne zapojil do života česko-slovenskej komunity v tábore.²⁷ Zachoval sa aj koncept listu zo 17. júna 1917, ktorý J. Tvarožek písal vedeniu tábora v mene Čechov, Slovákov, Poliakov a Juhoslovanov s prosbou, aby sa na nich ruská strana nepozerala ako na ostatných zajatcov a umožnila im bojovať proti spoločnému nepriateľovi za spoločné slovanské práva.²⁸

Miestna organizácia OČSNR v Kemerovskom rudniku bola založená 19. júna 1917 na ustanovujúcej schôdzi, ktorú zvolal kemerovský Krúžok Čechoslovákov za účelom založenia pevnej politickej organizácie, spájajúcej všetkých Čechov a Slovákov usilujúcich sa o samostatné Československo. Predsedom sa stal Jan Kotyš, miestopredsedom Jan Táborský, tajomníkom Václav Hypša a dôverníkom Juro Tvarožek. Do konca roku 1917 kemerovská organizácia usporiadala šesť výborových, deväť členských a jednu mimoriadnu valnú schôdzu. Pravidelne sa pri návštevách emisárov uskutočňovali náborové do légii. Podporučík Václav Johan-Klásterský na zhromaždení 19. augusta 1917 získal 34 dobrovoľníkov, práporčík Hnízdo 26. októbra 1917 17 dobrovoľníkov.²⁹ J. Tvarožek sa pri oboch príležitostiach opätovne hlásil do vojska, určite vedený aj sokolskou cťou. Opakovane bol ale ako odborník ponechávaný v Kemerove.³⁰ Pri zarataní prirodzenej fluktuácie – odchody do armády a na iné pracovné pôsobiská – sa priemerná členská základňa miestnej organizácie ustálila na počte približne 150 členov.

24 ČAPLOVIČ, Miloslav (ed.). *Rudolf Michal Viest v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Revúca: Mesto Revúca; Bratislava: Vojenský historický ústav, 2018. ISBN 978-80-89523-50-4.

25 Rudolf Viest, listy J. Tvarožkovi, 1916 – 1919. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 128.

26 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 6. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 156. ISBN 80-7090-111-X.

27 Žiadosť J. Tvarožka o započítanie čiastky zajateckej doby do služobnej doby vojenskej, adresovaná delegácii vlády čsl. republiky, Ačinsk, 23. 10. 1919. – VÚA – VHA, f. LS, z. JT; Žiadosť J. Tvarožka o legionársky preukaz, január 1922. – Tamtiež; Št. kap. Václav Klásterský, list adresovaný Ministerstvu národnej obrany, Kancelárii čsl. légii, Praha, 6. 4. 1922. – Tamtiež.

28 AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 136.

29 Správa o činnosti miestnej organizácie, ref. 6.

30 Žiadosť J. Tvarožka o započítanie čiastky zajateckej doby, ref. 27.

Organizácia usporadúvala divadelné predstavenia, ktorých finančný výt'azok bol využitý aj na dobročinné účely. Mala tiež na starosti odvádzanie národnej dane a odvodov na vojenský a invalidný fond. Na sviatočnej členskej schôdzi 24. decembra 1917 dvadsať členov sa upísalo sumou 2760 rubľov na revolučnú pôžičku československého národa.³¹

Ako svedčí korešpondencia kemerovskej organizácie predovšetkým so Zajateckým odborom a Finančným odborom OČSNR z rokov 1917 – 1918, Juro Tvarožek si ako dôverník poctivo plnil svoje povinnosti – vyplňal dotazníky, zasielal prihlášky do vojska a viedol o nich evidenciu, distribuoval letáky a pomáhal aj pri administrácii finančných náležitostí.³² V októbri 1917 pribral J. Tvarožek k funkcii dôverníka miestnej organizácie aj funkciu okrskového dôverníka pre organizácie v Kemerove, Kolčugine a Topkách.³³ V pozostalosti architekta sa zachovali okrem iného aj zoznamy členov miestnej organizácie, zoznamy platcov národnej dane, *Správy Svazu československých spolku na Rusi*, letáky T. G. Masaryka a Zajateckého odboru OČSNR z predmetného obdobia a ďalšie materiály.³⁴ Zajatecký odbor dával osobitný dôraz na agitovanie medzi Slovákmí, aby títo vstupovali do vojska.³⁵

Počas pobytu na Sibíri viedol J. Tvarožek korešpondenciu prostredníctvom listov a korešpondenčných lístkov s rodinou (predovšetkým s bratmi Tomášom, Štefanom a Jánom, tiež legionárom), so skupinou krajanov z Brezovej a okolia (hlavne s Milošom Gavorom, Martinom Oríškom, Jánom Kopeckým a Jánom Poláčkom), priateľmi z Pešti (predovšetkým s Rudolfom Viestom) a s ďalšími známymi, aj z Ruska.³⁶ Dávali si vedieť o osobných a rodinných záležitostiach, o vojnových peripetiách, uvažovali o budúcnosti, a to aj v súvislosti s rodiacim sa Československom, o postavení Slovákov v légiách, o politickej situácii a politických osobnostiach, hlavne krajanoch, ako boli gen. Milan Rastislav Štefánik alebo Štefan Osuský.³⁷ Časť korešpondencie bola venovaná aj vzájomnej pomoci pri administratívnych ťažkostiach pôsobenia v Rusku, obzvlášť v súvislosti so snahou o to, aby sa ako Slováci – rodina, rodáci alebo kamaráti – stretli v jednej bojovej jednotke. Najbližšie sa k tomu J. Tvarožek dostal v lete a na jeseň 1917, kedy mal šancu sa dostať k 7. streleckému pluku „Tatranskému“ do Berezane, ako o tom

31 Správa o činnosti miestnej organizácie, ref. 6; Rukopisná poznámka J. Tvarožka o kemerovskej organizácii, 5. 11. 1917. – AVU SNG, f. JT, k. č. 5, inv. č. 339.

32 AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 133 (8 ks), 135 (1 ks); k. č. 3, inv. č. 209 (1 ks).

33 Dotazník ku kvalifikačnej listine, ref. 3; Poverenie Odbočky Československej národnej rady pre Rusko v Moskve, 29. 1. 1918. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 43; Žiadosť J. Tvarožka o započítanie číastky zajateckej doby, ref. 27.

34 AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 131-132; k. č. 5, inv. č. 337, 343-348, 353-355.

35 List Zajateckého odboru Odbočky Československej národnej rady pre Rusko, Moskva, 28. 11. 1917. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 133.

36 AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 98-128; k. č. 3, inv. č. 210-217.

37 V AVU SNG sa, prirodzene, nachádzajú listy a korešpondenčné lístky, zaslané J. Tvarožkovi. Jeho listy a korešpondenčné lístky som nemal možnosť preštudovať. Ich lokalizácia bude predmetom budúcich výskumov.

svedčí korešpondencia s Milošom Gavorom³⁸ a Martinom Oríškem,³⁹ pôsobiacimi pri OČSNR. V tomto pluku pôsobil aj jeho brat Ján.⁴⁰ Toto preloženie nakoniec nebolo úspešné.

Činnú službu v légiách nastúpil Juro Tvarožek napokon až 2. júla 1918 v záložnom prápore v Novonikolajevsku (dnes Novosibirsk) a následne v 11. československom streleckom pluku (od 13. novembra 1919 pomenovanom po Františkovi Palackom), ktorý sa spolu s 12. československým streleckým plukom sformoval zo zmieneneho práporu dňa 15. júla 1918.⁴¹ Po ozbrojenom vystúpení legionárov voči boľševikom koncom mája 1918 bola už potrebná každá voľná ruka. Dňa 2. septembra 1918 bol J. Tvarožek pridelený na výcvik k 7. rote, sformovanej 6. augusta 1918, a o tri dni neskôr definitívne zapísaný do plukovních zoznamov.⁴² Riadnym veliteľom pluku sa 7. septembra 1918 stal pkpt. Josef Zmek, ktorý sa ako veliteľ 11. roty 7. streleckého pluku „Tatranského“ vyznamenal v bojoch proti Nemcom pri Bachmači (7. – 13. marec 1918).⁴³ J. Tvarožek sa s plukom, načas premeneným na 1. československý pochodový prápor, zúčastnil bojov na samarskom fronte proti postupujúcim boľševikom – Ut'ovka (1. októbra 1918), Tatarskaja (2. októbra 1918), Kamenný Brod (4. októbra 1918), Isjakajevo (13. novembra 1918) a Šarkova (24. novembra 1918). Na slobodníka bol povýšený 20. októbra 1918, no o túto hodnosť o sedem mesiacov prišiel, keď 21. mája 1919 odmietol ísť na front zo stanice Kamarčaga v rámci obrany úseku transsibírskej magistrály Krasnojarsk-Kamarčaga, kvôli čomu bol v ten istý deň degradovaný na strelca.⁴⁴ Dá sa predpokladať, že aj na J. Tvarožka mala vplyv zhoršujúca sa morálka vo vojsku, vyčerpaného z bojov s boľševickými partizánmi.⁴⁵ Určite sa čo najskôr túžil vrátiť späť do vlasti, novozaloženej Československej republiky.

Počas služby v 11. streleckom pluku sa opäť pokúšal o prevelenie buď na odborné technické miesto,⁴⁶ v čom mu pomáhal M. Gavora,⁴⁷ alebo do tzv. Výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku,⁴⁸ vedeného majorom Emilom Gerykom a neskôr kapitánom

38 Miloš Gavora, listy J. Tvarožkovi, Petrohrad, 16. 8. 1917, 19. 9. 1917 a 29. 10. 1917. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 100, 133.

39 Martin Oríšek, list J. Tvarožkovi, Berezaň, 6. 11. 1917. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 114.

40 Ján Tvarožek, korešpondenčný lístok J. Tvarožkovi, Andreevka, 24. 3. 1918. – AVU SNG, f. JT, k. č. 3, inv. č. 215.

41 Služobný list J. Tvarožka, ref. 3. K histórii pluku bližšie pozri PRÁŠEK, Vojtěch. *Pěší pluk 11 Františka Palackého*. Praha: Československý Legionář, 1938, 165 s., tu s. 17-19.

42 Služobný list J. Tvarožka, ref. 3.

43 PRÁŠEK, ref. 41, s. 24-25.

44 Služobný list J. Tvarožka, ref. 3; PRÁŠEK, ref. 41, s. 70-73.

45 MOJŽÍŠ, ref. 2, s. 102.

46 Zamietavý list Slovenského odboru OČSNR ohľadom preloženia J. Tvarožka do Technického oddelenia, 17. 9. 1918. – VÚA – VHA, f. OČSNR v Rusku, Slovenský odbor, k. č. 75.

47 Miloš Gavora, listy J. Tvarožkovi, Omsk, 3. 5. 1919 a 29. 6. 1919. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 100. M. Gavora v tomto čase pôsobil na Tylovom intendantstve československých vojsk v Rusku.

48 Rudolf Viest, listy J. Tvarožkovi, Irkutsk, 16. 6. 1919 a Kľukvenná, 6. 11. 1919. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 128.

R. Viestom.⁴⁹ Ohľadom presunu do Irkutsku mu okrem R. Viesta pomáhal aj M. Oríšek, ktorý vec preloženia skupiny Slovákov vrátane J. Tvarožka predložil priamo gen. M. R. Štefánikovi niekedy v priebehu jeho návštevy Ruska od novembra 1918 do januára 1919. Viacerých Tvarožkových brezovským známym, ako boli Ján Kopecký či Martin Mihočko, preložili, Jura však nakoniec nie.⁵⁰

Od 8. septembra do 28. októbra 1919 sa J. Tvarožek pri 11. československom streleckom pluku zúčastnil zákopníckeho inštruktážneho kurzu pre poddôstojníkov v Ačinsku a následne bol 25. novembra 1919 opäť povýšený na slobodníka a zaradený ako veliteľ oddielu „strojovej pušky“ (guľometu) „Lewis“. Pôsobenie v rámci légií zakončil vo výzvednejrote pri štábe pluku. Do právomoci evakuačného úradu vo Vladivostoku bol odvelený 27. decembra 1919 a nasledujúci deň bol vyškrtnutý z plukovních zoznamov.⁵¹

Do novej vlasti vyrazil Juro Tvarožek 7. marca 1920 z Vladivostoku ako člen výpravy majora Miloša Gavoru na palube japonskej lode Kotsu Maru.⁵² Podľa spomienok Jána Sýkoru bola táto skupina sformovaná v Irkutsku delegátom Jozefom Žiakom-Marušiakom, ktorý mal od *Slovenskej ligy v Amerike* splnomocnenie priviesť niekoľko Slovákov-legionárov do USA. Okrem J. Sýkoru, M. Gavoru a J. Tvarožka boli jej členmi kapitán Otomar Houdek, nadporučík Jozef Kustra, Jozef Kujan, Pavol Topol'ský, poručík Španiel, Matej Miškóci, šikovateľ Chylo, desiatnik Ľudovít Tomáška a strelci Ján Korman, Juraj Torník a Michal Pallo, ktorý však umrel vo Vladivostoku na ťažkú chorobu a bol pochovaný na tamojšom československom cintoríne. Poručík Španiel, jediný Čech výpravy, pôsobil aj ako tlmočník anglického jazyka.⁵³ Špeciálne vojenské pasy, vydané zmocnencom československej vlády vo Vladivostoku, ich oprávňovali na prechod cez Japonsko, Čínu, Veľkú Britániu, britské domíniá a kolónie, USA, Francúzsko, Taliansko a Holandsko.⁵⁴ Cestujúc do Československa cez Yokohamu, Vancouver, Chicago, Cleveland, Pittsburgh, Buffalo, New York a Paríž informovali krajanov o skúsenostiach z Ruska.⁵⁵ V Chicagu sa J. Tvarožek určite zdržiaval aj v okruhu Samuela Papánka, tamojšieho úspešného podnikateľa a brezovského rodáka, ktorého dom slúžil ako miesto stretnutí legionárov,

49 HRONSKÝ, Marián. Organizovanie česko-slovenského zahraničného vojska a účasť Slovákov v légiách vo Francúzsku, Taliansku a Rusku počas prvej svetovej vojny. In VRÁBEL, ref. 2, s. 21-40, tu s. 38.

50 Martin Oríšek, list J. Tvarožkovi, Stanica Tajga, 8. 8. 1919. – AVU SNG, f. JT, k. č. 2, inv. č. 114.

51 Služobný list J. Tvarožka, ref. 3; Dotazník ku kvalifikačnej listine, ref. 3.

52 Služobný list J. Tvarožka, ref. 3; Žiadosť J. Tvarožka o opravu legionárskeho preukazu, Bratislava, 11. 5. 1925. – VÚA – VHA, f. LS, z. JT.

53 TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. *Sborník rozpomienok ruských legionárov Slovákov*. Praha: Štátné nakladateľstvo, 1933, 218 s., citované podľa digitalizovaného vydania v Zlatom fonde denníka SME v roku 2018, s. 113-119. Dostupné na internete: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1956/GregorTajovsky_Sbornik-rozpomienok-ruskych-legionarov-Slovakov/3> [cit. 2021-12-28].

54 Zvláštny vojenský pas J. Tvarožka na cestu do Československa, vydaný zmocnencom československej vlády vo Vladivostoku dňa 12. 2. 1920. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 5.

55 TVAROŽEK, ref. 4, s. 416.

vracajúcich sa do vlasti.⁵⁶ S Papánkovcami potom J. Tvarožek udržiaval kontakt aj ďalšie roky.⁵⁷

J. Tvarožek do Československa dorazil 2. júna 1920.⁵⁸ Demobilizovaný bol 1. septembra 1920 pri svojom domovskom pluku v Písku.⁵⁹ Vojenskú kariéru zavŕšil 1. januára 1923, kedy bol z hodnosti slobodník povýšený do hodnosti poručík ruskej légie v zálohe v Československom pešom pluku č. 41 v Žiline.⁶⁰ Následne mu boli v rokoch 1924 až 1926 udelené vyznamenania Československý vojnový kríž, Československá revolučná medaila a Medaila víťazstva.⁶¹

Do stavebnej praxe na Slovensku vstúpil Juro Tvarožek vzápätí po návrate zo zámoria. V októbri 1920 absolvoval v Bratislave skúšky k dosiahnutiu staveľského oprávnenia⁶² a následne si tu otvoril stavebnú kanceláriu. Krátky čas pôsobil s architektom Jurajom Chorvátom vo firme Architekt Chorvát – Staviteľ Tvarožek, v spolupráci s ktorým realizoval rad bytových domov v Bratislave.⁶³ Stavebnému podnikaniu sa Juro Tvarožek aktívne venoval do polovice 20. rokov, kedy ho musel kvôli peňažným dlhom ukončiť.⁶⁴ Následne sa preto zameril na prácu architekta a urbanistu, pri ktorej zužitkoval sebavedomie a skúsenosti získané pri výstavbe priemyselného mestečka na Sibíri.

J. Tvarožek nevenoval svoj čas iba práci projektanta. Po návrate do vlasti sa aktívne zapojil do spoločenského, predovšetkým spolkového života. V decembri 1920 zakúpil tisícikorunový podiel *Slovenského národného divadla, družstva v Bratislave*, v ktorom jeho

56 MICHÁLEK, Slavomír. *Brezová pod Bradlom – osobnosti (ne)známe*. Bratislava: PPB, 1999, s. 198-199. ISBN 978-80-90049-79-6.

57 Betka Papánková, dcéra Samuela Papánka a neskoršia známa predstaviteľka svetového ženského hnutia, mala byť podľa B. Tvarožka „nezrealizovanou láskou“ jeho strýka Jura. V roku 1926 sa Betka vydala za právnik a diplomata Jána Papánka. – Rozhovor s B. Tvarožkom, synovcom J. Tvarožka, jeseň 2003.

O kontaktoch s Papánkovcami, otcom Samuelom a jeho dcérou Betkou, svedčí aj rad vianočných a novoročných pozdravov zo začiatku 20. rokov 20. storočia v pozostalosti architekta. – AVU SNG, f. JT, k. č. 3, inv. č. 174, 175, 208.

58 Žiadosť J. Tvarožka o opravu legionárskeho preukazu, ref. 52.

59 Demobilizačný záznam J. Tvarožka, 1. 9. 1920. – VÚA – VHA, f. LS, z. JT.

60 Žiadosť J. Tvarožka o povýšenie na záložného dôstojníka, Bratislava, 22. 8. 1922. – Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka; Oznámenie pplk. Arnošta Bernatzkého, veliteľa náhradného práporu Československého pešieho pluku č. 41, o menovaní J. Tvarožka poručikom dňa 1. 1. 1923, Žilina, 15. 3. 1923. – Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka.

61 Dotazník ku kvalifikačnej listine, ref. 3.

62 Vysvedčenie zo skúšky k dosiahnutiu staveľského oprávnenia, Vládny referát verejných prác Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave, 21. 10. 1920. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 25.

63 Otec architekta Juraja Chorváta, Juraj Chorvát st., učil Jura Tvarožka na Evanjelickej ľudovej škole v Brezovej pod Bradlom. – *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Zv. 2. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 469-470.

64 Curriculum vitae J. Tvarožka, ref. 5.

brat Tomáš pôsobil od roku 1919 ako tajomník a člen výboru.⁶⁵ Bol členom a funkcionárom *Umeleckej besedy slovenskej*, československy orientovaného kultúrneho spolku, ktorého prvé valné zhromaždenie sa uskutočnilo 3. júna 1921 a ktorého prvým starostom sa stal architekt Dušan Jurkovič.⁶⁶ Ako staviteľ bol aktívny v *Organizačnej jednote staviteľov pre Slovensko*, založenej 20. februára 1921 v Martine.⁶⁷ Napokon, J. Tvarožek stál pri zrode *Pracovného združenia architektov na Slovensku* v roku 1932, prvého čisto architektonického spolku na Slovensku.⁶⁸ Pôsobil tiež v komunálnom živote mesta Bratislavy ako člen stavebného výboru a bezplatný expert regulačnej komisie mesta. Politicky sa J. Tvarožek zaradil do Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu (agrárnici), v ktorej zastával funkcie dôverníka a člena okresného výboru.⁶⁹

„*Verejnosť* znepokojujú radikálne, nie vždy osvedčené novoty, ale mojím ideálom vždy bolo: nájsť spojovaciu cestu pre citové a rozumové zložky, a tak sa mi podarilo vyhnúť odporom, javiacim sa proti architektom na strane protipuristického hnutia,“ povedal Juro Tvarožek v knihe *Osudy slovenských výtvarníkov* od Janka Alexyho z roku 1948.⁷⁰ Trvalý dialóg medzi moderným a tradičným bol pre tvorbu architekta charakteristický. Nehlásil sa k radikálnym architektonickým programom a súdobé progresívne riešenia prispôboval svojmu naturelu a slovenským pomerom.

V začiatkoch samostatnej pracovnej kariéry bol J. Tvarožek popri historizme ovplyvnený aj momentmi hľadania národného štýlu, a to hlavne v prvých rokoch po vzniku Československej republiky, v období, keď si mladý štát nachádzal aj prostredníctvom architektúry svoju vlastnú identitu.⁷¹ K tejto fáze patria predovšetkým rodinný dom jeho brata Tomáša, významného slovenského finančníka, v Bratislave na Tvarožkovej ulici (1923 – 1924) s folkloristickými dekoráciami od maliara Jaroslava Votruba na vstupnom žudre a skupina Nájomných bytových domov Stavebného družstva štátnych zamestnancov a železničiarov, učiteľský odbor II (1923 – 1925) na svahovitom hone Hausbergl (dnes pri Krátkej ulici a Ulici Palisády), na ktorých možno nájsť prvky rondokubizmu, jedného z oficiálnych československých architektonických štýlov. Tie sú viditeľné na dekoráciách štítových zón, na arkierových oknách a zábradlí a na pôvodnom kontrastnom farebnom riešení priečelí domov.

65 Podiel Slovenského národného divadla, družstva v Bratislave na tisíc korún, 21. 12. 1920. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 70; *Slovenský biografický slovník*, ref. 26, s. 156.

66 Archív mesta Bratislavy, fond Policajné riaditeľstvo, k. č. 71, inv. č. U-257 (UBS); *Reprezentačný lexikon Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Academia, 1936, s. 339.

67 HLAVAJ, Jozef. Rozpomienka na založenie a desaťročná činnosť Organizačnej jednoty staviteľov pre Slovensko. In *Slovenský staviteľ*, 1932, roč. 2, č. 3-4, s. 98-102, tu s. 98.

68 Krajinský úrad v Bratislave schválil stanovky spolku 31. 5. 1932. J. Tvarožek sa do vedenia spolku dostal v roku 1935, kedy bol zvolený za druhého miestopredseda. – Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Policajné riaditeľstvo v Bratislave, 1920 – 1945 (1950) (ďalej PRB), k. č. 194, sign. č. 34/34.

69 Žiadosť – uchádzanie sa o projekty, ref. 23.

70 TVAROŽEK, ref. 4, s. 417.

71 Bližšie pozri napr. BOŘUTOVÁ, Dana. K otázke národného štýlu v slovenskej architektúre. In *Ars*, 1997, roč. 30, č. 1-3, s. 143-166. ISSN 0044-9008.

Vo svojej tvorbe sa postupne prepracoval, podobne ako mnoho jeho súputníkov, k modernistickým prístupom, ako o tom svedčí už spomenutá dvojica najznámejších diel – puristický bytový dom s kaviarňou a kinom Metropol v Bratislave na Mickiewiczovej ulici (1927 – 1928) a funkcionalistická budova Mestskej sporiteľne v Bratislave na Námestí SNP (1929 – 1931), unikátna u nás prvým spojením železobetónového skeletu a zavesenej oceľovo-sklenenej fasády. Opäť tu významnú úlohu zohrala pomoc jeho brata Tomáša – Metropolka bola jeho súkromná investícia, pri realizácii sporiteľne mal ako jeden z jej vedúcich pracovníkov vplyv na uprednostnenie experimentálneho realizačného projektu.⁷²

Ako už bolo naznačené, príklon k modernizmu nebol v prípade J. Tvarožka absolútny. Formálne riešenia stavieb prispôboval ich významu, lokalite alebo želaniu investora. Pri veľkomestských realizáciách vidieť častejšie funkcionalistické alebo moderne klasicizujúce prístupy – napríklad rodinný dom Dr. Hynka Hromadu na Ulici Pod vinicami (1936) či administratívna budova Obilnej spoločnosti pre Slovensko, dnes Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, na Hlbokej ceste (1942 – 1943), obe v Bratislave. Pri malomestských stavbách to potom boli skôr konzervatívne alebo tradične klasicizujúce riešenia – napríklad Okresný úrad v Myjave (1938 – 1941) alebo Obecný dom v Brezovej pod Bradlom (1946 – 1948). Popri funkcionalistických, tradicionalistických a klasicizujúcich riešeniach mali v jeho tvorbe miesto aj prvky ľudovej architektúry a umenia. Svedčia o tom vidiecke stavby spolkových domov realizovaných pre *Zemské ústredie spolkov včelárskych na Slovensku* (a jeho nasledovníkov) na Včelárskej paseke pri Kráľovej pri Senci (1929 – 1930) a pri Prievidzi (1939), so strešnými štípmi a vikiermi zdobenými ľudovými ornamentami. K včelárstvu, ktorému sa venoval počas celého života, ho už v mladosti priviedol jeho otec. Včeláril dokonca aj v ruskom zajatí – staral sa o úle jedného pravoslávneho kňaza, pravdepodobne v blízkosti Novonikolajevska.⁷³ Napokon, spomedzi urbanistických projektov J. Tvarožka je potrebné spomenúť predovšetkým víťazný návrh v súťaži na generálny regulačný plán Bratislavy z rokov 1929 – 1930, spracovaný v spolupráci s Aloisom Dryákom a Miroslavom Chlumeckým a regulačný plán Brezovej pod Bradlom (1940).

Juro Tvarožek nestratil ani kontakt s legionárskou obcou. Bol členom *Sdruženia slovenských legionárov* (v roku 1936 dokonca zastával post jeho predsedu) a členom výboru *Spolku pre postavenie pomníka generálovi Štefánikovi na Slovensku*,⁷⁴ ktorý bol založený vo februári 1921 v Bratislave a vyvíjal úsilie o postavenie mohyly na vrchu

72 HRDINA, ref. 1, s. 33, 44. Vyššie zmienená Tvarožkova ulica nesie meno práve po Tomášovi Tvarožkovi, finančníkovi, verejnom činiteľovi a národnom pracovníkovi, ktorý pracoval na vedúcich pozíciách vo viacerých finančných inštitúciách pred aj po 1. svetovej vojne. Slovenského národného povstania sa zúčastnil ako člen Slovenskej národnej rady a odborný prednosta Povereníctva pre financie. Povereníkom pre financie bol menovaný 7. 2. 1945. – *Slovenský biografický slovník*, ref. 26, s. 156.

73 TVAROŽEK, ref. 4, s. 416.

74 Žiadosť – uchádzanie sa o projekty, ref. 23.

Bradlo podľa projektu Dušana Jurkoviča. Položenie základného kameňa, ktorého sa Juro Tvarožek osobne zúčastnil, prebehlo 4. mája 1924. Slávnostne bol pomník odhalený 23. septembra 1928.⁷⁵ Ku komplexu bradlianskeho monumentu prispel J. Tvarožek projektom cesty z Brezovej pod Bradlom (1924 – 1925).⁷⁶ Otočka pre autá je umiestnená 270 metrov od mohyly samotnej, takže motorizovaní návštevníci sú nútení posledné metre k mohyle vyjsť na znak úcty peši.

Zúčastnil sa tiež aktivít v súvislosti s postavením pomníka gen. M. R. Štefánika v Bratislave (1935 – 1938)⁷⁷ od pražského sochára Bohumila Kafku.⁷⁸ Pomník stál pôvodne v priestore dnešného Námestia Ludovíta Štúra; v súčasnosti stojí jeho replika na nábreží pred novou budovou Slovenského národného divadla. V rokoch 1937 a 1938 sa J. Tvarožek zúčastňoval prípravných prác vo veci realizácie sochy gen. M. R. Štefánika v Lučenci, organizovaných *Oblasťným sekretariátom Slovenskej ligy*. Autorom sochy sa mal stať Ladislav Majerský.⁷⁹ Z politických dôvodov už ku vztýčeniu tohto pamätníka nedošlo.

Začiatkom februára 1937 bol J. Tvarožek oslovený vedením pražskej poisťovne Legie, aby vypracoval plány obchodnej a obytnej budovy jej filiálky v Bratislave na Štúrovej ulici (zadanie malo prednostne smerovať na Slovák-legendára) s definitívnou lehotou na dodanie plánov začiatkom marca 1937. Odborná komisia však v apríli toho roku rozhodla projekt zveriť nelegionárovi – brnianskemu architektovi Janovi Víškovi. Keďže sa novostavba dotýkala budovy susednej Mestskej sporiteľne, poverilo jej vedenie vo februári 1938 J. Tvarožka sledovaním prebiehajúcej výstavby.⁸⁰ Na prvom poschodí novostavby sídlila neskôr známa reštaurácia Luxor (v projekte kaviareň Yokohama).⁸¹

Juro Tvarožek sa v rámci *Sdruženia slovenských legionárov* neváhal zapojiť do pročeskoslovenských aktivít v období zostrojujúcej sa politickej situácie v Európe v priebehu 30. rokov. Konkrétne išlo o zber dotazníkov o pôsobení členov združenia v légiách, sprítomňujúcich ich aktívny príspevok ku vzniku republiky. J. Tvarožek tieto

75 Bližšie pozri JURKOVIČ, Dušan. *Mohyla Dr. M. R. Štefánika na Bradle*. Praha: Štátne nakladateľstvo, 1929, 68 s.

76 Štátny archív v Bratislave, pobočka Skalica, fond Okresný úrad na Myjave, 1923 – 1955, k. č. 75, inv. č. 237, sign. č. 13-4114. Viď tiež GÁLIK, Ján. *Myjava v obrazoch histórie*. Zv. 1. Myjava: b. v., 2010, s. 264. ISBN 978-80-970475-9-7

77 Žiadosť – uchádzanie sa o projekty, ref. 23. Pozri tiež Poďakovanie Výboru pre postavenie pomníka generálovi M. R. Štefánikovi v Bratislave J. Tvarožkovi za spoluprácu, 27. 11. 1936. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 94.

78 K súťaži pozri napr. BAJCUROVÁ, Katarína. Mýtus hrdinu a slovenské pomníkové sochárstvo (1900 – 1939). In ORIŠKO, Štefan (ed.). *Pocťa Karolovi Kahounovi. Súvislosti slovenského umenia. Jubilejný zborník 3*. Bratislava: Stimul, 2006, s. 206-223, tu s. 217-219. ISBN 80-89236-08-1.

79 Korešpondencia J. Tvarožka s Oblasťným sekretariátom Slovenskej ligy v Lučenci, 22. 11. 1937, 12. 1. 1938. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 77.

80 Korešpondencia J. Tvarožka s akciovou poisťovňou Legie v Prahe, Bankou československých légii v Prahe a Mestskou sporiteľňou v Bratislave, 1937 – 1938. – AVU SNG, f. JT, pôvodné inv. č. 20. Materiály, nahliadnuté v roku 2003, sa v novej katalogizácii nenachádzajú.

81 Viď reprodukcia celkového pohľadu z realizačného projektu J. Víška v ŠLACHTA, Štefan. Česko-slovenské vzťahy v architektúre. In *Ars*, 1988, roč. 21, č. 3, s. 7-22, tu s. 15. ISSN 0044-9008.

materiály potom starostlivo opatroval vo svojom archíve.⁸² V súvislosti s rozpadom Československa je potrebné spomenúť podpis architekta na memorande slovenských legionárov a dobrovoľníkov, ktorý bol kľúčového 14. marca 1939 adresovaný poslancom Snemu Slovenskej krajiny, pričom ich vyzýval k nepodporení rozdelenia spoločného štátu. Nájdeme pod ním podpisy generála Rudolfa Viesta, podplukovníka Augustína Malára, Jozefa Gregora Tajovského, Janka Jesenského a ďalších.⁸³

Svoje občianske postoje napokon J. Tvarožek prejavil aj účasťou v Slovenskom národnom povstaní (SNP). Začiatok SNP ho zastihol v Brezovej pod Bradlom, odkiaľ sa so skupinou ďalších Brezovanov už 3. septembra 1944 vybral do Banskej Bystrice, kde ako člen Slovenskej národnej rady pôsobil jeho brat Tomáš. J. Tvarožek sa zapojil do prác pri Povereníctve pre verejné práce – viedol opravu vysielačky a rekonštrukciu rafinérie v Dubovej. Po potlačení povstania sa pridol ku skupine pplk. Imricha Václava, s ktorým sa okolo Poľany a cez Málinec dostal do Čierneho Balogu.⁸⁴ Skončil napokon v Mýte pod Ďumbierom u svojho priateľa, evanjelického farára Štefana Kátlovského, brezovského rodáka, ktorý sa neskôr stal biskupom východného dištriktu.⁸⁵ Z Mýta pod Ďumbierom odišiel kvôli bojom 2. marca 1945 do Košíc, kde bol 10. marca 1945 prijatý na III. odbor Povereníctva pre verejné práce.⁸⁶ Tam sa v tíme architekta Jána Svetlíka zúčastňoval obnovy zničených a poškodených obcí a miest.⁸⁷ Účasť J. Tvarožka v SNP a pri obnove krajiny neostala nepovšimnutá. Na jar roku 1945 ho prezident Edvard Beneš pozval na recepciu, ktorá sa konala 3. mája v jeho košickej kancelárii.⁸⁸

V povojnovom období sa J. Tvarožek zaslúžil o obnovu spolkového života architektov v rámci *Spolku architektov na Slovensku*, ktorý bol založený v roku 1946 ako nástupca

82 B. Tvarožek, ktorý opatroval pozostalosť architekta, tieto materiály sprístupnil občianskemu združeniu Communio Minerva, zameranému na poznávanie a propagáciu osobností slovenského politického, filozofického a kultúrneho života, ktoré ich spracovalo do podoby knižnej publikácie. Paradoxne, dotazník J. Tvarožka sa v materiáloch nenachádza. Drobnou náhradou vo vzťahu k bojom a zajatiu vojakov 14. honvédskeho pešieho pluku pri Novom Alexandrove, kde bojoval aj J. Tvarožek, sú spomienky Jozefa Urgasa, publikované v tejto knihe. Pozri JAHSELKA, Tomáš – JANČIGA, Roman (ed.). *Z bojov za slobodu. Spomienky slovenských legionárov*. Bratislava: Communio Minerva, 2018, s. 101-108. ISBN 978-80-89019-34-2. Tieto materiály sú dnes uložené v archíve Vojenského historického ústavu v Bratislave.

83 Xerokópia v držbe B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka. Okrem menovaných memorandum podpísali ešte škpt. Jozef M. Kristín, Matej Miškóci, Jozef Kustra, Ing. Pavel Kalamen, Anton Granatier a Eduard Králiček. – ČAPLOVIČ, ref. 24.

84 TVAROŽEK, Juraj. V Banskej Bystrici [spomienková črta], rukopis, 14 listov. – Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, inv. č. 46KKK34.

85 UHLÍK, ref. 13, s. 7.

86 Dekrét Povereníctva Slovenskej národnej rady pre verejné práce v Košiciach o prijatí J. Tvarožka na III. odbor od 10. 3. 1945, 21. 3. 1945. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 51.

87 SVETLÍK, Ján. Povojnová obnova zničených obcí v retrospektíve súčasnosti. In *Projekt*, 1984, roč. 26, č. 7, s. 22-26, tu s. 22. ISSN 1335-2180.

88 Pozvánka od prezidenta E. Beneša s manželkou na recepciu dňa 3. 5. 1945. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 69.

*Pracovného združenia architektov na Slovensku.*⁸⁹ Pracovne sa popri Bratislave angažoval predovšetkým vo svojom rodnom meste, Brezovej pod Bradlom. Nástup komunistov k moci v roku 1948 mal na život architekta zničujúce následky. V spornom procese s Dr. Ivanom Stodolom bol v súvislosti s rekonštrukciou zámku bulharského cára Ferdinanda Coburského na ústav pre liečbu tuberkulózy na Prednej hore – Muránskej Hute (1949 – 1951) v roku 1951 zatknutý a v roku 1953 odsúdený na dva roky odňatia slobody.⁹⁰ Posledné roky svojho života strávil J. Tvarožek v Brezovej pod Bradlom, pričom sa venoval predovšetkým práci okolo včiel. V roku 1965 ocenili Brezovania jeho účasť v 1. a 2. odboji, ako aj zásluhy o mesto a udelili mu Pamätnú medailu k 20. výročiu oslobodenia.⁹¹

Celoživotné dielo a aktívna spoločenská angažovanosť architekta Jura Tvarožka ukazujú na viacrozmernosť tejto významnej slovenskej osobnosti 1. polovice 20. storočia. Aj zásluhou jeho práce mohla architektonická obec Slovenska dospieť v tomto období k samostatnosti a sebavedomiu. Účasť v légiách považoval architekt celý život za jeden zo svojich najdôležitejších činov a často sa v spomienkach k týmto rokom vracal.⁹²

Mgr. Miroslav HRDINA, PhD.

Historik umenia, absolvent denného magisterského (1998 – 2003) a denného doktorandského štúdia (2004 – 2007) na Katedre dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 2007 – 2013 pôsobil na Ústave dejín umenia Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v rokoch 2008 – 2013 na Katedre dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a následne v súkromnej sfére. V súčasnosti pracuje na Krajskom pamiatkovom úrade Bratislava. Zaoberá sa dejinami architektúry na Slovensku v 20. storočí.

89 Na prvom mimoriadnom valnom zhromaždení spolku dňa 7. 12. 1946 sa na predsednícky post rozhodol kandidovať aj J. Tvarožek, no dostatok hlasov nezískal. Predsedom sa stal architekt Eugen Kramár. – SNA, f. PRB, k. č. 194, sign. 34/68.

90 Korešpondencia ohľadom prípadu „Dr. Stodola a spol.“, 1953 – 1954. – AVU SNG, f. JT, k. č. 1, inv. č. 85, 28 ks. Obvinení boli z trestného činu ohrozenia jednotného hospodárskeho plánu nezodpovedným nakladaním s verejnými prostriedkami.

91 UHLÍK, ref. 13, s. 7.

92 Rozhovor s B. Tvarožkom, synovcom J. Tvarožka, jeseň 2003.

Slováci uprostred revolučného chaosu Rok 1917 v Rusku a jeho reflexia v týždenníku Slovenské hlasy

Jaroslav Valent

Prítomnosť a vojenská aktivita československých dobrovoľníkov v Rusku počas prvej svetovej vojny i krátko po nej býva predmetom nášho záujmu najmä pokiaľ hovoríme o význame, aký mali pre československý zahraničný odboj. Hoci po bitke pri Zborove začiatkom júla 1917 až do konca vojny nestihli zásadnejším spôsobom zasiahnuť proti silám Ústredných mocností¹ i tak zohrali dôležitú vojensko-politickú úlohu ako dôležitý podporný argument pri rokovaniach československých zástupcov s predstaviteľmi dohodových štátov.

Už spravidla menej pozornosti venujeme faktu, že československí dobrovoľníci v Rusku boli svedkami zásadných udalostí, ktorých význam si možno spočiatku nevedomovali – pádu cárizmu, krátkeho života Ruskej republiky² a nástupu boľševického režimu. Inými slovami, ocitli sa v samom epicentre udalostí, ktoré mali pre ďalší politický vývoj celej Európy a napokon i sveta kľúčový význam.

Úloha roku 1917 i jeho jednotlivých udalostí z pohľadu dejín 20. storočia býva občas tematizovaná. Medzi prvými tak urobil americký novinár John Reed svojou reportážnou knihou *Desať dní, ktoré otriasli svetom* z roku 1919 popisujúcou práve októbrový boľševický prevrat v značne propagandistickom duchu. Americký historik a sociológ Martin E. Malia vo svojej knihe *Lokomotíva dejín*, ktorá sa venuje fenoménu revolúcie vo svetových dejinách uvádza, že kým 19. storočie bolo hypnotizované Francúzskou revolúciou, tak 20. storočie bolo hypnotizované Leninovým októbrovým prevratom.³

---

1 Na západný front do Francúzska sa podarilo z Ruska premiestniť len zhruba 1700 česko-slovenských vojakov v dvoch transportoch v novembri 1917 a v marci 1918. Pozri HRONSKÝ, M., KRIVÁ, A., ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska IV. (1914 – 1939)*. Bratislava: MO SR, 1996, s. 60. ISBN 80-88842-05-0

2 Oficiálne bola vyhlásená až v septembri 1917, no pod týmto označením býva často zmieňovaný celý politický vývoj od marca do novembra 1917, keď Rusko viedla tzv. Dočasná vláda.

3 MALIA, Martin. E. *Lokomotíva dejín*. Praha: CDK, 2009, s. 333. ISBN 978-80-7325-194-9

Ruský historik Andrej Zubov dokonca konštatuje, že práve v dôsledku udalostí z roku 1917 bol po prvý raz v dejinách vytvorení pevný teroristický expanzívny režim.⁴

Bezprostredná reflexia týchto udalostí má preto dvojakú hodnotu – jednak je dôležitým svedectvom o zásadných spoločenských a politických premenách v Rusku, no zároveň nám niečo hovorí aj o postojoch samotných legionárov, o tradičnom vnímaní tejto krajiny, o ich politickej orientácii, o ich politických očakávaniach a nakoniec i o konfrontácii s realitou.

Slovenské hlasy medzi zajatými Slovákmí

Analýza denníkových zápiskov a legionárskej tlače vychádzajúcej v Rusku v rokoch 1917 – 1920 nám môže ponúknuť viacero podnetov či nových poznatkov. Na rozdiel od memoárov či neskôr spracovaných literárnych diel s legionárskou tematikou nám dávajú možnosť bezprostredného pohľadu na udalosti, teda tak, ako ich v danom čase a priestore vnímali samotní legionári. Takýchto zdrojov je nepreberné množstvo a ich analýza je predmetom rozsiahlejších štúdií či vedeckých prác. Na nasledujúcich stranách sa preto obmedzím len na jedno periodikum - *Slovenské hlasy*, ktoré vychádzalo najskôr ako príloha novín *Čechoslovan*⁵, no od mája 1917 už ako samostatný týždenník písaný po slovensky a určený primárne pre vojakov slovenskej národnosti. Vzhľadom na obmedzený rozsah tejto štúdie sa zameriavam len na prvý ročník tohto periodika (od mája 1917 do marca 1918), teda obdobie keď Rusko prechádzalo zásadnými zmenami - od politických premien na jar 1917 (po februárovej revolúcii), cez vyhlásenie Ruskej republiky, nástup boľševikov k moci v novembri až po uzavretie Brestlitovskej mierovej zmluvy v marci 1918.

Hoci sa slovenský jazyk objavoval už skôr aj na stránkach iných legionárskych novín v podobe príležitostných príspevkov alebo pravidelných rubriík (napríklad v *Československom denníku* nájdeme medzi redaktormi J. G. Tajovského, zodpovedného za slovenskú sekciu), až *Slovenské hlasy* je možné označiť za slovenské noviny. Pre ich založenie existoval predovšetkým pragmatický vojensko-politický dôvod, mali primárne osloviť rakúsko-uhorských zajatcov slovenského pôvodu. Tí sa v porovnaní so svojimi českými náprotivkami v podmienkach organizovania česko-slovenského odboja vyznačovali väčšou mierou pasivity a teda aj výrazne menším zastúpením vo formujúcich sa dobrovoľníckych jednotkách. Na vysvetlenie tohto faktu nestačí uviesť len veľký nepomer v počtoch zajatých českých a slovenských vojakov rakúsko-uhorskej armády

4 ZUBOV, Andrej (ed.). *Rok 1917. Katastrofa: Přednášky o ruské revoluci*. Praha: Argo, 2021, s. 9. ISBN 978-80-257-3445-2

5 Prílohu *Slovenské hlasy* začali vydávať noviny *Čechoslovan* v lete roku 1916 z iniciatívy Gustáva Košíka, delegáta Slovenskej ligy v Amerike. Z prvého čísla Slovenských hlasov sa čitateľ môže dozvedieť o pozadí vydávania novín. Okrem iného sa v nich uvádza, že tieto noviny musia zostať „pasívne“, t. j. najmä spočiatku majú byť pre slovenských zajatcov distribuované zadarmo, keďže sú zväčša úplne bezmajetní. Finančnú podporu pre rozbehnutie nového periodika tak musela poskytnúť zmieňovaná Slovenská liga. Pozri *Slovenské hlasy*. 17. (30.) máj 1917, č. 1, s. 1.

(z celkového počtu 200 až 250 tisíc zajatých Čechov a Slovákov bolo len okolo 30 tisíc Slovákov⁶), ale aj slabšie národne povedomie a strach z porušenia vojenskej prísahy. Slovenské hlasy tak mali byť účinným tlačovým a propagačným orgánom Odbočky Československej národnej rady v Rusku, ktorý by pomohol túto situáciu zmeniť. Už prvé vydanie *Slovenských hlasov* (ako samostatného periodika) zo 17. (30.) mája 1917⁷ to deklaruje v článkoch *Náš cieľ* a *K Slovákom!*, ktoré sú zároveň ich programovým manifestom.⁸

V redakčnom zložení *Slovenských hlasov* nachádzame nasledujúce osobnosti – Jozef Gregor Tajovský, dr. Ján Jesenský, Ján Janček ml., Vladimír S. Hurban (v pozícii šéfredaktora), dr. Ivan Markovič a dr. Vladimír Daxner, teda mužov, ktorí sa na jar 1917 stali súčasťou 30-členného zastupiteľského orgánu Odbočky Československej národnej rady v Rusku (okrem J. G. Tajovského) a jej jednotlivých výborov. Viacerí z nich (J. G. Tajovský, Janko Jesenský či Ivan Markovič) mali už bohaté redaktorské a literárne skúsenosti a v minulosti sa angažovali v časopisoch *Hlas* či *Prúdy*. Dôvod, prečo sa zameriavam práve na *Slovenské hlasy*, som už naznačil – boli určené zajatcom slovenského pôvodu ako výhradne po slovensky písané periodikum. Do istej miery tak reprezentujú postoje politických špičiek slovenskej časti čs. zahraničného odboja v Rusku, hoci tým ani zďaleka neboli vyčerpané.

Na doplnenie treba uviesť, že o priazeň českých a slovenských zajatcov z radov rakúsko-uhorskej armády sa uchádzala i boľševická propaganda. Od roku 1918 ju rozširovala Československá komunistická strana založená Aloisom Munom a Arnem Haisom, ktorí sa v Rusku boľševizovali a agitovali medzi Čechmi a Slovákmí, aby vstúpili do červených gárd. Významný slovenský politik, neskorší prvorepublikový sociálny demokrat Ivan Dérer vo svojej polemike *Antiflerlinger* uvádza, že táto boľševická agitácia utrpela fiasko a k červeným gardám sa pridalo nanajvýš „niekoľko sto Českoslovákov“.⁹ Boľševická propaganda sa však prejavila v podobe hrozby vnútorného rozkolu, keď od februára 1918 existovala v rámci čs. légii Československá revolučná rada robotníkov a vojakov.¹⁰ Ak by sme však hľadali jednoznačné politické postoje či preferencie legionárov, našli by sme ich pravdepodobne celé spektrum a to aj vrátane extrémov – od radikálnych komunistov až po fašistov (išlo však o malú časť legionárov). Boľševická propaganda vyvolávala aj opačný efekt, keď sa počas občianskej vojny v Rusku časť

6 HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, *Vojenské dejiny Slovenska IV.*, s. 60.

7 Dátumy konkrétnych vydaní *Slovenských hlasov* uvádzam tak ako sú pôvodne uvádzané, t. j. do konca roka 1917 vychádzali s datovaním podľa juliánskeho a v zátvorke podľa gregoriánskeho kalendára.

8 „Následky vekového maďarského jarma obť ažuujú našu propagačnú prácu medzi zajatými Slovákmí. Účelom nášho časopisu je vniknúť do nevedomých ešte duší slovenských zajatcov...“ In *Slovenské hlasy*. 17. (30.) máj 1917, č. 1, s. 1.

9 Odvoláva sa pritom na tvrdenia T. G. Masaryka a francúzskeho kapitána J. Sadoula. Pozri DÉRER, Ivan. *Antiflerlinger II.: Politické pamäti 1914-1918*. Bratislava: Communio Minerva, 2016, s. 57. ISBN 978-80-89019-32-8

10 KŠIŇAN, Michal. *Milan Rastislav Štefánik: Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava: Slovart, 2021, s. 178. ISBN 978-80-556-3904-8

legionárov naopak pridávala na stranu „bielych generálov“.¹¹ Československí legionári vracajúci sa zo svojej sibírskej anabázy do novej Československej republiky sa preto v porovnaní so svojimi francúzskymi či talianskymi spolubojovníkmi vyznačovali aj väčšou mierou spurnosti voči svojim novým veliteľom a boli neraz aj predmetom kritiky tlače a verejnosti.¹² Dlhý pobyt v revolučnom Rusku tak mal na čs. legionárov a ich postoje – často veľmi protichodné – výrazný vplyv. Je preto zaujímavé sledovať, ako sa utvárali postoje k prebiehajúcim revolučným udalostiam v Rusku aj u slovenskej časti légii. Práve analýza legionárskej tlače nám môže pomôcť o tom vytvoriť si určitý obraz.

Redakcia *Slovenských hlasov* po väčšinu roka 1917 sídlila v Petrohrade na Basejnej ulici a podľa spomienok Janka Jesenského ju dokonca raz prišiel navštíviť aj Tomáš G. Masaryk počas svojho pobytu v Rusku v lete toho istého roku. Ako ďalej Jesenský uvádza vo svojej spomienkovej knihe *Cestou k slobode* (do redakcie Jesenského priviedol J. G. Tajovský)¹³, k dispozícii mali okrem ruskej tlače predovšetkým americké a české časopisy, ale z času na čas do redakcie prišiel aj balík martinských Národných novín.¹⁴ Tomu zodpovedala aj obsahová štruktúra týždenníka, ktorá čitateľom prinášala správy z bojísk, zo sveta i z domova, podľa toho ako sa ich podarilo vyskladať z tlače a informácií, ktoré do redakcie prichádzali. Obsahovú štruktúru však dopĺňali vlastnými pravidelnými príspevkami zväčša agitačného charakteru či prejavmi, ktoré zaznievali počas podujatí organizovaných Zväzom československých spolkov v Rusku či Odbočkou Československej národnej rady v Petrohrade¹⁵. Zároveň sa v nich objavuje aj hodnotenie aktuálnej politickej a spoločenskej situácie v Rusku.

Na Basejnej ulici sa členovia redakcie zväčša zdržiavali po celý deň od 10 hodiny predpoludním do neskorého večera, pričom, ako uvádza Janko Jesenský, „viac hovorili, ako písali“ o aktuálnych udalostiach na frontoch i v samotnom Rusku.¹⁶ Redaktori Slovenských novín boli navyše svedkami viacerých dramatických udalostí, napríklad i násilností počas boľševického prevratu v novembri 1917. Tie napokon zapríčinili, že sa redakcia najskôr sťahovala do Moskvy a neskôr do Kyjeva, až sa napokon v lete roku 1918 spolu s legionárskymi jednotkami presunula do sibírskeho mesta Omsk a Jekaterinburg. To bol aj dôvod prečo sa na prelome rokov 1917/1918 z týždenníka stal

-
- 11 Známy je prípad Radola Gajdu, neskoršieho predsedu Národnej obce fašistickej v Československu, ktorý sa pridral na stranu ruského admirála Alexandra Kolčaka.
  - 12 Pozri MICHL, Jan. *Legionári a Československo*. Naše vojsko: Praha, 2009, s. 23-27. ISBN 978-80-206-1019-5
  - 13 Janka Jesenského zapojil do práce v čs. odboji a do práce redakcie Slovenských hlasov Jozef Gregor Tajovský. Vyplýva to zo vzájomnej korešpondencie, ktorá sa nachádza v zbierkach Múzea mesta Bratislavy. Pozri: KAČÍREK, Ľuboš. *Osobná pozostalosť Jozefa Gregora Tajovského a Hany Gregorovej v Múzeu mesta Bratislavy*. In HUPKO, Daniel (ed.). *Janko Jesenský a Jozef Gregor Tajovský: pramene – dimenzie- reflexia*. Bratislava: MMB, 2020. s. 76. ISBN 978-80-89636-44-0
  - 14 JESENSKÝ, Janko. *Cestou k slobode*. Bratislava: Petit Press (Zlatý fond denníka SME), 2008, s. 146. ISBN-978-80-559-0340-8
  - 15 Jedným z takýchto stretnutí bolo napríklad plenárne zasadnutie predstaviteľov Odbočky ČSNR v Moskve v auguste 1917, ktorého výsledky priniesli *Slovenské hlasy* v č. 10 z 28. augusta (10. septembra) 1917
  - 16 JESENSKÝ, *Cestou ku slobode*, s. 146.

prakticky „občasník“ a po poslednom 22 vydaní prvého ročníka Slovenských novín sa podarilo obnoviť redakčnú činnosť druhým ročníkom až v lete 1918.

Nové Rusko na ceste pokroku

Prvé číslo *Slovenských hlasov* vyšlo v čase, keď ruská spoločnosť v dôsledku februárovej revolúcie a pádu cárskeho režimu ešte prežívala eufóriu z nadobudnutej slobody. Aj aktéri týchto udalostí s odstupom času priznávali, že revolúcia prišla pre nich nečakane.¹⁷ Symbolom zmeny sa v tom čase stala červená vlajka či červená stužka, ktorú ľudia nosili na golieri či rukávoch a reprezentovala všeobecnú požiadavku na zmenu, s ktorou prichádzala väčšina politických strán a hnutí. Aj z pohľadu nezainteresovaného pozorovateľa udalostí sa mohlo zdať, že Rusko sa vydáva na cestu demokratizácie a približuje sa v tomto zmysle svojim západným spojencom – Francúzsku a Veľkej Británii. V tejto súvislosti sa aj na stránkach *Slovenských hlasov* píše o víťazstve demokratických zásad, ktoré sa tak stávajú spoločným menovateľom celého dohodového tábora. Ústredným motívom prvého vydania je kyjevský III. zjazd Zväzu československých spolkov v Rusku a závery, ktoré z neho vyplynuli pre československý odboj. Tie boli formulované ako politická rezolúcia, podľa ktorej „*Rusko ohromnými krokmi postupuje na ceste pokroku k dosiahnutiu svojho cieľa – nového štátneho života...*“. O československom odboji sa v podobnom zmysle hovorí ako o „*revolucionárskom boji*“, na ktorý ho „*vyzvaly nemecko-maďarské vládne kruhy k vôli uskutočneniu imperialisticko-pangermánskych záchranných cieľov*.“¹⁸ Rusko pritom už v úvodnom článku *Náš cieľ* vystupuje v úlohe osloboditeľa, na ktorého sa upierajú najväčšie nádeje. Tento postoj je pochopiteľný. V pamäti legionárov bola ešte ruská ofenzíva z prelomu rokov 1914/1915, keď ruské vojenské jednotky prenikli až do karpatských priesmykov a niektoré z nich sa dokonca objavili na východnom Slovensku. Podobné nádeje vzbudila aj Brusilovova ofenzíva z roku 1916. Inými slovami, zdalo sa, že práve ruské vojenské sily vstúpia na Slovensko a do českých krajín, či prinajmenšom dotlačia Rakúsko-Uhorsko ku kapitulácii.

Nadšenie medzi delegátmi spomínaného kyjevského zjazdu ako aj v samotnej redakcii *Slovenských hlasov* je však pochopiteľné aj z ďalšieho dôvodu – otvárala sa cesta pre organizovanie československého vojska, čomu ešte cárske úrady aj napriek deklaráciám z najvyšších miest kládli prekážky. Vo svojej knihe spomienok a úvah *Světová revoluce (1914 – 1918)* neskorší prezident Československej republiky T. G. Masaryk uvádza: „*Tento stav věcí vyplývá ze samé podstaty oficiálního Ruska a z jeho základních osnov: samoděržaví – pravoslaví – národnost. Byli jsme cářskému Rusku bratry a Slovany*

17 Tejto eufórii podliehali spočiatku aj vysokí vojenský či duchovní predstavitelia alebo príslušníci ruskej aristokracie. Pád cářizmu zároveň naštartoval horúčkovité vytváranie verejných výborov najrôznejšieho druhu – pozemkových, závodných a obrovského množstva stranických formácií, ktorých cieľom bolo presadiť dlho odkladané politické a sociálne reformy. Pozri ZUBOV (ed.), *Dějiny Ruska v 20. století*, s. 376

18 *Slovenské hlasy*. 17. (30) máj 1917, č. 1, s. 1-2.

*druhého řádu.*¹⁹ Dodáva pritom, že tento postoj sa zmenil až po marcových udalostiach s nástupom Dočasnej vlády a spoločným dekrétom ruského ministerstva zahraničných vecí a ruského ministerstva vojny (6. apríl 1917), ktorým bol schválený projekt budovania československých vojenských jednotiek. Zároveň bola zrušená Dürichova Československá národná rada v Rusku a za jediného zástupcu záujmov Čechov a Slovákov bola uznaná Masarykova Odbočka ČSNR aj so siedmimi slovenskými zástupcami²⁰. Ukončil sa tým vleklý spor v samom vedení československej zahraničnej akcie. Dôvodov na optimizmus bolo preto v máji 1917 viac než dost’.

Slabosť „mladého vína“

V marci 1917, t. j. po februárovej revolúcii (jej názov vychádza ešte z datovania podľa juliánskeho kalendára) cársky režim vystriedal politický systém, ktorý si neskôr vyslúžil označenie dvojládie. Formálne totiž prevzala vládu v krajine Dočasná vláda, no ako mocenská protiváha voči nemu vystupoval Petrohradský sovietsky zástupcov robotníkov a vojakov (Petrohradský sovietsky), v mene ktorého zasa vystupoval výkonný výbor Ispolkom. Toto usporiadanie bolo absurdné, a to nielen preto, že ukladalo všetku zodpovednosť jednej inštitúcii a časť moci druhej, ale tiež preto, že obe strany mali protichodné záujmy. Kým Dočasnú vládu tvorili najmä spočiatku zástupcovia strán z pravého politického spektra (predovšetkým Konštituční demokrati, tzv. kadeti), Petrohradský sovietsky bol zhromaždením predovšetkým socialistických strán, hnutí a ich jednotlivých frakcií často veľmi revolučného charakteru (najzastúpenejšou silou boli v tomto zmysle ruskí Sociálni revolucionári, tzv. eseri). Americký historik Richard Pipes v tejto súvislosti upozornil na skutočnosť, že vo všeobecnom nadšení si málokto uvedomoval nereálnosť a neudržateľnosť nových politických pomerov. „Prvý aspekt nereálnosti spočíval v dualistickej povahe vlády. Ispolkom (výkonný výbor sovietsky) pri každej príležitosti dával otvorene najavo, že vládu (Dočasnú vládu) len trpí a že zatiaľ, čo sa ministri mohli obmedzeným spôsobom venovať vysokej politike, bežné záležitosti má pod kontrolou sovietsky.“²¹ Táto dichotómia moci sa prejavovala negatívne najmä vo vzťahu k armáde a vojenským záležitostiam. Rusko síce naďalej zotrvalo vo vojne proti Ústredným mocnostiam, no revolučné udalosti ho značne paralyzovali.²² Táto situácia vyvolávala znepokojenie aj medzi československými dobrovoľníkmi.

19 MASARYK, T. G. *Světová revoluce: Za války a ve válce 1914 – 1918*. Praha: Ústav TGM, 2005, s. 127. ISBN 80-86142-17-5

20 Slovenské hlasy. 17. (30) máj 1917, č. 1, s. 2.

21 PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998, s. 97. ISBN 80-7203-081-7

22 Obzvlášť škodlivé bolo schválenie nariadenia č. 1 Petrohradským sovietsky o tzv. demokratizácii armády, podľa ktorého sa povoľovalo zriadenie revolučných organizácií v armáde, čo malo fatálne dôsledky na bojaschopnosť a disciplínu radových vojakov. Pozri ZUBOV(ed.), *Dějiny Ruska v 20. století*, s. 351.

Janko Jesenský neskôr vo svojich pamätiach uviedol: „Nestačily agáty rozkvitnúť, a noviny začaly písať o »razstroji« v armáde a anarchii v kraji. Namiesto jednej vlády byly dve: Vremennoje praviteľ'stvo a Soviet rabočich i soldatskich deputatov. Nemohly sa dorozumieť. Jedna druhej robily prekážky. Heslo: »Vojna do pobiediteľ'nago konca« bolo zakríknuté »mirom«. Lenin, ako neviditeľ'ný cholerový bacil, kadiaľ prešiel, všade bola mŕtvola doterajšej ustanovizne, rozvrat v elementárnych pojmoch, v smýšľaní. Nijaké Rusko, nijaké »gosudarstvo«, nijaká vláda, nijaká rodina, nijaký majetok, nijaký nacionalizmus, nijaké víťazstvo, nijaká česť, ale mier, mier, mier »vo što by to ni stalo«. »Grabi nagrabennoje!« Hranie na najspodnejších ľudských pudoch. Bud' zverom!“²³ Hoci sa v týchto spomienkach už po prvý raz objavuje aj V. I. Lenin, je potrebné si uvedomiť, že boli napísané s odstupom rokov (vyšli v roku 1933).²⁴ V roku 1917 sa však redakcia *Slovenských hlasov* dívala na revolučný chaos len ako na dočasný ľudový pohyb, ktorý sa časom utíši a krajina sa bude môcť vydať na pevnejšiu cestu. V článku *Za Slobodu* z pera J. G. Tajovského je tak Rusko predstavené ako „búrlivé mladé víno“, ktoré sa čoskoro utíši: „Keď v dobe revolučných zmätkov Nemci a Maďari so svojimi tureckými a bulharskými spoločníkmi neboli v stave ničoho podujat' na ruskom fronte, keď práve v tej najneistejšej dobe, keď z ruského frontu vzali a prehodili na francúzsky divízie a Francúzi s Angličanmi ich predsa na 20-30 kilometrov odtisli, 50 tisíc zajali a 150 tisíc zabili či ranili; či možno pochybovať, že keď začne ruský nástup, že Nemci a Maďari ho môžu vydržať? A keď všetky demokratické krajiny a ľudia idú a prídu na pomoc?“²⁵

Na prvý pohľad sa toto konštatovanie môže javiť ako plné naivného optimizmu. Očakávanie silného ruského náporu na fronte však nebolo ďaleko od presvedčenia najvyšších vojenských kruhov. Tu je dôležité upozorniť na stretnutie štábov spojeneckých armád v Petrohrade, ktoré bolo ukončené 8. februára 1917, kde spojenci dospeli k záveru, že ku kapitulácii Nemecka a jeho spojencov príde najneskôr na jeseň toho istého roku, ešte skôr než sa do vojny stihnú naplno zapojiť aj Spojené štáty americké.²⁶ Britský historik David Stevenson uvádza, že impozantnými vojenskými kapacitami disponovalo

23 JESENSKÝ, *Cestou k slobode*, s. 135-136.

24 Pri písaní knihy *Cestou k slobode* vychádzal Janko Jesenský zo svojich denníkových zápiskov, ktoré sú dnes súčasťou zbierkového fondu Múzea mesta Bratislavy. Elena Kurincová z MMB vo svojej štúdií, ktorá sa venuje tomuto zbierkovému fondu, porovnáva zhodu týchto denníkových zápiskov so samotným literárnym dielom *Cestou k slobode*. Konštatuje síce, že táto kniha je dôležitým primárnym prameňom, vykazuje však v porovnaní s denníkmi istú mieru poznania a prehodnotenia udalostí, keďže bola písaná s väčším časovým odstupom. Pozri KURINCOVÁ, Elena. *Denníky Janka Jesenského z obdobia prvej svetovej vojny – chronológia, témy, možnosti ich využitia*. In: HUPKO, Daniel (ed.). *Janko Jesenský a Jozef Gregor Tajovský: pramene – dimenzie- reflexia*. Bratislava: MMB, 2020. s. 39 - 65. ISBN 978-80-89636-44-0

25 *Slovenské hlasy*. 25. máj (7. jún) 1917, č. 2, s. 2.

26 ZUBOV, *Rok 1917*, s. 82.

Rusko aj v predvečer tzv. Kerenského ofenzívy začiatkom júla 1917, pričom sa zdalo, že i morálka vojska sa postupne zlepšuje.²⁷

S tým do určitej miery korešponduje aj článok *Rakúsko-Uhorsko na smrteľnej posteli* z júna 1917. Vladimír Hurban, šéfredaktor *Slovenských hlasov*, v ňom už ale upozorňuje, že očakávané skoré víťazstvo môžu prekaziť práve vyhliadky na predčasný separátny mier, o ktorom sa snažia Ústredné mocnosti presvedčiť vojnou unavené Rusko: „*A síce chcú využiť dobromyseľnosť ruského národa, ktorý dobijúc si vnútornej slobody, zabudol na všetky krivdy spáchané Nemcami nad ním, z veľkej radosti odpúšťa všetkým, v každom i tom zakliatom vrahovi vidí svojho blížneho*“²⁸ Na jednej strane tak aj legionárska tlač vyjadruje sympatie k politickým premenám v Rusku, na druhej strane sú v nej prítomné obavy či je ruská spoločnosť na takéto zmeny vôbec pripravená. Rusko tak vystupuje jednak ako osloboditeľ, ale aj ako krajina, ktorá ešte nedokáže so všetkou zodpovednosťou pristúpiť k proklamovaným hodnotám slobody a rovnosti. Tento druhý rozmer je vo viacerých textoch koncentrovaný v obraze ruského človeka, ktorý sa na svet díva stále ešte naivnými očami a nechá sa ľahko podviesť nepriateľom. S narastajúcimi problémami a predovšetkým po nástupe bolševikov k moci bude tento negatívny obraz čoraz častejšie vystupovať do popredia.

Zborovská bitka a nenaplnená nádej

Je pochopiteľné, že svoje miesto si v legionárskej tlači a teda i v *Slovenských hlasoch* vyslúžila najmä bitka pri Zborove z 2. júla 1917, v ktorej československá brigáda (zaradená do 49. zboru 11. ruskej armády) zaznamenala mimoriadny úspech. Zhruba 3500 vojakov tejto vojenskej jednotky bolo nasadených na niekoľkokilometrovom frontovom úseku pri Tarnopole, pričom sa im podarilo preniknúť v útoku proti rakúsko-uhorskej armáde až do tretej obrannej línie. Velenie ruskej armády však tento prielom nedokázalo včas využiť, keďže v danom priestore nemalo dostatočný počet záloh a postup na ďalších miestach uviazol. Aj preto malo toto víťazstvo československých dobrovoľníkov predovšetkým propagandistický charakter.²⁹ Toto nasadenie Československej brigády do bojov v rámci tzv. Kerenského ofenzívy otvorilo cestu diplomatickému úsiliu československých predstaviteľov, predovšetkým T. G. Masaryka, ktorý sa od mája zdržoval v Rusku a aj pod dojmom úspechu od Zborova sa mu podarilo presvedčiť Dočasnú vládu, aby sa mohlo

27 Britský historik David Stevenson sa pri svojich úvahách odvoláva predovšetkým na správy britského vojenského atašé v Rusku generálmajora Alfreda Knoxa, podľa ktorých ruská armáda mala na juhozápadnom úseku frontu (t. j. proti rakúsko-uhorskej armáde) prevahu 2:1 v delostrelectve a 3:1 v početnosti. Svoje spomienky z vojenskej misie Knox neskôr pretavil do rozsiahlej knihy *With the Russian Army. 1914 – 1917*, ktorá slúži ako primárny zdroj informácií o stave ruskej armády počas celej prvej svetovej vojny. Pozri STEVENSON, David. *1917: War, peace and revolution*. London: Oxford University press, 2017, s. 207. ISBN 978-0-19-100677-7.

28 *Slovenské hlasy*. 9. (22.) jún 1917, č. 3, s. 1.

29 FIDLER, Jiří. *Dějiny československých legií v datech*. Praha: Euromedia, 2019, s. 140 – 141. ISBN 978-80-7617-971-4

začať s náborom dobrovoľníkov do samostatných československých dobrovoľníckych jednotiek, légii.³⁰

Úspechu čs. dobrovoľníkov zodpovedal aj priestor, ktorý si našiel v *Slovenských hlasoch*. Tie túto udalosť vo svojom vydaní z 9. (22.) júla 1917 ohlasovali palcovými titulkami a s podrobnými informáciami o počte zajatých nepriateľských vojakov, vojenskej techniky a o pochvalách na adresu čs. vojakov. Nasleduje text *Dva zázraky* (autor: Vladimír Hurban), v ktorom Rusko opäť vystupuje ako „*veliký bohatier*“, ktorý po tom, čo sa zbavil pút otroctva cárskeho absolutizmu, postavil sa aj proti „*najväčšiemu národu utlačovateľu, proti Nemcom a ich sluhom Maďarom*“³¹. Článok vykresľuje novú ruskú ofenzívu, ktorej súčasťou bol aj úspech čs. dobrovoľníkov ako definitívny zvrat vo vojne i vo vnútornom politickom živote Ruska. Prvým zázrakom teda Hurban nazýva zvrhnutie cárskeho absolutizmu a druhým, že sa Rusko spamätalo z dočasnej pasivity a chaosu, v ktorých „*ruský bohatier ležal oslabený nemeckým jedom*“.³²

Nemecký či maďarský jed „*púšťaný do žili ruského národa*“ je metafora, ktorá sa objavovala na stránkach *Slovenských hlasov* častejšie a môžeme predpokladať, že je reakciou na propagandu, ktorá či už v zázemí alebo priamo na fronte vyzývala k uzavretiu mieru „*bez anexií a kontribúcií*“. Prichádzali s ňou predovšetkým boľševici, ktorých štedro finančne podporoval nemecký generálny štáb. Fakt, že tento motív dostáva na stránkach *Slovenských hlasov* pomerne veľký priestor svedčí o dobrej informovanosti a zorientovaní sa redakcie v ruských politických i vojnových reáliách. Boľševická propaganda predstavovala pre vojnové úsilie Dočasnej vlády a armádneho velenia vážny problém. Andrej Zubov a ďalší ruskí historici uvádzajú, že už začiatkom júna 1917 predstavoval celkový denný náklad boľševických novín, letákov a ďalšej tlače až 320 tisíc kusov denne, pričom k samotným vojakom na fronte sa denne dostávalo až 100 tisíc kusov boľševickej tlače.³³ To malo vážne dopady na morálku a disciplínu ruského vojaka, jeho ochotu ďalej bojovať. Koniec-koncov, zodpovedal tomu aj výsledok Kerenského ofenzívy. Hoci ju Vladimír Hurban popisuje v júlovom vydaní *Slovenských hlasov* ako druhý zázrak a podstatný prelom na ceste k víťazstvu, pravdou je, že táto ruská vojenská iniciatíva nepriniesla žiadne výrazné úspechy, naopak skončila fiaskom a bola prakticky posledným ruským vojenským vzopätím v konflikte s Ústrednými mocnosťami.

Nemecký agent oblieka robotnícke šaty

Kým revolučné udalosti v Rusku na jar 1917 reflektovali *Slovenské hlasy* najskôr s veľkým nadšením a len postupne sa v nich objavovali obavy z ďalšieho spoločenského,

30 HRONSKÝ, KRIVÁ, ČAPLOVIČ, *Vojenské dejiny Slovenska IV.*, s. 60.

31 Slovenské hlasy. 26. jún (9. júl) 1917, č. 5, s. 1.

32 Vladimír Hurban v tomto zmysle dokonca označuje starý režim za „germanofilský“ – „*Čím viac tieklo krve, tým viac bolo pre ruský ľud jasné, že víťazom (vo vojne) nebude absolutistická, otrokár-ska germanofilska »ruská« vláda, ale že víťazom bude ruský ľud vo všetkých jeho vrstvách.*“ Pozri *Slovenské hlasy* 26. júna (9. júla) 1917, č. 5, s. 1

33 ZUBOV (ed.), *Dějiny Ruska v 20. století*, s. 381.

ale i vojnového vývoja, v postoji k boľševickej strane V. I. Lenina (Ruská sociálno-demokratická robotnícka strana) mali od začiatku pomerne jasno. Pripomeniem, že V. I. Lenin sa objavil v Petrohrade 16. apríla 1917 po viac než týždni trvajúcej ceste vlakom zo švajčiarskeho Zürichu cez Nemecko, Švédsko a Fínsko. Spolu s ním prišlo na petrohradskú Fínsku stanicu aj 32 ruských socialistických emigrantov. Dnes už odtajnené dokumenty nemeckého ministerstva zahraničných vecí dokazujú, že Lenin bol do Ruska prepravený s podporou nemeckého generálneho štábu a na podporu jeho akcie Nemecko vyčlenilo až 50 miliónov ríšskych zlatých mariek, čo predstavovalo 9 ton zlata.³⁴ Išlo, samozrejme, o pragmatické spojenectvo boľševikov na jednej strane, ktorí sa pokúšali v revolučnom chaose v Rusku uchopiť moc, a na druhej strane nemeckých armádnych špičiek, ktoré sa snažili týmto spôsobom svojho východného protivníka vyradiť z bojov. To by im umožnilo presunúť väčšinu svojej východnej armády na západný front a rozhodnúť tak vojnu ešte pred očakávaným nástupom amerických vojenských jednotiek.

Lenin už krátko po svojom návrate do Ruska publikoval svoje tzv. Aprílové tézy, ktoré sa niesli v duchu populistického hesla – „mier bez anexií a kontribúcií“. *Slovenské hlasy* reflektujú tieto udalosti po prvý raz na prelome júna a júla 1917 v krátkej reportážnej rubrike *Prehľad* s podtitulom *Nemecko: „Nemecký agent a špión odieva teraz najradšej robotnícke šaty a hovorí, že je medzinárodný, že chce mier. Teraz všetci Nemci chcú mier práve tak, ako chceli v čase pokoja vojnu. Vtedy si mysleli, že vojna dá im jedným úderom nadvládu nad celou Európou, a keď sa im to nepodarilo, chcú čím skôr sa vytiahnuť z bryndy, lebo dobre vedia každým dňom je ich postavenie horšie a horšie. Nešťátia sa žiadnych prostriedkov, práve bol z Ruska vypovedaný švajčiarsky Nemec preto, lebo sa ukázalo, že bol nemeckým agentom.“*³⁵ Či mal autor tejto krátkej správy na mysli práve V. I. Lenina, ktorý musel po prevalení informácií o nemeckom financovaní jeho aktivít utiecť na čas do Fínska, nie je jasné. K tejto domnienke nás však oprávňuje časová zhoda udalostí, keďže Lenin sa 29. júna objavil vo Fínsku a 1. júla bol na neho a ďalších 27 boľševikov vydaný zatykač.³⁶ Redakcia *Slovenských hlasov* v tom čase stále sídlila v Petrohrade, preto sa mohla práve táto horúca aktualita pomerne rýchlo dostať aj k nej.

Zaujímavý je však aj celkový kontext, do ktorého autor tejto krátkej správy zasadzujú celú udalosť. „*Terajšia politika Nemecka dá sa určiť jednou vetou: Ako vyjsť najvýhodnejšie z bryndy. Mece sa ako šialené. Nemecký kancelár, ktorý sa so socialistami pred tým ani nezhovárал, menuje ich teraz bratmi a posiela ich do Štokholmu, aby vyagitovali mier, lebo ináčej je s Nemeckom zle.*“³⁷ Reč je v tomto prípade o chystanej štokholmskej konferencii európskych sociálno-demokratických strán, ktorá sa mala konať vo švédskom hlavnom meste. Do čela organizačných príprav sa postavil holandsko-škandinávsky výbor (združoval zástupcov socialistov neutrálnych štátov Holandska, Dánska, Švédska

34 ZUBOV (ed.), *Dějiny Ruska v 20. století*, s. 376.

35 *Slovenské hlasy*. 18. jún (1. júl) 1917, č. 4 s. 4.

36 PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 127.

37 *Slovenské hlasy*. 18. jún (1. júl) 1917, č. 4, s. 4.

a Nórska), ktorý chcel zvolať všetky významné sociálno-demokratické strany oboch znepriatelených táborov, t. j. Ústredných mocností a Dohody, aby jednali o možnostiach dojednaní mieru. Na pozvanie tohto výboru sa tak do Štokholmu vypravili aj zástupcovia z Rakúsko-Uhorska a dokonca aj zástupcovia českých sociálnych demokratov, čo československý zahraničný odboj sledoval so znepokojením. To sa týkalo možnosti dojednaní predčasného či separátneho mieru v Európe, čo by prekázalo plány na samostatný československý štát.³⁸ To, že so značným podozrením vnímali prípravy na tento kongres aj československí legionári prezrádza stručná informácia so sekcie *Rôzne*, ktorá už explicitne hovorí o socialistickom kongrese v Štokholme: „*Prípravy ku kongressu idú do nekonečna. Nemci konajú všetko možné, aby mohli oklamať spojencov. Ale sa im to nedarí. Spojeneckí socialisti sa kongressu oficiálne nezúčastňujú.*“³⁹

Kľúčovým bodom príprav na Štokholmskú konferenciu však bola otázka účasti ruských socialistických strán. Práve o ich priazeň sa uchádzali tak dohodové sociálno-demokratické strany, ako aj sociálni demokrati z tábora Ústredných mocností. 13. apríla napríklad prišla do Petrohradu delegácia britských a francúzskych socialistov, aby presvedčila svojich ruských kolegov (predovšetkým stranu Sociálnych revolucionárov – tzv. eserov a jej jednotlivé frakcie) o potrebe udržania Ruska vo vojne.⁴⁰ Samotné pozvanie na konferenciu dohodové štáty považovali len za úhybný manéver Nemecka a celú socialistickú akciu považovali len za úsilie o dosiahnutie separátneho mieru výhodného pre Nemecko. Podobným spôsobom sa o priazeň ruských socialistov usilovala aj nemecká SPD. Jeden z jej politických vodcov Philipp Scheidemann spolu s Alexandrom Parvusom (ruský emigrant a nemecký agent, ktorý pomáhal organizovať Leninov presun zo Švajčiarska do Petrohradu) presvedčili dánskeho socialistu Frederika Borgbjerga, zástupcu neutrálnej krajiny, aby sa vydal do Petrohradu presvedčiť Petrosviet o potrebe účasti na chystanej konferencii.⁴¹ Ten sa v polovici apríla do Petrohradu skutočne vydal a rokoval z predstaviteľmi Petrohradského sovietu.

Otázka účasti ruských socialistov na neoficiálnych mierových rokovaniach socialistických strán v Štokholme bola stále aktuálna aj v lete 1917 a nevymizla ani po ich fiasku, keď ešte rezonovala v *Slovenských hlasoch* v septembri v článku V. Hurbana

38 Delegáciu českej sociálnej demokracie (ČSSD) tvorila trojica mužov: Bohumír Šmeral, Gustav Habrman a Antonín Němec. Dvaja z nich sa, ešte skôr ako predstúpili pred holandsko-škandinávsky výbor, stretli s členom Odbočky ČSNR v Rusku Prokopom Maxom. Toho inštruoval T. G. Masaryk, aby českých delegátov presvedčil o stanovisku, podľa ktorého mali tlmočiť jedine požiadavku úplnej samostatnosti a neprístupovať na možnosť autonómie v rámci Rakúsko-Uhorska. Pozri RYCHLÍK, Jan. *Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Československa*. Praha: Vyšehrad, 2018, s. 156. ISBN 978-80-7429-988-9

39 *Slovenské hlasy*. 18. jún (1. júl) 1917, č. 4, s. 4.

40 MEYNELL, Hildamarie. *The Stockholm Conference of 1917*. In *International Review of Social History*, Volume 5, Issue 1, April 1960, s. 5. [cit. 2022-01-21]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1017/S0020859000001528>

41 MEYNELL, *The Stockholm Conference of 1917*, s. 7.

*Vojna i mier: „Nemecko použilo pre svoje plány zaklučenia mieru, im výhodného socialistickú konferenciu v Štokholme. Väčšina nemeckých socialistov, ktorí už od počiatku vojny sú úplne v službách cisárskej vlády mal v tomto prípade byť nástrojom. (...), poviem len, že všetky predbežné porady socialistov mali len ten výsledok, že konferencia je na neurčitý čas, pravdepodobne na vždy odložená a že socialisti spojeneckých štátov sa presvedčili, že s Nemcami sa po dobrotky zhovárať nedá, že ich možno len biť.“*⁴² Ako napokon dodáva, aj tento nemecký pokus o separátny mier zlyhal. Úsilie socialistov o dojednanie mieru bez „anexií a kontribúcií“ tak bolo považované aj v okruhu politických predstaviteľov slovenských dobrovoľníkov v Rusku ako falošné, ba rovno zradné a plne podporované či rovno financované nemeckou vládou. Obraz socialistu ako nemeckého agenta tak na stránkach *Slovenských hlasov* dominoval a formoval postoje aj k ďalším udalostiam, ktoré sa v réžii socialistických strán, najmä najradikálnejšej z nich – strany boľševikov – v Rusku v ďalších mesiacoch odohrávali.

Sklamanie rusofilov

Ucelené zhodnotenie politickej situácie v Rusku sa objavuje vo vydaní *Slovenských hlasov* už v júli 1917 v článku *Dnešné Rusko*, ktorého autorom je opäť Vladimír Hurban. Čitateľov v ňom oboznamuje o prvom boľševickom pokuse o štátny prevrat v Petrohrade zo 4. a 5. júla 1917. Lenin, ktorý sa po krátkom úteku do Fínska vrátil späť, dokázal aj s pomocou masívnej boľševickej agitácie presvedčiť niekoľko vojenských jednotiek v meste, aby vystúpili nielen proti Dočasnej vláde, ale dokonca aj proti Petrohradskému soviету, ktorý podľa jeho slov ovládali „sociálni zradcovia“. Situáciu zachránilo niekoľko duchapritomných veliteľov a zopár lojálnych vojenských jednotiek, ktoré vzbúrencov odzbrojili. Ešte výraznejší efekt však prinieslo publikovanie informácií z vojenskej kontrarozvedky, ktoré odhaľovali Lenina ako nemeckého agenta⁴³, čo vyvolalo okamžitý odpor a rozhorčenie vojakov. Lenin musel znova utekať do Fínska a tentoraz sa tam zdržal dlhšie, až do novembra 1917.

I redakcia *Slovenských hlasov* bola dobre informovaná. Vladimír S. Hurban písal o „balamutení ľudu“ a o nemeckých agentoch, ktorí zaujali v socialistickej strane boľševikov vodcovské miesta. „*Heslami o mierumilovnosti nemeckých socialistov, heslami o okamžitom ukončení vojny, o rozdelení zeme, o zničení kapitálu búrili proti ľudovej ruskej vláde. ... Hlavných vodcov tohto zradného pohybu areštovali a budú súdení za zradu, lebo majú dôkazy že konali po príkazu nemeckého štábu.*“⁴⁴ Zaujímavé sú však aj autorove kritické slová. Ruský národ už nepostupuje ohromnými krokmi „na ceste k pokroku“, ako by sme sa dočítali v rezolučných prehláseniach po kyjevskom zjazde ešte na jar toho istého roku, ale vystupuje už ako „*temný ľud zbalamutený pod heslami,*

42 *Slovenské hlasy*. 4. (17.) september 1917, č. 11, s. 2.

43 Tieto informácie priniesli dôstojníci kontrarozvedky, predovšetkým podplukovník B. V. Nikitin (veliteľ kontrarozvedky). Pozri ZUBOV, *Rok 1917. Katastrofa: Přednášky o ruské revoluci*, s. 137.

44 *Slovenské hlasy*. 16. (29.) júl 1917, č. 7, s. 1.

ktoré nepochopil. On predstavil si, že keď je svoboda, že všetky životné, občianske pravidlá sú zbytočné. On nechápal, že občianska svoboda nakladá tiež mnohé povinnosti, bez ktorých štát nemôže existovať. Vodcovia ruského ľudu nemali na zreteli to, že ruský ľud není ešte dost' zrelý pre tie heslá, ktoré mu predkladali a ktoré on chápal len potiaľ, dokiaľ hovorili o zničení nejakého zákona. Tohoto okamžiku využil podlý Nemeč.“⁴⁵ Tieto slová Vladimíra Svetozára Hurbana, syna spisovateľa Svetozára Hurbana-Vajanského, sú o to zaujímavejšie, že v nich už zaznamenávame kritický postoj k politickým a spoločenským premenám v Rusku. Aj v ďalších vydaniach týždenníka sa objavuje prirovnanie Ruska k vriacemu kotlu⁴⁶, v ktorom je potrebné prevariť temnú masu ľudu, kým sa z neho nevykryštalizuje skutočná ľudová a demokratická vláda. Stretnúť sa tiež môžeme aj s prirovnaním Ruska ku korábu na rozbúrenom mori, ktorého kapitánom je Alexander Kerenský – od júla 1917 ministerský predseda a zároveň minister vojny – a ktorého cieľom je doviest' krajinu k ústavodarnému zhromaždeniu.⁴⁷

Otázka rusofilstva Čechov a Slovákov v Rusku je napokon tematizovaná aj samotným T. G. Masarykom ako predsedom Českoslovenkej národnej rady na schôdzi českých a slovenských krajanských spolkov Moskve začiatkom septembra 1917. Slovenské hlasy priniesli prepis jeho prejavu na „ľudovom zhromaždení“ vo vydaní z 28. augusta (10. septembra), v ktorom okrem iného zaznelo: „Česi a Slováci vždy boli rusofilovia, od čias nášho obrodzenia počnúc od Dobrovského až do našich čias. Ja dopúšťam, že nie príliš kritickí rusofilovia. ... V posledných časoch u nás vznikol kritickejší smer, ja som patrím k nemu.“⁴⁸ Dodáva ale, že kritika neznamená stratu pôvodného postoja a ochoty ďalej bojovať po boku Ruska. V nadväzujúcom článku *Odveta Slovákov*, ktorý bol prepisom prejavu Ivana Markoviča už bola jasne formulovaná výzva na vojnu do víťazného konca a odmietanie separátneho mieru. Za program ruskej revolúcie pritom označuje aj „sebaurčenie národov“⁴⁹.

Postoj legionárskej tlače, menovite *Slovenských hlasov* sa tak k udalostiam v Rusku počas roku 1917 značne menil. I samotné rusofilstvo, výrazné ešte na jar, prešlo k značnej kritike pomerov v Rusku i samotnej ruskej spoločnosti. Jednotlivé prejavy a články redaktorov tohto týždenníka sprevádzal obraz nemeckého agenta, ktorý oblieka robotnícke šaty, šíri v spoločnosti a medzi vojakmi rozkladnú propagandu s cieľom vynútiť si od Ruska separátny mier. Na konci leta a začiatkom jesene však ešte pretrvávala aj medzi legionármi nádej, že nová Ruská republika sa aspoň udrží pri živote jednak zoči-voči náporu vojsk Ústredných mocností a jednak i voči rozkladnej propagande. Ďalší vývoj im však nedal za pravdu.

45 *Ibidem*, s. 1.

46 *Slovenské hlasy*. 8. (21.) august 1917, č. 8, s. 3.

47 *Slovenské hlasy*. 14. (27.) august 1917, č. 9, s. 3.

48 *Slovenské hlasy*. 28. august (10. september) 1917, č. 10, s. 2.

49 *Ibidem*, s. 2.

Brest-litovská katastrofa a falošný internacionalizmus socialistov

Zaujímavým obdobím z pohľadu vydávania legionárskeho týždenníka Slovenské hlasy sa stal časový úsek medzi novembrom 1917 a marcom 1918, t. j. obdobie od boľševického nástupu k moci po Októbrovej revolúcii v Petrohrade 7. novembra 1918 až po podpísanie Brestlitovského mieru 3. marca 1918. Kým dovtedy vychádzalo periodikum v týždennej periodicite, medzi 6. novembrom 1917 a 16. marcom 1918, teda za 4 mesiace vyšlo len 5 vydaní (č. 18, 19, 20, 21 a 22). Redakcia *Slovenských hlasov* sa sťahovala najskôr do Moskvy a neskôr do Kyjeva. Súvisí to zrejme s dramatickým vývojom udalostí v Petrohrade po tom, čo boľševici na čele s V. I. Leninom prevzali nad mestom a následne i nad rozsiahlymi časťami krajiny kontrolu.

Pomerne dramaticky zaznamenáva udalosti počas boľševického prevratu v Petrohrade zo 7. novembra 1917 aj Janko Jesenský: „*Neviditeľná dosiaľ cholera sa ukázala v podobe Leninovej mongolskej lebky. Umrlčia lebka s kladivom a kosou, a nie hviezda. V týždeň trvajúcej streľbe zrútila sa najmohutnejšia slovanská krajina, Kerenskij-romantik, preoblečený do ženských šiat, ušiel.*

Nás v redakcii skoro tiež postrielali. Keď sme, zvedaví na krik a streľbu na ulici, priskočili k oblokom, otvorili ich a hľadeli von, čo sa robí, ktorýsi utekajúci boľševik s puškou v ruke pricielil do našich oblokov a kričal, aby sme obloky zatvorili, lebo že strelí. Myslel si, že azda my budeme strieľať na revolucionárov z oblokov. Ale my sme boli predsa bojovníci pera.“⁵⁰ Redaktori *Slovenských hlasov* sa vlastnou cestou, neraz veľmi dramatickou, sťahovali najskôr do Moskvy a neskôr do Kyjeva, kam prichádzali aj správy o postupnom rozklade ruskej armády i postupnom preberaní kontroly boľševikmi nad ďalšími mestami a oblasťami Ruska. S tým súviseli aj redakčné ťažkosti, preto k ucelenejšiemu zhodnoteniu celej situácie prišlo až neskôr.

20. februára sa v *Slovenských hlasoch* (vydaných v Kyjeve pod č. 21) objavuje otázka, ktorá je zároveň i titulom úvodného textu z pera Ivana Markoviča – *Kam pôjdeme?* Autor v ňom uvádza, že možnosť uzavretia separátneho mieru medzi novou boľševickou vládou a Ústrednými mocnosťami je prakticky na spadnutie a podrobne rozoberá čo by to znamenalo pre českých a slovenských zajatcov v Rusku.⁵¹ Podľa jeho slov tak zostávalo východiskom iba ďalej bojovať proti „Nemcom a Maďarom“. Posledné vydanie *Slovenských hlasov* (zhruba po mesiaci) zo 16. marca 1918 už rezignovane hlásilo „*Rusko dobojovalo. Nemecké komando vtislo terajšej ruskej vláde pero do ruky, aby podpísala ortiel tejto najmohutnejšej krajiny.*“⁵² A pokračuje v podrobnom vymenovaní všetkých ústupkov, ktoré nový boľševický režim musel pri rokovaní v Brest-Litovsku v marci

50 JESENSKÝ, *Cestou k slobode*, s. 153.

51 „*Ta by ich obliekli do nových šiat, dali by im do ruky zbraň, slovom prerobily by ich znovu na rakúsko-uhorských vojakov a poslaly by ich na západný front.*“ In *Slovenské hlasy*. 20. február 1918, č. 21, s. 1.

52 *Slovenské hlasy* 16. marca 1918, č. 22, s. 1.

1918 urobiť. Nové sovietske Rusko prišlo podpisom tejto mierovej dohody v porovnaní s predvojnovým cárskym Ruskom o 780-tisíc km² územia s 56 miliónmi obyvateľov. Pod faktickú nemeckú kontrolu sa dostalo Poľsko, Ukrajina i územie pobaltských štátov. Na tomto rozsiahlom území sa navyše nachádzal obrovský ekonomický potenciál (dodával napríklad 4/5 ruského železa a uhlia). Boľševici sa navyše zaviazali zaplatiť 6 miliárd zlatých ríšskych mariek vojnových reparácií a fakticky sa dostávali pod ekonomickú kontrolu Nemecka.⁵³ Nemecká ríša tak na čas získala obrovskú surovinovú a hospodársku základňu, často prirovnávanú k novému východnému impériu, ktorá jej umožnila ďalej viesť vojnu a dokonca pomýšľať na úplne víťazstvo. Ako uvádza nemecký historik Eberhard Jäckel, Brestlitovská mierová zmluva vyvolala v samotnom Nemecku novú vlnu optimizmu a veľká dôvera v konečné víťazstvo spôsobila, že široké spoločenské kruhy strácali kontakt s realitou.⁵⁴ Mier „bez anexií a kontribúcií“, t. j. heslo ktoré boľševikom v posledných mesiacoch získavalo podporu zástupov vojakov i radových obyvateľov sa ukázalo byť kompletne vyprázdnené a smiešne. Slovenské hlasy upozorňovali na škodlivosť boľševickej propagandy už od leta 1917 a s istým zadosťučinením to konštatovali napokon aj v poslednom prvoročníkovom vydaní: „*Tak hľa vyplazili jazyk Nemci všetkým krásnym heslám o mieri bez kontribúcií a anexií, o práve sebaurčenia národov o pokoji, ktorý by mal byť stálym.*“⁵⁵

Lenin však v tom čase hral o čas a potreboval upevniť svoju pozíciu na domácom bojisku proti odporcom nového boľševického režimu. Predstavu o socialistickej revolúcii, ktorá sa preválí ako lavína do strednej a západnej Európy, musel na čas odložiť a presvedčiť navyše o tom aj svojich spolustranníkov.⁵⁶ *Slovenské hlasy* však v marci 1918 vo svojom poslednom čísle prvého ročníka⁵⁷ konštatujú, že ešte nie je dobojované a posledné slovo budú mať západní spojenci. V tom čase sa však ešte len začínala písať prvá kapitola ruskej občianskej vojny, do ktorej výrazným spôsobom zasiahnu aj československí legionári. Tí sa už v lete roku 1918 stali významnou vojenskou silou v Rusku a napokon i postrachom pre násilný boľševický režim. Vo svojom druhom ročníku na to reagovali aj obnovené *Slovenské hlasy*. V jeho prvom čísle z 29. júla 1918 nájdeme v článku *S novým číslom*⁵⁸ aj konštatovanie, ktoré je zároveň zhodnotením predchádzajúceho vývoja v Rusku, ktorý sa už v lete roku 1918 musel javiť čitateľnejší: „*Ruskí fantasti a nemeckí agenti rozsypli ruský front. ... Zo zášti a neprajnosti národnej mnohí Nemci a Maďari nadeli rúcho internacionalistov – komunistov a miesto toho, aby boli sa sberali na svojich »buržujov«,*

53 ZUBOV (ed.), *Dějiny Ruska v 20. století*, s. 461-462.

54 Jäckel v tejto súvislosti uvádza ako príklad fakt, že Ríšsky snem si dokonca počas letných mesiacov, keď sa na západnom fronte viedli rozhodujúce boje, doprial prestávku. Pozri JÄCKEL, Eberhard. *Německé století*. Praha: Argo, 2004, s. 52 – 53. ISBN 80-7203-617-3

55 *Slovenské hlasy*. 16. marec 1918, č. 22 s. 1.

56 PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 165 - 174.

57 Aj v zbierkach SNK v Martine figuruje prvý ročník Slovenských hlasov s číslovaním 1-22. Vydanie z 18. marca 1918 pod č. 22 tak bolo posledným z prvého ročníka.

58 Keďže nie je uvedený autor textu a ide o prvé číslo II. ročníka, je vlastne dielom celej redakcie a úvodom do nového ročníka.

*obrátili zbrane proti nám, revolucionárom, za svobodu svojho i každého utlačeného národa, proti nám, ktorých štyri pätiny je samý robotník a roľník.*⁵⁹

Obraz falošného internacionalizmu tak nadobúda definitívnu podobu. Tento názor už skôr podporili aj udalosti z mája 1918, predovšetkým Čelabinský incident, ktorý postavil čs. legionárov do otvorenej konfrontácie s boľševickým režimom v Rusku. To už je ale ďalšia kapitola, ku ktorej aj *Slovenské hlasy* ponúkajú rovnako zaujímavý materiál na spracovanie.

„Germanobolševizmus“ alebo Ďaleko väčší problém?

Z postojov, ktoré na adresu boľševickej strany V. I. Lenina počas celého roka 1917, ale aj v nasledujúcich rokoch tlmočili *Slovenské hlasy* a spolu s nimi i veľká časť čs. odboja vyplývalo, že októbrový prevrat a udalosti, ktoré bezprostredne nasledovali (rozpad ruskej armády, podpísanie Brestlitovského mieru a chaos v Rusku) sa diali predovšetkým v réžii nemeckého generálneho štátu. Inými slovami, legionári videli za boľševikom predovšetkým „Nemca“ a takto hodnotili aj boľševickú revolučnú ideológiu. O „germanobolševizme“ sa v tejto súvislosti vyjadroval aj Milan Rastislav Štefánik.⁶⁰ Historik Michal Kšiňan upozorňuje, že Štefánik spočiatku veľmi ochotne podporoval boj proti boľševikom v Rusku a obával sa jeho šírenia aj do strednej Európy.⁶¹ Polemika z rokov 1918-1919 medzi najvyššími predstaviteľmi československého odboja (Masarykom, Benešom a Štefánikom) a spojencami o tom, či proti boľševikom zakročiť či nie a o tom, aká je v tomto zmysle úloha čs. légii, mala však ďaleko hlbší rámec, v mnohom prekračovala aktuálne vojensko-strategické otázky. Tento rámec prekročil predovšetkým T. G. Masaryk, ktorého názor odporoval dobovým predstavám (artikulovaným aj v *Slovenských hlasoch*) a boľševický režim nepovažoval len za nemeckú bábku.⁶² Naopak, otázku bolševizmu považoval za omnoho hlbší problém ruských dejín a ruskej spoločnosti. Masaryk už bol v tom čase autorom rozsiahlej trilógie *Rusko a Evropa*, v ktorej ešte pred prvou svetovou vojnou podrobne analyzoval dejiny, dovtedajší politický systém, kultúru a spoločenský vývoj Ruska a podrobil ich rozsiahlej kritike. Ruské reálie preto chápal do väčšej hĺbky než mnohí jeho spolupracovníci. V podobnom duchu sa nieslo aj jeho hodnotenie vojnových rokov 1914-1918, teda aj revolučných udalostí v Rusku v knihe *Světová revoluce*, keď konštatuje: „*Lenin byl logický následek ruské nelogičnosti. Plombované vozy německé při tom hrály úlohu velmi podřadnou. Lenin se zmocnil Ruska, jak se ho před ním zmocnili jiní samozvanci – samozvanectví je přece dlouhá kapitola ruské historie. (...) Nesprávná je výtka, že Lenin a jeho pokus není ruský; je, je docela ruský i systém sovětů je rozšířením primitivního ruského miru*

59 *Slovenské hlasy*. 29. júl 1918, č. 1, s. 1.

60 KŠIŇAN, Milan Rastislav Štefánik: *Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*, s. 179.

61 *Ibidem*, s. 193.

62 *Ibidem*, s. 179.

a artěle.“⁶³ Nové sovietske Rusko tak považoval len za v istom zmysle prevrátený starý cárismus. Alebo inak – Rusi sa síce dokázali zbaviť cára, ale nedokázali sa zbaviť cárizmu, ktorý bol hlboko zakorenený v myslení a postojoch ruského národa.⁶⁴ Aj z tohto dôvodu Masaryk odmietal intervenčnú politiku dohodových štátov, ktoré chceli pre tento účel využiť práve prítomnosť čs. légii a Ruskú revolúciu vnímal ako vnútornú krízu Ruska, do ktorej je lepšie nezasahovať. Tieto polemiky však v roku 1918 ani z ďaleka nevymizli, naopak otázky o tom ako sa postaviť zoči-voči boľševickému režimu a ako sa zorientovať v chaose občianskej vojny, navyše v úplne neznámej krajine naplňali aj v ďalších rokoch stránky legionárskej tlače. Tá je preto bohatým rezervoárom podnetov a možností ďalšieho bádania.

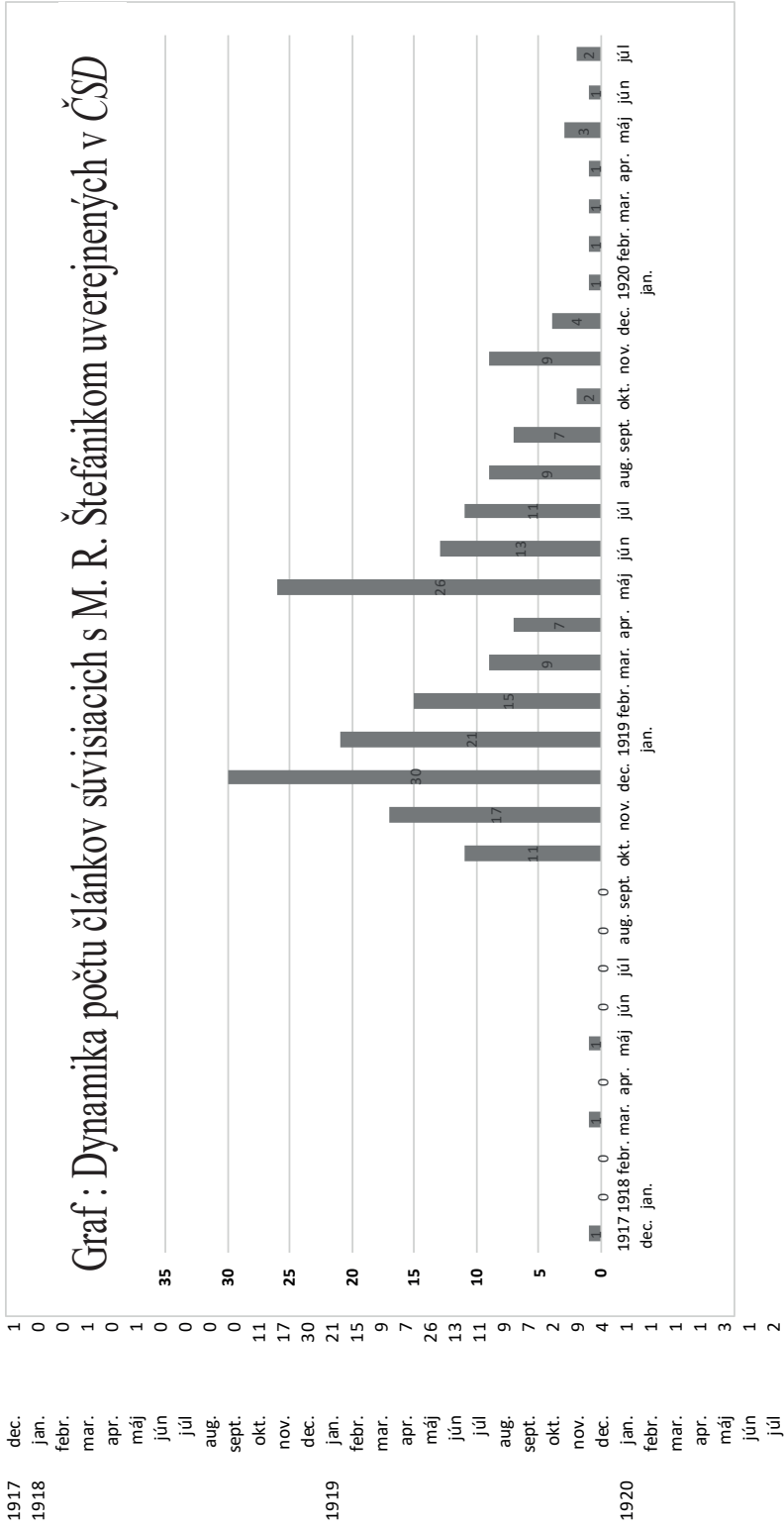
Mgr. Jaroslav VALENT

Absolvent politológie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity a v súčasnosti interný doktorand na Historickom ústave SAV, v.v.i. Zároveň pôsobí ako šéfredaktor časopisu *Historická revue*. Venuje sa dejinám strednej a východnej Európy v 20. storočí, vo svojom dizertačnom projekte sa zameriava na československo-poľské vzťahy krátko po prvej svetovej vojne.

---

63 MASARYK, *Světová revoluce: Za války a ve válce 1914 – 1918*, s. 144.

64 *Ibidem*, s. 143.

Ako Československý denník informoval o M. R. Štefánikovi

Susumu Nagayo

Úlohou tohto príspevku je zistiť, na základe štúdia *Československého denníka*¹ (ďalej len *ČSD*), publikovaného v rôznych častiach bývalého cárskeho Ruska počas občianskej vojny od konca roku 1917 do júla 1920, ako tieto noviny informovali o pôsobení Milana Rastislava Štefánika.

Hlavnými okruhmi záujmu autora tohto článku sú nasledujúce tri otázky:

- 1) Ako legionárske noviny informovali „naživo“, teda aktuálne o návšteve M. R. Štefánika u československého armádneho zboru na ruskom Ďalekom východe a Sibíri v období od novembra 1918 do januára 1919?
- 2) Traduje sa, že Štefánikova návšteva Sibíri prebiehala za zložitých a ťažkých podmienok a že jeho príkaz na zrušenie Odbočky Československej národnej rady [ďalej len OČSNR] narážal na veľký odpor zo strany legionárov. Ako o tom informuje *ČSD*?²

---

1 *Československý denník* je charakterizovaný ako orgán československých légií, je však redigovaný a publikovaný politickým vedením (hlavne skupinou českých intelektuálov), ktoré je relatívne nezávislé od vojenského vedenia zboru. Používaný jazyk je väčšinou čeština, niekedy slovenčina a niektoré články (najmä v prvých číslach) sú písané i v ruštine. Predpokladanou cieľovou skupinou čitateľov boli hlavne českí a slovenskí legionári pôsobiaci v Rusku, na Sibíri a na ruskom Ďalekom východe. Maximálny počet legionárov sa odhaduje na 70 000 osôb a náklad *ČSD* činí v čase vrcholu jeho vydávania asi 7 000-8 000 exemplárov. Všetky čísla *ČSD* je dnes možné čítať v Digitálnej študovni Ministerstva obrany ČR:

Československý denník | Digitální studovna Ministerstva obrany ČR | Kramerius - Digital Library (digitalniknihovna.cz)

2 „Socialistickí členovia Odbočky sa zdráhali napísať abdikáciu. Odvolávali sa na to, že boli zvolení vojenským revolučným zjazdom a že len nový snem ich môže pozbaviť mandátov a zlikvidovať Odbočku.“, „Tak sa Milan Rastislav Štefánik stal mnohým legionárom na Sibíri, ako Jesenský vykreslil vo svojich pamätiach *Na ceste k slobode*, „nesympatickým, nedemokratickým, buržoáznym, západným generálom starého systému“. JURÍČEK, Ján. *Milan Rastislav Štefánik, vedec, politik, diplomat, letec, generál, minister, človek*. 4. vydanie, Bratislava 2006, s. 246-247.

3) Po Štefánikovej smrti 4. mája 1919 dochádza v československej spoločnosti (obzvlášť v jej slovenskej časti) k jeho glorifikácii, k vyzdvihnutiu na piedestál „národného hrdinu“. Ako sa v ČSD odráža tento proces glorifikácie?

Podľa autorovho výskumu uverejňuje ČSD celkovo 204 článkov, týkajúcich sa Štefánika [pozri priložený graf k tomuto príspevku]. Graf ukazuje počet článkov, publikovaných v novinách v priebehu jednotlivých mesiacov. Ako z neho môžeme vidieť, počet súvisiacich článkov sa prudko zvýšil od októbra 1918, keď Štefánik pricestoval do Japonska a maxima dosiahol počas jeho pobytu na ruskom Ďalekom východe a Sibíri (november 1918 až január 1919). Po jeho odchode zo Sibíri sa počet článkov raz znížil, opäť sa však zvýšil v máji 1919, keď bola hlásená jeho smrť. Potom sa stávajú články súvisiace so Štefánikom zriedkavejšie.

I. Cesta na Sibír (október - december 1918)

M. R. Štefánik, podpredseda Československej národnej rady [ďalej len ČSNR], organizácie hnutia za československú nezávislosť v zahraničí, nastúpil 19. augusta 1918 cestu cez Spojené štáty a Japonsko na Sibír ako člen francúzskej vojenskej misie, vedenej generálom Mauriceom Janinom. Pôvodnou úlohou misie bolo viesť československé légie [ďalej len légie], ktoré obsadili Transsibírsku magistrálu, a rekonštruovať východný front proti Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. Drastické zmeny v medzinárodnej paradigme v októbri a v novembri rovnakého roku [deklarácia československej nezávislosti v Prahe 28. októbra, koniec Prvej svetovej vojny 11. novembra atď.] si však vynútili korekciu úloh misie.

Po októbri a novembri 1918, keď sa Štefánik zdržiaval v Japonsku, ČSD o ňom začal informovať častejšie. Ako ukazuje graf, síce sa Štefánikovo meno vyskytovalo v novinách už pred touto dobou, bol však uvádzaný len ako podpredseda ČSNR a jeho myšlienky a osobnosť sa v článkoch neodrážajú.

Prvú konkrétnu zmienku o Štefánikovom pôsobení v ČSD nachádzame v krátkom spravodajskom článku pod hlavičkou „Generál Štefánik v Japonsku“ (19. ríjna 1918, č. 207; údaje citovania z ČSD, číslo je poradové, ďalej taktiež), ktorý informuje: „Dle zprávy z Vladivostoku, člen Československé Národní Rady Generál Štefánik přijel již do Tokia“. Pravdepodobne od tejto doby si väčšina legionárov začína uvedomovať existenciu M. R. Štefánika.

Pobyt M. R. Štefánika v Japonsku trval od 12. októbra do 13. novembra 1918³. Vo vzťahu k československým légiam na Sibíri vyšla v tomto období najdôležitejšia správa pod hlavičkou „Pozdrav gen. Štefánika“, adresovaný OČSNR (5. listopadu, č. 221). Je to odpoveď na telegram, ktorý odoslala Štefánikovi OČSNR 24. októbra. Štefánikov pozdrav je datovaný „Tokio, 1. listopadu“:

3 O Štefánikovom pobyte v Japonsku pozri články: NAGAYO Susumu. Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (jeseň 1918). In: *Historický časopis*, Bratislava, 1993, č. 2, s. 161–170; Tenže: Záhada Štefánikových fotografií v Japonsku. In: *Historická revue*, Bratislava, č. 8, 2001, s. 28 – 29; Tenže: Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (október – november 1918). In: *Historický časopis*, Bratislava, 2008, č. 1, s.137–145. ▶

„Můj příjezd do Ruska byl zadržen jednak bezodkladnou prací pro naše zájmy, jednak nemocí, která mne poutá ještě k lůžku. Je mi již lépe. Brzy budu již mezi Vámi. Myslím, že není třeba, abych Vás ujistil svou vroucí oddaností, ale prosím Vás, drazí bratři, abyste přes obtížnou situaci zachovali v armádě duch pevného a odhodlaného vlastenectví, které nyní více než kdykoli dříve je nutné k dosažení našich svatých ideálů. Myslím, že Vám mohu přislíbiti řešení některých otázek, které Vás tíží, a všeobecné zlepšení. Zůstaneme věrni svým ideálům a budeme hrdi na svá strádání“⁴. Tento telegram bol prvým prípadom, keď bol v ČSD uverejnený Štefánikov „živý hlas“.

V tomto období konca Prvej svetovej vojny sa medzinárodné paradigmy okolo hnutia za československú nezávislosť začali rýchlo meniť. V Paríži 14. októbra 1918 vyhlásila ČSNR vznik dočasnej vlády a M. R. Štefánik bol vymenovaný za ministra národnej obrany⁴ (T. G. Masaryk bol predsedom vlády a ministrom financií a E. Beneš ministrom zahraničných vecí). 18. októbra bola vyhlásená v mene dočasnej vlády nezávislosť československého národa (Washingtonská deklarácia) a 28. októbra v Prahe vyhlásil miestny národný výbor vznik samostatného československého štátu. K 1. novembru však táto správa ešte nebola doručená do Štefánikových rúk.

Japonské noviny *Tokio Asahi Shimbun* informovali o tomto vyhlásení nezávislosti podľa Reuterovej správy z Kodane 2. novembra, ale ČSD, ktorý získal túto informáciu cez Vladivostok, ju uverejnil až 5. novembra (č. 221) [ČSD sa vydával v tomto období v meste Jekaterinburg, na východe Uralského pohoria].

Šikovná rétorika v závere Štefánikovho pozdravu „Zůstaneme věrni svým ideálům a budeme hrdi na svá strádání“ bola hneď citovaná politickým i vojenským vedením zboru vo výzve legionárom pod hlavičkou „Československému vojsku na Rusi!“ (7. listopadu, č. 223). V tejto výzve sa regulárnym vojacom oznamuje, že légie naďalej zostávajú v Rusku, a zároveň sú žiadaní o posilnenie disciplíny.

M. R. Štefánik dorazil do Vladivostoku ráno 16. novembra 1918 a opustil toto mesto 18. rovnakého mesiaca. Ďalej cestoval Čínsko-východnou železnicou na západ a 20. novembra dorazil do Charbina. Počas svojho pobytu v Charbine Štefánik poslal hlavnému veliteľovi zboru, generálmajorovi Janovi Syrovému, nasledovný telegram:

„Tobě je již asi známo, ale přece Ti musím úředně sdělit, že svobodná Praha vzala otěže vlády ve svoje ruce a já přijíždím jako plnomocný ministr vojenství. ... / Prosím, abys Ty

---

Nasledujúcich päť článkov publikovaných v ČSD popisuje Štefánikovu pôsobnosť v Japonsku: „Úmrtí br. Knitla v Japonsku“ (26. října, č. 213); „ČSTA v Tokiu“ (29. října, č. 215); „Naši v Japonsku“ (8. listopadu, č. 224) - „Práce gen. Štefánika v Japonsku se setkala s plným zdarem. Úřední kruhy japonské se k nám chovali s neobyčejnými sympatiemi“; „Japonský tisk o nás“ (10. listopadu, č. 226); „Naši v Japonsku“ (15. listopadu, č. 230) - „Styky, které zde byly navázány s vedoucími státníky japonskými, generály, politiky, učenci a možno říci s celou japonskou veřejností, jsou velmi srdečné a přátelské a zaručují úplné pochopení Japonska a součinnost jeho pro naše snahy nynější a budoucí. Gen. Štefánik a gen. Janin byli srdečně přijati japonským panovníkem“. Všetky články zdôrazňujú „úspešnosť“ Štefánikovej činnosti v Japonsku.

4 Ako ministerské tituly M. R. Štefánika sa v ČSD používajú „ministr války“, „ministr vojenství“ a „ministr národní obrany“, čiže nejednotné. Citujeme ich podľa pôvodného textu. Sám Štefánik nakoniec v Úředních zprávách (26. ledna 1919, č. 289) nariadil, aby bol úradne používaný titul „ministr vojenství“ a nie „ministr války“ alebo „ministr národní obrany“.

*i armáda měli ve mne důvěru, jakož i já přicházím k vám s úplnou důvěrou a láskou. Považuji za svou povinnost vyjádřiti jménem prvé československé vlády našemu vojsku dík za jeho chrabré činy v Rusku pod Tvým a Tvých druhů vedením. Tolik chrabrosti a sebeobětování musí přinéstí národu zaslouženou odplatu. Československá vláda počítá na Tvoje služby”.*⁵

Tento telegram bol publikovaný v úvodníku pod hlavičkou „Rozkaz československému vojsku“ (24. listopadu, č. 238). Toto je druhý Štefánikov telegram, adresovaný legionárom a uverejnený v ČSD.

Z Charbina Štefánik odišiel v ranných hodinách 22. novembra, do Čity dorazil 25. toho mesiaca a opustil ju popoludní toho istého dňa. 27. novembra došiel do Irkutsku, 28. novembra z neho vyrazil ďalej, 30. prešiel cez Krasnojarsk, 2. decembra cez Novonikolajevsk [teraz Novosibirsk] a 3. decembra dorazil do Omska. Nasledujúci deň, teda 4., opustil Omsk a 5. decembra dorazil do Čelabinska. Celý priebeh jeho cesty je uvedený v ČSD.

Štefánikov súhrnný životopis bol publikovaný v ČSD v čase, keď bol na ceste k sibírskeľ legionárom. Dlhý esejistický článok Josefa Dýmu „Dr. Milan Štefánik“ (3. prosince, č. 245) ho predstavuje ako „vynikajúceho astronóma, odvážneho letca a oddaného aktivistu hnutia za československú samostatnosť“. Napriek určitému zjednodušeniu v detailoch, J. Dýma šikovne zhrňuje celé Štefánikovo pôsobenie až do tej doby. Tieto vzletné vety končia nasledujúcimi slovami:

„Skutečná hrdinnost a bezmezná oddanost myšlence vzbuzují úctu i k docela neznámému člověku, vždyť jeho jméno jest ozářeno zvláštním kouzlem velkých činů. O generálu Štefánikovi možno říci, že jeho osobnost působí neodolatelně. On nemá nepřátel a svým nejvyšším a rozvážným vystupováním dovede si získati každého. Jest z těch vzácných lidí, kteří si podmaňují kouzlem své silné osobnosti, což jsme nejlépe poznali v létě 1916 v Kyjevě. Jest konečně člověkem mathematické přesnosti, přísné logiky a pevné vůle, kteréžto vzácné vlastnosti si osvojil dlouholetnou exaktní vědeckou činností. Proniknut zákony věčné harmonie a věčné pravdy, které každodenně učil se znáti na hvězdnaté obloze, prorážel neproniknutelné stěny diplomatických kanceláři silou holé pravdy a neodolatelnou přesvědčivostí svého příkladu. V těžké chvíli opět přichází k nám do Ruska, provázen pevnou důvěrou naší vlády a národa doma, že podaří se mu se zdarem vyřešiti velký úkol: dovésti naše vojsko z Ruska jako pevný, nerozborný, ucelený voj do naší vlasti“. Tieto vzletné vety naznačujú začiatok glorifikácie Štefánikovej osobnosti.

„Vojenský minister“, generál Štefánik pricestoval do Čelabinska 5. decembra. Na hlavnej stanici ho privítali čestné oddiely, československý, poľský, juhoslovenský a ruský a uctili si ho slávnostným pochodom. Uvítacieho ceremoniálu sa zúčastnili generáli československého vojska, J. Sirový, S. Čeček a R. Gajda, celý štáb ruského západného frontu v čele s M. K. Diterichsom, generál M. B. Chanzin a štáb tretieho uralského korpusu, správca Vojenského odboru OČSNR, podplukovník Rudolf Medek, rovnako členovia

5 Tento telegram má dátum „Charbin, 18. novembra“, dňom jeho príchodu do Charbina je však 20. november. Súdiac podľa textu je možné predpokladať, že ho napísal vo Vladivostoku, ale odoslať ho nechal z Charbina.

OČSNR, dr. Viktor Svoboda a Josef Polák, zástupcovia poľského vojska, rumunský výbor, anglická, francúzska, japonská, čínska a talianska misia a srbský štáb. (Tento opis sa zakladá na údajoch z článku „Cesta ministra vojenství gen. Štefánika“ (7. prosince, č. 249).

Ten istý J. Dýma na začiatku rovnakého čísla, v úvodníku „Generál Štefánik mezi námi“ podrobne rozoberá význam jeho návštevy:

„Československé vojsko v Rusku setkává se poprvé tváří v tvář s vojenským ministrem naší republiky, té republiky, která byla zbudována ze značné míry velkými obětmi, přinášeny dobrovolně po několik roků našimi vojáky. Generál Štefánik přijíždí jako plnomocník naší vlády ve vlasti a přináší nám pozdrav a rozkazy milovaného presidenta Masaryka. ... To znamená, že o našem poměru k ministru Štefánikovi rozhoduje především jeho zodpovědnost před naší vládou a národem doma, to jest, že žádný orgán naší dosavadní politické organizace, ať jsou to zastupitelstva jednotlivých částí, Odbočka Národní Rady, nebo sněm, nemůže vázati generála Štefánika ve chvíli jeho konečného rozhodování jako svrchované parlamentní těleso. ... Generál Štefánik dobyl si již dávno naší úcty jako slavný hrdina, který proléval krev za svobodu našeho národa. Velikou diplomatickou prací, kterou za těžkých politických poměrů vykonal pro zdar velkého díla osvobození československého národa, získal si naší plné důvěry. Za tuto velkou obětavost a vykonanou práci má naši lásku, zvláště však ho máme rádi za to, že nešetřil svého zdraví podnikl obtížnou pouť kolem světa, aby s námi zde sdílel náš osud a přispěl nám v těžkém postavení. Víťame ho v našem středu upřímným, bratrským „Na zdar!“

Argumentujúc Štefánikovou osobnou autoritou, J. Dýma vysvetľuje silou logiky a rétoriky, že Štefánik má ako minister novoutvorenej československej vlády plnú moc, a že légie sa preto musia podriaďiť jeho rozhodnutiam.

II. Pobyt u legionárov (december 1918 – január 1919)

M. R. Štefánik dorazil 8. decembra do Jekaterinburgu, kde vtedy sídlila OČSNR [Ako bolo už spomenuté, aj ČSD bol v tomto období redigovaný, tlačný a vydávaný tu]. Po jeho príjazde na stanicu sa aj tu uskutočnila veľká uvítacia ceremónia.

Na tejto ceremónii bola prečítaná výzva „Vojáci Československé republiky!“ (17. prosince, č. 257), ktorá sa začína nasledujúcimi vzletnými slovami:

„Přicházím k Vám jako bratr, který stál u kolébky našeho vojska a chce až do posledního okamžiku sdíleti jeho osud. / Přicházím k Vám jako člen československé vlády, vůlí osvobozeného národa jmenovaný ministrem národní obrany. Československá vláda chce takto vstoupiti v bezprostřední styk s tou částí národní armády, které čest a spojenecká solidarnost ukládá ještě dále pracovati polem. / ... / Navštívím naše chrabré vojsko, od pluku k pluku, vyslechnu Vaše přání a vysvětlím úkoly, které na nás zde ještě čekají. / Až tyto úkoly budou vykonány, vydáme se spolu na cestu do svobodné vlasti. / Bratři! / Doba návratu záviseti bude především od jednoty a ducha našich vojsk i od stupně důvěry, s jakou přilnete ke své první národní vládě. / Vzhůru hlavy! / Vaše strádání, bratři moji, blíží se ke konci. / Veliké byly útrapy našeho vojska, ale sláva jeho bude ještě větší,

dovršíme-li důstojně svoje dílo, dílo nezištného Slovana a poctivého spojení”.

Výzva má formu, ako keby sa M. R. Štefánik prihovárал priamo k legionárom, v skutočnosti ju však hlavný veliteľ zboru, J. Syrový, „prečítal v mene ministra, ktorému lekár zakázal hovoriť“ (Juríček, J.: *op. cit.*, s. 244) .

Nasledujúceho dňa, čiže 9. decembra, sa Štefánik zúčastnil na schôdzi OČSNR s vysvetlením, že úloha OČSNR ako orgánu revolučného hnutia sa skončila zriadením československej vlády doma. Od 10. do 14. decembra prevádzal Štefánik prieskum situácie na neďalekom protibolševickom fronte. Keď sa 14. decembra vrátil do Jekaterinburgu, znova sa zúčastnil schôdze OČSNR a toho istého dňa vydal príkaz na zrušenie Odbočky. To je najdôležitejší politický akt, ktorý Štefánik vykonal počas svojho pobytu na Sibíri.

Toto dôležité rozhodnutie je uverejnené ako článok „Odbočce československé Národní Rady v Rusku“ (17. prosince, č. 257) spolu s vyššie citovanou výzvou „Vojáci československé republiky“ z 8. decembra:

„Chrabrost spojeneckých vojsk, síla, organisace, víra v pravdu a poctivé úsilí národa doma i za hranicemi umožnily nám dosažení cíle: Jsme svobodní, Československá republika je prohlášena a uznána. / Tento radostný vývoj událostí přirozeně mění naši dosavadní organizaci: Poslání Národní Rady a jejich Odboček je skončeno. Její funkce přecházejí na orgány československé vlády, nedávno zvolené Národním Shromážděním za účasti všech politických stran a stavů. Ona již řídí veškeré politické a vojenské záležitosti naší republiky, jejímuž sněmu v Praze je zodpovědna. / Jsem podle stanov předsedou Odbočky a činím toto prohlášení s prosbou, aby všemi, koho se týká, vzato bylo na vědomí. / ... / Československá vláda prozkoumá poměry a smýšlení ve vojsku, aby mohla účelně přispůsobiti nebo zaměnití různé orgány, vytvořené Odbočkou. Jako plnomocník naší vlády pro Rusko bude neochvějně dbáti toho, aby základní principy demokratické spravedlnosti, které nám daly život, nikterak nebyly uraženy. / Národní Rada a její Odbočky přestávají, ale nikoli práce: vedle starých ještě nedokončených úkolů, vyvstává řada velmi důležitých, naléhavých úkolů nových. / Neloučím se tudíž s Vámi, přátelé. ...”

Na titulnej stránke toho istého čísla ČSD sa nachádza aj „Prohlášení členů OČSNR“: „Považujice utvořením československé vlády ve vlasti funkci Odbočky za skončenou, vzdáváme se jejich členství. Plně důvěřujeme naší vládě a jejímu plnomocníku M. R. Štefáníku; budeme mu všemi silami pomáhat v jeho činnosti směřující k vítězství principů demokratické spravedlivosti“. Tento dokument spoločne podpisuje 14 hlavných členov OČSNR vrátane jej podpredsedu, Bohdana Pavlů.

Pokiaľ súdime podľa obsahu strán ČSD, nadobúdame dojem, akoby členovia OČSNR počúvali Štefánikovu likvidačnú smernicu „poslušne“. Jeden z jej členov, slovenský spisovateľ Janko Jesenský, však neskôr napísal vo svojom diele *Cestou k slobode*, že on sám síce na Štefánikovu žiadosť podal demisiu, medzi stúpenkami socialistického myslenia však vyvolala táto smernica veľký odpor. Jesenský zaznamenal ako epizódu zo zákulisia nasledujúcie dialógy:

„Ale nešlo všetko hladko. Socialistické krídlo členov Odbočky: David, Janík, Král,

Kysela, Polák prízvukovali, že sú volení vojenským revolučným sjazdom a len nový snem ich môže pozbaviť mandátov a likvidovať Odbočku. / – Nemá smyslu, – duplikoval Štefánik. – Jedna vláda. Jeden snem. / – Praha je d'aleko, – tvrdili socialisti. – Tunajšie pomery sú rozhárané. Nebude môcť chytró zasahovať ani snem, ani vláda. Tu je potrebný orgán, ktorý by spravoval veci hneď a zaraz. / – Na to som ja [Štefánik] tu, plnomocník vlády, minister vojny. / – To bude diktatúra. / – Je to príkaz prezidentov. / ... / Vol'ky-nevol'ky i socialisti podpísali svoje „abdikačné“ listiny, ale hlavami neprestávali krútiť na znak nesúhlasu. Štefánik sa im stal nesympatickým, nedemokratickým, buržoáznym, západným generálom starého systému, ktorý vše udiera na svoju šabl'u“.⁶

Historiografia za socialistického režimu, odvolávajúc sa na tieto záznamy, zdôrazňovala aspekt „odporu a antipatie voči Štefánikovi zo strany vojakov“.

15. decembra sa potom M. R. Štefánik vydal z Jekaterinburgu na východ, 16. prešiel cez Ťumeň, 17. cez Išim. 18. decembra dorazil do Omska, kde pobudol asi 10 dní. Z Omska vyrazil 27. decembra opäť na západ a 28. prešiel cez Išim, 29. cez Kamyšlov a v ten istý deň sa vrátil do Jekaterinburgu. O priebehu jeho cesty informoval ČSD.

III. Cesta zo Sibíri (január-marec 1919)

*„Štefánik bol mimoriadne unavený a už sa nadobro vzdal nádeje, že našich vojakov bude možné priviesť na front. Konečne si všimol radu generála Janina, ktorý sa obával, že pobyt na Sibíri sa stane jeho priateľovi osudným; začal uvažovať o svojom návrate do Európy“ (Juríček, J.: *op. cit.*, s. 250-251). 13. januára 1919 sa definitívne dohodol s M. Janinom, že legionárov stiahnu z uralského frontu.*

16. januára o jednej hodine v noci Štefánik opustil Omsk a odobral sa späť na východ po transsibírskej magistrále. Aj tento jeho skorý odchod zo Sibíri je kontroverzný. Ako dokazujú citované príhovory: „chce až do posledného okamžiku sdíleť jeho osud“ (8. decembra), „vydáme se spolu na cestu do svobodné vlasti“ (tamtiež), „Neloučím se tudyž s Vámi, přátelé“ (14. decembra), Štefánik mal pôvodne v pláne, zostať pri legionároch a vrátiť sa domov spolu s nimi. Tento jeho sľub nakoniec nebol dodržaný, pokiaľ však súdime podľa správ ČSD, v tomto ohľade sme nenašli jasné kritické zmienky⁷. Aj po Štefánikovom odchode zo Sibíri boli v ČSD publikované články o ňom a o jeho cestách.

So zverejnením oficiálneho oznámenia Štefánika na rozlúčku meškal ČSD asi mesiac. Úvodný článok „Pozdrav generála Štefánika českoslov.[enskému] vojsku na Rusi“ (13. února 1919, č. 304) má formu Štefánikovej depeše zaslanej politickému zástupcovi B. Pavlů a generálovi J. Syrovému a znie takto:

6 JESENSKÝ, Janko. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914-1918*. 2-é vydanie, Turčiansky Sv. Martin 1936, s. 241-242. Pozri tiež KRATOCHVÍL, Jaroslav: *Cesta revoluce*. 2-é vydání, Praha 1928, s. 233-235.

7 Tieto kritické zmienky nachádzame napríklad v knihe Kratochvíla, J.: *op. cit.*, ss. 245-246. - „Tento náhlý odjezd Štefánikův, jenž neklidné, nervosní a neinformované československé armádě na frontě zdál se útekem z tonoucího korábu, musil vzkřísiti ve vzpomínkách všecky velké, určité sliby z provolání i z besed s delegacemi vojska“.

„Vyříd'te vojsku, že splniv své poslání, odeberám se do Evropy, avšak odjížděje, neopouštím naše vojsko. Jedu tam, kde mi třeba zasvětit své síly blahu národa. ... / Řekněte jim [legionářům], ať jsou věrni sobě, své dobré minulosti, ať zůstanou věrni pravdě, kterou doposud neohroženě hájili a ať za žádných okolností nezapomínají, že jen tak, jen cestou cti dojdou do svobodné, šťastné, drahé naší vlasti”.

O priebehu Štefánikovej spiatocnej cesty do Európy informuje ČSD takto: 17. januára: Novonikolajevsk → 2. februára: odchod zo Šanghaja francúzskou loďou → 5. februára: príchod do Hongkongu → 7. marca: prejazd cez Port Said [severný koniec Suezského prieplavu v Egypte].

Na stránkach ČSD sú v tomto období publikované tri „príkazy“, súvisiace s reorganizáciou zboru, a to pred a po návrate M. R. Štefánika:

1) Jekaterinburg, 8. januára 1919, č. 456, „nařízení ministra národní obrany“ (11. ledna, č. 276) – „Jako plnomocník vlády československé republiky pro Rusko a jako ministr národní obrany zřizují pro vykonávání úkolů, spadajících do mé pravomoci: I. politický oddíl, II. vojenská správa, III. finanční správa, IV. vojenský inspektorát, V. vrchní kontrola”.

2) „Dekret ministra vojenství Generála M. R. Štefánika“ (15. února, č. 306) – datovaný ako „Omsk, 15. ledna 1919“. V prípade neprítomnosti vojenského ministra M. R. Štefánika plní generál M. Janin úlohu vrchného veliteľa československého vojska v Rusku.

3) „Novonikolajevsk, 17. ledna 1919, Čís. 598. / Nařízení. / V nepřítomnosti plnomocníka československé vlády a ministra války, generála M. R. Štefánika, zásadní otázky, týkající se československého vojska na Rusi, dočasně řeší „zvláštní sbor”. / Členy zvláštního sboru jsou: / I) plnomocník československé vlády pro Rusko jako předseda. / II) velitel československého vojska na Rusi jako náměstek předsedy (...), / III) náčelník vojenské správy, / IV) náčelník vrchní kontroly. / Zvláštní sbor pro Rusko jest zodpověden československé vládě. Plnomocník vlády v krajním případě a za vědomí možno-li největšího počtu členů jest oprávněn učiniti jakékoli rozhodnutí v rámci instrukcí a příkazů, má však o tom neprodleně zpraviti vládu” (26. února, č. 315).

Medzi správami, súvisiacimi so Štefánikovou spiatocnou cestou, by sme mali venovať špeciálnu pozornosť dvom článkom. Jedným je dlhá reportáž „Dopis z Japonska“ (23. března, č. 336) datovaná „V Tokiu, 7. února 1919“ od vojenského atašé v Tokiu, Stanislava Kovářa. S. Kovář reprodukoval prejav svojho šéfa, Václava Němca (československého diplomatického zástupcu v Tokiu), ktorý bol koncom januára 1919 pozvaný Štefánikom do Šanghaja a mal s ním rozhovor.

„Pobyl jsem [Němec] v Šanghaji čtyři dni, z nich první dva s gen. Štefánikem. A tyto dva dny představují mi živě veškerou přítomnou naši situaci v celé její kráse i bolesti. Napsat všechno, o čem jsem s ním [so Štefánikom] mluvil a co jsem při tom prožil, znamenalo by vylíčit i celé utrpení našeho národa za vojny i v nynějších dnech, i vylíčit celé ohromné dílo a martyrium Štefánikovo ... / Všechno to, co Štefánik trpí fysicky, je jen slabým odstínem té bolesti duševní, které mu připravily poslední tři měsíce. ... Bolelo ho, že viděl své bratry vojáky na Sibíři opuštěné v pekelném chaosu ruských krajností, bolelo jej, že viděl je trpět a snášet vojenské útrapy ... Bolelo jej, že viděl naše dobré hochy

strádati touhou spatřiti rodnou zem, krví a prací jejich vykoupenou ze staleté poroby. / V sobotu 1. února Štefánik odjížděl. Přijel ze Sibíře zničený, skoro umírající, celou tu dobu neopouštěl lože a světnici a v sobotu v poslední hodině před odjezdem vstal s fakírskou přímo vůlí a s neúprosným odhodláním: „Má úloha je ohromně vážná, musím dojetí“; vypravil se na loď. A když se s námi generál Štefánik loučil a vřele a vroucně nás líbal za celou armádu, byli jsme i my strženi touto mocnou jeho vůlí a uvěřili jsme, že musí dojetí a že dojede do Paříže i do Prahy“.

Táto veta bola napísaná a uverejnená pred Štefánikovou smrťou, zdôrazňovala však jeho „duševné utrpenie“, „fyzickú únavu“ a „pevnú vôľu“ a niesla silný náboj glorifikácie. Štefánik je tu zobrazený na spôsob náboženského martýra.

Druhý pozoruhodný článok je prekladom dlhého rozhovoru so Štefánikom, uverejneného v miestnych francúzskych novinách „*Courrier d’Haiphong*“ zo 7. februára 1919, keď sa cestou do Európy zastavil v Haiphongu (vtedy francúzska Indočina). Tento preklad bol uverejnený v ČSD krátko po jeho smrti ako „Interview s generálom Štefánikom“ (18. května č. 382). V rozhovore s francúzskym reportérom sa Štefánik prezentuje ako ironická osobnosť, tu predovšetkým zdôraznil „nebezpečenstvo bolševizmu“:

*„Bolševism není ani politickou soustavou, ani náboženstvím, nýbrž bezprostředním ukojením nemravných a rozpoutaných pudů, je to popírání sociálního řádu, bez něhož lidstvo nemůže se brát cestou pokroku ani slušně žít. ... Bolševism je náказа, před níž třeba chránit svět. Jsem přesvědčen, že jej porazíme, musíme se však vítězství domáhat pevně, upřímně, s nezlomenou vírou. Jsme všichni trochu bolševiky, jsme všichni za bolševism více nebo méně zodpovědni. ...“*⁸

Na koniec článku bola pridaná veta reportéra novin „*Courrier d’Haiphong*“, že „při loučení gen. Štefánik prohlásil, že se za dva roky do Indočiny vrátí, aby tam provedl některé speciální hvězdářské výzkumy ...“. Redaktor ČSD k tomuto rozhovoru poznamenal, že to sú „poslední prozatím nám známá slova zesnulého ministra a proto nám zvláště drahá“.

M. R. Štefánik sa vrátil do Paríža 15. marca. Úvodný článok „Generál Štefánik v Paříži“ (27. března, č. 339) oznámil: „*Francouzské missi v Irkutsku došla 25. března zpráva, že ministr vojenství Československé republiky generál M. R. Štefánik dojel šťastně do Paříže a měl v pátek 21. března rozmluvu s předsedou mírové konference, francouzským premiérem [Georges B.] Clemenceau a s maršálkem [Ferdinandem] Fochem, předsedou nejvyšší válečné rady spojenecké*“. Aj v úvodnom článku „Československému vojsku! Telegram generála Štefánika z Paříže“ (30. března, č. 342) je uverejnený nasledujúci Štefánikov telegram z 20. marca, odoslaný B. Pavlů: „*Přibyl jsem do Paříže, kde vykládám sibiřskou otázku. Domnívám se, že jsem našel pochopení pro tragické postavení našeho vojska. Moje myšlenky jsou u Vás, řekněte to vojsku. Brzy Vám pošlu podrobnější zprávy. ...*“

8 Rovnaký protibolševický diškurz možno nájsť v úvodnom článku „*Řeč ministra vojenství československé republiky, generála Štefánika*“ (14. února 1919, č. 305).

IV. Úmrtie (máj 1919)

Po návrate do Paríža sa Štefánik ako člen československej delegácie zúčastnil na mierovej konferencii vo Versailles. Potom 20. apríla odcestoval do Talianska, aby vykonal prehliadku Domobrany, ktorá sa tam formovala. 4. mája skoro ráno nasadol do dvojplôšníka Caproni spolu s talianskym pilotom a ďalšími dvomi dôstojníkmi v Campo Formido v severnom Taliansku a zamierali do Bratislavy, na Slovensko. Okolo 11:30, v blízkosti plánovaného miesta pristátia vo Vajnorochoch, však lietadlo havarovalo, pričom všetci štyria zahynuli.⁹

Je samozrejmé, že pri prenose informácií došlo k „časovému rozdielu“ [redakcia ČSD sa koncom marca 1919 presťahovala z Jekaterinburgu do Irkutska]. O Štefánikovej smrti 4. mája prvýkrát informoval ČSD smútočným článkom s čiernym rámčekom v hornej polovici titulnej strany 9. mája „*Ministr vojenství generál dr. Milán [sic] Štefánik mrtev*“ (9. května, č. 374). - Podľa bezdrôtovej správy zachytenej francúzskou bezdrôtovou stanicou v Omsku francúzsky maršálek F. Foch, ktorý dostal správu o Štefánikovej smrti, poslal československému premiérovi dr. Karlovi Kramářovi sústrastný list. Záver tohto článku je zakončený vetou: „*Odešel veliký hrdina a veliký mučelník, odešel světec!*“, oznamujúcou začiatok skutočného procesu glorifikovania.

Nasledujúci deň ČSD uverejnil úvodný článok pod hlavičkou „Věčná pamět!“ (10. května, č. 375), ktorý obsadil celú titulnú stranu s čiernym rámčekom. V tomto článku sú dva nekrológy: „Milan Štefánik mrtev“ od R. Medka a „Dobry pastyř“ od Antonína Pavla. V Pavlovom nekrológu nachádzame mnohoznačné prirovnanie, že „Jako Litva dala Polsku Mickiewicze, jako Ukrajina dala Rusku Gogola, tak naše národnostní periférie, Slovensko, dalo nám ve skvělé řadě svých velikých synů Milana Štefánika“. V úradnom vestníku toho istého čísla bol uverejnený „Rozkaz československé posádce města Irkutska“ z 9. mája, ktorý nariadil celej posádke vojenský smútok: „*Návštěva i pořádání divadel, koncertů, kinematografických představení a pod. zábav je v době smutku nepřipustna. U důstojníků jest nošení černé 10 cm široké pásky na pravém rameni povinné*“.

Nasledujúceho dňa, 11. mája, ČSD uviedol v úvodnom článku meno Milan Štefánik v čiernom rámčeku s prejavmi sústrasti. Sú to telegram M. Janina adresovaný B. Pavlů a zoznam kondolujúcich návštevníkov u zástupcu československej vlády v Irkutsku, dr. Josefa Blahoža: francúzsky konzul, správca Irkutskej gubernie, starosta mesta Irkutska, náčelník francúzskej vojenskej misie, deputácia tunajšieho československého spolku s predsedom, dánsky vice-konzul, náčelník Zabajkalskej železnice, náčelník japonskej vojenskej misie, plnomocník československého tylového intendanta, československý veliteľ stanice, deputácia poľských organizácií v Irkutsku (11. května, č. 376).

Konkrétne okolnosti Štefánikovej smrti boli zatiaľ neznáme. M. Janin 11. mája z Omska oznámil, že „generál Štefánik zabit pádem z aeroplánu“ a vojenské rádio zo 6. mája

9 O príčine havárie Štefánikovho lietadla diskutujú dodnes. Existujú rôzne teórie: „teória nehody“, „teória zostrelenia“, „teória samovraždy“ atď. Ako je uvedené v citovanom texte, ČSD o tejto udalosti informuje ako o nehode lietadla.

oznamuje, že „generál Štefánik upadl z výše 400 metrů při letu okolo Prešpurka [dnes Bratislava] s 2 italskými důstojníky“ (obe správy z 14. května, č. 378).

16. mája od 14:00 sa v irkutskom mestskom divadle konalo veľké smútočné zhromaždenie. Podľa úvodného článku „Smuteční slavnost po ministru generálu dru Milanu Rostislavu [sic] Štefánikovi“ (18. května, č. 382) boli na ceremónii prítomné delegácie jednotlivých častí československých vojsk, hlavní členovia zboru, politického vedenia a Zvláštneho zboru, spojeneckí diplomati, vrátane japonského vice-konzula menom Kaname WAKASUGI (neskoršieho vyslanca v USA), a predstavitelia ruských oficiálnych kruhov. Zaznel Chopinov pohrebný pochod, B. Pavlů a R. Medek prečítali svoje dlhé nekrológy a v mene Slovákov predniesol „krásny, procítěný projev“ spisovateľ J. Gregor-Tajovský. Ceremónia bola ukončená štátnou hymnou „Kde domov můj“.

O okolnostiach havárie prvý raz informoval úvodný článok „Zpráva o tragické smrti“ (20. května, č. 383) nasledovne: „Plukovník Hurban sděluje z Washingtonu, že generál Štefánik vzletěl v neděli 4. května z Padui v Itálii do Bratislavi. Když přiletěl nad Bratislav [sic], letadlo z neznámé příčiny se sřítilo. Generál Štefánik a oba italští letci nalezeni zabiti“.

Ďalšie podrobnosti o páde lietadla 4. mája boli uvedené v úvodnom článku po slovensky „O tragickej smrti gen. Štefánika“ (9. července, č. 425): „Aparát sa sniesol až na výšku asi 15 metrov od zeme, letci ale vzniesli sa znovu do výšky, pretože zpozнали, že pod nimi je príliš klzká pôda, nesúce k pristátíu, čo sa im zdalo [sic: stalo?] osudným. Aeroplán vystúpil do výšky 280-300 metrov, kde narazil na prudký veterný prúd, ktorý ho srazil priamo k zemi, kde úplne shorel ...“

Asi dva týždne potom, čo bola 9. mája hlásená Štefánikova smrť, boli na titulnej stránke takmer každý deň publikované smútočné články o ňom. V ČSD sa nevyskytuje žiadny iný príklad, že by bola jedna téma tak intenzívne a nepretržite uvádzaná na titulnej strane. Zrejme to svedčí o tom, nakoľko šokujúca bola pre legionárov správa o Štefánikovej smrti a zároveň tiež o fakte, že redakcia ČSD pokladala za dôležité, aby o jeho smrti informovala. Vďaka tejto udalosti sa M. R. Štefánik stal „nesporným národným hrdinom“ aj medzi bežnými legionármi.

Súbežne s tým ČSD uverejňuje tri spomienkové články, ktoré podnecujú proces glorifikácie Štefánikovej osobnosti:

1) Spomienka R. Medka „V Čelabinsku“, pripomínajúca Štefánikovu návštevu v Čelabinsku v decembri 1918 (16. května, č. 380) :

„A když ministr Štefánik přijel, když vystoupil z vagónu a jeho oči při zvucích naší hymny lehce ztemněly, když se pozdravil poněkud tichým, ale vroucím hlasem s našimi vojáky, když zřejmě dojat se zastavil před prvním praporem našeho vojska i políbil jej, tu jsme pochopili, že žádná forma, žádná hodnost, žádné i to nejvyšší vyznamenání nedovede proměnit tuto velikou, skromnou, mučnickou duši, obětovanou svému lidu. Tak stal zde, uprostřed všech možných hodnostíářů, uprostřed šumu, hudby, „defílírky“, kinematografů a žurnalistů, malý, útlý člověk s dívčí něhou ve zracích, s jinošským úsměvem na rtech, ale neobyčejně soustředěným výrazem celé tváře a kouzlem celé osobnosti bezprostřední, laskavé a pronikavé, člověk, odsouzený na smrt proto, že nevýslovně miloval svůj národ,

že pro svůj národ obětoval život. Jakýsi těžký smutek a srdce i hrdlo svírající dojem vanul z této osobnosti: cítil jsi, že jsi na blízku velikého, tragického hrdiny a mučeníka”.

2) „Vzpomínky“ M. Janina (22. května, č. 385), v ktorých autor popisuje svoje zážitky v spoločnosti Štefánika: prvé stretnutie s ním v lete 1916 v Mogiljeve (vtedy sa tam nachádzal generálny štáb ruskej armády); ťažkosti Štefánikových rokovaní za formovanie československých légií pri vtedajšom stave ruskej spoločnosti (najmä problémy s ministerstvom zahraničných vecí); úspešné rokovanie u vedúceho generálneho štábu ruskej armády, generála M. B. Alexejeva, v auguste 1916 (Štefánik Janinovi prezradil, „že zná špatně rusky a opravdu jsem [Janin] pozoroval, že sotva načal mluvit rusky, že po dvou větách jeho ruština postupně se změnila v češtinu”); Janinova prvá návšteva sídla ČSNR v ulici Bonaparte v Paríži začiatkom decembra 1917, keď ho Štefánik požiadal, aby prijal úrad hlavného veliteľa československej armády.¹⁰

3) Spomienka dr. Rudolfa Rašeho „U generála Štefánika“ (6. června, č. 398), pripomínajúca stretnutie so Štefánikom v Čefabinsku v decembri 1918:

„Dojem jeho řeči byl neobyčejný. Ta směs jasně, čistě vědecké mysli, s hlubokým citem, ta absolutní jistota, že neříká ani slova, které by hluboce necítil, že v jeho řeči není ani sledu fráze, a při tom železná vůle, přemoci slabost tělesnou, která mu sotva dovoľovala domluvit, vše to působilo přímo nadpřirozeným dojmem. / Vyšli jsme od něho jako omámeni... / Ke konci řeči slabost přemáhala generála víc a víc. Lehce se potácel. Ale silou vůle, kterou by nikdo nehledal v tom dětském skoro těle, a pasem, který se zdá, že se může objat rukou, přemohl mdlobu a dokončil. Podal všem ruku a při tom se tak podíval člověku do očí, jak se dívala maminka, žena a dcerka – a vše to bylo v tom pohledu. / Je mi jen jednoho líto; že nemohl každý, ale každý z našich bratrů aspoň jednou se mu podívat do jeho očí a slyšet jeho tichou řeč. Byla by to pro každého zasloužená odměna za mnohá strádání a to odměna nemalá. Po létech by mohl říci: Potkal jsem se jednou s velkým člověkem“.

Druhá vlna rastu počtu správ, vyvolaná Štefánikovou smrťou, pokračovala až do konca mája, potom sa stávajú články o ňom zriedkavejšie. Ich obsah sa posúva k odvodeným témam. Napríklad: „Při slovenském ministerstě v Bratislavě založeno bylo dočasně Štefánikovo museum“ [nemáme informáciu, že by tam potom otvorili riadne múzeum]; „Pan Seton Watson ... navštívil dne 20. května místo u Vejnar [Vajnor], kde se sřitil s aeroplánu ministr Štefánik. V průvodu p. Watsona nalézal se architekt Dušan Jurkovič, který si na místě načrtl plán pro pomník gen. Štefánikovi ...“ [Jurkovičom koncipovaný pomník v tvare pyramídy stojí na mieste nešťastia dodnes] (oba 29. července, č. 442); „Vojenská japonská misse v Praze“ (31. srpna, č. 471) - major TAKEDU [TAKEDA?] oznámil, že „japonská misse vojenská smluvena byla mezi japonským ministrem války

10 M. Janin ďalej uverejnil v ČSD svoje rozhovory dvakrát („Beseda s generálem Janinem [s Antonínom Pavlom]” (23. prosince 1919, č. 566) a „Beseda s generálem Janinem [s Josefom Kuderom]” (24. února 1920, č. 615), v ktorých sa zmienil medzi inými aj o Štefánikovi. Po návrate domov Janin publikoval v Československu svoje obširne spomienky *Moje účast na československém boji za svobodu* (Praha, n. d.) a zopár iných brožúr o Štefánikovi. O tom podrobnejšie pozri KOVÁČ, Dušan. *Štefánik a Janin. Příbeh přátel'stva*. Bratislava : Dilema, 2001.

[Giiči TANAKA] a zesnulým generálem Štefánikem, kterého osobně znal a ctil, a jehož předčasné smrti velice lituje“¹¹; „Hvězdárna Štefánikova v Praze“ – „V Praze bude zřízena observatoř, která ponese jméno dra Milana Rostislava Štefánika, čímž památka národního hrdiny bude uctěna na věčné časy“ [Nerealizovala sa?] (31. srpna, č. 471); „Fond Milána Rostislava Štefánika pro sirotky a příslušníky rodin po slovenských legionářích a slovenských bojovnících vůbec byl založen k uctění památky slavného generála a bojovníka našeho ...“ (13. září, č. 482); Myšlienka zriadiť observatórium na Štíte Legionářů [teraz Gerlachovský štít] s názvom M. R. Štefánika [Nerealizovala sa?] (11. listopadu, č. 530).

V rovnakom čísle v rubrike úradných správ bola publikovaná „Výzva“, datovaná ako „Irkutsk, 9. listopadu 1919“, pod menom náčelníka Informačno-osvetového odboru Ministerstva Války, Josefa Kudelu. On hovorí, že „se záštitou ministerstva školství a národní osvěty chystá se vydání obsažného díla o generálu M. R. Štefánikovi. ... K tomu cíli je třeba, nejprve sebrati látku o životě Štefánikově, než se vytratí z mysli na sta různých příhod, postřehů a vzpomínek, z nichž bude obraz Štefánikův vytvořen“. J. Kudela sa obracia na každého, „kdo přišel se zesnulým do styku neb kdo byl s ním znám, aby přispěl do tohoto díla vzpomínkou, vypsáním toho neb onoho období jeho činnosti nebo práce či třeba jen jednotlivými záznamy podrobností povahopisných“. Aj keď sa realizácia toho plánu časovo výrazne oneskorila, dvojzväzkový pamätný zborník „Štefánik“ vydaný v roku 1938 je pravdepodobne výsledkom tohoto projektu.¹²

Namiesto záverov

Na základe vyššie uvedeného výskumu a úvah by sme urobili niekoľko predbežných záverov.

Informovanie ČSD o M. R. Štefánikovi úzko súvisí s jeho pobytom u légií na ruskom Ďalekom východe a na Sibíri. Počet článkov narástol s jeho príchodom do Japonska a vyvrcholil v decembri 1918 počas jeho pobytu u legionárov. Po jeho odchode zo Sibíri mierne klesal, opäť sa však zvýšil v súvislosti s jeho smrťou v máji 1919. Potom sa informovanie o ňom stáva sporadickým.

Proces glorifikovania Štefánikovej osobnosti v ČSD sa začal už počas jeho života, tragická smrť v máji 1919 však tento proces urýchlila a urobila definitívnym. V článkoch

11 Tento článok, ktorý informuje o návšteve japonskej vojenskej misie v máji 1919 u ministra národnej obrany V. Klofáča v Prahe, poskytuje vzácny dôkaz pri skúmaní vzťahu medzi Štefánikovým pobytom v Japonsku a japonskou sibírskou expedíciou. O tejto misii však zatiaľ nie je nič známe.

K Štefánikovej smrti vyjadrili sústrasť aj japonskí vojenský hodnostári a japonský diplomat, pôsobiaci na Sibíri. 16. mája 1919 sa v Irkutsku vice-konzul Kaname WAKASUGI a deputácia japonskej vojenskej misie zúčastnili na smútočnom zhromaždení (18. května, č. 382), 20. mája vo Vladivostoku kondolovali generál Kikuzo OTANI, generál Mitsue YUHI a veliteľ námornej divízie kontraadmirál KAWAHARA (22. května, č. 385). V Omsku vyjadrili sústrasť admirál Kotaro TANAKA so štábom a plukovník Hikosuke FUKUDA (4. června, č. 396). Skúmanie toho, či sa v ich memoároch nenachádzajú nejaké zmienky o M. R. Štefánikovi, bude našou ďalšou úlohou.

12 *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy, Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky*, Praha/Bratislava 1938.

týkajúcich sa Štefánika, publikovaných v *ČSD*, ho glorifikovali pisatelia (všetci Česi okrem Francúza M. Janina), ktorí mali s ním nejaký osobný kontakt. Pomocou šikovnej rétoriky ho vykresľujú ako „veľkého a tragického hrdinu“ a „mučedníka“. Máme dojem, že ide skôr o spontánne vyjadrenie úprimných dojmov, než o plánovanú propagandu s politickým zámerom.

ČSD neglorifikoval len M. R. Štefánika. Podobný tón glorifikácie zaznieva aj v textoch o predsedovi ČSNR, T. G. Masarykovi, ktorý bol v novembri 1918 zvolený za prvého prezidenta Československého štátu. V prípade Masaryka však išlo o jeho uznanie ako mysliteľa, o jeho charizmu teoretika, ktorý uverejňuje v *ČSD* mnohé politicko-historické úvahy, demonštrujúce „legitimitu štátnej nezávislosti československého národa“. U Štefánika, ako to jednoznačne dokladajú články, citované v tomto príspevku, je naproti tomu zdôrazňovaná, zobrazovaná jeho osobnostná charizma. Mimochodom „zbožňovanie“ osobnosti v *ČSD* je obmedzené len na Masaryka a Štefánika. Uverejnené sú v ňom aj životopisy ostatných členov ČSNR (ako boli napríklad E. Beneš, B. Pavlů atď.), v tých však tóny glorifikovania nenachádzame.

Články v *ČSD* o M. R. Štefánikovi, o ktorých pojednávame v tomto príspevku, sú viac-menej „oficiálneho charakteru“. V daných novinách sa nájde málo „kritických“ diškurzov o Štefánikovi. V tomto zmysle treba povedať, že *ČSD* poskytuje materiály z „vládnej“ strany pri skúmaní Štefánikových aktivít v tomto období. Našou ďalšou úlohou teda bude, aby sme zhromaždili rôznorodé materiály, aj „opozičné“ voči nemu, a porovnávajúc informácie z oboch hľadísk, načrtli celkový obraz pôsobenia M. R. Štefánika na Sibíri.

Prof. Susumu NAGAYO

Do marca 2019 pôsobil ako profesor Fakulty politických vied a ekonomiky Univerzity Waseda v Tokiu. Aktuálne emeritný profesor spomenutej univerzity. Plynule komunikuje po slovensky. Výskumne sa venuje osobnosti M. R. Štefánika a česko-slovenským légiám. K tomu publikoval na Slovensku rad štúdií: Pobyť M. R. Štefánika v Japonsku. *Historický časopis*, Bratislava, 1993, č. 2, s. 161 – 170; Záhada Štefánikových fotografií v Japonsku. *Historická revue. Časopis o dejinách spoločnosti*, Bratislava, č. 8, 2001, s. 28 – 29; Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (október – november 1918). *Historický časopis*, Bratislava, 2008, č. 1, s. 137 – 145.

Spoločenský rozmer Štefánikových nielen vedeckých úspechov *

Michal Kšíňan

Pri písaní tohto článku vychádzam z toho, že Štefánik mal obrovské množstvo známostí a priateľstiev. Na ich analýzu sa vhodne hodí koncept sociálneho kapitálu, ktorý francúzsky sociológ Pierre Bourdieu definoval ako „*súhrn aktuálnych alebo potenciálnych zdrojov, ktoré sú naviazané na využitie trvácnej siete vzťahov viac či menej inštitucionalizovaných a navzájom sa poznajúcich a uznávajúcích*“.¹ Existencia takejto siete kontaktov a väzieb však nie je prirodzenou ani spoločenskou danosťou vytvorenou raz a navždy akýmsi sociálnym aktom, ale výsledkom systematickej práce. Štefánik musel konať v snahe vytvárať a udržiavať trvácne a užitočné väzby, z ktorých možno naďalej profitovať, a postupne sa mu to dobre darilo. Inak povedané, sieť väzieb je výsledkom stratégií sociálnych investícií, vedome alebo nevedome orientovaných na vytváranie a reprodukovanie kratšie alebo dlhšie trvajúcich spoločenských vzťahov. Štefánik si počínal veľmi efektívne pri využívaní svojho sociálneho kapitálu v snahe zaistiť si podporu kľúčových osobností pre svoju činnosť. „*Rozsah sociálneho kapitálu, ktorým disponuje daný aktér, závisí od rozsahu siete vzťahov, ktoré dokáže efektívne využiť, a od množstva kapitálu (ekonomického, kultúrneho alebo symbolického), ktorým disponujú členovia tejto siete.*“²

Na nasledujúcich stránkach vysvetlím, ako sa mladému Štefánikovi, ktorý sa prist'ahoval do Francúzska bez dobrej znalosti tamojšej reči a so slabým finančným zabezpečením, podarilo o niekoľko rokov vybudovať nákladné observatórium na Tahiti. Určite nemožno

---

* Tento článok je upravenou verziou časti knihy KŠIŇAN, Michal. *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava: Slovart, 2021. Tento článok vyšiel s podporou grantov VEGA č. 2/0087/20, Výstupenia zo svetových vojen a APVV-17-0399 Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte.

1 BOURDIEU, Pierre. Le capital social. In *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1980, roč. 6, č. 1 (31), s. 2.

2 BOURDIEU, ref. 2.

pri tom opomenúť jeho vedecké úspechy, ale tie ako také len sotva môžu úplne objasniť Štefánikov vzostup.

Pod ochranou Janssena

Kontakty a siete známostí hrali vo vedeckom živote veľmi dôležitú úlohu a predvojnoví vedci vo Francúzsku mali silne štruktúrované spoločenské vzťahy, možno ešte viac ako literáti. Christophe Prochasson a Anne Rasmussenová pripomínajú, že v tom čase boli na úspešnú kariéru mladých vedcov potrebné pozvania na spoločné stolovanie s etablovanými učencami a časté navštevovanie týchto kruhov, čo zvyšovalo prestíž práce v laboratóriu. „*Manželstvom sa väzby iba prehlbovali. Jedna z najpozoruhodnejších bola sieť matematikov, ktorá vznikla na základe početných manželských zväzkov medzi blízkymi rodinami Josepha Bertranda, Charla Hermita, Paula Appella, Émila Borela, Émila Picarda a Émila Duclauxa. Aj sieť Boutroux – Poincaré mala vo vedeckej komunite veľké slovo.*“³ V Štefánikovom prípade je zaujímavá druhá spomenutá sieť s filozofom Émilom Boutrouxom a jeho manželkou Alice Poincaréovou, sestrou matematika, teoretického fyzika a filozofa matematiky Henriho Poincarého.

Prvou vedeckou autoritou, s ktorou sa Štefánik zoznámil v Paríži, kde chcel pôvodne ostať iba dva roky, bol známy astronóm Camille Flammarion. Prístup k nemu mu uľahčil odporúčací list od profesora Václava Zengera, ktorý mu ho napísal pre viacerých vedcov vrátane Flammariona. Tento astronóm prijal Štefánika v Juvisy-sur-Orge a ponúkol mu prácu pod podmienkou, že sa naučí dobre po francúzsky a napíše vedeckú prácu, ktorou by sa „akreditoval“.⁴

Flammarion sa veľmi dobre poznal s iným astronómom a astrofyzikom Julom Janssenom, riaditeľom observatória v Meudone. Flammarion predstavil Štefánika Janssenovi, ktorý sa mu stal akoby druhým otcom. Počas prvého stretnutia sa rozprávali trištvrte hodiny a o dva dni neskôr ho Janssen prijal vo svojom súkromnom byte a ponúkol mu prácu pod svojím vedením. Štefánik si získal Janssenovu priazeň vďaka malému zlepšeniu jedného prístroja i vďaka tomu, že viacerí slovanskí astronómovia, ako Rusi Alexej Ganskij, Gavril Tichov či Srb Georg Sanojević, ktorých si Janssen veľmi vážil, už v Meudone pracovali.⁵ Zo širšieho hľadiska boli Slovania vnímaní vo Francúzsku ako vhodní spojenci proti silnejúcemu Nemecku. Janssen sa v mladom Štefánikovi asi aj tak trochu videl, keďže obaja boli na začiatku svojej kariéry veľmi chudobní, no mimoriadne ambiciózni. Ponúkol mu byt v observatóriu, kam sa Janssenov chránenec presťahoval.

3 PROCHASSON, Christophe – RASMUSSEN, Anne. *Au mon de la patrie. Les intellectuels et la Première Guerre mondiale (1910-1919)*. Paris: La Découverte, 1996, s. 97 – 98.

4 KUZMÍKOVÁ, Miriam. *Začiatky Štefánikovho pôsobenia vo Francúzsku a jeho kontakty s domovom*. In ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: Vojenský historický ústav v spolupráci s HÚ SAV a SNA, 2010, s. 90.

5 LAUNAY, Françoise. *Un globe-trotter de la physique céleste. L'astronome Jules Janssen*. Paris: l'Observatoire de Paris; Vuibert, 2008, s. 236, 249.

V liste Ludmile Vrchlickej Štefánik neskrýval radosť: „*I začínam novú epochu môjho života nezlomnou energiou, poctivými úmysly a pevnou nádejou, že nesklamem tých, ktorí so sympatiou a s dôverou sprevádzajú ma na mojej dráhe.*“⁶ Štefánikovo angažovanie sa v observatóriu v Meudone, však nebolo stabilnou prácou a nezabezpečilo mu pravidelný príjem.

Janssen bol jedným z najlepších astronómov svojej doby a autorom mnohých vedeckých objavov. Štefánik bol teda veľmi nadšený, že mohol spolupracovať s takou významnou vedeckou kapacitou: „*Väčšie št'aste ma nemôhlo potkať: Dostal som sa k zakladateľovi astrofyziky, k mužovi rovnocennému veľikánom: Tycho, Kepler, Newton...*“⁷

Jeho vedecká kariéra začala naberať na obrátkach: 7. júna 1905 ho Astronomická spoločnosť Francúzska na návrh Wilfrida de Fonviella a Flammariona prijala za člena, koncom septembra 1905 sa zúčastnil na kongrese Medzinárodnej únie pre spoluprácu vo výskume Slnka v Oxforde,⁸ v roku 1906 sa stal riadnym členom Belgickej kráľovskej astronomickej spoločnosti, v roku 1910 britskej Kráľovskej astronomickej spoločnosti a nemeckej Astronomickej spoločnosti.⁹

Štefánik v snahe začleniť sa do vedeckých kruhov uskutočnil viacero finančne náročných expedícií. V júni 1905 počas jedného z jeho šiestich výstupov na Mont Blanc, kde sa nachádzalo Janssenovo observatórium, zabránilo zlé počasie vykonávať astronomické pozorovania Štefánikovi a jeho kolegovi Gastonovi Millochauovi. Na vrchole zistili, že zabudli viacero debien s jedlom pravdepodobne v Chamonix, a poslali po ne niekoľkých horských vodcov. Tým však veľmi silné búrky zabránili v návrate na vrchol a zároveň uväznili astronómov s pomocníkmi v observatóriu. Po osemnástich dňoch zostúpili do Chamonix, kde ich už pokladali za mŕtvych. V tom čase to bol najdlhší pobyt na vrchole Mont Blancu v histórii.¹⁰

Ďalšou takouto expedíciou bolo pozorovanie úplného zatmenia Slnka v Španielsku v roku 1905, na ktorú ho pozval Janssen.¹¹ Ten v ročenke Bureau des longitudes (*Annuaire du Bureau des longitudes*) ocenil Štefánikov prínos pri pozorovaní.¹² Astronómov, ktorí sa zúčastnili na tejto výprave, vrátane Štefánika prijal španielsky kráľ Alfonz XIII.

6 Literárni archiv Památníku národního písemnictví, Praha (ďalej LA PNP), f. Vrchlický Jaroslav, Meudon, 2. 5. 1905, list M. R. Štefánika L. Vrchlickej.

7 LA PNP, f. Vrchlický Jaroslav, Meudon, 2. 5. 1905, list M. R. Štefánika L. Vrchlickej. Štefánik často hovoril s úctou o veľikánoch vedy, ktorých kariéra bola spojená s Prahou, ako Tycho Brahe alebo Johannes Kepler.

8 *Transactions of the International Union for Co-operation in solar research*, zv. 1, 1906.

9 Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej SNA), of. M. R. Štefánik, šk. 1, inv. č. 19, Paris, 12. 10. 1905, list Société astronomique de France M. R. Štefánikovi; inv. č. 29.

10 ŠTEFÁNIK, Milan. *Pôl mesiaca na vrchu Mont Blancu*. In BAREŠ, Arnošt (ed.). *Štefánikův memoriál*. Praha: Památník odboje, 1929, s. 308 – 312.

11 ŠETELÍKOVÁ, Lola. *È morto... Paměti lásky Štefánikovy*. Královské Vinohrady: Ludvík Bradáč, 1920, s. 67, 70, 71.

12 JANSSEN, Jules. Notice sur l'observation de l'éclipse totale de Soleil du 30 août 1905. In *Annuaire du Bureau des longitudes*, 1906, s. 7.

Janssenova podpora bola síce veľmi prínosná, ale mala jednu zásadnú chybu – vek astrofyzika, narodeného v roku 1824. Štefánikova pozícia bola o to nestabilnejšia, že v observatóriu v Meudone pracoval iný uznávaný vedec Henri Deslandres, ktorý chcel za každú cenu vymeniť starnúceho Janssena na mieste riaditeľa hvezdárne. Deslandres podnikol v tomto smere početné kroky a opakovane loboval u poslancov, senátorov a politikov vo svoj prospech. Plánoval zreorganizovať vedeckú prácu v observatóriu, omladiť vedecký tím a zvýšiť tak medzinárodnú prestíž francúzskej vedy najmä voči nemeckej a americkej konkurencii.¹³ Ako pripomína Christophe Prochasson, „*národná otázka bola ukrytá v každej intelektuálnej debate v každej oblasti poznania*“.¹⁴ Deslandres podčiarkoval aj potrebu zlepšenia osobných vzťahov na pracovisku, ktorých vtedajší stav zle vplýval na vedeckú prácu.

Nakoniec sa vďaka intervencii senátora a absolventa prestížnej École polytechnique Louisa Boudenoota stal Deslandres, ktorý takisto vyštudoval túto školu, zástupcom riaditeľa pre administratívu a účtovníctvo,¹⁵ no v skutočnosti vykonával funkciu riaditeľa. Janssen dostal z úcty k jeho celoživotnému dielu čestný titul emeritného riaditeľa. Deslandres teda mohol spustiť program reorganizácie a rozširovania observatória, ako mal v úmysle. Keď bol Štefánik na misii na Mont Blancu v auguste 1906, dal Deslandres násilím otvoriť dvere Štefánikovho bytu a nast'ahoval doň rodinu, ktorá so správou observatória nemala nič spoločné.¹⁶

Štefánik vedomý si blízkeho konca svojho pôsobenia v observatóriu v Meudone si ešte pýtal od Deslandra vysvetlenia týkajúce sa vyst'ahovania z bytu a svojej ďalšej úlohy vo hvezdárni, ale nový riaditeľ sa už rozhodol a ponúkal mu iba podradné funkcie a neprijateľné podmienky. Pred jedným z odchodov do Chamonix vyzval Štefánik Deslandra na súboj za istú neslušnosť z jeho strany, čo určite nezlepšilo ich vzťahy. Tento súboj sa nikdy neuskutočnil.¹⁷

Napriek všetkému bola Janssenova podpora stále efektívna. Vďaka nej vyslalo Bureau des longitudes (Úrad pre zemepisné dĺžky) Štefánika koncom roka 1906 do Turkestanu pozorovať úplné zatmenie Slnka.¹⁸ Všetci členovia expedícií (popri pulkovskej expedícii, ku ktorej sa pripojil Štefánik, ho išla pozorovať aj hamburská) dostali od ruskej vlády ako darček spiatocnú cestu zadarmo.¹⁹ Po problémoch v Meudone sa Štefánik pokúsil nájsť trvalé pracovné miesto v Pulkovskom observatóriu pri Petrohrade, kde počítal s podporou Ganského, s ktorým absolvoval pozorovanie na vrchole Mont Blancu,

13 RAJCHL, Rostislav. *Štefánikova parížská léta*. Praha: Evropský literární klub, 1937, s. 41.

14 PROCHASSON, Christophe. *Les années électriques 1880-1910*. Paris: La Découverte, 1991, s. 176.

15 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 12, inv. č. 361, Meudon, 2. 8. 1906, list H. Janssenovej M. R. Štefánikovi.

16 LAUNAY, ref. 5, s. 254 – 255.

17 RAJCHL, ref. 13, s. 56 – 58.

18 Bibliothèque du Bureau des longitudes, Paríž (ďalej BBL), zápisnica zo zasadnutia z 10. 10. 1906. Pozri aj SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1044.

19 SERAPIONOVA, Jelena Pavlovna. Dokumenty ruských archívov o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. In ČAPLOVIČ – FERENČUHOVÁ – STANOVÁ, ref. 4, s. 169.

ale tvrdé odmietnutie zo strany ruských astronómov ho veľmi nahnevalo.²⁰ Napriek všetkej snahe a vynaloženým prostriedkom zlé počasie znemožnilo pozorovať úplné zatmenie Slnka, čo však Štefánikovi nezabránilo, aby sa v oficiálnej správe poďakoval svojim ochrancom, obzvlášť Gastonovi Darbouxovi, predsedovi Bureau des longitudes, Janssenovi a Guillaumovi Bigourdanovi.²¹

Štefánikove cesty neboli iba čisto vedeckými expedíciami, často mali aj iné dimenzie. Snažil sa počas nich spoznať miestne zvyky a obyvateľov alebo navštíviť významné osobnosti daného regiónu. Vďaka sprostredkovaniu osobného lekára Leva Nikolajeviča Tolstého, Slováka Dušana Makovického navštívil 1. februára 1907 tohto vynikajúceho a celosvetovo uznávaného spisovateľa v Jasnej Poľane. Štefánik mal v tom čase vyklíbené rameno, čo mu znemožnilo písať, a tak sa o tejto udalosti dozvedáme z pohľadnice jeho ruského kolegu Ganského, adresovanej Antoinette Janssenovej, dcére slávneho astronóma. „*Celý včerajšok sme strávili u Tolstého. Bol to najzaujímavejší deň môjho života. Cítiť, že je to génius. Jeho prívetivosť a jednoduchosť sú výnimočné.*“²²

Po návrate do Paríža sa Štefánik mohol tešiť z Janssenovej ceny od Astronomickej spoločnosti Francúzska, ktorú dostal ako istú formu satisfakcie za vyhodenie z observatória v Meudone. Ocenenie vytvorené v roku 1897 nieslo meno veľkého Štefánikovho ochranca, ktorý sa pričínil, aby ho Štefánikovi udelili za „*mnohé práce vykonané v observatóriu v Meudone a v observatóriu na Mont Blancu a publikované v Comptes rendus Académie vied. Pán Štefánik pozoroval zatmenie Slnka 30. augusta 1905 v Španielsku a vydal sa pozorovať aj jeho zatmenie 14. januára 1907 v Turkestane, ktoré, bohužiaľ, znemožnilo zlé počasie.*“²³

Štefánik pokračoval v Janssenovom bádání a pokúšal sa ho posunúť ďalej, čo jasne vyplýva z jeho článkov v *Comptes rendus*, kde sa často odvolával na Janssenove výskumy, a sám Janssen ich predstavoval a niekedy aj komentoval.²⁴ Štefánikove práce sa týkali Slnka a telurických čiar v slnečnom spektre.²⁵ Práve Janssen ich nazval telurickými,

20 MLYNÁRIK, Ján. *Cesta ke hvězdám a svobodě*. Praha: Lidové noviny, 1991, s. 16.

21 *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1907, roč. 73, č. 1 – 6 (144), s. 124. ŠTEFÁNIK, Milan. Sur l'expédition au Turkestan pour l'observation de l'éclipse solaire du 14 janvier 1907. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1907, roč. 73, č. 1 – 6 (144), s. 1020.

22 Bibliothèque de l'Institut de France, Paríž, f. journal et correspondance de Jules Janssen, Ms 4135/f. 265-305, Moskva, 2. 2. 1907, pohľadnica A. Ganského A. Janssenovej.

23 *Bulletin de la Société astronomique de France*, 1907, č. 21, s. 202.

24 Janssen napríklad predstavil článok Millochaua a Štefánika: MILLOCHAU, Gaston – ŠTEFÁNIK, Milan. Sur un nouveau dispositif de spectrohéliographe. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1906, roč. 72, č. 1 – 6 (142), s. 825 – 826. Jeho komentár bol uverejnený: JANSSEN, J. Remarques sur la note précédente. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1906, roč. 72, č. 1 – 6 (142), s. 826.

25 ŠTEFÁNIK, Milan. Recherche sur les raies telluriques. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1906, roč. 72, č. 7 – 12 (143), s. 575; ŠTEFÁNIK, Milan. Étude photographique des raies telluriques dans le spectre infra-rouge. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1906, roč. 72, č. 7 – 12 (143), s. 735 – 736.

čo následne akceptoval celý vedecký svet.²⁶

Štefánik sa sústredil aj na zdokonaľovanie prístrojov na pozorovanie Slnka. S kolegom Millochouom sa zamerali na spektroheliograf, ktorý umožňuje získať monochromatické snímky Slnka, teda v jednej presne určenej vlnovej dĺžke.²⁷ Janssen opísal princíp jeho fungovania už koncom šesťdesiatych rokov 19. storočia a neskôr ho začiatkom deväťdesiatych rokov zostrojili nezávisle od seba Deslandres a George E. Hale. Štefánik a Millochou sa ho pokúšali vylepšiť zredukovaním pohybu a trenia jednotlivých častí prístroja, a znížiť tak negatívny vplyv vibrácií na pozorovanie.²⁸ Iné Štefánikove úpravy sa týkali heliometra, ktorý umožňuje merať veľmi malé uhlové vzdialenosti na oblohe.²⁹ Štefánik sa domnieval, že tento prístroj posluží spektroskopii a fotometrii. Chcel odstrániť straty svetla, ktoré boli pri tomto prístroji časté, čo by umožnilo pozorovanie astronomických objektov s nízkou svetelnosťou. Jeho úpravy mali za cieľ aj skrátenie času potrebného na fotografovanie objektov vo vesmíre.

Ďalšou oblasťou Štefánikových astronomických výskumov bola slnečná koróna, ktorá sa v tom čase dala pozorovať iba počas úplných zatmení Slnka.³⁰ Štefánik a Millochou vypracovali novú metódu pozorovania slnečnej koróny mimo týchto zatmení, ale bez úspechu. Okrem toho sa Štefánik zaoberal aj štúdiom infračerveného svetla, či Venuše.

Štefánik uverejnil v rokoch 1905 až 1907 šesť článkov a ďalšie štyri ako spoluautor v najvýznamnejších vedeckých časopisoch, predovšetkým v *Comptes rendus*. Nezriedka vyvolali záujem a uznanie etablovaných kapacít. Na zhrnutie Štefánikových vedeckých aktivít treba podčiarknuť, že sa im mohol naplno venovať iba asi dva roky. Chýbal mu teda čas, aby posunul ďalej svoje pozorovania a vedecké výsledky, ktoré sa javili ako veľmi sľubné. Nech už boli dôvody, pre ktoré sa plne sústredil na astronómiu len pomerne krátko, akékoľvek, medzi vtedajšiu vedeckú elitu nepatril. Jeho závery tvorili skôr malé kúsky mozaiky v poznaní nebeských telies. Preukázal v prvom rade veľký entuziazmus v astronomických výskumoch, ako aj novátorského ducha, hlavne pri zdokonaľovaní rozličných prístrojov.

26 V tom čase bolo najdôležitejšou otázkou, či sú spektrálne čiary súčasťou atmosféry Slnka, alebo Zeme, resp. akú dôležitú úlohu pri nich hrá zemská atmosféra. Telurické čiary sú tmavé spektrálne čiary v spektre Slnka, ktoré vznikajú v zemskej atmosfére pohlcovaním vodnou parou, oxidom uhličitým a pod.

27 MITTON, Jacqueline. *L'Astronomie de A à Z*. Paris: Grancher, 1999, s. 368.

28 *Bulletin astronomique*, 1909, č. 26, Revue des publications astronomiques, s. 88. Toto zlepšenie sa v konečnom nepovažovalo za veľmi inovatívne. *Transaction of the International Union for Co-operation in Solar Research*, zv. 2, 1908, s. 65 – 66; LAUNAY, ref. 5, s. 65.

29 ŠTEFÁNIK, Milan. Héliomètre à réflexion. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1906, roč. 72, č. 7 – 12 (143), s. 106 – 107.

30 V tom čase astronómovia pracovali hlavne na opise štruktúry a formy slnečnej koróny, na zlepšení fotografických a spektroskopických (spektrografických) prístrojov a na štúdiu koronárnych čiar. RUŠIN, Vojtech – RYBANSKÝ, Milan. *Slnečná koróna*. Bratislava: VEDA, 1990, s. 13 – 16.

Zástupca riaditeľa Spoločnosti montblanských observatórií

Prostredníctvom observatória v Meudone a rodiny Janssenovcov si Štefánik vytváral, udržiaval akumuloval svoj sociálny kapitál. Už v roku 1905 začal nadväzovať známosti s významnými francúzskymi osobnosťami. Vďaka Janssenovcom sa zoznámil aj so svetoznámym sochárom Augustom Rodinom v jeho sídle Villa des Brillants v Meudone, kde tento umelec každú nedeľu prijímal hostí a priateľov.³¹ V roku 1906 pozvali Janssenovci Štefánika do parížskeho hotela Continental, kde sa stretávala vysoká spoločnosť. Aby sa tam mohol objaviť v náležitom oblečení, musel si kúpiť oblek za 200 frankov. Vzhľadom na jeho skromné príjmy išlo o veľmi veľkú sumu, čo sa mu, pochopiteľne, nepáčilo.³² Janssen sa tešil podpore viacerých protektorov, ktorí financovali výstavbu jeho observatória na Mont Blancu v roku 1893: boli to Raphaël Bischoffsheim, mecenáš observatória v Nice, ktorý dal Janssenovi k dispozícii 140 000 frankov, barón Alphonse de Rothschild z Akadémie výtvarných umení so sumou 20 000 frankov, významný geológ princ Roland Bonaparte s príspevkom 100 000 frankov, gróf Aymar Eugène de la Baume-Pluvinel s darom 1 000 frankov alebo známy konštruktér a architekt Gustave Eiffel, ktorý sa zhostil prípravných prác na observatóriu v hodnote 15 000 frankov.³³ Poslední traja zohrali dôležitú úlohu pri vstupe Štefánika do radov francúzskej elity.

Postupne sa v Štefánikov prospech začala významne angažovať celá Janssenova rodina, teda aj dcéra Antoinetta, ktorá sa do Štefánika zaľúbila a dokonca mu navrhla sobáš, a manželka Henrietta. Starali sa o neho, keď bol chorý, a ich vzťahy sa neprerušili ani po Janssenovej smrti v roku 1907.³⁴ Štefánik žiadal Janssenovu rodinu, aby položili Janssenovi v rakve pod hlavu malú podušku so slovenskými výšivkami, ktorú im poslal.³⁵

Janssenovo observatórium však nebolo na Mont Blancu jediné. Prvé dal postaviť Joseph Vallot ešte v roku 1890. Spočiatku sa obaja vedci rešpektovali, no krátko po vstupe Janssenov na scénu sa vzťahy medzi nimi pokazili. Vallotova hviezdáreň bola síce staršia, zato Janssenova bola vo väčšej nadmorskej výške – na samom vrchu európskej veľhory. Spoluzitíe týchto dvoch silných osobností sa nezaobišlo bez rozruchu a polemiky a začalo rýchlo zaplňať riadky miestnej tlače ako „vojna observatórií“.³⁶

Po Janssenovej smrti vznikla Spoločnosť montblanských observatórií, ktorá spravovala obe hviezdárne a bola pod patronátom francúzskej Akadémie vied a vlády. V roku 1908

31 BÜNGEROVÁ, Vladimíra. Štefánik a umenie. In *Magazín o umení 365°*, 2019, roč. 5, č. 5, s. 156.

32 BARTUŠEK, Jozef – BOHÁČ, Jaroslav (eds.). *Zápisníky M. R. Štefánika*. Praha: Památník osvobození, 1935, s. 61.

33 LAUNAY, ref. 5, s. 199. Štefánik v tom čase už s hrdosťou hovoril s svojich vzťahoch s vikomtesou Frapper alebo s princom a princeznou Sapiehovcami. LA PNP, f. Vrchlický, Jaroslav, bez dátumu, list M. R. Štefánika L. Vrchlickej.

34 NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ, Marie. Z korespondence s M. R. Štefánikom. In BAREŠ, ref. 10, s. 327.

35 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 21, inv. č. 840, list M. R. Štefánika H. Janssenovej.

36 MALHERBE, Jean-Marie. Les observatoires du Mont-Blanc en 1900. In *Astronomie*, 1987, č. 101, marec, s. 129 – 130.

sa stal jej čestným predsedom Vallot a sekretárom gróf Baume-Pluvinel. Členmi jej správnej rady boli významné vedecké osobnosti ako princ Bonaparte, ale aj Štefánik. Štefánik bol mimoriadne zviazaný rodine Janssenovcov, no postupne sa začal zblížovať aj s Vallotom, ktorý ho veľmi dobre prijal v Chamonix, ponúkol mu svoje laboratórium, aby v ňom mohol vykonávať prípravný výskum, a všeobecne prejavil veľa dobrej vôle.³⁷ Na druhej strane sa však sťažoval na Janssenovcov a hovoril Štefánikovi o svojej slabej dôvere k nim. Štefánik bol akýmsi mediátorom medzi týmito dvoma stranami. Sám Vallot ho požiadal, aby ho upozornil, ak by si myslel, že zašiel „*pridaleko. Ste veľký diplomat a my si vždy budeme rozumieť*“,“ písal mu.³⁸

Okruh Štefánikových ochrancov bol už dost' veľký na to, aby Štefánik získal miesto v Spoločnosti montblanských observatórií. Počas jedného zasadania tejto spoločnosti sa Vallot o ňom veľmi pozitívne vyjadroval a prízvukoval, že potrebuje mať zástupcu riaditeľa.³⁹ V apríli 1908 Štefánik opísal svoje dobré vyhliadky v liste adresovanom pani Vrchlickej: „*Dosud nejsem ředitelem, ale pravdepodobně budu a to v nejbližších dnech. Né sice v Meudonu, ale proto vždy ještě bude to postavení, které aspoň částečně mi vyhoví.*“⁴⁰ Nakoniec Štefánik získal dočasne miesto zástupcu riaditeľa.⁴¹

Vybudovanie observatória vo vysokej nadmorskej výške na Mont Blancu nebolo vedeckým rozmarom, opieralo sa o relevantné dôvody. Už od začiatku svojho skúmania slnečného spektra považoval Janssen za nevyhnutné pracovať vo vysokej nadmorskej výške, aby čo najviac zredukoval vplyv zemskej atmosféry na telurické čiary. Na Mont Blancu bolo však skalné bralo ukryté pod vyše dvanásťmetrovou vrstvou ľadu, čo si Janssen uvedomoval. Urobil niekoľko testov, aby si overil, či bude môcť postaviť observatórium aj bez pevných základov. Podrobnými výpočtami sa jeho predpoklad potvrdil, a tak dal stavbe zelenú. Robotníci však neukotvili konštrukciu observatória dost' hlboko do ľadu, ako to žiadal Janssen, čo by mohlo aspoň čiastočne vysvetliť jeho ďalšie problémy.

Situácia Janssenovho observatória sa postupne zhoršovala. „*Po malom poklese v roku 1895 ho v roku 1904 bolo potrebné narovnať a v roku 1906 bolo treba použiť podpery, zatiaľ čo bola postavená samostatná útuľňa, aby slúžila ako útočisko pre cestujúcich.*“⁴² Neskôr bol stav observatória katastrofálny: trhlina pod budovou úplne ponorenou v snehu (vytrčala z neho iba vežička) a porušenou tlakom ľadu ohrozovala jeho existenciu.

Budúcnosť tohto vedeckého zariadenia sa ocitla v centre pozornosti správnej rady

37 BARTŮŠEK – BOHÁČ, ref. 32, s. 90, 95.

38 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 18, inv. č. 720, Nice, 12. 6. 1908, list J. Vallota M. R. Štefánikovi; Chamonix, 25. 6. 1908, list J. Vallota M. R. Štefánikovi.

39 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 12, inv. č. 360, Paríž, list A. Janssenovej M. R. Štefánikovi.

40 LA PNP, f. Vrchlický, Jaroslav, Paríž, 21. 4. 1908, list M. R. Štefánika L. Vrchlickej.

41 ŠTVRTECKÝ, Štefan. *Náš Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava: Smena, 1990, s. 47; RAJCHL, Rostislav. M. R. Štefánik na observatóriách montblanských. In *Říše hvězd*, 1932, roč. 13, č. 5, s. 84; SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 7, inv. č. 101, Paríž, 27. 6. 1908, list A. de la Bauma-Pluvinela, generálneho tajomníka Spoločnosti montblanských observatórií.

42 LAUNAY, ref. 5, s. 189, 201 – 202, 209.

Spoločnosti montblanských observatórií. Na jednom z jej zasadaní posudzovali dve možnosti: buď observatórium zrekonštruovať, alebo ho nechať napospas osudu. Antoinette Janssenová sa v snahe zachrániť dedičstvo svojho otca obrátila na Štefánika so žiadosťou o pomoc.⁴³ Nakoniec sa však kompetentní priklonili k druhej možnosti, čo sa ho hlboko dotklo: „*Na Mt Blc [Mont Blanc] predbežne už nepôjdem. Zdá sa mi, ako bych stratil kus života...*“⁴⁴ Výstavba nového observatória bola plánovaná na ľadovci Bosses.

Pobyt Štefánika v Chamonix v roku 1908 mimoriadne prial budovaniu sociálneho kapitálu. V tomto meste uprostred hôr trávili leto mnohé významné osobnosti, ako bankár Paul Payot alebo admirál námorníctva Spojených štátov a známy astronóm Simon Newcomb, ktorý predstavil Štefánika svojej neteri Klotho Willisovej McGeeovej, ako aj manželke amerického veľvyslanca v Nemecku Juliet Lewisovej Hillovej a jej dcére Catherine. Počas sledovania výstupu jednej expedície na Mont Blanc im Štefánik vyrozprával svoje vlastné zážitky z vrcholu tejto hory. Trávili spolu veľa času aj poľovačkami alebo prechádzkami v okolí.⁴⁵

Na začiatku 20. storočia sa vede dostávalo podpory predovšetkým od mecenášov a vplyvných boháčov. Viacerí z nich oddychovali v Chamonix a pre Štefánika predstavovali príležitosť, ako získať financie na jeho vedecké snahy. V roku 1909 Štefánik vycestoval do Ženevy, aby ho americký veľvyslanec v Nemecku akademik David Jayne Hill predstavil bohatému americkému filantropovi Andrewovi Carnegiemu, ktorého si chcel získať, čo sa mu však nepodarilo.⁴⁶

Ďalšie významné stretnutie, ktoré sa odohralo v Chamonix v roku 1908, bolo s francúzskym politikom a podnikateľom Henrim Dévouassoudom. Ten Štefánika o rok neskôr predstavil senátorovi Horného Savojska Émilovi Chautempsovi, ktorý si mladého astronóma veľmi obľúbil a okamžite mu začal pomáhať.⁴⁷ Štefánik si postupne získal náklonnosť celej rodiny. Chautempsova dcéra Yvonne sa so Štefánikom medzičasom zasnúbila a jej brat Félix ho s otcom často chválili pred vplyvnými ľuďmi.⁴⁸

Observatórium na Tahiti

Po strate zamestnania v Spoločnosti montblanských observatórií urobil Štefánik zásadné rozhodnutie – chcel vlastné observatórium a jeho vybudovanie pokladal za prioritu

43 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 12, inv. č. 360, Bellevue, 20. 3. 1909, list A. Janssenovej M. R. Štefánikovi.

44 Štefánikove Vianoce. In POLÍVKA, Vladimír. *Pamiatke Štefánikovej*. Lučenec: V. Polívka, 1929, s. 113.

45 RAJCHL, ref. 13, s. 87 – 88; POLÍVKA, Vladimír (ed.). *Korespondencia Dr. Milana Rastislava Štefánika*. Banská Bystrica: v. n., 1928, s. 72.

46 BARTUŠEK – BOHÁČ, ref. 32, s. 135, 144.

47 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 9, inv. č. 216, Chamonix, 24. 2. 1909, list H. Dévouassouda M. R. Štefánikovi.

48 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 11, inv. č. 343, Paríž, 28. 1. 1914, list Y. Chautempsovej M. R. Štefánikovi.

až do začiatku prvej svetovej vojny. V koncepte listu z roku 1909 pre Jana Herbenu Štefánik spomenul, že sieť jeho podporovateľov, ktorí by mu mohli byť nápomocní, je už dostatočne široká. V tom čase zvažoval dve možné umiestnenia svojho observatória – severnú Afriku alebo jeden z ostrovov vo Francúzskej Polynézii.⁴⁹

Štefánik začal skúmať región, ktorý mal geograficky bližšie k Európe, konkrétne Alžírsko a Tunisko. Vytypoval si niekoľko lokalít vrátane vojenského priestoru v Laghouate. Jeho ochrancovia mu napísali viacero odporúčacích listov, vďaka ktorým dostal zľavu na cestovnom. Prebrázdil severnú Afriku, no vhodné miesto na stavbu observatória nenašiel. Dôvodom boli predovšetkým časté pieskové búrky. Jediná viac-menej vhodná lokalita bola v meste Tunis v parku Belvédère.⁵⁰ V tom čase sa už zaujímal o možnostiach zavedenia rádiotelegrafie v regióne.

Stále však boli aktuálne aj iné možnosti, ako by mohol v budúcnosti fungovať. Medzi jeho dobrodincov možno započítať aj Gustava Eiffela, ktorý mu ponúkol miesto na observatóriu v Nice, pravdepodobne na príhovor Antoinette Janssenovej. Štefánik napísal Eiffelovi v roku 1909 emotívny list, v ktorom mu vysvetľuje, prečo jeho ponuku odmietol: „V observatóriu v Nice už jeden spektroskop je. Ak by sme chceli vytvoriť nové miesto, obávam sa, že by sa objavili noví kandidáti (ktorí nemajú moje nedostatky). Budú mi vyčítať to, čo mi vyčítali doteraz: že som mladý (!) a že nemám francúzsky pôvod.“⁵¹

Po neúspechu v severnej Afrike odišiel Štefánik do Francúzskej Polynézie. Bureau des longitudes s Henrim Poincarém na čele ho poveril úlohou pozorovať prechod Halleyho kométy popred slnečný disk na Tahiti, ako aj úplné zatmenie Slnka 9. mája 1910 v Tasmánii a vykonávať astronomické pozorovania na jednom z ostrovov Francúzskej Polynézie.⁵² Taká dlhá expedícia si, pochopiteľne, vyžadovala dôkladnú prípravu a Štefánik si musel požičať prístroje od svojich známych, najmä od švajčiarskeho astronóma a optika Émila Schaera, s ktorým sa zoznámil pri návrate zo študijného pobytu v Zürichu v roku 1902.

Pre nevyhovujúce podmienky na pozorovanie sa však Štefánik nakoniec do Tasmánie nevydal. Oblaky prekazili aj pozorovanie Halleyho kométy, na čo reagoval pateticky: „Halleyho kométa sa vzd'ala'uje a čoskoro sa opäť vráti do sfér, ktorých tajomstvo nemohli až do dnešných dní odhaliť naše prístroje.“⁵³

Ani tieto neúspechy však neotriasli Štefánikovou vôľou postaviť observatórium na Tahiti. Podľa neho bola totiž oblasť rovníka „takmer úplne bez astronomických zariadení, dokonca môžeme povedať bez vedeckých zariadení; treba zísť až do vzdialených končín južnej poglobule, aby sme našli dve alebo tri observatóriá, ktoré sa samy pokúšajú splniť

49 BARTŮŠEK – BOHÁČ, ref. 32, s. 156.

50 BARTŮŠEK – BOHÁČ, ref. 32, s. 156, 141, 128.

51 BARTŮŠEK – BOHÁČ, ref. 32, s. 157. Guillaume Bigourdan sa pravdepodobne angažoval aj pri vybavovaní tohto miesta pre Štefánika. Archives de l'Académie des sciences, Paríž, osobný spis Guillaumea Bigourdana, list zo 6. 1. 1909.

52 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1055, Paríž, 26. 1. 1910, list predsedu Bureau des longitudes; inv. č. 1061, Paríž, 22. 1. 1913, list M. R. Štefánika neznámemu adresátovi (asi É. Boutrouxovi).

53 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1059, koncept listu M. R. Štefánika guvernérovi.

úlohy, o ktoré sa na severnej pologuli delí veľké množstvo staníc“.⁵⁴ Štefánik teda plánoval zostať na ostrove dlhšie, aby mohol zistiť, či sú tam vhodné podmienky na meteorologické a astronomické pozorovania a na vybudovanie hvezdárne, ktorú niekedy nazýval vedeckou ambasádou. Jeho predpoklady sa naplnili a na Tahiti postavil provizórnu hvezdáreň. Stavba trvalého observatória by si však vyžadovala ešte veľa úsilia, preto nevyučoval možnosť univerzitnej kariéry v Prahe. Trikrát sa informoval o možnosti pôsobiť na českej univerzite ako mimoriadny profesor. Prostredníctvom Františka Bílého o tom rokoval s profesorom fyziky Čeňkom Strouhalom, profesorom astronómie Gustavom Grussom a ďalšími. Požadoval vybudovanie observatória, pri ktorom počítal s podporou mecenášov a ktorým chcel „okrášliť Čechy“. Po viacerých rozhovoroch s profesormi sa jeho plány ukázali ako nerealizovateľné v požadovaných termínoch.⁵⁵

Univerzitná kariéra v Prahe lákala Štefánika o to menej, o čo viac sa zlepšovali vyhliadky na vybudovanie observatória na Tahiti. Optimizmus mu vlievala najmä plánovaná spolupráca so Schaerom a podpora Poincarého. Po Janssenovej smrti sa mohol tešiť priazni viacerých uznávaných vedcov, ako boli napríklad Bigourdan, člen Bureau des longitudes a Akadémie vied, a už spomenutý Poincaré z Francúzskej akadémie, ktorí predstavovali Štefánikove články publikované v *Comptes rendus*.

Početné vedecké expedície Štefánika značne finančne vyčerpali, keďže väčšinu z nich musel hradiť z vlastného vrecka. V rokoch 1910 až 1911 si predĺžil pobyt na Tahiti, aby mohol pozorovať úplné zatmenie Slnka 28. apríla 1911 na ostrove Vava'u v súostroví Tonga. V tom čase sa na ostrove nachádzali viaceré astronomické tímy, ktoré pozorovali tento pozoruhodný fenomén, ale podľa austrálskych novín dosiahol práve Štefánik najlepšie výsledky.⁵⁶ Okrem toho presne stanovil čas štyroch kontaktov Slnka s Mesiacom, čo bola mimoriadne užitočná informácia, keďže vďaka nim vedeli vedci vypočítať a spresniť pohyby Mesiaca okolo Zeme, rotáciu našej planéty, ako aj presné miesto pozorovania na zemskom povrchu.⁵⁷

Dňa 18. decembra 1911 dostal Štefánik cenu *Prix Wilde* spojenú s finančnou odmenou 2 000 frankov, čo bolo oficiálne uznanie jeho dlhodobého úsilia v astronomickom výskume, ktoré ho podporilo v ďalších projektoch. Cenu dostal za „veľké služby“, ktoré urobil vede pozorovaniami v observatóriu na Mont Blancu, založením observatória na Tahiti na vlastné náklady, snahou o pozorovanie prechodu Halleyho kométy popred Slnko, pozorovaním zatmenia Slnka na ostrovoch Tonga.⁵⁸ Možno predpokladať, že za

54 Tamže.

55 BÍLÝ, František. Z mých styků se Štefánikem. In BAREŠ, ref. 10, s. 75.

56 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 10, inv. č. 303, 6. 6. [1911], list H. Henrysa M. R. Štefánikovi; *Daily Telegraph* (Sydney), 18. 5. 1911, s. 9

57 Prvý kontakt nastane, keď východný okraj Mesiaca začne zatieňovať protiahlú stranu Slnka. Druhý kontakt nastane, keď sa „dotknú“ západné okraje, a tretí kontakt, keď sa „dotknú“ východné okraje. Druhý a tretí kontakt znamenajú začiatok a koniec úplnosti zatmenia Slnka. Štvrtý kontakt nastane, keď Mesiac úplne opustí slnečný disk. MITTON, ref. 27, s. 91; RUŠIN, Vojtech. *Astronóm Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 126.

58 PRIX WILDE de deux mille francs est décerné à M. Štefánik. In *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences*, 1911, roč. 77, č. 7 – 12 (153), s. 1374.

týmto ocenením stáli vplyvní Štefánikovi ochrancovia z Akadémie vied, ktorá *Prix Wilde* udeľovala. Podľa jeho sekretára Jaromíra Králíčka bol Štefánik prvým Slovákom (a asi aj prvým medzi Čechmi), ktorý toto prestížne vyznamenanie dostal.⁵⁹

Štefánik vykonával svoje expedície niekedy iba v snahe dodržať dané slovo a zachovať si česť. Hoci pozorovaním úplného zatmenia Slnka v októbri 1912 v Brazílii ho poverilo Bureau des longitudes, cestovné náklady na túto expedíciu si hradil sám.⁶⁰ O to, aby ju vykonal Štefánik, sa veľmi zasadzoval predovšetkým Poincaré, ktorý plánoval obrátiť sa so žiadosťou o zabezpečenie jej financovania na princa Bonaparta. Poincaré však zomrel ešte pred jej začiatkom, čo expedíciu zásadne skomplikovalo. „*V skutočnosti som vykonal túto cestu do Brazílie, ktorá bola veľmi nákladná,*“ písal Štefánik, „*iba z úcty k pamiatke pána Henriho Poincarého, ktorý mi veľmi odporúčal, aby som išiel pozorovať toto zatmenie.*“⁶¹ Účasť na tejto výprave mu znemožnila absolvovať zamýšľanú plavbu do Spojených štátov na Titanicu.⁶² Jeho pozorovania v Passa Quatro však opäť zastavili nevyhovujúce meteorologické podmienky. Počas pobytu v najväčšej juhoamerickej krajine sa stretol s jej prezidentom maršalom Hermesom Rodriguesom da Fonsecom a zúčastnil sa aj na rokovaní o meteorologických prístrojoch, ktoré mala dodať jedna francúzska spoločnosť.

V rokoch 1911 až 1914 sa Štefánikove aktivity sústredili na observatórium na Tahiti, ktoré predstavovalo jeho najdôležitejší vedecký predvojnový projekt. Hvezdáreň na Tahiti bola v tom čase ešte iba jednoducho zariadená, tak ju chcel zmeniť, lepšie vybaviť, aby mohla rozšíriť svoje pole pôsobnosti. V prospech dobudovania observatória hovorilo viaceró okolností. Tahiti bolo spomedzi všetkých francúzskych kolónií ostrovom s najvhodnejšími podmienkami na vybudovanie takého zariadenia. Observatórium mohlo signalizovať blížiace sa cyklóny a predpovedať počasie, čo by bolo mimoriadne užitočné pre tahitskú ekonomiku. Jednou z jej významných komodít bolo totiž sušené ovocie, ktorého produkcia si vyžadovala špecifické meteorologické podmienky. Ďalšími prednosťami observatória podľa Štefánika mohli byť regulovanie meteorologickej služby naprieč francúzskymi štátami v Oceánii, zostavenie klimatologickej mapy Francúzskej Oceánie, stanovenie presného času a vďaka rádiotelegrafickému spojeniu, ktoré sa malo na ostrove čoskoro zaviesť, by observatórium plnilo podobnú úlohu ako Eiffelova veža v Paríži.⁶³ V spolupráci s kompetentnými členmi francúzskej vedeckej komunity by sa stalo prirodzeným centrom vedeckého života, kde by sa bávalo v oblastiach geológie,

59 M. R. Štefánik v rodinné korespondenci Jaromíra Králíčka. In BARTŮŠEK, Jozef (ed.). *Štefánik. Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky*. Praha: Sváz slovenského studentstva v Bratislave, 1938, s. 128.

60 BBL, zápisnica zo zasadnutia 27. 3. 1912.

61 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1061, Paríž, 22. 1. 1913, list M. R. Štefánika neznámému adresátovi (asi É. Boutrouxovi).

62 Ref. 59, s. 129, 132.

63 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1062, správa poslanca Violetta o vedeckých aktivitách na Tahiti.

botaniky, zoológie, mineralógie a pod.⁶⁴ Štefánik dúfal, že takýmto rozšírením služieb observatória sa mu podarí získať väčšiu podporu zo strany mecenášov i úradov, ktoré mohli iba privítať taký široký záber služieb jeho hviezdárne.

Z čisto astronomického hľadiska chcel Štefánik skúmať dvojhviezdy, ale hlavne hmloviny. V tom čase totiž dokončil francúzsky astronóm Guillaume Bigourdan významné vedecké dielo – katalóg hmlovín severnej pologule a Štefánik mal v úmysle pokračovať v jeho výskume zostavením katalógu hmlovín južnej pologule.⁶⁵ Túto úlohu nebral na ľahkú váhu a svedomito sa na jej splnenie pripravoval. Začal bližšie spolupracovať s Bigourdanom, ktorý ho uviedol do výskumu hmlovín; za hmlovinu sa v tom čase považoval akýkoľvek hmlistý plošný nebeský objekt. Kráľíček pripravil pre Štefánika inventárne čísla na približne 1 500 hmlovín, ktoré musel Štefánik presne definovať a zrátať na Tahiti.⁶⁶ V apríli 1912 Štefánik s Bigourdanom pozorovali úplné zatmenie Slnka v Cormeilles-en-Parisis v parížskom regióne.

Poslednou úlohou observatória na Tahiti bolo stanoviť geografickú polohu súostrovia Tuamotu, ktorá v tom čase nebola presne definovaná. V júni 1914 poveril vtedajší minister námorníctva Émile Chautemps Štefánika úlohou súvisiacou s jeho tahitskými aktivitami: vykonať hydrografické práce v súostrovi Tuamotu. Plánované otvorenie Panamského prieplavu a následný nárast dôležitosti prístavu v Papeete, hlavnom meste Francúzskej Polynézie, dostatočne vysvetľoval záujem spojený s týmito prácami, keďže súostrovie Tuamotu sa nachádzalo v tomto regióne. Štefánik ponúkanú misiu prijal, keďže, ako napísal Chautempsovi, jej vykonaním bude môcť „*prispieť k dielu s vedeckou a národnou dôležitosťou*“.⁶⁷ Pre náhlu demisiu Ribotovho kabinetu, ktorého členom bol aj Chautemps, sa Štefánikova misia neuskutočnila.

Financovanie observatória

Z finančného hľadiska bolo Štefánikovo rozhodnutie založiť si vlastné observatórium na Tahiti kľúčové. Projekt si, samozrejme, vyžadoval veľký objem finančných prostriedkov, ktorými Štefánik nedisponoval, a tak si peniaze požičiaval od mecenášov a známych. Okrem iných sponzorov sa na Tahiti spoznal s námorným poručíkom Henry Henrysom, veliteľom delového člna Zélée, čo v preklade znamená horlivka. On a jeho manželka Marguerite Henrysová de Rougemontová požičali Štefánikovi 21. decembra 1912 sumu 15 000 frankov na vedecké aktivity.⁶⁸ Štefánik si vymyslel vlastnú stratégiu – prostred-

64 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1061, Paríž, 22. 1. 1913, list M. R. Štefánika neznámemu adresátovi (asi É. Boutrouxovi).

65 Archives nationales, Paríž (ďalej AN), fasc. F/17/17286, Paríž, 25. 6. 1913, list Bureau des longitudes ministromi verejného vzdelávania a výtvarného umenia a zároveň premiérovi.

66 Ref. 59, s. 128.

67 Service historique de la Défense – Département marine, Vincennes, šk. SSC_B – 21, Paríž, 13. 6. 1914, list ministra námorníctva É. Chautempsa M. R. Štefánikovi; Paríž, 15. 6. 1914, list M. R. Štefánika É. Chautempsovi.

68 Pozri SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 10, inv. č. 303.

níctvom Bureau des longitudes plánoval darovať observatórium aj s celým vybavením a prístrojmi štátu alebo kolónii.⁶⁹ Štát by zabezpečoval jeho prevádzku s rozpočtom 20 000 až 22 000 frankov, podľa iných zdrojov 15 000 frankov.⁷⁰ Z týchto financií by Štefánik ako budúci riaditeľ observatória splatil pôžičky. Išlo však skôr o predbežný projekt, ktorý potreboval širšiu podporu. Aby si čitateľ mohol vytvoriť akú-takú predstavu o vtedajších cenách, uvedieme, že v roku 1917 Štefánik platil za byt na ulici Leclerc 6 v 14. obvode, čo bola v tom čase skôr chudobnejšia parížska štvrť, ročné nájomné s energiami a poplatkami 650 frankov.⁷¹

S podporou svojich ochrancov sa rozhodol urobiť potrebné kroky na zabezpečenie existencie svojej hviezdárne. Émile Chautemps o nej hovoril s ministrom kolónií Jeanom Morelom, ktorý bol pripravený prijať Štefánika a uľahčiť mu misiu.⁷² Vo vedeckej obci podnikli jeho ochrancovia, najmä Bigourdan a Gaston Darboux, spoločné kroky a intervenovali na vláde, aby získali podporu pre tahitské observatórium.⁷³

Štefánik začal dostávať aj prvé finančné príspevky z oficiálnych miest: dotáciu mu udelilo ministerstvo kolónií. Vďaka podpore Bigourdana a Darbouxa, Ústrednej meteorologickej kancelárii a nadácii Thiers, ktorá sa odvolávala na veľkú náklonnosť Henriho Poincarého k Štefánikovi, mu komisia koloniálnych misií udelila zo svojej rozpočtovej kapitoly príspevok 7 000 frankov.⁷⁴ Ďalším Štefánikovým pokusom zabezpečiť si podporu na vybudovanie hviezdárne bola cesta do Ekvádora.⁷⁵ Jeho snúbenica Yvonne Chautempsová sa ho snažila presvedčiť, aby tam nešiel, a upozorňovala ho na charakter Anatola de Monzieho, ktorý bol iniciátorom tejto misie a zároveň štátnym tajomníkom ministerstva obchodného námorníctva: „*Je to politik: sľúbi niečo, ale nedodrží to.*“ Výstrahy Yvonne Chautempsovej, ktorá nerada videla ďalší odchod svojho snúbenca, neboli úplne nepodložené. De Monzie sľúbil Štefánikovi 15 000 frankov na cestovné náklady, ale skutočnosť bola omnoho zložitejšia. Sám Štefánik priznal: „*Tvárim sa síce ako hrdina, ale, úprimne, ak by som myslel, že z tejto cesty nebudem mať výhody, nepodnikol by som ju.*“⁷⁶

Ako odmenu za ekvádorskú misiu mal Štefánik prisľúbenú oficiálnu podporu vo veci observatória na Tahiti. De Monzieho nástupca na ministerstve obchodného námorníctva

69 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1061, Paríž, 22. 1. 1913, list M. R. Štefánika neznámemu adresátovi (asi É. Boutrouxovi).

70 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1062, správa poslanca Violetta o vedeckých aktivitách na Tahiti.

71 Archives de la Préfecture de Police, Paríž, 21. 3. 1917, informácie o Národnej rade českých krajín, správa ministra vnútra policajnému prefektovi. Pozri aj SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 19, inv. č. 784.

72 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 11, inv. č. 338, 25. 1. 1913, list É. Chautempsa M. R. Štefánikovi.

73 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 21, inv. č. 830, koncept listu M. R. Štefánika H. Henrysovi, približne 1912 – 1913.

74 Pozri odporúčacie listy AN, fasc. F/17/17286; BBL, zápisnica zo zasadnutia z 18. 6. 1913; SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 33, inv. č. 1060.

75 K tejto otázke pozri: KŠIŇAN, ref. 1, s. 114 – 132.

76 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 11, inv. č. 343, Valleiry, 17. 8. 1913, list Y. Chautempsovej M. R. Štefánikovi; 19. 8. 1913, list Y. Chautempsovej M. R. Štefánikovi.

Pierre Ajam bol už získaný pre Štefánikovu vec. Napriek tomu sa však v rozpočte na rok 1914 nenašlo 20 000 frankov na jeho vedecké zariadenie a poradili mu, aby sa o dotáciu uchádzal nasledujúci rok.⁷⁷

Nestabilná politická situácia vo Francúzsku, ako aj časté zmeny v ministerských kreslách bránili v tom, aby sa otázka observatória na Tahiti uzavrela. Vždy, keď ju Štefánik považoval za vyriešenú, zmenila sa vláda a museli ju znova prehodnotiť. Po ďalšej výmene kabinetu koncom roka 1913 mu Yvonne Chautempsová napísala: „*Keď som sa dozvedela o novej zmene, vyšiel zo mňa beznádejný výkrik, ale otec tvrdí, že Vás to nepoškodí.*“⁷⁸

Bez stáleho príjmu a s malou podporou oficiálnych miest sa Štefánikovi napokon podarilo observatórium vybudovať. Podľa Štefánika špeciálna komisia ocenila astronomické prístroje jeho observatória na 250 000 frankov.⁷⁹ Jeho priatelia a mecenáši zohrávali v tomto smere kľúčovú úlohu. Vďaka nim Štefánik nezriedka kupoval vedeckú techniku za veľmi výhodné ceny: napríklad Schaer mu predal astronomické prístroje, ktoré stáli 73 000 až 107 000 frankov, iba za 10 percent ich skutočnej ceny.⁸⁰ Štefánik však na ňom svoje astronomické pozorovanie nemohol dlhodobo vykonávať. Po vypuknutí vojny sa začal venovať iným činnostiam, smerujúcim predovšetkým k vytvoreniu Československa. Napokon v roku 1948 Štefánikovo observatórium zničil požiar.

Štefánik si po príchode do Francúzska rýchlo získal podporu tamojšej vedeckej elity. Jeho protektori mu otvorili dvere do kultúrnych, diplomatických a politických kruhov. Štefánikov úspešný prienik do parížskej spoločnosti sa často zdôrazňuje v spomienkach venovaných jeho osobnosti. Do francúzskej metropoly prišiel ako mladý vedec bez akéhokoľvek renomé, čiže so slabými vyhliadkami a s chabou znalosťou francúzštiny. Napriek tomu sa do francúzskej spoločnosti rýchlo integroval prostredníctvom vedy, najmä astronómie. No opísať Štefánikove kontakty, zrekonštruovať ich vývoj alebo rozkryť sieť jeho podporovateľov bolo iba jedným z cieľov tohto článku. Štefánikova životná cesta zo slovenských kopaníc do najprestížnejších svetových salónov dodnes udivuje, ale išlo by len o veľmi zjednodušený a povrchný pohľad, keďže často zakrýva omnoho zložitejšiu a komplexnejšiu skutočnosť – náročné udržiavanie sociálneho kapitálu. Na prvý pohľad vyzerajú spoločenské udalosti ako výnimočné, no v skutočnosti ide skôr o „*zvláštnu formu spoločenskej práce, ktorá zahŕňa výdaj peňazí i času, a o špecifickú zručnosť, ktorá má zabezpečiť jednoduchú alebo širšiu reprodukciu sociálneho*

77 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 22, inv. č. 891, Paríž, 6. 1. 1914, list P. Ajama Ď. Chautempsovi.

78 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 11, inv. č. 343, Paríž, 4. 12. 1913, list Y. Chautempsovej M. R. Štefánikovi.

79 SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 21, inv. č. 831, koncept listu M. R. Štefánika M. Henrysovej. Podľa výskumov historika Rajchla malo observatórium aj s vybavením hodnotu 150 000 frankov. Rajchl urobil tento odhad skôr ako Štefánik, čiže jeho hodnota sa mohla zvýšiť. Nie je však vylúčené ani to, že Štefánik cenu svojho observatória nadsadil. RAJCHL, ref. 13, s. 175.

80 NEUMANNOVÁ-ŽILKOVÁ, *Dr. Milan R. Štefánik v mých vzpomínkách*. In BARTŮŠEK, ref. 59, s. 140. Pozri aj SNA, of. M. R. Štefánik, šk. 17, inv. č. 652, Ženeva, 6. 7. 1912, zmluva medzi M. R. Štefánikom a Ď. Schaerom.

*kapitálu. [...] spoločenský život je pre niektoré osoby, ktorých moc a autorita sú založené na sociálnom kapitále, hlavnou aktivitou. Príslušný aktér musí zabezpečiť reprodukciu sociálneho kapitálu špecifickou formou práce, „ktorá predpokladá isté majstrovstvo, čiže nadobudnutú zručnosť, ako aj výdaj času a energie“.*⁸¹

Štefánik si udržiaval sociálny kapitál rôznymi stratégiami a kľúčové osobnosti jeho sietí mu zabezpečovali trvalú záštitu. V prípade Julesa Janssena, Guillaumea Bigourdana či Henriho Poincarého išlo o spoluprácu a pokračovanie v ich výskumoch, čo iba posilňovalo ich podporu. Udržiavanie sociálneho kapitálu vo vedeckom svete sa často dialo priamo vedeckou prácou. Symbolické ocenenia, ako udeľovanie rôznych cien a vyznamenaní, zohrali takisto svoju úlohu. Navyše Štefánika podporovali celé rodiny. Rodina bola teda jedným z hlavných miest „*zhromažďovania, uchovávaní a reprodukcie rozličných druhov kapitálu*“.⁸² Dcéry z týchto rodín sa so Štefánikom často zasnúbili, alebo sa do neho zamilovali, čo iba posilňovalo ich vzťahy.

Štefánik teda už pred vojnou získal zručnosti a skúsenosti vo vytváraní, udržiavaní a kumulovaní sociálneho kapitálu, ktoré neskôr vo veľkom využíval počas prvej svetovej vojny v prospech československého zahraničného odboja.

Mgr. Michal KŠIŇAN, PhD.

Získal doktorát na parížskej Sorbonne, kde neskôr aj prednášal, a zároveň v Historickom ústave SAV, v.v.i., kde momentálne pracuje. Ako historik sa špecializuje na dejiny strednej Európy a Francúzska. Publikoval viac ako dve desiatky vedeckých článkov a zostavil viacero kolektívnych publikácií. Napísal niekoľko kníh o Štefánikovi, ktoré boli preložené do francúzštiny, angličtiny a nemčiny. Dostal viacero prestížnych ocenení a štipendií, ako napríklad Cenu prezidenta Slovenskej republiky pre študentskú osobnosť Slovenska (2011) alebo Fulbrightovo štipendium (2014). Od júna 2021 pôsobí v Predsedníctve SAV.

81 BOURDIEU, Pierre. *Questions de sociologie*. Paris: Les éditions de minuit, 2009, s. 56 – 57.

82 BOURDIEU, Pierre. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Paris: Éditions du Seuil, 1996, s. 194.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA PUBLIKÁCIE

Výprava majora československých légii Miloša Gavoru na japonskej lodi Kotsu Maru z Vladivostoku domov do novozaloženého Československa v roku 1920.

Dolný rad zľava: Juro Tvarožek, Miloš Gavora, Otomar Houdek, Matej Miškóci, Jozef Kustra.
Horný rad zľava: Ján Sýkora, Pavol Topol'ský, Jozef Kujan, (?) Španiel, Ludovít Tomáška.
Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, fotodokumentácia, inv. č. LM 2928.

Juro Tvarožek v legionárskej uniforme s vyznamenaniami (zľava Československý vojnový kríž, Československá revolučná medaila a Medaila víťazstva).

Fotografia vo vlastníctve B. Tvarožka, synovca J. Tvarožka.

Jozef Sudolský v uniforme francúzskeho legionára. Približná doba vzniku fotografie 1945–1948.

Súkromná zbierka Josefa Sudolského mladšieho.

Jozef Gregor-Tajovský (sediaci druhý zľava) s ďalšími príslušníkmi československých légii Rusku. LA SNK Martin SNK, K 20_143.

Vladimír S. Hurban (označený na zábere dvoma krížikmi) ako legionár v Rusku v roku 1916.

Historical Society of Pennsylvania.

Skupina príslušníkov československého zahraničného vojska. Jozef Dřímál dole uprostred. Stojaci vpravo Rudolf Gábriš, príslušník čs. légii v Taliansku a vľavo dole Jozef Martin Kristín, čs. legionár vo Francúzsku.

Vojenský historický archív Bratislava, Špeciálna zbierka vojenských fotografií, sign. ŠZ XI.A-12.

Legionári pri pobyte v Chicagu v USA v roku 1920.

V hornom rade zľava: Ladislav Bodický a Jozef Kujan.

Sediaci zľava: Ján Chorvát, Ferdinand Čatloš a Jozef Kustra.

Múzeum Janka Kráľ'a v Liptovskom Mikuláši.

*Lietadlo Caproni Ca.33.
VHM Piešťany, LT 91.*

*Rubová strana repliky bojovej
zástavy 7. čs. streleckého pluku.
VHM Piešťany, BZ 53.*

*Rubová strana repliky bojovej
zástavy 12. čs. streleckého pluku.
VHM Piešťany, BZ 47.*

SLOVENSKE

Ročník II. Číslo 9.
Jekaterinburg,
5. októbra 1918.

ORGÁN ČESKOSLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY

Redaktor Jozef Gregor Tajovský.

Cena čísla 20 kop.

HLASY

Storočný slovenský kalendár.

Mesiac október (rínjen).

1. — S 1. októbro 1889 otvorené bolo slovenské nižšie gymnázium v Kláštore pod Znovom; ale Maďari ho už 1874 zavreli, s výhovorkou, že je budova mokrá. Dali však do nej okresný súd a arest a majetok gymnáziá si prívlastili. — Od maďarských nedrzných druhov osamostatnení slovenskí soc. demokrati 1. októbra 1904 začali v Prešperku vydávať „Slovenské Robotnícke Noviny“. Redaktor Emanuel Lehotský. Noviny zrážali na týždenník, v 1916 roku boly prístavené, ale od jasně 1917 vychodia zase a na znak jednoty s bratmi Čechmi a dôkazom spoločnej práce i boja uverejňujú papi slovenských i českých články.

2. — R. 1879 tisovskí občania 13-ty raz predložili stanovú a prosby na povolenie „spevackého spolku“. Verejnosť podala ponosu proti vláde, ale márne. Tisovaniam sú „pupáčky“ spevackého spolku mať nemajú, lebo by prespevali „hazu“ (vlasť).

3. — Dňa 3. októbra 1896 pokonávaná bola pred porotným súdom v Pešťbudíne hlavná časť „Národných Novin“ pre článok „Nehľadáť u čerta svätenú vodu“. Siatny fíkus našiel v článku „priestupok pobúrania proti maďarskej národnosti“. Obžalovaný poveda článku Izidor Zlak Somolický, spisovateľ a spolupracovník „Nárv. Novin“. Posúdený bol na dva mesiace väzenia, 50 zl. peňažnej pokuty a zapliatenie pracovných trov.

4. — R. 1898 v trenčianskej st. odvlnil zase na maďarské Dolniaky 95 „srot“ v rovinatá a ciakami, teraz už aj 12—15 ročné dievčatá proti voľi roditov.

5. — R. 1860 dostávaný bol v Turč Sv. Martine spoluvlastnícky „Národný Dom“, ktorému ale vrchnosť nedovolila meno „národný“ a tak zostal „Dom“, hotel, spolu aj miestnosť pre knižnicu, prípadne aj pre múzejné zbierky, ako aj dvoranu pre divadelné predstavenia a zábavy. Tomuto „Domu“, v ktorom sú hostovské izby a kaviarňá, nedala vláda, vzdor viacsobným problémom a jasným zákonom, licenciu predvárania nápojov, lebo že by to bolo napomáhaním „paniarstvičkej“ spoločnosti.

Československá republika.

O mikulášskej schôdzke.

Až teraz sa dozvedáme, aká bola manifestácia Slovákov v Liptovskom sv. Mikuláši dňa 1. mája t. r. „Vladivoostoky Vestnik“ prevzal zprávu o tejto veľvznamnej udalosti z „Nation Teheque“. Píše nasledovne:

„Slováci sa opätovne ozvali vo veľkej ľudovej manifestácii v Liptovskom sv. Mikuláši. Prehovorili tak, že od tej chvíle nemôže byť pre nikoho žiadnej pochybnosti o tom, aká sú snahy a ciele slovenského ľudu v Uhorsku. Manifestácia zúčastnily sa všetky vrstvy, nevynímajúc ani socialistov. Slávnostný pochod, štítajuci desiatistice, prechádzal ulicami za spevu Marsailínsky, slovenskej a českej národnej hymny a za výkriky „nech žije české a vranské sjednotenie“. Všetko toto odohralo sa pred očami maďarských žandárov, ktorí sa neodvážili zakročiť, keď videli odhodlanú davu. Na ryngu po slávnostných rečiach bol predčítaný manifest pri načesí celého shromaždenia. Maďarská cenzúra síce zakázala v Uhorsku odtačenie manifestu, ale zato „Národní

Listy“ z 5. mája odtačili manifest do slova. Vynimame: „Československý národ v Uhorsku rozhodne protestuje proti dosavadnej vnútornej a vonkajšej politike uhorskej a rakúskej vlády a žiada, aby tieto vlády uzavrely čo najrychlejšie spravdivý a trvalý mier, ktorý by zneškodnil nové války a priniesol všetkým národom pokoj a slobodu. Požiadavka slobody týka sa nielen národov mimo ríše rakúsko-uhorskej, ale v prvom rade národov rakúsko-uhorských, uznanie ich práva na sebesturbenie, zvlášte československej vavte v Uhorsku.“ Ďalej žiada odstránenie cenzúry a bezpodmienešiu slobodu slova a tlače, všeobecnú, rovnú a tajné hlasovacie právo, odstránenie špekulácie a potravinami a tovarami, ochranu pracovného ľudu a 8-hodinový pracovný čas. Manifest končí ohlasom: „nech žije všeobecný mier, nech žije sloboda a rovnosť národov“. Hlavný rečník na manifestácii bol Dr. Vavro Šrobár, známý slovenský predák, ktorý r. 1907 bol odsúdený do väzenia na jeden rok. Teraz mu zase hrozí persekúcia. „Národní Listy“ s 9. mája oznámujú, že maďarský týždenník „Liptó“ štra na Šrobára maďarská policia, nazývajú ho dušon československej irredenty v severnom Uhorsku.

Na grandióznu manifestáciu v Lipt. Sv. Mikuláši bol kmaný v slovenských okresoch juhovýhodnej Moravy celý rad schôdzok toho istého rázu, z nichž najvýznamnejšia bola schôdzka slovenských starostov v Uhorskom-Ostrohu, kde prijatá resolúcia pre sjednotenie celého československého ľudu v československom nezávislom štáte.

Vo vlasti.

Washington, 25. sept. Zpráva o uznání Českoslovákov jako samostatného národa vyzvala v československých zemích bezhraničné nadšenie. Nehľadiac na silný nátlak českí poslanci vo viedeňskom parlamente odoprelí vyhlásiť Československú Národnú Radu za neplnoprávny orgán, nemajúci žiadnej autority.

Katolícke duchovenstvo české na sjaзде 13. sept. složilo slávnostný sl'ub podporovat československé hnutie.

Zo vzkazu národa československej armáde.

Národ československý všetkým Vám, vodcom i vojakom, bojujúcim ďaleko od vlasti, vzkazuje, že je na Vás hrđm! — Hrdlo potlačujú slzy a svoj b'ol, keď slyšia, že syn alebo muž padol za vlasť v radách československého vojska. Sú slepi k všetkému, čo sa netýka Vás. Sú hluchl k žilam, ktoré šíria rakúske úrady, lebo ich viera vo vás je bezmierna. Z ruky do ruky idú noviny, keď prinesú zprávu o Vás. Od úst k ústam, z Prahy do najzapeďadejšej vlesky krkonoskej a slovenskej nesú poslovia zprávy, ktoré verejne nesmú byť známé. Úsmev blaža a radosti ide národom v taký deň. Súsk ruky a pohľad

nahrádza, čo ústa rieci nesmú — že prišli dobré zprávy od Vás a o Vás. — Národ jednotný vo všetkom, Vám vzkazuje, aby ste bojovali za slobodu vlasti a aby ste zvíťazili! Vlast Vás zapriahá, aby ste dobyvali národu jeho právo, ako dostal, aby ste šířili jeho slávu, aby ste vysoko vztýčili prápor jeho čti! Vlast vzkazuje Vám, že čaká na Vás — — (Celý text vzkaza uverejnený je v 191. č. ČSD.)

Uradné zvesti.

Nariadenie

Vojenského, Náborového a Slovenského Odboru. — Zo dňa 2. septembra 1918.

§ 1. Výchovný lágér pre zajatcov Slovákov ustáľuje sa mesto Irkutsk.

§ 2. Nariadenje sa všetkým komislam, ako aj náčelníkom légrov vojenpoplenných, potažne zavedujúšim so zajatcami, aby všetkých mobilizovaných Slovákov odpravovali do Irkutsku.

§ 3. Veliteľom „Výchovného tábora pre Slovákov v Irkutsku“ naznačuje sa podporúčik Emil Gerik, 7. pluk, do jeho príchodu dozor nad táborem náleží prap. Dru. Vladimírovi Dexnerovi.

§ 4. Za vychovateľov, potažne inštruktorov naznačujú sa do „Výchov. tábora pre zaj. Slovákov v Irkutsku“ nasledujúci bratia: Slovák, pan. Slezák, prap. Čatloš, prap. Ledník, prap. Zachar, prap. Štefanoví; Fraňo Jahn, Houdek, Ruman, Hrivnák, Sílímák, Bahno, Ferienčík, Danko, Čaplák, Sládek, Pivoda, Cimrák, Nižnanský, Potůček, Čipka.

§ 5. Za hospodára tábora neznačuje sa porúčik Miloš Gavora, za jeho pomocníka Michal Kuchárik.

§ 6. Za kontrola zdravotného stavu naznačuje sa medik Makovický, jeho pomocníkom sanitár Jahn.

§ 7. So sriadením hudby, vedením spevu poveruje sa Novotný.

§ 8. Za písára určuje sa Greisinger.

Správca Správca
Vojenského odboru: Náborového odboru:
Rudolf Medek. J. David.

Správca Slovenského odboru:
Martin Orišek.

Osobné.

OČSNR menovala: a) veliteľom 1. československého pluku „Jana Husa“ plukovníka Šveca;

b) veliteľom 2. československého pluku „Jiřiho z Poděbrad“ podpluk. Voženíka;

c) dočasným veliteľom 3. československého pluku „Jana Žižky“ kapitána Palackého;

d) veliteľom 4. československého pluku „Prokopa Velikého“ podplukovníka Žáka;

e) veliteľom 6. československého „Hánskéhej“ pluku podplukovníka Svátka;

f) veliteľom 7. československého „Tatarského“ pluku podplukovníka Kadleca.

Československí legionáři kladú v treňčianskych kasárňach vence k pamätníku pripomínajúcemu vzburu v Kragujevci. VÚA – VHA Praha

M. R. Štefánik a československí legionáři: pohľad z Ruska, história a súčasnosť

Elena P. Serapionova

V Česku a na Slovensku je v posledných 30 rokoch vzťah k československým legionárom jednoznačne pozitívny, ako k hrdinom slúžiacim veci národného oslobodenia, ktorí sa pričínili o vznik samostatného československého štátu. Nespochybnuje sa ani úloha vodcov Zahraničného odboja, predsedu Česko-slovenskej národnej rady (ČSNR) T. G. Masaryka a jej podpredsedu M. R. Štefánika vo veci získania nezávislosti Čechov a Slovákov.

V Rusku je dodnes k československým legionárom veľmi nejednoznačný vzťah, často sú prezentované priam protichodné názory. Preto je zaujímavé pozrieť sa na to, ako vnímali v Rusku M. R. Štefánika a československých legionárov ich súčasníci, zástancovia aj protivníci, a neskôr aj ich potomkovia, ako Štefánika a legionárov vykresľuje súčasná ruská historiografia a publicistika.

M. R. Štefánik navštevoval Rusko aj pred prvou svetovou vojnou, ale v tomto prípade nás zaujíma práve obdobie vojny. V roku 1916 ho francúzska vláda vyslala do Ruska s tým, aby intervenoval u ruskej vlády o vyslaní československých legionárov do Francúzska pre boj na západnom fronte. Francúzi vnímali Štefánika ako protiváhu ruskému vplyvu na československý národný odboj, ako človeka, ktorý bude schopný zabezpečiť nezávislosť budúceho českého kráľovstva od Ruska¹. Štefánik dostal navyše aj úlohu od T. G. Masaryka vyriešiť boj rôznych skupín v rámci československého národného hnutia v Rusku, vzťahy medzi Čechmi a Slovákmí, úlohu J. Düricha, a najmä, napomôcť podriadeniu (československého národného hnutia v Rusku vedeniu parížskej ČSNR. V polovici augusta 1916 Štefánik navštívil hlavný štáb vrchného veliteľa, kde, podľa slov riaditeľa diplomatickej kancelárie N. A. Baziliho, urobil dobrý dojem.

---

1 GUELTON, Frédéric, BRAUD, Emmanuelle, KŠIŇAN, Michal (Eds.) *Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch Historickéj služby francúzskeho ministerstva obrany*. Bratislava : Vojenský historický ústav - Ministerstvo obrany SR, 2009, s. 57.

V liste zástupcovi ministra zahraničných vecí A. A. Neratovovi Bazili o Štefánikovi napísal: „*Ako na generála Alexejeva, tak aj na mňa, Štefánik urobil dojem nepochybne rozumného a múdreho človeka. Celkom priaznivý posudok mu dal v liste pre mňa aj M. M. Sevastopulo², ktorý ho dávno pozná*“³. V hlásení francúzskeho vojenského rezortu sa tiež hovorilo, že Štefánik, ktorého spočiatku prijímali s nedôverou, postupne zmenil vo svoj prospech mienku generála Alexejeva aj vedúceho diplomatickej kancelárie, ktorí považovali výsledky jeho činnosti za priaznivé⁴. Napriek tomu, že oficiálnym dôvodom jeho cesty bol nábor českých a slovenských zajatcov na francúzsky front, po dohode s veliteľom francúzskej vojenskej misie v Rusku, generálom M. Janinom, začal Štefánik realizovať nábor dobrovoľníkov nielen na západný, ale aj na východný front⁵.

Zástanca parížskej ČSNR B. Pavlů sa veľmi nádejal, že príchod Štefánika do Ruska pomôže odstrániť rozkol a šarvátky v československom národnom hnutí. V liste J. Koutňákovi sa zmienil o svojej nádeji: „*Možno sa teraz niečo podarí urobiť Štefánikovi, ktorý má skutočne právomoci do francúzskej vlády, a navyše aj tomu rozumie. Je to posledná možnosť... Udelili sme Štefánikovi, ako členovi zahraničného výboru, právomoci na vedenie rokovaní o dohode, jeho rozhodnutiu sa podriadime... Štefánik má mäkkú, avšak celkom šťastlivú ruku. Bez neho, Boh vie, čo by bolo... Dôveruje mu aj Masaryk*“⁶. V inom liste tomu istému adresátovi B. Pavlů charakterizoval Štefánika ako „veľmi taktického“ človeka⁷. A naozaj, podarilo sa mu uzavrieť dohodu s J. Dürichom o rozdelení právomocí vo vedení československého hnutia v Rusku a v zahraničí. Neskôr síce bola dohoda porušená a Dürich bol napokon vylúčený z ČSNR. Úspechy Štefánika u ruského vedenia priznával aj tajomník ČSNR E. Beneš, ktorý písal T. G. Masarykovi 13. októbra 1916: „*Osobne Milan mal úspech u cára, [generála], všade*“⁸. Vo februári 1917 samotný Štefánik informoval Masaryka, že sa mu podarilo získať si sympatie generála Gurka, ktorý mu pomohol stretnúť sa s ministrom zahraničných vecí⁹. Zástupca ČSNR v New Yorku E. Voska písal o Štefánikovi, ako o zástupcovi francúzskej vlády, ktorý

2 Sevastopulo M. M. – ruský diplomat, zástupca ruského veľvyslanectva vo Francúzsku.

3 Чешско-Словацкий (Чехословацкий) корпус 1914 -1920. Документы и материалы. Т. 1. М.: «Новалис», 2013. С. 428. [Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920. Dokumenty a materiály]. Diel 1. Moskva: Novalis, 2013, s. 428. ISBN 978-5-902291-39-8.

4 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914- 1920, ref. 3, s. 430-431.

5 СЕРАПИОНОВА, Е.П. Человек-легенда Милан Растислав Штефаник: ученый, политик, генерал // ШЕМЯКИН, А.Л. (Отв. ред.). До и после Версаля. М.: «Индрик», 2009, с. 356 – 374. [SERAPIONOVA, E. P. Človek-legenda Milan Rastislav Štefánik: vedec, politik, general. In: ŠEMJAKIN, A. L. (Ed.) Pred a po Versailles]. Moskva: „Indrik“, 2009, s. 364.

6 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920, ref. 3, s. 430 – 431.

7 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920, ref. 3, s. 431.

8 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920, ref. 3, s. 508.

9 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920, ref. 3, s. 636 – 637.

„pendloval“ medzi Ruskom a Francúzskom¹⁰.

Štefánik vyriešil rad zložitých otázok, založil pobočku ČSNR v Rusku a pripravil návštevu T. G. Masaryka v Rusku v roku 1917.

Ďalšia návšteva Štefánika do Ruska sa konala až po vzniku samostatného Československa v novembri 1918 už v hodnosti generála a ministra vojny, keď československí legionári už takmer 5 mesiacov bojovali s boľševikmi. Prišiel ako politický predstaviteľ vlády a národa s cieľom zdokonaľiť organizáciu československej armády. Štefánik prišiel do Ruska opäť v ťažkej chvíli, po prevrate, po ktorom sa dostal k moci A. V. Kolčák, prevrate, ktorý pobočka ČSNR v Rusku neprijala, československí legionári odmietali ďalej bojovať a požadovali návrat domov. Štefánik zrušil Oddelenie ČSNR a rozpustil všetky volebné orgány v armáde. Miesto toho vytvoril Špeciálne kolégium pre Rusko na čele so splnomocnencom československej vlády B. Pavlů¹¹. Štefánik sa snažil sa prinútiť československých vojakov, aby sa zúčastnili ofenzívy armády Kolčaka, pretože bol presvedčený o nevyhnutnosti boja proti boľševizmu, avšak stav československých vojsk nebol zďaleka najlepším – ani po fyzickej, ani po morálnej stránke. Preto sa mu nepodarilo navrátiť československé jednotky na front. Hlavný veliteľ spojeneckých vojsk na Sibíri a Ďalekom východe generál M. Janin v správe o stave československej armády zdôrazňoval zložitosť úlohy, ktorá stála pred Štefánikom. Sám Štefánik však v správe Masarykovi koncom decembra 1918 zdôraznil, že jeho návšteva urobila „priaznivý dojem a v armáde sa znížilo napätie“¹². Podľa slov Janina, Štefánik počas dvoch mesiacov pobytu na Sibíri urobil kus práce, zlepšil morálny stav československej armády, podarilo sa mu urovnať politické otázky, nadviazať vzťahy s Kolčakom, zmenšiť rozpory medzi Čechoslovákmi a Rusmi, „podarilo sa mu získať si rešpekt a uznanie ruskej vlády“¹³. Vďaka prijatým opatreniam sa v roku 1919 začala evakuácia chorých a invalidných legionárov z Ruska. Po návrate do Francúzska trval pred francúzskou vládou na evakuácii československej armády s pomocou spojencov¹⁴. Splnomocnenec československej vlády v Rusku B. Pavlů tiež podotýkal, že prítomnosť Štefánika v Rusku „mala priaznivý vplyv“¹⁵. Nie všetci však vnímali aktívnu činnosť Štefánika ohľadom reorganizácie armády a nastoľovania v nej disciplíny pozitívne. Časť legionárov sa nepodriadila jeho príkazu o zákaze Snemu československého vojska a stretli sa na mimoriadnom zjazde československej armády v Jekaterinburgu.

10 Česko-Slovenský (Československý) zbor 1914 – 1920, ref. 3, s. 648.

11 КЛЕВАНСКИЙ А.Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. М.: Наука, 1965, с. 277. [KLEVANSKIĪ, A. Ch. Československí internacionalisti a predaný zbor]. Moskva: Nauka, 1965, s. 277, s. 508.

12 Чешско-Словацкий (Чехословацкий) корпус 1914 – 1920. Документы и материалы. Т. 2. М.: Кучково поле, 2018, с. 558. [Česko-Slovenský (Československý) zbor. 1914 – 1920. Dokumenty a materiály]. Díl 2. Moskva: Kučkovovo pole, 2018, s. 558. ISBN 978-5-9950-0934-4

13 Česko-Slovenský (Československý) zbor. 1914 – 1920, ref. 12, s. 585.

14 Česko-Slovenský (Československý) zbor. 1914 – 1920, ref. 12, s. 625.

15 КОЛ. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 1. М.: Наука, 1973, с. 241. [Dokumenty a materiály z histórie sovietsko-československých vzťahov]. Díl. 1. М.: Nauka, 1973, s. 241.

Napriek tomu autorita Štefánika a jeho vplyv v československej armáde bol veľký. V hlásení vedúceho kontrarozvedky štábu Irkutského vojenského okruhu štábného kapitána Čerepanovova v júni 1919 sa spomínalo priame spojenie medzi zosilnením bolševickej agitácie medzi legionármi a tragickou smrťou „*oblíbeného vodcu a inšpirátora českého slovanstva Štefánika*“ pri leteckom nešťastí¹⁶.

Politický protivník Štefánika, československý komunista B. Šmeral na procese s pravými esermi v Moskve v júni 1922 vysvetlil vystúpenie československého zboru proti bolševikom tým, že ich dohodové mocnosti oklamali. V spojitosti s tým spomenul aj Štefánika: „*Z Paríža na Sibír bol vyslaný československý minister Štefánik. Štefánik i jeho celá minulosť svedčia o tom, že bol typickým predstaviteľom tých československých národných politikov, ktorí udržiavali najužšie spojenie s oficiálnymi francúzskymi kruhmi. Z Paríža si Štefánik prináša príkaz upokojiť československú armádu a znovu začať vojnu proti sovietskej vláde. Vystúpenie armády neumožnilo Štefánikovi splniť tento príkaz. Štefánikovi sa už nepodarilo vziať sibírsku armádu do boja proti sovietskej vláde a to i napriek tomu, že po Masarykovi bol najpopulárnejším človekom v Československu*“¹⁷. Jeden z vojenských veliteľov československých legionárov R. Gajda vo svojich spomienkach písal o M. Štefánikovi ako o najlepšom zástupcovi československého národa v Paríži¹⁸.

Takže si to zhrňme. Súčasníci spomínali prepojenie Štefánika s francúzskymi vojenskými a politickými kruhmi, keďže bol skutočne občanom Francúzska a francúzskym dôstojníkom. Videli jeho diplomatické schopnosti, umenie dohodnúť sa – so zástupcami ruských vojenských a diplomatických kruhov, s J. Dürichom, s A. V. Kolčakom. Vykresľujú ho ako človeka, ktorý si získal dôveru politických a spoločenských predstaviteľov československého národného hnutia v Rusku, múdreho, aktívneho, schopného obhajovať si svoj názor, väčšinou úspešného v práci, cieľavedomého a organizovaného, vyslaného do Ruska so zložitými misiami, ktoré sa mu, aj keď nie v plnom rozsahu, ale predsa darilo uskutočňovať aj v neľahkých podmienkach vďaka autorite a nepochybnej charizme.

V sovietskej historiografii je Štefánik zobrazovaný ako človek, ktorý konal v záujme Francúzska, takmer ako zahraničný agent, a neskôr ako spolubojovník československých „buržoáznych“ predstaviteľov – Masaryka, Beneša, konajúci v spojení s Kolčakom. V sovietskej historickej encyklopédii o Štefánikovi čítame: „*Vystupoval ako zástanca vzniku československého monarchického štátu pod záštitou Francúzska... Zúčastnil sa intervencie Dohody v sovietskom Rusku*“¹⁹.

16 KOL, ref.15, s. 256.

17 KOL, ref.15, s. 504.

18 GAJDA, Radola. *Moje paměti*. Brno: Jota, 2008, s. 12.

19 Štefánik In Sovietska historická encyklopédia [online]. Dostupné na internete: <https://gufo.me/dict/history_encyclopedia/Штефаник> [cit. 2021-03-09].

Je len prirodzené, že v tom čase bolo hodnotenie jeho činnosti bolo negatívne. Nachádzame o ňom informácie hlavne v knihách o československých legionároch alebo v príručkách či encyklopédiách, ale osobitné práce mu v tom čase venované neboli.

V súčasnej ruskej historiografii sú názory krajne polarizované. Časť historikov hodnotí činnosť Štefánika v Rusku pomerne objektívne²⁰ poukazujúc na úspechy aj neúspechy, druhá časť nekriticky prijíma jeho činnosť v Rusku a vidí v činnosti Štefánika iba pozitíva²¹. Boli už publikované odborné články o slovenskom dejateľovi²², ale aj biografické črty všeobecného charakteru v rôznych slovníkoch a encyklopédiách²³; ruský čitateľ si môže prečítať články o Štefánikovi aj na ruských webových stránkach, napríklad *Slovakija 360*²⁴.

Činnosť Štefánika na Sibíri na rozhraní rokov 1918 – 1919 sa rozoberala aj na konferencii, ktorú organizovala rusko-slovenská komisia historikov: príspevky M. Kšíňana a J. Babjáka, v ktorých sa dost' podrobne analyzujú názory československých legionárov o Štefánikovi – vrátane kritických, boli uverejnené v spoločnom zborníku z konferencie²⁵. Časť legionárov bola z činnosti Štefánika sklamaná a vnímala ju ako rad veľkých omylov a chýb spojených s tým, že nebol v Rusku dostatočne dlho na to, aby do hĺbky pochopil vnútornú situáciu vo vojskách.

-
- 20 ПОПОВ, Д. *Милан Растислав Штефаник – астроном, лётчик, политик* // Дипломатический журнал «The Youth Diplomacy» 8 авг. 2020. [POPOV, D. Milan Rastislav Štefánik – astronóm, letec, politik. In diplomatický časopis The Youth Diplomacy 8. 08. 2020]. [online]. Dostupné na internete: <<https://vk.com/@theyouthdiplomacy-milan-rastislav-shtefanik-astronom-letchik-politik>> [cit. 2021-02-09]; ВОЛКОВ, В.К. (Отв. ред.) *Милан Растислав Штефаник. Новый взгляд*. Мартин: Неография, 2001. [VOLKOV, V.K. (Ed.) *Milan Rastislav Štefánik. Nový pohľad*. Martin: Neografia, 2001].
- 21 КОЛЕСНИКОВ Б.В. *М.Р. Штефаник и словацкое национальное движение* // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. 2018. Т. 24. № 2, с. 3338. [KOLESNIKOV B.V. *M. R. Štefánik a slovenské národné hnutie* In *Vestník Samarskej univerzity. História, pedagogika, filológia*. 2018. Diel 24, č. 2, s. 3338]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.journals.ssau.ru>> [cit. 2021-26-10].
- 22 ФИРСОВ, Е.Ф. *Словацкие сюжеты и знаменитый словак М.Р. Штефаник (по архивным материалам России)*. [FIRSOV, J. F. Slovenské námety a významný Slováč M. R. Štefánik (podľa ruských archívnych materiálov)]. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mecenat-and-world.ru/17-20/firsov.htm>> [cit. 2021-02-09];
- 23 NAUMOV, N. N. *Štefánik Milan Rastislav* // Encyklopédia Svetová história. [online]. Dostupné na internete: <https://w.histref.ru/articles/article/show/shtiefanik_milan_rastislav> [cit. 2021-02-09].
- 24 СОМОРОВА, Л. М. Р. *Штефаник – отец чехословацкой государственности* // Словакия 360. 13 ноября 2016. [SOMOROVÁ, L. M. R. Štefánik – otec československej štátnosti In *Slovakija 360*. 13. novembra 2016]. [online]. Dostupné na internete: <<https://svk360.com/m-r-shtefanik-otets-chehoslovatskoj-gosu/>> [cit. 2021-02-09].
- 25 KŠIŇAN, Michal, BABJÁK, Juraj. *Milan Rastislav Štefánik – charizmatický vodca alebo reakčný diktátor? Štefánikova činnosť na Sibíri na prelome rokov 1918/1919 a jej obraz v legionárskej literatúre*. In: KOVÁČOVÁ, Viera (Ed.). *Rusko (Sovietsky Zväz) a Slovensko v priesečníkoch dejín* / Banská Bystrica: Múzeum Slovenského Národného Povstania, 2016, s. 44 – 60.

Súčasťou tohto zborníka boli aj príspevky F. Vrábela o zmenách názorov ruských historikov na legionársku problematiku vo všeobecnosti, a predovšetkým na úlohu Štefánika²⁶ a práca L. Harbuľovej venovaná zložitým vzťahom československých vojenských jednotiek s centrami protibolševického odporu na Sibíri²⁷. Potešiteľné je, že kniha vyšla v dvoch jazykoch – v slovenčine aj v ruštine – čo umožňuje rusky hovoriacim čitateľom oboznámiť sa s postojom slovenských historikov.

V niektorých materiáloch ruských autorov je činnosť Štefánika v Rusku hodnotená veľmi kriticky. Napríklad J. F. Firsov sa domnieva, že v roku 1916 „*snahy Štefánika ako predstaviteľa parížskej Československej národnej rady (netreba zabúdať, že Štefánik prišiel do Ruska súčasne ako vojenský francúzsky emisár) v konečnom dôsledku smerovali na oslabenie geopolitického vplyvu Ruska v strednej Európe*“²⁸. Ten istý autor si myslí, že Štefánik „veľmi zjednodušene chápal význam národnostnej otázky“ a vo svojich verejných vystúpeniach zdôrazňoval, že „Česi – to sú vlastne Slováci, ktorí obývajú Českú krajinu a Slováci sú Česi, ktorí žijú na Slovensku“²⁹.

J. Cingovatov na Fóre slovanských kultúr o Štefánikovi píše: „*Od leta 1918 do januára 1919 bol pri vojskách Samostatného československého zboru na Sibíri, kde napriek dohode so sovietskou vládou o nezasahovaní zboru do ruských vnútorných záležitostí realizoval intervenčnú líniu Dohody, zabezpečoval vojenskú podporu Kolčakovi*“³⁰.

Celkovo je možné konštatovať, že ako u súčasníkov, tak aj u potomkov, existuje celé spektrum názorov na M. R. Štefánika, čo sa dá čiastočne vysvetliť politickými názormi samotných autorov hodnotení a aj historickým momentom.

Napriek veľkému množstvu vydaných prameňov a literatúry k danej problematike sú názory historikov niekedy diametrálne odlišné, čo je spôsobené ani nie osobnosťou samotného Štefánika, ale skôr vzťahom k československým legionárom vo všeobecnosti a hodnotením ich úlohy v občianskej vojne v Rusku. Tohto problému som sa dotýkala už v množstve článkov, a síce o vzťahu rôznych skupín ruskej spoločnosti k stavaniu pamätníkov, k pamätným vyznamenaniam a k starostlivosti o hroby československých legionárov³¹. Treba priznať, že diskusie na túto tému neutíchajú už veľa rokov, a tiež

26 VRÁBEL, Ferdinand. Nový pohľad ruskej historiografie na československé légie v Rusku. In: *Rusko (Sovietsky Zväz) a Slovensko v priesečníkoch dejín*, s. 70 – 81.

27 HARBULOVÁ, Lubica. Československé vojenské jednotky v Rusku a ich vzťahy s centrami protibolševického odporu na Sibíri v rokoch 1918–1919. In: *Rusko (Sovietsky Zväz) a Slovensko v priesečníkoch dejín*, s. 6070.

28 FIRSOV, ref. 22

29 ФИРСОВ, Е.Ф. Спецмиссии словака М.Р. Штефаника в России: посланник Масарика и Франции // Т.Г. Масарик в России и борьба за независимость чехов и словаков. [FIRSOV, J. F.: Špeciálne misie Slováka M. R. Štefánika v Rusku: vyslanec Masaryka vo Francúzsku // T. G. Masaryk v Rusku a boj za nezávislosť Čechov a Slovákov]. WikiČítanie. [online]. Dostupné na internete: < <https://history.wikireading.ru/399387> > [cit. 2021-03-09].

30 ЦИНГОВИТОВ, Ю. Штефаник, Стефаник [CINGOVITOV, J. [online]. Dostupné na internete: <https://sklaviny.ru/biograf/bio_s/stefanek.php> [cit. 2021-01-09].

31 SERAPIONOVA, E. P. Památka na československé legionáře v Rusku. In: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace* Eds. Milan Hlavačka, Antoine Marés, Magdaléna Pokorná et alii, Praha: Historický ústav, 2011, s. 605 – 620.

v súvislosti s vydaním druhého dielu dokumentov *Česko-slovenský (Československý) zbor v Rusku*³².

V časopise *Istorik* z júna-augusta 2021 vyšiel článok O. Nazarova s odióznym názvom *Krvavá stopa legionárov* odsudzujúci očisťovanie činnosti legionárov v Rusku a ich heroizáciu. Načasovanie publikácie zrejme nebolo náhodné – v čase, keď sú vzťahy medzi RF a ČR mimoriadne napäté. Škodlivosť takýchto publikácií spočíva v tom, že autor mieša historické udalosti, ktoré sa skutočne odohrali s výmyslami, pravdu s nepravdou. Opis detailov vytvára dojem, že ide o seriózný výskum, no polopravda je niekedy horšia ako nepravda. To žiaľ svedčí o existencii politickej konjunktúry v súčasnej ruskej historickej vede. Pre väčšinu ruských vedcov legionári skutočne nie sú žiadni hrdinovia, ale ľudia, ktorí boli vtiahnutí do občianskej vojny a nútení kliesniť si cestu domov s pomocou vojenských akcií. Sú veci, ktoré sa im dajú vytknúť, no demonizovať ich nie je vôbec produktívne: v tej najkrutejšej vojne – občianskej – neexistovali ani dobrí ani zlí, ani praví ani nepraví, každá strana mala svoju pravdu a svoju logiku deja. Také definície legionárov ako „pešiak v rukách Dohody“, „útočiaca strana“ pripomínajú 50. roky 20. storočia. S realitou nemá nič spoločné ani fráza: „V Rusku rozdelenom občianskou vojnou Čechoslovákov nemali radi a opovrhovali nimi tak bieli, ako aj červení a aj väčšina obyvateľov krajiny“, pretože je vytrhnutá z historického kontextu. Dokumenty svedčia o tom, že spočiatku obyvatelia Povolžia, Uralu a Sibíri vítali legionárov ako osloboditeľov chlebom a soľou³³, a len v poslednej etape epopeje sa vzťah k nim zo strany miestneho obyvateľstva prudko zhoršil v súvislosti s rekvizíciami a záťahmi proti partizánom.

Pokiaľ ide o spoločenské prijatie M. R. Štefánika, slovenskí kolegovia už podnikli v tomto smere vo výskume niekoľko úspešných pokusov³⁴. Pravdepodobne by bolo zaujímavé podrobnejšie sa venovať týmto otázkam opierajúc sa pri tom o ruské materiály.

32 SERAPIONOVA, E. P. Československý zbor v Rusku: nová dokumentárna publikácia. In: DANIŠ, Miroslav, HARBUEOVÁ, Lubica. *Slovensko a Rusko v zlomových okamihoch dejín: ľudia, idey, udalosti* (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 12.-14.9.2018 v Prešove). ACTA HISTORICA POSONIENSIA. Bratislava : Vydavateľstvo Stimul – centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2020, s. 42- 51.

33 Z materiálov výsluchu milosrdnej sestry J. Rudovovej zo 16. júna 1918 je napríklad známe, že robotníci sú Čecho-Slovákom veľmi priateľsky naklonení, o reštaurácii sa nič nehovorí, iba o zvolaní Ustanovujúcej schôdze, no vidiecke obyvateľstvo je voči boľševikom naladené nepriateľsky. – ref. 3, s. 237.

34 MACHO, Peter. Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. In: ČAPLOVIČ, Miloslav, FERENČUHOVÁ, Bohumila, STANOVÁ, Mária (Eds.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.

Prof. Elena Pavlovna SERAPIONOVA, DrSc.

Riaditeľka Odboru dejín slovanských národov medzi svetovými vojnami Ústavu slovanských štúdií Ruskej akadémie vied v Moskve. Profesorka Ústavu medzinárodných vzťahov Ministerstva zahraničných vecí v Moskve. Autorka série štúdií o M. R. Štefánikovi vo vzťahu k Rusku prezentovaných na významných medzinárodných fórach.

Od Padu k Dunaju Česko-slovenská légia

Sergio Tazzer

Talianska porážka v dvanástej bitke na Soči na konci októbra 1917 bola obrovským vojenským neúspechom. Dôsledkom tejto porážky bolo nielen odvolanie generála Luigiho Cadornu, ktorého nahradil pružnejší generál Armando Diaz, ale aj celkové prehodnotenie teoretického nastavovania bojových síl talianskej armády.

Bitka pri Caporette znamenala pre Taliansko 40.000 zabitých alebo zranených vojakov, 365.000 zajatých v rukách nemeckých a rakúsko-uhorských armád, nehovoriac o ďalších 300.000 nezvestných a 40.000 dezertérov. Obrovské straty sa týkali aj vybavenia a materiálu: okolo 5000 delostreleckých zbraní rôzneho kalibru, 3000 samopalov, 300.000 pušiek, 1 600 vozidiel, 150 lietadiel, milión a pol delostreleckých nábojov a tiež 73.000 štvornohých zvierat (koní a mulíc). Ešte dnes má v taliančine slovo Caporetto prenesený význam kolosálnej porážky.

V tých chvíľach ponúkla najcitlivejšia časť vlasteneckých českých a slovenských vojnových zajatcov svoju pomocnú ruku Taliansku. Na začiatku nedošlo ku konkrétnej dohode, ale táto snaha bola veľmi kladne ocenená talianskou odbornou politickou verejnosťou a aj vo vojenských sférach.

V skutočnosti, vďaka diplomatickým snahám a osobným vzťahom Milana Rastislava Štefánika (slovenského odborníka v oblasti astrofyziky a vyššieho dôstojníka francúzskej armády) a českého obchodníka a agenta talianskych vojenských tajných služieb Františka Hlaváčka (s krycím menom „Testolini“, čo je hrubý preklad jeho priezviska), ktorý pôsobil ako zástupca Česko-Slovenskej Národnej rady, a neskôr aj bývalého riaditeľa cukrovaru z Ferrary, Karla Veselého, problematika česko-slovenskej nezávislosti našla konečne svoje miesto v agende rôznych talianskych politikov a novinárov; a táto kauza bola následne patrične zastúpená na rímskom Kongrese utláčaných národov Rakúsko-Uhorska

(8.-10. apríl 1918), na ktorom sa zúčastnili politici a aktivisti rôznych politických strán (liberáli, demokrati, nacionalisti, socialisti, republikáni, monarchisti...).

Práve K. Veselý presvedčil generála Paola Spingardiho (bývalého veliteľa útvaru Karabiniéri a vtedy predsedu Výboru pre vojnových zajatcov), aby sa vyčlenili vojnoví zajatci podľa ich národnosti, pričom Česi a Slováci mali tvoriť samostatnú položku. Identifikácia Slovákov nebola jednoduchá, lebo sa pri výsluchu mnohí z nich hlásili k maďarskej národnosti. Slovenskí odvedenci boli všeobecne pridelení do *honvédu*. Väčšina českých a slovenských vojnových zajatcov sa nachádzala v táboroch Altamura (v okrese Bari), Carini (Palermo), Casagiove (Caserta), Cittaducale (Rieti), Finalmarina (Savona), Padula (Salerno), Polla (Salerno), Sala Consilina (Salerno), Sulmona-Fonte d'Amore (L'Aquila), Vittoria (Ragusa). Potom ich zhromaždili do Santa Maria Capua Vetere (Caserta) a do Paduly. Idea česko-slovenskej štátnosti mohla preto rásť bez vplyvu iných národností rakúskej ríše medzi zajatcami. V sústreďovacích táboroch Santa Maria Capua Vetere a Certosa di Padula boli českí a slovenskí vojnoví zajatci zaraďovaní do Československého dobrovoľníckeho zboru. Vo väčšine prípadov ich naverbovali aktivisti majúci vedúce postavenia v hnutí *Sokol*. Samotný Československý dobrovoľnícky zbor bol zriadený v januári 1917 v meste Santa Maria Capua Vetera a v júni 1917 v meste Padula. Najznámejším vedúcim *Sokola* v Padule bol Jan Čapek, ktorý neskôr zahynul v boji 17. júna 1918 niekde medzi obcou Meolo a Musile di Piave (v okrese Benátky).

Z dobrovoľníckeho zboru sa potom zrodila československá légia / armáda, ktorá bola schválená Dohovorom medzi talianskou vládou a Národnou radou krajín českých a slovenských. Dohovor uzavreli a podpísali v Ríme Vittorio Emanuele Orlando (taliansky predseda vlády), generál Vittorio Italico Zupelli (minister vojny Talianskeho kráľovstva) a plukovník Milan Rastislav Štefánik. Bolo to diplomatické a vojenské veľdielo slovenského astronóma. Dohovor bol dokonca uznaním nového česko-slovenského štátu, ktorý v skutočnosti ešte nebol zriadený. Išlo o prvé diplomatické uznanie, po ktorom nasledoval aj ďalší rovnako dôležitý akt zo strany Francúzska dva mesiace neskôr.

24. mája 1918 (tri roky po historickom spustení vojenských operácií talianskych ozbrojených síl), v priebehu slávnostného ceremonálu na schodiskách Národného pamätníka Viktora Emanuela II. (prvého kráľa Talianska), prevzal plukovník Štefánik bojovú zástavu československého pluku. Na udalosti sa zúčastnili zástupcovia talianskej vlády na čele s premiérom Orlandom, diplomati zo spojeneckých krajín, primátor mesta (princ Prospero Colonna di Paliano) a mohutný dav, celkom neočakávaný v tých vojnových časoch. Talianske najvyššie velenie zverilo legionárom dva symboly hodnoty talianskeho vojaka: baretku alpských horských strelcov (so sokolom namiesto orla v ozdobe) a bodák špeciálnej jednotky „Arditi“. Výzbroje a uniformy boli rovnaké ako tie, ktoré nosili členovia talianskej kráľovskej armády, ale s červeno-bielymi výložkami (farby vznikajúcej republiky).

Títo muži si boli istí ohrozením života: keby ich zajali rakúsko-uhorskí vojaci, obesili by ich ako zradcov. Velenie novovznikutej 6. divízie pozostávajúcej z dvoch brigád (31., 32., 33. a 34. pluku – celkovo cca 14 000 mužov) bolo zverené kontroverznému generálovi menom Andrea Graziani, ktorý sa v predošlých rokoch vyznačil svojou krutosťou voči

podriadeným, pričom nešetril popravami zastrelením a veľmi tvrdými vojenskými trestmi. 12. júna 1918 v lokalite Barbarano (v okrese Vicenza) nariadil Graziani hromadné zastrelenie 8 legionárov od chrbta. Nešťastníci boli obvinení z dezercie. Táto smutná epizóda mala za následok nielen nespokojnosť, ale aj formálnu sťažnosť Štefánika pred talianskym najvyšším velením v Abane. Diaz rozkázal vyšetrovanie. Kapitán Ernesto Battaglini z Úradu pre spravodlivosť vyhotovil správu s veľmi kritickým postojom voči Grazianimu: „Fakty (ktoré až teraz triezvo posudzujeme) neboli až tak závažné, že by sa malo považovať ako nevyhnutné a primerané udeliť tak tvrdý trest“. Graziani bol terčom politických a novinárskych polemík vzhľadom na jeho opakované uplatnenie trestu zastreľovania údajne vinných vojakov, a to najmä v súvislosti s ústupom pri Caporette v novembri 1917. Neskôr bol odvolaný zo svojej funkcie a nahradený generálom Luigim Piccionem zo zložky „Bersaglieri“.

Po rímskom slávnostnom akte sa legionári vyslali na sever. Najprv pochodovali ulicami mesta Bologna; a potom aj mesta Orgiano, v okrese Vicenza, pred kráľom Viktorom Emanuelom III. a pred vrchným veliteľom talianskej armády Armandom Diazom.

V júni 1918 nastala mimoriadna ofenzíva zo strany rakúsko-uhorskej armády. Rakúsky generálny štáb v Badene predpokladal, že ide o rozhodujúci manéver pre definitívne porazenie Talianska, ale realita ukázala presný opak. V tomto kontexte statočne bojovali aj česko-slovenskí legionári, a to konkrétne pri rieke Piave, pri Náhorných rovinách (hora Valbella), v Cima Tre Pezzi v sektore Astico, alebo na vrchole Doss Alto pri Monte Baldo, kde neuveriteľne čelili mnohonásobnej presile. Zaznamenali sa rôzne príbehy statočnosti a hrdinstva, ale žiaľ aj trúchlivé udalosti, obesenia a zastrelenia legionárov, keď ich nešťastne zajali a spoznali ich ako poddaných monarchie: Conegliano, Collalto, Oderzo, Piavon (okres Treviso), San Stino di Livenza, San Donà di Piave (okres Benátky), či Doss Alto, to sú miesta ich martyria. Na odvetu Taliani zbombardovali nepriateľské územie.

4. novembra 1918 sa vojna na talianskom fronte skončila. Taliansko porazilo Rakúsko-Uhorsko, ktoré čakal definitívny rozpad. Vo vojenskom bulletine č. 1267 (tzv. Bulletin víťazstva zo 4. novembra 1918) podpísanom vrchným veliteľom talianskej armády Armandom Diazom sú spomínaní aj česko-slovenskí legionári: „*Obrovská bitka, ktorá začala dňa 24. októbra 1918 (rok po bitke pri Caporette – poznámka autora) a na ktorej sa zúčastnilo 51 talianskych divízií, 3 britské, 2 francúzske, jedna česko-slovenská a jeden americký pluk proti sedemdesiatim trom rakúsko-uhorským divíziám, sa skončila*“. A ďalej v závere bulletinu: „*Zvyšok vojakov jednej z najmocnejších armád vo svete sa v zmätku a bez nádeje vracia späť domov po tých istých údoliach, ktorými raz tí istí muži prešli v hrdom bezpečí*“.

28. októbra 1918 Národný výbor československý získal kontrolu nad Vojnovým obilným ústavom. Išlo síce o druhoradý úkon, ale nikto naň nereagoval, a zástupcovia Národného výboru československého sa preto rozhodli bezprostredne vyhlásiť vznik republiky: zrodilo sa Československo. O 11. hodine na Václavskom námestí (kde mal sídlo Vojnový obilný ústav) kňaz Isidor Bohdan Zahradník, predstaviteľ Agrárnej strany, z piedestálu pomníka svätého Václava, kričal z plného hrdla a oznamoval plesajúcemu davu, že bolo

navždy zlomené jarmo zákerných cudzincov a nemravnosti Habsburgovcov. Následne sa s celým sprievodom ľudí vybral na bližšiu Hlavnú železničnú stanicu (ktorá sa ešte nazývala „Nádraží cisára Františka Josefa“); telegraficky rozoslal prvú správu, ktorou sa svet oficiálne dozvedel o vzniku slobodného a nezávislého Československa. Zrod nebol však úplne bezproblémový. Poľný maršal Paul von Kesztraneek (vojenský veliteľ v Prahe) vyhlásil stanné právo a vyhrážal sa trestom smrti. Pre jeho osobnú fyzickú bezpečnosť mu niekto odporúčal, aby konal trochu prezieravejšie. Tak nakoniec si zbalil svoje veci a opustil mesto. Samotný miestodržiteľ Čiech, gróf Max Julius Coudenhove sa vtedy náhodou nachádzal vo Viedni a tam aj ostal.

Pokiaľ ide o Slovákov, 200 národných a politických činiteľov sa zišlo v budove Tatra Banky v Turčianskom sv. Martine a schválilo Martinskú deklaráciu alebo Deklaráciu slovenského národa. Slovensko sa tak 30. októbra 1918 stalo súčasťou novovzniknutej republiky. Právnik Matúš Dula bol zvolený za predsedu Slovenskej národnej rady. Na príkaz Vavra Šrobára, ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, bola 23. januára 1919 Slovenská národná rada zrušená, jej právomoci prevzal jej československý ekvivalent. Martinská deklarácia bola nesmierne dôležitá. Konečne nastala emancipácia Slovenska, s jeho jazykom, kultúrou, zvykmi a tradíciami. Pravdu povediac, ešte vtedy, keď nebol na to oficiálne oprávnený, Slovák Šrobár v Prahe už v mene Slovenska schválil vznik nezávislého Československa.

V zmysle prvého všeobecného zákona vydaného Českým národným výborom všetky právne predpisy a ustanovenia provincie a ríše mali zostať v platnosti. Ako vyhlásil Alois Rašín (jeden z mužov 28. októbra, obeť atentátu spáchaného anarcho-komunistom Josefom Šoupalom v r. 1923), toto rozhodnutie malo za cieľ „*predst' akémukol'vek stavu anarchie, a to tak, aby celá naša štátna správa mohla nad'alej fungovať od 29. októbra 1918, ako keby nenastala žiadna revolúcia*“. Napriek tomu musela nová vláda čeliť veľkému odporu zo strany nemecky hovoriacich obyvateľov krajiny, a to konkrétne v obciach z tzv. *Sprachinseln* (etnické a jazykové ostrovy v sudetských oblastiach, či v slovenských regiónoch, kde žili Karpatskí Nemci – dokopy tri milióny ľudí). To isté sa stalo v maďarsky hovoriacich komunitách (700.000 ľudí), ktoré ešte stále chceli patriť maďarskému *Felvidéku* (Horná zem – teda Slovensko). Nemecky hovoriaci obyvatelia sa chopili zbraní a nastali krvavé nepokoje a potýčky v rôznych lokalitách – Hostinné (Arnau), Ústí nad Labem (Aussig), Cheb (Eger), Kadaň (Kaaften), Stříbro (Mies), Karlovy Vary (Karlsbad), Šternberk (Sternberg), Bruntál (Freudental)... Na severe Poliaci na čele s maršalom Józefom Piłsudskim chceli okupovať a zmocniť sa banskej oblasti pri Tešíne.

Novovzniknutá republika nemala dostatočné sily na to, aby kládla odpor a aby si vybudovala a uplatnila svoju autoritu. Dav však všade, kde sa dalo, odstraňoval symboly starej monarchie, najmä ríšskych orlov. Dňa 13. novembra 1918 zostavila Národná rada špeciálnu komisiu s úlohou premenovať rôzne ulice a námestia. V Prahe bola socha poľného maršala Radeckého (kedysi dominanta Malostranského námestia) najprv zahalená plachtami a potom odstránená. Na Staromestskom námestí spisovateľ a herec František Sauer viedol skupinu ľudí, ktorí odstránili slávny Mariánsky stĺp. V Bratislave bola socha cisárovnej Márie Terézie zbúraná až v r. 1921.

Nové úrady mohli počítať s pomerne nízkym počtom vojakov, ktorí kedysi patrili *Landwehru*; okrem nich bolo veľa mladých ľudí s obrovským nadšením, ale prakticky bež žiadnej prípravy. Bola naliehavo nutná vojenská pomoc. Na dosah neboli však žiadne vycvičené oddiely vojakov, ktorí by boli schopní bojovať.

Najpočetnejšia skupina legionárov sa nachádzala na Sibíri. Smerovala do Vladivostoku, kde sa mala nalodiť a vrátiť sa domov. Légia vo Francúzsku bola o dosť menšia z hľadiska počtu mužov, vláda sa rozhodla vyslať ju do Prahy so skupinou dôstojníkov.

Ešte ostala légia v Taliansku, súdržná a výborne ozbrojená. Už to nebola iba divízia, bola totiž rozšírená na armádny zbor, pričom sa k nemu pridala aj skupina jazdeckých eskadrón.

K takejto reorganizácii došlo v lokalite Legnaro, neďaleko Padovy. 6. divízii velil generál Gastone Rossi a 7. divízii generál Luigi Boriani. Na čele celého armádneho zboru zostal generál Luigi Piccione. Ako veliteľ štábu bol vymenovaný plukovník Vittorio Vernè. Dňa 8. decembra 1918 v Prato della Valle (v Padove) legionári zložili prísahu pred kráľom Viktorom Emanuelom III. a vyhlásili vernosť novovzniknutej republike. V iných častiach Talianska (v Lombardii a takisto v Abruzzách) česko-slovenskí zajatci z Vittorio Veneto si obliekli uniformy podobné tým, ktoré nosili legionári. Zároveň začali absolvovať nácvik. Následne mali byť rozdelení do zhruba päťdesiatich územných práporov a repatriovaní do Československa v priebehu 1919.

Po prísahe v Padove bola celá légia rýchlo prepravená do vlasti. Logistika bola pomerne zložitá. Pri doprave sa používali prostriedky talianskych štátnych železníc a konvoje sprevádzané ozbrojenými talianskymi vojakmi. Rakúsko v tom čas zažívalo spoločenské a politické nepokoje a zmätok a bezpečný prechod cezeň nebol zďaleka garantovaný. Viedeň ešte nepodpísala žiadnu mierovú zmluvu a neuznala nezávislosť Československa. Vlakové súpravy sa napokon dostali do Brna, cez Budějovice. V moravskej metropole boli vlaky so 6. divíziou presmerované do Žiliny a Poprad, kým 7. divízia smerovala na Hodonín. Plukovník Ján Šeba (vojenský pridelenec v Ríme) informoval pražské úrady, že od tej chvíle mohli očakávať päť vlakových súprav denne. Každá súprava pozostávala z jednej lokomotívy a 35 vagónov na prepravu osôb, plošinových vozňov a bežných vozňov na prepravu tovaru. Vo vagónoch sa nachádzali zásoby potravín na aspoň tri týždne. Každý legionár mal prídelené potravín na sedem dní, dve uniformy, výbavu, výstroj a zimnú rovnošatu.

Generálovi Piccionemu pomáhali aj brigádny generál Tito Montefinale (veliteľ delostrelectva) a podplukovník Carlo Comaschi (veliteľ ženijných jednotiek).

Obe divízie boli tzv. trojitého typu, pozostávali z troch plukov. Každý pluk mal tri prápory s tromi rotami strelcov, jednou rotou samopalníkov, jednou čatou ženistov, jeden oddiel plameňometov a jednu prepadovú jednotku. Okrem toho mala zvlášť každá divízia taktiež jeden pluk ťažkého delostrelectva, jednu skupinu skladajúcu sa z troch divíznych samopalníkových rôt, jednu rotu rádiotelegrafistov, jednu motorizovanú jednotku, jednu rotu ženistov, jeden zdravotnícky oddiel a jeden zásobovací oddiel. Hlavný stan bol zmiešaný a boli tam Taliani i Čecho-Slováci. Každá divízia dostala 300 nových nákladných vozidiel a tri obrnené automobily. Okrem toho mali aj 3300 štvornohých zvierat (koní a mulov).

Bolo rozhodnuté, že výzbroj jednotlivých vojakov ako aj všetky zbrane (samopaly a delostrelecká výbava) majú byť rakúsko-uhorskej výroby, teda z vojnovkej koristi. Bolo tak totiž oveľa jednoduchšie nájsť špecifické munície a náhradné diely v skladoch a arzenáloch v Československu. Každý vojak disponoval dvomi puškami: *Steyr-Mannlicher M1895* (individuálna strelná zbraň bývalej Rakúsko-Uhorskej armády) a *Carcano Mod. 91* (individuálna strelná zbraň talianskej kráľovskej armády).

Armádny zbor pod vedením generála Piccioneho mal 1 092 dôstojníkov (z toho 292 Talianov) a 23.709 vojakov, vrátane poddôstojníkov (z toho 2 074 Talianov). K týmto mužom sa postupne pridali vojaci takzvanej druhej armády: 3 873 dôstojníkov a 71.084 poddôstojníkov a vojakov, ktorí – na rozdiel od ostrieľaných legionárov – nikdy nebojovali po boku talianskych jednotiek a až v období po skončení vojny absolvovali predbežný nácvik vo vojenských táboroch v severnom a strednom Taliansku.

Šéf česko-slovenskej vojenskej misie v Ríme major Ján Šeba vyhlásil, že „v rámci pomoci novovzniknutému štátu vyniká akt solidarity a priateľstva Talianska, ktoré prispelo k usporiadaniu a zbrojeniu 60-tisícovej česko-slovenskej armády (v skutočnosti išlo o väčší počet – poznámka autora). Táto skutočnosť sa navždy zapísala do dejín Československej republiky; a ak momentálne nedostáva všetku pozornosť, ktorú si zaslúži, iste v budúcnosti bude znakom jedného z najsilnejších pút, ktoré budú bratsky spájať Talianov a Čechoslovákov“. Bohužiaľ história vyvrátila veľkorysé vyhlásenia majora Šebu. Predstavitelia moci (prezident Masaryk, predseda vlády Kramář, minister zahraničných vecí Beneš, minister národnej obrany Kľofáč a samotný minister s plnou mocou pre správu Slovenska Šrobár) presmerovali politiku novovzniknutej republiky k Francúzsku a pomerne rýchlo zabudli na kolosálnu taliansku pomoc.

K tomu treba pridať, že vláda v Ríme nebola schopná kapitalizovať politický a vojenský kredit, ktorý si štedro otvorila voči Prahe; a to napriek tomu, že sa v časti talianskeho establišmentu (najmä u tých, ktorí boli najotvorenejší voči svetu) vyvíjala ambícia silného talianskeho vplyvu a prítomnosti v tak dôležitom regióne v novej povojnovnej Európe. Žiaľ Taliansko bralo na ľahkú váhu svoju diplomatickú pozíciu v novovzniknutej republike. O tom svedčí aj to, že vedenie talianskeho diplomatického zastúpenia v Prahe sa zverilo iba *chargé d'affaires* Lagovi, predtým konzulovi v Tangeri. Ďalšia zaujímavosť: iba jeden z troch dôstojníkov na veľvyslanectve hovoril po česky (Dadone). Ostatní dvaja nevedeli ani po nemecky.

17. decembra 1918 na železničnej stanici v Padove (ktorá kedysi bola prvou etapou jeho vyhnanstva) nastúpil do vlaku Tomáš Garrigue Masaryk. Tentokrát ako hlava štátu a sprevádzaný generálom Piccionem. Špeciálny vlak talianskych štátnych železníc smeroval do Československa a bol eskortovaný ozbrojenými talianskymi vojakmi (vzhľadom na už spomenutú nestabilitu Rakúska). Dňa 24. decembra 1918 sa Piccione ujal vedenia všetkých operatívnych jednotiek v Československu.

Talianske štátne železnice dostali za úlohu postarať sa aj o legionárov, ktorí uviazli vo Francúzsku a chceli sa vrátiť domov. Talianske štátne železnice sa tiež postarali o transfer legionárov z Terstu do Československa. Išlo o legionárov, ktorí sa vracali z Vladivostoku a vylodili sa v talianskom prístavnom meste Terst. Mladé Československo dostalo

konkrétnu a okamžitú pomoc zo strany Talianska, čo v takých núdzových situáciách môže byť bezpochyby a nepopierateľne považované za celkom mimoriadnu podporu. Z Talianska vycestovalo aj päť čát karabiniérov spolu s jednou čatou Národnej stráže, ktorých muži boli vycvičení v Taliansku (priamo u karabiniérov). Do Prahy bola vyslaná aj skupina rádiotelegrafistov. Spolu s miestnymi technikmi postavili rádiotelegrafickú vysielačnú stanicu v Kbeloch. Rádiotelegrafisti zo ženijných jednotiek mali slúžiť pražskej vláde a pomáhať jej s budovaním a posilnením telekomunikačných spojení s civilnými autoritami na území republiky, s rôznymi vojenskými veleniami a s vládnymi predstaviteľmi v Ríme, Paríži, Varšave a Viedni. Talianskeho pôvodu boli aj vojenské zdravotnícke služby, ktoré boli zverené generálovi a lekárovi Janovi Červíčkovi. Väčšina legionárov v Taliansku bola českého etnika. Späť vo vlasti boli títo legionári vyslaní na Slovensko, aby chránili tamojšie územie a odrazili maďarské útoky spoza juhovýchodných hraníc, resp. aby vyhnali poľských vojakov z Tešínskej oblasti.

Hlavné sídlo legionárskeho vojska sa nachádzalo v Kroměříži, ale v marci 1919 bolo premiestnené do Bratislavy. 6. divízia sa nachádzala v Poprade a v Žiline, kým 7. divízia mala svoj stan v Hodoníne.

Bez týchto ozbrojených jednotiek by nebolo Československo schopné presadiť svoju zvrchovanosť.

Okrem dvoch legionárskych divízií, generál Piccione (najvyšší dôstojník v Československu) velil aj vojenským jednotkám plukovníka Schöbla, ktorí sa už v minulosti podieľali na rôznych vojenských operáciách. Išlo o pomerne málo mužov bez vhodnej vojenskej prípravy. Okrem toho boli tieto vojaci prevažne nedisciplinovaní a medzi nimi nechýbali ani ozajstní darebáci. Minister národnej obrany Klofáč dostal niekoľko sťažností a protestných listov kvôli rôznym prípadom krádeže či drancovania.

Podľa pokynov Beneša (mocného muža novej republiky) mal Piccione obsadiť Slovensko a dozerat' nad líniou príméria pozdĺž rieky Dunaj až po Rimavskú Sobotu (Rimaszombat) a ďalej pozdĺž rieky Ipel' (Ipoly) až po sútok rieky Už (Ung) a Laborec (Lamorc) a po Užocký priesmyk (Uzsoki-hágo) na hlavnom hrebeni Východných Karpát.

Bratislava (ktorá sa v tom čase ešte nazývala Prešporok pre Slovákov, Pozsony pre Maďarov a Pressburg pre Nemcov) bola dobytá až 31. decembra 1918 po prestrelke s maďarskými oddielmi.

Okupované územie siahalo až do Marmarošskej Sihoti (Sighetu Marmăției – Máramarossziget), kde v južnom kvadrante maďarské jednotky ešte kontrolovali niekoľko pozícií. Bolo zaznamenaných niekoľko prípadov nedovoleného prekročenia hraníc zo strany legionárov, ktorí boli však nútení sa rýchlo vrátiť späť do česko-slovenského teritória vzhľadom na silnú reakciu maďarských bojovníkov. Po narušení hraníc ohlásila budapeštianska vláda nedodržanie príméria a Najvyššia vojenská rada na mierovej konferencii v Paríži vydala jednoznačný rozkaz, aby sa podobné epizódy znovu nezopakovali.

Česko-slovenskí legionári boli pod vedením talianskych dôstojníkov a Maďari mali pred nimi patričný rešpekt. Táto skutočnosť vyvolala isté podozrenie spomedzi extrémistov nového česko-slovenského zriadenia, ale iste v počiatočnom štádiu uľahčila

situáciu, pokiaľ išlo o získanie kontroly nad teritóriom. 11. februára 1919 bola uzavretá dohoda medzi 7. divíziou a maďarskými delegátmi, v zmysle ktorej sa bralo na vedomie ukončenie ozbrojeného konfliktu pozdĺž slovensko-maďarskej demarkačnej línie. Generál Segre, šéf talianskej vojenskej misie vo Viedni po prímerí, priamo hovoril o „*vplyve talianskeho mena na Maďarov*“ a poznamenal, že sa pražská vláda veľmi spoliehala na túto skutočnosť: „*takže za tým účelom – vzhľadom na rýchly prívál ľudí z Čiech a na pevnú organizáciu – bol uprednostnený taliansky legionársky zbor, aby úspešne vykonal takúto chýlostivú a zložitú operáciu*“.

V tomto kontexte (hoci nikto nevie, či úplne vedome alebo nevedome) medzi 1918 a 1919 podporilo Taliansko československú politiku tzv. *fait accompli* (alebo postavenie pred hotovú vec), v rámci ktorej bol Beneš neprekonaný majster. Po príchode do Bratislavy boli talianski dôstojníci nepríjemne prekvapení chladným prijatím zo strany miestnej populácie. Mysleli si, že ich privítajú ako osloboditeľov, ale napokon zistili, že mesto obývali prevažne Maďari a Nemci, kým skutoční Slováci boli len menšinou. Najviac Slovákov žilo však v okolí veľkého mesta. Bol im predložený dosť hrubý a v chvate urobený prehľad situácie. Talianska légia pôsobila na severe, na východe a na juhu Slovenska, zatiaľ čo francúzska légia (7 000 mužov, ktorí konečne prišli z Talianska) bola umiestnená v Prahe a jej funkcia bola skôr propagandistická než čisto vojenská. Legionári v Prahe vzbudili živý záujem miestneho obyvateľstva, ktoré sa na nich tešilo. Zároveň Francúzsko začalo uskutočňovať množstvo politických a diplomatických úkonov s cieľom zľahčovať a bojkotovať talianske pôsobenie. Taliani často nachádzali dosť silný odpor na slovenskom území, kde mali zabezpečiť kontrolné a obranné funkcie.

Paríž mal súhlas Britov a mohol využívať ľahkovážnu „nepozornosť“ amerického prezidenta Wilsona, aby rozšíril svoj vplyv na novovzniknuté štáty a tak prispel k budovaniu *cordon sanitaire* podľa plánov predsedu vlády Clemenceaua (t.j. sanitný kordón, ktorý mal byť ochranou pred stále nebezpečným Nemeckom a znepokojujúcim sovietskym Ruskom).

Podľa správ generála Segreho si Taliani rýchle uvedomili, že civilní úradníci, ktorých Praha vyslala na Slovensko pod zámenkou vlastenectva, zneužívali ich moc na úkor obyvateľstva a podnecovali nepokoje medzi vojakmi. Talianski spojenci mali vybrať spomedzi Slovákov osoby, ktoré by boli schopné vykonať dôležité občianskoprávne úlohy. Nenašli však nikoho, ktorý spĺňal požiadavky a nakoniec zamestnali nekvalifikovaných a morálne otázných.

Vyhrotené formy nacionalizmu zapríčinili nepríjemné a vážne epizódy neumierneného fanatizmu. V takomto sociálnom a politickom kontexte sa zostrilo trenie medzi československými politikmi a talianskymi vojenskými predstaviteľmi. Pri rôznych štrajkoch a protestných demonštráciách boli Taliani často obvinení z neschopnosti a slabosti, ba niekedy i z tolerovania či ustupovania v prípade, že išlo o občanov iného národnostného pôvodu než väčšina obyvateľstva.

5. apríla 1919 bol vyhlásený štrajk železničiarov (prevažne maďarského etnika) proti údajne plánovanému koridoru medzi Československom a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov, čo by v konečnom dôsledku znamenalo oddelenie Maďarska

od Rakúska. Okrem toho sa sťažovali aj na ťažké životné a pracovné podmienky. Ďalšie štrajky a demonštrácie usporiadali občania nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí boli rozhorčení kvôli pyšnému a provokatívnemu prístupu úradníkov pri pokusoch o nútenú asimiláciu. Najvýznamnejším a najpresvedčenejším podporovateľom asimilačného procesu bol práve predseda vlády Kramář. Pravdu povediac štrajky sa konali na celom území novovznikutej republiky. V r. 1918 sa zaznamenalo 184 štrajkových akcií, 242 v r. 1919 a až 590 v r. 1920.

Podľa pražských štatistík v r. 1919 žilo na Slovensku 2 923 214 ľudí (66,57 % Slovákov, 23,50 % Maďarov, 4,87 % Nemcov, 3,17 % Rusínov a 1,89 % inej národnosti, najmä židovského pôvodu).

Maďari, Nemci a Židia čoskoro začali vnímať vojenskú misiu vedenú Talianmi ako nepriateľský živel; a zároveň si talianski dôstojníci uvedomovali, že sa ich osloboditeľské poslanie stále viac podobalo skutočnej vojenskej okupácii. Samotný generál Piccione vysvetlil prezidentovi Masarykovi v akých ťažkých podmienkach pôsobili talianski dôstojníci a skritizoval perzekučné excesy civilných úradníkov, ktorí boli vyslaní na Slovensko. Takisto sa sťažoval na nevráživosť voči Talianom, ktorých obvinili z maďarofilie z toho dôvodu, že nesúhlasili s násilnými metódami vládnych Čechov.

V zime 1918 - 1919 sa konalo množstvo demonštrácií aj s nepokojmi, zranenými a mŕtvymi. Napríklad v Bratislave, 12. februára 1919, vojaci použili strelné zbrane. Pri tej príležitosti zasiahol plukovník Barreca, vojenský veliteľ v meste, aby upokojil situáciu, ale sám dostal úder s pažbou pušky zo strany jedného svojho legionára a utrpel zranenie hlavy.

Piccione takisto napísal list zástupcovi náčelníka štábu v Taliansku, generálovi Badogliovi, ktorý oznámenie poslal ďalej do vládneho kabinetu. Vo svojej anotácii Piccione vysvetľoval, že *„civilné autority pri rozkazovaní a vojenské jednotky pri výkone príkazov často konajú s nadmernou iniciatívnosťou a neústupnosťou voči maďarskej populácii, ktorá sa nerada podradí uje moci“*.

Taliani čelili obvineniam z podporovania predovšetkým Maďarov a potom aj Nemcov. V denníku *Prager Tagblatt* minister spravodlivosti Soukup označil správanie plukovníka Barreca ako maďarofilné. Ihneď na to reagoval generál Piccione, ktorý obhájil Barreca a zároveň otvorene a verejne odsúdil ohováračskú kampaň proti Talianom.

Vlastimil Tusar, ktorý sa neskôr stal premiérom, išiel tak ďaleko, že obvinil generála Rossiho (veliteľa 6. divízie) z anti-československého správania. Generálovi Giuseppe Borianimu (veliteľovi 7. divízie) vyčítali, že vrátil majetok legitímnym vlastníkom a že zakázal sprievody, príhovory a manifestácie, ktoré považoval za provokačné a štvavé voči nemeckej a maďarskej populácii.

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár očiernil plukovníka Nascimbeneho, pretože prijal delegáciu Židov.

Badoglio nariadil návrat niekoľko talianskych dôstojníkov do vlasti, lebo sa stali častým terčom kritiky nielen tlače, ale aj samotných úradov. Práve sa totiž spúšťala nechutná mediálna kampaň, ktorá mala za cieľ odsunutie talianskej vojenskej misie generála Piccioneho a otvorenie priestoru Francúzom. Tlač sa snažila presvedčiť

verejnost' o ľstivom a zradnom správaní Talianska. Nič nového pod slnkom. Bol to ten istý propagandistický motív zaniknutého Rakúsko-Uhorska: «*Gott strafe das treulose Italien*» (Boh nech trestá zradných Talianov). Nieкто dokonca napísal, že Taliansko vyhralo vojnu vďaka česko-slovenským legionárom.

V takejto atmosfére poznačenej nepokojmi na Slovensku a útokmi zo strany Prahy dostal generál Piccione oznámenie (lepšie povedané, dozvedel sa z tlače), že z Paríža už prišiel francúzsky generál Maurice Pellé, aby velil česko-slovenským ozbrojeným silám; a toto bez akejkoľvek dohody alebo predbežného rokovania s talianskymi spojencami. Spolu s Pellém prišli aj mnohí ďalší generáli a vyšší dôstojníci, ktorí tvorili novú francúzsku misiu. Pellé sa stal náčelníkom štábu v Československu a zároveň priamym zástupcom maršala Focha. Táto druhá kvalifikácia bola veľmi citlivá, lebo od apríla 1918 Foch sa stal najvyšším veliteľom spojeneckých armád na západnom fronte.

Priamej odpovedi na otázky talianskeho *chargé d'affaires* Laga ohľadom skutočnej úlohy Pellého sa každý vyhýbal, dokonca i samotný prezident Masaryk. Medzitým pokračovalo zdiskreditovanie talianskej misie, ktorú postupne a drzo začali nahradzovať francúzski vojaci. Pellého dôstojníci sa ujali vedenia legionárskych jednotiek práve v čase, keď veľkú časť Slovenska (kde Praha zaviedla stanné právo) napádali vojaci Maďarskej republiky rád pod vedením Bélu Kuna. Od svojho vzniku (21. marca 1919) vyhlásil tento nový štátny útvar svoj cieľ opätovne získať stratené územia po porážke z novembra 1918, vrátane *Felvidéku* (teda Slovenska). Diktatúra proletariátu v Maďarsku prekvapila a vystrašila nielen susedné krajiny, ale aj zástupcov víťazov Veľkej vojny, ktorí už sedeli na parížskej mierovej konferencii.

Pri prechode moci 6. divíziu (kedysi pod generálom Rossim) prevzal generál Chabord. 7. divízia (pod generálom Borianim) bola pridelená generálovi Mittelhauserovi, ktorý pôsobil od 1921 do 1925 aj ako náčelník štábu československej armády.

Napriek tomu, že velili 100.000 vojakov na Slovensku a takisto ďalším jednotkám v Čechách, na Morave a v Sliezsku, Francúzi nedokázali zastaviť maďarské „severné ťaženie“ [*Északi hadjárat*], ktoré plánoval plukovník a vojnový hrdina Stromfeld spolu s podplukovníkom Tomborom (náčelníkom generálneho štábu pri komisariáte vojny).

19. mája 1919 tretí armádny zbor pod vedením generála Landera – spolu s 1. divíziou Kerekesa, s 3. divíziou Ferjentsika, so 4. divíziou Békessyho a s 5. divíziou Szakálla – vyhnal československé jednotky z Miškovca. Ďalej, 1. a 2. júna to isté urobili maďarské jednotky aj v Nových Zámkoch (Érsekújvár) a v Leviciach (Léva) a následne obsadili Zvolen (Zólyom) a Banskú Štiavnicu (Selmecbánya). Napokon 6. júna dobyli Košice (Kassa) a 10. júna vstúpili do Prešova (Eperjes).

Generál Mittelhauser ako tak dokázal klásť odpor v Komárne (Komárom) a v Nitre (Nyitra), ale jednotky jeho kolegu Hennoquea museli nebezpečne ustúpiť na sever, takmer k poľským hraniciam, po línii Banská Bystrica (Besztercebánya)-Rožňava (Rozsnyó)-Bardejov (Bártfa), necelých 20 km od hraníc.

Maďarská armáda obsadila takmer polovicu územia Slovenska, vrátane niekoľkých oblastí, ktoré neboli obývané maďarsky hovoriacimi občanmi. 16. júna 1919 vyhlásil Béla Kun v Prešove zriadenie Slovenskej republiky rád, na čele ktorej stál novinár Antonín

Janoušek ako predseda revolučného výboru. Išlo o dočasný a veľmi krátko trvajúci štátny útvar, ktorý zanikol 7. júla 1919 po definitívnom ústupe Maďarov.

Ťažká realita v teréne protirečila domýšľavému optimizmu generála Pellého, ktorý bol nútený bezodkladne sa spojiť s maršalom Fochom a naliehavo žiadať o ostré vystúpenie na parížskej konferencii proti Budapešti a zároveň tlačit' na pražskú vládu, aby žiadala o vyhlásenie pokoja zbraní. Československé vojsko nebolo totiž schopné vzdorovať maďarskému tlaku.

Pellé sa s veľkou nevôľou musel osobne stretnúť aj s Böhmom, najvyšším veliteľom maďarskej červenej armády. Nakoniec sa neuskutočnilo podpísanie predpokladanej dohody medzi Pellém a Böhmom, lebo celú zložitú situáciu vyriešili Clemenceauove vyhrážky voči maďarskej vláde.

Béla Kun, ako veľký realista, nariadil zastavenie bojových operácií, a to i napriek nesúhlasu radikálnejších komunistických predstaviteľov (Szamuely, Korvini a Rudas) a ich opakovaným výzvam počas 1. Kongresu rád z 9. júna 1919.

Konflikt skončil 24. júna 1919. Na slovenskom fronte začal maďarský ústup až 27. júna 1919.

S výnimkou *Národných listov* (oficiálne noviny *Československej národnej demokracie*) sa československá tlač vo všeobecnosti vôbec nezmenila o tom, že francúzske velenie na čele s generálom Pellém zodpovedá za problémovú situáciu; naopak neváhala ukazovať prstom na Talianov a zvaliť na nich zodpovednosť za rôzne porážky.

Denník *Obrana lidu* načrtol hypotézu novej skrytej dohody medzi Talianmi a Maďarmi, *České slovo* napísalo o rímskom kšeftovaní s Nemcami a Maďarmi na úkor Čechoslovákov. Čitatelia sa tiež dozvedeli, že Taliani dodali Maďarom zbrane a munície a umožnili prenikanie špiónov a agentov Bélu Kuna na Slovensko.

Kým československá tlač pokračovala v silnej protitalianskej rétorike, pražská vláda aspoň formálne vyjadrila poľutovanie nad mediálnymi útokmi proti Rímu. Stav bol však taký, že nielen talianski diplomati, ale aj najneustrannejší pozorovatelia prijali takéto ospravedlnenia dosť skepticky.

1. júna 1919 sa definitívne skončila talianska vojenská misia v Československu. Vojaci už smerovali späť do svojej vlasti a diplomatické vzťahy medzi Rómom a Prahou ochladli vo vzájomnej nedôverčivosti.

Takto komentoval situáciu taliansky *chargé d'affaires* Lago: „kým účelnosť našej vojenskej misie postupne klesala, začali sme zaznamenávať ochladnutie nadšenia, ktoré prevládalo v čase nášho príchodu“. Nasledovala potom „istá nedôvera a nevraživosť, kým nepadlo rozhodnutie repatriovať členov misie po vznesení obvinenia z neschopnosti a zrady, čo pražská vláda len nevýrazne dementovala na základe silných námietok, ktoré predložila naša kráľovská delegácia“.

Spor medzi Benešom a Štefánikom ohľadom tejto veci je dosť známy (a nielen ohľadom tejto veci). Generál Milan Rastislav Štefánik diplomaticky vyriešil spor medzi veliacimi kompetenciami gen. Pellého a gen. Piccioneho tak, že gen. Piccione priamo podliehal vláde ČSR (čiže nie gen. Pellému). Štefánik už nemal možnosť zasiahnuť do uvedených bojov, lebo zahynul pri leteckej havárii v Ivanke pri Dunaji 4. mája 1919,

pri návrate z Talianska. Celý prípad bol rýchlo archivovaný. Keby vtedy ešte žil lojálny priateľ Talianska – generál Milan Rastislav Štefánik – je veľmi pravdepodobné, že by sa udalosti neboli vyvíjali oným poľutovaniahodným spôsobom.

Príloha: ČESKO-SLOVENSKÝ ARMÁDNY ZBOR

Veliteľstvo:

- Generálny štáb
- Velenie delostreleckých oddielov
- Velenie ženijných oddielov
- Riaditeľstvo zdravotníctva
- Riaditeľstvo komisariátu
- Hlavné sídlo
- Motorizovaná čata a jazdecká čata
- 32. Poštový úrad
- Kráľovské velenie karabiniérov a *Národná stráž*

Jednotky priamo závislé od Armádneho zboru:

- Velenie skupiny poľného delostrelectva s húfnicami
- Skupina česko-slovenských eskadrón spolu s dvomi čatami cyklistov a s dvomi motorizovanými samopalmi
- 152. rota telegrafistov (taliansky a česko-slovenský personál)
- Rádiotelegrafický oddiel s 5 stanicami (taliansky personál)
- Rota železničiarov (česko-slovenský personál)
- Letectvo: 1 lietadlo SVA

Jednotky priamo závislé od Armádneho zboru:

- Skupina pekárov (rúry Weiss)
- Špeciálne potravinové sklady
- Špeciálne sklady zdravotníckeho materiálu
- Špeciálne sklady s materiálom pre ženijné jednotky
- Špeciálne sklady s materiálom pre delostrelecké jednotky a s muníciami
- Špeciálny vozový park (9 sekcií, laboratórium, sklad, 300 motorových vozidiel, dielňa s prostriedkami a s príslušenstvom na realizáciu opráv).

6. Česko-slovenská divízia (generál Gastone Rossi)

- Veliteľstvo
- Generálny štáb
- Hlavné sídlo
- Kráľovské velenie karabiniérov

Velenie divíznej pechoty

- 3 divízne roty česko-slovenských samopalníkov
- 31. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 32. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 35. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 6. pluk česko-slovenskej poľnej delostreleckej jednotky (v 6 rotách)
- 6. rota česko-slovenských ženíjných sapérov
- 6. rota ženíjných telegrafistov (Taliani a Čecho-slováci)
- 6. česko-slovenská zdravotnícka sekcia
- 1 divízna motorizovaná jednotka zdravotníckeho a zásobovacieho oddielu

7. Česko-slovenská divízia (generál Luigi Boriani)

- Veliteľstvo
- Generálny štáb
- Hlavné sídlo
- Kráľovské velenie karabiniérov

Velenie divíznej pechoty

- 3 roty česko-slovenských samopalníkov
- 33. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 34. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 39. pluk česko-slovenskej pechoty (v 3 práporoch)
- 7. pluk česko-slovenskej poľnej delostreleckej jednotky (v 6 rotách)
- 7. rota česko-slovenských ženíjných sapérov
- 7. rota ženíjných telegrafistov (Taliani a Čecho-slováci)
- 7. česko-slovenská zdravotnícka sekcia
- 7. česko-slovenská podporná sekcia
- 1 divízna motorizovaná jednotka zdravotníckeho a zásobovacieho oddielu

Delostrelecké sily na čele s brigádnym generálom Montefinalem sa skladali z nasledujúcich jednotiek:

- 2 poľné pluky, každý z nich pozostávajúci z 2 skupín: prvá skupina sa skladala z troch batérií s delami *Škoda* (8 cm) a druhá skupina mala tiež tri batérie, ale jedna z nich s 8-centimetrovými delami a ostatné dve s 10-centimetrovými húfnicami
- 1 skupina ťažkých poľných delostreleckých jednotiek s 15-centimetrovými húfnicami rozdelená na tri batérie po 4 ks a jeden oddiel samopalníkov.

Skupina jazdeckých eskadrón bola pod vedením podplukovníka Pasiniho, ktorý mohol počítať s 2 eskadrónami so 60 šablami, 30 bicyklami a jedným vozidlom so samopalmi.

Územná milícia česko-slovenská (plukovník Schöbl)

- 30. Pluk *Vysoké Mýto*
- 1. Pluk slovenských dobrovoľníkov
- 1. Pluk moravský
- 21. Pluk *Čáslav*
- Jeden praporec námorníkov
- Jedna rota *Sokol*
- Jedna rota dobrovoľníkov slobody
- Jedna jazdecká eskadróna
- 4 delostrelecké batérie s muníciami malého kalibru

(Zdroj: *AUSSME*, Historický archív generálneho štábu talianskej armády)

Prof. Sergio TAZZER

Laureát komunikačných vied. Riaditeľ regionálneho vysielania Radiotelevisione italiana vo Veneto, ako aj rozhlasového vysielania pre Strednú a Východnú Európu. Historik modernej histórie, autor dvadsiatky kníh a stovky vedeckých historických štúdií. Na Slovensku vyšiel preklad jeho knihy: *Vlastenci alebo zradcovia? Milan Rastislav Štefánik e la Legione ceco – slovacca*.

Češi a Slováci v australském „Jugo Slav Battalion“ (Z internačních táborů pro nepřátelské cizince přes Soluňskou frontu do čs. legie ve Francii)*

Pavel Kreisinger

První československý zahraniční odboj je nerozlučně spjat s činností samostatné armády ještě neexistujícího československého státu – čs. legií. Ty bojovaly po boku Dohodových mocností zejména v Rusku, Itálii a Francii. Právě ve Francii byla situace nejsložitější, co se mužstva týče, neboť původní „česká“ rota Nazdar, která vznikla v roce 1914 jako součást francouzské cizinecké legie, přestala po těžkých ztrátách v bitvě u Arrasu (9. května 1915) fakticky existovat a již nikdy nebyla znovu obnovena. Její zbylí příslušníci se pak stali členy jiných rot cizinecké legie a na zařazení do vlastní jednotky museli čekat až do léta 1918, kdy se začala ve Francii formovat samostatná Československá brigáda o třech střeleckých plucích (21., 22. a 23. pluk).¹ Ustanovení čs. brigády ve Francii by nebylo myslitelné bez rozsáhlé osobní angažovanosti našich krajanů v USA, kteří řady brigády výrazně posílili.² Kromě toho musíme zmínit také po dvou transportech legionářů z Ruska a Rumunska: první ruský (tzv. Husákův) v počtu 1 200 mužů se dostal do francouzského Cognacu již 14. listopadu 1917 a druhý ruský (tzv. Gibišův) v počtu 470 mužů se vydal na cestu až po bolševické revoluci v listopadu 1917. Podle původního plánu mělo být

---

* Studie byla vypracována díky finanční podpoře udělené v rámci Institucionálního rozvojového plánu FF UP v Olomouci pro rok 2021.

- 1 PREININGER, Ladislav (ed.). Československá legie ve Francii. První sborník francouzských legionářů k *desátému výročí samostatnosti Českoslov. republiky*. Praha: nákladem Kruhu francouzských legionářů 1928, s. 125–126.
- 2 23. pluk dokonce nesl čestný název „Amerických Slovákův“. Pluk do bojů na západní frontě již nezasáhl, bojoval ale na Slovensku. Originál zástavy tohoto pluku je uložen ve VHU v Praze, kopie ve VHM v Piešťanech. JURKOVÁ, Viera. Pluk amerických Slovákův. Dostupné na internetu: <<http://www.vhu.sk/pluk-americky-ch-slovakov/>> [cit. 2021-11-30].

ještě v roce 1917 přepraveno z Ruska do Francie 6–8 000 čs. mužů, ale kvůli revolučním událostem a občanské válce už k tomu nedošlo.³ O to více byla potřeba posílit vznikající čs. brigádu ve Francii o další muže. Ti byli nalezeni již dříve v Rumunsku, kam Francouzi vyslali na vojenskou misi M. R. Štefánika. Ten zde v zajateckých táborech vyhledal na 1 800 Čechů a Slováků, kteří předtím bojovali v rakousko-uherské armádě u Dobružji.⁴ Kvůli revolučním událostem z nich byla ve dvou transportech přes Rusko do Francie přepravena jen část. První transport v počtu 310 osob sem dorazil ještě před zformováním čs. pluků a byl dočasně zařazen k 33. pluku francouzské armády. Druhý rumunský transport se v počtu 428 mužů připojil v Archangelsku v říjnu 1917 k „Husákovu“ ruskému transportu.⁵ Další významnou posilou se v roce 1918 stal tzv. Srbský dobrovolnický sbor, založený již v Rusku a posléze bojující u Dobružji a na Soluňské frontě. Na jaře 1918 opustilo jeho řady ve prospěch čs. legií ve Francii téměř 500 Čechů a Slováků.⁶ Mezi těmito zkušenými veterány bojů na Soluňské frontě bychom našli i pozoruhodnou skupinu našich krajanů až z daleké Austrálie. Jejich anabáze byla v mnohém podobná té známější, tedy anabázi ruských legionářů; v tomto případě začala internací v Austrálii, pokračovala přesunem v rámci „jugoslávského“ praporu na soluňskou frontu a skončila ve Francii.⁷

Češi a Slováci v Austrálii na počátku 20. století

Než se zaměříme na osudy dvanáctičlenné skupiny „australských“ legionářů, je nutné nastínit situaci našich krajanů na vzdáleném kontinentě. Ten přitahoval Středoevropany od druhé poloviny 19. století, kdy postupně končila éra Austrálie coby britské trestanecké kolonie. Deportace ustávaly a do nových britských oblastí připlouvali lidé z Evropy a Asie dobrovolně. Jednalo se zejména o dobrodruhy, které do země přilákala zlatá horečka. V zemi strávili nemalou část života i čeští cestovatelé a zlatokopové Eduard

3 JIRÁNEK, Tomáš. Druhý, tzv. Gibišův transport československých legií z Ruska do Francie (1917–1918). In *Theatrum historiae* 2006, s. 233–248. ISBN 80-7194-857-8.

4 KOPECKÝ, Peter. Vojenská misia generála M. R. Štefánika v Rumunsku vo svetle rumunských vojenských archívnych dokumentov. In ČAPLOVIČ, Miloslav (ed.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: VHÚ MO SR 2010, s. 163–166. ISBN 978-80-970434-0-7.

5 JIRÁNEK, ref. 4, s. 234–235.

6 DVOŘÁK Jiří. O strastiplné cestě některých československých legionářů (z Dobružje přes Soluň do Francie 1917–1918). In *Československé legie a první světová válka. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 9. listopadu 2001: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, České Budějovice 2002*, s. 61–68.

7 Tato studie navazuje na autorovy dosavadní výzkumy souhrnně publikované v r. 2018. Viz KREISINGER, Pavel. *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2821-1.

Preiss (1852–1862),⁸ Čeněk Paclt (1856–1862)⁹ nebo Josef Polák (1878–1899), který zemřel před návratem do vlasti v západoaustralském Perthu.¹⁰ Oblasti řídce osídleného Severního teritoria přitahovaly četné katolické misionáře. Prvním doloženým Slovákem na australském kontinentu se stal Jakub Longa (1856–1937), který pobýval v Austrálii v letech 1888–1901 a jedenáct let strávil jako misionář u Aboriginců. Po neúspěchu misie žil rok v Jižní Austrálii u polské jezuitské komunity a poté odjel do Afriky, kde misijně působil až do své smrti v roce 1937.¹¹

Exotická země na jižní polokouli přitahovala i první vědecké výpravy. V Austrálii prováděli v letech 1909–1910 terénní výzkum dva Češi: geograf Jiří V. Daneš, pozdější děkan Přírodovědecké fakulty UK (1925–1926), a botanik Karel Domin, pozdější rektor UK (1933–1934).¹² O rok později, v roce 1911, navštívil nejlidnatější město Australského svazu Sydney i slovenský astronom M. R. Štefánik, který zde zakončil svůj výzkumný pobyt na Tahiti a Vavau (souostroví Tonga). Štefánik připlul do Sydney 17. května na pozvání italského vědce Pietra Baracchiho, vedoucího australské astronomické výpravy a v letech 1900–1915 vládního astronoma australského státu Victoria. Pobyl zde zhruba týden a následně se vydal na zpáteční cestu do Francie.¹³ Za prvního v Austrálii trvale usazeného Slováka můžeme považovat až sklářského odborníka Ondřeje Večeru; ten se na pozvání australské vlády usídlil v roce 1912 v Newcastleu, kde společně se svým bratrem založil firmu „*Leonora Pacific Glass Division*“.¹⁴

Před vypuknutím první světové války bychom našli Čechy a Slováky zejména v následujících městech pěti australských států: „*Adelaide (South Australia), Brisbane (Queensland), Busselton (Western Australia), Melbourne (Victoria), Sydney (N. S. Wales)*“.¹⁵ Naši krajané se živili především jako farmáři nebo dřevorubci (při těžbě eukalyptového oleje), ovšem ti, kteří se usadili ve městech, našli uplatnění ve svých

8 PERUTKA, Lukáš – KREISINGER, Pavel. Eduard Preiss: The Forgotten Czech Globetrotter and His Impact on Czech society. In *Slovanský přehled*, 2022, v tisku. ISSN 0037-6922.

9 PACLT, Čeněk. *Cesty po světě: Příhody a zkušenosti jeho na cestách po Americe, Australii, Novém Zeelandě a jižní Africe*. Dle zápisků a různých jeho dopisů vzdělal Jaroslav Svoboda. Mladá Boleslav: b. v. 1888.

10 MAREŠ, Vladislav Josef Polák. První český osadník v západní Austrálii. *Zvláštní otisk ze sborníku čs. společnosti zeměpisné* 1950, č. 1–2, s. 27–29.

11 O'NEILL, Charles E (ed). *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús: biográfico-temático III*. Roma: Institutum Historicum, 2001, s. 2410. ISBN 84-8468-037-1; BAJAN, Pavol. Slovenský misionár v Afrike: Výber z článkov: 1912–1978. Cambridge: Dobrá kniha 1988, s. 192–211.

12 MARTÍNEK, Jiří. *Geograf a cestovatel Jiří Daneš*. Praha: Historický ústav, 2017, s. 77–85. ISBN 978-80-7286-287-0.

13 PODHORSKÝ, Dušan. *Štefánikov svet: cesty priestorom a časom po stopách Milana Rastislava Štefánika*. Bratislava: Veda 2013, s. 219–227. ISBN 978-80-224-1300-8; KŠIŇAN, Michal. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami. Štefánik na Tahiti. In *História. Revue o dejinách spoločnosti* 2008, roč. 8, č. 3, s. 39–41, ISSN 1335-8316.

14 VRTIELKA, Ján: *Dejiny Slovákov v Austrálii až po súčasnosť*. In *Slovenský povojnový exil*. Martin: Matica slovenská 1998, s. 214.

15 ŠPANIHEL, Jaroslav (ed.). *Adressář zahraničních Čechů*. IV. doplněné vydání. Praha: b. v. 1911, s. 4.

původních profesích. Americký Čech Josef Kolář, který připlul do Melbourne v r. 1913,¹⁶ uvedl ve své novinové reportáži následující: „*Do české skupiny mi povědomé přináležít dva zámečníci, vyrabitel motorů, chemik, číšník a krejčí. Měli jsme v našem kroužku též truhláře a dále vyrabitele pian s českou rodinou [...] Ze dvou svobodných krajanek zdejších, též jedna už odcestovala. Slýchávám o dobře zavedeném českém pekaři, jehož pečivo rozváženo je po městě vkusnými vozy motorovými*“.¹⁷

Austrálie a Velká válka (1914–1918)

Do světové války vstoupil Australský svaz jako jednotná federace s vlastní vládou, armádou a námořnictvem. Federalizace země končila v letech 1901–1911, když se od Jižní Austrálie oddělilo Severní teritorium, nově spravované přímo federální vládou, a zároveň se z Nového Jižního Walesu vyčlenilo Teritorium hlavního města Austrálie, jímž se posléze v roce 1927 stala Canberra. V roce 1911 zavedla federální vláda povinný vojenský výcvik pro mladé muže a zároveň vznikla *Royal Military College* pro výcvik vlastních armádních důstojníků. Současně byla na lodi *HMAS Creswell* otevřena námořní kolej, kde se připravovali důstojníci *Royal Australian Navy* (RAN).¹⁸ Pro ostrovní stát s rozlohou 7 682 300 km², který byl stále značnou měrou závislý na mateřské Velké Británii, bylo budování vlastního námořnictva velmi důležitým krokem k zajištění obrany.

Když v létě roku 1914 vypukla v Evropě Velká válka, bylo zřejmé, že Austrálie jako součást Britského impéria svou mateřskou zemi podpoří. Pro Británii bylo nepřítelem číslo jedna císařské Německo, jemuž vyhlásila válku 4. srpna poté, co Němci porušili neutralitu Belgie. Austrálie se angažovala v konfliktu již od 5. srpna, když dělostřelecká posádka pobřežní pevnosti v Queenscliffu, střežící přirozený přístav Port Philipp u Melbourne, vypálila výstražnou salvu na německou transportní loď *SS Pfalz*.¹⁹ Tím bylo Němcům zabráněno v odplutí a z lodi se stala kořist RAN (pod názvem *HMT Boorara*). Australské námořnictvo vzápětí zahájilo útok na sousední Německou Novou Guineu a obsadilo přístav Rabaul. Tamější německé rádiové stanice, které odposlouchávaly námořní komunikaci a pomáhaly německým křižníkům narušovat spojeneckou lodní dopravu, tak byly vyřazeny ze hry. Dne 9. listopadu 1914 zničil australský křižník *HMAS Sydney* nebezpečný německý „korzářský“ křižník *Emden*, který měl na svědomí

16 National Archives of Australia (dále jen NAA) Canberra: A1, 1915/2244, Josef Kolar – Naturalization. Pokud není uvedeno jinak, jsou všechny citované prameny dostupné online prostřednictvím portálu <<https://recordsearch.naa.gov.au/>> [cit. 2021-11-30].

17 KOLÁŘ, Josef. Austrálie. Dojmy českého přistěhovalce. In *Amerikán. Národní kalendář* 1917, roč. 40, s. 314. Dostupné na internetu prostřednictvím digitální knihovny Kramerius: <<https://ndk.cz/>> [cit. 2021-09-22].

18 DENNIS, Peter (ed.). *The Oxford Companion to Australian Military History. Second Edition*. Oxford University Press Australia & New Zealand. South Melbourne 2008, s. 165, 466–467, 471–472. ISBN 978-0-19-551784-2.

19 *Australia's first shot in the Great War*. Dostupné na internetu <<https://www.awm.gov.au/collection/C522?image=1>> [cit. 2021-11-30].

na 25 spojeneckých lodí (zajatých nebo zničených).²⁰ Pro podporu Britů v pozemních bojích pak bylo klíčové rozhodnutí australské federální vlády zformovat expediční sbor z mladých dobrovolníků – *Australian Imperial Force* (AIF). Jeho příslušníci byli nasazeni zejména proti Turkům v bitvě u Gallipoli (1915), bojovali ale také na Středním východě a proti Němcům ve Francii, kde utrpěli velké ztráty. Celkem poslala pětimilionová Austrálie do války téměř 417 000 mužů, z nichž přes 60 000 zemřelo a dalších 156 000 bylo zraněno, otráveno plynem nebo padlo do zajetí.²¹

Celá řada mužů, kteří v letech 1914–18 dobrovolně vstoupili do australské armády, pocházela původně z různých koutů světa. Pokud bychom složení AIF zkoumali z národnostního hlediska (podle místa narození), našli bychom mezi nimi například přes 1 000 mužů narozených na území tehdejšího Ruského impéria. Australská historička ruského původu Elena Govor došla po několikaletém výzkumu k počtu 1036 osob, z nichž největší podíl – 30 procent (295 osob) tvořili Finové.²² Pomoc ruského konzulátu při snaze o vstup do australské armády využili i někteří naši krajané, kterým jinak coby příslušníkům nepřátelského Rakouska-Uherska hrozila internace. Úspěšný byl František Hájek (1885–1957), který v rámci *3rd Pioneer Battalion* bojoval ve Francii a utrpěl otravu fosgenem.²³ Za pomoci ruského konzulátu v Austrálii se pokusili do AIF vstoupit také další dva Češi, Ladislav Sušil (1890–?) a František Novotný (1890–?). V jejich případě však nastaly komplikace, a tak ani jeden z nich na evropské bojiště nakonec neodplul.²⁴ Podobně neúspěšně dopadl i další, Josef Špaček (1890–?).²⁵ Kromě zmíněného Hájka tak u AIF z českých (a slovenských) krajanů sloužili pouze Josef Miller (1885–?)²⁶ a Štěpán František Šimek (1882–?),²⁷ oba dva však byli již před válkou držiteli australského občanství (*naturalized British subject*).²⁸ „Český“ původ mohl mít také pravoslavný Ukrajinec Gregori Jakimov (1894–1971) nebo polský námořník Frank Jeschek (1886–1919), jedná se nicméně o sporné případy, a proto jsou zde uvedeni jen pro doplnění.²⁹

20 HRBEK, Jaroslav. Korzárská plavba křižníku Emden. In *Historie a vojenství* 2001, roč. 50, č. 2, s. 310–331. ISSN 2583-0018.

21 KREISINGER, ref. 8, s. 42–46.

22 GOVOR, Elena *Russian Anzacs in Australian history*. First published 2005. Sydney: University of New South Wales Press, 2005, s. 277. ISBN 0-86840-856-5. Data jsou průběžně aktualizována na internetu: <<https://russiananzacs.net/statistics/>> [cit. 2021-11-30].

23 KREISINGER, ref. 8, s. 50–57.

24 KREISINGER, ref. 8, s. 58–61.

25 NAA Canberra: A1, 1921/17400, Spacek, Joseph William – Naturalisation.

26 NAA Canberra: B2455, MILLER J.

27 NAA Canberra: A1, 1911/17256; S.F. Šimek – Naturalization. Ve věku 59 let byl Šimek jako australský občan odveden i za druhé světové války, viz NAA Canberra: B884, Q213540. Jeho dcera Gwendolína Šimková (Gwendolyne Šimek) vstoupila dobrovolně k ženským pomocným jednotkám WAAAF. Podrobněji k ní viz KREISINGER, ref. 8, s. 330–333.

28 Tamtéž.

29 Podrobněji k nim viz <<https://russiananzacs.net/Jakimov>> a <<https://russiananzacs.net/Jeschek>> [cit. 2021-11-30].

Zatímco přímo do AIF se z našich krajanů dostali pouze jednotlivci, ve zvláštním „jugoslávském praporu“, vypraveném z Austrálie v roce 1917 na soluňskou frontu, bychom našli skupinu hned dvanácti „Čechoslováků“. Z národnostního hlediska se jednalo o 10 Čechů, jednoho Slováka (Géza Janelník) a jednoho českého Němce (Karel Brůna). Z celkového počtu 78 osob tedy „Čechoslováci“ tvořili 15, 4 % a z hlediska australských vojenských předpisů teoreticky mohli utvořit jedno čs. družstvo nebo poločetu (*Section*), sestávající z 10 mužů a jednoho poddůstojníka. Osudům a válečné anabázi této skupiny jsou věnovány následující podkapitoly.

Internace krajanů v táborech Torrens Island a Liverpool u Sydney (1914–1917)

Po vstupu Austrálie do války proti Německu a Rakousku-Uhersku začali být občané těchto států, kteří nedisponovali australským občanstvím, kontrolováni. Zároveň byly v jednotlivých australských státech budovány internační tábory pro „nepřátelské cizince“ (*enemy aliens*), kam byli jednotlivci preventivně (tedy bez soudu) odesíláni. V různých australských státech se situace trochu lišila, posléze však byla většina Němců a občanů Rakouska-Uherska odeslána do internačního tábora v Liverpoolu u Sydney. Skončila zde i část našich krajanů, neboť australské úřady nerozlišovaly mezi jednotlivými národnostmi v mnohonárodnostním státě a všichni jeho státní příslušníci byli považováni za Rakušany či Němce, případně Maďary. Již v říjnu 1914 se tak v internaci ocitli i první dva Češi – od 3. října v táboře nedobrovolně pobýval Prokop Randa a od 10. téhož měsíce František Zikán.³⁰ Ten do Austrálie připlul teprve několik měsíců předtím, 26. července 1914, a v liverpoolském internačním táboře se stal teprve 650. zajatcem.³¹ Naproti tomu Josef Sudolský byl internován až v roce 1915. Tento napajedelský rodák připlul do Austrálie v roce 1912 a usadil se ve státě Jižní Austrálie. Nejprve pracoval jako pomocná síla v zemědělství a po osvojení angličtiny se vrátil ke své původní profesi strojního zámečnicka a pracoval v hutích na olovo v přístavu Port Pirie, kde byl velmi spokojený.³² Po vypuknutí války se musel pravidelně hlásit u tamější police: „*Cizinci, kteří pracovali, nebyli prozatím obtěžováni, jen my ‚nepřátelští poddaní‘ musili se hlásiti jednou týdně na policii. Těžko vylíčiti, s jakými pocity jsem tam vždy šel, považován jsa za nepřítel, když všechny mé sympatie byly na straně spojenců. Byl jsem pro každého jen ‚Austrian‘, o Česích neměli zdání.*“³³ Podle Sudolského svědectví se situace pro cizince zhoršila po incidentu („bitvě“) v Broken Hill. Dne 1. ledna 1915 zde byli dvěma muslimskými pachateli zabiti čtyři lidé a dalších sedm bylo zraněno. Nejmladší obětí se stala sedmnáctiletá dívka. Národnostní

30 NAA Canberra: A367, C18000 PART 1, War Internees and Deportees 1914-1919, List of Prisoners of War interned in Australia, s. 170, 253.

31 Určeno podle vězeňského čísla na pořízené fotografii. Viz NAA Canberra: D3597, 650, ZIKAN, Franz.

32 Soukromá dokumentace Hany Fejfarové, Žďár nad Sázavou (dále jen SDHF), anglicky psaný dopis J. Sudolského E. Hajnému, 29. 7. 1914, nezpracovaný materiál.

33 KREISINGER, Pavel (ed). Vzpomínka „australského“ legionáře Josefa Sudolského na Velkou válku. In *Historie a vojenství* 2020, roč. 69, č. 1, s. 102. ISSN 2583-0018.

identita obou muslimských pachatelů je dodnes nejasná; Mullah Abdullah (1855–1915) a Badsha Mahommed Gool (1874–1915) pocházeli z oblasti dnešního Afghánistánu nebo Indie, nicméně měli u sebe korán a tureckou vlajku. Mezi australskými historiky dodnes pokračuje živá debata o tom, zda se jednalo o projev první světové války v Austrálii, nebo spíš o výbuch extrémního násilí, motivovaného mimo jiné diskriminací a rasismem.³⁴ V důsledku kampaně v tisku se zpřísnilo zatýkání cizinců. Dne 4. května 1915 byl zatčen i Sudolský a ve skupině 60 mužů (Němců a Jihoslovanů) převezen do *Torrens Island Internment Camp*,³⁵ nacházejícího se na ostrově nedaleko hlavního jihoaustralského města Adelaide. Ve stanovém táboře v roce 1915 přebývalo na 400 zajatců, s výjimkou stravy zde nepanovaly dobré podmínky „*Zacházení s námi bylo zlé, takové, jaké si Němci pro jejich chvástavost a aroganci zasloužili, jenže ti mírní a rozumní trpěli s sebou. Strava byla dostatečná. Nejhorší, co mi bylo snášeti, byla odloučenost od ostatního světa, mezi hrubými námořníky, kteří delší internací ještě více zesurověli.*“³⁶ V létě 1915 byl tento internační tábor zrušen a zajatci byli převezeni do lépe vybaveného (barákového) tábora *Liverpool Concentration Camp*, umístěného v lesích nedaleko města Liverpool (předměstí Sydney). V roce 1915 se zde nacházelo na 4000 internovaných včetně válečných zajatců – německých námořníků z korzárského křižníku *Emden*. Podle Sudolského se zde sešlo asi 15 krajanů, z toho jeden Slovák – Géza Janelník (internován 9. července 1915). Při evidenci byl Janelník vyfotografován a bylo mu přiděleno zajatecké číslo 3885.³⁷ Až v roce 1916 přibyl Václav Vincenc Klíma, od 9. prosince 1915 držený v kasárnách západoaustralského přístavního městečká Fremantle.³⁸ Oproti jihoaustralskému stanovému táboru zde panovaly velmi dobré ubytovací podmínky včetně pestré stravy: „*Bydleli jsme v jednoduchých, vzdušných barácích po 50 mužích, 2 baráky jedna kumpanie (company). Každá kumpanie měla svého vedoucího, též zajatce. Kuchyně byly 3 velké pro celý tábor. Strava dobrá, ráno a v poledne maso, večer čaj. Chleba a marmelády nadbytek. Ve vojenské kantině byly k dostání různé věci na přilepšenou, máslo, limonády, konzervy a j. Němci měli zařízené divadlo s výtečným orchestrem, ve kterém hráli též dva krajan, dopravení sem ze Singapooru. Později byl pro internované zařízen biograf, který hrál třikrát za týden na volném prostranství. Místa bylo dosti pro procházky a velké prostranství zřízeno bylo pro football a jiné sporty. Kdo chtěl, mohl chodit na práci do lesa dobývat pařezy, buďto dopoledne nebo odpoledne. Asi za 3 hodiny práce byl plat 1 shiling (1.20 před válkou). Poměry jak zdravotní, tak životní byly dobré, až na to*

34 Srovnej TAMPKE Jürgen. *The Germans in Australia*. Cambridge University Press: New York, 2006, s. 122–123. ISBN 978-0-521-61243-2; CAMPBELL Nerida, *The Battle of Broken Hill*. Dostupné na internetu:

<<https://sydneylivingmuseums.com.au/ww1/battle-broken-hill>> [cit. 2021-11-30].

35 Jeho jméno je zveřejněno v databázi internovaných (omylem dvakrát). Dostupné na internetu:

<<http://www.torrensislandinternmentcamp.com.au/internees.html>> [cit. 2021-11-30].

36 KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 102.

37 NAA Canberra: D3597, 3885, JAJNJHELJ, GEZA.

38 NAA Perth: PP14/1, 5/1/58, Documents of Prisoners of War [Wilfred GULITZ, Tome MACUKAT-KALIN, Wilhelm Albert ECKERT, William John KLIMA - no documents included].

omezení osobní svobody.“³⁹ Krajanům tak nejvíce znepríjemňovali život Němci, kteří je šikanovali: „*Němcům jsme ovšem naše sympatie ke spojencům mnoho najevo dávat nesměli, neb tam na ráně pěstí neb klackem mnoho nezáleželo. Rvačky byly na denním pořádku a rádi jsme tak jako tak viděni nebyli.*“⁴⁰ Totéž potvrdil i Emanuel Hajný, který se stal hlavním mluvčím skupiny našich krajanů a snažil se s Australany vyjednávat o propuštění: „*Každý krok Čechů byl přísně střežen od německých a rakouských zajatců a každé sebemenší provinění proti rakouskému a německému národnímu citu bylo jimi samovolně trestáno.*“⁴¹ Hajný z tábora psal australskému ministru obrany a krajané také adresovali společný dopis T. G. Masarykovi do Londýna, neboť se o jeho zahraniční odbojové akci dočetli v amerických krajanských novinách. Dopisy byly pravděpodobně zabaveny cenzurou, nicméně po výslechu byli ti z krajanů, kteří si mohli dopředu zajistit místo v zaměstnání, propuštěni. To se ovšem týkalo pouze menšiny z nich: na konci roku 1916 byli propuštěni jen Hajný s Ballekem a Sudolský. I po propuštění se však octili v nepříjemné situaci a například Ballek se pro jistotu vydával za Rusa, díky čemuž získal místo jako vrchní kuchař v podniku *S. Peter and company (Sydney Oyster Sallon)*.⁴² Hajný následně čile korespondoval nejen s dalšími propuštěnými krajany, ale také se zbývajících internovaných, jimž se snažil pomoci. Východisko viděl v narukování do některé dohodové armády. Nejprve se snažil na ruském generálním konzulátu v Melbourne dojednat vstup armády ruské, neboť o vstup do australské armády se neúspěšně pokoušel již v roce 1914. Nicméně i ke vstupu do spojenecké armády byl zapotřebí souhlas australských úřadů, nehledě na to, že dobrovolníci by si museli sami uhradit dopravu až do Ruska. Hajný se proto na jaře 1917 obrátil na americký konzulát v Sydney, kde požádal o přímluvu u australských úřadů a v případě neúspěchu byl rozhodnut zahájit tvrdé vyjednávání o vstupu do americké armády. Mezitím se však ozvaly australské úřady, které začaly formovat „jugoslávský prapor“ z řad internovaných Jihoslovanů, a 20. června 1917 byla za účelem posílení málo početné jednotky propuštěna i zbývajících šestice krajanů včetně Slováka Gézy Janelníka. Dosáhli tak konečně statusu „*Trans. to Military Service Servia [sic]*“.^{43,44}

Organizace speciálního „jugoslávského“ praporu a jeho cesta z Austrálie na Soluňskou frontu (1917)

Australská vojenská historiografie se o „*Jugo Slav Battalion*“ zmiňuje pouze v encyklopedickém hesle věnovaném Australanům, kteří bojovali v řadách jiné spojenecké armády.

39 KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 103.

40 Tamtéž.

41 Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA-VHA), Sb. LPS, Spis Emanuela Hajného, Dopis E. Hajného adresovaný pražskému MNO, 11. 3. 1921.

42 SDHF, Dopis Balleka Hajnému, 23. března 1917, s. 2.

43 Myšleno Serbia (Srbsko).

44 NAA Canberra: A367, C18000 PART 1, War Internees and Deportees 1914-1919, List of Prisoners of War internet in Australia, s. 91.

Jednalo se o armádu srbskou, do níž se v Austrálii mělo zapsat 88 mužů, což je více než australských dobrovolníků v řadách republikánské armády v průběhu občanské války ve Španělsku (66 mužů).⁴⁵ Ve skutečnosti bylo dobrovolníků 79, z nichž nakonec odplulo 78,⁴⁶ neboť Chorvat Jerko Santich mezitím onemocněl a byl přesunut do speciální nemocnice na Milson Island.⁴⁷ v pramenech se kromě *Jugo Slav Battalion* objevuje často také termín *Special Service Battalion*, ohledně názvu této speciální jednotky však musíme konstatovat, že se nejednalo o regulérní prapor (*Battalion*), nýbrž spíše o neúplnou rotu, neboť prapor je v australské armádě tvořen čtyřmi rotami po 90 mužích a velitelstvím. Každá rota (*Company*) se pak skládá ze tří čet (*Platoon*) po 30 mužích a velitelství.⁴⁸ Z názvu je patrné, že australské vojenské úřady předpokládaly vybudování větší jednotky o síle praporu, k němuž nakonec nedošlo. Josef Sudolský uvedl, že jen v zajateckém táboře u Liverpoolu se nacházelo odhadem přes 1100 internovaných Jihoslovanů.⁴⁹ Jejich zájem o vojenskou službu v srbské armádě nicméně nebyl valný, neboť se jich přihlásilo jen 67 – ačkoli srbská vláda australským Jugoslávům slibovala, že po vítězné válce obdrží každý dobrovolník 5 hektarů půdy, na níž bude moci hospodařit. Z pramenů není zřejmé, zda agitace v tomto smyslu probíhala i v internačních táborech.⁵⁰ S jihoslovanským nezájmem kontrastovala angažovanost našich krajanů, z nichž někteří již byli z internace propuštěni a našli si v Austrálii dobře placenou práci. Sudolský vzpomíná, že byli motivováni vznikem Československé národní rady v Paříži, jejíž prohlášení bylo možné v Austrálii číst v tisku. Pro šestici krajanů, jimž se práci zatím sehnat nepodařilo, představoval nábor do *Serbian Legion* vítanou nadějí na ukončení stereotypního táborového života v internaci. Po propuštění se všichni sešli koncem června 1917 ve vojenském táboře v Liverpoolu, kde se podrobili dvouměsíčnímu cvičení beze zbraní. Výcvik vedl sedmačtyřicetiletý kapitán australské armády William Forbes Buchan.⁵¹ Jemu byli podřízeni čtyři šikovatelé / rotní (*Warrant Officer Class II.*) R. W. Bartlett, S. H. Mott, W. W. Strang a W. G. Kimberley.⁵² Hlavním organizátorem a velitelem této specifické jednotky, která nebyla nikdy považována za regulérní součást australské armády, byl podplukovník James Walker (1863 – 1942), veterán druhé búrské války a velitel

45 DENNIS, ref. 19, s. 71–73.

46 NAA Melbourne: MP367/1, 448/6/4947; Yugo Slav (Yugoslav) Contingent from Australia for Serbian Army, s. 500–502.

47 Byli zde léčeni zejména vojáci s pohlavními nemocemi a po válce zde vznikla psychiatrická léčebna, která byla v provozu v letech 1924–1972.

48 DENNIS, ref. 19, s. xvi.

49 KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 103.

50 NAA Melbourne: MP367/1, 448/6/4947; Yugo Slav (Yugoslav) Contingent from Australia for Serbian Army, s. 490.

51 k průběhu jeho válečné služby viz NAA Canberra: B2455, BUCHAN W F s E.

52 AIF Nominal Roll, Staff in Charge Yugo Slavs, 3. 9. 1917. Dostupné na internetu: <<https://www.awm.gov.au/collection/R2064840>> [cit. 2021-11-30].

25. australského praporu (od října do prosince 1915) v bitvě u Gallipoli.⁵³ Podplukovník Walker řešil veškeré administrativní záležitosti, které bylo potřeba vyřídit před naloděním praporu. Muži pochopitelně nemohli být odesláni v civilním oděvu, a proto obdrželi australské uniformy. Jelikož ale jednotka nebyla součástí australské armády, musely z nich být odpárány veškeré distinkce australské armády včetně čepicových odznaků, a dokonce i knoflíků, které byly zakoupeny nové bez ražby.⁵⁴ Pětice dobrovolníků se před naloděním potkala v Sydney s krajanem Václavem Jírou (1872–1922). Z této události se dochovala vzácná fotografie,⁵⁵ na níž skutečně vidíme uniformy bez jakýchkoliv označení. Jedinou výjimkou je uniforma vůdčí osobnosti našich internovaných krajanů Emanuela Hajného, který má nad pravým zápěstím našité hodnostní označení četaře (*Sergeant*).⁵⁶ Pětice výše zmíněných Australanů vytvořila doprovod „jugoslávského praporu“ a společně s ním a dalšími australskými jednotkami (asi 1200 mužů bez posádky) opustila Sydney 3. září 1917 na palubě lodi *HMAT A55 Kyarra*.⁵⁷ Původně měli Jihoslované s „Čechoslováky“ odplout již začátkem srpna na lodi *HMAT Wiltshire*. Tato loď nicméně převážela jeden z ženských transportů australských zdravotních sester, které odjížděly na Soluňskou frontu bojovat s malárií,⁵⁸ a australské velení si nepřálo, aby s ženami cestovali i „Jugoslávci“. Jejich „prapor“ se proto připojil až k pozdějšímu mužskému transportu australské armády, mířícímu do Egypta.⁵⁹ O průběhu plavby včetně přestupu v Egyptě podrobně informuje Josef Sudolský: „*Vyjeli jsme za příznivé pohody. Dlouhou chvíli na lodi krátili jsme si různými hrami, šachy, cvičením atd. Několikrát denně byl alarm. Každý spěchal na vykázané místo, opásán záchranným pasem, čekaje na rozkaz ‚do vody‘, kdyby snad loď byla torpedována. Zastavili jsme se v Melbourne, [...] Colombo, Adenu a vylodili v Suez. Pak jeli jsme do Alexandrie. Tam jsme vsedli na malý rybářský anglický parník, který před válkou lovil sledě v severním moři [...] Hned po výjezdu z Alexandrie spatřili jsme první příznaky války. Z vody vyčnívaly vrcholy stožárů dvou lodí, které byly u samotného vjezdu do přístavu německými ponorkami potopeny. Doprovázel nás*

53 D. I. McDonald, „Walker, James (1863–1942)“, In *Australian Dictionary of Biography, National Centre of Biography, Australian National University*, Dostupné na internetu <<https://adb.anu.edu.au/biography/walker-james-8956/text15753>>, published first in hardcopy 1990 [cit. 2021-12-03].

54 NAA Melbourne: MP367/1, 448/6/4947; Yugo Slav (Yugoslav) Contingent from Australia for Serbian Army, s. 320–321, Trouble with uniforms.

55 SDHF, skupinová fotografie, 18. 7. 1917

56 RUTHERFORD, Dianne. *The Australian Imperial Force (AIF) badges 1914-1918*. Dostupné na internetu < <https://www.awm.gov.au/articles/blog/australian-imperial-force-aif-badges-1914-1918>> [cit. 2021-11-30].

57 Sudolský oproti tomu uvádí jako datum nalodění již 17. srpna, přičemž samotná plavba do Soluně (s přestupem v Egyptě) měla trvat 52 dní. KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 104.

58 WADMAN, Asleigh. *Mettle and Steel: the AANS in Salonika*. Publikováno 13. 1. 2015. Dostupné na internetu: <<https://www.awm.gov.au/blog/2015/01/13/mettle-and-steel-aans-salonika/>> [cit. 2021-12-03].

59 NAA Melbourne: MP367/1, 448/6/4947; Yugo Slav (Yugoslav) Contingent from Australia for Serbian Army, s. 481, Minute Paper, Embarkation – Yugo-Slavs, 31. 7. 1917.

*anglický torpédoborec, který nás stále objížděl jako ovčácký pes, když dobíhá stádo, které chrání před vlkem.*⁶⁰

„Australští“ legionáři na Soluňské frontě (1917–1918)

Pokusme se nyní v krátkosti nastínit, do jaké složité situace naši krajané přijeli. Boje na Soluňské frontě byly zahájeny již na podzim 1915, kdy se v Soluni vylodilo na 13 000 francouzských a britských vojáků. Dohoda nechtěla dopustit, aby Balkánský poloostrov trvale ovládlo Rakousko-Uhersko s nově přistoupivším Bulharskem. Otevření této fronty mělo pomoci Srbům, situace na frontě se však brzy stala patovou. Dohodové vojáky zabíjeli nejen Bulhaři, ale také malárie, na kterou v roce 1916 umíralo kolem 300 vojáků měsíčně. Dílčích vítězství se Dohodě podařilo dosáhnout až v listopadu 1916, kdy byli Bulhaři po francouzsko-srbském útoku zahánáni zpět za srbskou hranici. Situace na Soluňské frontě se na jaře 1917 začínala jevit jako zoufale bezvýchodná. Bulharské linie, bráněné usilovně také Němci a Rakušany, nedokázali spojenci prolomit. Aby toho nebylo málo, 18. srpna 1917 vypukl v Soluni požár, jehož uhašení zabralo tři dny. Spolu s polovinou města shořely také prakticky všechny zásoby jediného tehdy účinného léku proti malárii – chininu, uskladněného v britské týlové základně.⁶¹ Za této situace připlul v říjnu 1917 i australský „prapor“ složený z Jugoslávců (zejména Chorvatů) a „Čechoslováků“. Muži byli (již bez australských důstojníků) ubytováni v srbském vojenském táboře Mikra nedaleko Soluně. Zde se potkali s krajany, kteří bojovali v řadách 1. a 2. jihoslovanské divize u Dobrudži a poté byli oklikou transportováni do Soluně. Po několika dnech navštívil „australské“ legionáře osobně srbský princ a pozdější meziválečný jugoslávský král-diktátor Alexandr I. Karađorđević (1883–1934). Vlivem náhody se princ přivítal nejprve se skupinkou „Čechoslováků“ a chvíli mu trvalo, než našel Chorvaty stojící opodál. K 23. říjnu 1917 byli muži rozřazeni do různých pluků srbské armády a následujícího půl roku strávili nasazeni v těžkých horských bojích proti Bulharům. Stručně tuto etapu popsal ve svém legionářském poslužném spisu Emil Ballek, který „sloužil u telegrafní stanice ve Vertekopech v Macedonii až do ustanovení čs. zahraničního vojska ve Francii“.⁶² Bezprostředně po návratu do Austrálie vzpomínal na tuhé boje i demobilizovaný poručík 21. čs. střeleckého pluku Prokop Randa. Ten australským novinářům popsal jeden z nočních výpadů, při němž šestice mužů provedla za pomoci kulometu a bomb přepad nepřátelských linií a zajala mnoho nepřátel. Za to Randa obdržel Srbskou medaili za statečnost.⁶³ Nejpodrobnější svědectví nám opět zanechal ve svých vzpomínkách z roku 1926 Josef Sudolský, který v průběhu horských

60 KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 104.

61 GILBERT, Martin. *První světová válka: úplná historie*. BB/art, Praha 2005, s. 317, 436–443, 475. ISBN 80-7341-563-1.

62 VÚA-VHA, Sb. LPS, Spis Emila Balleka, Formulář ze dne 29. 12. 1925.

63 “HUMBLE WARRIOR CZECHO-SLOVAKIAN RETURNS”. In *The Daily Telegraph* (Sydney, NSW: 1883 - 1930), Wed 26 Oct 1921, Page 6. Dostupné na internetu: <<https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/239710614?searchTerm=%22Prokop%20Randa%22>> [cit. 2021-1130].

bojů zažil i rozmary počasí: „*Odjeli jsme drahou přes Vodenu do Subotky, kde nás již naši instruktoři očekávali. Ti nás zavedli do hor za posice 12. pluku. Po čtyřech týdnech výcviku jsme byli rozděleni k 10., 11. a 12. pluku. Byl jsem přidělen k 11. pl., 2. prap., který měl své posice na hoře Vetreniku, 1500 m vysoko. Můj vod (četa) měl toho času obsazen nejtěžší úsek třetí čtyři (roty), tak zvaný Krvavý Zub. [...] Bulhaři byli na vrcholu, my asi 60 metrů pod nimi. Bylo to místo, kde nejúčinněji bilo nepřátelské dělostřelectvo a to hlavně hmoždýře. [...] Takový úsek držel »vod« vždy 21 dní. Byla to namáhavá služba. Ve dne se dělali z ostatného drátu španělští jezdci a v noci se nosili před zákopy, celé noci se pracovalo na opevňování atd. Po 21 dnech šlo se na 7 dní do zálohy, asi 300 metrů za první linií. [...] v měsíci únoru 1918 dostavily se sněhové bouře. Byli jsme právě v záloze, když nás jednou v noci překvapila taková sněhová bouře, že v několika hodinách bylo vše zasypáno. Na posici byli vojáci zasypáni ve svých úkrytech, poněvadž pro masy sněhu nemohli dveře otevřít a bylo na záloze, aby je šla vykopat. Při tom nebylo možno proti větru pokročit ani vydechnouti a někam zapadnout, člověk by zmrzl v několika minutách. Po bouři pak tři dny jsme čistili zákopy od sněhu. v měsíci březnu přišla výzva od Národní Rady českým vojínům v srbské armádě, aby se hlásili do české armády ve Francii. Přihlásil jsem se též a byl jsem asi 14. března z posice propuštěn. Již cestou jsem se sešel s několika bratry z Austrálie, v Soluni pak jsme se sešli všichni. Bylo tam již mnoho bratrů od jiných pluků. Pak jsme byli předáni veliteli francouzského tábora a dne 13. dubna byl náš transport pod velením poručíka Krištofa naloděn na cestu do Francie.“⁶⁴*

Poručík František Krištof (1891–1961) se projevil jako dobrý organizátor, neboť se mu navzdory složitým komunikačním možnostem podařilo zajistit několik lodních transportů pro 487 mužů: „*V Paříži se k nám nehlásili, [naši] vojáci zase nás podezřivali, že se nám do Francie nechce a Srbové zazlívají nám, že chceme oslabiti beztak prořídlé jejich řady. Konečně obdrželi jsme telegram, že přijede generál Štefánik, avšak po marném čekání, rozhodli jsme se, že podnikneme patřičné kroky sami.“⁶⁵*

Závěrem

V průběhu dubna 1918 se dvanáctka „australských“ legionářů dostala do Cognacu. Většina byla rozmístěna do různých čet 22. střeleckého pluku se sídlem v Jarnacu⁶⁶ a na konci října 1918 (21. – 27.) se s ním zúčastnila krvavých bojů u Vouziers proti německé armádě. Z 22. střeleckého pluku zde zahynulo celkem 175 mužů, dalších 531 bylo zraněno nebo otráveno bojovým plynem⁶⁷ (včetně Josefa Sudolského, který

64 KREISINGER (ed.), Vzpomínka, ref. 34, s. 105.

65 DVOŘÁK, ref. 7, s. 67.

66 Legionáři Otýpka, Pavelka a Randa byli přiděleni k 21. střeleckému pluku.

67 ELIÁŠ, Florián. Pěší pluk 22 „Argonský“. Vznik a události. Jičín: p. pl. 22 se svolením MNO. 1936.

byl 24. října těžce raněn do nohy).⁶⁸ Všichni naštěstí válku přežili a mohli se radovat z vyhlášení samostatného státu, museli ale zároveň řešit poválečné dilema, zda se vrátí do svobodného Československa, které pomohli prostřednictvím Masarykovy zahraniční akce vybojovat, anebo do daleké Austrálie, která mnohým přirostla k srdci. Z dvanácti „australských“ legionářů zůstalo v meziválečném Československu šest mužů, z nichž dva vzápětí vstoupili do služeb ministerstva zahraničních věcí a do Austrálie se posléze také vrátili. Poručík Emil Ballek se stal od srpna 1920 smluvním úředníkem nově budovaného generálního konzulátu Československé republiky v Sydney a poručík Emanuel Hajný působil v letech 1921–1926 jako vicekonzul tohoto zastupitelského úřadu. Zbylých šest mužů se rozhodlo pro návrat do Austrálie. V létě 1919 se jako nejsnazší jevila cesta přes USA, kam odjížděly transporty amerických krajanů, k nimž se mohli připojit. Z šestice, která odplula do Států, se po různých peripetiích vrátilo do Austrálie jen pět mužů. Ne všem se tam ale dařilo, jak si představovali; například Prokop Randa se v roce 1926 vrátil do rodné Prahy a Pavel Pavelka se nakonec usadil v Brně. Válečné i poválečné osudy všech jednotlivců lze vyčíst z příložené tabulky.

PhDr. Pavel KREISINGER, PhD.

Vyštudoval históriu so zameraním na moderné dejiny na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Doktorandské štúdium v odbore české dejiny absolvoval na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde v súčasnej dobe pracuje ako odborný asistent v sekcii dejín 20. storočia. Zaoberá sa dejinami Československa v 20. storočí (najmä prvým a druhým odbojom). Je autorom dvoch monografií: *Brigádní generál Josef Bartík, Češi a Slovinci v Austrálii v 1. polovine 20. storočia a jejich účast ve světových válkách* a troch desiatok odborných štúdií.

---

68 Levá noha mu byla ve Francii amputována a do vlasti se vrátil jako válečný invalida až 24. srpna 1919. V rodných Napajedlech pak provozoval trařiku. Za nacistické okupace doma ukrýval legionářský prapor, který byl využit v květnu 1945. Řízený rozhovor autora s Josefem Sudolským mladším (nar. 1926), 7. 9. 2020.

Českoslovenští příslušníci „Jugo-Slav Battalion“ a jejich válečné a poválečné osudy

PŘÍJMENÍ a Jméno /anglická varianta		Datum a místo narození		Datum a místo úmrtí (jeli známo)
BALLEK (BÁLEK), Emil Karel	BALLEK, Emil	14. 2. 1896	Praha	31. 7. 1989 (Praha 6)
BRŮNA, Karel	BRUNA, Karel	16. 9. 1887	Helenov u Jihlavy	po r. 1947
DOŠEK (DUŠEK), Josef	DOSEK, Joseph (Josip)	26. 7. 1888	Ledčice (okr. Roudnice nad Labem)	21. 10. 1956 (Perth, Záp. Austrálie)
HAJNÝ, Emanuel Jan	HAJNY, Emanuel Jan	27. 12. 1890	Žďár na Moravě	20. 11. 1970 (USA)
JANELNÍK Géza (Gejza, Jiří)	YAUJHELY, (JAUJHELY, JAN- JHELJ apod.), Geza	21. 8. 1896	Košice	?
KLÍMA, Václav (Vincenc)	KLIMA, William John	25. 9. 1890	Trapčice (okr. Litoměřice)	?
OTÝPKA, Ferdinand	OTIPKA, Ferd.	26. 5. 1881	Vítkovice	?
PAVELKA, Pavel	PAVELKA, Paul	2. 6. 1885	Senice na Hané	28. 3. 1936 Šternberk na Moravě (TBC plic)
RANDA, Prokop	RANDA, P. J.	27. 6. 1878	Horní Počernice (Praha)	po r. 1927
SUDOLSKÝ, Josef	SUDOLSKY, Joseph	28. 6. 1890	Napajedla	29. 8. 1981 Napajedla
URBAN, Vladimír	URBAN, Vladimír	3. 3. 1889	Krpy (okr. Mě- lník)	?
ZIKÁN (ZIKAN), František	ZIKAN, Francis	28. 9. 1891	Vídeň	30. 5. 1961 (Sydney, Austrálie)

Příjezd do Austrálie (pobyt v internaci)	Pluk v rámci čs. brigády ve Francii: (rota – jeli známo); Hodnost na konci války		Poválečné osudy
1914 (29. 1. 1915 – 29. 12. 1916)	22. střelecký pluk	poručík	Vrátil se do ČSR. Poté odcestoval do Austrálie jako zaměstnanec MZV. Od 16. 8. 1920 konzulární úředník v Sydney.
28. 12. 1912 (6. 7. 1915 – 16. 4. 1917)	22. střelecký pluk (11. rota)	poručík	Vrátil se ČSR. V letech 1919–24 nadporučík čs. armády.
1. 12. 1913 (16. 12. 1914 – 20. 6. 1917)	22. střelecký pluk	vojín?	Přes USA se 23. 4. 1920 vrátil zpátky do Austrálie. Usadil se u bratra Václava v Západní Austrálii (Kulin).
1. 12. 1913 (17. 3. 1915 – 29. 12. 1916)	22. střelecký pluk (1. rota)	poručík	Vrátil se do ČSR. Poté odcestoval do Austrálie jako zaměstnanec MZV. V letech 1921–26 vicekonzul v Sydney.
před 1914 (9. 7. 1915 – 20. 6. 1917)	22. střelecký pluk (1. rota)	desátník	Přes USA se 20. 5. 1920 vrátil zpátky do Austrálie. (loď Nokatay)
? (6. 12. 1915 – 20. 6. 1917)	22. střelecký pluk	vojín (střelec)	Vrátil se do ČSR. V říjnu 1919 demobilizován.
? (19. 9. 1915 – 20. 6. 1917)	21. střelecký pluk (1. rota)	vojín	29. 7. 1919 odjel do USA a v r. 1920 se usadil v americkém Norfolku (stát Virginie), později odjel za prací do Francie (1921)
? (13. 5. 1915 – 20. 6. 1917)	21. střelecký pluk (7. rota)	vojín	Přes USA se 20. 5. 1920 vrátil zpátky do Austrálie. (loď Nokatay). Později se vrátil do ČSR. Usadil se v Brně –Králově Poli.
1906 (3. 10. 1914 – 29. 5. 1917)	21. střelecký pluk (5. rota)	poručík	Přes USA se 25. 10. 1921 vrátil zpátky do Austrálie. (loď Sonoma). Dne 12. 7. 1926 se vrátil ze Sydney do ČSR. Usadil se v Praze Bubenči
1. 10. 1912 (4. 5. 1915 – 29. 12. 1916)	22. střelecký pluk (5. rota)	šikovatel	Vrátil se do ČSR. Usadil se v rodných Napajedlech.
1914 (4. 8. 1915 – 20. 6. 1917)	22. střelecký pluk (pomocná rota)	vojín (střelec)	Vrátil se do ČSR. Usadil se v Praze na Vinohradech.
26. 7. 1914 (10. 10. 1914 – 20. 6. 1917)	22. střelecký pluk, pomocná rota	desátník	Přes USA se 20. 5. 1920 vrátil zpátky do Austrálie. (loď Nokatay). Jeho dva synové sloužili za druhé světové války v australském královském letectvu (RAAF).

Vznik Banky československých légii a jej expanzia na Slovensko

Ludovít Hallon

Úvod

Dejiny jedného z najvýznamnejších peňažných ústavov medzivojnového Československa Banky československých légii boli dlhodobo častým objektom českej aj slovenskej historiografie, najmä hospodárskych dejín. Hospodárski historici sa však až do prelomu tisícročia zaoberali dejinami Banky československých légii spravidla iba v súvislosti s inými témami hospodárskeho, prípadne politického, vývoja ČSR, zatiaľ čo celkové monotematické spracovanie tejto významnej kapitoly českých a slovenských dejín chýbalo.¹ Zmena nastala až v druhej polovici 90. rokov, keď sa vývojom Banky československých légii začala systematicky zaoberať mladá nastupujúca česká historička Daniela Brádlarová s následným cieľom komplexne spracovať dejiny tohto peňažného ústavu

1 Problematiku Banky československých légii v určitých súvislostiach hodnotili desiatky prác českej, slovenskej, ako aj inonárodnej historiografie. Z českej a slovenskej historiografie môžeme uviesť napríklad: VENCOVSKÝ, František a kol. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut, 1999, 594 s. ISBN 80-7265-030-0; KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav (eds.). *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovým válkami*. Praha: Karolinum, 2000, 439 s. ISBN 80-7184-716-X; PICHLÍK, Karel – KLÍPA, Bohumír – ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Českoslovenští legionáři (1914 – 1920). Praha: Mladá fronta, 1996, 282 s. ISBN:80-204-0580-1; ZABLOUDILOVÁ, Jitka. Vojenská spořitelna československého vojska v Rusku. In *Historie a vojenství*, 1999, roč. 48, č. 1, s. 98 – 120. ISSN 0018-2583; SLÁDEK, Zdeněk. *Evakuační akce československých vojsk v Sovětském Rusku (1919 – 1920)*. Československo-sovětské vztahy IV. Praha 1975; MAZÚR, Miloš. Banka československých légii a jej slovenské filiálky. In *Biatic*, 2006, roč. 14, č. 10, s. 28. ISSN 1335-0900; HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1939 – 1945*. Bratislava: Alfa, 1978, 212 s. ISBN 63-129-78; FALTUS, Jozef. Vznik a kapitálový vývoj Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 275 – 285. ISSN 0018-2575; FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1969, 410 s; HOLEC, Roman – HALLON, Ludovít. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS, 2007, 324 s. ISBN 978-80-88880-77-6. 324 s.; BOSÁK, Martin – HALLON, Ludovít – BOSÁK, Rudolf. *Americko-slovenská banka*. Košice: OZ Gamajun, 2020, 253 s. ISBN 978-80-973219-6-3.

v podobe dizertačnej práce. Už v roku 2000 vydala na danú tému rozsiahlu čiastkovú štúdiu v spolupráci s historičkou J. Zabloudilovou.² Zámer spracovať celkový vývoj Banky československých légii formou dizertačnej práce úspešne zavŕšila odovzdaním a obhájením rozsiahlej dizertácie pod vedením školiteľa českého historika Eduarda Kubů v roku 2005.³ Dizertácia ostala v rukopise, ale D. Brádlarová sa danou témou ďalej systematicky zaoberala s hlavným dôrazom na obdobie vzniku banky z iniciatívy československých legionárov v Rusku, ktoré spracovala vo forme samostatnej veľmi úspešnej monografie.⁴

Nasledujúca štúdiá vychádza z prác D. Brádlarovej, najmä z jej rukopisnej dizertácie a nadväzuje tiež na výsledky produkcie slovenskej historiografie hospodárskych dejín súvisiacej s predmetnou problematikou. Z uvedeného vyplýva, že predmetná štúdiá sa nezakladá na pôvodnom pramennom výskume, ale kompiluje doterajšie výsledky českej a slovenskej historiografie s cieľom vytvoriť prehľadný obraz dejín Banky československých légii s hlavným zameraním na proces jej vzniku z iniciatívy československých legionárov v Rusku v období rokov 1917 - 1919 a na jej hospodárske aktivity na Slovensku formou budovania rozsiahleho koncernu filiálok a kapitálového ovládnutia regionálnych peňažných ústavov v medzivojnovom období.

Vznik Banky československých légii v Rusku

Genéza Banky československých légii sa odohrávala na pozadí úsilia o hospodárske zabezpečenie bojaschopnosti a životných potrieb československých légii v Rusku počas prvej svetovej vojny a následnej občianskej vojny, najmä v rokoch 1917 – 1919. Hospodárske potreby československých légii zabezpečovali do rozpadu východného ruského frontu prvej svetovej vojny v lete 1917 vládne miesta Ruska na základe medzinárodných dohôd v spoločnom záujme boja proti Ústredným mocnostiam. Zložitú situáciu československých jednotiek vyriešil Finančný odbor Odbočky Československej národnej rady v Rusku (OČSNR), ktorý prevzal financovanie légii. Tento čerpal prostriedky z finančných darov českých a slovenských starousadlíkov v Rusku a zo zbierok medzi krajanmi a vojnovými zajatcami českého a slovenského pôvodu. Neskôr sa finančným zdrojmi stali aj tzv. revolučná pôžička, „národná daň“ Čechov a Slovákov v Rusku a pôžička od Moskovskej národnej banky, sprostredkovaná Tomášom G. Masarykom počas jeho pobytu v Rusku v marci 1918. Moskovská pôžička zároveň umožnila zásobovanie československého vojska počas jeho anabázy po transsibírskej železničnej magistrále smerom do Vladivostoku koncernovými podnikmi, tzv. kooperatívami

2 ZABLOUDILOVÁ, Jitka – BRÁDLEROVÁ, Daniela. Banka československých legií 1919 – 1925. In *Historie a vojenství*, 2000, roč. 49, č. 2, s. 345 – 377. ISSN 0018-2583.

3 BRÁDLEROVÁ, Daniela. *Banka československých legií v letech 1919 – 1938*. Diz. práca, Ústav hospodárskych a sociálnych dejín, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2005, 435 s.

4 BRÁDLEROVÁ, Daniela. *Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabázy v Rusku a na Sibiři*. Praha: Akademie: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, 430 s. ISBN 978-80-200-2971-3.

a komitentmi Moskovskej národnej banky. Légie s týmito a s ďalšími podnikmi na Sibíri a Ďalekom Východe čulo obchodovali. V januári 1918 sa po úspešných rokovaníach podarilo začleniť československé légie do francúzskej armády ako jej autonómny korpus. To následne znamenalo, že financovanie légii prevzala francúzska vláda.⁵

Vzhľadom na komplikované vojensko-politické a spoločenské pomery na Sibíri v rokoch 1918 – 1919, keď boli československé légie zapojené do bojových operácií na strane proti-boľševického frontu, sa predstavitelia légii nemohli spoľahnúť na pravidelný prílev finančných prostriedkov od štátov Dohody, ale boli odkázaní predovšetkým na vlastné finančné a obchodné aktivity. Finančný odbor OČSNR preto vypísal vyššie spomínanú „revolučnú pôžičku“ a „národnú daň“. V rámci realizácie týchto finančných akcií sa ukázalo, že českí a slovenskí zajatci a vojaci légii mali prebytok peňažných prostriedkov zo služného a z iných zdrojov, ktoré na Sibíri nemali možnosť náležite využiť. Finančný odbor OČSNR na čele s finančným splnomocnencom Františkom Šípom, budúcim hlavným riaditeľom Banky československých légii, prišiel preto s ideou založenia peňažného ústavu Vojenskej sporiteľne, kde by si zajatci a vojaci ukladali a zhodnocovali prebytočné finančné prostriedky, ohrozené nastupujúcou infláciou. Vojenskú sporiteľňu založili presne v deň vzniku Československa 28. októbra 1918 a jej náčelníkom sa stal ďalší budúci predstaviteľ Banky československých légii Josef Polák. Sporiteľňa spadala pod Finančnú správu OČSNR, vedenú F. Šípom, ktorá bola vytvorená transformáciou bývalého Finančného odboru OČSNR. Za vklady Vojenskej sporiteľne ručil od januára 1919 nový československý štát. Vklady mali stáť kurz podľa výmenných hodnôt rubľa v dobe vloženia peňazí a mali 4 % úrok. Sporiteľňa so zberňami v rôznych regiónoch východnej časti Ruska prijímala všetky meny, ktoré v sledovanom hektickom období kolovali na Sibíri, napríklad romanovské, kerenského a dutovské ruble, jeny a ďalšie meny. Uvedené podmienky boli najmä pre prvých vkladateľov výhodné, lebo kurz rubľa, obiehajúceho v rôznych variantoch, klesol oproti francúzskemu franku od januára 1919 do apríla 1920 z 1:1 na 1:20. Hodnota vkladov Vojenskej sporiteľne vzrástla do júna 1919 na 7,6 mil. rubľov a do júna 1920 na 312,3 mil. rubľov, ktoré boli uložené na 46 tisíc účtoch.⁶

Po vzniku ČSR v období akútneho nedostatku životne dôležitých surovín dospeli čelní predstavitelia nového štátu po dohode s velením ruských légii k myšlienke využiť finančné prostriedky legionárov na nákup surovín z bohatých zdrojov na Sibíri a na Ďalekom Východe. Nakúpené suroviny sa mali po príchode légii do Vladivostoku sústreďovať v tunajších skladoch a následne dopravovať loďami okolo sveta do európskych prístavov a do ČSR. Išlo o tzv. surovinovú akciu. Legionári mali podľa rozhodnutia ministra zahraničia Edvarda Beneša nakupovať najmä drahé kovy, meď, bavlnu, vlnu, kožušiny, čaj, ryžu, kaučuk, liadok a iné suroviny a potraviny. Finančné prostriedky legionárov by sa využili na nákupy ako investícia s predpokladanou mnohonásobnou návratnosťou

5 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 14 – 15.

6 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 15 – 16, 22, 26; K problematike Vojenskej sporiteľne pozri bližšie: ZABLOUDILOVÁ, ref. 1, s. 98 – 120; BRÁDLEROVÁ, ref. 4, s. 167 – 183.

vzhľadom na všeobecný nedostatok a vysoké ceny surovín. Legionári sa nákupom surovín mohli zároveň vyhnúť znehodnocovaniu svojich peňažných prostriedkov postupujúcou infláciou. Na potreby surovinovej akcie boli použité vklady Vojenskej sporiteľne, ako aj doplatky slúžneho pre legionárov od francúzskej vlády v hodnote 18,7 mil. francúzskych frankov na krytie kurzových rozdielov. Doplatky prevzal F. Šíp od francúzskej finančnej misie vo Vladivostoku. Misia vydala 18. novembra 1919 súhlas s investovaním doplatkov do surovinovej akcie. Plánované obchody so surovinami začala organizovať tzv. evakuačná komisia, neskôr premenovaná na Československú ústrednú hospodársku komisiu (ČSÚHK). Po príchode légii z Ruska do novej ČSR komisia ČSÚHK ďalej pracovala pod známejším názvom Centrokomisnia.⁷

Predstavitelia ruských légii si krátko po rozbehnutí surovinových obchodov začali uvedomovať, že riadenie a financovanie takýchto veľkých transakcií vyžaduje založenie kapitálovo silnej akciovej banky. Vojenská sporiteľňa na tieto úlohy nestačila. Medzi veliteľmi légii boli viacerí odborníci, ktorí v septembri 1919 začali s prípravnými prácami na založenie akciovej banky. Okrem F. Šípa a J. Poláka tu figurovali napríklad JUDr. Josef Beck, Dr. Josef Kudela, Dr. Viktor Svoboda, JUDr. Augustín Straka, Josef Khyn a ďalší. Všetci neskôr pôsobili vo vedení budúcej banky. Dňa 20. novembra 1919 boli vypracované stanovy nového peňažného ústavu a 22. novembra 1919 politický splnomocnenec Finančnej správy Ministerstva vnútra v Rusku Bohdan Pavlů, známy tiež ako predstaviteľ slovenského národného hnutia českého pôvodu, vydal dekrét o predbežnom povolení založiť peňažný ústav pod názvom Banka československých légii (Legiobanka). Jej stanovy dodatočne schválilo Ministerstvo vnútra ČSR 28. júna 1921. Banka československých légii oficiálne vznikla v Irkutsku, ale zároveň sa formovala upisovaním akcií aj v Československu. Banka podľa pôvodných zámerov nemala slúžiť súkromno-kapitalistickým záujmom veľkých investorov, ale ochraňovať a presadzovať hospodárske a ďalšie záujmy legionárov ako svojpomocný finančný ústav a zároveň mala podporovať hospodárske ciele nového československého štátu. V tomto verejnoprospešnom duchu sa organizovala aj surovinová akcia. Zakladatelia banky pôvodne uvažovali, že nový ústav nebude upisovať akcie, ale podiely ako svojpomocné družstvá. Nakoniec od týchto úvah upustili. Akcionármi Banky československých légii mohli byť len legionári alebo ich rodinní príslušníci na základe povolenia správnej rady nového ústavu. Banka pritom slúžila nielen záujmom ruských, ale aj francúzskych, talianskych, anglických a amerických legionárov.⁸

Upisovanie akcií Legiobanky postupovalo od 22. novembra 1919 do 31. decembra 1920. Legionári upisovali akcie paralelne na Sibíri v zberniach Vojenskej sporiteľne aj na pôde ČSR. Ruskí legionári mohli na nákup akcií využiť doplatky slúžneho od francúzskej vlády, ktoré boli následne investované do nákupu surovín. Záujem o akcie prekonal všetky očakávania. Plánovaná hodnota kapitálu 10 mil. francúzskych frankov bola preto zvýšená na 14 mil. frankov. Upisovanie realizovali vo frankoch, lebo menová situácia v ČSR ešte

7 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 22 – 24.

8 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 24 – 25, 27.

nebola z medzinárodného hľadiska celkom jasná. Hodnota akciového kapitálu nakoniec dosiahla v novej československej mene 70 mil. Kč. Na rozdiel od iných peňažných ústavov, ktoré mali kapitál splatený len na papieri, akciový kapitál Legiobanky bol reálne splatený. Jeden zo zakladateľov nového ústavu Josef Khyn odcestoval v decembri 1919 z Ruska do Prahy, aby tu založil filiálku a budúcu centrálu Legiobanky. Jeho úlohou bolo tiež vybudovanie Likvidačného ústavu ruských légii.⁹

V prvých mesiacoch existencie Legiobanky sa hlavnou obchodnou aktivitou stala práve surovinová akcia. Nákup a transport surovín koordinovala ČSÚHK a následne Centrokomisnia, ktorá bola prvým koncernovým podnikom banky. Z technického oddelenia Centrokomisie vznikol neskôr druhý koncernový podnik Techodem. Legiobanka počas svojho sibírskeho obdobia zároveň obchodovala s valutami rôznych krajín na burzách Ďalekého Východu a čerpala provízie z rôznych obchodných transakcií. Zisky investovala do ďalšieho nákupu surovín. Tento zároveň organizovala Vojenská sporiteľňa ako nákup svojho komisionárskeho tovaru. Vojenská sporiteľňa oficiálne ukončila činnosť v Rusku 30. júna 1920 a jej centrálu evakovali loďou do ČSR. Následne bola likvidovaná a splynula s Legiobankou. Legionári postupne nakúpili z rôznych zdrojov približne 8,6 tis. t medi, 1,4 tis. t bavlny a z ďalších komodít kaučuk, mosadz, olovo, vlnu, kožu, plátno, mydlo, rôzne druhy korenia, vzácne drevo a iné suroviny. Nakúpili aj niektoré hotové výrobky, napríklad poľnohospodárske stroje, železiarske výrobky, smaltovaný riad. Surovinová akcia však splnila pôvodné ciele iba čiastočne a v niektorých smeroch skončila s veľkým stratami, či dokonca fiaskom. Podstatná časť nakúpenej bavlny počas transportu buď zhorela alebo sa znehodnotila. Ďalšie druhy komodít sa dostali do ČSR v období, keď už bol akútny povojnový nedostatok prekonaný, následkom čoho klesal dopyt, ako aj ceny dovezených surovín.¹⁰

Okrem toho z rôznych strán prichádzali obvinenia, že príslušníci ruských légii získali suroviny najmä rekviráciami alebo dokonca krádežami počas svojho pobytu na Sibíri. Podobné obvinenia sa len ťažko dali vyvrátiť, keďže legionári nakupovali suroviny v podmienkach neustálych politických a hospodárskych zvrátov, bojových operácií, čierneho trhu a obehu falošných peňazí. Podľa objektívnych historických analýz však uvedené obvinenia mohli byť pravdivé len v ojedinelých prípadoch. Po skončení prvej svetovej vojny a občianskej vojny v sovietskom Rusku sa objavili ďalšie vážne obvinenia, najmä zo strany bielogvardejských emigrantov a sovietskej historiografie. Ruskí legionári údajne získali kapitálové hodnoty na založenie Banky československých légii z ulúpeného ruského zlatého štátneho pokladu, ktorý počas občianskej vojny putoval vo vlaku po Transsibírskej magistrále. Išlo o tzv. zlatý ešalón, pozostávajúci z 18 železničných vagónov, kde boli uložené debny a vrecia s ruským menovým zlatom v tehľách, so zlatom v surovom stave, ako aj so striebrom a s inými hodnotami. Legionári mali v období svojej sibírskej anabázy vlak s ruským zlatom dva krát pod kontrolou a podľa neskorších

9 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 26 – 27.

10 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 23 – 24, 27 – 29; K problematike surovinovej akcie pozri bližšie: BRÁDLEROVÁ, ref. 4, s. 195 – 278.

výpovedí predstaviteľov Legiobanky skutočne uvažovali o jeho využití. V konečnom dôsledku však od týchto plánov upustili a zlatý poklad odovzdali sovietskej vláde, čo im otvorilo cestu na východ do Vladivostoku.¹¹ „Zlatý ešalón“ bol čiastočne rozkradnutý, ale československí legionári sa na tom nepodieľali. Potvrdzujú to výskumy D. Brádlrovej, uverejnené v spomínanej monografii zameranej na hospodárske aktivity ruských légii.¹² V bilanciách k 20. aprílu 1920 Legiobanka vykazovala drahé kovy v rôznych formách v celkovej hodnote asi 1,5 mil. Kč. Následne k týmto hodnotám pribudlo zlato dopravené zo Sibíri s hmotnosťou 133 kg. Uvedené drahé kovy však pochádzali z iných, presne neurčených, zdrojov.¹³

V júni 1920 bol majetok Banky československých légii aj s jej úradníctvom naložený vo Vladivostoku na loď s názvom Takai Maru, ktorú vedenie banky zakúpilo a dalo jej názov Légia. Po ceste okolo sveta sa domovom Legiobanky definitívne stala nová ČSR, kde už budovali jej pražskú pobočku, respektíve budúcu centrálu. Loď Légia bola v ďalších rokoch majetkom lodného oddelenia Legiobanky a sprostredkovala medzinárodné obchody až do nástupu veľkej hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov. Na území sovietskeho Ruska ostali už len úradníci podniku Centrokomisija, ktorý pôsobil vo Vladivostoku do roka 1921 ako akciová spoločnosť. V uvedenom roku však bolo úradníctvo obvinené sovietskou vládou z nezákonných obchodov a uväznené. Majetok podniku skonfiškovali. Úradníkom sa podarilo dostať z väzby a odcestovať do ČSR až v roku 1923.¹⁴

Vývoj Banky československých légii v ČSR a budovanie koncernu filiálok na Slovensku

Na pôde Československa Legiobanka dobudovala svoju pražskú centrálu, ako aj správne orgány, teda správnu a dozornú radu, direktórium, začala zvolávať valné zhromaždenia akcionárov a rozširovať sieť úradovní na celom území novej ČSR s osobitným ohľadom na územie Slovenska. Ako už bolo naznačené, hlavným riaditeľom Banky československých légii sa stal legionár podplukovník správnej služby František Šíp¹⁵. Funkciu vykonával až do konca roka 1933, keď odstúpil zo zdravotných dôvodov. Legionári obsadili aj ďalšie posty vo vedení banky. Tento stav mal platiť aj v budúcnosti po dobu 30 rokov. Až neskôr sa ukázalo, že dodržiavanie uvedenej zásady je možné len do určitej vekovej hranice legionárov. V roku 1934 vystriedal F. Šípa vo funkcii hlavného riaditeľa

11 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 19 – 21, 30.

12 Pozri bližšie: BRÁDLEROVÁ, ref. 4, s. 297 – 338.

13 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 21, 29.

14 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 25 -26, 29 – 30.

15 František Šíp (1881 – 1935). Absolvoval strednú poľnohospodársku školu. Pôsobil vo viacerých firmách a od roka 1905 sa zaoberal peňažníctvom v českých krajinách a v Haliči. V roku 1915 bol povolán na východný front a po zajatí vstúpil v auguste 1917 do československých légii. Tu dosiahol hodnosť podplukovníka a v januári 1919 bol menovaný za náčelníka Finančnej správy Odbočky Československej národnej rady v Rusku. Naspäť do vlasti prišiel loďou Légia v októbri 1920.

major vo výslužbe Josef Khyn¹⁶ a na danom poste pôsobil do roka 1941. Tretím mužom Legiobanky sa stal ďalší ruský legionár, pôvodom právnik, JUDr. Josef Beck, ktorý v rokoch 1924 – 1938 zastával funkciu riaditeľa. Po rozpade ČSR a vzniku Protektorátu musel pre židovský pôvod z funkcie odstúpiť a nakoniec zahynul v koncentračnom tábore. Jediným Slovákom, ktorý získal funkciu riaditeľa Banky československých légii bol francúzsky legionár Pavel Varsik.¹⁷ V peňažníctve pracoval už pred prvou svetovou vojnou. V roku 1921 ho menovali riaditeľom jednej z prvých pobočiek Legiobanky v Bratislave, kde pôsobil do roka 1925 a v nasledujúcom období až do roka 1938 bol členom riaditeľstva banky. Z ďalších dlhoročných riaditeľov – legionárov možno spomenúť Josefa Poláka, Emila Řepku, Josefa Doležala alebo Jindřicha Holnu, riaditeľa priemyselného oddelenia, ktoré malo pobočku v Bratislave.¹⁸

Legionári stáli aj vo vedení správnej a dozornej rady Legiobanky. Predsedom správnej rady bol celé obdobie rokov 1921 – 1938 lekár MUDr. Rudolf Raše (1872 – 1954), ktorý pôsobil v ruských légiách ako lekár a dosiahol hodnosť generála zdravotnej služby. Funkciu prvého podpredsedu vykonával v rovnakom období 1921 – 1938 ďalší legionár právnik JUDr. Augustin Straka. Na poste druhého podpredsedu sa vystriedali počas medzivojnových rokov štyri osobnosti. Prvou z nich bol slovenský právnik a ruský legionár JUDr. Ivan Markovič (1888 – 1944). Počas prvej svetovej vojny získal post člena Odbočky Československej národnej rady v Rusku a v roku 1918 tajomníka Československej národnej rady v Paríži. V medzivojnových rokoch patril medzi významných predstaviteľov sociálno-demokratickej strany a bol tiež podpredsedom Československej obce legionárskej, čo sa stalo príčinou jeho prenasledovania po rozpade ČSR. Zahynul v koncentračnom tábore. Medzi pätnástimi členmi správnej rady figuroval v 20. rokoch ďalší Slovák, obchodník z Brezovej pod Bradlom Miloš Gavora. Dozornú radu so šiestimi členmi viedol počas existencie medzivojnovnej ČSR bývalý legionár a hlavný účtový radca Najvyššieho kontrolného účtovníckeho úradu v Prahe Václav Vondrák.¹⁹

Legiobanka si až do roka 1938 udržala stavovský legionársky charakter, čomu

16 Josef Khyn (1883 - ?). V decembri 1914 padol do ruského zajatia ako poručík rakúsko-uhorskej armády. V septembri 1917 bol prijatý do légii a dosiahol hodnosť majora. Menovali ho do Finančnej správy OČSNR v Rusku a v januári 1919 sa stal náčelníkom Vrchnej kontroly Ministerstva vnútra v Rusku. Po príchode do ČSR začal pracovať vo vedení Legiobanky a do konca roka 1933 vykonával funkciu zástupcu hlavného riaditeľa banky.

17 Pavel Varsik (1891 Myjava – 1939 Praha) Bol absolventom obchodnej akadémie v Linci. Pred prvou svetovou vojnou pracoval v slovenskom peňažníctve. V roku 1915 sa stal dobrovoľníkom v srbských légiách v Rusku a neskôr vstúpil do československých légii vo Francúzsku. Dosiahol hodnosť plukovníka. Stal sa členom Československej národnej rady v Paríži a po vzniku ČSR pôsobil ako vojenský poradca Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. V rokoch 1921 – 1925 bol riaditeľom bratislavskej filiálky Legiobanky a v nasledujúcom období až do roka 1938 pôsobil ako člen riaditeľstva banky a expert pre záležitosti Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Pracoval vo viacerých oddeleniach banky a v 30. rokoch bol aj členom správnej rady. V júli 1939 sa stal riaditeľom afilovaného ústavu Legiobanky Slovenskej všeobecnej úvernej banky. Krátko na to v septembri 1939 zomrel.

18 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 32, 34, 39 – 40, Prílohy, s. 35 – 37, 39.

19 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 36 – 39.

zodpovedalo aj zloženie akcionárov. Kontrolný balík akcií Legiobanky držali celé sledované obdobie v rukách ruskí legionári, ktorých podiel na akciách klesol v rokoch 1921 – 1931 len približne z 89 % na 85 % percent. Francúzski a talianski legionári kontrolovali spoločne len asi 1 % akcií. Legiobanka s hodnotou akciového kapitálu 70 mil. Kč sa v rámci Československa zaradila medzi stredné veľké peňažné ústavy na úrovni najväčších národne slovenských bánk Tatra banky (75 mil. Kč) a Slovenskej banky (70 mil. Kč). V porovnaní s najväčšími peňažnými ústavmi českých krajín, ako napríklad Živnostenská banka alebo Česká eskontná banka a úverný ústav, však bola menšia.²⁰

Od roka 1921 začala Banka československých légii rozširovať sieť filiálok. Možnosti zakladania nových úradovní na území českých krajín však boli značne obmedzené, lebo v čase, keď Legiobanka premiestnila hlavné sídlo zo sovietskeho Ruska do ČSR už bola podstatná časť úverového trhu Čiech a Moravy obsadená inými národne českými a inonárodnými bankami. Vedenie Legiobanky preto obrátilo hlavnú pozornosť na východné časti nového štátu na Slovensko a Podkarpatskú Rus. Tu napriek aktivitám najvýznamnejších národne slovenských bánk, predovšetkým Tatra banky, Slovenskej banky, Americko-slovenskej banky, Ľudovej banky v Ružomberku, Národnej banky v Banskej Bystrici, multinacionálnej Slovenskej všeobecnej úvernej²¹ banky a iných menších bánk ešte ostával priestor na expanziu bankových obchodov a na kapitálový prienik do viacerých peňažných ústavov, najmä do inonárodných bánk domáceho maďarského a nemeckého kapitálu, ktorých obchodná činnosť bola po vzniku ČSR z rôznych príčin paralyzovaná. Ďalším kľúčovým motívom budovania koncernu filiálok Legiobanky bola hospodárska podpora legionárov v rôznych častiach ČSR s osobitným zreteľom na národnostne zmiešané oblasti štátu, kam patrili aj regióny Slovenska s majoritným alebo veľkým podielom neslovenského, najmä maďarského a nemeckého obyvateľstva. Medzi hlavné motivačné činitele expanzie Legiobanky patrilo aj presadzovanie národno-politických a hospodársko-politických záujmov československého štátu, keďže táto banka sa programovo prezentovala ako takpovediac „štátotvorný“ peňažný ústav.²²

Motív hospodárskej podpory legionárov prevládal v prvom období expanzie koncernu filiálok Legiobanky, ktorá sa realizovala v štyroch základných fázach. Motívy presadzovania národno-politických cieľov a hospodársko-politických záujmov nového štátu sa však v rôznych formách a v rôznej intenzite prejavovali v činnosti banky až do zániku ČSR. Prvá fáza budovania filiálok spadala do rokov 1921 – 1922, keď banka založila niekoľko úradovní v mestských centrách s národnostne zmiešaným obyvateľstvom. Prvé tri filiálky vznikli v roku 1921 v Plzni, Brne a v Bratislave. Práve bratislavská pobočka

20 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 33; HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 33 – 37.

21 V českej a slovenskej historiografii k dejinám peňažníctva sa dlhodobo používa namiesto spisovaného prídavného mena „úverová“ banka dobové označenie „úverná“ banka, ktoré znamenalo a do súčasnosti znamená, že ide o peňažný ústav zmiešaného – multinacionálneho charakteru.

22 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 68; HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 81 – 88; HOLEC – HALLON, ref. 1, s. 132 – 137.

sa stala jednou z najvýznamnejších úradovní Legiobanky, lebo odtiaľto vedenie ústavu koordinovalo ďalšiu expanziu na Slovensko a Podkarpatskú Rus. Na jej čele stáli legionári Jozef Gregor Tajovský a Pavel Varsík, ako aj americký Slovák Ignác Gessay. V Bratislave vznikla aj pobočka priemyselného oddelenia banky s úlohou vybudovať novú štvrt' rodinných domov pre legionárov v mestskej časti na Kolibe v lokalite Slamená búda. Už v roku 1921 sa počítalo aj so založením pobočky v Košiciach, ale ministerstvo vnútra dalo zrejme vzhľadom na špecifické národno-politické podmienky mesta povolenie k založeniu tunajšej úradovne až v roku 1929. V roku 1922 vznikli ďalšie slovenské úradovne v podobe expozitúr v Novom Meste nad Váhom a v Piešťanoch. Motívy založenia týchto, ako aj nasledujúcich, slovenských úradovní sa postupne vzdŕaľovali od pôvodných národno-obranných motivačných činiteľov a v prípade slovenského koncernu pobočiek rýchlo prevládali čisto obchodno-ekonomické zámery. Išlo napríklad o plány kapitálovo ovládnuť miestny lukratívny podnik alebo získať podiel na príjmoch z cestovného ruchu, osobitne z kúpeľníctva. Uvedené motívy s veľkou pravdepodobnosťou prevládli pri vzniku expozitúry Poprad-Veľká v roku 1923 a pri zakladaní expozitúr a zmenární v druhej fáze expanzie v rokoch 1924 – 1926 v Sliači, Starom Smokovci, na Štrbskom Plese, v Tatranskej Lomnici, v Poprade-železničnej stanici, v Ľubochni a vo Zvolene. Niektoré z nich v krátkom čase alebo s určitým odstupom zanikli pre nesplnené kapitálové zámery alebo nedostatočný záujem turistov a kúpeľných hostí. Pre hospodársky neúspech bola zrušená expozitúra v Ľubochni a prekvapivo aj úradovňa v Piešťanoch, do ktorej vkladala banka veľké nádeje. Iné boli po úspešnom rozvoji povýšené z formy expozitúry na filiálky, napríklad úradovne v Novom Meste nad Váhom, vo Zvolene a Poprade.²³

V rokoch 1927 – 1930 správa Legiobanky venovala hlavnú pozornosť stabilizácii svojho koncernu filiálok a prehodnocovala hospodárske výsledky jednotlivých úradovní, zatiaľ čo celkový počet pobočiek stagnoval. Týmto sa vyhla hospodárskym problémom a finančným stratám. Išlo o prezieravú stratégiu, uplatňovanú počas celého medzivojnového obdobia. Viaceré banky, osobitne najväčšie slovenské peňažné ústavy Tatra banka a Slovenská banka, v prvom období po vzniku ČSR hekticky zakladali desiatky filiálok bez náležitej hospodárskej stabilizácie, v dôsledku čoho veľká časť z nich vykazovala neskôr vážne straty. Po náležitej konsolidácii mohla Legiobanka rozvinúť tretiu fázu budovania koncernu filiálok práve v období kulminácie veľkej hospodárskej krízy v rokoch 1932 – 1933, a to na úkor iných peňažných ústavov, ktoré sa pod vplyvom krízy dostali do patovej hospodárskej situácie. Tretia fáza rozširovania koncernu sa odohrávala výlučne na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi a úzko súvisela s koncentráciou tunajšieho peňažníctva, teda s procesom zlučovania peňažných ústavov. Legiobanka vstúpila do tohto procesu už v druhej polovici 20. rokov, ale hlavnú úlohu v koncentrácii peňažníctva na Slovensku zohrala v 30. rokoch. Všetky nové slovenské úradovne z rokov 1932 – 1933 vznikli transformáciou starších peňažných ústavov, ktoré Legiobanka ovládla

23 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 68 – 70; MAZÚR, ref. 1, s. 28.

prostredníctvom afilácie a následnej fúzie. Išlo o nové filiálky v Ružomberku, Žiline, Zlatých Moravciach, Komárne a v Michalovciach.²⁴

Štvrtá záverečná fáza budovania koncernu pobočiek Legiobanky počas existencie ČSR sa odohrávala v rokoch 1934 – 1938. V tomto období sa vedenie ústavu opäť vrátilo ku konsolidácii existujúcej siete filiállok bez jej ďalšieho rozširovania a nerentabilné úradovne sa likvidovali. Na Slovensku zrušili napríklad nerentabilnú sezónnu zmenáreň v Poprade – železničnej stanici. Veľká pozornosť bola venovaná hospodárskej stabilizácii afileovaných peňažných ústavov Legiobanky na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ktoré si zachovali autonómne postavenie a ďalej oficiálne pôsobili pod svojim pôvodným názvom.²⁵

Kapitálová expanzia Banky československých légii do peňažníctva na Slovensku

Vyššie uvedené fakty o budovaní siete úradovní naznačujú, že jedným z hlavných nástrojov expanzie Legiobanky na Slovensko bola účasť na procese koncentrácie peňažníctva. Tento proces bol pre ďalší rozvoj úverového trhu Slovenska nevyhnutný. V období vzniku ČSR totiž pôsobilo na dnešnom území Slovenska 228 väčšinou malých a kapitálovo slabých komerčných bánk a ďalších 235 drobných ľudovo-peňažných ústavov. Vládne hospodárske kruhy preto iniciovali proces zlučovania, teda koncentrácie, bánk. Iniciatíva vládnych miest mala okrem čisto hospodárskych aj hospodársko-politické a národno-politické ciele. Z uvedeného počtu 228 komerčných bánk malo až 195 maďarskú, nemeckú alebo židovskú správu, zatiaľ čo v rukách národne slovenského kapitálu sa nachádzalo iba 33 malých alebo stredne veľkých bánk regionálneho významu. Na Slovensku okrem toho pôsobili pobočky najväčších budapeštianskych bánk, ktoré mali hlavný podiel na tunajšom úverovom trhu. V podmienkach novej ČSR sa však národne slovenské banky dostali do podstatne priaznivejšej hospodársko-politickej pozície, kým hospodárske aktivity maďarsko-nemeckých bánk boli z viacerých objektívnych, ako aj subjektívnych, politických príčin do značnej miery paralyzované. Banky so slovenskou správou podporované vládnyimi kruhmi využili priaznivú situáciu a v prvom období existencie ČSR rozvinuli búrlivú kapitálovú expanziu, ktorej súčasťou bolo zvyšovanie kapitálu a zakladanie nových pobočiek prostredníctvom preberania maďarsko-nemeckých bánk formou fúzií. V krátkom období rokov 1919 – 1921 národne slovenské banky zvýšili akciový kapitál deväťnásobne a hodnotu vkladov sedemkrát. Na čele expanzie stáli Tatra banka a Slovenská banka. Tieto počas uvedených rokov zvýšili spoločnú hodnotu základného kapitálu zo 7,6 mil. Kč na 145 mil. Kč a vytvorili okolo 60 nových úradovní. Výsledkom hektického vývoja bol zánik 44 maďarsko-nemeckých bánk fúziami alebo v dôsledku hospodárskych problémov. Znížil sa aj počet národne slovenských bánk z 33 na 17, ale priemerná hodnota ich kapitálu vzrástla z 0,7 mil. Kč na 12,5 mil. Kč.

24 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 69 – 70; HALLON, Ludovít. Sanačný proces v bankovníctve Slovenska v medzivojnovom období. In CHUDJÁK, František, (ed.). *Ľudia, peniaze, banky*. Bratislava: Národná banka Slovenska, 2003, s. 279 – 290. ISBN 80-8043-051-9; MAZÚR, ref. 1, s. 28.

25 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 70.

Súčasťou kapitálovej expanzie bánk so slovenskou správou bolo aj zakladanie nových a prienik do starších akciových podnikov v celkovom počte asi 80 subjektov. Fúzie bánk, zakladanie nových pobočiek a rozširovanie podnikového koncernu Tatra banky, Slovenskej banky a ďalších národne slovenských peňažných ústavov však bolo spojené s vážnymi hospodárskymi chybami, s povrchnosťou, ako aj s nezákonnými prechmatmi. Dôsledky uvedených nedostatkov odhalila a podstatne prehĺbila povojnová hospodárska kríza z rokov 1921 – 1923 a deflácia československej meny v roku 1922. Národne slovenské banky utrpeli vysoké finančné straty, ktoré v roku 1924 dosiahli približne 0,4 mld. Kč, z čoho podstatná časť pripadala na Tatra banku a Slovenskú banku. Hrozil im úplný krach, ktorý bol odvrátený sanačnou akciou štátu.²⁶

Najvýznamnejšie banky Slovenska museli za daných hospodárskych podmienok upustiť v druhej polovici 20. rokov od ďalšej expanzie fúzií a vzdali sa aj väčších kapitálových investícií a úverov do podnikovej sféry. Týmto otvorili podstatne väčší priestor pre nástup bánk českých krajín do východnej časti ČSR. V 20. rokoch sa na Slovensku etablovalo prostredníctvom pobočiek celkom 26 bánk českých krajín s prevahou národne českého alebo s podielom inonárodného domáceho a zahraničného kapitálu. Niektoré z nich, najmä národne české ústavy, okrem zakladania pobočiek kapitálovo prenikali do regionálnych maďarsko-nemeckých bánk. Išlo o vzájomne výhodné transakcie, lebo maďarsko-nemecké banky získali vstupom kapitálu bánk českých krajín, osobitne národne českého kapitálu, hospodárske ozdravenie a zároveň oficiálne zmenili svoj národno-politický charakter. Na sledovaných transakciách sa podieľali napríklad české ústavy Moravská agrárna a priemyselná banka, Agrárna banka a od polovice 20. rokov práve Banka československých légii. Pozícia Legiobanky bola v druhej polovici 20. rokov priaznivejšia nielen vo vzťahu k národne slovenskému bankovníctvu, ale aj v porovnaní s inými bankami českých krajín, ktorých hospodárenie po veľkom boome v rokoch 1919 – 1921 postihla povojnová hospodárska a deflačná kríza podobne ako čelné banky Slovenska. Naproti tomu Banka československých légii sa v období konjunktúry a rozmachu bankových obchodov 1919 – 1921 ešte len formovala a postupne presúvala bankovú činnosť na územie ČSR. Preto mohla participovať na povojnovej konjunktúre len čiastočne a následne aj krízové vplyvy z obdobia 1921 – 1924 postihli jej hospodárenie len okrajovo.²⁷

Banka československých légii svojim podielom na kapitálovej expanzii do inonárodného bankovníctva Slovenska plnila národno-politické a hospodársko-politické záujmy vládneho režimu, čo zodpovedalo jej charakteru banky sledujúcej štátoprávne ciele, zároveň však tým plnila aj vlastné čisto hospodárske zámery. Len v niektorých prípadoch pristúpila k daným transakciám pod nátlakom vládnych miest v záujme záchrany regionálnych bánk, pričom ohrozovala svoju vlastnú hospodársku stabilitu. Na rozdiel

26 HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 81 – 88; HOLEC – HALLON, ref. 1, s. 132 – 137; HALLON, Ľudovít. Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch 1918 – 1929 na príklade Tatra banky. In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 2, s. 230 – 249. ISSN 0018-2575.

27 HALLON, Ľudovít. Medzi národným a hospodárskym záujmom : vzťahy slovenského, českého a maďarského kapitálu na slovenskom úverovom trhu po roku 1918. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2011, s. 207 – 219. ISBN 978-80-87192-19-1. ISSN 1214-8334.

od národne slovenských bánk volila namiesto okamžitej nedostatočne pripravenej fúzie postupné budovanie afilečného vzťahu s inonárodným ústavom, čiže postupne zvyšovala podiel na jeho akciovom kapitáli s konečným cieľom ovládnuť majoritný podiel účastín. Maďarsko-nemecké regionálne banky počas afilečného vzťahu vystupovali ako samostatné ústavy pod kontrolou Legiobanky. K fúziám pristúpila Legiobanka až v druhej fáze procesu postupného ovládnutia inonárodného bankovníctva od prelomu 20. a 30. rokov. Fúzie vo väčšine prípadov následne znamenali transformáciu maďarsko-nemeckej banky na pobočku Legiobanky.²⁸

Banka československých légii rozvinula prvú fázu kapitálovej expanzie do východnej časti ČSR v roku 1925, keď požiadala ministerstvo financií o povolenie na afileáciu 24 menších a stredne veľkých regionálnych peňažných ústavov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, z toho 16 na území Slovenska. Reálne sa jej do konca roka 1925 podarilo podpísať afilečné zmluvy s piatimi bankami v rôznych častiach Slovenska. Medzi nimi figurovali Zlatomoravecká agrárna banka, Gemerská ľudová banka v Rožňave, Hontianska ľudová banka v Šahách, Tornaľská banka a Trebišovská hospodárska úverná banka. Uvedené ústavy až do konca 20. rokov oficiálne existovali ako samostatné subjekty, ale väčšinu z nich Legiobanka postupne kapitálovo ovládala prevzatím majoritného podielu akcií. Vedenie Legiobanky oficiálne prezentovalo sledované aktivity ako nacionalizačnú akciu v prospech národno-politických zámerov vládnych miest. Kapitálovo ovládnuté banky čiastočne zmenili svoj nacionálny charakter a ich pôsobenie následne ovplyvňovalo národnostný vývoj v ich regióne, najmä v oblastiach s väčším alebo majoritným podielom neslovenského obyvateľstva. Od prelomu 20. a 30. rokov začala správa Legiobanky plniť ďalšie, tento raz hospodársko-politické, zámery vládnych kruhov, tým že pristúpila ku koncentrácii, čiže k zlučovaniu a fúziám, vyššie uvedených, ako aj následne ovládnutých, peňažných ústavov.²⁹

V rokoch 1927 – 1930 sa kapitálová expanzia Legiobanky do inonárodného a čiastočne aj do národne slovenského bankovníctva vo východnej časti ČSR zmenila na systematický proces. V tomto období Legiobanka uzavrela afilečné zmluvy s ďalšími jedenástimi peňažnými ústavmi. Z toho desať malo sídlo na území Slovenska. Legiobanka jednotlivé regionálne ústavy kapitálovo ovládla a v ďalšej vývojovej etape väčšinu z nich vzájomne zlúčila alebo transformovala na svoje pobočky. V niektorých prípadoch banky najskôr zlúčila, a potom nový spojený ústav premenila na svoju úradovňu. Objektom druhej etapy expanzie boli v regióne južného Slovenska ústavy Komárňanská korunová banka a Lučenecká úverná a priemyselná banka, na severozápadnom a severnom Slovensku Úverná banka v Žiline, Žilinská obchodná banka a Banka Orava v Dolnom Kubíne a na východnom Slovensku štyri ústavy Spišsko-novoveská úverná banka, Zemplínska ľudová banka v Michalovciach, Michalovská eskomptná banka a Vranovská úverná banka. Najvýznamnejšou akvizíciou sledovanej etapy však bol štvrtý najväčší peňažný ústav Slovenska Americko-slovenská banka s kapitálom 25 mil. Kč. Banka sídlila v Bratislave,

28 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 180 – 181.

29 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 179 – 180, 182; MAZÚR, ref. 1, s. 28.

ale zároveň ovládala koncern ďalších 11 úradovní v rôznych častiach Slovenska, jednu na Podkarpatskej Rusi v Užhorode a ako jediná národne slovenská banka mala významnú pobočku aj v Prahe. Viac úradovní mali aj niektoré iné ovládnuté banky.³⁰

Na prelome rokov 1929 – 1930 Legiobanka začala so zlučovaním peňažných ústavov z prvej a druhej etapy expanzie, pričom vznikali nové subjekty. Novo nadobudnutý ústav Lučenecká úverná a priemyselná banka sa zlúčila Gemerskou ľudovou bankou v Rožňave a s Tornaľskou bankou, čím vznikol nový ústav Úverná hospodárska banka v Tornali s úradovňami v Tornali, Rožňave a v Rimavskej Sobotě. Fúziou Zemplínskej ľudovej banky v Michalovciach s Michalovskou eskomptnou bankou sa vytvorila Zemplínska eskomptná a ľudová banka v Michalovciach, ktorá prevzala ako svoju pobočku vo Vranove aj Vranovskú úvernú banku a ako pobočku v Trebišove Trebišovskú hospodársku úvernú banku. Na začiatku 30. rokov bol nový ústav so sídlom v Michalovciach transformovaný na filiálku Legiobanky. Ďalšie tri filiálky vznikli na začiatku 30. rokov v Zlatých Moravciach transformáciou bývalej Zlatomoravskej agrárnej banky, v Žiline premenou Žilinskej obchodnej banky a v Komárne pretvorením afilovanej Komárňanskej korunovej banky, ktorá sa po nástupe veľkej hospodárskej krízy dostala do vážnych hospodárskych problémov. Ďalšie spomínané banky, čiže Úverná banka v Žiline, Banka Orava v Dolnom Kubíne, Spišsko-novoveská úverná banka a Hontianska ľudová banka v Šahách ostali na určitú dobu v pozícii afilovaných ústavov. V prípade Spišsko-novoveskej banky išlo o afiláciu so Slovenskou všeobecnou úvernou bankou, ktorá sa tiež dostala do afiláčného vzťahu s Legiobankou.³¹ Skutočnosť, že Banka československých légii otvárala nové filiálky v čase veľkej hospodárskej krízy, keď vládne hospodárskej kruhy tvrdo presadzovali koncentráciu peňažníctva a zlučovanie pobočiek jednotlivých bánk svedčila o veľkej dôvere vládnych miest k peňažnému ústavu legionárov. Zároveň išlo o určitý prejav vďaky za aktivity Legiobanky v procese nacionalizácie a koncentrácie peňažníctva v dobe, keď sa národne slovenské peňažné ústavy a ani väčšina bánk českých krajín nemohli vzhľadom na zložitý hospodársky pomery v uvedených procesoch angažovať.

Osobitnou kapitolou bola genéza afiláčného vzťahu Legiobanky s Americko-slovenskou bankou. Táto vznikla v roku 1920 z iniciatívy domáceho národne slovenského kapitálu menších peňažných ústavov na Záhorí a zahraničného kapitálu amerických Slovákov. Domáci kapitál reprezentovali najmä dvaja predstavitelia národného hnutia a politickej scény medzivojnovnej ČSR lekár v Skalici Dr. Pavel Blaho a viacnásobný minister a neskôr predseda vlády ČSR Dr. Milan Hodža. Zahraničný kapitál zastupoval jeden z najvýznamnejších podnikateľov slovenského pôvodu v USA americko-slovenský bankár Michal Bosák. Tento sa pokúšal nadviazať kontakty s Bankou československých légii ešte počas jej pôsobenia v sovietskom Rusku, ale bez konkrétnych výsledkov. Americko-slovenská banka zaujala pozíciu štvrtého najväčšieho peňažného ústavu na území Slovenska a v krátkom období rokov 1920 – 1921 zaznamenala búrlivý hospodársky

30 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 188 – 189; BOSÁK, M. – HALLON – BOSÁK, R., ref. 1, s. 44 – 51; MAZÚR, ref. , s. 28.

31 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 193 – 194, 196 – 199, 206; HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 137 – 139; MAZÚR, ref. 1, s. 28.

rozvoj. Stala sa však objektom plánov na vytvorenie veľkého centrálného peňažného ústavu fúziou s ďalšími väčšími slovenskými bankami. Iniciátorom uvedených plánov z konca roka 1921 bola Tatra banka a v pozadí M. Hodža. Jeho dlhodobým zámerom bolo kreovanie kapitálovo silnej národne slovenskej veľkobanky pod kontrolou agrárneho kapitálu a najplyvnejšieho politického subjektu ČSR agrárnej strany. Tieto zámery však predstavitelia amerického kapitálu a najmä M. Bosák s najväčším akciovým podielom na Americko-slovenskej banke odmietali. Dôsledkom bol odliv amerického kapitálu v rokoch 1922 - 1923 a podstatné hospodárske oslabenie banky. V období povojnovej hospodárskej a deflačnej krízy navyše Americko-slovenská banka utrpela vysoké straty v hodnote viac ako 52 mil. Kč. Preto jej vedenie bolo v roku 1927 nútené požiadať o sanáciu Legiobanku. Táto prevzala časť kapitálu Americko-slovenskej banky, pretvorila ju na afiláciu a do jej správnych orgánov vyslala svojich zástupcov. Medzi nimi bol aj Pavel Varsík a vedúci predstavitelia niektorých pobočiek Legiobanky na Slovensku, napríklad dirigent pobočky v Piešťanoch Josef Zdráhal a riaditeľ filiálky v Poprade František Odložilík.³²

Faktické ovládnutie Americko-slovenskej banky malo pre Legiobanku ešte jeden významný rozmer. Americko-slovenská banka sa v období hospodárskeho rozmachu v rokoch 1920 – 1921 zúčastnila na nostrifikácii slovenských pobočiek jednej z najväčších budapeštianskych bánk Maďarskej všeobecnej úvernej banky (Magyar általános hitelbank). Proces nostrifikácie bol jedným z hospodársko-politických opatrení vládnych kruhov namierených proti zahraničným podnikom, ktoré mali pobočky a vedľajšie závody na území novej ČSR. Nostrifikácia znamenala v prvej fáze povinnosť zahraničného podniku preniesť jeho sídlo na územie ČSR, lebo inak nedostal povolenie na ďalšiu činnosť a v druhej fáze nostrifikácia predstavovala odrazový mostík ku kapitálovému ovládnutiu zahraničného podnikateľského subjektu domácim kapitálom, spravidla v spolupráci s kapitálom víťazných dohodových mocností. Vzhľadom na uvedené opatrenia bola Maďarská všeobecná úverná banka prinútená vytvoriť zo slovenských pobočiek nový subjekt s podielom domáceho kapitálu. Týmto subjektom sa v januári 1922 stala Slovenská všeobecná úverná banka s čiastočným kapitálovým podielom pôvodného vlastníka Maďarskej všeobecnej úvernej banky, ďalej s podielom jedného z najväčších peňažných ústavov českých krajín Českej eskontnej banky a úverného ústavu, ktorý mal nemecko-židovský nacionálny charakter a bol známy pod skratkou svojho nemeckého názvu ako BEBKA (Böhmische Eskomtbank und Kreditanstalt) a za tretieho akcionára zvolili práve Americko-slovenskú banku s úlohou reprezentovať národno-slovenský charakter nového ústavu. Americko-slovenská banka však mala na kapitáli novej Slovenskej všeobecnej úvernej banky s hodnotou 50 mil. Kč len menšinový podiel 15 mil. Kč, zatiaľ čo majoritný balík akcií držal v rukách maďarský a nemecko-židovský kapitál. Preto sa pôvodne počítalo, že Americko-slovenská banka dosiahne v budúcnosti podstatným zvýšením kapitálu nového ústavu majoritný podiel. Tieto zámery sa však

32 BOSÁK, M. – HALLON – BOSÁK, R., ref. 1, s. 44 – 64, 71 – 90; HALLON, Ľudovít. Úloha Milana Hodžu v komerčnom bankovníctve Slovenska v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 57 – 70. ISSN 0018-2575; BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 189 – 191.

nerealizovali, keďže Americko-slovenská banka bola po odlive americko-slovenského kapitálu a vplyvom krízy vo veľmi ťažkej hospodárskej pozícii a sama potrebovala sanáciu. Uvedenú situáciu využila Legiobanka, ktorá sa afiláciou Americko-slovenskej banky dostala ku kapitálovému podielu tretieho najväčšieho peňažného ústavu Slovenska s kapitálom 50 mil. Kč Slovenskej všeobecnej úvernej banky (SVÚB). Výhodná kapitálová pozícia bola jedným z motivačných činiteľov vedúcich k transformácii SVÚB na afiláciu Banky československých légii.³³

Predmetná afilačná akcia sa stala súčasťou ďalšej fázy kapitálovej expanzie Legiobanky na Slovensko v rokoch 1930 – 1931, ktorej výsledkom bolo podpísanie afilačných zmlúv so šiestimi bankami. Z toho štyri banky mali sídlo na Podkarpatskej Rusi a dve na Slovensku, konkrétne Ružomerská všeobecná banka a práve Slovenská všeobecná úverná banka. Afiláčny vzťah s SVÚB sa podarilo vytvoriť po zložitých rokovaniach za účasti ministerstva financií, na základe ktorých Legiobanka získala možnosť odkúpenia akciového podielu Českej eskontnej banky a úverného ústavu (BEBKA). Legiobanka sa týmto stala majoritným vlastníkom SVÚB. O význame tohto afilačného spojenia svedčila skutočnosť, že do správy SVÚB boli kooptovaní najvýznamnejší predstavitelia Legiobanky František Šíp, Josef Khyn, Josef Beck, Pavel Varsik a ďalší. Sledovanou transakciou Legiobanka nezískala iba kapitálové prepojenie na centrálu SVÚB v Bratislave, ale aj na koncern jej filiálok a afilácií v rôznych častiach Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V roku 1935 SVÚB ovládala osem afilovaných peňažných ústavov, z toho šesť na Slovensku.³⁴ Po dohode s Legiobankou SVÚB fuzionovala dve jej afilované banky. Prvou bola Spišsko-novoveská úverná banka a druhou Americko-slovenská banka. SVÚB zrušila časť bývalých úradovní Americko-slovenskej banky a časť transformovala na svoje pobočky. Filiálku Americko-slovenskej v Prahe prevzala materská Legiobanka, ktorá ju premenila na svoju expozitúru. Týmto štvrtý najvýznamnejší peňažný ústav Slovenska Americko-slovenská banka zanikol. Ďalšia afilácia Legiobanky z rokov 1930 – 1931 Ružomerská všeobecná banka sa po transformácii stala novou filiálkou.³⁵

V období kulminácia veľkej hospodárskej krízy 1932 - 1933 sa realizovala posledná fáza expanzie Legiobanky do peňažníctva Slovenska a Podkarpatskej Rusi afilovaním dvoch peňažných ústavov. Na Slovensku išlo o Považskú agrárnu a priemyselnú banku v Žiline, ktorá sa nachádzala vo veľmi zložitej situácii. Jej afilácia si vyžiadala vleklé rokovania pretrvávajúce až do roka 1936. V prvej polovici 30. rokov súčasne prebiehala likvidácia ďalšej žilinskej afilácie Legiobanky Úvernej banky v Žiline, ktorej hospodársky stav bol natoľko fatálny, že musela byť v 1934 zrušená a jej klienti odškodnení za pomoci štátu.³⁶

33 FALTUS, ref. 1, s. 275 – 285; BOSÁK, M. – HALLON – BOSÁK, R., ref. 1, s. 65 – 70; BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 199 – 201.

34 Na Slovensku išlo o tieto afilované ústavy: Nitrianska všeobecná banka, Novozámocká ľudová banka, Prvá prievidzská banka, Trnavská I. banka, Ústredná ľudová banka Žitný ostrov a Všeobecná úverná banka v Komárne.

35 FALTUS, ref. 1, s. 275 – 285; BOSÁK, M. – HALLON – BOSÁK, R., ref. 1, s. 179 – 197; BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 199 – 201, 203 – 205, 217 – 218.

36 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 206 - 207, 210 -211, 224.

Objektom expanzie Banky československých légií na Slovensko v medzivojnovom období sa od konca 20. rokov stala aj oblasť ľudovo-peňažných ústavov. Úverová sústava ČSR totiž okrem komerčných bánk pozostávala aj s malých miestnych ústavov ľudového peňažníctva, ktoré mali formu úverových družstiev alebo mestských, čiže komunálnych, poisťovní. Zároveň vznikali aj niektoré ďalšie špecifické formy. Ľudové peňažníctvo bolo už pred vznikom ČSR značne rozvinuté v českých krajinách a čiastočne aj na Slovensku v rámci Uhorska. Po roku 1918 nastal ďalší úspešný rozmach sledovaného segmentu peňažníctva, pričom veľmi priaznivý vývoj v českých krajinách sa odrazil aj v podmienkach Slovenska. Okrem starších úverových družstiev vznikali spomenuté komunálne poisťovne a na Slovensku aj nové osobitné formy živnostenské úverné ústavy a roľnícke vzájomné pokladnice, ktorých zakladanie inicioval osobne M. Hodža na poste ministra poľnohospodárstva. Ľudové peňažníctvo malo všestrannú hospodársku a národno-politickú podporu vládnych hospodárskych kruhov, preto sa v podmienkach hlbkej krízy komerčného bankovníctva v druhej polovici 20. rokov stalo najviac životaschopným segmentom úverovej sústavy. Priaznivá pozícia ústavov ľudového peňažníctva sa ešte upevnila v období veľkej hospodárskej krízy a zohrali úlohu stabilizačného faktora celého systému peňažníctva ČSR.³⁷

V roku 1928 vstúpila do úspešného rozvoja ľudového peňažníctva aj Banka československých légií a najväčšie aktivity v danom smere rozvinula práve na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Postupne zakladala osobitný typ úverových družstiev všeobecné úverné ústavy. V roku 1928 založila 17 ústavov uvedeného typu, z toho 8 na Slovensku (Dobšiná, Modrý Kameň, Moldava nad Bodvou, Plešivec, Sečovce, Snina, Humenné, Veľké Kapušany). Všetkých 17 ľudovo-peňažných ústavov Legiobanka ovládala ako afileované subjekty zakúpením podielov v hodnote 125 tis. Kč. Keďže všeobecné úverné ústavy zaznamenali úspešný rozvoj, Legiobanka v období nástupu veľkej hospodárskej krízy do začiatku roka 1932 založila ďalších 20 predmetných ústavov, z toho 18 na Slovensku (Pruské, Ilava, Púchov, Dolný Kubín, Tvrdošín, Kremnica, Štubnianske Teplice – Turčianske Teplice, Vráble, Šurany, Želiezovce, Chynorany, Bátorovce, Giraltovec, Parkan - Štúrovo, Turňa, Sabinov, Trebišov, Kráľovský Chlmec). V ďalšom období ešte vznikli na Slovensku úradovne sledovaného typu vo Svätom Kríži na Hronom - Žiar nad Hronom, v Topoľčanoch, Rožňave, Lučenci, Tornale a v Lipanoch. Súvahový úhrn drobných všeobecných úverných ústavov dosahoval na konci roka 1931 takmer 50 mil. Kč. Zakladanie nových úradovní Legiobankou v období veľkej hospodárskej krízy, keď vládne kruhy presadzovali koncentráciu peňažníctva a zánik viacerých filiállok a expozítúr fúziami a iným formami, vyvolalo značnú nevôľu, najmä v radoch predstaviteľov národne slovenského peňažníctva. Na ministerstvo financií prichádzali sťažnosti na rozpínanosť Legiobanky, ktorých iniciátorom boli aj roľnícke vzájomné pokladnice, protežované všemocnou agrárnou stranou a osobne M. Hodžom. Za daných okolností musela Banka československých légií po zložitých rokovaniach svoj rozvetvený koncern všeobecných

37 HALLON, Eudovít. Pozícia ľudového peňažníctva v úverovej sústave Slovenska 1918 -1938. In *Hospodárske dejiny – Economic History*, 2014, roč. 29, č. 2, s. 183 – 204. ISSN 0231-7540.

úverných ústavov redukovať. Časť ústavov vzájomne fuzionovali, časť zlikvidovali a časť poskytli na fúziu roľníckym vzájomným pokladniciam a Slovenskej všeobecnej úvernej banke. Pod kontrolou Legiobanky ostalo 15 samostatných úradovní, z toho 11 na Slovensku (Dolný Kubín, Tvrdošín, Púchov, Štubnianske Teplice – Turčianske Teplice, Vráble, Želiezovce, Svätý Kríž nad Hronom – Žiar nad Hronom, Sabinov, Humenné, Moldava nad Bodvou, Veľké Kapušany).³⁸

Záver

Banka československých légii ovládla len v rokoch 1925 - 1934 na Slovensku a Podkarpatskej Rusi celkom 22 komerčných bánk. Tieto mali spolu s Legiobankou 84 úradovní. Z uvedeného počtu sa 19 bánk nachádzalo na území Slovenska. Niektoré z predmetných ústavov už medzičasom prevzali ďalšie Legiobankou afluované regionálne banky. K tomu pristupovala Slovenská všeobecná úverná banka, ktorá bola vo vzťahu k Legiobanke v pozícii jej partnera. Vo sfére ľudového peňažníctva Legiobanka založila na Slovensku a Podkarpatskej Rusi 41 všeobecných úverných ústavov, z ktorých po koncentrácii ostalo 15 subjektov, z toho 11 na Slovensku. Slovenský koncern Legiobanky sa stal kapitálovo najsilnejším bankovým zoskupením na území Slovenska. Jeho súvahový úhrn spolu s peňažníctvom ovládaným Legiobankou na Podkarpatskej Rusi dosahoval na konci 30. rokov hodnotu asi 1 mld. Kč. To bola vyššia hodnota než vtedajší súvahový úhrn dvoch najväčších národne slovenských peňažných ústavov Tatra banky a Slovenskej banky spolu.³⁹

Od jesene 1938 sa však pozícia slovenského koncernu Banky československých légii začala podstatne meniť. V dôsledku Viedenskej arbitráže stratila veľký počet úradovní na území pričlenenom Maďarsku. V nasledujúcich rokoch 1939 – 1940 sa Legiobanka stala objektom hospodársko-politických plánov režimu samostatnej Slovenskej republiky, ktorý prišiel s novým plánom koncentrácie peňažníctva. Na jeho základe bol slovenský koncern Legiobanky po zložitých rokovaniach rozdelený medzi Tatra banku a zástupcu ríšsko-nemeckého kapitálu na Slovensku Union banku. V roku 1940 Banka československých légii dostala nový názov Českomoravská banka, čím de facto zmenila charakter a vo svojej pôvodnej podobe prestala existovať.⁴⁰

38 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 232 – 236.

39 BRÁDLEROVÁ, ref. 3, s. 225, 229; HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 137 – 139; MAZÚR, ref. 1, s. 28.

40 K problematike koncentrácie peňažníctva v rokoch 1939 – 1945 pozri bližšie: HORVÁTH – VALACH, ref. 1, s. 171 - 179; HOLEC – HALLON, ref. 1, s. 213 – 216.

PhDr. Ľudovít HALLON, DrSc.

Je vedúcim vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV, v.v.i. v Bratislave. Od roku 2009 vedie Oddelenie dejín vied a techniky HÚ SAV, v.v.i. Zaoberá sa dejinami hospodárstva a techniky v období od konca 19. do polovice 20. storočia na Slovensku a v priestore strednej Európy. Je autorom alebo spoluautorom 14 monografií a približne 140 ďalších vedeckých prác, uverejnených na Slovensku a v zahraničí.

Aj legionár je len muž Medzi romantickým hrdinom a realitou

Eva Škorvanková

Prvá svetová vojna zasiahla dovedty nebyvalým spôsobom do životov obyvateľstva všetkých bojujúcich krajín. Masová mobilizácia mužov do armád rozvrátila rodiny a narušila dovedty existujúce sociálne väzby. Muži ako vojaci sa museli prispôbiť novým princípom solidarity, spolužitia a hodnotám. Vytvorili si nové stratégie prežitia v hraničných vojnových podmienkach. Na úrovni každodenného života pre nich začali fungovať nové siete vzťahov.¹ Legionárov spájala skúsenosť so zajatím, odhodlanie zapojiť sa do zápasu o spoločný štát, ale aj každodenná blízkosť v spoločnom ubytovaní v barakoch či vagónoch – tepluškách, pocit neistoty a ohrozenia v cudzom a postupom času aj v nepriateľskom svete. Vytvorili si preto silné sociálne väzby a spájali ich spoločné návyky, jazyk a špecifická forma komunikácie.

Československé légie a legionári sú predmetom záujmu odbornej aj laickej verejnosti dlhodobo. Väčšina odborných historických prác sa venuje najmä vojenským, politickým, či hospodárskym aktivitám československých legií a ich podielu na vzniku a budovaní československého štátu,² len niektoré prezentujú aj všedný život vojakov v légiiach a všímajú si aj ich interakciu so ženami počas ich pôsobenia na území bývalého cárskeho Ruska a počas návratu do vlasti.³

-
- 1 Bližšie BENKO, Juraj. Vojnová socializácia mužov v armáde, v zajatí a v légiiach (1914-1921). In: *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, [online]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2009/texty_1_2009/benko.pdf> [10.01.2022].
  - 2 Z najnovšej produkcie zaujme napríklad práca o hospodárskych aktivitách legií BRÁDLEROVÁ, Daniela. *Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři*. Praha: Academia, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., 2019.
  - 3 VÁCHA, Dalibor. *Bratstvo: Všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914-1918)*. Praha: Epoque, 2015. VÁCHA, Dalibor. *Ostrov v bouři: Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918-1920)*. Praha: Epoque, 2016. VÁCHA, Dalibor. *Návrat domů: Českoslovenští legionáři na cestě z Ruska do vlasti (1919-1920)*. Praha: Epoque, 2020.

V osobných denníkov, spomienkach legionárov a v tzv. legionárskej literatúre (poviedkach, románoch, divadelných hrách ale aj poézii) sa čitateľ stretáva najmä so zástupom mužských postáv, vojakov, hrdinov, či zradcov a zbabelcov. Do tohto uzavretého a veľmi špecifického sveta mužov ale vstupovali aj ženské postavy, či už v podobe osudových žien, ktoré ovplyvnili ich život, alebo ako ženy, ktoré stretali a pozorovali na rôznych miestach svojho pôsobenia v Rusku alebo počas dlhej anabázy domov a upúťali ich pozornosť svojím výzorom, správaním alebo zvykmi.

Legionári a ženy

Dôležitou súčasťou života legionárov sa v dôsledku dlhodobého odlúčenia od domova a rodiny stali kontakty s miestnymi ženami. Ženy predstavovali určité spestrenie a spríjemnenie pre čisto mužskú spoločnosť. Dobrovoľníci zároveň predstavovali pre miestne obyvateľstvo rovnako niečo nové a neznáme. Spočiatku boli ich vzťahy s miestnym obyvateľstvom v oblastiach dnešnej Ukrajiny korektné, mnohí vojaci poskytovali dedinčanom rôzne služby a pomoc. V blízkosti frontovej línie a v ukrajinskom zázemí sa dobrovoľníci dostávali do intenzívnejších kontaktov aj s miestnymi ženami, vznikali prvé krátkodobé vzťahy (rýchle manželstvá, alebo spoločne strávené milostné chvíľky), keď sa vojaci „rozbehli po dedine za záletmi“.⁴ Overenou stratégiou pri nadviazovaní kontaktov s miestnymi dievčatami bolo organizovanie tanečných zábav.⁵ Medzi vojakmi sa však vyskytli aj takí, ktorí si systematicky udržiavali odstup od miestnych žien, či už z dôvodov zdravotných alebo morálnych a chceli zostať verní svojim manželkám alebo snúbeniciam doma.⁶

Vojaci pri stretávaní a kurizovaní miestnym ženám využívali svoj šarm, povest', slušné správanie ale aj materiálne lákadlá (najmä v Rusku nedostatkový cukor).⁷ Československí legionári boli povestní svojim upraveným zovňajškom, starostlivou úpravou tváre a oblečenia. Pri kontaktovaní a rozvíjaní vzťahov s miestnymi ženami používali rôzne stratégie a postupy (zveličovali svoj pôvod, vzdelanie, materiálne zázemie, klamali ohľadom rodinného stavu), niekedy aj ponuku na manželstvo. Mužom zas na druhú stranu lichočila pozornosť žien a obdiv, pričom sami sa mohli stať obeťou rovnakého zavádzania a klamaní zo strany ruských žien ohľadom ich pôvodu a rodinných pomerov.

K stretnutiam dochádzalo pri každom zastavení vlaku, neskôr pri zakotvení lode v prístave. Prechádzky a obhliadky mesta, oficiálne stretania s miestnymi honoráciami, alebo diplomatickými zástupcami boli príležitosťou pre kontakty a pozorovania miestnych žien, ich oblečenia, zvykov, vystupovania. V spomienkach niektorých vojakov sa môžeme stretnúť s jednoduchými etnografickými opismi nielen samotných žien, ale aj ich správania. V európskej časti Ruska sa legionári stretávali najmä s ruskými,

4 FIBICH, Karel. *Povstalci: Stopami ke Zborovu*. Praha: Za svobodu, 1933, s. 233.

5 Tamtiež, s. 184, 211, 233-234, 264.

6 KOPTA, Josef. *Třetí rota*. Praha: Proud, 1947, s. 108 a nasledujúce.

7 VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 169.

ukrajinskými a židovskými ženami. Prechodom cez Sibír smerom na Ďaleký východ pribúdali kontakty so ženami exotického výzoru. Mužov priťahovala a fascinovala ich krása. Vo svojich denníkoch sa venovali opisom špecifického výzoru žien kirgizského, baškirského, mongolského, čínskeho, tatárskeho, japonského, sinhálskeho pôvodu, ich oblečenia, úpravy tváre, vlasov, odhaleného brucha alebo poprsia. Mnohí sa pravdepodobne vrhali do početných erotických zážitkov a skúseností, niektorí sa k tomu vo svojich zápisoch a spomienkach aj otvorene prihlásili, napriek tomu, že tieto skúsenosti mali podobu platenej lásky. V spomienkach legionárov sa tak zachovali zaujímavé opisy verejných domov z rôznych miest ich cesty do vlasti, ako aj spomienky na osobnú skúsenosť s prostitútkou.

Určitým hendikepom boli, samozrejme, jazykové a kultúrne rozdiely. So ženami v Rusku sa legionári ešte pomerne dobre dorozumeli, so ženami v Japonsku, Číne alebo na Srí Lanke to bolo veľmi zložité a museli si pomáhať gestikuláciou.

Samotní legionári si pre komunikáciu so ženami a o ženách vytvorili špecifickú terminológiu, ktorá bola zmesou češtiny a rôznych nárečí, ruštiny a rôznych skomolenín. Ženy sa tak v denníkoch objavujú pod označením ako „*báryšny, děvočky, potápky, žáby, báryny, báby, ženščiny*“.⁸ Najmä v prípade mladých pekných žien používali legionári označenie *žába* alebo *žabka*.⁹ Samostatný termín bol určený pre ženy, ktoré s vojakmi obývali teplušky dlhodobo, tieto tzv. *vagonetky* cestovali spolu s legionármi a vykonávali pre nich rôzne služby (napríklad prali bielizeň).¹⁰

Vnímanie a oceňovanie ženskej krásy bolo veľmi individuálne. Vojaci si všímali farbu vlasov, pleť, tvar a farbu očí, tvar nosa, ústa, farbu a kvalitu zubov. Individuálne bola hodnotená aj postava žien, nepochybne ale najrozšírenejším ideálom bola dobre stavaná a vyvinutá žena, oblých tvarov s bujným poprsím. Veľký dôraz kládli vojaci na čistotu a hygienu žien, ale aj príjemné vystupovanie, úsmevy, výraz tváre, či chôdzu.

Legionári vo svojich pamätiach reflektovali aj ženskú nahotu. V Rusku mohli vojaci vidieť nahé ženy pri kúpaní sa v riekach, alebo v parných kúpeľoch (baňa). Oproti skúsenostiam z domova ich preto fascinovala alebo prekvapovala väčšia frivolnosť a odvaha, ako aj absencia hanblivosti v prípade ruských žien,¹¹ ale aj odlišné vnímanie nahoty v prípade Japoniek.¹²

8 VALENTA-ALFA, Václav. *Sibiřské jedovatosti*. Praha: Čin, 1923, s. 16, 23, 53. BEJL, Jindřich. *Denník legionáře*. Praha: PLOT, 2013, s. 384. Ruská anabáze – vzpomínky Jana Faláře. In: *Českoslovenští legionáři – rodáci a občané okresu Prachatice*. Prachatice: Okresní úřad Prachatice, 2000, s. 63.

9 FIBICH, Karel. *Povstalci. V. Vladivostok – ČSR*. III. vydanie. Praha: Vydavatelství „Za svobodu“, 1933, s. 61.

10 VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 173. Legionár Václav Valenta vo svojich pamätiach spomínal prípad prepustenia troch vagonetiek, ktoré prali bielizeň pre legionárov, z dôvodu ich nemravného správania a všeobecného pohoršenia. VALENTA-ALFA, Václav. *Česká škola na Sibíři: Vzpomínky legionáře Václava Valenty*. Praha: Epoque, 2020, s. 233.

11 FINK, Pavel. *Bílý admirál: Profil kolčakovštiny, poznámky a dokumenty, ze zápisníku válečného korrespondenta*. Praha: [s.n.], 1922, s. 79-80.

12 FIBICH, *Povstalci V.*, s. 19, 23.

V pamätiach a spomienkach rezonuje záujem o ženy a rozhovory o ženách. Vojaci diskutovali o ženskej kráse, povahe, rozprávali si rôzne anekdoty a príbehy. Ich pozornosť zamestnávali anonymné ženy, ktoré stretali na svojich cestách, ale aj ženy, ktoré sa pohybovali v ich blízkosti počas cesty, najmä manželky ich spolubojovníkov. V pamätiach sa tak môžeme stretnúť so zmienkami o ich neslušnom správaní, konfliktoch, vzájomnej nevraživosti, či koketnosti.¹³ Tieto ženy, cestujúce s legionármi („*ženy dobrovoľníkov*“) boli údajne jednou z hlavných príčin rozbrojov medzi mužstvom: „*Rozt'ahujú sa, ako môžu, po lodi, koketujú, niektoré aj s černoarmi; vadia sa medzi sebou, jedna chce byť viac obľetovaná než druhá a zasievajú len nesvár.*“¹⁴ Neustále tak zamestnávali pozornosť celého osadenstva transportu.

Ženy v Rusku

Dlhé spoločné chvíle si vojaci počas pôsobenia v Rusku (ale aj počas následnej cesty domov) spríjemňovali rozhovormi o ženách. Objektom týchto rozhovorov boli na jednej strane ženy doma a na druhej strane ruské ženy, s ktorými sa vojaci osobne stretli alebo nejakým spôsobom konfrontovali. Z týchto rozhovorov sa vyprofilovali akési stereotypné predstavy o ruských ženách, ktoré sa preniesli nie len do pamätí a spomienok, ale aj do legionárskej literatúry. Vojaci si vysoko vážili na ženách skromnosť, trpezlivosť, pracovitosť, čistotnosť, submisívnosť, ako aj zmysel pre humor. Jindřich Bejl vo svojom denníku opísal príjemné stretnutie s „*peknou blondínkou*“ a jej matkou v divadle v Irkutsku. Po predstavení obidve dámy odprevadil domov a ešte niekoľko krát zdvorilo navštívil, aby v ich spoločnosti vypil čaj: „*U Lízočky som bol na návšteve ešte dvakrát a zostať natrvalo v Irkutsku, tak by to s mojou slobodou asi skoro skončilo. Čím ďalej, tým viac som ju obdivoval pre jej dobré vlastnosti, aj keď mi svoju náklonnosť prejavovala len vreším stiskom ruky a úprimným pozvaním pri odchode, aby som prišiel znova; bude sa mi za ňou cnieť.*“¹⁵

Práve ženské správanie bolo paradoxne v prípade ruských žien vnímané legionármi veľmi citlivo a negatívne pomerne ostro kritizované. V prípade ruských žien najmä v mestách legionári intenzívne reflektovali používanie prírodných a umelých líčidiel, černenie obočia, používanie výrazných červených líčeniek a rúžov (farbenie pier), používanie parfémov.¹⁶ Výrazné líčenie ale vojaci vnímali skôr negatívne a vulgárne a spájali si ho s prostitutkami a svetom ľahkých žien.¹⁷

13 Ako vo svojom denníku uvádza Jindřich Bejl, z Vladivostoku odchádzal transportom, ktorý bol tvorený 6453 ľudmi, z toho 240 bolo dôstojníkov, 5600 dobrovoľníkov, 102 žien dôstojníkov a dobrovoľníkov, 63 detí a ostatní boli krajanovia s manželkami a rodinami, zajatci a cudzinci. BEJL, *Deník legionára*, s. 378 a 389.

14 BEJL, *Deník legionára*, s. 384.

15 Tamtiež, s. 335.

16 SOUŠEK, Vladimír. *Z Olomouce na perské hranice (vzpomínky ze světové války)*. Brno: Moravský Legionář, 1930, s. 89 a 210.

17 VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 175.

Na jednej strane vojaci nepochybne oceňovali krásu ruských žien,¹⁸ na druhej strane však kritizovali ich morálne poklesky, najmä lenivosť a nevernosť. Veľmi explicitne to do úst svojho hrdinu vložil Adolf Zeman. Jeho románová postava plukovníka Šveca skonštatovala na adresu ruských žien: „*Žijete bezstarostne a bez cieľ'a. A ak nepriletíte zlatý chrobák, ktorý by pil vašu vôňu, trápi vás nuda a smútok. ... Cítite odpor k práci, nechápete účelnosť života a svoje poslanie ako ženy a matky.*“¹⁹ Zeman na postave Ljuby odsudzuje povrchnosť ruských žien, bezstarostnosť a nezáujem o vážne a dôležité veci, čo vedie k jej odmietnutiu plukovníkom Švecom. Negatívne charakterizuje prelietavosť a nestálosť ruských žien vo svojom románe aj Rudolf Medek. Rusky sa podľa jeho názoru rýchlo zamilovali, ale údajne aj z ničoho nič „*odmilovali*“.²⁰

Čím dlhšie sa legionári zdržiavali na území Ruska, tým boli ich interakcie s ruským obyvateľstvom intenzívnejšie. Mnohí legionári svoje pozitívne či negatívne osobné skúsenosti so ženami zaznamenali v pamätiach, alebo preniesli do legionárskej prózy, kde sa často stretávame s vedľajšou milostnou dejovou líniou. Niektoré stretnutia a milostné vzplanutia s miestnymi ženami prerástli do manželských zväzkov. Niektoré zostali len krátkymi zmienkami v pamätiach či denníkoch. Niektoré negatívne však zásadne ovplyvnili životy dobrovoľníkov. Osudové stretnutia s ruskou ženou mohli spôsobiť rozpory medzi samotným mužstvom, oslabenie väzieb legionára s jeho kamarátmi, ale často osobné tragédie.²¹

Špecifické miesto v pamätiach legionárov zohrávalo židovské obyvateľstvo. Ich opisy boli prevažne negatívne a týkali sa najmä ich nedostatočnej hygieny a podvádzania a klamania.²² Oproti tomu sú zaujímavé pohľady dobrovoľníkov na židovské ženy (Židovienky, židovičky, židovské krásy). V pamätiach Aloisa Eliáša sa objavili „*protivné a nafintené poľské Židovky,*“ ktoré s predstieranou nežnosťou vojakom ponúkali čaj.²³ Oveľa častejšie sa ale môžeme stretnúť s pozitívnym hodnotením židovských žien, najmä v súvislosti s ich krásou.²⁴ Najmä v legionárskej literatúre sa stretáme s opismi krásnych židovských žien („*typická východná židovská kráska*“, „*obraz biblickej krásnej ženy*“),²⁵

18 CTIBOROVÁ, Miroslava. *Za naši samostatnosť: Českoslovenští legionáři rodáci a občané okresu České Budějovice*. České Budějovice: Okresní úřad České Budějovice, Státní okresní archiv České Budějovice, 2000, s. 63.

19 ZEMAN, Adolf. *Plukovník Švec*. V Praze: Sfinx, B. Janda, 1933; v Čes. Těšíně: K. Prochaska, [1933], s. 98.

20 MEDEK, Rudolf. *Veliké dni*. Praha: Vilímek, 1925, s. 98.

21 KOPTA, Josef. *Třetí rota na Magistrále I*. Praha: Čin, 1930. KOPTA, Josef. *Třetí rota na Magistrále II*. Praha: Čin, 1930. VLASÁK, Rudolf. *Vojáci císařovi I-II*. Praha: Za svobodu, 1932-1933. VLASÁK, Rudolf. *Vojáci revoluce I-II*. Praha: Za svobodu, 1934. VLASÁK, Rudolf. *Vojáci republiky I-II*. Praha: Za svobodu, 1934.

22 Bližšie VÁCHA, *Bratrstvo*, s. 151-154.

23 ELIÁŠ, Alois – PASÁK, Tomáš – MOŽNÁ-MEISNAROVÁ, Fany. *V boji a zajetí: Příběh legionáře a důstojníka Aloise Eliáše*. Praha: Práh, 1999, s. 35.

24 FIBICH, *Povstanci V*, s. 61. ŠVEC, Josef Jiří. *Deník plukovníka Švece*. (Ed. KUDELA, Josef). Praha: Památník odboje, 1926, s. 126.

25 NĚMEČEK, Zdeněk. *Legionářské novely*. Praha: Památník odboje, 1922, s. 240-241.

s ktorými sa dobrovoľníci stretávali v rámci ubytovania, zaobstarávania životných potrieb, alebo ich s obdivom pozorovali vo svojom okolí.

Proti gustu žiaden dišputát / De gustibus non est disputandum

Veľkej pozornosti vojakov v légiách sa tešili najmä ženy v oblasti Sibíri a na Ďalekom východe, ktoré boli vzdialené bežnému vkusu a očakávaniam mužov z oblasti strednej Európy.

Legionárov zaujali tatárske ženy, ktoré ale do kontaktu s vojakmi veľmi neprichádzali a skôr sa ukrývali vo svojich domoch. Pri ojedinelých kontaktoch si však všímali ich odev a maľovanú obuv. Chválili ich čistotnosť, pohostinnosť a srdečnosť.²⁶

Veľmi pozitívne vnímali legionári Japonky. Prvýkrát sa dobrovoľníci stretli s japonskými ženami vo Vladivostoku. Neskôr sa však mali možnosť bližšie zoznámiť s japonskou kultúrou a japonskými ženami priamo na japonských ostrovoch. Japonské ženy zaujali legionárov najmä svojim výzorom a oblečením. Zaujala ich, aj keď skôr negatívne, aj šuchtavá chôdza Japoniek na drevených vyvýšených sandáloch (geta). Veľkú pozornosť venovali vo svojich pamätiach a zápiskoch najmä účesom japonských žien a ich odevu, ktorý bol veľmi pestrý a dekoratívny.²⁷ Legionárov však zaujalo najmä to, že niektoré Japonky chodili s obnaženou hornou polovicou tela, alebo sa v mori kúpali úplne holé.²⁸ Stretanie sa legionárov s japonskými ženami tak sprevádzalo nadšenie a obdiv. Avšak veľkým problémom pri zoznamovaní a stretaní sa aj priamo na lodiach, kam Japonky priniesli legionárom kytice kvetov, bola jazyková bariéra.²⁹ Tento hendikep nahrádzali mimikou a gestikuláciou. Mnohí, najmä mladí legionári Japonkám dvorili. Sympatie voči japonským ženám boli pravdepodobne veľmi intenzívne, v ich spoločnosti boli legionári ochotní niekoľkokrát oboplávať Zem.³⁰

V porovnaní s japonskými ženami boli Číňanky vnímané skôr negatívne. Na jednej strane legionárov zaujali zmrzačené nohy čínskych žien (tradičné zväzovanie nôh dievčat, aby ich chodidlá dosiahli želaťelného tvaru lotosového kvetu, takto tvarované chodidlo bolo považované za eroticky prítťažlivé)³¹, ktoré im pripadali neestetické. Niektorí si všimli, že ženy s takto zmrzačenými nohami nemohli vôbec chodiť, preto sa tie bohaté nechávali nosiť na nosidlách.³² Číňanky, aj moderne oblečené (napr. v Šanghaji) a bez zmrzačených

26 Ruská anabáze – vzpomínky Jana Faláře, s. 67.

27 ČERNOVICKÝ, Ludvík. *Humoristická cesta legionářů ze Sibíře přes Ameriku do osvobozené vlasti*. Vysoké Mýto: Jan Novák, 1921, s. 55. KOVALČÍK, Milan. V zemi chrysaném a sakur. In: ZEMAN, Adolf. *Cestami odboje: Jak žily a kudy táhly čs. legie. Díl V. Domů*. Praha: Pokrok, 1929, s. 137.

28 FIBICH, *Povstalci V.*, s. 19, 23.

29 Tamtiež, s. 20-22.

30 Tamtiež.

31 Mučení dívek v Číne: Tradice ovazování nohou zničila zdraví 50 generací žen. Dostupné na: <<https://www.national-geographic.cz/clanky/muceni-divek-v-cine-tradice-ovazovani-nohou-znicila-zdravi-50-generacim-zen.html>> [10.01.2022].

32 Ruská anabáze – vzpomínky Jana Faláře, s. 73.

nôh, boli legionármi charakterizované ako ženy bez temperamentu. Podľa legionára Karla Fibicha pripomínali skôr voskové bábiky bez života.³³ Vojaci boli pravdepodobne rozčarovaní najmä faktom, že ich čínske ženy v uliciach, na rozdiel od japonských žien, úplne ignorovali.

V Singapore obdivovali legionári pestré oblečenie (sukne a šatky, zlaté topánky) a šperky malajských žien (početné náramky na členkoch, zlaté ozdoby nosa a uší).³⁴ Na Srí Lanke (Kolombo) zaujali legionárov najmä domorodé ženy - hindky a sinhálky, ktoré boli považované za krásne až nádherné.³⁵ Ženy chodili oblečené v sári, ktoré mali zľahka prehodené cez plecia, sinhálske ženy aj v bielom živôtku s farebnou sukňou (a holým bruchom), mladé ženy dokonca cez nahé prsia používali len jednoduchú šatku/šál červenej farby. Telo mali ozdobené ťažkými zlatými a striebornými náušnicami, v nosných dierkach mali jemné krúžky a na krku rôzne korále. Vo vlasoch nosili miestne ženy ako ozdobu kvetinu.³⁶ Príťažlivosť sinhalských žien však bola znehodnotená ich zvykom žuvať listy piepra betelového, v ktorom boli zabalené kúsky betelového orecha alebo semien (areky betelovej alebo palmy betelovej) a rôznych prísad (napr. tabak) s psychotropnými účinkami. Odpudivo pôsobilo najmä to, že počas žuvania tejto drogy, mali ženy krvavé sliny, ktoré im zafarbili okolie úst aj zuby.³⁷ Na druhej strane ale vo svojich spomienkach zaznamenali legionári voľné mravy miestnych žien, čo bolo spôsobené miestnou kultúrou a prístavom (Kolombo).³⁸

Americké ženy boli považované za sympatické, veľmi príjemné a spoločenské.³⁹ Francúzske ženy obdivovali muži po príchode do Európy. Elegantné a roztomilo zvedavé francúzske ženy boli pre mužov vracajúcich sa z ďaleka prejavom mieru a pokoja.⁴⁰

Legionári a prostitútky

Neoddeliteľnou súčasťou vojenského života boli aj intímne kontakty s miestnymi ženami. Dobrovoľníci vzdialení od domova či už za frontovou líniou, v zázemí a počas presunu smerom na východ a neskôr domov vyhľadávali často krátkodobé vzťahy so ženami. Zároveň boli neustále náchylní vyhľadávať služby či už profesionálnych prostitútok, alebo žien, ktoré sa pre prostitúciu rozhodli z hmotných dôvodov. V dôsledku dlhodobého

33 FIBICH, *Povstalci V.*, s. 57-58.

34 ZEMAN, Adolf. *Československá Odyssea: Dojmy čl. novináře-dobrovolce z cesty na lodi «President Grant» z Vladivostoku do vlasti.* Praha: Nakladatelství J. Otto, 1920, s. 152-153. BEJL, *Deník legionáře*, s. 385.

35 RAK, Michal (ed.). *Denník. Ilustrovaná kronika legionáře Františka Krejčího.* Praha: Epoque, 2018, s. 246.

36 BEJL, *Deník legionáře*, s. 388. ZEMAN, *Československá Odyssea*, s. 185 a 188.

37 ZEMAN, *Československá Odyssea*, s. 188.

38 Tamtiež.

39 ROUBAL, Vladimír Josef. *Osudy 20. transportu: Ze zápisů a vzpomínek.* Brno: Moravský Legionář, 1929, s. 28.

40 FIBICH, *Povstalci V.*, s. 221.

vojnového konfliktu, revolúcie a následnej občianskej vojny došlo na území bývalého cárskeho Ruska (a nie len tam, v podstate v rámci celej vojnou postihnutej Európy) k úplnému rozvratu komunitných a rodinných dozerajúcich mechanizmov, ktoré nanovo definovali sexuálne praktiky a sexuálne správanie. Muži odrezaní od zázemia vlastných rodín, manželiek a partneriek, boli ochotní a pripravení vyhľadávať akékoľvek sexuálne zážitky. Naopak veľké množstvo žien sa ocitlo v neriešiteľnej situácii a za trochu cukru, soli, či viac-menej pravidelný príjem, aby užívali svoje rodiny a blízkych, boli ochotné poskytovať sexuálne služby bez ohľadu na následky. S náhodnými sexuálnymi stykmi a rozšírenou prostitúciou totiž súviselo aj rýchle rozširovanie pohlavných chorôb.

Náhodné kontakty legionárov so ženami v zázemí a počas cesty na východ viedli k rýchlemu rozšíreniu pohlavne prenosných chorôb. Lekári preto neustále apelovali na dobrovoľníkov, aby sa vyhýbali intímny stykom a vyhli sa tak nakazeniu pohlavnými chorobami, najmä kvapavkou a syfilisom. Medzi legionármi prebiehala neustála osveta (pravdepodobne nedostatočná) a distribúcia prezervatívov, ale ochorenie sa neustále šírilo. Osveta apelovala najmä na zodpovednosť vojakov voči svojim manželkám a priateľkám, ktoré zanechali doma, aby si sexuálnymi dobrodružstvami s neznámymi ženami nepokazili svoje domáce šťastie a neohrozili svoju rodinu.⁴¹ Distribúcia prezervatívov bola rovnako komplikovanou záležitosťou. Bol ich nedostatok a k legionárom sa dostávali prostredníctvom spojeneckej pomoci (z USA) a darov od amerických krajanov. Vo svojom humoristicky ladenom románe opísal Rudolf Vlasák scénu s distribúciou týchto ochranných pomôcok, ktoré sa od amerických krajanov dostali k vojakom. Tí sa však verejne hanbili vziať si tieto „*gumené ochrany Olla*“.⁴²

Problémom bolo pravdepodobne aj samotné podchytenie choroby a následne jej liečenie. Presnejšie dáta o rozšírení pohlavných chorôb medzi legionármi nie sú doteraz publikované. Masívne rozšírenie syfilisu medzi československými legionármi vo svojich zápiskoch však skonštatoval aj francúzsky generál a veliteľ francúzskej vojenskej misie v Rusku Maurice Janin.⁴³

Na základe denníkov, pamätí a románov môžeme sledovať postupne (od začiatku roku 1917) narastajúci „záujem“ o krátkodobé sexuálne kontakty so ženami, a to najmä v období presunu vojska smerom na východ a následne v samotnom Vladivostoku.

Spočiatku vojaci platili za sex miestnym ženám viac menej zo súcitu a snahy pomôcť im v materiálnej núdzi. Dievčatá a ženy poskytovali sexuálne uspokojenie výmenou za niektoré komodity (soľ, cukor), alebo za služby (pomoc okolo domu, alebo odvoz legionárskym vlakom smerom na východ, do iného mesta alebo gubernie), pre mnohé to bolo jediná vec, ktorú mohli na výmenu za nevyhnutné veci a pomoc ponúknuť. Na Sibíri viedol všeobecný nedostatok tovarov ku vzniku pomerne veľkej skupiny prostituujuúcich žien, ktoré si sexuálnymi službami zabezpečovali nevyhnutné veci pre život. K trati sa za

41 VÁCHA, *Ostrový v bouři*, s. 188.

42 VLASÁK, Rudolf. *Houpačky na magistrále: Humoresky z Ruska i z vlasti*. 1 díl. Praha: Čáslav, 1927, s. 36-41.

43 JANIN, Maurice. *Moje účast na československém boji za svobodu*. Praha: J. Otto, 1926, s. 268.

týmto účelom schádzali ženy a dievčatá zo širokého okolia.⁴⁴ Do veľkej miery sa pod to podpísala aj dobrá povest' československých legionárov, ich ľudskosť, solidarita a ochota pomáhať. V pamätiach a denníkoch, ale aj románoch autori zachytili aj prvé sexuálne skúsenosti svojich spolubojovníkov, či dokonca aj cenové relácie za poskytnuté sexuálne služby.⁴⁵

Intímne styky legionárov s miestnymi ženami neboli žiadnym tajomstvom. Ako v tejto súvislosti uvádza Dalibor Vácha, sexuálne styky sa v podstate odohrávali pred svedkami, v obsadenej tepluške, v optimálnych podmienkach mimo vlaku, aj keď v nepohodlí vonkajšieho prostredia (v prírode, v okolí stanice). Šťastnejším sa podarilo „získať“ ženu s vlastným príbytkom alebo aspoň prenajatou izbou, takže mali výhodu aspoň nejakého súkromia.⁴⁶

Takáto amatérska alebo poloprofesionálna forma prostitúcie bola sprevádzaná aj náznakom nejakého vzťahu a emócie, niekedy to bol zo strany legionárov aspoň súcit a snaha pomôcť ženám v núdzi. Za sexuálny styk platili tovarom alebo službou. Situácia sa ale zmenila v momente, keď sa dobrovoľníci presunuli do Vladivostoku a ďalších prístavných miest na ceste do domova, kde mohli vyhľadať služby profesionálnych prostitútok na uliciach, či staniach alebo vo verejných domoch. Za ich služby však museli platiť presne stanovenou sumou.

Preslávenou bola najmä vykričaná štvrť Vladivostoku Karpaty, kde sa legionári mohli stretnúť s ruskými, japonskými prostitútkami, ale aj japonskými gejšami, ktoré lákali mužov zo strednej Európy svojim exotickým výzorom, odevom, účesom, špecifickou komunikáciou a (pravdepodobne) aj sexuálnymi praktikami, alebo aspoň určitou predstavou o ich výnimočných sexuálnych schopnostiach. V prostredí profesionálnych prostitútok však dobrovoľníci narážali na tvrdú konkurenciu spojeneckých vojakov, najmä tých amerických, ktorí boli ochotní a schopní platiť za sexuálne služby ale aj alkohol akékoľvek sumy.⁴⁷ Štvrť bola pravdepodobne preslávená medzi československými vojakmi, niektoré gejšy sa údajne od pravidelných zákazníkov naučili niekoľko zdvorilostných fráz po česky.⁴⁸ Okrem exotických verejných domov, kde zákazníkov uspokojovali japonské gejšy, mohli legionári využiť aj služby verejných domov a ruských parných kúpeľov (sáun – ruských bání), ako aj súkromných bytov. Príležitosti k nadviazaniu kontaktov s profesionálnymi prostitútkami sa však vojakom naskytovali aj v baroch, herniach, tančiarňach. Úroveň jednotlivých podnikov sa výrazne odlišovala, s tým ale súviseli aj finančné náklady za poskytované služby.

Vyhľadávanie vykričaných štvrtí v prístavných mestách pravdepodobne patrilo do itinerára vojakov vracajúcich sa po dlhom pobyte v Rusku do vlasti. V každom prístavnom meste legionári zaznamenali prítomnosť prostitútok. Aj v Šanghaji preto

44 NĚMEC, Matej. *Návraty ke svobodě*. Praha: Naše vojsko, 1994, s. 33.

45 MEDEK, Rudolf. *Mohutný sen*. Praha: Vilémkova knihovna, 1926, s. 39. VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 182-183.

46 VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 183.

47 SVOBODA, *S vichřicí*, s. 164.

48 FIBICH, Karel. *Povstalci IV. Bajkal-Vladivostok*. Praha: Vydavatelství Za svobodu, 1933, s. 135.

boli muži lodným rozkazom dôrazne upozornení, aby sa vyhýbali v meste verejným domom. S rozšírením prostitúcie v meste sa hojne rozmohli nie len pohlavné choroby, ale na vojakov vo vykričaných štvrtiach veľkomesta číhalo aj nebezpečenstvo lúpežného prepadnutia alebo vraždy.⁴⁹ Po zdĺhavej a komplikovanej ceste ich už na európskej pôde v prístave Terst ako prvé uvítali miestne ľahké ženy: „Prvý, kto nás v prístave uvítal, bol čln s piatimi dievčatami, ktoré svojim chovaním dávali najavo, čo sú zač.“⁵⁰

Veľmi zaujímavou súčasťou legionárskych denníkov, spomienok a románov sú aj z pohľadu dnešného čitateľa jedinečné opisy vykričaných štvrtí, nevestincov a prostitútok v jednotlivých prístavných mestách, ktorými legionári prechádzali.

Opis vykričanej štvrte v japonskom Kobe (Minatogawa-Šintoiči) zanechal vo svojich spomienkach legionár Milan Kovalčík. Miestny sprievodca ho uviedol do uličky s dvoma radmi sakúr, s intímnyim osvetlením, kde vo výkladoch sedeli dievčatá, ktoré si nanášali líčidlá na pomalované tváre a pripomínali bábky na predaj a nie živé bytosti.⁵¹

Jindřich Bejl sa ako zvedavý turista prešiel vykričanou štvrtou v Port Saide. Vo svojich spomienkach zachytil opis týchto „útlukov rozkoše“. Z ulice bolo vidno do vnútorného priestoru, kde sa nachádzala posteľ a akýsi divan. Dievčatá sedeli vo dverách. Boli oblečené len v ľahkých šatách, aby zapôsobili na potencionálnych zákazníkov. Vo štvrti sa nachádzali aj kaviarne pre námorníkov a iných zákazníkov, ktorí v nich popíjali kávu a alkohol. Podľa Bejla boli dievčatá v tejto vykričanej štvrti nepekne, „snád posledná trieda všetkých možných národností.“⁵² Ako vo svojich spomienkach uzatvára, aj tak to stálo za pozretie.

Jedinečným je ale opis vlastnej skúsenosti z návštevy legendárnej štvrte Karpaty vo Vladivostoku, aj s využitím služieb japonskej prostitútky. Karel Fibich vo svojom rozsiahlom spomienkovom diele živo a autenticky opísal aj emocionálne prežívanie rozhodovania sa, či využiť služby prostitútky („akási divná nerozhodnosť vzrušovala myseľ a hodnú chvíľu zarážala nohy...“).⁵³ Fibich zachytil atmosféru japonského verejného domu (s gejšami), opis interiéru, spôsobu uvítania zákazníka a prítomný japonský personál a rôznorodých zákazníkov (amerických a ruských vojakov). Fibich opísal zoznamovanie sa s veľmi mladou gejšou, ich zoznamovanie a veľmi zaujímavú konverzáciu, ktorá prebiehala napriek jazykovej bariére, opis jej izby, oblečenia, spoločne strávené chvíle. Zaznamenal aj finančnú stránku tejto sexuálnej skúsenosti.⁵⁴ V kľúčovom okamžiku ale svoje spomínanie veľmi decentne prerušil a všetko necháva na čitateľovej fantázii.

49 FIBICH, *Povstalci V.*, s. 40.

50 BEJL, *Deník*, s. 392.

51 KOVALČÍK, *V zemi chrysaném a sakur*, s. 142-143.

52 BEJL, *Deník*, s. 391.

53 FIBICH, *Povstalci IV.*, s. 186.

54 Tamtiež, s. 189-194.

Legionári a manželky

Nepochybne viac miesta v legionárskej literatúre a pamätiach zaberajú dlhodobé vzťahy a väzby československých legionárov s ruskými ženami, ktoré vyústili do uzatvorenia manželstva.⁵⁵ Vojnové manželstvá alebo partnerstvá spoluvytvárali špecifický kolorit legionárskych ešalónov a vlakov.

Kľúčovým problémom bolo ubytovanie partnerky v ešalóne. Vojenské transporty neboli prispôbené na spoločné bývanie vojakov a partneriek niektorých z nich. Nárok na ubytovanie a následný prevoz do Československa mali, aj v dôsledku kapacitných problémov, len oficiálne manželky. Mnohí vojaci sa preto narychlo rozhodli svoje partnerstvá potvrdiť oficiálnym uzavretím manželstva a to aj napriek tomu, že k uzavretiu manželstva potrebovali (vojaci aj dôstojníci) súhlas nadriadených.⁵⁶ Od konca roku 1918 sa uzatváranie manželstiev obmedzovalo a povolenia boli udeľované len v prípadoch „*uváženia hodných*“.⁵⁷ A to napriek tomu, že z kapacitných dôvodov sa situácia ohľadom ubytovania čiastočne ustálila. Jednotlivé teplušky neboli úplne naplnené, došlo totiž k stratám na životoch v radoch legionárov a čiastočným modifikáciám zariadenia jednotlivých vagónov. Prítomnosť žien vo vagónoch, spoločné nažívanie manželských párov s ostatným osadenstvom tvorilo živnú pôdu pre rozpory a konflikty, ktoré sa premietli do zápiskov a pamätí väčšiny legionárov. Hľadanie riešení bolo v prostredí vojenských transportov veľmi zložitá a kľúčovú úlohu v tom zohral veliteľ transportu (zriadenie tzv. rodinných vagónov, hľadanie podnájmov v meste po trati pri dlhšom pobyte na jednom mieste, ubytovanie manželky v inom vagóne). V prvej polovici roku 1919 vďaka dostatku voľných vagónov bolo možné usporiadaním vnútorných priestorov vytvoriť akési byty pre rodiny (aj s deťmi), niektorí dôstojníci mali dokonca k dispozícii celé vagóny – „*vilky*“ („*rodinné domčeky na kolieskach, vilové štvrte*“), čo bežní vojaci, najmä slobodní, s iróniou kritizovali.⁵⁸

O manželských zväzkoch československých dobrovoľníkov a ruských žien si aj s odstupom času vo svojich románoch a spomienkových prácach autori žiadne ilúzie nerobili. Niektorí neváhali tento „stav“ – manželstvo s Ruskou z pohľadu česko-

55 Je potrebné v tejto súvislosti spomenúť aj manželské zväzky a vzťahy so ženami, ktoré pochádzali z českej krajskej komunity v bývalom cárskom Rusku. Asi najznámejšou bola Božena Seidlová-Holečková, ktorá bola literárne činná (SEIDLOVÁ, Božena. *Přes bolševické fronty*. Praha: Památník odboje, 1923; HOLEČKOVÁ, Božena. *Rok sestrou: Zápisky z kyšněvské nemocnice*. Praha: 28. říjen, 1925.) a podieľala sa na organizovaní sokolského hnutia.

56 Povolenia k uzavretiu manželstva vydávalo najvyššie vojenské velenie vojska, neskôr potom predstaviteľ politickej misie vyslanej z vlasti, sociálnodemokratický poslanec František Václav Krejčí. Ten ako vedúci politickej delegácie z Československa o svojich zážitkoch aj v súvislosti s uzatváraním manželstiev ruských žien s legionármi referoval v spomienkovej knihe *U sibiřské armády* (KREJČÍ, František Václav. *U sibiřské armády*. Vršovice: Nákladem Památníku odboje, 1922, s. 281). Bližšie VÁCHA, *Ostrov v bouři*, s. 190.

57 ČERVINKA, Vincenc. *Sibiřské děje a postavy rozptýlené kapitoly*. Praha: Český čtenář, 1921, s. 246.

58 VALENTA-ALFA, *Sibiřské jedovatosti*, s. 179. VLASÁK, Rudolf. *Houpačky na magistrále: Humoresky z Ruska i z vlasti*. 2. díl. Praha: Za svobodu, 1929, s. 237.

slovenského vojaka prirovnať k očistcu.⁵⁹ Pri opisoch manželských zväzkov svojich ženatých bratov a ich ruských manželiek zaznievala irónia a posmech. Svojich spolubojovníkov považovali za nerozumných a unáhlených, keďže niektorí s manželkou vyženili aj nevlastné dieťa.⁶⁰ S posmechom boli opisované aj samotné ruské manželky, ich výzor, správanie a zvyky, ktoré sa prenášali aj na manžela – najmä konfliktnosť, hašterivosť a dominancia. Vincenc Červinka pri opise ruských žien začal veľmi symptomaticky – „*Ruská žena – to by bola kapitola sama o sebe, psychologicky veľmi vd'ačná...*“. A následne jednoznačne konštatuje, že ruské ženy neboli vhodné pre „našincov“. Jednoduché roľnícke ženy boli podľa jeho názoru primitívne a negramotné, tie z mestského prostredia naopak veľmi náročné. Veľmi skepticky potom skonštatoval, že z manželstiev, ktoré vznikli na Sibíri medzi československými dobrovoľníkmi a ruskými ženami, boli a budú len niektoré šťastné.⁶¹ V literatúre sa zároveň zachovali zmienky, že ruské ženy svojich manželov často držali skrátka, tzv. pod papučou: „*Je tam jeden brat so ženou Ruskou, ktorá sa mu priplichtila proti jeho vôli. Je mladá, ale málo pekná, zato ho ale drží pod komandom.*“⁶² Následne s istou dávkou irónie dodal, že ho manželka sprevádzala všade aj do služby, aby jej náhodou nezdrhol. Kamaráti mu preto ponúkli, že ju utopia, aby mal od nej pokoj.

Medzi dobrovoľníkmi sa však našli aj takí, ktorí sa rozhodli v Rusku oženiť, napriek tomu, že doma už mali manželku (k najznámejším bigamistom nepochybne patrili Jaroslav Hašek, ktorý sa v máji 1920 v Krasnojarsku oženil s tlačiarenskou robotníčkou Alexandrou Grigorjevnu Lvovovou, napriek tomu, že ho doma čakala manželka Jarmila a Radola Gajda, ktorý sa so svojou manželkou čerkeského pôvodu Katarínou Nikolajevnou Permjakovou v januári 1920 vrátil do Československa, kde spolu žili).

Záver

Legionárske denníky, spomienky a literárna tvorba patrili nepochybne v medzivojnovom období k obľúbenému čítaniu medzi československou verejnosťou. Obyvateľom nového štátu prinášali obrazy statočnosti, hrdinstva, zrady, utrpenia mužov, ktorí sa dôležitou mierou podieľali na budovaní republiky. Mnohí legionári po návrate nepochybne patrili k čelným predstaviteľom československej armády, spoločenského, politického či kultúrneho života novej republiky. Okolnosti ich pôsobenia v Rusku pred, ale aj počas revolúcie a neskôr počas občianskej vojny boli predmetom heroizácie a mýtizácie. Ich životné osudy počas bojov a anabázy však boli naplnené aj krutými a náročnými

59 Rudolf Vlasák si vo svojom humoristickom diele *Houpačky na magistrále* servítku pred ústa nedával a veľmi ironicky opisoval spôsob ubytovania, života a vzťahy ženatých spolubojovníkov a bratov a ich rodinné pomery (ženy a deti – „šťestí“; „šťestíčka“), ktoré si so sebou odvážali do vlasti. Tamtiež, s. 237-245.

60 VONDRÁČEK, František. *Husité dvacátého stololetí: Deník ruského legionáře*. Praha: Čsl. vědecký ústav vojenský, 1922, s. 40. Zápis z 19. marca 1918.

61 ČERVINKA, *Sibiřské deje*, s. 246.

62 FIBICH, *Povstalci IV.*, s. 233.

momentami, smrťou a utrpením. Na svojej ceste sa stretali a konfrontovali aj so svojimi slabosťami a zlyhaniami, ktoré do veľkej miery súviseli s problémami a výzvami, ktorým museli čeliť. Na svojej osobnej ceste sa každý z nich konfrontoval aj s miestnymi ženami, ktoré sa tak chtiac-nechtiac stali súčasťou ich spomínania, či životov. V legionárskych románoch, denníkoch a spomienkach sú prítomné jednoduché ženy, ktoré hľadali pomoc, často výmenou za svoje telo a česť, ženy exotickej krásy, ktoré zaujali mužov zo strednej Európy svojou tvárou, účesom či oblečením, profesionálne prostitútky, u ktorých vojaci hľadali chvíľku uspokojenia a možno aj zabudnutia, ale aj osudové ženy, ktoré sa nezmazateľne zapísali do ich životov, napríklad ako manželky, či osudové milenky. Tieto ženy a ich konfrontácia s mužmi-legionármi dotvárajú oveľa komplikovanejší a plastickejší obraz československých légii. Aj hrdinovia mali svoje slabosti a poklesky, podľahli ženskému šarmu, nesprávne vyhodnotili milostné dobrodružstvá a očakávania, boli ochotní pomáhať, či dvorili ženám na svojej ceste. Niektorí si za to nechali zaplatiť telesným uspokojením, niektorí tak robili nezištne a chápali bezvýcho-diskovosť situácie, v ktorej sa ženy v čase vojnového konfliktu ocitali. Niektorí boli obdivovateľmi a zanietnými pozorovateľmi a zanechali jedinečné opisy exotických miest a exotických krások, ale aj vykričaných štvrtí prístavných miest, ako aj samotných nevestincov. Aj s odstupom času by sme ich preto mali vnímať ako mužov s obrovským odhodlaním, statočnosťou a hrdinstvom, ale aj slabosťami a nedostatkami, ktorí si svoje skúsenosti a prehrešky preniesli do nového života v novom štáte a individuálne sa s nimi museli vyrovnávať.

Doc. Mgr. Eva ŠKORVANKOVÁ, PhD.

Pôsobí na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave, kde prednáša medzinárodné vzťahy, sociálny a spoločenský vývoj v prvej polovici 20. storočia. V rámci vedeckej a výskumnej činnosti sa zaoberá slovenskou menšinou v srbskej Vojvodine a jej vývojom v prvej polovici 20. storočia, najmä pozostalosti po Igorovi Branislavovi Štefánikovi. Zároveň sa venuje tzv. dejinám žien v prvej polovici 20. storočia a rodovým štúdiám v kontexte strednej Európy, najmä témam ženského vzdelávania, pracovnej emancipácie a problémom populačného vývoja.

*Svadba príslušníka tzv. ruských légii v Tábore v roku 1925.
Zbierka Petra Chorváta*

M. R. Štefánik ako subjekt príležitostnej poézie a politickej lyriky (1919-1948)*

Lukáš Krajčír

Astronóm a politik Milan Rastislav Štefánik za uplynulých 100 rokov bol v pozornosti nespočetného množstva domácich a zahraničných politikov, publicistov a vôbec osobností z rôznych oblastí verejného života. Z tejto rozsiahlej plejády stojí za bližšiu pozornosť tvorba slovenských básnikov, v ktorej bol Štefánik ich primárnym stredobodom pozornosti. Vnímať túto postavu cez optiku básnickej tvorby má pritom opodstatnenie z viacerých dôvodov.

Proces vystúpenia spoločnosti z vojny predstavuje zložitý fenomén, o ktorom, napriek mnohým hĺbkovým výskumom, absentuje plastický obraz. Výstup z vojny, teda komplexný prechod spoločnosti z vojnového stavu do mierového má niekoľko vrstiev, z ktorých najvypuklejšie sa javí politická a vojenská. Veľmi dôležitým je však aj kultúrny priestor, v ktorom tento prechod vari prebieha najzdĺhavejšie. Básne o Štefánikovi, ktorého život veľmi úzko súvisel so zahraničným československým odbojom, môžu byť ďalšou stavebnicou do mozaiky dôkazov o dlhodobom prechode, o komplikovanom vyrovnávaní sa spoločnosti s vojnovými dôsledkami. Na Štefánika totiž výrazne, predovšetkým po stránke kariérnej a zdravotnej, doľahla vojna a práve to mohlo byť i dôležitým námetom pre poetickú tvorbu spisovateľov.

O štefánikovských básňach doposiaľ nebol vykonaný systematický vedecký výskum a to aj napriek ich vydaniu v podobe súhrnných publikácií¹. Nechýba v nich konštatovanie, že pre mnohých „*básnikov sa stal idolom, legendou*“, že pri čítaní ich tvorby sa „*precíti poetický rešpekt i autoritu mena Štefánik, bolesť i radosť jeho života, pátos, vznešenosť*“

---

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0087/20 Vystúpenia zo svetových vojen.

1 KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorských spomienok*. Brezová pod Bradlom : Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, 160 s. ISBN 978-80-971818-2-6; LACKO, Martin (ed.). *Milan Rastislav Štefánik v poézii*. Partizánske: OZ Múzeum ozbrojených zložiek 1939-1945, 2020, 131 s. ISBN 978-80-972515-6-7.

i eleganciu.“² Avšak stručné a zároveň oslavné patetické prológy nemožno považovať za výsledok dôsledného, hĺbkového, vecného a tým aj objektívneho posudzovania básnickej tvorby.

Druhý, kľúčový dôvod pre bližší záujem o tieto básne súvisí s okolnosťami ich vzniku a vnášania do verejného diskurzu. Poézia bývala (a dodnes aj stále je) nielen zosobením vnútorného umeleckého vyjadrenia pocitov básnika, ale aj veľmi obľúbeným a účinným politicko-ideologickým nástrojom v demokratickom, no najmä autokratickom a totalitnom režime. V praxi tieto básnické texty vystupujú ako príležitostná poézia a reflexívna / politická (občianska) lyrika³.

Analýza týchto textov môže uľahčiť pochopiť nielen vo faktografických súradniciach kto a kedy písal o Štefánikovi, ale aj prečo a ako sa vyjadroval, či stráncke tričko malo zásadný vplyv na jeho tvorbu, za akých politicko-spoločenských okolností tak konal a čo tým vôbec sledoval, no predovšetkým čo tým chcel v spoločnosti dosiahnuť. Štefánik totiž vzbudzoval pozornosť bezprostredne po smrti, v časoch vyšetroaní tragického pádu a počas okrúhlych výročí narodenia a úmrtia v období medzivojnovom, vojnovom, i povojnovom. Dostával sa tak do stredobodu pozorností širokého spektra slovenských poetov z rôzneho národného, politického, ideologického, sociálneho, náboženského a vôbec kultúrno-spoločenského prostredia, ktorí podľa výskumu bibliografa Borisa Bálena napísali prinajmenšom 154 štefánikovských básní do svojich zbierok, periódík a zborníkov⁴.

Do problematiky vykonal hodnotnú sondu historik Peter Macho, ktorá môže slúžiť i ako premostenie do bližšieho skúmania štefánikovskej poézie. Vďaka tomuto výskumu je totiž známe, že reflektovanie života a aktivít Štefánika bolo výrazne podmienené rôznymi politicko-ideologickými prúdmi a tieto procesy zasiahli vedľa publicistickej aj do umeleckej tvorby. Idealizovanie, mýtizovanie a sakralizácia Štefánika zažila nebývalý rozmach hneď po jeho úmrtí. Tieto podoby je pritom možné identifikovať v dvoch rovinách: Štefánik ako hrdina-bohatier a mučeník-obet'. Básnická štylizácia autorov štefánikovskej poézie má tri základné podoby a síce ľudovej rozprávky („musel sa prebiť siedmimi horami“), gréckej mytológie („padol heros práve, keď dospel k zenitu slávy“) a biblického, resp. evanjeliového príbehu. Štefánik pritom často vystupuje v textoch ako antický (predovšetkým grécky) heros (hrdina), niekedy aj konkrétne menovaný ako odvážny a k lietaniu chtivý Ikaros. No inokedy je prezentovaný aj ako národný svätec,

2 KORMOŠOVÁ, ref. 1, s. 154.

3 „Politická lyrika [...] je inšpirovaná politickým životom a bojom a do tohoto života a boje také zasahuje. [...] Jejich autoři byli většinou k účasti na politických zápasech přinuceni událostmi a tlakem doby, politické otázky se v určité chvíly staly jejich základními otázkami životními.“ Taktiež „přináší pravidelně hněvnost, útočnost a horlilský patos, někdy také sar-kasmus a hořkou ironii; z nutnosti dorozumět se rychle s co největším počtem čtenářů a poslu-chačů [...] vyplývá jako její samozřejmá vlastnost maximální srozumitelnost, apelativnost [...], výraznost obrazová (časté využití symbolů v dané době všeobecně známých) a jazyk zabarvený silnými emocemi nenávisti k útisku, nepřátelům, zlobě i lásky k vlasti.“ VLAŠÍN, Štěpán et al. *Slovník literární teorie*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV; Československý spisovatel, 1984, s. 282-283.

4 BÁLENT, Boris. Básne o Štefánikovi. Bibliografický prehľad. In *Služba*, roč. 8, 1944, č. 4-5, s. 138.

pričom je v textoch prítomný fenomén svetla, resp. svätožiari - symbolu mučeníkov, ďalej rola mesiáša (resp. spasiteľa / vykupiteľa) a rôzne podoby reinkarnácie, najčastejšie v podobe zmŕtvychvstania.⁵

V tomto kontexte treba vnímať rôzne spochybnenia a dezinterpretácie o Štefánikovom tragickom lete, ktoré sa vo verejnom diskurze vyskytujú aj odstupom vyše sto rokov.⁶ Kritizujú oficiálnu a pritom náležite preukázanú oficiálnu tézu o technických poruchách a zlých poveternostných podmienkach. Skúmať, či korene týchto snáh nesiahajú aj do literárneho (poetického) priestoru má o to väčší význam, o čo viac ich je možné identifikovať v súčasnej tvorbe. Ako príklad možno uviesť víťaznú báseň zo žiackej súťaže, v ktorej sa písalo ako sa Štefánik dočkal „*cesty spät', ba osudný bol jeden let. Nikto nevie čo sa stalo čo mu jeho život vzalo.*“⁷ Takéto konštatovania sú zrejme aj výsledkom dlhodobého prenášania nepravdivých informácií cez literárnu tvorbu, čo zároveň vzbudzuje obavy o ich vplyv na súčasnú a budúcu básnickú tvorbu.

V predloženej štúdií sú básnici vymedzení podľa svojej politickej príslušnosti a orientácie, nakoľko predsa len život, aktivity, hodnotové ukotvenie výrazne zasahovali do posmrtného diskurzu o Štefánikovi. Je veľmi pravdepodobné, že mnohí básnici, mnohí z nich aj politicko-spoločensky veľmi aktívni, tieto prepojenia zohľadňovali vo svojej tvorbe. Z hľadiska časového vymedzenia je výskum ohraničený obdobím rokov 1919-1948, kedy Štefánik nebol označovaný politickými vládnymi garnitúrami vo verejnom diskurze za neželanú postavu, ale naopak, mnohí k nemu vzhliadali so sympatiami, politicky naň odkazovali a ideovo aj nadväzovali. Čiastočne sú obsiahnuté aj básne exilových spisovateľov, ktorí hodnotovo ostali ukotvení v tomto období.

Štefánik sa dostával do pozornosti predstaviteľov katolíckej moderny a členov a prívržencov ľudáckeho hnutia. Pri tvorbe štefánikovskej poézie mali na nich vplyv viaceré faktory a okolnosti. Hlinkova slovenská ľudová strana, nacionálno-konzervatívny, katolícky a populistický politický subjekt⁸, na Štefánikovi pochopiteľne vyzdvihovala jeho slovenské národné presvedčenie pred československým a osloboditeľské aktivity pred demokratizačnými princípmi. V tejto línii príliš nezdôrazňovali jeho spoluprácu s T. G. Masarykom a Edvardom Benešom, ba naopak, upodozrievali ich z rôznych politických zákulisných hier.

5 MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach*. Bratislava: Historický ústav SAV, Prodam: 2011, s. 48-55. ISBN 978-80-89396-13-9.

6 HÄSSLER, František. Príčiny havárie lietadla s M. R. Štefánikom na palube z mája 1919. In KRAJČÍR, Lukáš (ed.). *Rok 1919 a Slovensko*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2021, s. 177-203. ISBN 978-80-8128-273-7.

7 Text je súčasťou básne víťazky súťaže *Osobnosť Slovenska M. R. Štefánik* z roku 2019, určenej pre žiakov základných a stredných škôl. OLEXIOVÁ, Ivica. Milan Rastislav Štefánik. In KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorských spomienok*. Brezová pod Bradlom: Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, s. 79. ISBN 978-80-971818-2-6.

8 KRNO, Svetozár. Vznik Československa a politické strany na Slovensku. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Republika Česko-Slovensko. Od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie verus realita. II*. Bratislava: Veda, 2021, s. 14-18. ISBN 978-80-224-1891-1.

Alternatívne výklady o páde lietadla so Štefánikom na palube sa začali šíriť najmä v ľudáckych periodikách a vďaka medializácii názorov a (často nepodložených) svedectiev brata Igora Branislava Štefánika a ľudáckeho senátora Jána Mudroňa. Hovorilo sa o tajnom sprisahaní mocných, o temných silách, síce ťažko identifikovateľných, ale za to dobre organizovaných, ktoré stáli za atentátom (zámerným zostrelením) Štefánika⁹. Po októbri 1938 dochádzalo zo strany ľudákov k cieľavedomej obmene národného panteónu. Z konfesionálnych dôvodov sa dostával do pomyselného tieňa Andreja Hlinku¹⁰ a z geopolitických do konfliktu s oficiálnou zahraničnou-politickou orientáciou Slovenského štátu na hitlerovské Nemecko¹¹. Príliš okázalé oslavovanie Štefánika, kedysi bojujúceho proti Nemecku, mohlo v Berlíne vzbudzovať upodostatovanie a narobiť slovenskej diplomacii nežiaduce problémy. Napriek tomu všetkému sa jeho meno z verejného diskurzu nevytratilo, ale skôr sa zdôrazňovali, i v kontexte prebiehajúceho svetového konfliktu, jeho presvedčivé antikomunistické a antibolševické postoje.¹²

Spomedzi predstaviteľov katolíckej moderny sa Štefánikovi výraznejšie venoval katolícky kňaz a mních františkánskej rehole Rudolf Dilong (1905-1986), autor viacerých básnických zbierok, podporovateľ ľudáckej politiky a gardistického hnutia. Svoju tvorbu orientoval na ľúbostnú lyriku, s náboženskými prvkami, ďalej na občiansku lyriku, no zvykol písať aj básne venované slovenským osobnostiam.¹³

Jednou z nich je aj báseň *Milan Rastislav Štefánik*, ktorá bola publikovaná v zbierke *Mesto s ružou*¹⁴. V básni vyzdvihoval povolania astronóma a leteckého pilota, pričom obe v básni prepojil cez niekoľké verše. Štefánik bol pre neho ten, kto chcel „s nebom mať srdce spojené“. Oceňoval jeho skúsenosti a zručnosti, keď údajne ako „hviezdny akrobat“ pri leteckých prieskumoch a astronomických výskumoch dokazoval pozoruhodné výsledky.

Dilong náznakovo priznal v jednom z veršov, že „*légie fronty premeral*“, že teda Štefánik stál pri zrode a organizovaní československého zahraničného vojska počas 1. svetovej vojny. V básni sa vyhol konšpiráciám o zámernom zostrelení lietadla so Štefánikom na palube a len uviedol, že „*na vlajku hôr sa nespýtal keď havaroval v lietadle*“. Nakoľko táto básnická zbierka vyšla na jar 1939, je veľmi pravdepodobné, že autor stihol napísať báseň o Štefánikovi v čase druhej Česko-slovenskej republiky.

9 MACHO, ref. 5, s. 46.

10 MACHO, ref. 5, s. 131-134.

11 KOVÁČ, Dušan. *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 220. ISBN 978-80-89396-09-2.

12 LIPTÁK, Lubomír. Rošády na piedestáloch. In LIPTÁK, Lubomír (ed.). *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 331. ISBN 80-7149-262-0.

13 GALLIK, Ján (ed.). *Rudolf Dilong a stredoeurópska katolícka moderna*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr, 2017, 216 s. ISBN 978-80-558-1201-4.

14 DILONG, Rudolf. *Mesto s ružou*. Modra: Teodor Mesík, 1939, s. 53

V básni však nechýbajú ani typické znaky a kresťanské motívy po spisovateľovi katolíckej moderny. Vzhliadal napríklad k nebesiam a žiadal: „*Mária otvor hospitál*“ po páde jeho lietadla. Slovné spojenie „*rodná zem s okom holubic*“ nemusí v princípe predstavovať klasickú stereotypnú predstavu o mierumilovnom slovenskom národe, ale môže byť metaforou o tzv. znovu obývateľnej zeme, v tomto prípade Slovensku po československom prevrate z roku 1918.

K štefánikovskej tematike sa však čoskoro vrátil vo svojej ďalšej básnickej zbierke. Tentoraz bol však údernejší. Bolo to logické, báseň vyšla po máji 1939 v zbierke *Gardisti na stráž!*¹⁵ Báseň taktiež bola publikovaná v časopise *Slovák* k 20. výročiu Štefánikovho úmrtia a v období upevňovania ľudáckeho režimu v Slovenskom štáte¹⁶, ale tiež na 25. výročie úmrtia v roku 1944 v novinách *Gardista*¹⁷.

V básni už chýbala čo i len zmienka o organizovaní československého zahraničného vojska a namiesto toho vyslovoval pochybnosti o spoločenskom význame československého prevratu. Namiesto oslobodenia vravel, že „*keď [...] po búrkach mal ožiť biedny domov [...] rod mal vstať z mŕtvych*“, tak v tej chvíli zomrel Štefánik. A „*padol si; kto ti ten príchod nepovolil? Milánko, Milánko náš, povedz, kto ťa skolil? Však povedal by si, len keby si vstať mohol*.“ Dilong sa v básni nepýtal „čo“ zapríčinilo pád lietadla, ale „kto“ za incidentom stál. Jasne tým navodzoval teóriu o ľudskom faktore, namiesto všeobecne uznávaných technicko-poveternostných príčin pádu lietadla. Zároveň je v texte jasne čitateľný motív vraždy bez svedkov, v ktorej jedine samá obeť pred smrťou mohla vedieť, či snáď tušiť o svojom vrahovi. Autor tak vedome konšpiroval o Štefánikovej smrti, s cieľom manipulovať s verejnou mienkou, zmeniť jej názor v zmysle dlhodobej ľudáckej teórie o údajných nezrovnalostiach, zahmleniach pri vyšetrovaní pádu tohto lietadla.

Zároveň v nasledujúcich veršoch podprahovo podsúval čitateľovi teóriu o vine českých politických elít: „*a ten čo rodu pomôcť mal, ten nepomohol [...] brat v samej láske bratskej zažral sa do brata, ty naša sloboda, ty nebola si zlatá, nebolo mzdy za tvoju krv, len súžby samé, no dvadsať rokov prešlo a my odpúšťať sme*.“ Z uvedených slov vysvitá, že Dilong sa v básni do veľkej miery venoval aj česko-slovenskému súžitiu v medzivojnovom období, ktoré ako presvedčivý ľudák a podporovateľ ľudáckej separatistickej politiky na prelome rokov 1938-1939 aj patrične kritizoval. Alexander Mach, veliteľ Hlinkovej gardy to v úvodnom slove k tejto zbierke jasne vystihol: „*keď bolo treba rúcať a búriť, boli ste skvelým básnikom-buričom*“ až napokon „*vydobyli sme si samostatný štát*.“¹⁸

Okrem toho sa čitateľovi cez báseň snažil presadiť tézu o vzniku a existencii Slovenského štátu ako osloboditeľskom akte proti údajnému dovtedajšiemu národnostnému útlaku. Autor opäť čitateľovi podsúval vlastnú, no pochybnú predstavu o ľudáckom prevzatí moci na Slovensku, ktorú by podporil aj Štefánik: „*Milanko na Bradle, či cítiš rodné*

15 DILONG, Rudolf. *Gardisti na stráž!* Trnava: Fr. Urbánek, 1939, s. 43-44.

16 DILONG, Rudolf. Milan Rastislav Štefánik. In *Slovák*, roč. 21, 4. 5. 1939, č. 103, s. 3.

17 DILONG, Rudolf. Milan Rastislav Štefánik. In *Gardista*, roč. 6, 7. 5. 1944, č. 104, s. 4. (príloha).

18 DILONG, ref. 15, s. 7 (predhovor Alexandra Macha).

luhy? Či vieš, že na nebi nám hrajú farby dúhy? Sloboda, sloboda už vzišla po oblaku“. Dilong, ako obhajca ľudáckej autokratickej a antisemitskej politiky, tak vo svojej básni pochopiteľne nespomenul triumvirát Masaryk-Štefánik-Beneš, ktorý sa zaslúžil o vyslanie Slovenska na cestu smerom k demokracii. V tomto kontexte neobstoja ani tvrdenie, že Dilong údajne neprikladal veľkú váhu tejto básnickej zbierke a teda ani konšpiračnej básni o Štefánikovi.¹⁹ Svojim publikovaním totiž splnila svoj účel – dostať sa k verejnosti a ešte viac spochybnit' na faktoch podložené tvrdenia o Štefánikovom úmrtí.

V podobnom zmysle sa poeticky vyjadril k Štefánikovi aj katolícky kňaz, prekladateľ, publicista a básnik Ján Milov (1913-1978)²⁰. V zbierke *Závetrie* publikoval báseň *Mŕtvý Štefánik*, ktorá básnickými prostriedkami, obsahom a zmyslom veľmi pripomínala Dilongovu báseň zo zbierky *Gardisti na Stráž!* Autor z pozície katolíckeho duchovného pochopiteľne do básne zakomponoval religiózne prvky. Napríklad Štefánika „*Pán ešte nemal vôle povolať k sebe*“, no „*s vysokých svetov zaklínači poslali ťa k Nemu*.“ Už z tohto verša je zároveň evidentné, že autor pochyboval o oficiálnej verzii úmrtia Štefánika a síce nepriamo, no konšpiračne hovoril o vrcholových politikoch, ktorí sa zasadili o „*stráže zbystrené a guľky učupené v projekte*“ a aby „*lietadlo na zem padlo*.“²¹ Milov sa úplne odvrátil od oficiálnej verzie pádu lietadla. Ironizujúco uviedol, že bol „*generál zostrelý ako poštový holub*“ a nechápavo pritom uvádzal, že „*Ty, ktorý medzi svojimi si nemal nepriateľa v nikom. Ty zostrelý preto, žeš bol Štefánikom*.“ Autor veril, že „*hvezdárom nových súhvezdí stál si v ceste*“, že prekážal politickým elitám, v dlhoročnej ľudáckej teórii o zostrelení lietadla, tzv. čechoslovakistom na čele s Edvardom Benešom.

Na druhej strane však výsmešne podotkol, že „*planý bol smiech tých, čo ťa odpravili*“. Lebo „*u nás je dnes už hojnosť sily [...] tu šťastia obloha sa zorí [...] gardista za pravdu až k bohatierstvu horí*“. Autor tvrdil, že vraj „*vo svojom štáte spokojní sme*“, no „*len ty nám chýbaš, Milan, len ty*“. Ale zároveň ľudí vraj utešuje „*povedomie, že si duchom medzi nami*.“ Aj Milov, podprahovo podsúval čitateľom mylnú predstavu o Štefánikovi - vizionárovi slovenskej štátnosti, ktorý by vraj privítal slovenské štátoprávne premeny z marca 1939.

Vo veršoch sa nachádzajú aj iné metafory, ktoré prepájajú a zároveň odkazujú na jeho povolanie letca a astronóma. Štefánikovo lietadlo ako „*horiaci meteor*“, alebo jeho cestovanie po svete v službách diplomacie. Boh „*kométe tvojej chystal novú tému*“, ale diplomat predčasne zomrel. Nechýbal aj obľúbený mytologický motív o synovi gréckeho Daidala a síce „*si vzlietol ako Ikaros až k slncu, odvážny splniť závet Štúra*“, ale predsa len ten „*Ikaros Košarísk v mori večnosti sa utopil, na Bradle ležia už len krídla ducha*.“²²

19 Takýto názor sa objavil napríklad v štúdií: LETZ, Róbert. Rudolf Dilong a Slovenská liga na Slovensku. In RYDLO, Jozef (ed.). *Rudolf Dilong (1905-1986). Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. Bratislava: Libri Historiae, 2009, s. 208. ISBN 978-80-89348-04-6.

20 MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník. IV. zväzok M-Q*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 189. ISBN 80-7090-070-9.

21 ŽARNOV, Andrej. Štít. Bratislava: Ján Horáček, 1940, s. 52.

22 MILOV, Milo Ján. *Závetrie: básne*. Trenčín: Trenčan, 1940, s. 33-35.

Ďalšia z básní, od autora A. B. Hornova, sa vyznačovala krátkymi veršami a so štyrmi strofami, nenáročnými básnickými prostriedkami, ktoré vhodne zapadali do koncepcie časopisu *Gardista*, prioritne určeného pre členov a sympatizantov ľudáckeho a gardistického hnutia.

Báseň obsahuje viaceré personifikácie, napríklad keď letel Štefánik v lietadle ako „na krýdlach motýľa“ a popri tom metafory o samotnom bradlianskom pomníku, kde v „sčernelých kameňoch slnko sa zastaví.“ Ďalej významovo prenesene opisoval mohyly, ktorá ako „vetrami šľahaný obelisk žaluje žalobu národa: Nebola náhoda, osud to!“ Autor tak v línii predchádzajúcich básnikov vyjadroval isté pochybnosti o leteckej tragédii. V súvislosti so Štefánikovým úmrtím vsunul totiž do textu slovo o „žalobe národa“, ktoré čitateľovi malo podsúvať tézu o obžalovanom vinníkovi jeho smrti. A tak do „vnútra mohyly [...] ozvena pomsty sa vkradla“. Nielen teda obžaloba, ale napokon pomsta sa mala vysporiadať so Štefánikovým úmrtím, mala dokončiť otvorenú ranu, ľudákmi často prezentovanú, na slovenskom národe. Autor tak výrazne vsadil na emócie, ktoré dokresľujú jeho očividnú nevyrovnanosť s tragickým skonom tohto politika a astronóma.

Podobne ako v predchádzajúcich básňach predstaviteľov katolíckej moderny, i v tejto je možné identifikovať religiózne motívy typu „Nám ho dá, Boh do rúk, osud ten, toľko žiaľu je.“ Popritom hovoril o Bradle ako o „svätyni mohyly“, ako o symbole slobody, i tragiky a pomsty.²³

K 10. výročiu úmrtia Štefánika dalo východoslovenské ľudácke periodikum *Slovenská pravda* priestor Petrovi B. Horovi s jeho básňou *Hrdinovi*. I keď sa v nej nespomínalo spochybňovanie oficiálnej tézy Štefánikovej smrti, ani v tomto prípade sa autor nevyhol vnášaniu ideologických a politických prvkov do básne. Hora poprevratový vývoj v Československu nevidel veľmi rúžovo, a preto radšej pri mohyle sľuboval, že „dám ti vôľu, dám ti ruky čo schopné sú ničť krivdu, čo čakajú nové dni. To ti dám, bo dúfam, že idej tvoje pomôžu...“ Autor hovoril o krivde a očakávaní nových časov, azda tým naznačoval vlastnú nespokojnosť so životom v československom štáte a zároveň túžbu o osamostatnení, ktorú by vraj aj Štefánik privítal, podporil a ktoré by údajne aj korešpondovali s jeho hodnotami. Preto aj autor rázne hovoril, že mu k pamätníku nepoloží „žiadne vetve vavrína, ni mýrt ti neponesú otrokyne vo väzách“²⁴.

Spomedzi ďalších ľudákov sa k postave Štefánika pristavil aj lekár a básnik Andrej Žarnov (1903-1982),²⁵ za 1. ČSR označovaný za kontroverzného (čechofóbneho) spisovateľa.²⁶ V básnickej zbierke *Štít* z a následne aj v časopise *Gardista* bola publikovaná jeho báseň

23 HORNOV, A. B. Na Bradle. In *Gardista*, roč. 1, 6. 5. 1939, č. 14, s. 3.

24 HORA, Peter B. Hrdinovi. In *Slovenská pravda*, roč. 10, 3. 5. 1929, č. 18, s. 5.

25 K nekritickejmu pohľadu na život a dielo Andreja Žarnova: RYDLO, Jozef. *Andrej Žarnov (1903-1982): zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka*. Bratislava: Libri Historiae, 2008, 529 s. ISBN 978-80-89348-00-8.

26 V roku 1925 mu vyšla cenzurovaná zbierka *Stráž na Morave*. Do povedomia sa vryla ako ostrá politická lyrika, ktorá demagogicky útočila na vtedajšiu československú štátnosť. ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001, s. 333. ISBN 80-88878-68-3.

Bradlo. Na tejto zbierke sa citeľne odrazila vtedajšia politicko-spoločenská situácia, vojnové utrpenie, ktoré kalilo v autorovej predstave i podoby slovenskej štátnosti. Autor aj v uvedenej básni tak vsadil na negatívne a emotívne vyjadrenia²⁷, ktoré sa niesli hlavne v znamení smútku nad úmrtím tohto politika a astronóma. Žarnov uviedol, že „*žalm v ústach prežívam, horký jak nešťastie*.“ Ako ľudák a národovec sa nevyhol patetickým, no zároveň aj útočným prehláseniam, keď veril, že naň spomínal „*sladký rod*“ a že on sám svojim „*mečom ohnivým vyhrážam v zápole zbabelcom, čo zplatky chceli by na galup!*“ Žarnov zároveň označoval Štefánikovo úmrtie za osudový moment pre slovenský národ a tak „*nad ranou rozvretou, ktorá sa nesrastie*“²⁸ už nemožno nič zásadné zmeniť.

Vo svojich básňach Štefánika spomínal aj spisovateľ Valentín Beniak, mimo iného aj exponovaný ľudácky politik počas existencie Slovenskej republiky (1939-1945)²⁹. Jeho báseň Štefánik zosobňuje výrazne romantizujúce a religiózne prvky, v ktorej poukazyval na svetlú minulosť, temnú prítomnosť, keď „*osudom našim večná chudoba, kedysi kvitla síce rodu sláva, lenže to všetko je už u Boha*“. No zároveň veril v sľubnú budúcnosť, v ktorej hrdina „*Štefánik začal zrazu nahor stúpať [...] jak duchom rástol vždy do vyšších polôh a vyčnieval, jak stožiar na lodi*“, až napokon „*prilial ducha a prilial do hmly jasna [...] prešiel boj do víťazného pásma*.“

Išlo o epickú báseň, v ktorej autor opisoval Štefánikov život a politicko-spoločenské ovzdušie počas jeho narodenia, štúdií a povolání. Spomínal mestá v ktorých žil, študoval a pracoval. Taká „*Praha mu bola zastávkou na západ*“ a potom „*Paríž [...] hodil sa doň a učil sa v ňom plávať*“. Neobišiel pochopiteľne ani kľúčové vojnové obdobie, keď „*už Európa blčala ohňom a krvou [...]. Ach, duša s vrtul'ou mu skučala, keď si ju na výzvedné lety brával*.“ Spomenul opäť miesta s ním úzko spojené: najprv opisoval ako „*do Ameriky šiel za Slovačou, zistiť kam patria po srdci a práve*“ a následne sa pýtal „*za čím si utekal tak na Sibír? a prečo si bol z toho taký smutný? Clio si zapísala taký chýr, že chaos nechcel ordo, ani lutny*.“ Beniak si uvedomoval Štefánikove kritické postoje voči komunizmu, čo pochopiteľne prišlo vhod spomenúť počas hitlerovského ťaženia proti Sovietskemu zväzu.

Dotkol sa aj úmrtia Štefánika, pričom ako jeden z mála ľudáckych politikov a spisovateľov, reflektujúcich tento incident, odmietal teoretizovať o rôznych alternatívnych verziách: „*Tá havária a pád zo vzduchu, z kých boli príčin: jedno! osud tak chce!*“³⁰. Inými slovami, považoval to už za vec minulosti, ktorej vyťahovanie do politického diskurzu nemalo už žiadne opodstatnenie.

V časopise *Nová žena*, prioritne určenom pre katolícke ženy a dievčatá, bola na 25. výročie Štefánikovho úmrtia zverejnená báseň od Pavla Kožucha. Vyznačovala sa krátkymi veršami a emotívnymi vyjadrovaniami prostriedkami, no zároveň pretkaná

27 ŠMATLÁK, ref. 26, s. 333-334.

28 ŽARNOV, Andrej. *Bradlo*. In *Gardista*, roč. 6, 7. 5. 1944, č. 104, s. 4 (príloha Nedeľa).

29 ŠMATLÁK, ref. 26, s. 334-339.

30 BENIAK, Valentín. Štefánik. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. B. m, b. v., 1944, s. 43.

kľúčovými udalosťami v živote Štefánika. Autor napríklad spomenul vo veršoch jeho povolanie astronóma, ktoré ho naplňalo šťastím, lebo „*hviezdy ti boli príkladom, slobodne vždy sa niesli*“. Neobišiel však ani jeho zdravotné problémy s tráviacim traktom, ktoré mu narobili mnoho problémov, lebo „*choroba t'a v ústraní zdržala v práci – v boji*“.

V jednom z veršov sa taktiež vyskytlo spochybnenie oficiálnej verzie pádu lietadla: „*vydobył si: slobodu, chcel si ju doniesť domov, zradná salva nedala ti čuť viac hlahol zvonov*“³¹. Autor síce nekonšpiroval ako predchádzajúci básnici, ale pripúšťal verziu o nešťastnej „zradnej salve“ vojakov, ktorí si omylom zmýlili jeho lietadlo s nepriateľským a zostrelili ho. Kožuch napísal báseň v čase, kedy rôzne ústne výpovede očitých svedkov neboli náležité a kriticky posúdené, čo otváralo dvere mnohým dezinterpretáciám tohto incidentu.

V podobnom zmysle sa niesla aj báseň Štefánik od učiteľa, spisovateľa a politika Jána Kovalíka-Ústianskeho. Išlo o typickú veršovanú epickú skladbu s rôznymi patetickými, rétorickými prostriedkami, ktoré priam exemplárne zapadali do jeho občiansky, politicky a zároveň vlastenecky motivovaných veršov³².

Priam romantizujúco uvádzal čitateľa do Štefánikovej profesie, „*ked' skvie sa majestátny Orion, pri teleskope bdie len on, on, zázrakov tých skúmateľ, čo v taje nekonečne vniknúť chcel*.“ Avšak všetko sa zmenilo, keď „*zrachotil zrazu vojny hrom*“ a Štefánik „*z tých čarokrásnych nocí tíše, z vesmíra nekonečnej ríše hviezd čarovných tichý skúmateľ ku svojmu spiechal národu, vrhnul sa v ľudomorný boj*“ , aby ako romantický „Štefánik, rodu hrdina“ išiel „*rozlámať tisícročné putá*“ a do budúcnosti „*vydobyť zlatú slobodu*“, aby „*slovenský národ svrhnul putá otroctva*“.

Ako predstaviteľ katolíckej moderny, aplikoval do básne viaceré religiózne prvky. Profesia astronóma, let, pád a úmrtie boli veľmi vhodným námetom ako zdôrazniť tieto motívy: „*v zázračné nebies výjavy noril sa, v more nebeských krás, um jeho plnil božskej moci jas*“. Ale neskôr, „*s'ta Mojžiš, z rabstva faraónov čo viedol národ v zasľúbenú zem [...] len vidieť mohol z výše Nebo hory, no živý nepoložil na ňu nohu – bo dušu musel prv odovzdať Bohu*“ a do rodnej krajiny „*len vyliat' do nej krv svoju horúcu*“.

Pri autorom opise Štefánikovho úmrtia a vôbec celého života je vidieť evidentná snaha vyhnúť sa konšpiráciám o smrti, rôznym, útočne znejúcim veršom a podsúvaní falošnej identity a hodnotového ukotvenia Štefánika. Skôr pridal básnik Štefánikovo pomyselne pranie, aby „*všetky sváry a vašich srdc sa ztratia, nech rodu rozkvet rozbroje nehatia, ó, chráňte vlast', v nej Slovenskú krajinu na večný vek pre slovenskú rodinu!*“³³

Osobitné miesto mal Štefánik v tvorbe Ladislava Hohoša (1907-1983), spisovateľa, novinára, učiteľa.³⁴ Hlásil sa ku katolícky orientovanej spisovateľskej skupine *Postup*,

31 KOŽUCH, Pavol. Štefánik. In *Nová žena*, roč. 7, 7. 5. 1944, č. 19, s. 20.

32 ŠMATLÁK, ref. 26, s. 210.

33 KOVALÍK-ÚSTIANSKY, Ján. Štefánik. In *Slovák*, roč. 16, 6. 5. 1934, č. 103, s. 5.

34 VALENTOVIČ, Š. a kol. *Slovenský biografický slovník. II. zväzok. E-J*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 354.

od roku 1940 pracoval vo vydavateľstve Spolku sv. Vojtecha³⁵, medzi tým aj ako redaktor tzv. nezávislého periodika *Slovenský hlas*.³⁶

Štefánikovskej tematike sa venoval v básňach Štvrtého mája³⁷, *Milan Rastislav Štefánik*³⁸, *Srdce na Bradle*³⁹ a pre deti určenej *Na štvrtý máj*⁴⁰, ktoré vyšli v jeho zbierke *Verte!* z roku 1939. Vo všetkých autor citovo prízvukoval Štefánikov vzťah k Slovensku a slovenskému národu a v tomto kontexte na viacerých miestach hovoril „o láske národa tam na Bradle“⁴¹, o láske ktorá bola „znásobovaná výškou vysokou, vysokou“⁴², o srdci „ktoré verne tĺklo v celom svete“⁴³ a o milovaní, lebo „si vždy a všade miloval náš milovaný“. Autor sa dotkol aj jeho zahraničných pracovných ciest, keď napríklad na „chladnom končari bieleho Mont Blancu, na teplých prsiach zeleného Tahiti“⁴⁴. V básni pre deti zvolal priam na dobrú noc: „Spi, Milanko! Spi, Štefánik! Spi sladko v drahej rodnej zemi!“⁴⁵ Vyhol sa politickým témam s konšpiračným obsahom a tak ani pádu lietadla sa nevenoval. V básni prevládali slovenské spojenia s pozitívnym kontextom, bez hľadania nepriateľa a prejavovania nenávisťi voči pomysleným nepriateľom Štefánika a slovenského národa.

Štefánik ostával však v stredobode pozornosti u zahraničných slovenských katolíckych a ľudáckych orientovaných spisovateľov. Patril k nim Kálman Láľka, miništrant, kostolník, kuchár a básnik z Tekova⁴⁶, ktorý žil v roku 1940 v newyorskej štvrti Bronx⁴⁷. Spoza „mláky“ inklinoval k ľudáckemu hnutiu aj po zániku prohitlerovskej Slovenskej republiky, čo je možné demonštrovať aj na jeho básni *Za generálom M. R. Štefánikom*, publikovanej v roku 1945 v *Kalendáre Jednota*, periodiku amerických katolíckych Slovákov.

Láľka cez svoje verše uistoval verejnosť, že „Ó, kebys' mohol vstať zo svojeho hrobu, iste bys' sa zhrozil, akú máme dobu!“ Ako viacerí ľudácki orientovaní intelektuáli, aj on podsúval verejnosti predstavu o Štefánikovi – slovenskom nacionalistovi, ktorý

35 BLAHA, Anton. *Osobnosti Kysúc*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 151. ISBN 80-7165-441-8.

36 KIPSOVÁ, M. a kol. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919-1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 421.

37 Báseň má lokalizáciu a datovanie: Sása, 4. mája 1930.

38 Báseň napísal v Gíraltovcjach, dňa 4. mája 1935. Vyšla taktiež na 20. výročie úmrtia Štefánika aj v časopise Slováč: HOHOŠ, Ladislav. Milan Rastislav Štefánik. In *Slovák*, roč. 21, 4. 5. 1939, č. 103, s. 8.

39 Báseň bola napísaná v Trnave, dňa 21. apríla 1937.

40 S datovaním 27. apríla 1938 a lokalizáciou v Prahe.

41 HOHOŠ, Ladislav. *Verte!* Trnava: Spolok Sv. Vojtecha, 1939, s. 106.

42 HOHOŠ, ref. 41, s. 92.

43 HOHOŠ, ref. 41, s. 62.

44 HOHOŠ, ref. 41, s. 92.

45 HOHOŠ, ref. 41, s. 137.

46 ELIÁŠ, Ján et al. *Slovenská otčina. Zväzok 3*. Hamilton: František Fuga, 1967, s. 425.

47 Kalman Lalka in the 1940 Census. In *Ancestry* [online]. Dostupné na internete: <https://www.ancestry.com/1940-census/usa/New-York/Kalman-Lalka_2t856> [cit. 2021-15-12].

by zabránil zániku prohitlerovskej Slovenskej republiky: „*Och, kde si, generál Milan Rastislav Štefánik? Ved' tvojmu národu hrozí zase zánik.*“ V básni tak prezentoval mnohými ľudákmi, nacistami a fašistami prezentovanú teóriu o dekadentnom období, ktoré dláždi cestu k zániku európskych národov. Nepriamo tak autor označoval víťazné mocnosti za aktérov tejto dekadencie a ten Štefánik by to mal vidieť, ten „*slovenský orol, ktorýs' lietal svetom, tvoj milý národ je dnes jak pod zánetom.*“ Z tejto údajnej dekadencie vinil politikov a vôbec politický vývoj na Slovensku po obnovení československého štátu: „*Dnes Slovákov vlastniť si chcú cudzie strany, pre verných Slovákov sú to do srdc rany.*“⁴⁸ Lálka tak vo verši spomenul obľúbené ľudácke delenie na zapredaných a roduverných Slovákov.

V podobnom smere sa niesla aj báseň Štefánik z dielne Jozefa Priehradského, uverejnená v *Kalendári Kanadskej slovenskej ligy*, orgánu niekdajších ľudáckych politických a spoločenských špičiek akými bol Karol Sidor, František Hrušovský, či Konštantín Čulen. Autor do básne, chudobnej na umelecké jazykové prostriedky, zakomponoval jednoduché, priame a často aj ostré a útočné slovné spojenia, ktorých spoločným menovateľom bol hnev a nenávisť. Sledoval nimi primárny cieľ a síce presvedčiť čitateľa o inej, no na faktach nepodloženej verzii úmrtia Štefánika. Už v prvých veršoch prehlásil, že „*na teba národ spomína, Štefánik. Štefánik – zabitý hrdina.*“ Kýval hlavou na tým, ako „*hovoria, že to bola iba náhoda, len čosi – kdesi lietadlo sa zatočilo vo vzduchu.*“ Následne presvedčal čitateľa, že „*predtým to, prosím, nerobilo, len teraz odrazu akosi sa mu porobilo a veru sa vám potočilo a generála zahubilo.*“ Priehradský sa dokonca priklonil k najradikálnejšej teórii, keď veril, že „*Štefánikova prestrelená hlava leží v prachu a národ nezabudne.*“ Čitateľ si tak mohol domyslieť vraha, ktorý po páde lietadla podišiel k Štefánikovi, s cieľom zastreliť ho a dokonca tak premyslene utajený atentát na československého ministra.

Autor, ako jeden z mála spisovateľov, dokonca spochybnil aj fenomén mohyly – monumentálnej stavby a miesta odpočinku Štefánika: „*Hovoria, že ved' pre hrdinu stačí vysoká vysočizná mohyla, sto a sto kameňov, čo darovali páni, aby tu spočíval tíško – tíško na večné veky ukameňovaný.*“ V zápale zlosti však uviedol, že „*nie, Štefánika neumlčia kamene, po desať ročiach zjavujú sa spisy, záznamy o tej strašnej zverskej vražde a to, čo dosiaľ štebotalo vrabča každé, vychádza najavo: náš Štefánik bol zabitý! náš hrdina bol zavraždený!*“⁴⁹ Z uvedených veršov je evidentné, že báseň skôr pripomínala veršovaný text o spochybňovaní úmrtia Štefánika. Nebola tak výsledkom umeleckej zručnosti poeta, ale aj v tomto prípade výplodom emocionálnej vyhranenosti a predovšetkým hnevu voči domnelým vrahom.

Fenomén Štefánik ostával v povedomí básnikov-zahraničných Slovákov pomerne dlho, pričom aj naďalej bol vnášaný do politického diskurzu. Dôkazom toho je báseň Štefánikovi od Antona Murína, ktorá vyšla v roku 1971 v *Kalendári Kanadskej slovenskej*

48 LÁLKA, Kálman. Za gen. M. R. Štefánikom. In *Jednota: katolícky kalendár rok 1945*, roč. 48, 1945, s. 88.

49 PRIEHRADSKÝ, Jozef. Štefánik. In *Kalendár Kanadskej slovenskej ligy na rok 1953*, roč. 1, 1953, s. 139.

ligy. Po okupácii vojsk Varšavskej zmluvy, normalizačných a represívnych opatreniach komunistickej moci na česle s Gustávom Husákom, sa autor obával ako „zaťuká, ťuká hodina desu, posol smrť znova prišiel oznámiť. Na dereš národ paholci nesú. Raz o tom písal Milan Štefánik“. Autor bol plný obáv, lebo „neviem či budú pálené ohne, neviem či šepnú – Milan Štefánik.“ Ako zahraničný Slovák spoza „mláky“, a teda „z diaľky len čujem stlmené hlasy, národ dnes jedom chcujú omámiť. Na rodnom stínajú klasy, sťatý bol v puku Milan Štefánik.“⁵⁰ Národ strácal hrdinov, strácal ideály, a tak podľa autora strácal nádej v lepšiu budúcnosť. Aj Murín sa nevyhol konšpirovaniu, keď veril na „sťatie“, teda zabitie Štefánika. V pozadí stáli tak nepriatelia, ktorí hádzali pod nohy slovenskému národu pomyselné polená, ničili mu budúcnosť, tak ako kedysi vraj zničili aj Štefánika.

Ďalší okruh básnikov spájali občiansko-demokratické a republikánske princípy, no predovšetkým pozitívny prístup k politike, názorom a ideovým princípom prezidenta T. G. Masaryka. Mnohí z nich zastávali popredné politické a vôbec verejné funkcie, boli vplyvnými činiteľmi v bankovom sektore, ale aj niekdajší členovia domáceho a zahraničného československého odboja.

Zatiaľ čo mnohí z radov katolíckej moderny a ľudáckeho tábora túžili vykresliť Štefánika ako ľudáka (ak nebodaj aj národného socialistu), tak nasledujúce básne *Na „Námestí 28. októbra“* a *Hovorí socha Štefánikova*⁵¹, ho predstavovali vo farbách demokratických, republikánskych a československých. Autor Janko Jesenský ako niekdajší vysokopostavený verejný činiteľ vo verejnej správe na Slovensku, vyznávajúci liberálno-demokratické hodnoty a Masarykov humanizmus⁵², sa síce viac priblížil k vierohodnému poetickému odkazu Štefánika, ale ani on sa nevyhol k predstavám s nacionálnym pozadím o hrdinovi, ktorý má ukazovať cestu vpred k vytýčenému cieľu⁵³.

Sú to básne legionára-bojovníka za oslobodenie a niekdajšieho vysokopostaveného verejného činiteľa československej demokracie a štátnosti, ktorú koncom septembra 1938 otvorene podporil⁵⁴ a 14. marca 1939 aj ako „pamiatku našich mŕtvych druhov v čele s generálom Štefánikom“ v stanovisku pre autonómny snem bránil⁵⁵. Preto nemôže prekvapit' ani uvedená báseň, v ktorej sa už k ľuďom neprihováral na nebo stúpajúci Štefánik, ako presviedčali básnici z radov ľudáckych a katolíckej moderny, ale na Československo sa dívala a pomyselné hovorila len „socha Štefánikova“. A táto socha, obrazne, trúchlila a nabádala ľudí: „radšej mlčať!“ Prvá republika zomrela, resp. rozpadla

50 MURÍN, Anton. Štefánikovi. In *Kalendár Kanadskej slovenskej ligy na rok 1971*, roč. 16, 1971, s. 56.

51 JESENSKÝ, Janko. Čierne dni. Liptovský Sv. Mikuláš: Transocius, 1945, s. 21-23.

52 Z aktuálnej literatúry o živote a diele Janka Jesenského: HUPKO, Daniel (ed.). *Janko Jesenský a Jozef Gregor Tajovský. Pramene – dimenzie – reflexia : zborník z rovnomennej konferencie..* Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2020, 316 s.

53 MACHO, ref. 5, s. 130.

54 JESENSKÝ, J. a kol. Cítíme osudovú naliehavosť najnovšej spolupráce s Čechmi na obranu nášho štátu. In *Slovenský denník*, roč. 21, 27. 9. 1938, č. 223, s. 7.

55 BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava: Historický ústav SAV; Prodama, 2008, s. 248. ISBN 978-80-969782-5-0.

sa a bolo ju treba pochovať: „*trúchlivý pochod rakvy za rakvami by mali tiahnuť filmom vašich duší*“ A taktiež bolo potrebné „*rad lampiónov zavíť v čierne flóry, rozknísať srdcia bratislavských zvonov*“. Tragédia, „*nie „Sláva! Sláva!*“ *kriky do muziky. Ved’ čriedy vlkov a ich hladných vlčat sa zažierajú v boky republiky trhajúc za kusom kus.*“

Jesenský sa pokúšal vyjadriť pocity, aké by podľa neho mal Štefánik z politickej a bezpečnostnej situácie po Mníchovskej konferencii a Žilinskej dohody: „*Nie kríže kostolov, lež kríže mečov! Nie zvony zvoníc – šabiel’ vyzváňanie! Nakrmiť pásy patrónmi, nie rečou! Nie svetlá v oknách, ale svetlá zbrane!*“ Nerobil si ilúzie, mal vážne obavy z nástupu vojnového besnenia, radikalizovania a hľadání nepriateľov, ako pomyselných zodpovedných, lebo „*ten, kto teraz okyptenca haní, kto spomína len jeho hriech – zradca. I seba i svoj národ potrestaný.*“ Mnohí čelní verejní činitelia prvej republiky sa totiž postupne, ale isto dostávali do nemilosti nového ľudáckeho režimu, ktorý ich začal rôznymi spôsobmi vytláčať z verejného života. V stave silného citového rozpoloženia k tomu zvolával: „*Generál Štefánik! Čo neskočíš s podnožia svojho? [...] „Polož si nad oči dľaň! [...] V stonoch, slzách, krikoch vyhnaný národ vezie na vozíčkoch i biedy svojej žiaľ’ i parádu. A pozri hore! Kolegovia tam lúpia sa ako jadrá z bielej výšky [...]. Generál Štefánik! Skoč k obrane s podnožia svojho!*“⁵⁶

Jesenský nešetřil kritikou. Takou bola aj báseň *Pod Bradlom*, v ktorej nemieril na hlavného hrdinu, ale do radov jeho obdivovateľov. Po desiatich rokoch od jeho úmrtia mu totiž prekážali vzletné, romantizujúce a niekedy až priam glorifikujúce slová rečníkov na Bradle, o tom ako „*sme národ zdatný [...] márnokratní*“, ako „*je aj tvár naša hrdá [...] päst’ tvrdá*“. Jesenský bol v rozpakoch, keď videl, kto mu vzdával hold na mohyle, kto si ho privlastňoval, po svojom interpretoval a zároveň deformoval: „*Ja počúvam. Chcem s ostatnými sláviť no horkosti len nemôžem sa zbaviť. Prebieham myšlienkou po desaťročí a čosi prútom bije mi do očí, pri čom mi srdce moje žalostí.*“ Bol presvedčený, že ak „*žil by si tu, to kamenia by padlo na Teba viac, než ho má v sebe Bradlo*“ Jesenský sa totiž obával, že by v danom období názorovo mnohým prekážal: „*To, Ty, Generál, ma ku pravde zvädzaš: dnes výkrikom zdá sa mi radosti tá Tvoja mohyla, že nezavadziaš!*“⁵⁷ Štefánik zomrel skôr, než sa vôbec stihol zapojiť do vnútropolitckej situácie v Československu. Pochopiteľne, nebol tak v priamej konfrontácii so žiadnymi politickými hnutiami, čo zároveň umožňovalo si ho prisvojovať politikmi naprieč celým politickým spektrom.

Básnik, prekladateľ, dramatik, právnik politik Pavol Országh Hviezdoslav (1849-1921) v nedokončenej básni v rukopise⁵⁸ zasadil postavu Štefánika do pozície národného hrdinu-bohatiera, bez motívu epickéj ľudovej rozprávky (kde bol, študoval a pracoval),

56 JESENSKÝ, ref. 51, s. 21-23.

57 JESENSKÝ, Janko. Pod bradlom. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944, s. 21.

58 Báseň vyšla v tzv. zbierke evanjelickej poézie: HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. Za Milanom Štefánikom. In LUKÁČ, Emil Boleslav (ed.). *K výšinám: antologia slovenskej poézie evanjelickej. II. zväzok*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1936, s. 256. Bola aj zneužitá na stránkach ľudáckeho *Gardistu*, vedľa Dilongovej konšpiračnej básne: Za Milanom Štefánikom. In *Gardista*, roč. 6, 7. 5. 1944, č. 104, s. 4 (príloha).

ale so zameraním na lyrické stvárnenie pádu lietadla a s vyjadrením citového rozpoloženia autora z tohto incidentu. Napriek tomu, že ide o básň venovanú konkrétnej postave, i tak zapadá koncepcne a umelecky do predchádzajúcich básní s podobnou vojenskou a odbojovou tematikou.⁵⁹

Text je pretkaný symbolmi z gréckej mytológie ako *Ikaros* a *Prometeus* – letec a spasiteľ slovenského národa Štefánik, *Zeus* – ako kresťanský Boh, ktorý mal na svedomí jeho tragický skon a ktorý „človeku [...] *krídel nedal*.“ V texte sa objavil aj motív „*pevného Olympu*“ ktorým však „*otriasla*“ smrť. Hviezdoslav nepriamo prirovnal Štefánika, budovateľa československej štátnosti, k bohom z povestného Olympu, ktorí stáli pri zrode Grécka. Legendárny vrch sa nezosypal, Československo sa síce úmrtím jedného zo zakladateľského triumvirátu nerozpadlo, ale podľa autora sa jeho smrť citeľne dotkla všetkých s úprimným záujmom o budúcnosť tejto krajiny. Veď „*Slovensko – len že jarné oblieklo si rúcho, odelo ľahkú hunku slobody [...] tvoj najlepší syn zhybnul, miláčik, tvoj – Milan Štefánik!*“

Autor videl za pádom lietadla výhradne technické komplikácie a premenlivú meteorologickú situáciu. Ľudia podľa neho „*sa zhrozili tej hroznej nehody*“ a nie vraždy, či atentátu. Zároveň poukazoval na krutý osud: „*Len operencovi sa v ľstivom vzduchu darí, či usadlý je, zrkadla jak pláň, či víchre ruvajú sa v ňom*“. Len vták a nie človek dokáže vo vetre bez problémov plachtiť a nespadať, lebo je, na rozdiel od človeka, vo svojom prirodzenom prostredí. Hviezdoslav zarmútené uviedol, že „*jemu sveril leda nízky pedál*“⁶⁰, ktorý zradným spôsobom zapríčinil pád. Po tomto incidente sa totiž začali vynárať fakty o technických problémoch lietadla, ktoré ani Hviezdoslav nespochybňoval.

Dobové aktuálne politicko-spoločenské problémy reflektoval cez politickú lyriku a reflexívnu poéziu aj spisovateľ Vladimír Roy (1885-1936).⁶¹ V tomto zmysle je možné vnímať aj jeho básne o Štefánikovi. Známych je až päť a síce *Dnes bohatierom driemeš*, *Náš Ikarus*, *Nad mohylou vlajka naša*, Štefánikov pochod a *Za Milanom Štefánikom*.

V básňach sa prelínajú prakticky všetky tri hlavné štylizácie. Treba však podčiarknuť, že v básni *Náš Ikarus*, dominuje rozsiahla štylizácia v podobe ľudovej rozprávky. „*Pod bradlom vykvitnul výhonok, národa chlúba... [...]. A zasa cudzinec len, prichodzí bez mena, bez vzácnych spojení*.“ Autor veľmi detailne opisoval miesta Štefánikových študijných a pracovných pobytov. Jeho cieľom bolo nepochybne vnieť do textu výrazne epické črty, dať mu poučný charakter, keďže bola prednesená pred publikom na sokolskej akadémii v Púchove v roku 1920.

Vo všetkých Royových štefánikovských básňach je výrazne prítomné zdôrazňovanie oslobodenia a vývoja po československom prevrate. Najmä v básni *Nad mohylou vlajka naša*, prednesenej na Bradle v roku 1934 počas 15. výročia úmrtia Štefánika, autor

59 MAŤOVČÍK, Augustín. Kalendárium života a tvorby Pavla Országha-Hviezdoslava. In *Biografické štúdie*, roč. 13, 1986, č. 13, s. 9-101. ISSN 0067-8724.

60 HVIEZDOSLAV, Pavol Országh. Za Milanom Štefánikom. In *Hviezdoslavove sobrané spisy básniké*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1931, s. 11-12.

61 BREZINA, Ján. *Básnik Vladimír Roy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 181-208.

výrazne podčiarkoval tento motív: „*Národ v hradbách stojí pevne, brániac svojsky, neochvejne, samobytia, jednotu, rozkvet, blaho, istotu. [...] Cieľ je krásny: žiť a tvoriť, nenávisť modly borit', vždy na stráží verne stáť, brániť vlasť, i rod, i štát!*“ Báseň odznela v čase upevňovania moci Adolfa Hitlera v Nemecku, ktorý čoraz viac s nevoľou sledoval okolité slobodné krajiny. Podľa Roya, národní hrdinovia typu Štefánika majú význam práve v takom období: „*na hrdinov bud' me hrdí, bez nich v mrak a žitie skrýva, s nimi rastie nádej živá nádej skvúca s nimi rastie, s ňou i sláva, zdar, i št'astie!*“⁶² Roy bojoval na frontoch svetovej vojny, bol si vedomý odvahy a útrap československých legionárov, a preto mu aj veľmi záležalo na udržaní ťažko vydobytej slobody.

Z pozície evanjelického farára neprekvapí vnášanie rôznych biblických motívov do veršov. Je v nich prítomná sakralizácia Štefánika v podobe hrdinu-bohatiera, ktorý putoval do nebies „*kde Boh dlie v sláve*“ [...] *Hoj, Bohatier výšok, vzletu, k Tebe hl'adí zrak, zjavils' rodu slávnu métu, zahnal si lži mrak*“⁶³. Biblická mytológia má svoje dôležité miesto v Royových básňach. Vedľa pozitívnych sa v textoch nachádzajú aj negatívne vnímané symboly: „*a pod Bradlom l'ud už vol'ným žitím žije, nedesí ho viacej sipot zhubnej zmiže*“⁶⁴ Motív hada, resp. zmiže (jedovatej vretenice) je jednoduchou personifikáciou kresťanského zla - satana, nepriateľa, ktorým boli podľa Roya posadnutí maďarskí xenofóbni politici, snívajúci o asimilovaní nemaďarských národov. Aj pri Štefánikovi-vojvodovi je prítomný tento motív: „*On nedbá, len keď stupiť môž na väzy hadovi, ktorý ešte vždy sa zvíja, úkladom hroziac slovenskému l'udu*“ V priebehu rokov 1918-1919 pomyselne sa „zvíjala“ uhorská byrokratická a ozbrojená moc „*a v dial'ke zášťou sypel had'*“, keď sledoval posledný Štefánikov „*závratný let, nezvratný pád*“.

Napriek výraznému biblickému kontextu, Štefánik nevystupuje v básňach ako kresťanský národný svätec, nie je mu priznávaná rola mesiáša. Ba naopak, v textoch sa vyskytuje téza, že po smrti „*si už slobodný syn svetla, Všehomier, berie Ťa v náruč i Poznania jasný mier*“. Kresťanské prvky sa tak v básni prelínajú s prvkami staroslovenskými o mocnom stvoriteľovi a vládcovi vesmíru Všehomierovi. Okrem nich sú v texte aj náznaky gréckej mytológie. Samotný názov básne *Náš Ikaros* operuje s obľúbenou gréckou mytologickou tematikou obeť leteckého nešťastia, ktorému už len „*vlasť drahá na slávu veniec uvila*“⁶⁵.

Vo voľnom čase sa venoval poézii advokát, bankár a agrárnický poslanec v československom Národnom zhromaždení Ludovít Medvecký (1878-1954)⁶⁶. V jednej z jeho básní je vyrozprávaný Štefánikov život a aktivity v podobe obľúbenej ľudovej rozprávky.

62 ROY, Vladimír. *Nad mohylou naša vlajka...* In KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorských spomienok*. Brezová pod Bradlom: Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, s. 97-99. ISBN 978-80-971818-2-6

63 ROY, Vladimír. Štefánikov pochod. In KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorských spomienok*. Brezová pod Bradlom: Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, s. 99-100. ISBN 978-80-971818-2-6.

64 ROY, Vladimír. Dnes bohatierom driemeš. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944, s. 25.

65 ROY, Vladimír. Náš Ikarus. In *Ked' miznú hmly*. Trenčín: Leopold Gansl, 1921 s. 130-131.

66 MAŤOVČÍK, ref. 20, s. 138.

Nenesie sa však v epickej, ale lyrickej podobe. Štefánik „*lietal, vznášal sa – víril [...] svietil, osvetľoval. [...]. V čin vkliak si železnú vytrvalosť. Nedoprial sis' odpočinku [...]. Rozsekal si vervou odvekých tüh kruté putá otroctva, hoc trápili Ťa bôľov trampoty.*“ Náznaky jeho odbojových aktivít, chorôb, charakterových črt ako pracovitosť, nebojácnosť a dravosť (a to cez prítomný symbol orla), či húževnatosť, ale aj samotný tragický skon, kedy prestalo biť „*srdce. Spotené krvavým potom kmítlo nebeským priechelím a - - - dokonalo.*“ Na konci básne je zvýraznené mýtizovanie Štefánika v podobe hrdinu-bohatiera a to formou často používanej zvolacej vety a s patričnými citovými (emocionálnymi) pohnutiami autora: „*Velikášu – hrdino – héros! tak voláme za Tebou elegie trúchlej tónom. Velikášu – hrdino – héros, vzbud' sa!*“⁶⁷

V poetickej tvorbe nemohol pochopiteľne opomenúť krajana Štefánika ani evanjelický farár, spisovateľ, redaktor a prekladateľ Martin Miloš Braxatoris (1863-1934), rodák z Brezovej pod Bradlom.⁶⁸ V medzivojnovom období patril už k uznávaným kultúrnym pracovníkom, k čínorodým literátom, ktorý sa síce zameriaval na tvorbu pre deti a mládež⁶⁹, ale ktorý nezanedbával ani tvorbu príležitostnej, reflexívnej poézie. Medzi také patrí aj štefánikovsky ladená báseň *Na Bradle* z roku 1919⁷⁰.

Autor využil básnickú štylizáciu v podobe Štefánika - gréckeho héraosa, resp. hrdinu-bohatiera, často v texte previazanú s orlom, slovanským a kresťanským symbolom moci a víťazstva: „*ach, bol to orol! Ponad Tatry, ba ponad šíry svet jak slávne krúžil on.*“ Taktiež v jednom z veršov vystupuje z gréckej mytológie obľúbený *Ikarus*, ktorý nedoletel: „*Oj, Ikare...! Ach, želieme...! Tak maly zmrznúť Tvoje vznety? Tak musely, ach, skončiť Tvoje lety?!*“ Podľa Braxatorisa boli z jeho pádu mnohí prekvapení, ním organizované československé légie zarmútené, lebo „*po boji slávnom, hodnom všetkej chvály, ich slávny junák – generál*“ nedoletel, zomrel.

Aj v tejto básni tak dominuje výrazné citové rozpoloženie, ale aj zjavná autorova nevyrovnanosť s jeho smrťou, vyjadrovaný žiaľ a obavy komu všetko môže chýbať. Štefánikove aktivity zasahovali do mnohých oblastí verejného priestoru, preto sa tak aj násobil pocit straty v mnohých ľuďoch. Braxatoris pokladal v tomto kontexte viacero básnických otázok: „*Kdes', orle roztúžený, kde, náš generálu? Pod', treba Tvojej silnej*

67 MEDVECKÝ, Ludovít. Štefánikovi. In LUKÁČ, E. B. (ed.). *K výšinám: antologia slovenskej poézie evanjelickej. II. zväzok*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1936, s. 271.

68 MICHÁLEK, Slavomír. *Brezová pod Bradlom – osobnosti (ne)známe*. Bratislava : PPB, 1999, s. 47. ISBN 80-900497-9-6.

69 VALENTOVIČ, Štefan (ed.). *Slovenský biografický slovník. I. zväzok. A-D*. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 316.

70 Bola uverejnená na viacerých miestach: Napríklad publikovala ju redakcia *Slovenského východu*, agrárnického periodika: BRAXATORIS, Martin Miloš. Na Bradle. In *Slovenská vlasť*, roč. 2, 7. 5. 1920, č. 18, s. 3; taktiež matičného kultúrno-vedného periodika: BRAXATORIS, Martin Miloš. Na Bradle. In *Slovenské pohľady*, roč. 43, máj 1927, č. 5, s. 281-283; ale neostala aj bez povšimnutia Československého Červeného kríža: *Milan Rastislav Štefánik. Sborníček o jeho živote, práci a oběti*. Praha : ČČK, 1938, s. 8-10. Počas 2 svetovej vojny vojny bola v pozornosti ľudákov v redakcii *Gardistu*: BRAXATORIS, Martin Miloš. Na Bradle. In *Gardista*, roč. 2, 27. 4. 1940, č. 17-18, s. 14. Po jej skončení ju dokonca uviedli aj v časopise *Sloboda*, krajanskom periodiku Slovákov v Maďarsku: BRAXATORIS, Martin Miloš. Na Bradle. In *Sloboda*, roč. 2, 5. 5. 1946, č. 29, s. 2.

ruky a vôle pevnej nad tú skalú, pod' na čelo Ťa zvú Tvoje pluky!“ Vojenská autorita, organizačné schopnosti mohli byť podľa autora vhodným doplnením mozaiky všetkých poprevratových prác na budovaní novej československej armády a jej prípravy proti komunistickým a fašistickým nepriateľom. Ale autor ďalej zvolával: „*Vstaň orle, vstaň, vstaň, ministre náš drahý*““. Počas medzivojnového obdobia sa totiž ozývali úvahy, ktoré sa snažili vykresliť Štefánika po šťastnom prilete, teda čo všetko by v politike bolo inak, ku ktorej politickej strane by inklinoval a či vôbec by sa Štefánik do domácej politiky zapojil. K tomu ďalej dodal: „*Vstaň, vedomče náš, chlúba Umien stála!*“ Slovenská veda, predovšetkým astronómia, mohla by za optimálnych okolností príchodom astronóma Štefánika len získať, ktorý uvažoval aj o návrate k pôvodnému povolaniu. A napokon nemohol autor zabudnúť ani na rodinu: „*Vstaň, Milane, hľ'a matka Tvoja Ťa vítat' prišla – nedbáš na jej žial' a muku?*“⁷¹

V radoch funkcionárov a členov kresťanský a nacionálno-konzervatívne orientovanej Slovenskej národnej strany pôsobilo aj mnoho básnikov. Nekumulovala totiž elity len z prostredia právnického, ale ako tradičná politická strana oslovovala aj vedeckých a kultúrnych pracovníkov⁷².

Štefánikovská tematika si našla svoje miesto aj u spisovateľa, politika a kultúrneho pracovníka Štefana Krčméryho. Ako autor politickej lyriky, resp. vlasteneckej poézie⁷³ zvykol vykresľovať udalosti po československom prevrate a tento námiet neobišiel ani básne *Milan R. Štefánik, Mali sme my vtáka, Štefánikova matka*. V jednej z nich sa spomínajú legionári ako Štefánikove „*krdle*“, ktoré „*slobodu nesú, slobodu, a on im letí v čele*“⁷⁴ A keď Štefánik sa vracal do vlasti, tak „*obloha zakvitla nádychom ružovým*“ a „*pahorky Slovenska, ako sa dmú, hrud' dlho jarmená v ovzduší vol'nosti*...“⁷⁵ Pritom po československom prevrate „*tá naša slobodienka kvitne zo zeme*“⁷⁶. V básňach tak často spomínaná československá štátnosť v podobe slobody je vo výraznom protiklade mnohých ľudáckych autorov, ktorí z nej prejavovali skôr sklamanie. U Krčméryho však opačný prístup neprekvapuje, bol totiž autorom zbierky *Keď sa sloboda rodila*, s kladným prístupom k prvej republike. K tomu treba dodať, že počas celého medzivojnového obdobia bol stúpencom Masarykových humanistických ideálov.

V básňach je síce prítomná sakralizácia Štefánika, no je skôr v rovine hrdinu-bohatiera, než mučeníka-obete. Texty majú výraznú štylizáciu v podobe ľudovej rozprávky, čo len

71 BRAXATORIS, Martin Miloš. Na Bradle. In *Slovenská vlasť*, roč. 2, 7. 5. 1920, č. 18, s. 3.

72 K hodnotovému ukotveniu strany a menoslovu popredných funkcionárov a členov: ROGULOVÁ, Jaroslava. *Slovenská národná strana 1918-1938*. Bratislava: Kalligram, 2012, s. 54-88. ISBN 978-80-8101-662-2.

73 BAGIN, A. Poézia Štefana Krčméryho. In *Biografické štúdie*, roč. 5, 1974, s. 71-84. ISSN 0067-8724.

74 KRČMÉRY, Štefan. Štefánikova matka. In ZBAVITEL, Alojz (ed.). *Týždeň Štefánikových osláv*. Žilina: O. Trávníček, 1933, s. 111-112.

75 KRČMÉRY, Štefan. Milan R. Štefánik (Básnická improvizácia). In *Slovenské pohľady*, roč. 40, 1924, č. 5, s. 259.

76 KRČMÉRY, Štefan. Mali sme my vtáka. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944, s. 37.

podporuje vykresľovanie hlavného aktéra básne v podobe hrdinu. Štefánik bol nabádaný v zmysle „*chod', syn môj, vo svet široký, keď už raz tak byť musí*“. A prebýjal sa životom „*a išiel chlapec belavý a mňali sa letá a naučil sa vo svete, Ako sa voľne lieta*.“ Ako hrdina okúsil mnohé dobrodružstvá, lebo „*po púšťach lietal, ostrovoch, a meral hviezdne dráhy*“⁷⁷. Verše sú zároveň pretkané mnohými hyperbolami: „*V ozrutných priestranstvách horiaci ker: Vesmír. Ker blčí rovnako v hlbínach dolu: Paríž. [...] Zdola mu kynul Paríž, Sahara rozpála náručie, hlavou si dvíhal Mont Blanc, šeptali vlny Tahiti*“⁷⁸.

Do básne boli aplikované rôzne symboly, v spojitosti so Štefánikovým posledným letom. Krčméry tak namiesto letca Štefánika, radšej hovoril ako „*vtedy zo srdca oblohy, nad ránom, vyrval sa meteor – statisíc očí naň hl'adelo – i v ostatok nádherne rozpalený, premeral oblohu*“⁷⁹. Meteor sa na oblohe objavoval náhodne, nečakane a zároveň žiarivo, no i tragicky – pádom a rozpadom v atmosfére alebo na zemi. A v Krčméryho mysli takým bol aj Štefánik. „Objavil sa“ v kľúčovom období, zažiaril ako astronóm, letec, diplomat, politik, až napokon padá. Ľudia sú jeho „žiarivosťou“ udivení a ako meteorit na oblohe ho mnohí sledovali až do pádu.

Okrem meteoru použil aj všeobecne obľúbený symbol vtáka: „*už vidno letieť oblohou najjasnejšieho vtáka*“⁸⁰. A síce personifikovane uviedol, že „*mali sme my vtáka, šírím nebom lietal, zlatú niesol slobodienku*“ ale ten napokon „*horko zaplakal*“⁸¹ a tak „*už si mi, syn môj, dolietal, už ty môj sokol prvý*“⁸². Zatiaľ čo katolícka moderna a ľudácki predstavitelia využívali pri letcovi Štefánikovi motív lietajúceho orla (zrejme inšpirácia aj v katolíckej telovýchovnej jednote Orol), evanjelik Krčméry sa skôr priklonil k Sokolovi, v mytológii ako nebojácnom a odvážnym zvierati, ktoré slobodne vzduchom plachtilo a ktoré dokázalo poraziť iné a zároveň negatívne vnímané mytologické zviera – hada. Sokol je všeobecne rozšíreným vtákom na Slovensku, národným symbolom, ktorý nepochybne národniar Krčméry hodlal aj náležite aplikovať do svojich básní.

Krčméry sa uchýlil aj k rôznym iným básnickým prostriedkom a motívom. V jednej v básni sa objavilo zvolanie: „*zlatú našu slobodienku Pán Boh zachovaj*“⁸³. Aj keď v Krčméryho básňach neprevažujú slová, vyjadrujúce náboženské presvedčenie, či dokonca biblické motívy, predsa len z pozície niekdajšieho študenta teológie a evanjelika ich akceptoval a aj do štefánikovských básní zakomponoval. Popritom sa v texte vyskytli frázy ako „*nech čistý kvet tu vyrastie z tej tvojej čistej krvi*“⁸⁴. Ide o jeden z príkladných vlasteneckých motívov, typické pre básnika-nacionalistu a to aj napriek jeho umierneným a liberálnejším postojom.

77 KRČMÉRY, ref. 74, s. 111-112.

78 KRČMÉRY, ref. 75, s. 259.

79 KRČMÉRY, ref. 75, s. 260.

80 KRČMÉRY, ref. 74, s. 111-112.

81 KRČMÉRY, ref. 76, s. 37.

82 KRČMÉRY, ref. 74, s. 111-112.

83 KRČMÉRY, ref. 76, s. 37.

84 KRČMÉRY, ref. 74, s. 111-112.

Politická lyrika mala nezanedbateľné miesto aj v tvorbe evanjelického farára Martina Rázusa⁸⁵ v jeho básni *Skutočný odkaz do Paríža* z povojnovej zbierky *Hoj zem drahá* je možné identifikovať náznak motívu spasiteľa, lebo „*plače národ – jak sa plakáva nad rakvou – syna – najväčšieho syna*“. V celej básni citeľne navodzovaný pocit pohrebnej a smútočnej atmosféry mal umocňovať a hlavne čitateľovi podsúvať predstavu straty tzv. veľikána slovenského národa, za ktorého treba roniť slzy, smútiť a oplakávať ho. Rázus tak prispel básňou do mýtizovania tejto postavy, za pomoci vykreslenia úmrtna hrdinu-bohatiera.

V tomto smere je preto možné identifikovať vo veršoch aj vlastenecké motívy v podobe rôznych metafor a národných symbolov. Napríklad ako pri Štefánikovi „*Kriváň trúchlo staré temä vzpína*“ a pritom „*dunie hlahol zvonov od Dunaja, v kvíl' steká záchvev tisíc úderov, kým vijú vence dcéry svobodného kraja*“ . Štefánik síce „*doletel [...] nie v náruč matky ani rodu, lež v stĺpe dymu Smrti v ramená*“⁸⁶. No zároveň sa Rázus vyhol domnienkam, hypotézam a konšpiráciám o Štefánikovej smrti. Báseň totiž vyšla bezprostredne po československom prevrate, kedy autor otvorene prejavoval cez básnickú zbierku svoje nadšenie zo zásadných politicko-spoločenských zmien. Jeho vlastenectvo síce prerástlo v nasledujúcom období do agilnejších, kritickejších a emotívnejších podôb, ale nepreklenulo sa do spochybňovania oficiálnej verzie pádu lietadla.

Značnú pozornosť Štefánikovi venoval básnik, redaktor a politik Ján Smrek⁸⁷. Dokazujú to jeho editorské počiny na knihe *Štefánik – prvého dielu spomienok osobností*⁸⁸, medzi tým aj napísané tri básne: *Národ za Milanom Rastislavom Štefánikom*, *Štefánik* a napokon *Milan. R. Štefánik (básnická improvizácia)*.

Smrek vsadil v básňach na nadprirodzenosť a mystiku, čím jasne dláždil cestu k vykresleniu Štefánika ako národného hrdinu-bohatiera. Čitateľovi priam núkal takýto pohľad: „*Legenda. Hrdinská báseň. Revolučná hymna. Zázračný sen [...] čím si nám bol? – mesiášom, polobohom? človekom len?*“ Na inom mieste mnohými superlatívami zvolával: „*Ty, génius náš, Človek, Mesiáš, miláček zbožňovaný!!!*“ A inde: „*Hrdina, čo slobodou nás opilo, heroicky vo večnosť sa vtopil*“⁸⁹. Smrek tak do viacerých veršov aplikoval a zároveň preväzoval dve roviny básnickej štylizácie a síce grécko-mytologickej a biblickej. V tomto smere sa v básňach zreteľne objavil aj náboženský motív mučeníka-obete, keď Smrek v jednom z veršov zvolával, že ty „*najväčší synu vlasti vykúpenej, za ktorú dal si život na oltár*“⁹⁰.

85 GÁFRIK, Michal. Druhý vrchol Rázusovej poézie alebo tragickosť jeho videnia sveta. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus. Politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava: Veda, 2008, s.231-237. ISBN 978-80-224-1031-1.

86 RÁZUS, Martin. *Hoj zem drahá...* Martin: Kníhtlačiarisky účastinársky spolok, 1919, s. 137-138.

87 MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník*. V. zväzok R-Š. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 303-304. ISBN 80-7090216-7.

88 MACHO, ref. 5, s. 40-41.

89 SMREK, Ján. *Štefánik*. In *Mladé Slovensko*, roč. 6, 1924, s. 136-137.

90 SMREK, Ján. *Národ za Milanom Rastislavom Štefánikom*. In KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorových spomienok*. Brezová pod Bradlom: Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, s. 105. ISBN 978-80-971818-2-6.

V jednom z veršov sa objavili aj „čarodejné tvoje ruky“, ktoré organizovali legionárske „legendárne naše pluky“. Štefánik ako organizátor československého zahraničného vojska tak osobitne rezonoval v Smrekovej poézii: „*Tys´ nad nimi stál, ako vidina, všetci boli tvoja rodina, ty si bol ich brat i generál a na pokynutie tvojho zraku sklonili sa ku bodáku*“⁹¹. Vykresliť Štefánika ako vojenského veliteľa malo dôležitý význam pri plastickom stvárnení Štefánika ako hrdinu-bohatiera. Idealizácia sledovanej postavy, Štefánik, ako spomínaný hrdina, sa prelína v texte s národnými symbolmi: „*vztýč prápor smútku, národe a šiju svoju skloň! hl'a, bohatier chlúba Tvoja navždy usína... zašumte hory, zakvíľ Váh i Hron, a vedzte, ten čo mŕtvy, kto bol On! najväčší rodu hrdina!*“ Popri tom sa vo veršoch objavil aj obľúbený motív vyobrazenia Štefánika v zmysle gréckeho héroša s „*vencom z vavrínu, ktorý Tvoju hlavu mal zdobiť, hlavu Teba, hrdinu*“⁹². Víťaz-vojvoda s vavrínovým vencom na hlave vzbudzoval úctu v antickom Grécku a Smrek tento prvok sa snažil transformovať do svojej básnickej tvorby, s cieľom podporiť kreovanie kultu národného hrdinu.

Básne však vykazovali aj inú, výhradne politickú rovinu. Objavili sa v nich aj verše, obhajujúce politicko-spoločenské premeny po vzniku československého štátu, na ktoré mal Štefánik svoj nezanedbateľný podiel: „*Dnes niet u nás Bastilly, ani Golgaty, zúčtovali sme už s grófi, kniežaty, striasli sme sa s kliatby, vyrastáme, mohutnieme v hradby.*“⁹³ Autor tak jasne poukázal na význam zrušenia dedičných titulov z decembra 1918, v zmysle definitívnej bodky za feudálnymi a aristokratickými princípmi predošlej doby.

Treba spomenúť aj evanjelického farára, básnika a kultúrneho pracovníka, politika Pavla Tomku (1901-1972)⁹⁴. V medzivojnovom období funkcionár kresťanskej nadkonfesionálnej organizácie YMCA, ktorá formovala a prehlbovala jeho demokratické a humanistické princípy. Tomkovo povolanie evanjelického duchovného a ekumenického pracovníka výrazne ovplyvňovalo literárnu tvorbu – náboženskú poéziu. Príležitostne vychádzal z tohto okruhu a na znak úcty a vďaky tvoril aj básne o slovenských osobnostiach.

Jeho báseň *Pamiatke generála Štefánika* je exemplárnym výstupom všetkých Tomkových demokratických a humanistických princíпов. Už v prvom verši totiž uviedol, že „*slobody klenot, pravdy skvost a lásku k svojetí*“ si vzal Štefánik do zahraničia. Očividná štylizácia básne vo forme ľudovej rozprávky sa následne v texte prehĺbila, lebo Štefánik sa vybral „*z domu do sveta*“. A „*tak šiel si [...] slovom protestanta, s vierou, že krivdu odčiniš hoc´ mečom rebelanta.*“ Ako jeden z mála evanjelických farárov pripomínal čitateľovi Štefánikovu evanjelickú identitu a zároveň mu prisudzoval rolu Luthera, protestujúceho a rebelujúceho proti nepravostiam doby.

V básni je pochopiteľne výrazne prítomné kresťanské presvedčenie autora. Boh dáva Štefánikovi požehnanie, ale zároveň tá životná „*dráha tvoja krúživá...jak divno Boh ju*

91 SMREK, ref. 89, s. 136-137.

92 SMREK, ref. 90, s. 105.

93 SMREK, ref. 89, s. 136-137.

94 MAŤOVČÍK, ref. 87, s. 98.

vinie?!“ Tomko ho popritom prirovnával ako mnohí básnici: „*A s'ta bohatier z pohádky odklínaš zem si rodnú*“⁹⁵. V básni je tak prítomné výrazné mýtizovanie, priam sakralizácia Štefánika, ktorému priznáva nadprirodzené schopnosti v jeho boji za slobodu slovenského národa.

Ľavicová inteligencia, či už z komunistického, národno-socialistického, alebo sociálno-demokratického tábora pri svojich reflexiách života a diela Štefánika nevyužívala poetickú tvorbu. K zmene prišlo až v priebehu 30. a 40. rokov, kedy mladšia generácia na stránkach časopisov publikovala svoje výstupy.

Spomedzi nich sa postave Štefánika umelecky venoval úradník, básnik a maliar Ján Kostra (1910-1975). Počas ľudáckeho režimu zvykol prezentovať svoju tvorbu na kultúrno-spoločenských podujatiach. V tomto období sa venoval aj poézii s vojenskou tematikou⁹⁶, za čo patril aj k obľúbeným intelektuálom u ľudáckych a gardistických činiteľov⁹⁷. Po roku 1948 ostal naďalej básnický činný a komunistickým režimom uznávaný a verejne podporovaný.⁹⁸

Na 25. výročie si jeho štefánikovsky ladenú báseň *Po rokoch po rokoch* obľúbila a následne aj zverejnila redakcia časopisu *Gardista* pod vedením spisovateľa Mila Urbana. Kostra sa nevenoval Štefánikovmu úmrtiu a skôr sa zamerával na umelecké stvárnenie deja po jeho smrti. Štefánika vykreslil v podobe proroka Ježiša Krista, keďže „*vstal mŕtvy generál predčasne pochovaný [...]. Vstal žije žije žije*“ A podobne ako sa v Biblii písalo o zástupe ľudí, sledujúcich ako Kristus odchádza k nebesiam, tak aj na „*prahu chalúpok pri plotoch na priedomí je národ v zástupoch a rukou zrak svoj cloní do beli oblakov pableský letún letí*“. Báseň veľmi vhod prišla redakcii *Gardistu*, lebo v nej Kostra zasadil Štefánika do vojenskej tematiky: „*už idú vojaci zvíťazšieho pluku už nesú zástavu zdvihnutú pri Vajnorochoch už idú junáci jeho v sboroch [...]* a už živý Štefánik z blankytu kýva na nich.“⁹⁹ Redakcia nepochybne si bola vedomá, ako môže báseň vhodne zarezonovať pri pozdvižovaní morálky „vojakov a junákov“, teda príslušníkov Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže, hájajacich so zbraňou v ruke záujmy ľudáckeho režimu na Slovensku.

Ďalším aktívnym spisovateľom v období oboch režimov¹⁰⁰ bol spisovateľ, neskôr diplomat a politik Miloš Krno (1922-2007), autor výraznej, politicko-reflexívnej

95 TOMKO, Pavel. Pamiatke generála Štefánika. In KORMOŠOVÁ, Ružena (ed.). *Milan Rastislav Štefánik. Z poetického pera autorských spomienok*. Brezová pod Bradlom: Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2020, s. 111. ISBN 978-80-971818-2-6.

96 ŠMATLÁK, ref. 26, s. 479-480.

97 ČATLOŠ, Ferdinand. Význam vojenskej literatúry. In *Gardista*, roč. 5, 3. 2. 1943, č. 27, s. 3.

98 MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník. III. zväzok. K-L*. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 196-198. ISBN 80-7090-019-9.

99 KOSTRA, Ján. *Po rokoch po rokoch*. In *Gardista*, roč. 6, 7. 5. 1944, č. 104, s. 3 (príloha Nedeľa).

100 Počas ľudáckeho režimu publikoval napríklad do tlačových orgánov Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. K tomu napr.: KRNO, Miloš. Martinovi Rázusovi. In *Gardista*, roč. 4, 1. 11. 1942, č. 251, s. 17; KRNO, Miloš. Doma. In *Nová mládež*, roč. 3, 1. 12. 1940, č. 19, s. 12. Po boľševickom puči z februára 1948 sa uchýlil k proletárskej poézii. Bol napríklad zostavovateľom zbierky sovietskej poézie *Vztyčte zástavy!* Slovenská antológia sovietskej poézie. In *Smena*, roč. 1, 12. 6. 1948, č. 4, s. 5.

básnickej tvorby¹⁰¹. V tomto kontexte je možné vnímať aj jeho básneň *Tragédia 4. mája* z roku 1944, napísaná na 25. výročie Štefánikovho úmrtia.¹⁰²

V básni autor operoval s viacerými symbolmi, napríklad ako „v oblakoch krúži železný vták“. Vták, teda lietadlo z kovovej konštrukcie letelo, no napokon „do hĺbín padá ohnivý vták. Kus ohňa ako meteor“. Symbol meteoru sa objavoval aj v iných básňach, pričom tento žiarivý objekt, v prenesenom význame Štefánik, ako rýchlo žiariaca hviezda na pomyselnom politickom, diplomatickom a vojenskom nebi, zhasína, dopadá tvrdo na zem a „rozbije sa“.

Krno nekonšpiruje o Štefánikovej smrti, nakoľko uviedol, že „z prekliatych mračien vyšľahnutý rúti sa strmhlav na hladnú zem [...] Najšľachetnejšie srdce mríe srdce čo nesie ohnivý vták“. Čitateľom vymenoval viaceré etapy a zaujímavosti zo Štefánikovho života ako povolania, miesta pobytu a charakterové črty. Videl v ňom humanistu, lebo bol to „bojovník pravdy“, cez metafory spomenul jeho profesiu astronóma, lebo bol „pirát hviezd nebeských číslic veľký lovec“. Napokon nezabudol ani na jeho postavenie vojaka a dôstojníka, „ktorý spálil iskrou umu zástupy vrahov ľudskosti“. Navštívil viaceré európske hlavné mestá, ktoré sa mu pred skonom naposledy vyjavili: „ešte raz vidí Prahu Rím Paríž Tahiti Budapešť Madrid a Moskvu. Ešte raz vidí Montblank Hviezdy More púšť“. Napriek ľavicovej orientácii autora nechýba zasadenie Štefánika do pozície národného svätca a spasiteľa, lebo on „najväčší syn odchádza“, ale „nezomrel nikdy išiel len k hviezdám a srdce jeho žije aj ďalej v našich srdciach“¹⁰³.

Mária Rázusová-Martáková (1905-1964), popredná slovenská poetka¹⁰⁴ aktívna počas československého demokratického, ľudáckeho aj komunistického režimu, napísala básneň pre deti Štefánikovi¹⁰⁵. Vyskytujú sa v nej vlastenecké prejavy a kresťanské prvky. Štefánik hľadal „záračné lieky pre svoje Slovensko choré“ a keď „národ tvoj čakal ťa potom“, tak dopadol „na slovenkom poli“ a už len „rok čo rok spomne ťa národ.“ Básneň má zároveň štylizáciu vo forme ľudovej rozprávky, keďže „schodil si ďaleké svety, preplavil široké more [...] Hľadal si mesiace, roky a Boh ti pomáhal v diele. Ako princ z rozprávky našej drakmi si bojoval skvele.“¹⁰⁶ V texte je tak prítomné mýtizovanie v rovine

101 Ku Krnovej poetickej tvorbe s politicko-spoločenským kontextom: TRUHLÁŘ, Břetislav. Krnova satirická trilógia. In *Slovenské pohľady*, roč. 103, 1987, č. 7, s. 82-86. ISSN 1335-7786.

102 KRNO, Miloš. *Tragédia 4. mája*. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944. s. 81-84

103 KRNO, ref. 102, s. 81-84.

104 MACHO, Peter. Mária Rázusová-Martáková : medzi drámou života a divadelným umením. In GOLIAN, J. – MOLDA, R. (ed.). *[Ne]obyčajné príbehy žien*. Ružomberok: Society for Human Studies, 2019, s. 205–230. ISBN 978-80-972913-5-8.

105 RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, Mária. Štefánikovi. In *Slniečko*, roč. 7, 1933/4, č. č. 9, s. 12-13. Básneň sa neskôr objavila aj v ľudáckej čítanke: RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, Mária. Štefánikovi. In *Na stráž! Čítanka a učebnica čítania pre III. triedu meštianskych škôl*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942, s. 233. Neskôr však bola v čase komunizmu publikovaná aj v detskej prílohe časopisu *Sloboda*: RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, Mária. Štefánikovi. In *Slobodienska*, roč. 4, 30. 4. 1948, č. 18, s. 1 (príloha).

106 RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, Mária, ref. 105, s. 233.

hrdinu-bohatiera, ktoré bolo v medzivojnovom a vojnovom období obľúbeným prístupom mnohých básnikov.

Štefánikovskej tematike sa venovala aj spisovateľka, učiteľka, redaktorka Viola Truchlíková, rod. Štepanovičová (1921-1973). V 50. a 60. rokoch aktívna fejttonistka a redaktorka vysielania pre deti a mládež v Československom rozhlase.¹⁰⁷

Jej báseň *Štefánikovo lietadlo spieva* vyšla napríklad v zbierke *Za hviezdami* z roku 1944, ktorá obsahovala viacero básní s konšpiračným obsahom o Štefánikovej smrti. Počas Slovenskej republiky (1939-1945) sa angažovala v spolku Jednota katolíckych žien¹⁰⁸, básne jej vychádzali v časopise *Gardista*. Ako poetka sa verejne angažovala na rôznych podujatiach, zastrešovaných vtedajším režimom. V rámci pripomenutia si 25. výročia úmrtia Štefánika organizovala HSLS za účasti Hlinkovej gardy a ďalších organizácií, sériu podujatí. Nechýbala na nich ani Štepanovičová¹⁰⁹.

V úvode spomínanej básne konšpirovala o Štefánikovej smrti: „*Odvisneš na slučke oblaku zasnúbiš s oblohou zem*“. Slučka bol jasne čitateľný symbol popravy, ktorý mal navodzovať dojem vopred plánovaného zabitia politika, ktorý údajne mal iným politikom prekážať. Autorka ďalej hovorila, ako títo údajní vrahovia pripravili národnému hrdinovi pohreb, resp. spomienku: „*Posmrtná maska ťa zastúpi kde volať budú tvoju tvár [...]. Ale „rozprávka falošných dát omrzí skoro aj malých ale nik nepovie kto bol had a kto dal k prípitku kalich*“¹¹⁰. V texte tak vystupuje básnikmi obľúbený biblický symbol zla – had, teda údajní vrahovia Štefánika, ktorí ho falošne uznávali a napokon popravili. Zároveň je v texte možné identifikovať symbol obety – kalich, z ktorého sa mali vyliat' hriechy tých, čo v neho verili a ho podviedli. Štepanovičová tak vniesla do básne výraznú podobu národného svätca – mesiáša.

Poetka, dramatička a novinárka Krista Bendová (1923-1988), zaslúžila umelkyňa z roku 1983, síce debutovala zbierkou v roku 1948, ale už niekoľko rokov pred tým prispievala svojimi básňami do periodík a knižných publikácií¹¹¹. Takto bola publikovaná aj jej štefánikovská báseň *Bludárovi hviezd* v spomínanej publikácii *Za hviezdami*. Spočiatku písala poéziu s nacionálnou a sociálnou tematikou a preto aj bola aktívna počas ľudáckeho režimu¹¹². Neskôr presedlala ako verná kádronička do socialistického realizmu, s výraznými črtami glorifikácie komunizmu¹¹³.

107 MAŤOVČÍK, Augustín et al. Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T-Ž. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 131. ISBN 80-7090-111-X.

108 Kultúrny večierok v Zlatých Moravciach. *Gardista*, roč. 4, 12. 12. 1942, č. 285, s. 6.

109 Slávnosti na pamiatku výročia smrti generála M. R. Štefánika. In *Slovák*, roč. 24, 1. 5. 1942, č. 99, s. 3.

110 ŠTEPANOVIČOVÁ, Viola. Štefánikovo lietadlo spieva. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944, s. 75.

111 ŽEMBEROVÁ, Viera. Krista Bendová v mnohouholníku času. In *Literárny archív*, roč. 36-37, 2001-2002, s. 92-103. ISSN 0075-9872.

112 Dobrý národnobuditeľský časopis. In *Gardista*, roč. 4, 5. 11. 1943, č. 255, s. 6.

113 BENDOVÁ, Krista. Stranícky preukaz. In *Náš Dunaj*, roč. 13, 1. 5. 1961, č. 13, s. 2. ISSN 0323-259X.

Pre autorku bol mužom mnohých podôb: „*bohatierom víťazným slávnym*“, „*slávnym generálom s vojskom*“ a „*slávnym víťazom čo smutne padol v boji*“, ale aj výrazne citovo dodávala, že bol aj „*mŕtvy modrooký chlapec*“ a „*večný tulák hviezd*“ a najmä „*modrooký bludár hviezd*“, pred sochou ktorého na bratislavskom nábřeží autorka nikdy nestála¹¹⁴. Socha bola pôvodne postavaná za demokratickej Československej republiky, ktorej súčasťou bol aj podstavec s českým levom.

Z predstavenej vzorky slovenských spisovateľov a spisovateliek vysvitá niekoľko kľúčových záverov. Vo výraznej pozornosti bol Štefánik u predstaviteľov katolíckej moderny, ľudácky orientovaných básnikov. Ľudácke hnutie bolo postavené na nacionálnych princípoch a tie k svojmu udržaniu potrebovali aj národných hrdinov. Štefánik im so svojim životným príbehom, do tejto koncepcie zapadal, a to aj napriek tomu, že patril k Masarykovým žiakom, bol československy a svetoobčiansky naladený. Tento rozmer Štefánika logicky potláčali, alebo opomínali, pričom podobne pristupovali aj pri obchádzaní jeho evanjelického pôvodu.

Pre predstaviteľov katolíckej moderny štefánikovská tematika veľmi vhod zapadala do ich tvorby, pretože bola priam pretkaná smrťou, tragickým skonom na oblohe, ktorý v ich ponímaní predstavoval nebesia so svojim všemohúcim vládcom – Bohom, ktorý ukončil Štefánikov život. Katolícke, ľudácke, či priam klerikálne pozadie autorov sa tak výrazne poznačilo na výslednej básnickej tvorbe.

Ľudácke hnutie, často obľubovalo populistickú rétoriku, dezinterpretáčn, až dezinformáčn prístupy a ich aplikovanie sa viacnásobne odrazilo v posudzovaní Štefánikovho úmrtia. Redakcie ľudáckych časopisov s obľubou živili tieto konšpirácie a preto ich zvykli zasadiť do svojich čísiel, čím sa hromadne dostávali k čitateľom. Zbierky týchto spisovateľov vychádzali s nákladom 100 až 1000 kusov, pre čitateľov boli tak relatívne dostupné. Konšpiračné tézy v básňach o Štefánikovej smrti sa tak rýchlo dostávali k verejnosti a pre dobovú a nadchádzajúce generácie to malo fatálne následky. Dôkazom k tomu môže byť aj spomínaná študentská báseň o Štefánikovi. Z plejády básní od ľudáckych spisovateľov a ľudácky orientovaných zámorských Slovákov však nie každá bola nástrojom spochybňovania oficiálnej verzie Štefánikovej smrti. Záviselo to od individuálneho prístupu každého spisovateľa, od jeho vzťahu k československej štátnosti a nastavenia aj kritických postojov voči ľudáckemu hnutiu.

U predstaviteľov Slovenskej národnej strany výrazne akcentoval Štefánik v podobe hrdinu-bohatiera. Je to pochopiteľné, keďže išlo o politickú stranu, pre ktorú nacionalizmus bol dôležitou súčasťou ich ideologickej orientácie. Stranícki členovia a funkcionári potrebovali svojich voličov oslovovať cez pútavý národný príbeh s národnými hrdinami, často v spojitosti s rôznymi obľúbenými vlasteneckými symbolmi s čias štúrovcov ako Dunaj, Kriváň, Váh. Ich národný hrdina Štefánik síce tragicky zahynul, ale na rozdiel od ľudákov k tomu nepridávali konšpiračný rozmer. Žiadny utajený atentát organizovaný Masarykom a Benešom, nakoľko uznávali československú štátnosť, ktorej sa práve

114 BENDO VÁ, Krista. Bludárovi hviezd. In PRIEHRADNÍK, Ján (ed.). *Za hviezdami*. Bratislava: B. m, b. v., 1944, s. 86-87.

s nimi domáhal aj Štefánik. Ich poézia však mala aj náboženský rozmer. Mnohí z nich do svojich básní vsúvali biblickosť, vidiac Štefánika v role spasiteľa, ktorého snahy sa niesli v mene božskej spravodlivosti. Navyše ako kresťania, prevažne evanjelici, vedeli patrične vykresliť v tomto smere aj Štefánika, narodeného v rodine evanjelického farára. V nadväznosti na to je často prítomný kresťanský humanizmus a solidarita, ktorou Štefánik podľa básnikov oplýval a šírila okolo seba. Cez svoju tvorbu opomínali české ateistické, hlasistické prostredie a masarykovský svetonázor, ktoré prekonávali tradičné slovenské nacionálno-konzervatívne princípy a ktoré práve na Štefánika mali nezanedbateľný vplyv.

Napriek kontaktom občiansko-demokraticky a republikánsky orientovaných básnikov na české pokrokové prostredie, aj v ich tvorbe prevažovali rôzne vlastenecké motívy. Štefánik bol vyjadrovaný v podobe národného hrdinu, ktorý odhodlane a úspešne prechádzal životnými etapami (štylizácia v podobe ľudovej rozprávky). Zároveň sú veľmi často prítomné spájania Štefánika nielen s oslobodením slovenského národa, ako tomu bolo u národniarov a najmä ľudákov, ale aj s československou štátnosťou a nástupom demokratizačných procesov. Autori pripomínali jeho zástoj v týchto procesoch a rozklad československej demokracie na jeseň 1938 vnímali ako rozplynutie jeho snáh a hodnôt, za ktoré sa verejne angažoval. Ako vysokopostavení štátni funkcionári, niekdajší činitelia domáceho československého odboja, či agilní predstavitelia (predovšetkým) Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu, pochopiteľne odmietali ľudácke konšpirácie o zostrelení lietadla na palube so Štefánikom.

Napriek kritickému postoju Štefánika ku komunizmu ako takému, mladšia generácia ľavicovo orientovaná predsa len registrovala tohto politika a vo svojich básňach ho aj umelecky stvárnila. To sa dá preukázať na tvorbe spisovateľov, inklinujúcich k národnému socializmu a sociálnej demokracii. Nie však všetci začínali ako ľavicoví intelektuáli. Mnohí z nich sa počas študentských čias, v období ľudáckeho režimu, prezentovali aj v umeleckom literárnom prostredí. Vládne garnitúry za to s obľubou zverejňovali ich básne na stránkach svojich tlačových orgánov. O to viac, ak v ich línii konšpirovali o Štefánikovej smrti, zdôrazňovali jeho údajný presvedčivý slovenský nacionalizmus a verejné aktivity božskou mocou požehnané. Aj pri nich však platí individuálny prístup, nakoľko nie u každého výrazne evokovali tieto tendencie. Po nástupe komunistického režimu sa už štefánikovskej poézii nemohli venovať z ideologických dôvodov.

Na reprezentatívnej vzorke je vidieť zjavná divergencia, disharmónia slovenských spisovateľov. Neboli jednoliatou spisovateľskou komunitou, keďže hodnotové, politické a ideologické nastavenie výrazne zasahovalo aj do ich štefánikovskej básnickej tvorby. Tieto tendencie sú najviac očividné v ich príležitostnej poézii a predovšetkým v politickej lyrike. To sa odrazilo nielen vo vnášaní ich subjektívnych pohľadov, ale aj v pretrvávajúcom idealistickom až patetickom nádychu ich štefánikovskej tvorby. Svojím spôsobom tak (de)formovali verejný diskurz, nakoľko najmä reflexívna / politická lyrika nebýva ani tak vnútorným umeleckým prejavom spisovateľa, ako skôr dôležitým nástrojom manipulácie politika a intelektuála s verejnou mienkou.

Mgr. Lukáš KRAJČÍR, PhD.

Vedecký pracovník Historického ústavu SAV, v.v.i. Vo výskume sa venuje kultúrnym a sociálnym dejinám Slovenska v rokoch 1918-1948, predovšetkým fenoménu filantropie na Slovensku. Dôraz kladie na skúmanie životných ciest a aktivít filantropov a filantropiek, dejín sociálne orientovaných spolkov, cirkevných, hospodárskych a iných záujmových subjektov so sociálno-charitatívnym rozmerom. Je zostavovateľom zborníka Rok 1919 a Slovensko, autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov a dramaturgom a moderátorom popularizačných prednáškových a diskusných formátov.

Bratislavskí „výzvedčící“ a Štefánikove slávnosti

Juraj Babják

Postava generála Milana Rastislava Štefánika patrila medzi najdôležitejšie ikony československej armády. Pre svoje zásluhy o vznik Československej republiky bol uctievaný dôstojníkmi a vojakmi všetkých vojenských útvarov na Slovensku. Jedným z nich bol Peší pluk 39 „Výzvedný generála Grazianiho“ stojaci na tradícii československých légii v Taliansku, dislokovaný od roku 1920 v Bratislave. V tejto štúdií sa zameriame na účasť tzv. výzvedčikov, na oslavách spojených s generálom Štefánikom v rokoch 1920 - 1939.

História výzvedčikov siaha do roku 1916, kedy sa počas 1. svetovej vojny prví Česi a Slováci dostali ako dobrovoľníci do talianskych jednotiek. Išlo v prvom rade o inteligentných českých poddôstojníkov z radov rakúsko-uhorských armád, ako napríklad Václav Pán, Jaromír Vondráček, či František Hlaváček. Všetci menovaní po svojom zbehnutí podali talianskej strane dôležité informácie o pohyboch na rakúsko-uhorskej strane frontu, vďaka ktorým došlo k niekoľkým čiastkovým talianskym víťazstvám.¹ Začiatkom roku 1918 pôsobilo v prieskumných skupinách (tzv. esploratori di guerra) v rámci prakticky všetkých talianskych armád už asi 2000 čs. dobrovoľníkov.² Združení v samostatných výzvedných rotách boli využívaní najmä na taktický prieskum a propagačnú činnosť medzi Čechmi a Slovákmi bojujúcimi v rakúsko-uhorských armádach. Dostávali sa do bezprostrednej blízkosti rakúsko-uhorských zákopov, kde zisťovali aktuálne nálady, stav bojovej morálky a zásobovania. Ako v podstate špeciálne jednotky mali právo nosiť nôž talianskych elitných útvarov - „Pugnale“,

---

1 HANZAL, Vojtěch. *Výzvedčící v Itálii a na Slovensku*. Praha: Vojtěch Hanzal, 1928, s. 43 – 52.

2 HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, zv. IV*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, ISBN 80-88842-05-0, s. 56.

a aj preto získali prezývku červeno-bieli arditi.³ Napriek všetkému zatiaľ nedostali možnosť bojovať v rámci čisto československých jednotiek.

Situácia sa zmenila po porážke talianskej armády pri Caporette. Nový postoj vlády Talianskeho kráľovstva vyústil do dohody s Československou národnou radou, resp. do vzniku samostatného československého vojska v Taliansku.⁴ V apríli 1918 sa začali formovať čs. strelecké pluky (1 – 4, neskôr 31. až 34.). Dôležité bolo, že si výzvedné rotý zachovali nezávislosť. Postupne vytvorili prápor patriaci k 31. streleckému pluku. Po reorganizácií a prečíslovaní vznikol 25. septembra 1918 samostatný 39. čs. strelecký pluk „Výzvedný“. Pluk mal tri prápory a deväť rôt. Jeho prvým veliteľom sa stal plukovník Attilio Vigevano, prednosta spravodajského oddelenia IV. talianskej armády.⁵

Organizácia 39. čs. streleckého pluku „Výzvedného“ sa však od ostatných čs. jednotiek výrazne odlišovala. „Výzvedčiaci“ (po slovensky správnejšie prieskumníci) boli rozmiestnení do malých skupín po celej dĺžke frontu. Ich bojové nasadenie bolo extrémne nebezpečné. V prípade, že by boli pri svojej diverznej činnosti chytení, čakala ich istá poprava. K najväčšej obeti došlo na vrchu Montello na Piave, kde 18. júna 1918 Rakúšania zajali a popravili 25 mužov.⁶ Pluk sa na jeseň 1918 zúčastnil bojov na Piave. Za svoje bojové nasadenie si „výzvedčiaci“ vyslúžili rešpekt talianskych dôstojníkov. Po skončení vojny bol pluk opäť mierne reorganizovaný a dostal nového veliteľa plukovníka Egidia Macalusa. Slávnostná prísaha ako aj udelenie plukovej bojovej zástavy prebehlo 11. decembra 1918 v Padove za prítomnosti talianskeho kráľa.

Koncom decembra 1918 bol pluk presunutý na územie Československa, kde sa zúčastnil obsadzovania Slovenska. Na prelome rokov 1918 a 1919 sa „výzvedčiaci“ podieľali na obsadzovaní Bratislavy. V januári 1919 vojaci 39. pluku bez boja obsadili Nové Zámky, Komárno a Štúrovo a kontrolovali stodvadsať kilometrový úsek čs. – maďarského dotyku od Bratislavy až po rieku Ipeľ. V máji a júni 1919 sa pluk zapojil do obrany územia proti vojakom Maďarskej republiky rád. Pôsobil v úseku Bratislava – Nové Zámky –

3 *Dvacat' rokov pešieho pluku 39 Výzvedný generála Grazianiho, oslavy pod protektorátom prezidenta republiky Dr. Edvarda Beneša vo dňoch 21. až 24. apríla 1938: Informačná brožúrka*. Bratislava: 1938, s. 12.

4 O vzniku československých légii v Taliansku viac: GUELTON, Frédéric – BRAUD, Emmanuelle – KŠIŇAN, Michal (eds.). *Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch Historickéj služby francúzskeho ministerstva obrany*. bližšie neurčené: VHÚ, 2009, ISBN: 978-80-969375-7-8; MUSIL, Miroslav – BIAGINI, Antonello (eds.). *Milan Rastislav Štefánik vo svetle talianskych archívov*. Bratislava: Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva, 2010, ISBN: 978-80-968910-2-3; PICHLÍK, Karel – KLÍPA, Bohumír – ZABLOUDILOVÁ, Jitka. *Českoslovenští legionáři 1914 – 1920*. Praha: Mladá fronta 1996, ISBN: 80-204-0580-1. ; PICHLÍK, Karel. *Bez legend*. Praha: Panorama, 1991, ISBN: 80-7038-217-1. ; ŠEBA, Jan. *Paměti legionáře a diplomata. (na vydanie pripravil Jindřich Dejmek)*. Praha: Historický ústav, 2016, ISBN: 9788072862856 ; LEONCINI, Francesco (ed.) *Il Patto do Roma e la Legione ceco-slovacca. Tra Grande Guerra e Nuova Europa*. Vittorio Veneto: Kellerman Editore, 2014, ISBN: 978-8867670147.

5 VHA Bratislava, f. Peší pluk 39, 1918 - 38, kroniky, šk. 1, s. 10.

6 HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav. *Vojenské dejiny Slovenska, zv. IV*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 1996, ISBN 80-88842-05-0, s. 56.

Komárno. 1. júna 1919 sa stal prvým čs. veliteľom pluku podplukovník Jiří Jelínek, ktorý ale pri Nových Zámkoch v boji s maďarskými boľševikmi 20. júna zahynul.

Po bojoch s Maďarskou republikou rád bol pluk doplnený členmi 47. pochodového práporu čs. domobrany z Talianska.⁷ 11. septembra 1919 bol pluk presunutý do Prahy. V januári 1920 pôsobil pri strážení pohraničia v okolí Rumburka, aby sa v júli roku 1920 opäť vrátil na Slovensko, konkrétne do Dunajskej Stredy. 1. októbra 1920 v rámci unifikácie brannej moci bol 39. strelecký pluk zlúčený s 72. peším plukom domáceho vojska (bývalej c. a k. armády) a vznikol Peší pluk 39 s čestným menom „Výzvedný“. V novembri 1920 sa jeho veliteľstvo presunulo do Bratislavy (Hurbanove kasárne). Od júna 1921 sídlilo v Jelínkových kasárňach v Petržalke a od januára 1930 vo Svätoplukových kasárňach opäť na ľavom brehu Dunaja. Pluk sa hrdo hlásil k svojmu legionárskemu predchodcovi, od ktorého dostal aj bojovú zástavu. Zároveň bola dekorovaná Vojnovým krížom 1914 – 1918. Po smrti generála Andreu Grazianiho, bývalého veliteľa čs. talianskych légií bolo pluku 16. apríla 1931 udelené čestné meno „Výzvedný generála Grazianiho“. 28. októbra 1931 bola jednotke mestom Bratislava darovaná kópia bojovej zástavy.⁸ Po vzniku Slovenskej republiky a samostatnej slovenskej armády, bol v rámci reorganizácie v máji 1939 pluk zlúčený (spolu s Peším plukom 23 a Peším plukom 33) do 4. pešieho pluku s veliteľstvom v Bratislave.⁹ Pre úplnosť dodám, že na tradíciu pluku nadväzoval Peší pluk 39, vytvorený v roku 1945. V roku 1948 mu bolo udelené čestné meno „Výzvedný“. Po premenovaní na 39. peší pluk v roku 1950, 39. strelecký pluk v roku 1954 a prečíslovaní na 9. strelecký pluk v roku 1955, bol v auguste 1958 zrušený.¹⁰

Tak ako ostatné jednotky talianskych légií aj Peší pluk 39, resp. jeho predchodca 39. čs. strelecký pluk mal k postave Milana Rastislava Štefánika špecifický vzťah. Štefánik bol kľúčovou osobnosťou pri vyjednávaní s talianskou vládou, pričom sa mu 19. apríla 1918 podarilo uzavrieť dohodu o vytvorení československých jednotiek v Taliansku. Už spomínaná aktivita Čechov a Slovákov vo výzvedných jednotkách bola, resp. mohla byť významným argumentom pri rokovaníach s talianskou vládou. Dôkazom je list jedného z prvých dobrovoľníkov v talianskej armáde Františka Hlaváčka, adresovaný Štefánikovi. Popisoval v ňom úspešné akcie československých vojakov v roku 1917, ako aj ďalšie možnosti využitia úspechov prieskumných jednotiek pre československú vec.¹¹ Pre dokreslenie je potrebné dodať, že talianske velenie v tom čase s výzvednými oddielmi počítalo, no pre Československú národnú radu bolo najdôležitejšie, aby sa zajatí Česi a Slováci stali súčasťou légií.

7 HANZAL, Vojtěch. *Výzvedčici v Itálii a na Slovensku*. Praha: Vojtěch Hanzal, 1928, s. 390.

8 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 145, šk. 8.

9 KLIMENT, Charles – NAKLADÁL, Břetislav. *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Praha: Levné knihy KMa, 2006, ISBN: 80-7309-395-2, s. 22.

10 ŠTAIGL, Jan – MINAŘÍK, Pavel. *Dislokácia a krycie čísla jednotiek, útvarov a zariadení čs. armády a vojsk ministerstva vnútra na Slovensku 1945 – 1992*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2014, ISBN: 978-80-89523-33-7, s. 32 – 33.

11 HANZAL, Vojtěch. *Výzvedčici v Itálii a na Slovensku*. Praha: Vojtěch Hanzal, 1928, s. 56.

Generál (v tom čase plukovník) Štefánik bol prítomný pri udeľovaní prvej bojovej zástavy určenej talianskym legionárom 24. mája 1918 v Ríme. Sám sa postaral o to, aby išlo o politicky významnú udalosť, ktorej sa zúčastnil taliansky premiér Vittorio Emanuele Orlando a sedem ministrov jeho vlády.¹² Za legionárov prevzala bojovú zástavu len symbolická čestná rota. Vojaci 39. streleckého pluku sa teda so Štefánikom priamo nestretli. Vzhľadom na formu bojového nasadenia sa útvar kompletne zišiel až po vojne, resp. Padovskom prímerí, 8. novembra 1918 v Padove. To bol M.R. Štefánik v ruskom Vladivostoku avšak 13. novembra zaslal pluku (resp. všetkým legionárskym plukom v Taliansku) pozdravný telegram.¹³

Vojaci Pešieho pluku 39 „Výzvedného generála Grazianiho“ sa s postavou, resp. odkazom M. R. Štefánika ale celkom prirodzene stretávali na pôde Československej republiky. Dôležitou bola v tomto ohľade napríklad osvetová a mravná výchova vojakov prezenčnej služby. V prvej polovici dvadsiatych rokov existovali tzv. Školy občianskych náuk, kde sa okrem iného vojsko učilo o veľkých osobnostiach československých dejín, samozrejme aj o Štefánikovi.¹⁴ V bratislavskej posádke sa začala organizovaná mravná a výchovná služba v januári 1920.¹⁵ Po roku 1923 boli pri útvaroch zriaďované tzv. Výchovné školy. Ich úloha bola podobná. Okrem toho vojaci a dôstojníci navštevovali vojenské domovy YMCA, kde sa napríklad konali rôzne kurzy, školenia ale aj divadelné predstavenia. V Bratislave bola na príklad v roku 1922 vojenská YMCA umiestnená na Námestí slobody a sústredil sa tu celý kultúrny vojenský život. Bola tu čítareň, posádková telocvičňa a divadelná sála, kde bolo dva krát do týždňa predstavenie.¹⁶ Ako píše Miloslav Čaplovič, dôležitú úlohu pri vzdelávaní vojakov mali aj správy vojenských zátiší, fungujúce pri každom útvaru, ktoré organizovali prednášky z vojenských dejín. Časť o generálovi Štefánikovi prirodzene nechýbala.¹⁷ Dôležitú úlohu na tomto poli v Bratislave plnilo Ústredné vojenské zátišie, ktoré odkúpilo majetok YMCA.

V neposlednom rade sa vojaci Pešieho pluku 39 zúčastňovali pravidelných Štefánikových slávností. Pietne oslavy tragickej smrti M.R. Štefánika patrili medzi významné prvorepublikové verejné udalosti. Nešlo o štátny sviatok ako napríklad vznik republiky

12 KŠIŇAN, Michal. *Milan Rastislav Štefánik, Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava: Slovart, 2021, ISBN: 978-80-556-3904-8, s. 219.

13 *Dvacat' rokov pešieho pluku 39 Výzvedný generála Grazianiho, oslavy pod protektorátom prezidenta republiky Dr. Edvarda Beneša vo dňoch 21. až 24. apríla 1938: Informačná brožúrka*. Bratislava: 1938, s. 16.

14 ČAPLOVIČ, Miloslav. Reflexie odkazu M.R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1919 - 1938, In HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.). *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav MO SR, 1999, s. 179.

15 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 21, šk. 8.

16 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 46, šk. 8.

17 ČAPLOVIČ, Miloslav. Reflexie odkazu M.R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1919 - 1938, In HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.). *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav MO SR, 1999, s. 179.

(28. októbra), avšak význam pamätného dňa 4. mája v priebehu existencie tzv. prvej republiky rástol.¹⁸ Charakter osláv bol jednoznačne pro-republikový, zároveň dôležitú rolu zohrávalo, že Štefánik bol Slovákom ako aj ďalšie faktory.¹⁹ Počiatkom dvadsiaty rok sa (aj) prostredníctvom osláv Štefánikov kult len budoval, takže sprievodné akcie mali častokrát vzdelávací ráz. Najväčšie oslavy boli organizované v roku desiateho výročia vzniku Československej republiky ako aj decénia Štefánikovej smrti. Pri tejto príležitosti (aj keď v septembri 1928) bola odhalená mohyla na Bradle, zatiaľ čo v roku 1929 viaceré Štefánikove pomníky (Košice, Brezno, Spišská Nová Ves).²⁰ V tridsiatych rokoch boli Štefánikove oslavy trvalo etablované, nadobudli celospoločenský význam a relatívne jednotnú štruktúru. Slávnosti pri príležitosti dvadsiateho výročia smrti sa už odohrali v ére vojnovnej Slovenskej republiky.

Pietne slávnosti väčšinou trvali niekoľko dní, vrcholiac 4. mája (na výročie Štefánikovej smrti). Častokrát išlo o spomienkové akademie, divadelné predstavenia, trizny a panychídy, ale aj verejné pochody. Po odhalení dvoch mohýl – v Ivanke pri Dunaji a na Bradle sa stala dôležitá púť k týmto pietnym miestam. V slovenských mestách sa Štefánikovými osláv zúčastňovali legionárske organizácie, odbory Matice Slovenskej, Sokol, Orol, organizácie politických strán, ako Sedliacka jazda, RTJ, hasičské zbory no a v neposlednom rade vojsko. Celkovo platí, že Štefánikove oslavy nepatrili medzi hlavné vojenské oslavy, ale armáda ich pravidelne spoluorganizovala. Motívom bola skôr aktivita konkrétnej vojenskej posádky, osvetového odboru, či jej veliteľa. V ére prvej republiky existoval len jediný rozkaz ministra národnej obrany (z roku 1920), ktorý celoplošne jednotkám nariaďoval na počesť generála Štefánika zorganizovať spomienkovú akciu.²¹ Spravidla išlo najmä o defilé vojenskej jednotky, prítomnosť vojenskej hudby, kladenie vencov sprevádzané slávnostnými prejavmi dôstojníkov pred nastúpeným mužstvom. Obce účasť vojska na oslavách zväčša vítali. Ako píše Peter Macho – vojsko dávalo spomienkovým oslavám väčšiu vážnosť a veľkoleposť.²² Na druhej strane najmä v druhej polovici tridsiatych rokov armáda využívala každú príležitosť na zviditeľnenie,

18 O verejných oslavách v Československej republike viac: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav. *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Academia; Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2018, ISBN: 978-80-200-2870-9.

19 Viac o posmrtnom kulte M.R. Štefánika napríklad: MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava: Veda, Historický ústav SAV, 2019, ISBN: 978-80-224-1785-3, s. 67 – 77.

20 Viac: BABJÁK, Juraj. Pomníky a sochy M.R. Štefánika vystavané na Slovensku v období rokov 1919 – 1945 a slávnosti ich odhalenia. In MICHÁLEK, Slavomír (ed.). *Slovensko v labyrinte moderných slovenských dejín. Pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: HÚ SAV v Prodama, 2014, ISBN: 978-80-89396-28-3, s. 83 – 104.

21 ČAPLOVIČ, Miloslav. Reflexie odkazu M.R. Štefánika v čs. armáde a spoločnosti v medzivojnovom období 1919 - 1938. In HRONSKÝ, Marián – ČAPLOVIČ, Miloslav (eds.). *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav MO SR, 1999, s. 176.

22 MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava: Veda, Historický ústav SAV, 2019, ISBN: 978-80-224-1785-3, s. 124.

resp. na posilnenie svojho kultu v spoločnosti. Dôvodom bolo rastúce medzinárodné napätie a hrozba vojny. V mestách so stálou vojenskou posádkou bola účasť armády, tak povediac automatická. Známym je príklad Komárna, kde si v meste dislokovaný Peší pluk 12 nesúci meno generála Štefánika každoročne pripomínal jeho tragickú smrť. Aktivitou dôstojníkov tohto pluku bol napokon v roku 1930 pred budovou komárňanských kasární (Nová pevnosť) postavený aj Štefánikov pomník.²³

Bratislavské Štefánikove slávnosti patrili prirodzene medzi tie najdôležitejšie. Od začiatku si bratislavská vojenská posádka, ktorej bol Peší pluk 39 „Výzvedný generála Graziniho“ dôležitou súčasťou, vytvorila vlastný apolitický rámec osláv. Na druhej strane sa predstavitelia vojska (väčšinou českí dôstojníci) zúčastňovali aj civilných osláv. Bratislava trpela na neexistenciu pietneho miesta spojeného s tragicky zosnulým generálom. Preto kroky slávnostných hostí, spolkov, branných organizácií a armády smerovali najčastejšie k mohyle v Ivanke pri Dunaji (od roku 1923).

V nasledujúcej časti sa pozrieme na Štefánikove slávnosti konané v Bratislave v rokoch 1920 – 1939. Pri prvom výročí smrti generála Štefánika v roku 1920 sa pietne slávnosti v Bratislave takmer nekonali. Predsa len pomery na Slovensku boli stále výnimočné, v mnohonárodnej Bratislave o to viac komplikované. Vojsko v meste strážilo blízku hranicu, no malo na starosti aj udržiavanie poriadku, teda policajnú činnosť. Na druhej strane spoločnosť na Slovensku sa s osobnosťou M.R. Štefánika len zoznamovala, takže masové oslavy zatiaľ nemohli byť na programe. Už 2. mája 1920 sa za účasti zástupcov jednotlivých plukov uskutočnila pietna slávnosť na Bradle.²⁴ Zástupcovia bratislavskej posádky (ešte bez Pešieho pluku 39 „Výzvedného“) okrem toho položili 4. mája vence k (dočasnej) mohyle v Ivanke pri Dunaji.²⁵

Rok 1921 bol prvým, kedy sa Štefánikových osláv zúčastnili aj vojaci Pešieho pluku 39 „Výzvedného“. Mohyly v Ivanke pri Dunaji navštívili ešte pred dňom druhého výročia generálovej smrti. Stalo sa tak pri príležitosti návštevy delegácie talianskej vlády, talianskej armády a Italsko-československej ligy v Bratislave, 26. apríla 1921. Taliansky generál Tito Montefinale a knieža Pietro Lanzadi Scalea (a ďalší hostia) najskôr na Námestí slobody odovzdali Pešiemu pluku 39 znakmi čs. republiky ozdobenú skrinku na plukovú zástavu a následne navštívili miesto Štefánikovej smrti.²⁶

Námestie slobody bolo svedkom slávnostnej trizny konanej na počesť Štefánika, večer 3. mája 1921. Tým sa spoluutvárala tradícia československých vojenských osláv a prehliadok organizovaných na tomto najväčšom verejnom priestore v meste. Blízkosť viacerých vojenských budov (Vojenská nemocnica, Vojenské zátíšie, Augmentačný sklad

23 Viac: STEHLÍK, Eduard – VAŇOUREK, Martin. *Hraničári na Dunaji*. Mohelnice: Martin Vaňourek, 1999.

24 Slovenský denník, roč. 3, č. 99 z 4. mája 1920, s. 2.

25 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 24, šk. 8.

26 Slovenský denník, roč. 4, č. 95 z 27. apríla 1921, s. 1 – 2.

atď.) ako aj využitie námestia armádou v minulosti ho k tomu predurčovali.²⁷ Počas Štefánikových osláv hrala dôležitú úlohu nastúpená rota Pešieho pluku 39 „Výzvedný“ s rozvinutou plukovou zástavou a vojenskou hudbou. Slávnostným rečníkom bol Štefánikov priateľ Bohdan Pavlů. 4. mája nasledovalo pochodové cvičenie k mohyle. Zúčastnila sa ho aj deputácia dôstojníkov Pešieho pluku 39.²⁸ O stále len rodiacej sa Štefánikovej tradícii svedčí aj fakt, že oslavy boli mierne prekryté matiné na pamiatku storočnice smrti francúzskeho cisára Napoleona I., konané 5. mája 1921 vo vládnej budove.²⁹

Tryzna sa konala aj 3. mája 1922. V rámci bratislavskej posádky boli na slávnostnej tribúne na Námestí slobody prítomní aj dôstojníci Pešieho pluku 39 „Výzvedného“. Okrem nastúpeného vojska bola prítomná aj Štefánikova matka, zemský vojenský veliteľ generál Joseph Spiré, ale napríklad aj poslanec Národného zhromaždenia Pavel Blaho.³⁰ Tryzna začala chorálom „Ktož ste boží bojovníci“, čo potvrdzuje časté spájanie husitskej tradície s postavou generála v čase rodiaceho sa Štefánikovho kultu.³¹ O živote a zásluhách M.R. Štefánika prehovoril člen osvetového výboru bratislavskej posádky nadporučík Karel Plachý, so slávnostným prejavom vystúpil aj veliteľ posádkového veliteľstva plukovník, pôvodne ruský legionár Rudolf Janů. Po príhovoroch nasledovali tri slávnostné salvy a národné hymny. Program pokračoval v dvorane vládnej budovy (dnes budova Filozofickej fakulty UK), pričom hlavným organizátorom bol osvetový krúžok Československej obce legionárskej.

V roku 1923 sa konali Štefánikove pietne oslavy v dňoch 3. – 6. mája. Začali panychídou konanou v predvečer výročia tragickej smrti, na ktorej hrala hudba Pešieho pluku 39 „Výzvedného“.³² Vrcholom osláv bolo odhalenie novej mohyly v Ivanke pri Dunaji. Pri tejto príležitosti prišiel do Bratislavy minister národnej obrany František Udržal. Okrem neho bol pri odhalení aj britský spisovateľ Seton Watson, ale napríklad aj generál Jan Syrový či riaditeľ Památniku odboje plukovník Rudolf Medek.³³ Na základe posádkového rozkazu č. 98 zo dňa 30. apríla 1923 boli na slávnosti prítomní aj zástupcovia všetkých bratislavských vojenských útvarov.³⁴

Pri piatom výročí smrti M. R. Štefánika začali oslavy 3. mája 1924 vítaním slávnostných hostí čestnou rotou Pešieho pluku 39 „Výzvedného“. O 10 hodine pokračovali vojenskou prehliadkou na Námestí slobody. Hlavným slávnostným hosťom bol minister zahraničia

27 Už v 16. storočí v priestore existovalo vojenské cvičisko. V roku 1849 tu počas tzv. letnej výpravy táborili Slovenskí dobrovoľníci. Námestie slobody (názov od 1921) slúžilo na vojenské prehliadky aj medzi rokmi 1939 – 1945. Viac napríklad: SZALAY, Peter – BOGÁR, Michal (eds.) *Vojnová Bratislava*. Bratislava: Marenčin PT, 2019, ISBN: 978-80-569-0131-1, s. 50 – 55.

28 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 39, šk. 8.

29 Slovenský denník, roč. 4, č. 103 z 7. mája 1921, s. 3.

30 Slovenský denník, roč. 5, č. 101 z 5. mája 1922, s. 3.

31 Odkaz na husitské hnutie bol prítomný napríklad aj na Štefánikovom pomníku v Myjave z roku 1921.

32 Slovenský denník, roč. 6, č. 101 z 5. mája 1923, s. 4.

33 Slovák, roč. 5, č. 102 z 6. mája 1923, s. 2.

34 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 61, šk. 8.

Eduard Beneš, ktorý zastupoval prezidenta Tomáša Garriguea Masaryka. Ďalším bodom programu bolo kladenie vencov k mohyle v Ivanke pri Dunaji. Oslava vrcholila večerným programom v Slovenskom národnom divadle, tryznou konanou opäť na Námestí slobody a nočným pochodom vojska na Hviezdoslavovo námestie.³⁵

V nedeľu 4. mája 1924 čestná rota Pešieho pluku 39 „Výzvedného“ odišla do Brezovej pod Bradlom, kde sa zúčastnila kladenia základného kameňa pomníka (mohyly) M.R. Štefánika na Bradle.³⁶

V roku 1925 boli Štefánikove oslavy asi najchudobnejšie vôbec. 4. mája sa uskutočnila „iba“ panychída v posádkovom Vojenskom zátiší. Prítomní boli zástupcovia dôstojníkov a mužstva všetkých bratislavských útvarov. Pietnu slávnosť zahájil zástupca zemského vojenského veliteľa generál Zdeňek Chlapec. Hlavným rečníkom bol osvetový dôstojník nadporučík Jiří Flos.³⁷

Oslavy skromnejšieho charakteru pokračovali aj pri siedmom výročí Štefánikovej smrti, v roku 1926. Spomienková akadémia bola usporiadaná 3. mája v Ústrednom vojenskom zátiší. Dôvodom bola reorganizácia práce osvetového výboru a najmä odkúpenie priestorov a inventáru vojenského zátišia od YMCA armádou. Na akademiách boli prítomní zástupcovia všetkých v Bratislave dislokovaných jednotiek.³⁸ Na druhý deň sa v dvorane vládnej budovy konala panychída organizovaná Osvetovým sväzom pre Slovensko a Jednotou čs. obce legionárskej. Aj keď išlo o oslavy civilné, opäť boli prítomní aj zástupcovia bratislavskej posádky.³⁹ V rovnakom roku (2. - 3. júna) oslávil Peší pluk 39 „Výzvedný“ desiate výročie svojho pôsobenia v zahraničí. Pri tejto príležitosti boli v Ústrednom vojenskom zátiší vystavené artefakty z činnosti pluku v Taliansku, samozrejme aj v kontexte spomienky na generála Štefánika.

Panychída za generála Štefánika sa vo vládnej budove konala aj 3. mája 1927. O hudobnú stránku slávnosti sa staralo hudobné teleso Pešieho pluku 39 „Výzvedného“. Vyberalo sa vstupné a výt'azok z akcie smeroval na fond Spolku pre postavenie pomníka M.R. Štefánika.⁴⁰ Práve problematika finančnej zbierky medzi vojskom bola dôležitou témou roku 1927. Už v januári v Bratislave prišlo k stretnutiu členov spolku a zástupcov vojska (všetkých na Slovensku dislokovaných plukov). Bolo konštatované, že akcia mala zatiaľ medzi vojakmi slušnú odozvu a že okrem výstavby mohyly na Bradle, bude časť peňazí použitých na realizáciu Štefánikovho pomníka v Bratislave.⁴¹ Najdôležitejšou vojenskou oslavou roka bolo však desiate výročie bitky pri Zborove (2. – 3. júla 1927).

V jubilejnom roku republiky začali Štefánikove slávnosti 3. mája 1928 vojenskou prehliadkou všetkých telies bratislavskej posádky na Námestí na slobody. Hudba Pešieho

35 Slovák, roč. 6, č. 103 z 6. mája 1924, s. 1.

36 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 66, šk. 8.

37 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 75, šk. 8.

38 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 87, šk. 8.

39 Slovenský denník, roč. 9, č. 105 z 6. mája 1926, s. 2.

40 Slovenský denník, roč. 10, č. 103 z 4. mája 1927, s. 5.

41 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 96, šk. 8.

pluku 39 „Výzvedného“ zahrála chorál a na konci štátne hymny. Batéria Delostreleckého pluku 109 vypálila desať symbolických rán. V rohoch námestia horeli grécke ohne a nastúpené vojsko osvetľovali aj elektrické reflektory.⁴² Dňa 4. mája nasledovala návšteva mohyly v Ivanke pri Dunaji, kde prehovoril zemský vojenský veliteľ generál František Škvor. Počas slávnosti nad mohylou preletelo 24 vojenských lietadiel z Leteckého pluku 3.⁴³

Občianska časť slávnosti prebehla 4. mája 1928. Na Primaciálnom námestí sa na pamiatku generálovej smrti zhromaždili študenti bratislavských stredných škôl. Hlavným rečníkom bol Ferdinand Písecký. Za zmienku stojí polozenie vencov k pamätnej tabuli Ludovíta Štúra. Idea organizátorov – odkázať na spojenie Štúra a študentstva je zrejmá, zároveň však poukazuje na aktuálnu neexistenciu Štefánikových artefaktov priamo v meste. Vo večerných hodinách sa ešte uskutočnila slávnostná akadémia v zrkadlovej sále Primaciálneho paláca. Okrem politikov (napríklad Ivan Markovič) boli prítomní predovšetkým velitelia bratislavských vojenských útvarov.⁴⁴

Samostatná slávnosť bola organizovaná pri príležitosti odhalenia Štefánikovej mohyly na Bradle. Už 22. septembra 1928 sa v Bratislave zišli členovia Spolku za postavenie pomníka M.R. Štefánika. So zadosťučinením ocenili účasť armády na akcii, pričom dôstojnícky zbor bratislavskej posádky dostal ďakovný diplom. 23. septembra sa uskutočnila slávnostná akadémia v Ústrednom vojenskom zátiší.⁴⁵ Na samotnom odhalení mohyly na Bradle boli za daždivého počasia z vojenských hostí prítomní minister národnej obrany František Udržal, náčelník generálneho štábu generál Jan Syrový, zemský vojenský veliteľ generál František Škvor, náčelník francúzskej vojenskej misie generál Louis-Eugène Faucher generáli Stanislav Čeček, Alois Podhajský, Jaroslav Fajfr, Josef Šnejdárk, Rudolf Janů, Jaroslav Červinka, Eduard Kadlec, Richard Sladký, no, a, čo je z nášho pohľadu najdôležitejšie, všetci velitelia bratislavských plukov so sprievodom.⁴⁶

V roku decénia Štefánikovej smrti začali pietne slávnosti už 2. mája 1929. Usporiadala ich Organizácia policajných zamestnancov vo veľkej sieni budovy policajného riaditeľstva. Za vojsko boli prítomní zástupca zemského vojenského veliteľa generál František Plaček, ďalej generál Jaroslav Červinka a zástupcovia všetkých bratislavských plukov a samostatných práporov.⁴⁷

Hlavná časť bratislavských slávností sa odohrala 4. mája 1929 tradičným kladením vencov pri mohyle v Ivanke pri Dunaji a pokračovala večerným programom v budove Sokolovne. Sokolovňa sa ako relatívne nový priestor (dostavaná v roku 1927) stala rýchlo ďalším centrom spoločenského života československých elít v meste. Panychída začala

42 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 109, šk. 8.

43 Slovenský denník, roč. 11, č. 105 z 5. mája 1928, s. 3.

44 Slovenský denník, roč. 11, č. 105 z 5. mája 1928, s. 5.

45 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 112, šk. 8.

46 Slovenský denník, roč. 11, č. 220 z 25. septembra 1928, s. 1.

47 Slovenský denník, roč. 12, č. 104 z 4. mája 1929, s. 5.

príhovorom Štefánikovho pobočníka Ferdinanda Píseckého, pokračovala predslovom bratislavského starostu Ludevíta Okánika a ministra zahraničia Edvarda Beneša. Účinkovala hudba Pešieho pluku 39 „Výzvedného“ a Spevácke združenie legionárov.⁴⁸ Súčasne sa v Slovenskom národnom divadle konalo predstavenie prvej slovenskej opery Kováč Wieland. Vojenské deputácie všetkých plukov pri tom nechýbali. Rovnako tak v Ústrednom vojenskom zátiší prebiehala vzdelávacia prednáška pre mužstvo.⁴⁹

Celoslovenské oslavy vrcholili v nedeľu 5. mája 1929 v Košariskách a na Bradle. Najskôr bola na školskej budove v Košariskách odhalená pamätná tabuľa M. R. Štefánika. Následne sa množstvo slávnostných hostí a obecnosť presunulo k mohyle na Bradlo. Nechýbalo vojsko, s príhovorom vystúpil zemský vojenský veliteľ Škvor. Dobová tlač hovorí o účasti veľkého množstva obecnosť (čo je zrejme aj z fotografií) a tak možno konštatovať, že proces formovania osláv ako celonárodného a do istej miery aj celoštátneho fenoménu bol zavŕšený.

Za účasti veliteľov všetkých bratislavských vojenských útvarov sa uskutočnila pietna slávnosť pri mohyle v Ivanke pri Dunaji aj 4. mája 1930. Hlavný rečník, divízny generál a veliteľ bratislavskej posádky Josef Vitoušek položil k mohyle vavrínový veniec.⁵⁰ V rovnaký deň sa na Primaciálnom námestí zhromaždilo aj bratislavské študentstvo. Po príhovoroch nasledoval pochod na Korunovačné námestie (dnešné Rázusovo nábrežie), kde sa manifestovalo za postavenie pomníka generála Štefánika na tomto mieste. Vo večerných hodinách v Slovenskom národnom divadle dirigoval Oskar Nedbal Smetanov cyklus symfonických básní „Má vlast“. V rámci celoslovenských osláv navštívili generálov hrob na Bradle deputácie Sdruženia italských legionárov a Sväz bývalej československej domobrany z Itálie.⁵¹

Aj v roku 1931 organizovala bratislavská vojenská posádka pietnu slávnosť pri mohyle na mieste Štefánikovej smrti. Po oboch stranách monumentu stála čestná rota Leteckého pluku 3. Prišli velitelia všetkých bratislavských útvarov (a Leteckého pluku 3 z Vajnora) spolu s deputáciami dôstojníkov. Pre prehliadku nastúpenej čestnej roty prehovoril generál Vitoušek.⁵²

Občianska časť slávnosti začala už 3. mája v budove divadla slávnostným predstavením opery Leoša Janáčka „Jej Pastorkyňa“. O zážitku so Štefánikom z jeho parížskych čias prehovoril bratislavský primátor Vladimír Krno. 5. mája 1931 nasledovala púť k mohyle v Ivanke pri Dunaji. Organizátormi boli Osvetový výbor pre Slovensko, Československá obec legionárska, Masarykova letecká liga a kultúrne spolky z Ivanky. Sprievod smeroval zo železničnej stanice v obci. Okrem toho v rovnaký deň Masarykova letecká liga organizovala aj slávnosť na Bradle.⁵³

48 Slovenský denník, roč. 12, č. 106 z 7. mája 1929, s. 5.

49 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 120, šk. 8.

50 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 1. diel, s. 128, šk. 8.

51 Slovenský denník, roč. 13, č. 104 z 6. mája 1930, s. 1 - 2.

52 Slovenský denník, roč. 14, č. 103 z 5. mája 1931, s. 2.

53 Slovenský denník, roč. 14, č. 103 z 5. mája 1931, s. 2.

V tradícii pietnych slávností pri mohyle v Ivanke pri Dunaji pokračovali útvary bratislavskej vojenskej posádky aj v roku trinásteho výročia Štefánikovej smrti. Scenár bol totožný s minulým rokom, 4. mája 1932 pri mohyle prehovoril generál Vitoušek a na oblohe počas slávnosti krúžilo vojenské lietadlo.⁵⁴

Študentské slávnosti, taktiež už tradične konané na Primaciálnom námestí sa tentokrát stali predmetom politického boja. Po príhovoroch predstaviteľov školských spolkov sa stretnutie rýchlo zmenilo na pochod cez most na druhú stranu Dunaja. V Petržalke asi 200 študentov požadovalo pomenovanie parku pri Dunaji (dnes Sad Janka Kráľa) ako Štefánikove sady a nie ako navrhovalo mesto - Tyršove sady.⁵⁵ Išlo o odraz konfliktu medzi slovenskými autonomistami a centristami. Spor napokon skončil v septembri 1932, keď bol v Petržalke odhalený pomník Miroslava Tyrša a park bol premenovaný podľa návrhu mesta.

V roku 1933 sa deputácia Pešieho pluku 39 „Výzvedného generála Grazianiho“ zúčastnila klasickej slávnosti pri mohyle v Ivanke pri Dunaji.⁵⁶ Tým sa armáda úmyselne vyhla búrlivejším slávnostiam v meste. Postava generála Štefánika sa stávala stále dôležitejším objektom politického boja. Tak ako v roku 1932 využili výročie Štefánikovej smrti slovenskí autonomisti. Do bratislavskej reduty mal dokonca prísť rečníť Andrej Hlinka, no napokon ho zastúpil Karol Sidor. Nasledoval večerný pochod k pamätnej tabuli Ľudovíta Štúra, spev piesní a prevolávanie autonomistických hesiel.⁵⁷

Len o pár metrov ďalej sa konali oficiálne (mestské) oslavy. V Slovenskom národnom divadle sa 4. mája na Štefánikovu počesť odohralo operné predstavenie organizované mestskou radou a Osvetovým sväzom pre Slovensko. Prítomní boli aj predstavitelia všetkých bratislavských vojenských útvarov. Okrem toho sa v zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca konala slávnostná akadémia, kde okrem iného vystúpil spevácky zbor „Legionár“.⁵⁸

V deň 15. výročia smrti prvého čs. ministra vojny sa konali slávnostné bohoslužby v Dóme sv. Martina. Predpoludním nasledovala vojenská pietna slávnosť pri mohyle v Ivanke pri Dunaji. Prehovoril bratislavský posádkový veliteľ brigádny generál František Hrabčík. Udalosť bola zakončená štátnou hymnou, ktorú zahrála hudba Pešieho pluku 39 „Výzvedný generála Grazianiho“. Vo večerných hodinách bola pred budovou Slovenského národného divadla konaná tryzna. Na námestí boli zapálené grécke ohne a chorál „Kdož jste Boží bojovníci! zahrála opäť hudba Pešieho pluku 39. Po tryzne sa v budove reduty konala slávnostná akadémia, za prítomnosti čs. vyslanca v Paríži Štefana Osuského, ale aj vyšších vojenských hodnostárov.⁵⁹ Celoslovenské oslavy vyvrcholili 6. mája 1934 národnou púťou na Bradlo.

54 Slovenský denník, roč. 15, č. 105 z 5.mája 1932, s. 3.

55 Slovák, roč. 14, č. 104 z 7. mája 1932, s. 3.

56 Slovenský denník, roč. 16, č. 104 z 5. mája 1933, s. 2.

57 Slovák, roč. 15, č. 102 z 5.mája 1933, s. 2

58 Slovenský denník, roč. 16, č. 105 z 6. mája 1933, s. 2.

59 Slovenský denník, roč. 17, č. 104 z 6. mája 1934, s. 3.

Dňa 4. mája 1935 bratislavská vojenská posádka a Letecký pluk 3 „Generála letca M.R. Štefánika“ pokračovali v tradícií konania pietnej slávnosti pri mohyle v Ivanke pri Dunaji. Prítomní bol zemský vojenský veliteľ Votruba ako aj nový bratislavský posádkový veliteľ generál Miloš Žák.⁶⁰ Významnou udalosťou bolo aj poobedná slávnosť premenovania dunajského mosta na „Most generála M. R. Štefánika“ (dnešný Starý most). Na akcii bol prítomný minister zahraničných vecí Edvard Beneš, krajinský prezident Jozef Országh, starosta Bratislavy Vladimír Krno, za armádu zemský vojenský veliteľ, generál Žák, ako aj velitelia a dôstojníci všetkých bratislavských útvarov a ďalší hostia. Bola nastúpená aj hudba Pešieho pluku 39 „Výzvedný generála Grazianiho“. Starosta Krno v prejave spomenul, že sa mladý Štefánik pred štyridsiatimi piatimi rokmi zúčastnil slávnosti otvorenia nového mosta. Pri príležitosti premenovania bola odhalená aj pamätná tabuľa, ktorú prevzalo do svojej správy mesto.⁶¹

Na druhý deň bola k ivanskej mohyle usporiadaná púť, ktorej sa zúčastnili najmä členovia Orla a Sokola z bratislavského okresu. Okrem toho pochodovali príslušníci Stráže slobody a vojenský veteráni. Celkovo malo byť na púti až 10 000 ľudí.⁶² Celoslovenské slávnosti boli o čosi skromnejšie, avšak konali sa v tieni blížiacich sa parlamentných volieb.

Rok 1936 sa v Bratislave niesol v duchu zhoršujúcej sa zahranično-politickej situácie a prípravy na možný vojenský konflikt. V dňoch 1. – 3. mája 1936 sa v Bratislave uskutočnili dni brannosti, ktoré okrem iného odkazovali aj na generála Štefánika. Starosta Krno na záverečnom slávnostnom zraze telovýchovných a branných organizácií povedal: „Ak budeme nasledovať príkladu generála Milana Rastislava Štefánika v láske, oddanosti a obetavosti k národu československému, nemusíme sa obávať budúcnosti. Udržíme i upevníme, čo on pomocou prezidenta – Osloboditeľa T.G. Masaryka a terajšieho prezidenta republiky Dr. Edvarda Beneša stvoril.“⁶³ Samotné Štefánikove pietne slávnosti začali slávnostnými bohoslužbami v bratislavských evanjelických kostoloch. Vo večerných hodinách bola v Ústrednom vojenskom zátíší spomienková akadémia pre vojsko, v Slovenskom národnom divadle zase odznelo predstavenie opery Jozefa Rosinského „Matúš Trenčiansky“.⁶⁴

Na druhý deň, v pondelok 4. mája 1936 nasledovala vojenská pietna slávnosť pri mohyle v Ivanke pri Dunaji. O deň neskôr si pamiatku tragicky zosnulého generála panychídou v dvorane policajného riaditeľstva pripomenula aj polícia.⁶⁵

Inak sa rok 1936 v Bratislave niesol v duchu veľkých vojenských prehliadok spojených s návštevami prezidenta Edvarda Beneša (19. – 21. septembra 1936) ako aj rumunského kráľa Karola II (28. októbra 1936).

60 Slovenský denník, roč. 18, č. 105 z 5. mája 1935, s. 4.

61 Slovenský denník, roč. 18, č. 106 z 7. mája 1935, s. 2.

62 Slovák, roč. 17, č. 104 z 7. mája 1935, s. 4.

63 Slovenský denník, roč. 19, č. 104 z 5. mája 1936, s. 4.

64 Slovenský denník, roč. 19, č. 104 z 5. mája 1936, s. 3.

65 Slovenský denník, roč. 19, č. 106 z 7. mája 1936, s. 3.

V roku 1937 sa Štefánikove oslavy konali celý týždeň. Útvary bratislavskej vojenskej posádky si prvého čs. ministra vojny pripomenuli už 1. mája v Ivanke. Spoluorganizátorom pietnej spomienky pri mohyle bola tiež Nezavislá jednota československých legionárov a kruh jej priateľov. Hlavným rečníkom bol posádkový veliteľ Miloš Žák. V poobedných hodinách sa na terase hotela Carlton na Hviezdoslavovom námestí uskutočnil promenádný koncert hudby Národnej gardy 52. Večer bolo budove SND predstavenie Smetanovej opery Libuše.⁶⁶

V jubilejnom, ale zároveň pre republiku tragickom roku 1938 pietne oslavy generála Štefánika trvali opäť celý týždeň. Niesli sa v atmosfére pocitu ohrozenia štátu a výzvamú k jeho obrane. Devätnásťte výročie Štefánikovej smrti si armáda pripomenula tradičnou panychídou pri mohyle v Ivanke. Hlavným hosťom bol bratislavský taliansky konzul Francesco Lo Fara, ktorý prišiel v sprievodne úradníkov konzulátu oblečený v čiernej fašistickej uniforme. Prítomný bol aj armádny generál Votruba a divízny generál Bedřich Homola. Bratislavskú posádku zastupoval veliteľ generál Žák ako aj deputácie dôstojníkov jednotlivých útvarov. Spomínanú bojovú náladu demonštruje aj prejav veliteľa posádky, keď citoval Štefánikove slová určené legionárom v Rusku: „*A tu vám bratia hovorím, nemyslite si, že až sa navrátime domov, složíte ruky do lona. Ku zbrani sa opäť vrátite, keď nie vy, celkom iste vaše deti.*“. Na záver boli k pomníku položené vence a hudba Pešieho pluku 39 „Výzvedného generála Grazianiho“ zahrála taliansku kráľovskú hymnu, potom taliansku fašistickú hymnu (Giovinezza, pozn. J.B.) a na záver hymnu československú.⁶⁷ Vojsko sa taktiež zúčastnilo osláv na Bradle. Na základe rozhodnutia ministra národnej obrany Františka Machníka skupina dôstojníkov vedená generálom Aloisom Eliášom položila k Štefánikovmu hrobu vence. Pamiatku generála si uctili aj všetky letecké jednotky v krajine.

Na druhý deň, 5. mája uskutočnilo bratislavské vysokoškolské a stredoškolské študentstvo na počesť generála Štefánika manifestačné stretnutie na Námestí slobody. Asi 3000 študentov sa následne vybralo k mohyle v Ivanke pri Dunaji.⁶⁸ V rovnaký deň sa v budove reduty konala slávnosť organizovaná bratislavským Orlom. Hlavným rečníkom bol starosta bratislavskej jednoty orolskej Šaňo Mach. Po slávnosti vyšli ľudáci akademici pred Hviezdoslavovu sochu a spievali „Kto za pravdu horí“ a „Hej Slováci“.⁶⁹

Oslavy vrcholili ďalšou púťou k Štefánikovej mohyle – 8. mája 1938. Na slávnosti bol prítomný krajinský viceprezident Igor Dula a rečníkom bol člen krajinského zastupiteľstva Ján Millo.⁷⁰

Samostatná slávnosť, spojená s oslavou dvadsiateho výročia vzniku republiky bola plánovaná k odhaleniu Štefánikovho pomníka na dnešnom Štúrovom námestí. Už samotná realizácia trvajúca prakticky 11 rokov bola viac než problematická a slávnostné

66 Slovenský denník, roč. 20, č. 102 z 4. mája 1937, s. 4.

67 Slovák, roč. 20, č. 103 z 5. mája 1938, s. 3.

68 Slovenský denník, roč. 21, č. 105 z 5. mája 1938, s. 2.

69 Slovák, roč. 20, č. 104 z 6. mája 1938, s. 3.

70 Slovenský denník, roč. 21, č. 109 z 10. mája 1938, s. 3.

odhalenie v roku 1938 vôbec neprebehlo. Naopak počas demonštrácií pri príležitosti vyhlásenia slovenskej autonómie 6. októbra 1938 na už hotový pomník (konkrétne na skulptúru leva) hádzali demonštranti kamene.⁷¹

Posledné Štefánikove oslavy, na ktorých sa zúčastnil Peší pluk 39 „Výzvedný generála Grazianiho“, sa konali v roku 1939. Aj keď boli charakterovo odlišné, pre úplnosť ich uvádzame.

Celkom prirodzene sa vznikom Slovenskej republiky pomery v bratislavskej posádke zmenili. Českí dôstojníci museli odísť a ich miesta boli nahradené Slovákami (väčšinou s nižšími hodnosťami). Zmenil sa ideový charakter osláv, legionárska tradícia sa spomínala menej, naopak vyzdvihoval sa význam Štefánika - vojaka a Slováka a zároveň bojovníka proti bolševizmu. Po krízovom marci a tzv. Malej vojne išlo o prvú vážnejšiu verejnú prezentáciu nového režimu.

Pietne oslavy dvadsiateho výročia generálovej smrti začali 3. mája 1939, na Hviezdoslavovom námestí. K slávnosti, ktorej sa zúčastnili členovia vlády a ďalšie osobnosti spoločenského a politického života dodal Peší pluk 39 „Výzvedný generála Grazianiho“ čestnú rotu s hudbou a čestnú stráž k symbolickému katafalku. Išlo o čiernym súknom potiahnutý veľký pylón na ktorom horel grécky oheň. Za zvukov fanfár bola vztýčená štátna vlajka a nasledovali príhovory majora letectva Jána Ambruša a historika Františka Hrušovského.⁷²

Dňa 4. mája sa konali bohoslužby v katolíckom a evanjelickom kostole. Popoludní sa uskutočnil futbalový zápas na ihrisku ŠK Bratislava a ďalšie športové hry. Počas súťaží koncertovala hudba Pešieho pluku 39. Vo večerných hodinách bol v SND na Štefánikovu počesť realizovaný koncert symfonickej hudby.⁷³ Celonárodná púť na Bradlo sa konala 7. mája. Prehovoril tu minister národnej obrany Ferdinand Čatloš pred nastúpenou čestnou rotou letcov.

Peší pluk 39 „Výzvedný generála Grazianiho“ sa tak ako iné pešie pluky okrem vojenského výcviku venoval aj prezentácií armády navonok. Dôležitá bola v tomto ohľade pluková hudobná skupina, ktorá, ako už bolo napísané častokrát, na spoločenských akciách vystupovala. Oslavy narodenín prezidenta republiky, 28. októbra, vojenské prehliadky počas návštev dôležitých vojenských a politických hostí v meste boli pravidelnou a dôležitou súčasťou kontaktu vojakov s obyvateľmi mesta. Pluk bol taktiež súčasťou všetkých Štefánikových slávností konaných v rámci bratislavskej posádky v rokoch 1921 – 1939. Tie sa väčšinou odohrávali pri mohyle v Ivanke pri Dunaji a ostávali apolitické. Odkaz na legionárske tradície nechýbal. V tomto ohľade bol pluk vhodným prienikom medzi pamäťou čs. légii a kultom Milana Rastislava Štefánika.

71 Viac: HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomníky*. Praha: Paseka, 1997, ISBN:80-7185-050-0, s. 175 – 182. ďalej: FUSKA, Ján (ed.): *Pamätník Milana Rastislava Štefánika v Bratislave*. Bratislava: Elán, 2010, ISBN: 978-80-85331-61-5. VÁROŠ, Marián. Pán generál odpustíte súdruhom? In: *Život*, č.46, 1992. MACURA, Vladimír. *Masarykovy boty a jiné semí(o)fejetony*. Praha: Pražská imaginace, 1993, ISBN: 80-7110-116-8, s. 25 – 26.

72 Slováč, roč. 21, č. 104 z 5. mája 1939, s. 4.

73 VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava 1918 - 38, kroniky, 2.diel, s. 46, šk. 8.

Mgr. Juraj BABJÁK, PhD.

Pracuje aj ako externý učiteľ na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Je autorom publikácie *Boleť v kameni ukrytá - Pomníky padlým v 1. svetovej vojne na Slovensku*. Zaoberá sa problematikou pomníkov ako aj reflexiou historickej pamäti vojen v 20. storočí na Slovensku.

*Príslušníci útočnej jednotky československého streleckého pluku 33 talianskych légii v Bratislave v roku 1919.
VÚA – VHA Praha*

Z vojakov veliteľmi Legionárska stopa v spravodajskej činnosti druhého československého odboja*

Martin Posch

Vojenské nasadenie príslušníkov československých légii počas prvej svetovej vojny na frontoch v Taliansku, Francúzsku či Rusku bolo jedným zo základných kameňov, na ktorých sa budoval príbeh československej medzivojnovej armády. Nie je preto prekvapením, že mnohí z legionárov pôsobili v radoch československej armády na konci tridsiatych rokov 20. storočia vo významných pozíciách v armáde ako aj politike. Značná časť z nich vstúpila do radov československej rezistencie a pôsobila v radoch domáceho či zahraničného odboja počas druhej svetovej vojny. Vo svojom príspevku sa zameriam na činnosť II. odboru československého Ministerstva národnej obrany (MNO) v Londýne, v rámci ktorého počas druhej svetovej vojny pôsobilo niekoľko bývalých legionárov ako bol napr. František Moravec, Josef Bartík či Karel Paleček. V texte sa budem primárne sústreďovať na spoluprácu, ale aj konflikty II. odboru MNO s predstaviteľmi britských tajných služieb.

Rapídne zhoršovanie medzinárodnej politickej situácie v druhej polovici 30. rokov ovplyvnilo aktivity britských spravodajcov. Tí prostredníctvom Harolda Gibsona¹ nadviazali v roku 1938 priamy kontakt s československými spravodajcami, menovite s plukovníkom Františkom Moravcom. Zo spolupráce primárne profitovala britská

---

* Tento článok je upravenou verzou časti knihy POSCH, Martin. *Spojenectvo z núdze : spolupráca SOE a československej spravodajskej služby počas 2. svetovej vojny*. Bratislava : Veda, 2021. Tento článok vyšiel s podporou grantu APVV-20-0333 Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska.

1 K postave Harolda Gibsona pozri: KREISINGER, Pavel. *Britský spravodajský dôstojník Harold Gibson a československá vojenská spravodajská služba*. In: BINAR, Aleš a kolektív: *Ozbrojené síly a československý štát*. Brno : Univerzita Obrany, 2020, s. 137 – 150.

strana, ktorá napr. získala podrobné informácie o presunoch nemeckých jednotiek počas „anšlusu“ Rakúska.

Napriek výrazne sťaženej strategickej pozícii Československa po naoktrojovaní Mníchovskej dohody je evidentné, že vzájomné kontakty naďalej pretrvávali. Potvrdením toho, je aj úspešný odlet Františka Moravca a ním vybraných spolupracovníkov do exilu v marci 1939. Podľa povojnovej výpovede Emila Strankmüllera, mal prísť návrh s pomocou pri odlete práve od Harolda Gibsona. Z doposiaľ uskutočneného výskumu je možné povedať, že okrem spätných povojnových spomienok, ktoré boli napísané z rôznych pohľadov (väzenie, emigrácia), do tejto chvíľe nebol objavený dobový dokument, dokresľujúci plánovanie tejto operácie. Napriek môjmu výskumu v britských archívoch sa mi nepodarilo nájsť správy o jej plánovaní. Odletom tzv. „Moravcovej jedenástky“ však Gibsonova úloha ani zďaleka neskončila. V apríli 1939, pri svojom odchode z Protektorátu Čechy a Morava, priviezol Gibson so sebou tajné materiály, ktoré sa nepodarilo odnieť pri Moravcovom odlete.² V nasledujúcich mesiacoch dokázali československí spravodajcovia nadviazať nielen kontakty s vlastnými rezidentúrami v zahraničí, ale aj spoluprácu so spravodajským odborom Foreign Office.

Moravcov odchod môžeme pokladať za jeden zo základných pilierov kreovania druhého československého odboja. Postupne sa spravodajcom podarilo nadviazať spoluprácu s dvomi významnými britskými organizáciami, ktoré mali na starosti vedenie „tajnej vojny“ proti nacistickému Nemecku – MIR a SIS. Pri vzájomnej spolupráci medzi československými spravodajcami a SIS/MIR, pochopiteľne, mohlo dôjsť ku kompetenčným sporom a logistickým komplikáciám. Ako úsilie predísť týmto problémom môžeme vnímať stretnutie ktoré sa uskutočnilo 5. januára 1940 medzi zástupcami SIS, MIR a československými plukovníkmi Aloisom Fišerom a Františkom Moravcom. Jedným zo zámerov stretnutia bolo vymedzenie vzťahov medzi MIR a SIS pri otázke vedenia operácií v Československu. MIR, vnímané ako súčasť britského generálneho štábu, malo mať na starosti plánovanie a koordináciu československých aktivít v súlade s celkovými plánmi Spojencov a zároveň zásobovanie materiálmi, primárne sabotážneho charakteru. SIS mala byť na druhej strane zodpovedná za dopravu ako aj zabezpečenie bezdrôtovej komunikácie s odbojarmi v na československom území. Plánovanie sabotážnych aktivít nezostalo len na papieri ale prejavilo sa, aj keď nutno povedať, že v obmedzenej miere, v zásobovaní československého odboja sabotážnym materiálom. Dôkazom je aj „Zpráva o stave cukrářství“³ plukovníka generálneho štábu Čeňka Kudláčka - Hutníka⁴ pre majora Wilkinsona, v tom čase pôsobiaceho v MIR. Plukovník Kudláček informoval Wilkinsona o rozmiestnení zásob. Z prílohy dokumentu je evidentné, že išlo o materiál určený na vykonávanie sabotáží na území Protektorátu Čechy a Morava a slovenského štátu.

2 MATUŠŮ, Marie. *Muži pro speciální operace*. Praha : Naše Vojsko, 2004, s. 47.

3 Termín „cukrářstvo“ sa v danej dobe v odboji používal pre prípravu a vykonávanie sabotážnych akcií. Hutníková správa pre Wilkinsona sa nachádza In The National Archives in Kew (ďalej ako TNA) HS 4/31 *Zpráva o stavu cukrářství*.

4 JIRÁNEK, Tomáš. Šéf štábu obrany národa. Neklidný život divizního generála Čeňka Kudláčka. Praha : Academia, 2015, 420 s.

Zásobovanie pre sabotážne operácie sa teda nemalo obmedzovať len na zásobovanie vzduchom, ako je známe z neskoršej fázy konfliktu, ale aj pozemnými cestami. Neskorší vojnový vývoj tieto plány prekazil. Samotné požiadavky československých odbojárů britským organizáciám svedčia o plánovanej rozmanitej činnosti domáceho odboja. V dokumente zo začiatku apríla 1940 sa spomínajú československé žiadosti o zaslanie časovačov, termitu, výbušnín, ako aj magnetických mín.⁵ K zásadnej zmene plánovania sabotážnych operácií, a teda aj ich zásobovania, prišlo po podpise prímeria Francúzska s nacistickým Nemeckom. Ako reakcia na zmenenú situáciu vznikla v lete 1940 Special Operations Executive spájajúca vo svojej činnosti prvky Sekcie D zo SIS, ako aj aktivity MIR z War Office.

Neregulárna vojna

Pojem neregulárnej vojny bol pred vypuknutím druhej svetovej vojny pre mnohých dôstojníkov, nielen československej armády, takmer neznámym pojmom. Spôsob vedenia vojny neregulárnou činnosťou, označovaný aj ako „guerilla warfare“,⁶ sa však v priebehu nasledujúcich rokov trvalo zapísal do dejín druhej svetovej vojny. Jednu z najdôležitejších inštitúcií pre vedenie neregulárneho spôsobu boja predstavovala spomínaná Special Operations Executive. K založeniu organizácie došlo oficiálne 22. júla 1940 s cieľom destabilizovať územia okupované nacistickým Nemeckom. Primárne ciele tejto organizácie je možné rozdeliť do dvoch základných skupín: Jednou, časovo menej náročnou, bola podpora sabotážnych a teroristických aktivít na miestach, kde by bola poškodená vojnová mašinéria štátov Osi. Hlavným cieľom druhej bolo organizovanie povstaní, ktoré mali vypuknúť v súčinnosti s postupujúcou spojeneckou armádou v neskoršej fáze vojny. Nešlo teda o aktivity spálenej zeme bez hlbšieho významu, ale o prípravu zásahov, ktoré mali v ideálnom prípade zasiahnuť protivníka čo najväčšou silou a za použitia minimálnej výzbroje a živých síl.

Zrod tejto organizácie bol priamou reakciou na porážku Francúzska na začiatku leta 1940. SOE nevznikla „na zelenej lúke“. Mala svojich predchodcov ešte pred vypuknutím konfliktu a mohla čerpať z ich skúseností. Išlo o Sekciu D ktorá patrila pod SIS a už spomenuté MIR spadajúce pod War Office. Časti týchto oddelení boli v priebehu roka 1940 včlenené do novovznikajúcej SOE. Tento postup a do istej miery aj vzájomná politická animozita medzi labouristami a konzervatívnymi predstaviteľmi však do budúcnosti pôsobili retardačne na vzájomné vzťahy medzi britskými tajnými službami. Na území Československa pôsobila prevažne SOE, no na rozdiel od okupovaných krajín západnej Európy stredoeurópsky priestor nevyvolával kompetenčné spory medzi tajnými službami.

Britské spravodajské služby prejavili záujem o činnosť svojho československého náprotivku ešte pred vypuknutím konfliktu 1. septembra 1939. Československí spravodajcovia pod Moravcovým velením v Londýne mali špecifické postavenie.

5 List o českých požiadavkách adresovaný Petrovi Wilkinsonovi z 2. apríla 1940 in TNA HS 4/31.

6 GUBBINS, McVean Colin. *The Art of Guerilla Warfare*. Z archívu autora.

Spoločne s Poliakmi boli jediní, ktorým predstavitelia SOE umožnili mať vlastný šifrovací kanál, a teda plnú moc nad komunikáciou s okupovaným územím. Čechoslováci niesli taktiež plnú zodpovednosť za plánovanie svojich operácií a za personálny výber vysielaných agentov. V prvých fázach konfliktu sa predstavitelia SOE domnievali, že po uplynutí určitého času sa podobné odbojové štruktúry podarí vytvoriť aj v západnej Európe. Výnimočné postavenie československých spravodajcov na počiatku spolupráce so SOE bolo podporené aj poskytnutím doktora Stanislava Malachtu pre potreby britskej spravodajskej služby. Doktor Malachta následne pracoval v laboratóriu SOE, ktoré sa nachádzalo v londýnskej štvrti South Kensington. Malachta pracoval okrem iného aj na skúmaní možností využitia podomácky vyrobených výbušnín, ako aj na špeciálnych rozbuškách používaných pri sabotážach.⁷

Výcvik a dopad operácií

Podstatne známejším a vo svojom dopade dôležitejším krokom ako činnosť Dr. Malachtu bolo pristúpenie k výcviku československých agentov. Začiatok výcviku datujem na 27. november 1940. V tento deň totiž major Karel Paleček navštívil veliteľstvo 1. československej brigády, vybral prvých šiestich adeptov a podrobil ich tzv. náborovej procedúre. Paleček vo svojej správe o návšteve brigády zanechal správu, kde popisuje, akým spôsobom prebiehal výber uchádzačov: „*Z předloženého seznamu vybral jsem zatím šest osob, které podrobil jsem náborové proceduře. Náborová procedura sestává ze dvou dílů, v prvním objekt připravím, že přichází event. v úvahu pro zvláštní posláni, poukážu na nutnost podobných úkolů pro zajištění našeho národa v budoucnu, dobudování státu a.t.d. V tomto dílu se objekt dozví pouze, že přichází v úvahu pro zvláštní posláni. Nezastírám event. potíže, riskantnost a.t.d. Vyjádří-li se objekt kladně, vezmu jej do „slibu“ a poukážu při skládání slibu na vážnost aktu. Pak jej zasvětim do vlastního posláni, které jej očekává a dotážu se znovu, zda na svém „ano“ trvá. V kladném případě je zavázán ještě jednou rukou dáním ve jménu našeho ujařmeného národa a našeho nejvyššího vojenského vedení. Tento slib v případě nesplnění, poškození a pod. rovná se rozsudku smrti. Na to jej označím jako čekatele do doby až bude „vedením“ povolán. Tento způsob i forma se mně zatím osvědčil. Všech šest vybraných [vojakov; pozn. M.P.] přijalo.“⁸ Palečkova návšteva mala hlavne sondážny charakter s cieľom preveriť potenciálnych kandidátov na nasadenie do špeciálnych operácií. Plánovanie samotných operácií sa totiž nachádzalo v počiatočnom štádiu a zvažovali sa rozličné spôsoby prepravy agentov. Jednou z eventualít bola aj preprava po súši. Týmto spôsobom by sa na územie Protektorátu Čechy a Morava, resp. slovenského štátu, dostávali agenti späť po tzv. južnej evakuačnej trase, teda cez Juhosláviu a Maďarsko. Informácie, ktorými však*

7 Czech section history- Problems and achievements In TNA HS7-108 - Czech section history.

8 V prvom výbere majora Karla Palečka boli vybraní rotný František Pospíšil, Arnošt Mikš, Jan Kubiš, Leopold Musil, Otmar Riedl a desiatnik Josef Gemrot. Časť z nich sa zúčastnila výsadek tzv. prvej vlny. In VHA, fond 37-150-4, *Pokračování o činnosti mjr. K. Palečka v jeho zvláštním posláni u vel. 1. čs. brigády 27.-30. XI. 1940.*

disponovala československá spravodajská služba ku koncu roku 1940 naznačovali to, že nemecké útoky budú pokračovať smerom na Balkán. Napokon, pravdepodobne aj pod dojmom týchto správ, sa československí spravodajcovia rozhodli pre leteckú prepravu.

V reakcii na prebiehajúce plánovanie sa plukovník Moravec stretol 12. decembra 1940 s predstaviteľmi SIS a SOE v Londýne. Special Operations Executive zastupoval plukovník Gubbins a major Wilkinson, zatiaľ čo Secret Intelligence Service malo zastúpenie v osobách kapitána Howarda a majora Gibsona. František Moravec poskytol bližšie informácie k problematike prevedenia sabotáží na území Protektorátu Čechy a Morava a zdôraznil, že ich ďalší rozvoj je možný jedine za pomoci zo zahraničia, a to prostredníctvom vycvičených odborníkov, ako aj vhodného materiálu. Plukovník Moravec obdržal na svoje návrhy kladnú odpoveď a mal svoje požiadavky predostrieť písomne, aby mohli byť oficiálne spracované; túto žiadosť dostali britské orgány 30. decembra 1940.⁹ Pri sledovaní neskoršieho vývoja vzťahu medzi SOE a československými spravodajcami, hlavne čo sa týka osoby plukovníka Františka Moravca, je dôležité si všimnúť skutočnosť, že Moravec získal svoju podporu najmä vďaka prezentácii sabotážnych aktivít domácej rezistencie. Ako som už uviedol, podpora tohto typu aktivít bola hlavným dôvodom existencie Special Operations Executive.

V období na prelome rokov 1940 – 1941 došlo popri rokovaníach s československými spravodajcami v rámci SOE aj k vytvoreniu samostatnej československej [v angličtine označovaná ako Czech; pozn. M.P.] sekcie pod krycím názvom MY. Jej prvým veliteľom bol spomínaný Peter Wilkinson, ktorý riadil túto sekciu SOE práve v období najintenzívnejšej spolupráce medzi SOE a Zvláštnou skupinou, resp. II. odborom Ministerstva národnej obrany, teda v rokoch 1941 – 1942. Začiatkom roka 1941 sa uskutočnilo stretnutie medzi SOE a II. odborom MNO. Za britskú stranu sa ho zúčastnili generál Gubbins a major Wilkinson a za československú podplukovník generálneho štábu Oldřich Tichý a štábny kapitán pechoty František Fryč. Hlavným cieľom schôdzky bolo prediskutovanie niektorých otázok ohľadom výcviku budúcich agentov. Zo zachovaných poznámok pplk. Tichého z rokovania je evidentné, že začiatkom roka 1941 sa o vzdušnej ceste uvažovalo ako o jedinom možnom spôsobe prepravy budúcich agentov. V tomto období sa ešte len nastavoval výcvikový proces tak, aby mohol vyhovovať požiadavkám československých spravodajcov a bolo ho zároveň možné splniť v tréningových podmienkach SOE. Colin Gubbins na tomto stretnutí navrhol československým spravodajcom vyškolenie vyššieho počtu ľudí schopných vykonávať diverzné akcie a spôsobilých v príhodnom okamihu na výsadok na domácom území. Hoci podplukovník Tichý, zastupujúci na rokovaní Františka Moravca, túto radu odmietol, požiadaval o pridelenie sabotážneho materiálu. V danom období disponoval domáci odboj totiž dostatkom ľudí ochotných uskutočňovať sabotáže, no chýbal im náležitý materiál.¹⁰

Domnievam sa, že samotné aktívne sabotáže mali v očiach pracovníkov SOE rovnocenný, ak nie väčší význam ako spravodajské informácie. Zásadná zmena

9 MATUŠŮ, Marie, *Muži pro speciální*, s. 84.

10 Úřední záznam o rozhovoru s gen. Gubinsem 13. ledna 1941 v 16 hodin. In VUA-VHA 37-150-4.

nastala po atentáte na Reinharda Heydricha a perzekúciách ktoré po ňom nasledovali. Z pochopiteľných príčin československí vojenský ale aj politickí predstavitelia nemali záujem na pokračovaní sabotážnych či teroristických operácií, ktoré by mohli zlikvidovať už aj tak oslabené odbojové hnutie. Problémom však bolo to, že hlavným cieľom SOE bolo práve vykonávanie sabotáží a teroristických útokov. Bolo nevyhnutné, že tieto dva postoje v určitom bode vyvolajú napätie medzi jednotlivými aktérmi.

Problematická spolupráca

Už na jeseň 1942 možno pozorovať zhoršenie vzťahov medzi SOE a II. odborom MNO. Predstavitelia SOE interne kritizovali aj taktiku, prijatú počas nasadenia agentov v operačnom období na jeseň 1941 – jar 1942. Doslova uvádzali: „*Československé podzemné hnutie, po tom ako bolo najväčšie v Európe, sa úplne rozpadlo. Jedným z dôvodov tohto debaklu je aj úplný nedostatok vedenia z tejto krajiny [rozumej z Veľkej Británie, pozn. M.P.] ohľadne zvýšenej bezpečnosti technicky ako aj inak čeliť rastúcim protišpiónážnym opatreniam protivníka a zároveň s ťažkými a prevažne zbytočnými požiadavkami, ktoré boli požadované od podzemnej organizácie z osobných ako aj z politických dôvodov.*

Iba československé spravodajské velenie v Anglicku bolo v pozícií pozrieť sa na túto problematiku a ich zlyhanie viedlo domácu organizáciu k falošnému pocitu bezpečia. Čiže Nemci nielenže boli schopní preniknúť do celej organizácie, ale taktiež neboli vytvorené žiadne núdzové opatrenia pre možnosť takejto udalosti.“¹¹

Kritika v citovanom dokumente primárne smeruje na osobu plukovníka Františka Moravca. V jeho osobe a jeho úsilí sústreďovať vo svojich „rukách“ čo najväčšie množstvo spravodajských informácií a ich prostredníctvom aj moc, videli jeden z hlavných dôvodov neúspešnosti československej spravodajskej stratégie.

Napriek kritike a nespokojnosti britskej strany k realizácii operácií, na ktorých sa spolupodieľali, plánovanie výsadek na územie Protektorátu Čechy a Morava pokračovalo, tak po výcvikovej, ako aj po materiálnej stránke. Na porade tzv. pracovného komitétu¹² 25. novembra 1942 v sídle II. odboru MNO na Porchester Gate¹³ sa viedli diskusie ohľadom ďalšieho postupu v okupovanom Československu. Cieľom pripravovaných výsadek nemalo byť len obnovenie spravodajského spojenia v období po II. stannom práve, ale aj poskytnutie informácií pre prípravu nasledujúcich skupín (informácie o zoskokových

11 *Czech underground organisation* z 18.9. 1942 In TNA Kew, HS 4-17.

12 Vytvorenie týchto komitétov inicioval Peter Wilkinson v lete 1942, pričom jedným z dôvodov britskej strany malo byť získanie istej formy záznamov, vďaka ktorým mohli konfrontovať plukovníka Františka Moravca, ohľadne nedodržiavania dohôd a sľubov. TNA Kew, HS 7- 108 *Czech Section, part Problems and achievements.*

13 Práve z týchto priestorov pochádzajú slávne fotky agentov, ktorí sú fotení pri tehlovom múre na Porchester Gate. Spomínaného stretnutia sa zúčastnil plukovník generálneho štábu František Moravec, podplukovník pechoty Karel Paleček, major generálneho štábu Emil Strankmüller, kapitán generálneho štábu Šustr. Za britskú stranu podplukovník Peter Wilkinson, major Hesketh Prichard a kapitán Keary.

plochách, prijímanie materiálov, ako aj budúcich agentov). Zároveň však Wilkinson dal na stretnutí jasne najavo, že SOE pre ďalšie výsadky „nič neurobí, dokým nedôjde k vyslaniu d' ďalších dvoch spojovacích/spravodajských skupín.“¹⁴ Následne sa diskutovalo o príprave agentov v Spojenom kráľovstve a o nutnosti zmien vo výcviku. Peter Wilkinson povedal: „v minulosti sa príliš veľa pozornosti venovalo „commando“ výcviku a príliš málo konšpiratívnej príprave. Najprv bude potrebné nadviazať komunikáciu [s exilovým hnutím; pozn. M.P], až po druhé vyslať dôstojníkov do tajnej armády, a preto hlavnou úlohou prvých výsadek by malo byť v Československu a nadviazať komunikáciu. Plukovník Moravec povedal, že s tým nemôže úplne súhlasiť. V protektoráte nemohol nikto žiť bez pomoci domácej organizácie. Všeobecnou zásadou preto musí byť vyslanie mužov, aby sa pripojili k domácej organizácii, ktorá poskytla najlepšiu konšpiračnú univerzitu. Súhlasil, že musia byť vzájomne pripravení profitovať z inštrukcií, ktoré dostanú, a že to by malo byť predmetom nášho základného konšpiračného výcviku. Po príchode sa naučia všetky princípy života a práce na nepriateľskom okupovanom území a ich inštruktormi budú muži s veľkými skúsenosťami, ktorých životy závisia od efektívnosti ich výučby. Zodpovední dôstojníci domácej organizácie nebudú spokojní iba so skutočnosťou, že kuriéri prišli z tejto krajiny [rozumej z Veľkej Británie, pozn; M.P], ale budú očakávať, že budú mať odborné technické znalosti o materiáloch, podvratných zariadeniach a technikách, aby domácej organizácii odôvodnili riziko podstúpené pri ich ukrývaní a držaní v tajnosti.“¹⁵

Československý záznam zo stretnutia je pomerne stručnejší a zaznamenáva pomerne tvrdý Moravcov postoj: „Moravec poznamenáva, že otázka konšpiratívneho života doma je pro skupiny řešena domácí naší organizací. Na nás je, abychom lidi, odesílané domů vycvičili pro práci doma a ne pro jejich život.“¹⁶

Z citovaných dokumentov je evidentné, že v tomto čase vzťah medzi predstaviteľmi II. odboru MNO (primárne osobou Františka Moravca) a členmi SOE prechádzal krízou. Riešeniu vzniknutej situácie nepomohli ani fabulácie československých predstaviteľov o veľkosti podzemnej armády na okupovanom území pri prezentácii plánov vypuknutia povstania. Britom totiž nebolo jasné, ako mohla „tajná armáda“ zvýšiť v decembri 1942 počet svojich jednotiek na 199, keď v júli 1941 bola prezentovaná sila podzemnej armády v Československu na úrovni 160 jednotiek. Briti, informovaní o rozsahu a intenzite perzekúcií v protektoráte nielen československými spravodajcami, ale aj samotnou nacistickou propagandou, museli mať značné pochybnosti o hodnovernosti údajov poskytovaných československými orgánmi.¹⁷ Za reakciu na toto evidentné nadsadenie sily československého odboja považujem návrh zo zasadnutia československo-britského výboru, „že všetky operačné telegramy a telegramy zaoberajúce sa situáciou

14 Minutes of the 5th meeting of the joint Anglo-czech working comitee In VUA - VHA, 37-290-1, s. 79.

15 Minutes of the 5th meeting of the joint Anglo-czech working comitee. In VUA-VHA 37-290-1, s. 79.

16 Úřední záznam o schůzce pracovního komitét dne 25 listopadu 1942 v 1500 hod. na Porchester Gate In VUA- VHA, 37-290-1, s. 74.

17 Poznámky k „Czech Plan“ z 1. decembra 1942 In TNA Kew, HS4-2.

(aj politickou) v Československu, by mali byť ukázané aj S.O.E – ak totiž neexistuje absolútna úprimnosť z českej strany, j. je pre SOE extrémne zložité im pomôcť.“¹⁸ Upozornenie na túto jednoznačnú nezrovnalosť od československých spravodajcov svedčí o nie práve bezproblémovom vzťahu medzi SOE a československými predstaviteľmi. To naznačuje napr. aj Jiří Šolc, keď tvrdí, že prvou negatívnou prekvapivou skúsenosťou bolo odmietavé stanovisko generála Gubbinsa k československým požiadavkám na dodávku zbraní z 22. júla 1943.¹⁹ Pritom jedným z prvých kritických (doposiaľ doložených) Gubbinsových vyjadrení sú pripomienky k tzv. „českému plánu“ z 1. decembra 1942; v nich už okrem spomínaných protirečení o sile odbojovej armády poukazoval aj na deficit v plánovaní.²⁰ Vo svojom stanovisku sa sústredil najmä na neuspokojivé vypracovanie plánu. Súčasne žiadal odpovede na viacero základných otázok ohľadom organizácie odbojovej armády, ale taktiež aj na to, kto bude vydávať rozkazy na spustenie bojových operácií. Plán predložený generálovi Gubbinsovi rozhodne nepomohol žiadosti o silnejšiu podporu pre československý odboj na okupovanom území. Nakoľko pokladám zjavnú nepripravenosť predstaviteľov československého odboja za jeden z kľúčových dôvodov pre presunutie podpory SOE z Československa na iné územia, parafrázujem tie najdôležitejšie Gubbinsove pripomienky k československému plánu.²¹ Nevyplynuli z neho jasne ani základné informácie, napr. ako dlho bude schopná Britmi vyzbrojená domáca armáda bojovať, alebo za akých podmienok by vstúpila do boja. Rovnako otvorená zostávala otázka, či by išlo o samostatnú akciu v rámci Československa alebo koordinovanú operáciu medzi viacerými štátmi v strednej Európe.

V samostatnej časti svojich pripomienok sa Gubbins sústredil na organizáciu tajnej armády, keď sa priamo dopytoval na možnosť vytvorenia tzv. prijímacích skupín. Tie mali prijímať materiál, ako aj poskytovať prvú podporu agentom, resp. výsadbárom, v prípade nasadenia početnejších jednotiek. Tento spôsob komunikácie, zaužívaný vo väčšine okupovaných štátov, sa v Československu osvojil až v záverečnej fáze vojny. Dovtedy boli agenti vysadzovaní na spôsob tzv. „blind drops“. Svojimi kritickými komentármi mieril aj na činnosť diverzných a sabotážnych skupín a na to, či boli do plánovania vôbec zahrnuté operácie na oslobodenie Československa. Mnohé z pripomienok museli byť československým spravodajcom evidentne nepríjemné. Medzi nimi napríklad otázky o úlohe polície pri plánovanom prevrate alebo dopytovanie sa, či existujú prepojenia na rozhlasové vysielanie, ktoré by zabezpečilo mobilizáciu obyvateľstva. Nepríjemné mohli byť hlavne preto, že spravodajcovia na ne nevedeli Gubbinsovi odpovedať.

V danom období totiž nemalo londýnske exilové centrum, ani Vojenská rádiová ústredňa (VRÚ) rádiové spojenie s domácim odbojom, ktoré by sa nenachádzalo v rukách gestapa.

18 *Poznámka Colina McVeana Gubbinsa na stretnutí Anglo-českého plánovacieho výboru dňa 2. decembra 1942.* In TNA Kew, HS 4-2.

19 ŠOLC, Jiří. *Podpalte Československo: Kapitoly z historie československého zahraničného a domáciho odboje (1939 – 1945).* Praha: Naše Vojsko, 2005, s. 256.

20 *Poznámky k „Czech Plan“ z 1. decembra 1942.* In TNA Kew, HS 4-2.

21 *The Supposed Czechoslovak Plan z 5. novembra 1942.* In TNA Kew, HSa 4-2.

Jediné spojenie predstavovala vysielacia skupiny Antimony, tá sa však stala súčasťou nemeckej rádiovkej protihry pod krycím názvom Hermelin.²²

Britské pramene zároveň poukazujú na komplikácie vo vzťahu medzi československými a britskými spravodajcami ohľadom sabotážnej činnosti v Protektoráte Čechy a Morava. Poškodzovanie protivníka v zázemí tvorilo jeden z hlavných argumentov pre vznik SOE a predpokladalo sa, že v prípade spolupráce naň budú Briti klásť dôraz. Z obavy pred ďalšou vlnou perzekúcií, ktorá by pravdepodobne zlikvidovala aj zvyšky domáceho odboja, však československí predstavitelia uprednostňovali od leta 1942 poskytovanie výsledkov spravodajskej činnosti. Náznamy zmeny dovtedajšieho postoju československých spravodajcov je možné dešifrovať už v komunikácii s Collinom Gubbinsom z júna 1942: „*Nová vlna teroru v Protektorátě po atentátu na Heydricha, která způsobila velké ztráty naší konspiraci jak lidí domácích tak příšlých ze zahraničí, a mimořádná opatření, prováděna německými okupanty s nepředstavitelnou krutostí a důkladností, nutí nás, abychom pro operace v údobí 1942/1943 připravili pružný plán, který by jednak umožňoval provedení nejnütnějšího minima, jednak dovoloval rozvinutí akce v plném rozsahu pro případ, že to situace, jak se vyjasní na podzim tohoto roku, bude dovolovat nebo vyžadovat. V každém případě je nutno teoreticky počítat s možností, že válečná situace na sklonku podzimu vyústí ve vojenskou a politickou krizi Německa, která by mohla být začátkem poslední fáze této války.*

Považuji též za samozřejmé, že za příštích operací a příprav k nim vyvodíme všechny důsledky ze zkušeností, nabytých roku loňského i letošního po stránce technické, taktické a konspirativní.“²³

V zozname nasledujúcim za citovaným textom sa síce okrem spravodajských a spojovacích úloh spomínajú aj sabotážne či teroristické operácie, no v bode dva toho istého dokumentu sa Gubbinsovi jasne naznačuje, kde je v danom momente prioritou československých spravodajcov: „*Již nyní je možno říci, že věčně i časově bude třeba přiznat první pořadí naléhavosti akcím s úkoly spojovacími a zpravodajskými, které konec konců vytvoří i základ a východisko k provádění operací ostatních kategorií. Zajištění radiotelegrafního provozu, zabezpečeného dostatečně personálně i materiálně, považují za první a nejdůležitější fázi našich operací na podzim letošního roku.*“²⁴

Vzhľadom na stav domáceho odboja po atentáte na Reinharda Heydricha bolo obnovenie spravodajskej činnosti nevyhnutnou reakciou na rozbitie štruktúr lokálnej rezistencie.

Dokladá to operačný plán skoncipovaný 4. augusta 1942. Na operačné obdobie od jesene 1942 až leta 1943 československí spravodajcovia navrhovali nasledujúce ciele:

- (a) „*Vytvorenie komplexnej rádiovkej siete schopnej znovu zjednotiť domácu organizáciu a obnoviť spravodajský systém.*
- (b) *Vybudovať organizáciu, ktorá bude schopná vytvárať pravidelné „uvítacie výbory“.*

22 Operáciu Antimony a s jej neúspechom spojenou rádiovou protihrou Hermelin sa vo svojej publikácii zaoberá ŠOLC, Jiří. *Smrt přála statečným*. Praha: Vyšehrad, 1995, 232 s.

23 *List adresovaný generálovi Gubbinsovi ohľadne budúceho postupu*. IN VUA-VHA, 37-290-1, s. 344.

24 Tamže.

- (c) *Doručiť týmto uvítacím komitétom [istý; pozn. M.P.] počet vysielateľov Rebecca a použiť ich na lety a na určovanie cieľov v Československu pri navádzaní lietadiel.*²⁵

Uvedený dokument potvrdzuje, minimálne, existenciu štruktúry plánu činnosti na operačné obdobie rokov 1942 a 1943. Tvrdenie, že plán operácií nebol pevne stanovený a opieral sa „o predstavu plk. gšt. Františka Moravca, vyslovenou v dopise gen. Gubbinsovi, teda, že se podaří vysadit 10 skupin spojovacích a 10 ostatních, z čehož jedna měla být teroristická (IRON) a devět sabotážních“²⁶ je mylné. Návrh plánu operačnej činnosti na nasledujúce obdobie existoval už v auguste 1942. Zo zachovaného dokumentu jasne vyplýva, že v prvotnom návrhu sa československí spravodajcovia v nastávajúcom operačnom období chystali obmedziť hlavne na spravodajskú činnosť. V pláne sa nenachádza ani jediná zmienka o sabotážnej činnosti čiastočne presadzovanej československou stranou v prvej fáze vojnového konfliktu. Tou boli napr. sabotáže náložami s časovačom používané pri útokoch na lokomotívy. Po umiestnení na pohybujúci sa vlak, resp. vlak, ktorý sa mal dať do pohybu, vybuchla nálož až neskôr, a tým pádom nemecké bezpečnostné orgány pátrali po útočníkoch až na mieste výbuchu. Vďaka tomu sa riziko odhalenia aktérov odbojovej činnosti podstatne redukovalo, aj keď akcieschopnosť takejto formy sabotáže mala značné limity. V pláne z leta 1942 sa však sabotážna činnosť neuvádza a jej alternatívou je „len“ obnovenie rádiového vysielania, teda spravodajská činnosť.

Avšak aj táto opcia sa pre oslabenie domáceho odboja ukazovala ako neschodná. Briti otvorene prejavovali svoju nespokojnosť so vtedajším stavom spolupráce, hoci si – podľa vlastných slov – uvedomovali „pozíciu, v ktorej sa česká²⁷ emigrácia nachádza“ a zdráhali sa „urobiť akúkoľvek akciu, ktorá by mohla viesť k obvineniu, že sa zahrávajú so životmi svojich krajanov doma. Náš pohľad [SOE; pozn. M.P.] je však napriek tomu jasný a pokiaľ nebudú Česi pripravení prispieť k víťazstvu vo vojne, nebudeme môcť byť k nim takí náklonní ako doteraz.“²⁸ Citovaná časť dokumentu je iba jedným z viacerých vyjadrení Britov k nečinnosti československej spravodajskej služby. Práve táto stagnácia je podľa mňa často opomínaným faktorom pri poukazovaní na stratu podpory, resp. jej výrazné obmedzenie zo strany Special Operations Executive.

Vyhýbanie sa sabotážnej činnosti a evidentné zavádzanie, resp. neposkytovanie plnohodnotných informácií československými spravodajcami si Briti personifikovali v osobe Františka Moravca. Podobne, ako aj niektorým členom československého exilu v Británii, prekážalo Britom to, že Moravec „kontroluje priamo a osobne nielen všetku komunikáciu (vysielачku, kódy atď.) medzi Londýnom a ČSR, ale je aj zodpovedný za všetku podvratnú činnosť, a tiež kontroluje špionážny mechanizmus (kontakty, dokumenty,

25 Navrhovaný český operačný plán na obdobie 1942-1943 zo 4. augusta.1942 In TNA Kew, HS 4/2.

26 ŠOLC, Jiří. *Podpalte*, s. 205.

27 Briti často v dokumentoch zamieňali pojmy „česká“ a „československá“. Pri celkovej stratégii, hlavne ku koncu vojny, mysleli celé územie Československa, nielen jeho západnú časť.

28 *Záznam zo stretnutia s plukovníkom Moravcom z 22. decembra 1942*. In TNA Kew, HS 4-2.

*brífingy atd.). Preto sa aj stal prekážkou pre prienik S.O.E. do Československa a pre komunikáciu z tejto krajiny. Z dobrých dôvodov je Moravec v SOE persona non grata a veríme, že je tak považovaný za takého aj v českom hlavnom štábe.*²⁹

Pochybnosti o informáciách poskytovaných Moravcom svojim britským partnerom viedli Britov dokonca k úvahám, či vôbec v danom období, teda na jar 1943, existuje československá tajná armáda. Briti československých partnerov upodozrievali, že im neposkytujú všetky informácie, resp. informácie zámerne selektujú, aby takto podporovali tvrdenia vedúcej postavy československého II. odboru MNO. Prejavovaná nedôverčivosť mala svoje opodstatnenie. Postup československých spravodajcov bol často pomerne netradičný a na britskej strane nevzbudzoval prílišnú dôveru. Ako uvádza Jiří Šolc *„kde nepomáhala priamá jednaní s predstaviteľmi SOE či SIS na pracovných poradách, řešila je Zvlášti skupina D po svém. Např. opatřovala tajně vhodné krystaly do operačních stanic a vkládala je do jejich výbavy bez vědomí SOE. Tím vytvářela možnost korespondence s operujícími skupinami na frekvencích o nichž SOE ani SIS nevěděly.*³⁰ Zaujímavý postoj k získavaniu nových technológií mal aj Karel Paleček. Ten v protokole z vypočúvania v poprevratovom Československu uviedol pri opisovaní spoločného výcviku navigovania lietadiel s Angličanmi nasledovné: *„Způsob, který zkoušeli Angličané tuto noc byl pro nás nový poněvadž světla, která měla být na zemi umístěna byla vidět i v případě mlhy. Do té doby žádný podobný přístroj u Angličanů neexistoval. Aspoň nám do té doby nic podobného známo nebylo. Angličané se stíněnými světly v jejich základe leží I-fra paprsky; museli mít zkušenosti jako každá námorní velmoc. Těchto světel používá se za mlhy k označování lodí. Ovšem loď má poměrně silné elektrické zdroje, kdežto zde bylo něco podobného bez těchto silných zdrojů.*

*Při zkoušce viděl jsem, že se jedná o jakési skleněné hranoly, které vyzařovaly velmi slabé matné světlo asi jako světluška, které ze 3 kroků v trávě bylo úplně neznametelné. Měli jsme zájem jeden hranol získat. Pláň, na které se operace prováděla [byla neporostlá – vpísané do dokumentu rukou, pozn. M.P.] a hranoly byly rozmístěny v určitém systému. Jeden hranol sešlápl jsem do trávy do měkké půdy, kterou déšť uvolnil. Mezitím jeden z mých lidí při výskoku si zlomil nohu. Viděl jsem vhodnou příležitost k odsunu hranolu s tímto člověkem do nemocnice. Věc se však nepovedla, poněvadž mezitím Angličané hranoly stěhovali a zjistili, že jeden schází. Z jejich jednání měl jsem dojem, že nás podezírají. Hranol se potom našel a napětí povolilo. Od té doby přes veškeré moje úsilí jsem se žádných podrobností o soustavě těchto světel nedověděl.*³¹

29 Tamže. Moravcova povaha a prístup k práci počas vojny spôsobili, že sa od neho odklonili aj niektorí najbližší spolupracovníci, okrem iného aj z tzv. operácie Transfer, ako napr. podplukovník generálneho štábu Oldřich Tichý a major Josef Bartík. Pozri napr. KREISINGER Pavel. *Brigádní generál Josef Bartík: zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011 s. 57 – 99.

30 ŠOLC, Jiří. *Po boku prezidenta: František Moravec a jeho zpravodajská služba ve světle archívních dokumentů*. Praha: Naše Vojsko, 2007, s. 236.

31 *Protokol s brigádnym generálom Karolom Palečkom.*, In ABS, fond 305, sign. 305-707-2, s. 360.

Jiří Šolc vníma takéto aktivity československých spravodajcov ako pozitívne úsilie o udržanie nezávislosti československej spravodajskej služby. Pri pochopení výhod, ktoré mala československá spravodajská služba počas vojny, je podľa mojej mienky evidentné, že išlo o značné zneužitie dôvery britských spojencov. Odhliadnuc od toho, že Čechoslováci *de facto* nepotrebovali samostatné frekvencie (veď mali prístup k vlastným šifram), je nutné si klásť otázku, či o týchto aktivitách naozaj nemali vedomosť dve najväčšie spravodajské služby na pôde Veľkej Británie, ináč hlavný spojenci II. odboru MNO?

Hoci predstavitelia SOE mali negatívne skúsenosti s Františkom Moravcom, v internom dokumente sa snažili vzniknutú situáciu vyriešiť. Československá spravodajská služba sa skutočne v danom období nachádzala v kríze a jediným zdrojom, podávajúcim informácie z Protektorátu Čechy a Morava zostal výsadok Antimony. Telegramy zachytávala a následne dešifrovala Vojenská rádiová ústredňa. Po dekódovaní ich československí spravodajcovia poskytli aj SOE a SIS, resp. Foreign Office. Z vyššie spomenutých dôvodov sa SOE rozhodla zasiahnuť do tohto spôsobu prerozdeľovania informácií.

Cieľom bolo dosiahnuť:

(1) „Pevný operačný plán

Naším cieľom je vyslať 10 – 12 výsadek do konca sezóny [jarnej, rozumej koniec apríla; pozn. M.P.]. Ak sa má toto uskutočniť, musí byť vytvorený operačný plán okamžite a zvyšné detaily vyriešiť neskôr. Toto môže byť urobené pravdepodobne na úrovni MÝ alebo MX.³² Ak pred obedom SOE s Benešom, sa ukáže dohoda ako nemožná, môže to byť zahrnuté ako jedna z podmienok pokračujúcej spolupráce medzi Čechmi a SOE.

Plán na operačné obdobie 1943/44 bude samozrejme založený na informáciách, ktoré nám dodajú skupiny v tomto čase, a preto sa nemusí o detailoch rozhodnúť do polovice leta 1943.

(2) Zlepšenie tréningu skupín pred ich vysadením do Č.S.R.

Toto zahŕňa, hlavne, presun „46“³³ de facto (ak nie de iure) pod výhradnú kontrolu SOE; zlepšený výcvikový program a vytvorenie expedičného domu. Chceme docieľiť tieto výsledky:

Lepšia sebakontrola frekventantov.

Vhodné rozdelenie kurzov a približná následnosť inštrukcií.

Zlepšenie brífingu.

Viac pokynov týkajúcich sa spravodajstva vyžadovaného z bojiska.

32 V danom období išlo o krycie meno plukovníka Wilkinsona.

33 Ide o Special Training school 46 v Chicheley Hall, ktorá sa nachádza v Buckinghamshite. Išlo o výcvikové stredisko „Czechoslovak section“. K problematike stredoeurópskych výcvikových stredísk pozri: VALENTINE, Ian. *Station 43: Audley End House and SOE's Polish Section*. Stroud: Sutton Publishing, 2004, 209 s.

Zlepšenie morálky tým, že sa „odsunú“ tí, ktorí majú svoj tréning kompletný.“³⁴

Tento nátlak SOE v žiadnom prípade necielil na obmedzenie nezávislosti československej spravodajskej služby. Napriek svojej neistej pozícii v rámci britských spravodajských služieb SOE nepocit'ovala potrebu ovládať spojenecké tajné služby. Už len z toho dôvodu, že ich činnosť na britskom území bola ohraničená trvaním vojny. Zámer vyplynul z podstatne jednoduchšieho dôvodu. Ak by československí predstavitelia pristúpili na zmenu v spolupráci s Britmi, malo do polovice leta 1943 na území Československa dôjsť k nasadeniu dostatočného počtu agentov. Tí by poskytovali informácie a na ich základe sa mal vypracovať operačný plán na obdobie, ktoré sa ukazovalo ako najdôležitejšie v celkovej stratégii Spojencov v Európe.

V januári 1943 sa uskutočnilo niekoľko stretnutí spravodajcov s cieľom nájsť spoločnú dohodu. Zúčastnil sa ich okrem iných aj František Moravec. A to napriek úsiliu SOE o minimalizovanie kontaktu s ním. Predstavitelia Českej sekcie si uvedomovali, že Moravec je stála „*homme de confiance prezidenta a vďaka tomu aj jedným z najvplyvnejších dôstojníkov československého generálneho štábu*“.³⁵

Tomuto hodnoteniu predchádzalo stretnutie 20. januára 1943, kde sa diskutovalo o možnosti vytvorenia sekundárnej trasy do Československa, nezávislej od leteckej dopravy. Malo ísť o kuriérny systém podobný tomu, ktorý fungoval ešte pred porážkou Francúzska a vznikom SOE. Nové kuriérne trasy boli plánované opäť južným smerom, pričom ako nástupný priestor prichádzal do úvahy Istanbul a ako jedna z cieľových staníc bola zvolená aj Bratislava. Územie slovenského štátu postupne nadobúdalo pre SOE spravodajský význam a vzrastal záujem o potenciálne aktivity v tomto priestore. Moravec Britov informoval o svojich plánoch činnosti na Slovensku, ktorým sa mal v danom čase venovať viac než rok. V skutočnosti plán zahŕňal len nasadenie kapitána Jaroslava Krátkeho. Ten sa na Slovensko dostal cez Istanbul pod krycím menom Karas. Zároveň Moravec inicioval vytvorenie tzv. Slováckej skupiny, neskôr preformovanej do výsadku Manganese.³⁶

František Moravec informáciami počas januárových stretnutí vyvolal v britských spravodajcoch „*pocit, že sa veci konečne hýbu dopredu, akokoľvek pomaly, pri správnom smerovaní a s vytrvalosťou budeme ešte stále schopní vybudovať organizáciu, ktorá bude mať hodnotu, znamená to ale začať takmer od začiatku*“.³⁷

34 „Poznámka o vzťahoch medzi Special Operations Executive a českou vládou v Londýne, o tom ako sa môžu vyvinúť“ z 9. januára 1943 In *Planning* TNA Kew, HS 4/60.

35 „Poznámka o vzťahoch medzi Special Operations Executive a českou vládou v Londýne, o tom ako sa môžu vyvinúť“ z 25. januára 1943 In *Planning* TNA Kew, HS 4/60.

36 Problematike výsadku Manganese a postave jej veliteľovi som sa venoval v štúdiu POSCH, Martin. Životný príbeh poručíka pechoty a člena výsadku Manganese Františka Bíroša. In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století XI. – Hradec Králové : Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017, s. 271 – 278. Operácií Karas a postave majora Jaroslava Krátkeho sa venoval Lubor Nedbal v publikácii NEDBAL, Lubor. Operace Karas: Zpravodajec mjr. Jaroslav Krátký ve službách Československa za druhé světové války. Praha: Academia, 2019, 432 s.

37 Zápis o stretnutí s plukovníkom Moravcom z 11. januára 1943, bod 11. In TNA Kew HS 4/60.

Briti si uvedomovali, že začínajú odznovu. Potvrdzujú to diskusie o samotnom výcviku budúcich agentov po viac ako dvoch rokoch plánovania operácií a nasadzovania agentov na nepriateľské územie. František Moravec (podľa britských záznamov) obhajoval tézu o zbytočnosti podrobovať vojakov detailnému tréningu. Vlastné tvrdenie, s ktorým Briti nesúhlasili, obhajoval aj napriek obrovským stratám nielen domáceho odboja, ale aj samotných agentov so „životnosťou“ po vysadení okolo troch mesiacov.³⁸

Je zaujímavé, akým spôsobom vedel interpretovať pochybenia spravodajskej služby plukovník Moravec. V konečnom dôsledku značnú časť zodpovednosti ponechal na agentoch vysielaných naslepo, najmä v období prvého operačného obdobia. Týkalo sa to nielen kontaktov na domáci odboj, ale i znalostí reálií Protektorátu Čechy a Morava. Dôležitým bodom pre neskoršie výsadky je to, že Moravec nepriamo priznal neúspech taktiky využívania odporúčacích adries, ktoré boli v roku 1943 zastarané a privádzali agentov do ohrozenia, resp. existenčnej núdze v prípade ich zlyhania. Zároveň signalizuje zmenu praxe pri nasledujúcich výsadbách. Napriek tomuto príslubu niektoré výsadky tzv. tretej operačnej vlny opätovne narazili na problém neaktuálnych adries. Tento postup vychádzal z nadobudnutých skúseností počas vojny. Bol síce považovaný za zastaraný, v prípade neexistencie priameho spojenia s domácim odbojom sa však stále osvedčoval. Predstaviteľom československého exilu sa dlhodobé spojenie s domácim odbojom, bez narušovania zásahmi nemeckých bezpečnostných služieb, podarilo nadviazať až takmer v záverečnej fáze vojny.

Mgr. Martin POSCH, PhD.

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Historickom ústave SAV, v.v.i. získal v roku 2019 titul PhD. Vo svojom výskume sa zaoberá protinacistickým odbojom v Európe. Počas štúdia absolvoval výskumné pobyty na Univerzite Karlovej v Prahe, Rakúskej akadémii vied vo Viedni a na Kingston University v Londýne. V súčasnosti pôsobí na Historickom ústave SAV, v.v.i. a v Dokumentačnom stredisku holokaustu v Bratislave, v rámci ktorého od roku 2020 participuje aj na projekte EHRI 3. Je autorom niekoľkých vedeckých štúdií a publikácie *Spojenectvo z núdze: Spolupráca SOE a československej spravodajskej služby počas 2. svetovej vojny*.

---

38 „Dve diskusie s plukovníkom M. [Moravcom] z 15. marca 1943“. In *Planning*, TNA Kew HS 4/60.

Filip Tretiník – legionár s povstaleckým príbehom

Marian Uhrin

Takmer každý, kto sa aspoň okrajovo zaujíma o históriu Slovenska, či 2. svetovej vojny, pozná historický príbeh Slovenského národného povstania (SNP). Podobne je známy aj historický príbeh veliteľov Povstania generálov Rudolfa Viesta a Jána Goliana. Už menej poznáme príbehy „obyčajných“ povstalcov dôstojníkov, rotmajstrov, poddôstojníkov a vojakov. Tieto osobné príbehy, často zabudnutých radových povstalcov, sú veľmi zaujímavou časťou našej histórie. Ich príbehy nájdeme v dobových rozkazoch, v spomienkach, ale vo všeobecnosti sú takmer neznáme. Našli by sme príbehy padlých povstalcov, na ktorých sa zabudlo už v zmätku počas povstania. Našli by sme príbehy povstalcov, na ktorých sa muselo zabudnúť a, žiaľ, našli by sme príbehy povstalcov, na ktorých sme zabudli my sami...

Snáď všetky tieto aspekty by sme našli v príbehu Filipa Tretiníka. Jeho príbeh takmer upadol do zabudnutia už krátko po vojne, na jeho príbeh sa počas komunizmu akosi „muselo“ zabúdať vzhľadom na jeho legionársku etapu života a, napokon, aj v dnešnej dobe ľahko zabúdame na ľudí našej histórie, ktorí nasadili a často obetovali svoje životy pre víziu lepšieho života nás všetkých.

Filip Tretiník sa narodil 30. apríla 1896 v Udiči v okrese Považská Bystrica rodičom Jozefovi Tretiníkovi a Anne rodenej Kubányiovej. Ľudovú školu navštevoval v Udiči a následne absolvoval tri triedy meštianskej školy a vyučil sa za murára. V roku 1915 narukoval do honvédskeho pešieho pluku 15 (*Honved-Infanterieregiment Nr. 15 / Trencsényi 15. honvéd gyalogezred*) v Trenčíne. Počas pôsobenia v pluku bol nasadený na ruskom fronte, pričom bol dvakrát ranený. Dňa 7. júna 1916 padol do ruského zajatia a o pár dní 13. júna vstúpil do československého vojska v Rusku. V rokoch 1917 – 1920 absolvoval poddôstojnícku školu a pôsobil v rámci 1. čs. streleckého pluku.

V roku 1919 pôsobil v hodnosti čatára v Československom tábore pre Slovákov v Irkutsku. Legionársku anabázu od Kyjeva cez Irkutsk ukončil vo Vladivostoku v roku 1920.¹

V septembri 1920 sa v rámci presunu čs. legií z Ruska vrátil do novovzniknutého Československa. Ostal pôsobiť v armáde ako vojak z povolania, pričom v rokoch 1920 – 1921 v Komárne absolvoval prípravu rotmajstrov z povolania. Následne v rokoch 1921 – 1923 bol výkonným rotmajstrom 1. poľnej roty pešieho pluku 12 v Parkáni (dnes Štúrovo). V roku 1922 absolvoval školu pre na rotmajstrov hospodárskej správy v Košiciach. V nasledujúcich rokoch pôsobil v jednotkách pešieho pluku 12 v Parkáni a Komárne. V roku 1927 bol preložený do výslužby v hodnosti rotmajster.²

Počas svojej služby v Komárne sa oženil s manželkou maďarskej národnosti, manželstvo ostalo bezdetné a po čase ho manželia ukončili. Počas politických a štátoprávnych zmien v rokoch 1938 – 1939 ostala manželka v Maďarsku a Filip Tretiník bol v rozvodovom konaní.³

V rámci týchto zmien, po vzniku Slovenského štátu Filip Tretiník v polovici mája 1939 reaktivoval v hodnosti rotník – rotmajster pechoty (rtk. rtm. pech.). Stal sa príslušníkom práporu útočnej vozby v Turčianskom Svätom Martine. Pri útvare zastával funkciu správcu odevného skladu. Vzhľadom na svoju funkciu bola zmenená jeho stavovská skupina z pechoty na hospodársku službu (rtk. rtm. hosp.). V apríli 1940 bol povýšený do hodnosti zástavník – rotmajster (zv. rtm. hosp.). Tiež bol vyznamenaný Pamätnou medailou za obranu Slovenska.⁴

Po rozvode prvého manželstva sa Filip Tretiník druhýkrát sa oženil v roku 1942. Za manželku si zobral Pavlu, rodenú Bohušovú z regiónu Považskej Bystrice. Manželstvo ostalo bezdetné.⁵

V rokoch 1942 – 1943 absolvoval Filip Tretiník aj pôsobenie v poli, kedy pôsobil ako hospodár pri viacerých slovenských jednotkách na území Sovietskeho zväzu. Po návrate na Slovensko bol opätovne zaradený do štábnej roty Pluku útočnej vozby (PÚV). Naďalej pôsobil vo svojej funkcii správcu skladov hospodárskej správy pluku, kde pôsobil pod velením stot. hosp. Antonína Brodského.⁶

Spolu so stot. hosp. A. Brodským nadviazal zv. rtm. hosp. F. Tretiník kontakty s odbojovo zmýšľajúcimi obyvateľmi Turč. Sv. Martina. Na jeseň 1943 sa priamo zapojili

1 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, VI zväzok, T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994. s. 120 – 121. ISBN 80-7090-111-X

2 Vojenský historický archív (ďalej len VHA) Bratislava, Karta gážistu, Filip Tretiník; *Slovenský biografický slovník*. s. 120 – 121.

3 VHA Bratislava, Karta gážistu, Filip Tretiník.

4 VHA Bratislava, Karta gážistu, Filip Tretiník; *Slovenský biografický slovník*. s. 120 – 121; bližšie tiež: PEJS, Oldřich. *První měsíce slovenské útočné vozby (březen – srpen 1939)*. In: *Vojenská historie*, roč. 15, 2011, č. 4, s. 30 – 53. ISSN 1335-3314

5 Ministerstvo obrany SR (MOSR) Bratislava, Oddelenie pre vydávanie osvedčenia (OVO) 255, Spis Filip Tretiník.

6 VHA Bratislava, Zbierka (Zb.) Spomienkové práce, ŠZ X-278, Antonín Brodský.

do odboja, nakoľko pomáhali sovietskym utečencom a tiež priamo skupine Vladimíra Jeršova a Viliama Žingora.⁷

V tom čase sa zmenilo funkčné zaradenie zvk. rtm. hosp. F. Tretiniča, nakoľko bol vymenovaný za správcu poľného gazdovstva PÚV. Funkcia bola na prvý pohľad akousi degradáciou, umožňovala však lepšie krytie odbojovej činnosti. PÚV bol v lete 1944 totiž zdrojom výzbroje a výstroje pre vznikajúce partizánske jednotky. Ručné granáty a samopaly zabezpečil ešte v marci 1944 partizánom stot. hosp. Antonín Brodský. Pochádzali z koristi PÚV na východnom fronte v roku 1941. Pár kusov zbraní poskytol aj zvk. rtm. hosp. Filip Tretinič zo skladov PÚV a tiež npor. útv. Cyril Kuchta začiatkom júla 1944 vo svojom byte odovzdal partizánom 12 pušiek, niekoľko debničiek ručných granátov, oblečenie a 30 párov horských topánok.⁸ Služobné cesty zvk. rtm. hosp. Filipa Tretiniča za účelom nákupu a predaja poľnohospodárskych komodít poskytovali vynikajúce krytie odbojovým aktivitám ako zásobovaniu tak aj doprave správ.⁹

Potom ako poľná jednotka PÚV odišla na východné Slovensko k Armádnemu veliteľstvu gen. Augustína Malára, ostal v Turč. Sv. Martine len náhradný prápor PÚV (stot. útv. František Ploskuňák). V rámci náhradnej štábnej rotý ostal pôsobiť ako hospodár práporu stot. hosp. Antonín Brodský a správca gazdovstva zvk. rtm. hosp. Filip Tretinič.¹⁰

Situácia v regióne Turca vygradovala na konci augusta 1944. Pár dní pred vypuknutím povstania vyvrcholili kontakty posádky s partizánmi, kde svoju úlohu opäť zohral zvk. rtm. hosp. Filip Tretinič, keď zásoboval partizánov vojenským materiálom.¹¹ Po vypuknutí povstaleckých bojov 29. augusta 1944 sa zvk. rtm. hosp. Filip Tretinič zúčastnil postupne bojov na Strečne, pri Dubnej Skale, Vrútkach a pri Dolnom Záturčí. Napríklad počas bojov pri Dubnej Skale velil malej pešej jednotke, ktorá spolu s francúzskymi partizánmi poskytovala podporu útoku dvoch povstaleckých tankov.¹² Po rozvrate obrany zase spolu s mjr. Iljom Deretičom zastavoval v panike ustupujúcich povstaleckých vojakov.¹³

V rámci povstaleckých bojov došlo v priebehu septembra 1944 k odrezaniu povstaleckých jednotiek – Oravská vojenská skupina (mjr. gšt. Dušan Jamriška) od povstaleckého územia. Bolo potrebné s jednotkami OVS nadviazať spojenie, odovzdať im údaje pre rádiové spojenie a následne sa s hlásením vrátiť späť. Velenie V. taktickej skupiny (pplk. del. Emil Perko) sa vzhľadom na náročnosť úlohy rozhodlo využiť

7 MOSR Bratislava, OVO 255, Spis Filip Tretinič; Bližšie tiež: UHRIN, Marian. *Pluk útočnej vozby 1944*. Múzeum SNP : Banská Bystrica, 2012.

8 ŽINGOR, Viliam a kol. *Príspevky k dejinám SNP v Turci*. Turčiansky Svätý Martin : Nákladom turčianskej partizánskej brigády, 1947, s. 21; BAJTOŠ, Ivan. *História slovenského pluku útočnej vozby 1939 - 1944*, s. 110; VHA Bratislava, Zb. Spomienkové práce, ŠZ X-278, Antonín Brodský.

9 VHA Bratislava, Zb. Spomienkové práce, ŠZ X-278, Antonín Brodský.

10 VHA Bratislava, f. MNO Obyč. 1944, kartón (ďalej len k.) 879, č. 18.070/zbroj.1944 z 5.8.1944.

11 VHA Bratislava, Zb. Spomienkové práce, ŠZ X-278, Antonín Brodský.

12 Archív Múzea SNP (AM-SNP) B. Bystrica, fond (f.) XII, prírastkové číslo (pr. č.) 18/86, Spomienka Štefan Bodnár; HALAJ, Dušan, MONCOL, Ľubomír, STANISLAV, Ján. *Francúzi v Slovenskom národnom povstaní*, Múzeum SNP: Banská Bystrica, 2003, s. 56. ISBN 8089112021

13 VHA Bratislava, Zb. Spomienkové práce, ŠZ X-263 Spomienka Deretič

len dobrovoľníkov. Na akciu sa prihlásil zvk. rtm. hosp. Filip Tretiník a ďalších 12 dobrovoľníkov. Na cestu vyrazili 17. septembra 1944 pričom prešli cez nemecké línie, prebrodili Váh a úspešne prenikli do Párnice na veliteľstvo OVS. Úspešnú akciu zavŕšila skupina návratom 18. septembra 1944 za cenu úplného telesného a duševného vyčerpania.¹⁴ Za odvážne chovanie v bojoch o Strečno a úspešné prevedenie akcie spojenia s OVS bol Filip Tretiník výnimočne vymenovaný k 24. septembru 1944 do hodnosti poručík hospodárskej služby.¹⁵ V priebehu októbra 1944 pôsobil por. hosp. Filip Tretiník v rámci V. taktickej skupiny. Po ukončení odporu povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku nasledoval ústup do hôr. Nasledujúce dni boli v znamení boja o život, hľadani zdrojov zásobovania, ubytovania a budovania kontaktov. Pri plnení takýchto úloh padol por. hosp. Filip Tretiník 4. alebo 6. novembra 1944 do nemeckého zajatia. Zajateckú púť ukončil v tábore v Ervěniciach (dnes Komořany) pri Moste v dnešnej Českej republike. Vyčerpávajúca služba počas povstania a následne pobyt v nemeckom tábore spôsobili, že Filip Tretiník zahynul 21. apríla 1945, pár dní pred koncom vojny...¹⁶

Filip Tretiník bol v novembri 1947 *In memoriam* povýšený na kapitána hospodárskej služby.¹⁷ V roku 1947 vyšla publikácia *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*. V tejto boli po prvýkrát popísané osudy Filipa Tretiníka počas povstania. Vzhľadom na pôvod publikácie a udalosti po roku 1948 toto povedomie neostalo v spoločnosti dlho.¹⁸ Príbeh Filipa Tretiníka tak upadol na dlhé roky takmer do zabudnutia. Koncom 70. rokov 20. storočia historik Múzea Slovenského národného povstania Pavel Bosák spracoval pôsobenie I. a V. taktickej skupiny počas povstania. Vo svojej publikácii *Z bojových operácií na frontoch SNP* opätovne spomína aj pôsobenie Filipa Tretiníka. Vďaka tomu sa krátke heslá o tejto zaujímavej postave našich dejín dostali ako do *Encyklopédie Slovenského národného povstania* z roku 1984 tak aj do *Slovenského biografického slovníka* z roku 1994. Ostáva nám len veriť, že jeho, rovnako ako celý povstalecký príbeh opäť neupadne do zabudnutia.

14 VHA Bratislava, f. 1. ČSAS, a. j. 3/27, Tajný rozkaz VČSA č. 21 z 26.9.1944; a. j. 3/30, Tajný rozkaz VČSA č. 26 z 30.9.1944; AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, k. 18, pr. č. 96/62, Dôverný rozkaz VČSA č. 30 z 23.10.1944; VHA Bratislava, Zb. Spomienkové práce, ŠZ X-385, Spomienka Emil Perko.

15 VHA Bratislava, f. 1. ČSAS, a. j. 3/27, Tajný rozkaz VČSA č. 21 z 26.9.1944; a. j. 3/30, Tajný rozkaz VČSA č. 26 z 30.9.1944; AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, k. 18, pr. č. 96/62, Dôverný rozkaz VČSA č. 30 z 23.10.1944.

16 PLEVZA, Viliam. *Encyklopédia SNP*, Pravda: Bratislava, 1984, s. 568; MOSR Bratislava, OVO 255, Spis Filip Tretiník.

17 MOSR Bratislava, OVO 255, Spis Filip Tretiník.

18 Po tzv. žingoriáde, bola publikácia stiahnutá z predaja a náklad skartovaný. Zachovali sa len ojedinelé exempláre v knižniciach či múzeách a súkromnej držbe. Vynikajúca publikácia zachytávajúca bezprostredné spomienky účastníkov povstania v Turci tak na dlhé desaťročia upadla do zabudnutia.

PhDr. Marian Uhrin, PhD.

Absolvent Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Od roku 2005 pracuje v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. Venuje sa problematike výzbroje a techniky slovenskej, povstaleckej armády a tiež partizánskym jednotkám. K uvedenej problematike publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom a spoluautorom vedeckých monografií *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika a Turiec*, *Slovenské národné povstanie 1944*, či *Pluk útočnej vozby 1944*.

*Fotografija Filipa Tretinika v čase služby v slovenskeji
brannej moci.
VHA Bratislava*

Milan Rastislav Štefánik v reflexii didaktiky dejepisu

Miroslav Kmeť

Jedna z najvýznamnejších osobností slovenských národných dejín je Milan Rastislav Štefánik, navyše s potenciálom takmer žiadnej kontroverznosti v prizme verejného uznania na rozdiel od viacerých iných. (Pravda, v našej komunistickej minulosti tomu tak nebolo.) Dnes je nepochybne pilierom moderných slovenských dejín a pred niekoľkými rokmi bol i samozrejším víťazom ankety o „najväčšom Slovákoví“. Štefánikov životopisec M. Kšiňan jednoznačne konštatoval: „*Milan Rastislav Štefánik patrí medzi najvýznamnejšie postavy slovenských dejín (...) V slovenskej historickej pamäti zastáva kľúčové miesto. (...) Štefánikov príbeh má určite európsky rozmer, ak nie priamo svetový. Väčšinu svojho aktívneho života strávil Štefánik mimo svojej domoviny, hlavne vo Francúzsku, ale paradoxne práve v Československu a neskôr na Slovensku nabralo jeho dielo na význame.*“¹

Popri rodine je škola najdôležitejším priestorom pre osvojenie si historickej predstavy o Štefánikovi a jeho mieste v našej histórii. V rámci inovovaného Štátneho vzdelávacieho programu v sektore vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť a konkrétne predmetu dejepis sa medzi vzdelávacími štandardmi² (výkonovými a obsahovými) zvyčajne neuvádzajú mená historických osobností. Podľa určeného výkonového štandardu danej

1 KŠIŇAN, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava : Slovart, 2021, s. 11, 15. ISBN 9788055639048

2 „Vzdelávací štandard nepredstavuje iba súhrn katalógov, ktoré stanovujú výkony a obsah vyučovacieho predmetu, ale je to predovšetkým program rôznych činností a otvorených príležitostí na rozvíjanie individuálnych učebných možností žiakov. **Vzdelávací štandard pozostáva z charakteristiky predmetu a základných učebných cieľov, ktoré sa konkretizujú vo výkonovom štandarde.** Je to ucelený systém výkonov, ktoré sú vyjadrené kognitívne odstupňovanými konkretizovanými cieľmi – učebnými požiadavkami. Tieto základné požiadavky môžu učitelia ešte špecifikovať, konkretizovať a rozvíjať v podobe konkrétnych učebných cieľov, učebných úloh, otázok, či testových položiek. **K vymedzeným výkonom sa prirad'uje obsahový štandard, v ktorom sa zdôrazňujú pojmy ako kľúčový prvok vnútornej štruktúry učebného obsahu.** ▶

témy žiak na konci 9. ročníka základnej školy medzi iným vie/dokáže identifikovať ciele domáceho a zahraničného odboja.³ Študent gymnázia by už mal konkretizovať aktivity domáceho a zahraničného odboja.⁴ Ako obsahové štandardy sa pre 9. ročník uvádzajú pojmy: Dohoda, Trojspolok, front, zázemie, československé légie, Parížska mierová konferencia, nástupnícke štáty po prvej svetovej vojne, Československá republika; pre 3. ročník štvorročných gymnázií: zákopová vojna, versaillský systém, Slovenská liga, Československá národná rada, légie, čechoslovakizmus, Slovenská národná rada, národnostné menšiny. Z uvedeného je zrejmy učebný priestor pre predstavenie našej osobnosti v komplexe limitov obsahových i časových. Vzdelávacie štandardy predstavujú východisko pre výučbu a učebnicové texty, ktoré sú osobitým žánrom historickej literatúry. Najväčšie možnosti pre predstavenie M. R. Štefánika vo výučbe dejepisu sú na gymnáziu, a to aj v rámci predmetu seminár z dejepisu.

Štefánikova prezentácia je v slovenských aj českých učebniciach viac-menej skromná. Týka sa účasti v „trojke“ vedenia zahraničného odboja. V slovenskej učebnici pre gymnáziá je súčasťou hlavného výkladového textu zmienka o jeho význame pri konštituovaní Československej národnej rady v Paríži a o ceste k čs. legionárom na Sibír, aby im vysvetlil ich poslanie a povzbudil ich, aby vytrvali. Na boku je pod jeho fotografiou stručná informácia o jeho smrti s poznámkou: „*Pozadie tejto udalosti dodnes nie je uspokojivo vysvetlené;*“ ako aj hodnotiace stanovisko, že „*patril k vedúcim činiteľom odboja*“ a „*svoju húževnatosť dal do služby vytvorenia nového štátu*“.⁵ Medzi úryvkami prameňov je aj niekoľko viet zo Štefánikovho prejavu na manifestácii Čechov a Slovákov

-
- 2 Učivo je v ňom štruktúrované podľa jednotlivých tematických celkov a v chronologickom usporiadaní. Je to základ vymedzeného učebného obsahu. To však nevylučuje možnosť učiteľov tvorivo modifikovať stanovený učebný obsah v rámci školského vzdelávacieho programu. Vzdelávacie štandard z dejepisu je koncipovaný tak, aby vytváral možnosti na tie kognitívne činnosti žiakov, ktoré operujú s pojmami, akými sú hľadanie, pátranie, skúmanie, lebo v nich spočíva základný predpoklad poznávania a porozumenia minulosti. V tomto zmysle nemajú byť len pasívnymi aktérmi výučby a konzumentmi hotových poznatkov, ktoré si majú len zapamätať a následne zreprodukovat'.“ (Zvýraznil M. Kmeť.)
https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf Prevzaté: 05.02.2022.
  - 3 V celosti: Žiak 9. ročníka na konci školského roku vie/dokáže: porovnať ciele štátov Dohody a Trojspolku, rozpoznať útrapy ľudí na fronte a v zázemí počas prvej svetovej vojny, identifikovať ciele domáceho a zahraničného odboja, zdokumentovať pomocou mapy zmeny po zániku Rakúsko – Uhorska, vyhľadať svedectvá týkajúce sa prvej svetovej vojny, pracovať so školskými historickými prameňmi z daného historického obdobia.
https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf Prevzaté: 05.02.2022.
  - 4 Žiak vie/dokáže rozpoznať kľúčové medzníky v priebehu prvej svetovej vojny, zdokumentovať útrapy ľudí na fronte a v zázemí, vymedziť závažné dôsledky prvej svetovej vojny, vystihnúť geopolitické zmeny po prvej svetovej vojne, konkretizovať aktivity domáceho a zahraničného odboja, zhodnotiť význam vzniku ČSR, analyzovať školské historické pramene z daného obdobia.
https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf Prevzaté: 05.02.2022
  - 5 LETZ, Róbert – TONKOVÁ, Mária – BOCKOVÁ, Anna: *Dejepis pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2013, s. 35. ISBN 978-80-10-02389-9

v Chicagu dňa 16. septembra 1917, načo nadväzujú zadané úlohy. Posledná úloha je zameraná na samostatný študentský projekt o živote M. R. Štefánika počas 1. svetovej vojny.

Pre porovnanie v českých učebniciach je Štefánik taktiež uvádzaný v spojení s Masarykom a Benešom, portréty všetkých troch pri danej tematike zahraničného odboja a vzniku československého štátu zvyčajne v učebniciach nechýbajú. Tematika je v novších učebniciach dost' nacionalizovaná a len okrajovo sa týka Slovenska a Slovákov. Napr. v učebnici pre 8. ročník základnej školy sa našej osobnosti týka konštatovanie: „S Masarykem a Benešem spolupracoval v cizině Slovák Milan Rastislav Štefánik, který organizoval československé vojsko bojující na straně Dohody.“⁶ Ale v učebnici pre stredné školy je Štefánik spomenutý iba v jedinej vete: „Během války myšlenku čechoslovakismu v exilu prosazoval zejména Masaryk a Slovák Milan Rastislav Štefánik (1880-1919);“⁷ ktorá je evidentne neprimeraným zovšeobecnením a nivelizáciou jeho miesta v zahraničnom odboji. V ďalšej učebnici je Štefánik uvedený ako slovenský astronóm žijúci vo Francúzsku, ktorý je spolu s Benešom najvýznamnejším spolupracovníkom Masaryka.⁸ Gymnaziálna učebnica obsahuje nasledovné konštatovanie: „Slovenský astronom a důstojník a později generál francouzské armády Milan Rastislav Štefánik organizoval ve prospěch Dohody československé vojsko zvané legie.“⁹

Štefánik je teda zvyčajne predstavený ako významná súčasť Masarykovho vedenia zahraničného odboja, organizátor légii¹⁰ a zriedkavejšie i pôvodným povoláním ako astronóm. Rozvinúť učivo s predstavením Štefánikovho života a diela je na konkrétnom učiteľovi, na jeho odbornej erudícii a metodických spôsobilostiach a zručnostiach. K dispozícii má rad publikácií – zväčša z kategórie literatúry faktu (od autorov ako Ján Juríček, Štefan Štvrtecký, Ján Mlynárik, Milan Vároš, František Kele),¹¹ ale aj vedecké

-
- 6 VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 8 novověk pro základní školy*. Praha : SPN akciová společnost, 2014, s. 136 ISBN 978-80-7235-540-2
- 7 DVOŘÁK, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy. Učebnice*. Brno : Didaktis, 2014, s. 30. ISBN 978-80-7358-223-4
- 8 ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – PARKAN, Vladimír – KUDRYS, Milan: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*. Praha : SPN akciová společnost, 2016, s. 175. ISBN 978-80-7235-580-8
- 9 HLAVAČKA, Milan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3 – Novověk*. Praha : SPN akciová společnost, 2016, s. 166-167. ISBN 978-80-7235-596-9
- 10 Na tomto mieste pripomeniem, že Česi a Slováci boli príslušníkmi nielen čs. légii, ale bojovali aj v rámci srbských dobrovoľníckych jednotiek v Rusku. MICIĆ, Milan: *Zapomenutý boj. Srbští dobrovolníci v Rusku 1914 – 1918*. Praha : Nakladatelství Epoque, 2020, s. 171-190 ISBN 978-80-7557-978-2; AUSKÝ, Stanislav A.: *Dobrovolníci. Evropská politika a druhá světová válka*. Praha : Nakladatelství Dita, 2002, s. 31. ISBN 80-85926-35-0
- 11 JURÍČEK, Ján. *M. R. Štefánik*. Bratislava : Mladé letá, 1990 ISBN 80-06-00276-2; ŠTVRTECKÝ, Štefan: *Náš Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava : Smena, 1990 ISBN 80-221-0103-6; MLYNÁRIK, Ján: *Cesta ke hvězdám a svobodě*. Praha : Lidové noviny, 1991 ISBN 80-7106-025-9; VÁROŠ, Milan: *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : Obzor, 1991. KELE, František. *Milan Rastislav Štefánik, významný cestovateľ a jeho nasledovníci*. Bratislava : R. G. T. Press, 2010. ISBN 978-80-89127-18-4

štúdie¹² či vedecké monografie Ferdinanda Vrábela, Petra Macha, Michala Kšíňana.¹³ Nemožno ani opomenúť memoáre najmä M. Janina a T. G. Masaryka.

Nasledujúci úryvok z Masarykovej knihy môže byť bazálnym textovým fundamentom, keďže v stručnom prehľade autor v zásade mapuje jednoznačný prínos Štefánika v zápasoch čs. zahraničného odboja: „Začal tím, že se u svého přítele, úředníka pařížské policie, hned na začátku války zasazoval, aby se Češi, Slováci a slovanští občané vůbec, pokládání oficiálně za Rakušany, stali účastnými se výhod, poskytovaných občanům spojeneckým. Brzy začal propagandu; umínil si každý den získat aspoň jednoho spojence pro naši věc. Přihlásil se dobrovolně do vojska; v roce 1915 se účastnil bitev na Aisně a u Yprů. Byl vyslán do Srbska jako letecký důstojník. V Albanii spadl s letadlem a přibyl z Valony na zvláštní torpédovce (koncem listopadu) do Říma, kde se seznámil s francouzským velvyslancem Barrérem a pak se Sonninem. Já jsem ho brzy na to (v únoru 1916) v Paříži našel ve špitále po těžké operaci žaludkové. Jako astronom dobře se vyznal v meteorologii a v tomto oboru také vynikl za války tím, že na francouzské frontě zřídil meteorologické stanice. Už před válkou byl naturalisován a měl tudíž přístup všude tam, kde se Nefrancouzi nepřipouštěli. Uzdraviv se, odešel do Itálie, aby tam pracoval pro nás; v létě 1916 (v červenci nebo srpnu) jel do Ruska; tam měl příležitost jednat se všemi vojenskými autoritami a také s carem. Jako kuriosum uvádím, že mně car Štefánikem vzkázal velmi přátelský pozdrav a vyzvání, abych ve své politice pokračoval, a to v době, kdy v ministerstvu vnitra proti mně bylo využíváno Düricha. V Rusku Štefánik měl (také od francouzské vlády) uloženo paralyzovat výstřelky Düricha a jeho některých lidí. Učinil pokus o dohodu s Dürichem t. zv. Kijevským zápisem. (...)“¹⁴

Učiteľ prostredníctvom tohto textu môže poukázať na niekoľko najdôležitejších aspektov Štefánikovho života:

- (1.) politicko-diplomatické aktivity v Paríži,
  - (2.) dobrovoľná vojenská činnosť vo francúzskom armáde, konkrétne v letectve a zriadení meteorologických staníc,
  - (3.) diplomacia v rôznych krajinách,
- čo ešte môže učiteľ doplniť (4.) o jeho úlohu pri organizovaní légii.

12 Napr. v zborníkoch: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.): *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava : Vojenský historický ústav – MO SR, 2010 ISBN 978-80-970434-0-7; FERENČUHOVÁ, Bohumila a kol.: *Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské zahraničné vojsko (légie)*. Bratislava : Spoločnosť Pro História, 2014 ISBN 978-80-971247-3-1

13 VRÁBEL, Ferdinand: *Splnený sen: Milan Rastislav Štefánik a vznik Československa*. Banská Bystrica : PRO, s. r. o., 2018. ISBN 978-80-89057-76-4; MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava : Historický ústav SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019 ISBN 978-80-224-1785-3; KŠIŇAN, Michal: *Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami*. Bratislava : Slovart, 2021.

14 MASARYK, T. G.: *Světová revoluce. Za války a ve válce. 1914 – 1918*. Praha : Čin a Orbis, 1925, s. 116-117.

Význam Štefánika pre úspešnú misiu u francúzskeho predsedu vlády 3. februára 1918 potvrdil Masaryk viackrát, napr.: „...k němu jsem měl Štefánikem cestu upravenou.“¹⁵ Alebo v inom prípade: „Štefánik také navázal styky s Vatikánem a styky ty po celou dobu války pěstoval; on protestant, syn slovenského pastora, pochopil dobře důležitost Vatikánu pro nás ve světové válce. Štefánik naší věci svou propagandou velmi prospěl. Zjednal si záhy v Paříži kruh přátel a ctitelů; propagandu vedl více po způsobu apoštola nežli diplomata a vojáka. Urovnal mně a dru Benešovi na mnohých místech v Paříži (...) a v Římě cestu.“¹⁶

Bibliografia k postave Štefánika je skutočne bohatá vrátane beletrie (napr. román J. Banáša¹⁷). Za literárnu kuriozitu môžeme určite považovať román maďarského autora Endreho Gyökössyho st. (1880 – 1957) *Mihály és Milán* (Michal a Milan) z roku 1927. Hlavnými hrdinami sú Michal, dolnozemský „tót“ (Slovák), a Milan (Štefánik), spolužiaci z gymnázia v Sarvaši. Milan je vykreslený negatívne, neváži si uhorskú vlasť a neslávne skončí v troskách lietadla, kým Michal je mládenec s dobrými vlastnosťami, „vlastiverný“ a napokon dokáže pomaďarčiť aj vlastnú mamu. Knihu dostávali žiaci ako odmenu na konci školského roka.¹⁸

Čiže učiteľ si môže po stanovení „časopriestoru“ rozpracovať predstavenie Štefánika v rámci historickej a didaktickej časti prípravy s využitím pomerne širokého fundamentu literatúry. Kľúčové je vytypovať osnovu tak, aby reálne vystihol predstavovanú osobnosť, prirodzene zohľadniac jej atraktivitu s použitím motivačných činiteľov. Ako je vyššie uvedené, učebnice poskytujú isté záchytné body. V tomto prípade Štefánikovu kariéru astronóma a cestovateľa do Južnej Ameriky, Severnej Afriky, Strednej Ázie, Polynézie a inde, politicko-diplomatické úsilia hlavne v Paříži, Ríme a v Rusku, vojenský život a jeho rozhodujúci význam pri konštituovaní čs. légii (vrátane veliteľského pôsobenia na Sibíri¹⁹).

Výborným motivačným médiom výučby sú osobné zážitky transformované do spomienok – či už memoárov, alebo „iba“ memorátov (vhodné úryvky sú súčasťou vyššie uvedenej odbornej literatúry). Kapitán Josef Dudek ako legionár v Taliansku spomínal na stretnutie so Štefánikom 2. júla 1918 takto: „*Bouřlivě jej pozdravujeme. Víme, že naše vojsko v Itálii je jeho dílem. Štefánik se jemně usmívá a promlouvá pak lahodnou slovenčinou. Mluví jako matka k dítěti. O naší vlasti ujařmené, o našich doma, o práci za hranicemi, o víře ve vítězství. V kostele pak u nemocných bratří usedá na stupně oltáře,*

15 MASARYK, *Světová revoluce*, 1925, s. 111.

16 MASARYK, *Světová revoluce*, 1925, s. 119.

17 BANÁŠ, Jozef: *Prebijem sa! – Štefánik. Muž železnej vôle*. Bratislava : Ikar, 2018. ISBN 978-80-551-6500-4

18 Ako stará mama Dr. Gy. Ragyánszkeho zo Sarvaša. Rozhovor s autorom 6. mája 2010, ktorému ďakujem za sprostredkovanie informácií o tomto románe.

19 Rôzne detaily k príchodu a pôsobeniu Štefánika v légiách (vrátane prejavov jeho vážneho zdravotného stavu) poskytuje napr. publikácia: MEDEK, Rudolf – HOLEČEK, Vojta – VANĚK, Otakar a kol.: *Za svobodu. Obrázková kronika československého revolučného hnutia na Rusi. 1914 – 1920. Kniha čtvrtá. Od Volhy na Urál. Magistrála. Návrat do vlasti. 1918 – 1920*. Praha : Za svobodu s.r.o., 1929, s. 380-422.

mluví s jednotlivci o jejich rodinách, vlévá naději na brzké uzdravení, pro každého má vlídný pohled svých pomněnkově modrých očí. Tváře jeho však svítí jakousi chorobnou bledostí. Před polednem se loučí, když byl přijal občerstvení douškem mléka. Víme o jeho chorobě žaludeční a obdivujeme jeho vůli, jež dovede poručiti chorému organismu. Štefánikova návštěva působila podivuhodně na naše nemocné.“²⁰

Celý rad pamätníkov-legionárov zanechalo spomienky na Štefánikovu misiu pri légiách na Sibíri v čase ich krízy. Kapitán F. Pokorný si do denníka k dátumu 12/12 (1918) zapísal: „ – přijíždí do Jekaterinburgu generál M. R. Štefánik, ministr vojenství ČSR. Ač zlomen nemocí (často upadá do mdlob), koná přehlídku vojsk, přijímá deputace pluků, vysvětluje, trestá a snaží se hojit některé nemoci v armádě. Jeho nemoc a krátký pobyt u vojska, lišícího se přece jen od jiných armád, nedává mu příležitost, aby plně pochopil a vžil se do duše českého unaveného dobrovolce. (...) Vybízí k vytrvání do konce. Mnohá jeho nařízení přinesla československému dobrovolci zklamání. Má se znovu bít za reakční vládu v Rusku, prolévat krev za liknavost obyvatel toho Ruska, pro jehož dobro přinášel marně tolik obětí? Bojovnost čs. vojáka ochabla.“²¹ Teror voči obyvateľstvu zo strany bolševikov,²² ale aj ich „bielych“ protivníkov, rozvrat a chaos za vlády „gosudara“ admirála Kolčaka výrazne znechutili legionárov. To všetko v situácii, keď už nastúpila únava z dlhého pobytu v cudzej krajine, z bojov aj z ubíjajúcej rutiny vojenského života v zázemí frontu. Riziká samozrejme prinášala i zamýšľaná premena dobrovoľníckeho vojska na regulárne vojsko vzniknutého štátu.

Podľa Jozefa Klempu, Slováka z Moravského Svätého Jána: „Generál Štefánik (...) prišiel, predstavil sa ako splnomocnenec našej vlády, dával rady a presvedčujúcimi dôvodmi dokazoval, že my z frontu nemôžeme a nesmieme odísť. Nepokoj, ktorý medzi nami nastal, sa dostal na verejnosť a hlavne Japonci, ale i všetci ostatní, púšťali do sveta, že sme bolševici. (...) Štefánik nám radil, a pritom i nariad'oval, že na front ísť musíme, už len preto, aby on mohol vyvrátiť tie poplašné správy, ktoré sa v cudzích novinách len tak hemžili. Tvrdil, že práve na mierovej konferencii, ktorá zasadala, potrebuje mať v ruke tromf, že sme vojsko usporiadané, a preto chcel, aby sme boli spojencami cenení ako rovný s rovným. Delegátmi si nechal vyložiť všetky naše bolesti, uznal mnohé, dal v mnohom za pravdu, no rozhodne nedovolil zostavovanie nejakého snemu. Vysvetl'oval, že doma už máme svoju vládu, a preto nemôžeme v Rusku zostavovať snem. Sľúbil však, že nás podľa možnosti uspokojí. Bol však v Rusku iba krátko, a preto nevedel, aké tam boli poriadky. Medzi dôstojníkmi a mužstvom bolo veľké rozhorčenie, ale generálovi Štefánikovi sa podarilo nás čiastočne upokojiť. Nakoniec sme súhlasili, že na front pôjdeme, Štefánik sľúbil, že nás tam dlho nenechá a že sa o nás postará,

20 DUDEK, Josef: *Učitel na frontě. Deník legionáře Josefa Dudka*. Praha : Nakladatelství Epocha, 2019, s. 228. ISBN 978-80-7557-193-9

21 POKORNÝ, František – PROKŠ, Petr: *Deník legionáře v Rusku. Vzpomínky na vojenskou a válečnou službu 1912 – 1920*. Brno : CPress, 2020, s. 224. ISBN 978-80-264-3022-2

22 Napr. SUM, Miloš: *Cukrář vojákem. Deník legionáře Miloše Suma*. Praha : Nakladatelství Epocha, 2019, s. 51-52. ISBN 978-80-87919-62-0

ako najlepšie uzná. Hovoril tak presvedčivo, že nebolo možné pochybovať o pravdivosti jeho slov. A tak sa stalo, že Štefánik do nás nasadil bojového ducha.“²³

V zmysle metódy Audi alteram partem môže učiteľ použiť aj formulácie Ferdinanda Peroutky. Predsa len jeho kritickejšie videnie Štefánikovej činnosti na Sibíri do určitej miery ho ako historickú postavu poľudštuje a súčasne ukazuje ťažkosti, v ktorých sa ocitol. Pritom v konfrontácii iných vyjadrení učiteľ môže pokiaľ možno „pravdivejšie“ zobrazit' Štefánikovo konanie v konkrétnej a skutočne vážnej, problematickej situácii. Z Peroutkovho textu som vybral nasledujúce úryvky: „Vojsko očakávalo Štefánika s dychtivosťou. Na tolik otázok měl přinést odpověď! Postupoval od Vladivostoku na západ a u oddílů, u nichž se neukázal, vznikalo zklamání. Rozmlouval s vojáky, povzbuzoval unavené, uklidňoval rozjitřené a přísně vystupoval proti těm, které pokládal za živel rozvratný. (...) Na sibiřskou půdu vstoupil Štefánik, jak musí být konstatováno, s úmysly válečnými. (...) Jeho povaha byla pak taková, že se styděl zklamat očekávání, s nímž byl poslán pryč. Dohoda pokládá bolševickou vládu za nepřítel: to rozhodlo u tohoto fanatického přívržence dohodové věci, jenž ostatně i osobně byl souhrnem všeho nepřátelství k bolševikům. Kdyby byl v legiích našel nástroj schopný a povolný, byl by s nimi se pokusil o všechno, včetně pochodu na Moskvu.“²⁴ Podklad pre odbornú analýzu k téme v rámci prípravy na výučbu učiteľ nájde u Kšiňana.²⁵ K jednotlivým textom môže učiteľ vytvorit' súbory otázok, tak, aby to zodpovedalo jeho zámerom, prispôsobeným klíme konkrétnej triedy.

Milan Rastislav Štefánik je nepochybne historickou postavou, ktorej predstavenie vo výučbe nemôže chýbať. Dokonca je ho možné ako osobnosť zaradiť medzi kľúčové slovenské mnemotopy. Britská historička Mary Heimanová uviedla – keďže nikto nemohol vedieť, ako by Štefánik konal, aké miesto by našiel v spoločensko-politickej sfére medzivojnovej Československej republiky – že „mohli se k němu hlásit všichni, luteráni i katolíci, stoupenci centralismu i autonomie, a proto se stal jedním z nejspornějších a – jak se ukázalo – i nejtrvalejších slovenských národních hrdinů. Ve školních učebnicích, v historických pracích a dokumentárních publikacích týkajících se založení státu se neustále dokola reprodukuje tatáž známá fotografie v uniformě.“²⁶ Azda mnou vybrané úryvky poslúžia učiteľom pre orientáciu v rozsiahlej problematike témy vzniku československého štátu a hlavných protagonistov doby.

23 KLEMPA, Jozef: *Moje skúsenosti zo svetovej vojny. Denník československého legionára z rokov 1914 – 1920*. Bratislava : Slovart, s. 111 (zápis zo dňa 10. decembra 1918). ISBN 978-80-18-03364-7

24 PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu. 1918 – 1919*. Praha : Lidové noviny, 1991, s. 198-199. ISBN 80-7106-036-4

25 KŠIŇAN, Milan Rastislav Štefánik, 2021, s. 187-203.

26 HEIMANNOVÁ, Mary: *Československo. Stát, který zklamal*. Praha : Petrkov, 2022, s. 63. ISBN 9788087595862

Prof. PaedDr. Miroslav KMEŤ, PhD.

Pôsobí na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Je autorom vyše 190 publikačných jednotiek na Slovensku a v zahraničí (v Maďarsku, Poľsku, Rumunsku, Srbsku, Českej republike), z toho 21 knižných publikácií (vrátane 10 monografií), a to s problematikou dejín dolnozemskej Slovákov, dejín historiografie, dejín mlynárstva, dejín školstva a ďalších vybraných tém z národných a regionálnych dejín 19. a 20. storočia, ako aj didaktiky dejepisu; editor textov starších slovenských historikov z 19. storočia a rôznych textových prameňov (4 publikácie); autor a spoluautor vysokoškolských skrípt a učebníc (2 publikácie); spoluautor stredoškolských učebníc dejepisu a slovenského jazyka (3 publikácie).

Milan Rastislav Štefánik a československé légie vo výučbe vojenských dejín Slovenska na Akadémii ozbrojených síl v Liptovskom Mikuláši

Juraj Šimko

Meno Milana Rastislava Štefánika je v súčasnej slovenskej spoločnosti známe. Asi každý Slováč si pri mene Štefánik predstaví takmer ikonický obraz muža v uniforme s typickou *képi* – pokrývkou hlavy, charakteristickou pre francúzsku uniformu.

Štylizovaný obraz Štefánika ako vojaka niekedy zakrýva mnohostrannosť záujmov a predovšetkým rozsahu Štefánikovho životného diela a odkazu. K popularizácii tejto osobnosti a zvýšeniu spoločenského vedomia o Štefánikovi prispela i verejnoprávna RTVS projektom „Najväčší Slováč“, v ktorom verejnosť prostredníctvom ankety hlasovala pre 100 významných slovenských osobností. Projekt samotný bol predstavený na tlačovej konferencii na Bratislavskom hrade na jeseň roku 2018.¹

Víťazom ankety sa do ukončenia hlasovania stal Milan Rastislav Štefánik, za ktorého hlasovalo 48 968 divákov.² Zaujímavým paradoxom je, že sa tak stalo v predvečer stého výročia Štefánikovej tragickej smrti (4. mája 1919).

Spomínaná anketa a jej výsledok môže predstavovať akési vyvrcholenie odrazu osobnosti Štefánika v slovenskej spoločnosti, ktorá po ňom pomenováva ulice, námestia, letisko a tiež vojenskú vysokú školu.

Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika bola zriadená samostatným zákonom o zriadení Akadémie ako štátna vysoká škola v roku 2004.

---

1 Bližšie pozri RTVS. *Najväčší Slováč* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.rtvs.sk/televizia/clanky/178351/najvacsi-slovak>>

2 *Anketu Najväčší Slováč vyhral Milan Rastislav Štefánik, v Top 3 aj Ľudovít Štúr a Anton Srholec* [online]. 2019 [cit. 2022-02-01]. Dostupné na internete: <<https://www.webnoviny.sk/anketu-najvacsi-slovak-vyhral-milan-rastislav-stefanik-v-top-3-aj-ludovit-stur-a-anton-srholec/>>

Popri tom bola rovnako zriadená aj Národná akadémia obrany maršala Andreja Hadika, ako vzdelávacie a výcvikové centrum.³ V procese transformácie rezortu obrany a národného systému vojenského vzdelávania a výcviku bola vykonaná integrácia poslania inštitúcií v Liptovskom Mikuláši a na základe zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 144/2008 zo dňa 1. apríla 2008 bola Národná akadémia obrany maršala Andreja Hadika k 31. augustu 2008 zrušená.⁴ Vojenská vysoká škola nesúca meno Milana Rastislava Štefánika zostala.

Akadémia sa hlási k Štefánikovmu odkazu nielen nesením jeho mena. Jej poslaním je odborná príprava vojakov ale aj ich výchova v duchu vlastenectva tak, aby uznávali hodnoty, akými sú zmysel pre povinnosť, čestnosť, občianska a spoločenská zodpovednosť, mravnosť, a aby uprednostňovali záujmy vlasti pred osobnými záujmami.⁵

V širokom spektre predmetov, vyučovaných na akadémii by mali mať miesto aj predmety, ktoré zabezpečia aby horeuvedené poslanie výchovy vojakov bolo naplnené. Použitie podmieňovacieho spôsobu je zámerné. Situácia s vyučovaním predmetov, venovaných otázkam dejín v podmienkach AOS je však komplikovaná.

Do roku 2004 boli na predchodkyňu Akadémie ozbrojených síl Vojenskej akadémii (1993 – 2004) pri príprave vojakov vyučované len dva na históriu zamerané predmety: Vojenské dejiny Slovenska a Dejiny vojenského umenia.

Predmet Dejiny vojenského umenia je špecifický a slúži na získanie vedomostí o vývoji vojenstva, vojenskej teórie a praxe v priebehu dejín. Takmer vôbec neposkytuje priestor pre preberanie tém venovaných národným dejinám a v tom zmysle k zvyšovaniu národného povedomia. Oveľa väčší priestor k tomu poskytoval predmet vojenské dejiny Slovenska, ktorý bol povinným predmetom pre všetkých študentov prvého ročníka Vojenskej akadémie. Pre riadne denné štúdium to bolo 60 hodín, rozdelené do dvoch semestrov prvého ročníka. Predmet bol po prvom semestri ukončený zápočtom a po druhom semestri ústnou skúškou.

V témach venovaných vojenským dejinám Slovenska bol obsiahnutý historický rámec od keltskej civilizácie na Slovensku až po rok 1989. Problematike úlohy Štefánika, jeho diela a významu československých légií v prvej svetovej vojne bola venovaná téma č. 9: *Slovensko a Slováci v prvej svetovej vojne* a čiastočne téma č. 10: *Zahraničnopolitické a vojenské aspekty rozpadu Rakúsko-Uhorska a boj o Slovensko v rokoch 1918-1920*.

Cieľmi, ktoré tento predmet mal, bolo vo výučbe spoluvytvárať historické vedomie, rozšírenie vojensko-historického rozhľadu študentov, rozvoj ich vojenského myslenia a vytváranie predpokladov na sústavné a efektívne využívanie vojenských dejín v praxi.

3 Zákon č. 455/2004 Z. z. o Zákone o zriadení Akadémie ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, o zlúčení Vojenskej leteckej akadémie generála Milana Rastislava Štefánika v Košiciach s Technickou univerzitou v Košiciach, o zriadení Národnej akadémie obrany maršala Andreja Hadika v platnom znení.

4 AOS. *História a súčasnosť*. [online]. 2022 [cit. 2022-02-01]. Dostupné na internete: <<http://www.aos.sk/?page=historia>>

5 AOS. *Poslanie a ambícia*. [online]. 2022 [cit. 2022-02-01]. Dostupné na internete: <<http://www.aos.sk/?page=poslanie>>

Po absolvovaní kurzu mal študent poznať teoretické základy vojenských dejín Slovenska, významné vojny a konflikty a hlavné etapy vývoja prostriedkov vedenia ozbrojeného zápasu na Slovensku. V neposlednom rade mal mať študent prehľad o súvislostiach vojenských dejín Slovenska s národnými dejinami, európskym a svetovým vývojom.⁶

V transformačných zmenách vojenského školstva v poslednom desaťročí 20. storočia sa predmetu venovala stále menšia pozornosť a rozsah hodín bol znižovaný do tej miery, že v roku 2004 sa prestal vyučovať.

K podstatnej zmene došlo až v akademickom roku 2018/2019, keď bol opäť do skladby predmetov 1. stupňa vysokoškolského štúdia v študijnom programe Bezpečnosť a obrana štátu zaradený predmet Vojenské dejiny Slovenska v rozsahu 42 hodín. Znovuzavedenie tohto predmetu bolo opreté o Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 42/2011⁷. Študenti uvedeného študijného programu absolvujú predmet v piatom semestri a ukončia ho skúškou za ktorú dostávajú 4 kredity. Otázke úlohy Štefánika v odboji v prvej svetovej vojne a významu jeho osoby pri vzniku Československa je venovaná téma č. 5: *Slovensko a Slováci v prvej svetovej vojne. Účasť Slovákov na fronte prvej svetovej vojny. Hnutie odporu a rozpad Rakúsko-Uhorska. Vznik Československa.*

V spomínaných témach je preto študentom priblížené historické pozadie, ktoré život Štefánika ovplyvňovalo. Rozoberá jeho vedeckú, ale aj politickú kariéru. Dôraz sa kladie na činnosť Štefánika ako vojaka – bojového letca, dôstojníka. Okrem tejto dimenzie Štefánikovho boja v prvej svetovej vojne je akcentovaná úloha politická v rámci československého odboja v prvej svetovej vojne ako člena Čs. národnej rady v Paríži.

Okrajovou záležitosťou sa pochopiteľne nemôže stať ani otázka vzniku a pôsobenia československých légii v prvej svetovej vojne. Študenti v tomto predmete získavajú poznatky o vzniku légii, o ich nasadení na bojiskách prvej svetovej vojny vo Francúzsku, Taliansku, ako aj o úlohe légii na fronte v Rusku, či už v známej Zborovskej bitke, ktorá sa stala základom neskoršej legionárskej tradície prvorepublikovej armády, ale aj ich anabáza v podmienkach občianskej vojny v Rusku. V ďalšej téme je študentom približovaná úloha legionárskych jednotiek pri vzniku Československa. Podstatnú úlohu tu hrá zvládnutie objasnenia okolností vzniku štátu, medzinárodný i národný rámec tohto obdobia a z neho vyplývajúci faktor vlasteneckých vzorov pre formovanie mravnej štruktúry súčasného príslušníka Ozbrojených síl Slovenskej republiky.

V budúcnosti je snaha pripraviť pre študentov AOS zadanie bakalárskych resp. diplomových prác, ktoré by pomohli zodpovedať otázku reflexie osoby M. R. Štefánika v súčasných ozbrojených silách. Podobne ako je možné riešiť konkrétny prínos Štefánika napríklad pre astronómiu, je možné riešiť v niektorej z kvalifikačných prác otázku nasadenia Štefánika ako frontového letca. To isté platí aj pre otázku légii. V súčasnosti je vypísaná téma pre diplomovú prácu pre študenta Akadémie ozbrojených síl, s názvom „Odkaz československých légii v súčasných Ozbrojených silách Slovenskej republiky“.

6 VANĚK, Oldřich. *Metodická pomůcka k štúdiu predmetov Slovenské dejiny a Vojenské dejiny Slovenska*. Liptovský Mikuláš: Vojenská akadémia, 1999, s. 4.

7 *Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 42/2011 o národných a vojenských tradíciách ozbrojených síl Slovenskej republiky*.

Výsledky tejto práce môžu prispieť k skvalitneniu nielen vyučovacieho procesu v podmienkach AOS ale aj v procese vlasteneckej výchovy v celých ozbrojených silách.

Hoci predošlé tvrdenia vyznievajú pre otázku výchovy na tradíciách v podmienkach Akadémie optimisticky, je nutné podotknúť, že ďalšie tri existujúce študijné programy tento predmet nemajú. Spoločným predmetom obsahujúcim témy z vojenských dejín je pre všetkých študentov prvého ročníka predmet Dejiny vojenského umenia v rozsahu 28 hodín.

Aj keď súčasný stav nemôžeme považovať za ideálny, ostáva konštatovať že situácia sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím zlepšila.⁸

Ďalším faktorom oprávňujúcim k tomuto tvrdeniu aj neustále dopĺňanie knižničného fondu Akademickej knižnice AOS novými titulmi venovanými odkazu a dielu M. R. Štefánika. Jedným zo základných informačných zdrojov bola publikácia M. R. Štefánik – Poznáme ho?⁹, vydaná Akadémiou ozbrojených síl. Okrem nej Akademická knižnica disponuje takmer dvadsiatimi titulmi venovanými Štefánikovi.

Dostupné publikácie prezentovala Akademická knižnica Akadémie ozbrojených síl (AK AOS), ktorá pripravila k pripomenutiu si 100. výročia úmrtia generála M. R. Štefánika výstavu kníh zo svojho knižničného fondu o tomto významnom predstaviteľovi slovenských dejín. Súčasťou akcie bol vedomostný test formou súťaže. Uskutočnil sa 30. mája 2019, zúčastnilo sa ho 19 študentov, zastúpené boli všetky študijné programy a ročníky bakalárskeho štúdia. Kvíz obsahoval 25 otázok, ktoré sa týkali plodnej, ale krátkej životnej dráhy tejto osobnosti.¹⁰ Úspešní boli všetci zúčastnení študenti a traja najlepší si prevzali vecné knižné ceny. Celá akcia výrazne prispela k zvýšeniu povedomia študentov o osobnosti Milana Rastislava Štefánika. Rovnako dokázala, že Štefánik, či už ako vojak – dôstojník, ale aj ako vedec, politik alebo jednoducho človek, prestal byť neznámym a jeho odkaz vplýva na najmladšie generácie Slovákov.

Mgr. Juraj ŠIMKO, PhD.

V súčasnosti pôsobí na Akadémii Ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši. Vo svojej pedagogickej i publikačnej činnosti sa zameriava na kľúčové problémy vojenských dejín Slovenska v 20. storočí.

8 Príspevok sa nezaobrá vyučovaním v Akadémii organizovaných kurzoch, hoci aj tu je v niektorých prípadoch možný priestor na prednesenie otázok venovaných M. R. Štefánikovi.

9 ŠIMKO, Juraj. *Milan Rastislav Štefánik – Poznáme ho?*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, 2006, 66 s. ISBN 80-8040-283-3.

10 AOS. *Vedomostná súťaž*. [online]. 2019 [cit. 2022-02-01]. Dostupné na internete: <http://www.aos.sk/?stranky=aktuality19/sutaz_MRS.php>

Odkaz na činnosť M. R. Štefánika a československých légii v zbierkach Vojenského historického múzea v Piešťanoch

Viera Jurková

Vývoj vojenského múzejníctva v našom geopolitickom prostredí, predovšetkým však absencia existencie celoslovenskej vojensko-historickej múzejnej inštitúcie pred rokom 1993, do výraznej miery obmedzila možnosť komplexného dokumentovania vojenských dejín na Slovensku. Čiastočne sa problematika dokumentovania slovenských vojenských dejín v kontexte vojenského múzejníctva viaže na vznik Československa. Do roku 1918 na našom území žiadna podobná inštitúcia neexistovala. Hoci už v na prelome 19. a 20. storočia boli súčasťou zbierkových fondov civilných slovenských múzeí zbierky rôznych militárií, tie pochádzali zo súkromných zbierok a častokrát sa vyznačovali nekoncepcnosťou a v žiadnom prípade nemožno hovoriť o cielenej selekcii za účelom dokumentovania výstroja a výzbroje našej armády.¹

Vojenské múzejníctvo v novovzniknutom Československu sa oproti tomu civilnému vyvíjalo v odlišných podmienkach.² Aby sme pochopili genézu vývoja akvizičnej politiky Vojenského historického múzea v Piešťanoch („VHM“), je potrebné v krátkosti objasniť aj vývoj vojenského múzejníctva na Slovensku. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 boli pod hlavičkou Ministerstva národnej obrany („MNO“) postupne

-
- 1 Jedným z príkladov môže byť aj zbierka militárií, do ktorej patria aj rôzne historické zbrane, ktoré formou daru nadobudol Hornouhorský spolok v Košiciach v rokoch 1872 – 1900. Tieto predmety dnes tvoria súčasť zbierkového fondu Východoslovenského múzea v Košiciach a tzv. Kniha darov je považovaná za súčasť múzejnej dokumentácie ako forma prírastkovej knihy, obsahujúca 3787 záznamov. In: Východoslovenské múzeum v Košiciach, Adományok (Kniha darov), 1872 – 1900.
  - 2 Kým vojenské múzejné zriadenia boli od začiatku svojho vzniku podriadené pod ministerstvo obrany, civilné, tzv. vlastivedné múzeá boli v správe spolkov a mali skôr regionálny charakter. K ich poštátneniu došlo až na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia zákonom SNR č. 12 z decembra 1948. Siet' múzeí na Slovensku pritom v rokoch 1947-1949 zahŕňala 40 múzeí. Viac o vývoji slovenského múzejníctva: MRUŠKOVIČ, Štefan et al. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita M. Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 9-105. ISBN 80-8083-160-2.

zriadené viaceré zbierkotvorné inštitúcie - Vojenské múzeum Republiky Československej a Pamätník odboja, ktoré boli v roku 1929 zlúčené do Pamätníka oslobodenia. Zamerali sa predovšetkým na dokumentáciu života a bojovej činnosti rakúsko-uhorskej armády a československých légii.³

Vznik prvého slovenského vojenského múzea je spätý s udalosťami po roku 1939. Už na jeseň vzniklo na popud žiadostí z úrovne vyšších veliteľstiev i samotného ministerstva Vojenské múzeum v Bratislave, ktorého hlavnou úlohou malo byť spočiatku dokumentovanie obdobia prvej svetovej vojny, činnosti československej brannej moci a vzniku slovenskej armády, po roku 1941 sa však akvizičný zámer múzea preorientoval na dokumentáciu života a činnosti slovenskej armády vo vojne proti Poľsku a najmä proti ZSSR. Múzejná činnosť však bola do značnej miery ovplyvnená nedostatočným personálnym, finančným i materiálnym zabezpečením⁴, i samotnými vojnovými udalosťami (najmä bombardovaním Bratislavy). Po roku 1945 sa však väčšina zbierkových predmetov stratila.⁵ Zánik Vojenského múzea v Bratislave znamenal nielen stratu pomerne rozsiahleho zbierkového fondu, ale znamenal aj ukončenie činnosti jediného slovenského vojensko-historického múzejného zriadenia na dlhé povojnové obdobie.

V obnovenom Československu bol od roku 1945 MNO zriadený Vojenský historický ústav („VHÚ“) so sídlom v Prahe, ktorý mal vo svojej podriadenosti Pamätník oslobodenia a Vojenské múzeum. Činnosť týchto múzeí bola v povojnovom období poznačená predovšetkým vyrovnávaním sa s okupačnými a vojnovými škodami, po roku 1948 bola ako zbierkotvorná, tak aj vedecko-výskumná činnosť do výraznej miery poznačená režimom – jej úlohy boli najmä propagačné – prostredníctvom zbierkových predmetov mali prezentovať vojenskú minulosť v intenciách politiky KSČ.⁶ Toto obdobie sa tiež nieslo v znamení budovania rôznych pobočiek VHÚ – pamätných miest protifašistického odboja. Jedným z nich bolo Múzeum karpatsko-duklianskej operácie vo Svidníku,⁷

-
- 3 TURZA, Peter. História a vývoj dokumentovania vojenstva na Slovensku. In: *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Zost. PODUŠELOVÁ, Gabriela – KURINCOVÁ, Elena. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2000, s. 61-62. ISBN 80-8060-051-1. K hodnoteniu činnosti Vojenského múzea pred rokom 1939 aj ČEPIČKA, Ladislav. Marginálie ke vzniku a vývoji vojenského múzea v Praze. In: *Historie a vojenství*, roč. 39, 1990, č. 3, s. 95-107. ISSN 0018-2583.
  - 4 V lete 1940 sa počítalo s rozšírením zbierkového fondu o predmety z pozostalosti po M. R. Štefánikovi, proti čomu sa postavil prednosta osobného referátu MNO mjr. Jozef Kristín. Poukazoval na skutočný nevyhovujúci stav múzea, ktorý nemal ani vlastné depozitáre, ani odborných zamestnancov. Na základe toho bola pozostalosť (fotografie, obrazy i malá časť osobných predmetov) slávnostne prevezená a uschovaná v „civilnom“ Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom sv. Martine. VHA Trnava, MNO 1940 obyčajné, 23/7/6-2, kr. 69. *Slovenské vojsko*, roč. 1, č. 20 z 15.10.1940.
  - 5 Viac o činnosti Vojenského múzea v Bratislave v: TURZA, Peter. Vývoj slovenského vojenského múzejníctva v rokoch 1939-1945. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 3, s. 92-93. ISSN 1335 - 3314; CHORVÁT, Peter. Vojenské múzeum v Bratislave (plány verzus realita). In: *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 3, s. 6-16. ISSN 1335 – 3314.
  - 6 VOKÁL, Karel. Činnosť a vývoj Vojenského múzea v letech 1945 – 1948. In: *Historie a vojenství*, roč. 40, 1991, č. 4, s. 78-93.
  - 7 KUTÍLKOVÁ, Dagmar. Organizačný vývoj Vojenského múzea v letech 1948 – 1968. In: *Historie a vojenství*, roč. 42, 1993, č. 4, s. 120-138. ISSN 0018-2583.

ktoré však bolo neskôr preradené do podriadenosti civilnej štátnej správy. Obdobie normalizácie teda do istej miery obmedzilo možnosti komplexného dokumentovania vojenských dejín Slovenska. S výnimkou dvoch múzeí v podriadenosti civilnej štátnej správy, Dukelského múzea vo Svidníku a Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, neexistovala iná inštitúcia, ktorá by rozvíjala vojenské múzejníctvo. Naplno sa rozvíjala len samotná vojenská historická veda. Rozkazom ministra obrany č. 6 z 2. júna 1969 bol s platnosťou od 1. júna toho istého roka, zriadený Československý vojenský historický ústav v Bratislave ako integrálna, i keď relatívne samostatná súčasť Československého vojenského historického ústavu v Prahe. Už čoskoro sa však jeho postavenie a činnosť do výraznej miery obmedzili a po reorganizácii fungoval už len ako Oddelenie vojenských dejín Slovenska pri VHÚ, ktoré v nezmenenej podobe pracovalo až do rozdelenia republiky.⁸

Nové spoločenské pomery súvisiace so vznikom samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 priniesli aj zmeny vo vojenskom múzejníctve. V rámci pripravovaného delenia federálnej armády bola ministrom obrany ČSFR ešte 10. decembra 1992 vymenovaná komisia na delenie múzejných fondov VHÚ. O pár dní neskôr táto komisia prevzala Dukelské múzeum vo Svidníku a boli dohodnuté aj zásady delenia archívnych fondov. Potreba vytvorenia jednotnej vojensko-historickej inštitúcie, ktorá by garantovala rozvoj slovenskej vojenskej historickej vedy, zabezpečovala múzejnú, archívnu, bibliografickú a vedecko-informačnú činnosť, viedla k vzniku slovenského Vojenského historického ústavu v roku 1994, ktorého zriaďovateľom je ministerstvo obrany SR („MO SR“). Do podriadenosti VHÚ Bratislava prešlo nielen Vojenské múzeum vo Svidníku, ale aj novovzniknuté Vojenské múzeum v Trenčíne.⁹ V súčasnosti pôsobí ako organizačná zložka VHÚ Bratislava pod názvom Vojenské historické múzeum („VHM“) so sídlom v Piešťanoch a vo Svidníku a je jediným špecializovaným múzeom s celoštátnou pôsobnosťou zameraným na dokumentáciu vojenských dejín Slovenska.¹⁰

Práve spomínaná absencia inštitucionalizovanej formy vojenského múzejníctva v minulom období spojená s nedostatočným záujmom vládnych predstaviteľov o oblasť kultúrneho dedičstva pri delení majetku štátu v roku 1993, spôsobila, že ani delenie vojensko-historických zbierok, predovšetkým zbierkového fondu VHÚ Praha, neprebehlo práve najideálnejšou formou a do zbierkového fondu VHM Piešťany sa tak dostala len nepatrná časť zbierkových predmetov dokumentujúca obdobie pred 2. svetovej vojny. Zbierkových predmetov, ktoré by priamo odkazovali na zahraničný odboj počas 1. svetovej vojny, predovšetkým na činnosť légii a M. R. Štefánika, je preto len niekoľko

8 PURDEK, Imrich et al. *15 rokov Vojenského historického ústavu (1994-2009)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2009, s. 11-16. ISBN 978-80-969375-8-5.

9 PURDEK, Imrich et al. *15 rokov Vojenského historického ústavu (1994-2009)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2009, s. 17-21. ISBN 978-80-969375-8-5.

10 Viac o vzniku múzea, jeho postavení v systéme slovenských múzeí, akvizičnej činnosti a o členení zbierkového fondu v JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 11-18. ISBN 978-80-89523-69-6

a väčšina z nich bola do zbierok nadobudnutá v deväťdesiatych rokoch nákupom alebo darom z rôznych pozostalostí. Napriek tomu treba povedať, že tieto zbierkové predmety, predovšetkým vďaka zachovanému historickému kontextu, majú vysokú výpovednú hodnotu a do významnej miery tvoria neoceniteľné zdroje informácií k tejto téme. Druhú skupinu takýchto predmetov tvoria repliky. Aj napriek nejednoznačnému konsenzu múzejníkov, či repliky patria do zbierkového fondu múzeí, v tomto prípade ide o jediných zachovaných nositeľov daného historického kontextu, preto je ich muzealita nespochybniteľná.

Kvôli lepšiemu prehľadu a v snahe prezentovať zbierkotvornú činnosť VHM vo svojej komplexnosti, bol výber predmetov realizovaný cez prizmu jednotlivých zbierok oboch múzejných oddelení. Prezentované zbierkové predmety zároveň reflektujú zloženie zbierok a vyzdvihujú tie zbierkové predmety, ktoré dokázateľne odkazujú na činnosť československých legionárov počas prvej svetovej vojny.

Replika lietadla Caproni Ca.33

Do zbierky VII – Letecká technika bola v roku 2004 zaradená replika bombardovacieho lietadla Caproni Ca.33, ktorá je v súčasnosti vystavená v odletovej hale Letiska M. R. Štefánika v Bratislave. Replika lietadla, ktoré je úzko späté práve s tragickou smrťou M. R. Štefánika v roku 1919, bola vyrobená v Leteckých opravovniach v rokoch 1994 – 2004.¹¹

Toto ťažké bombardovacie, dvojplôšné, trojmotorové lietadlo drevenej konštrukcie s motormi Isotta Fraschini V4B s výkonom 150k so stredovou kabínou a bočnými trupmi bolo určené na ničenie živej sily a málo zodolnených pozemných cieľov zhadzovaním mín a bômb do hĺbky protivníka až 200 km. Osádka lietadla bola štvorčlenná – vpredu je umiestnené sedadlo strelca – navigátora, za ním sú dve sedadlá pre pilotov a vzadu za palivovými nádržami je miesto pre mechanika – strelca. Výzbroj lietadla bola štandardne tvorená dvoma 6,5 mm alebo 7,7 mm guľometmi FIAT-Revell a bombami, zavesenými pod kabínou, do hmotnosti 200 kg.¹²

V súčasnosti sa vo svete zachovali len tri exempláre lietadiel z konštrukčnej dielne talianskeho konštruktéra Giovanniho Battistu Caproniho. Lietadlo Caproni Ca.36 s imatrikulačným číslom 23.174 talianskej výroby, ktoré je súčasťou zbierok talianskeho Historického múzea vojenského letectva vo Vigna di Valle (severne od Ríma). Druhé dochované lietadlo s imatrikulačným číslom 2581, vyrobené v USA v roku 1925, je vystavené v Národnom múzeu letectva USA Dayton, Ohio v USA.¹³

Tretím zachovaným exemplárom je práve spomínaná verná replika lietadla Ca.33

11 VHM Piešťany, Zbierka VII – Letecká technika, LT 91 Lietadlo vrtuľové trojmotorové, dvojplôšné ťažké bombardovacie Caproni Ca.33, Sprievodná dokumentácia.

12 VHM Piešťany, Zbierka VII – Letecká technika, LT 91 Lietadlo vrtuľové trojmotorové, dvojplôšné ťažké bombardovacie Caproni Ca.33, Katalogizačná karta.

13 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 47-48. ISBN 978-80-89523-69-6.

s imatrikulačným číslom 11 495, vyrobeného v roku 1918, na ktorom sa Štefánik vracal do vlasti po šiestich rokoch vojny. Lietadlo spolu s posádkou mu na jeho žiadosť poskytla talianska vláda začiatkom mája 1919. Posádku tvorili: pilot poručík Giotto Mancinelli Scotti (veliteľ), druhý pilot seržant Umberto Merlini a mechanik Gabriele Aggiusti. Jeho let bol dôsledne pripravovaný. Odštartovali z letiska Campofornido pri Udine 4. mája 1919 sedem minút po ôsmej ráno. O 11:30 bolo lietadlo spozorované nad Bratislavou a zamierilo na letisko vo Vajnorochoch.¹⁴ Štefánik však do vlasti nedoletel, pri Ivanke pri Dunaji lietadlo havarovalo a celá posádka zahynula. Haváriu vyšetrovala talianska strana, ktorá dospela k záveru, že išlo pravdepodobne o poruchu na motore. Druhou možnou príčinou bola chyba pilota, ktorý sa snažil pre zlý stav pristávacej plochy opakovať pristávací okruh, pričom lietadlo stratilo vztlak a zrútilo sa. Po ukončení vyšetrovania vzniklo ešte mnoho teórií i konšpiračných téz, tie však boli s odstupom času vyvrátené.¹⁵

Repliky bojových zástav legionárskych jednotiek

So vznikom a činnosťou prvých československých zahraničných jednotiek úzko súvisí aj vznik spoločnej československej vojenskej symboliky. Symboly nášho prvého zahraničného odboja pritom vznikali živelne ako prejav nadšenia a iniciatívy profesionálnych i amatérskych výtvarníkov v súvislosti so vznikom prvých skupiniek odbojového hnutia smerujúceho k získaniu slobody a vytvoreniu novej vlasti. Československé jednotky si tak postupne začali vytvárať vlastnú vojenskú symboliku. Prvým a hlavným symbolom bola bojová zástava, ktorá predstavovala jednotný národný symbol Slovákov a Čechov, symbol morálnej cti a vojenskej statočnosti v boji za víťazstvo nad nepriateľom a za svoju vlasť.¹⁶

Na margo už spomenutej delimitácie treba poznamenať, že originály zástav československých legionárskych plukov i ich kópie z medzivojnového obdobia zostali vo VHÚ Praha.¹⁷ V roku 2009 sa VHÚ Bratislava rozhodlo pre múzejné účely nechať vyrobiť verné repliky vybraných bojových zástav československých vojenských jednotiek do roku 1945, v ktorých z väčšej časti pôsobili príslušníci slovenského pôvodu, medzi nimi aj repliky zástav 7. čs. streleckého pluku Tatranského, 12. čs. streleckého pluku gen. M. R. Štefánika, 23. čs. streleckého pluku, 32. čs. streleckého pluku Gardského a 39. čs. streleckého pluku Výzvedného gen. Grazianiho. Aj napriek tomu, že ide „len“ o repliky zástav, boli v rokoch 2009-2010 zaradené do zbierkového fondu VHM Piešťany.¹⁸

14 STEKLÝ, Karol. BUFFA, Jozef. *Letec Štefánik a Caproni*. Bratislava: Magnet Press, 2020. s. 44-45. ISBN 978-80-89169-73-3.

15 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 47-48. ISBN 978-80-89523-69-6.

16 PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexikológie (1914 – 1945)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2015, s. 55. ISBN 978-80-89523-31-3.

17 Vojenský historický ústav Praha (VHÚ Praha), Zbierka XIV Vexikológia

18 Na základe zmlúv o dielo č. VHÚ-4-11-18/2009 a VHÚ-15-5/2010 bolo firmou Velebný & Fam s.r.o. Ústí nad Orlicí v priebehu rokov 2009-2010 vyrobených 18 replík bojových zástav.

Najpočetnejšími spomedzi čs. zahraničných jednotiek počas prvej svetovej vojny boli československé légie v Rusku. Postupne vzniklo dvanásť československých streleckých plukov, dva jazdecké a tri delostrelecké pluky, jeden úderný prápor a tri ťažké delostrelecké oddiely, pričom každý z nich mal vlastnú bojovú zástavu. Hoci nevychádzali zo žiadneho predpísaného vzoru a teda neboli obsahovo ani formálne rovnaké, každá je unikátna a boli vyšívané zväčša českými a slovenskými ženami žijúcimi v Rusku.¹⁹

Počiatky **7. čs. streleckého pluku** siahajú do 25. júna 1917, kedy v malom ukrajinskom mestečku Berezaň vznikol 3. záložný prápor čs. streleckej brigády, ktorý sa neskôr transformoval na 7. čs. peší pluk. V auguste 1917 bol premenovaný na 7. čs. strelecký pluk Tatranský.²⁰ Pluk zasiahol do bojov pri Bachmači, zúčastnil sa bojov pri Marjinsku, Novonikolajevsku, Irkutsku, Kaule, Čeľjabinsku, Tomsku a Krasnojarsku, neskôr strážil sibírsku magistrálu na úseku Novonikolajevsk – Tomsk.²¹

Zástava bola vyrobená pravdepodobne začiatkom roka 1917 v Moskve slovenskými a českými ženami, o čom mali svedčiť venovacie nápisy na troch stuhách: na bielej je červeným písmom „7. československý Tatranský pluk“, na modrej bielym písmom: „Za tú našu slovenčinu“ a na červenom bielym písmom na jednej strane „Tatranskému pluku venujú“, na druhej strane „moskovské Slovenky a Češky“. Hlavnú zásluhu na zhotovení zástavy mal vodca ruských emigrantov z radov Slovákov p. Országh s manželkou. 10. novembra 1917 sa na Monastirskom námestí v Jekaterinburgu zhromaždili časti plukov 2. streleckej divízie, ktorým gen. Surový spolu s veliteľom 2. čs. streleckej divízie slávnostne odovzdali bojové zástavy. Zástava bola následne odnesená do Jegoršina a slávnostne 15. novembra odovzdaná pluku ako „...symbol slávy, hrdinstva a cti pluku, symbol jednotnej sily a večného svedectva našich činov.“²²

Po príchode pluku do vlasti došlo v rámci unifikácie čs. brannej moci k jeho zlúčeniu s domácim 4. streleckým plukom na základe Výnosu MNO čj. 5.700-org.1919, čím vznikol Peší pluk 7 s veliteľstvom v Leviciach, od roku 1921 dislokovaným v Nitre. Nástupnícky Peší pluk 7, ktorý bol nositeľom legionárskych tradícií, prevzal zástavu, spolu so stuhami, vyznamenaniami a čestným názvom „Tatranský“ v októbri 1920. Pri príležitosti 10. výročia vzniku republiky, 28. októbra 1928, bola pluku udelená kópia pôvodnej zástavy.²³

Jeden z najmladších čs. streleckých plukov, **12. čs. strelecký pluk**, vznikol za odlišných podmienok. Predovšetkým, politická situácia v Rusku sa na konci roka 1917 radikálne

19 JURKOVÁ, Viera. Zástava Tatranského pluku. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 1, s. 47. ISSN 1336-1910

20 IVANIČ, Václav. *Tatransci: dějiny 7. střeleckého Tatranského pluku od jeho založení do návratu do vlasti*. B.m.: Nákladem Památníku odboje, 1924. s. 15.

21 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 47-48. ISBN 978-80-89523-69-6.

22 IVANIČ, Václav. *Tatransci: dějiny 7. střeleckého Tatranského pluku od jeho založení do návratu do vlasti*. B.m.: Nákladem Památníku odboje, 1924. s. 121 – 124.

23 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopédie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 487. ISBN 80-7277-256-2.

zmenila. V tomto neistom revolučnom prostredí, ktoré do veľkej miery demoralizovala ruskú armádu, dochádza k doformovaniu 1. čs. armádneho zboru a vyhlásením T. G. Masaryka zo 7. februára 1918 sa stal 1. čs. armádny zbor je autonómnou súčasťou čs. armády vo Francúzsku.²⁴

Kolískou pluku bolo mesto Novonikolajevsk, kde vznikol v júni 1918 pochodový prápor, z ktorého sa 15. júla 1918 v meste Tomsk sformoval 12. čs. strelecký pluk. V auguste 1918 bol vydaný rozkaz na jeho premiestnenie na severouralský front do mesta Jekaterinburg, v novembri do mesta Kamyšlov, kde sa 11. a 12. pluk dočasne reorganizovali z dôvodu veľmi nízkeho počtu mužstva na I. a II. pochodový prápor. Ešte v tom istom roku v decembri 1918 bol 12. strelecký pluk obnovený a bol začlenený pod veliteľstvo 3. čs. divízie a na začiatku roka 1919 sa presunul na kongurský front. Vzápätí bola 3. divízii pridelená dlhá časť magistrály. V júni 1919 bol pluk doplnený dobrovoľníkmi zo slovenského tábora v Irkutsku a novembri 1919 mu bol na Sibíri udelený čestný názov „gen. M. R. Štefánika“. Na jar 1920 zabezpečoval pluk evakuáciu čs. jednotiek z Vladivostoku a Rusko opustil ako posledný čs. útvar v júli 1920 na lodi Logan. Tesne pred odchodom do vlasti, bola 12. čs. streleckému pluku ako poslednému z čs. plukov, ktorý aj posledný opustil Sibír, 6. júla 1920 vo Vladivostoku udelená bojová zástava.²⁵

V rámci unifikácie čs. brannej moci sa po príchode do Československa spojil s domácim 12. peším plukom a sídlo veliteľstva pluku sa nachádzalo v Parkane (dnes Štúrovo), od novembra 1920 v komárňanskej Novej pevnosti. V októbri 1920 prevzal Peší pluk 12 po svojom legionárskom predchodcovi čestný názov i zástavu so stuhami, ktorá bola v roku 1928 nahradená kópiou.²⁶

Druhým a azda aj najvhodnejším centrom pre vznik československého zahraničného odboja bolo Francúzsko, kde sídlila exilová Československá národná rada. Základom novovznikajúcich československých jednotiek boli dobrovoľníci z Ruska, USA, Rumunska, Srbska, Talianska, Francúzska a Austrálie, ktorí sa tu na prelome rokov 1917 a 1918 zhromaždili. Jednotky sa formovali na základe dekrétu francúzskeho prezidenta Poincaré, ktorý v decembri 1917 povolil organizovanie Čechoslovákov do samostatnej armády pod francúzskym velením, ale tiež na základe štatútu zo 7. februára 1918, ktorý upresňoval zásady výstavby jednotiek, otázky velenia, odvodov a organizácie. Velením bol poverený novovzniknutý Československý generálny štáb pri Československej národnej rade v Paríži, na čele ktorého stál generál Maurice Janin. V rokoch 1918 – 1919 sa tu sformovali štyri československé strelecké pluky: 21., 22. a 23. strelecký pluk bol zaradený do 5. streleckej divízie, v roku 1919 kvarteto doplnil aj 24. strelecký pluk

24 PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexikológie (1914 – 1945)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2015, s. 45-47. ISBN 978-80-89523-31-3

25 PRÁŠEK, Vojtěch. *Historie 12. čs. střel. pluku „M. R. Štefánika“*. Praha: Československý legionár, 1938, s. 33-161.

26 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 490. ISBN 80-7277-256-2.

(ten už ale nie je považovaný za legionársky). **23. čs. strelecký pluk** sa sformoval začiatkom decembra 1918 sa v Cognacu a pre jeho národnostné zloženie (väčšinu tvorili Slováci) bol označovaný aj názvom „Pluk amerických Slovákov“.²⁷

Pluk sa síce nepreslávil bojovou činnosťou počas prvej svetovej vojny, počas svojho pôsobenia v Cognacu sa venoval výcviku a vojenskému vzdelávaniu a do vysokej miery vplýval aj na výchovu tamojších mladých mužov, okrem toho sa rôznymi spôsobmi podieľal aj na spoločenskom i kultúrnom živote mesta. Pluk bol významným spôsobom, predovšetkým materiálne, podporovaný svojimi krajanmi z USA. Jeho pôsobenie vo Francúzsku skončilo začiatkom januára 1919. Už tri mesiace po svojom návrate do vlasti príslušníci Pluku amerických Slovákov zúžitkovali svoj bojový výcvik v Košiciach, kde boli prevelení na podporu bojov s Maďarskom.²⁸ V súvislosti s reorganizáciou čs. brannej moci bol 23. strelecký pluk 1. októbra 1920 na základe výnosu MNO čj. 5.700-org.1919 zlúčený s domácim 3. streleckým plukom do Pešieho pluku 23 s veliteľstvom v Bratislave, od roku 1930 redislokovaným do Trnavy.²⁹

Bojová zástava bola ručne maľovaná podľa návrhu českého maliara Františka Kupku vo Francúzsku a pluku slávnostne odovzdaná starostom mesta Cognac Fichonom a Dr. Benešom 22. decembra 1918 do rúk generála Cheré. Túto zástavu následne, spolu so stuhami a vyznamenaniami prevzal v októbri 1920 aj nástupnícky Peší pluk 23. V roku 1926 prebehla slávnostná výmena zástav pôvodných legionárskych plukov za ich vyšívané kópie.³⁰

Tretím centrom čs. zahraničného odboja počas prvej svetovej vojny bolo Taliansko. Formovanie odboja sa tu však do značnej miery oneskorilo, v raných fázach vojny tu žilo málo Čechov a Slovákov a ani postoj talianskej vlády nebol spočiatku naklonený československej myšlienke.³¹

Na prelome rokov 1917 – 1918 pôsobilo na talianskom fronte okolo 2000 Čechov a Slovákov – dezertérov či prebehlíkov, ktorí v priebehu jari 1918 vytvorili tzv. výzvedné oddiely (reparti esploratori). Práve ich činnosť do veľkej miery prispela k uznaniu a vzápätí aj vytvoreniu autonómnej československej armády v Taliansku. Československí „výzvedčiaci“ boli potom formálne zaradení 25. septembra 1918 do výzvedného pluku, ktorý niesol označenie 39. Reggimento Esploratori Czeco-Slovacco a bol začlenený do 7. divízie. Jednotlivé roty tak pôsobili po celom taliansko-rakúskom fronte od švajčiarskych

27 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 41-42. ISBN 978-80-89523-69-6.

28 Viac o pôsobení a činnosti pluku v MRÁZ, Jan. *Pluk Američanů. Zápisky a myšlenky jednoho z mnohých*. Praha: Za svobodu, 1928. 245 s.

29 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 493-494. ISBN 80-7277-256-2.

30 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 41-42. ISBN 978-80-89523-69-6.

31 HANZAL, Vojtěch. *Výzvedčiaci v Itálii a na Slovensku*. Praha: vlastný náklad, 1928, 393 s.

hraníc – hory Ortler – až po dolný tok Piavy, ktorá ústi do Jadranského mora.³² Možno povedať, že 39. čs. strelecký pluk Výzvedný bol najskúsenejšou jednotkou zboru talianskej légie a významne sa podieľal aj na neskoršom formovaní ozbrojených síl nového Československa.

Bojová zástava bola jednotke odovzdaná ešte pred odchodom do novovzniknutého Československa – v Padove 8. decembra 1918.³³ Po príchode do vlasti bol pluk v rámci unifikácie brannej moci na základe výnosu MNO čj. 5.700-org.1919 1. októbra 1920 zlúčený so 72. peším plukom domáceho vojska do Pešieho pluku 39 s veliteľstvom najskôr v Dunajskej Strede, od novembra 1920 v Bratislave. Na základe dekrétu prezidenta republiky publikovaného výnosom MNO čj. 32.630-pres.voj.1920 dostal pluk čestný názov „Výzvedný“, ktorý bol v apríli 1931 doplnený na „Výzvedný generála Grazianiho“. Od svojho legionárskeho predchodcu pluk získal bojovú zástavu so stuhami, ktorú používal až do roku 1939. Od roku 1926 prebiehala slávnostná výmena pôvodných legionárskych zástav za ich kópie, Pešiemu pluku 39 bola slávnostne udelená 28. októbra 1931 mestom Bratislava.³⁴

Okrem výzvedných oddielov sa v Taliansku sformovali čs. jednotky aj spomedzi zajatcov českej a slovenskej národnosti, ktorí boli sústreďovaní v zajateckých táboroch. Na základe zmlúv medzi československou a talianskou vládou z apríla a júna 1918 boli vytvorené československé jednotky v Taliansku - neskôr označené ako 31. – 34. čs. strelecký pluk.

32. čs. strelecký pluk, ktorý bol podriadený 6. divízii, bol v polovici augusta 1918 nasadený v priestore medzi Gardským jazerom a riekou Adiža, kde sa zúčastnil bojov o kótu 703 Doss Alto. Po víťazstve bola celá divízia sústredená do Padovy, kde bola plukom 8. decembra 1918 odovzdaná bojová zástava. Vzápätí sa československé jednotky presunuli do Československa.³⁵

V rámci unifikácie brannej moci bol 32. čs. strelecký pluk na základe výnosu MNO čj. 5.700-org.1919 zlúčený s domácim 34. peším plukom do Pešieho pluku 32 s veliteľstvom v Štefánikových kasárňach v Košiciach, kde sa zapojil aj do bojov s Maďarskom. Na základe dekrétu prezidenta republiky publikovaného vo výnose MNO čj. 45.800-pres. voj. 1923 získal pluk 24. októbra 1923 čestný názov „Gardský“.³⁶

Bojová zástava bola pluku udelená tesne pred odchodom do vlasti, tiež 8. decembra 1918 v Padove, a následne ju prevzal aj nástupnícky Peší pluk 32. Originál bojovej

32 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 45. ISBN 978-80-89523-69-6.

33 PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexikológie (1914 – 1945)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2015, s. 69. ISBN 978-80-89523-31-3.

34 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 500. ISBN 80-7277-256-2.

35 JURKOVÁ, Viera. Zástava 32. čs. streleckého pluku. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 8, s. 47. ISSN 1336-1910.

36 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920-1938*. Praha: Libri, 2006, s. 497-498. ISBN 80-7277-256-2.

zástavy však z budovy nadriadeného veliteľstva počas bojov s Maďarmi zmizol. 2. júla 1927 preto odovzdal krajinský vojenský veliteľ generál Josef Šnejdárek v zastúpení ministra obrany na námestí pred budovou vojenského veliteľstva pluku zástavu darovanú prezidentom a dekoroval ju Čs. vojenským krížom 1914 – 1918. O rok neskôr bola zástava pri príležitosti 10. výročia založenia pluku dekorovaná čestnými stuhami, ktoré venovalo mesto Košice, Orol a Čs. obec legionárska.³⁷

Zbrane

Výzbroj československých legionárov vo Francúzsku, Taliansku a Rusku dokumentuje niekoľko zbierkových predmetov, ktoré sa nachádzajú v zbierkach prevažne Múzejného oddelenia Svidník. Treba však povedať, že všetky tieto zbrane – prevažne pušky - boli nadobudnuté bez vedomosti o hlbšom historickom kontexte, ich pôvodný držiteľ nie je známy, avšak vo všeobecnosti je ich význam z hľadiska dokumentovania výzbroje čs. légii v kontexte akvizickej politiky VHM neoceniteľný. Všetky opísané zbrane nadobudlo niekdajšie Dukelské múzeum v rámci delimitácie od Historického ústavu Armády ČR v roku 1994.

7,62 mm ruská pechotná puška Mosin model 1891 reprezentuje základnú ruskú pechotnú výzbroj, ktorá bola nasadená v oboch svetových vojnách. So zbraňami tohto typu vstupovali do priestoru Karpát vojaci ruskej cárskej armády, rovnako nimi boli vyzbrojení príslušníci čs. légii, ktorí bojovali po ich boku a o takmer 30 rokov neskôr aj príslušníci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR.³⁸

Pechotná puška Mosin model 1891 a jej varianty sa mimoriadne dobre osvedčili v najnáročnejších bojových podmienkach prvej svetovej vojny. Zbraň bola odolná aj pri veľmi tvrdom zaobchádzaní a vojaci oceňovali mimoriadnu presnosť streľby. Za jej konštrukciou stoja významný konštruktér Sergej Ivanovič Mosin a belgický továrnik Léon Nagant. Do výzbroje cárskej armády bola zavedená v apríli 1891 pod označením Trojčiarková puška vzor 1891. Postupne v rokoch 1893 – 1907 boli zavedené do výzbroje ruskej armády aj jej tri jej ďalšie varianty: kratšia a ľahšia dragúnska puška (1893), kozácka puška (1894) a karabína (1907). Sériová výroba týchto zbraní sa začala od roku 1893 v štátnych zbrojovkách v Tule, Iževsku a Sestrorecku, kde len do roku 1896 bolo vyrobených viac ako 1 400 000 kusov, ďalších 500 000 kusov bolo vyrobených vo francúzskej zbrojovke Manufacture d'Armes de Chatellerault. V dvadsiatych rokoch boli tieto pušky modernizované a do výzbroje zavedené pod označením model 1891/30, od roku 1931 pribudla aj odstrelávačská verzia.³⁹

37 ŠTANCL, J. G. *Jubilejný almanach Košíc a východného Slovenska 1918-1928*. Košice: Výbor pre oslavu desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928, s. 17-18.

38 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 33-35. ISBN 978-80-89523-69-6.

39 HOLÍK, Peter. Ruské pechotné pušky Mosin model 1891 a Berdan II. model 1870. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 3, s. 47. ISSN 1336-1910.

Hlavnú výzbroj francúzskych legionárov tvorili **8 mm pechotné pušky Berthier model 1907/15 M16**, pričom sa časť týchto pušiek po vojne dostala aj na územie novovzniknutého Československa a následne boli zaradené aj do výzbroje konštituujúcej sa československej brannej moci. Výzbroj československých vojakov tvorila až do druhej polovice 20. storočia, keď bola nahradená novou puškou vzor 24 systému Mauser z československej produkcie.⁴⁰

Z konštrukčného hľadiska ide o modernizovanú verziu pušky Berthier model 1907/15, za ktorej zrodom stál inžinier a vynálezca Adolphe Berthier. Pri vývoji zbrane vychádzal z pechotných pušiek a karabín Lebel model 1886. Sériová výroba týchto zbraní sa rozbehla v zbrojovkách Manufacture d'Armes de Saint-Étienne, Manufacture d'Armes de Chatellerault a Manufacture d'Armes de Tulle, pričom výroba pokračovala aj po skončení prvej svetovej vojny. Časť zbraní bola exportovaná aj do Grécka, Juhoslávie, Rumunska a Turecka. Pušky a karabíny systému Berthier sa v priebehu prvej svetovej vojny a potom aj v medzivojnovom období stali jednými z najmasovejšie vyrábaných zbraní vo Francúzsku. Celkovo ich bolo vyrobených vyše dva milióny. Najviac vyrábanou sa stala pechotná puška Berthier model 1907/15 M16.⁴¹

Čs. legionári v Taliansku boli vyzbrojení viacerými druhmi talianskych zbraní, medzi ktorými boli aj **10,4 mm pechotná puška Vetterli – Vitali M1870/87** a **6,5 mm puška Mannlicher-Carcano M 1891**.

Vznik historicky prvej opakovacej pušky možno pripísať Giussepemu Vitalimu, kapitánovi delostrelectva, ktorý v roku 1887 vyvinul opakovací systém pre štyri náboje tak, aby ho bolo možné čo najjednoduchším spôsobom aplikovať na starší druh pušky Vetterli M1870. Takto modifikovaná zbraň bola ešte v tom istom roku zavedená do výzbroje talianskej armády pod označením **10,4 mm puška Vetterli-Vitali M1870/87**. Vyzbrojované ňou boli jednotky talianskej pechoty, pričom najviac bola využívaná v koloniálnych konfliktoch, najmä v Afrike. Od roku 1891 boli postupne nahrádzané modernejšími zbraňami, avšak využívané boli aj v priebehu prvej svetovej vojny, ako v rámci výzbroje druhosledových a tylových jednotiek, neskôr, po úprave na náboj kalibru 6,5x52 mm Mannlicher-Carcano, aj priamo v boji.⁴²

Hlavnou pechotnou zbraňou československých legionárov bojujúcich v Taliansku bola **6,5 mm pechotná puška Mannlicher – Carcano M 1891** – opakovacia zbraň na strelivo plnené bezdymovým prachom. Táto nová konštrukcia opakovacej pušky s otočno-posuvným záverom, so stredovou nábojovou schránkou plnenou celokovovými nábojovými symetrickými rámčekmi s kapacitou šesť nábojov, s ktorou prišiel konštruktérsky kolektív pod vedením delostreleckého dôstojníka,

40 JURKOVÁ, Viera et al. *Zo zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 37-38. ISBN 978-80-89523-69-6.

41 HOLÍK, Peter. Zbraň legionárov vo Francúzsku. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 6, s. 47. ISSN 1336-1910.

42 HOLÍK, Peter. Talianske pušky čs. legionárov. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 10, s. 47. ISSN 1336-1910.

plk. Salvatore Carcana v roku 1891, vychádzala zo staršej konštrukcie Ferdinanda R. von Mannlichera. Do výzbroje talianskej armády bola zavedená pod označením Fucile Modello 1891. Neskôr bola od nej odvodená aj jazdecká karabína vybavená sklopným bodákom a puška pre špeciálne jednotky. Ďalšie, modernizované varianty tejto pušky vznikali v priebehu medzivojnového obdobia a vo výzbroji talianskej armády sa tak, hoci v modifikovanej verzii, táto zbraň udržala až do roku 1959.

Uniformy

V zbierke XIV – Výstrojný materiál oboch múzejných oddelení sa nachádza niekoľko legionárskych uniforiem, avšak len vo veľmi málo prípadoch sa, vzhľadom na spôsob ich nadobudnutia, zachoval aj historický kontext, resp. je známy pôvodný nositeľ.

Vzhľad uniforiem československých legionárov mal svoje špecifiká a závisel od ich pôsobiska. I keď vychádzal z výstrojných predpisov jednotlivých armád, tie však zväčša pochádzali z predvojnového obdobia a v priebehu vojny sa pod vplyvom bojových skúseností či nedostatku materiálu častokrát menili.⁴³ Aj z dôvodu obmedzeného rozsahu štúdie boli vybrané tri reprezentatívne rovnošaty dokumentujúce výstroj čs. legionárov v Rusku, Francúzsku a Taliansku.

Príslušníci čs. vojsk vo Francúzsku používali *francúzsku rovnošatu vzor 1915* a ich vzhľad sa až na výsostné označenia či iné drobné detaily nelíšil od ostatných vojakov francúzskej armády. V zbierkach VHM sa nachádza aj vojenská blúza, súčasť francúzskej rovnošaty vzor 1915, ktorá patrila poddôstojníkovi 21. čs. streleckého pluku v hodnosti poručík. Bola vyrobená z vlneného súkna šedomodrej farby tzv. Bleu horizon. Na nárameníkoch sú nášivky so štylizovanými písmenami ČS, ktoré sú umiestnené aj na gombíkoch blúzy. Na golieri je umiestnené číselné označenie pluku. Nohavice francúzskej rovnošaty vzor 1915 boli z rovnakého materiálu, zúžené v lýtkovej časti. Dôstojníci nosili poľný opasok, nazývaný dohoda a vysoké jazdecké čižmy. Mužstvo malo šnurovacie topánky s ovinovačkami okolo lýtka. Ako pokrývku hlavy mohli nosiť *francúzsku prilbu vzor 1915*, prvú oceľovú prilbu vôbec, ktorá podľa autora návrhu, plk. A. Adriana, dostala ľudový názov „Adrianka“.⁴⁴

Podobne ako vo Francúzsku, aj príslušníci čs. vojska v Taliansku používali rovnošatu talianskej armády, tzv. poľnú rovnošatu vzor 1909. Od príslušníkov talianskej armády sa rozlišovali detailami, napr. rozlišovacím označením – bikolórou na golieri a pozmeneným hodnostným označením na rukáve. V roku 1918 bola zavedená nová rovnošata, v ktorej sa mali legionári vrátiť do Československa. Na prednej strane goliera boli našité výložky červeno-bielej farby, hodnostné označenie nosili na rukávoch a v heraldickom štítiku označenie s písmenami CS a číslo pluku. Na hlave nosili alpský klobúk s perom, ktorý mal na prednej strane našitého čierneho sokola. V roku 1976 získalo vtedajšie Dukelské

43 CHARFREITAG, Jiří – ŠPITÁLNÍK, Zdeněk. *Československé legie 1914 – 1920. Stejnokroje a výstroj*. Praha: MO ČR – VHÚ, 2014, s. 5. ISBN 978-80-7278-642-8.

44 BLAŠKO, Gabriel. Prilba Adrianka a blúza čs. legionára. In: *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 7, s. 47. ISSN 1336-1910.

múzeum do zbierok *legionársku uniformu z pozostalosti po Jozefovi Kudláčovi – poddôstojníkovi 33. čs. streleckého pluku*, ktorá je vystavená v Centrálnej expozícii vo Svidníku.⁴⁵

V Rusku bola situácia mierne komplikovanejšia. Československí legionári v Rusku boli pôvodne vystrojení vojenskou rovnošatou šedo-zelenej farby. Na vyznačenie národnej symboliky používali príslušníci čs. jednotiek bielo-červenú stuhu umiestnenú z počiatku na okolku čiapky po celom obvode, neskôr len malý ústrižok uchytený na prednej časti čiapky. Postupným vývojom a zmenami organizácie čs. vojska v Rusku dochádzalo aj k úpravám rovnošiat a postupne bol zavádzaný aj systém nových vojenských symbolov.⁴⁶ Pre príslušníkov čs. légii bola nakoniec v roku 1919 zavedená tzv. *vladivostocká rovnošata*. Blúza vladivostockej rovnošaty, ktorá sa nachádza v zbierkach VHM Piešťany, bola vyrobená už v Československu. Tento typ rovnošiat bol následne využitý na vystrojenie čs. vojakov takmer počas celých dvadsiatych rokov 20. storočia. V týchto návratových rovnošatách vzor 1919 sa legionári zúčastňovali na pietnych aktoch i spomienkových akciách.⁴⁷

Vyznamenania, medaily a rôzne písomnosti

Príslušníci čs. légii boli v priebehu vojny vyznamenávaní za zásluhy a odvahu v boji vyznamenaniami ôsmich štátov – štátov, v armádach ktorých bojovali. Celkom prirodzene preto od vzniku prvých čs. jednotiek vznikla potreba udeľovania vlastných čs. vyznamenaní. Aj napriek niekoľkým pokusom sa zriadiť československé vyznamenania podarilo až v roku 1918. Postupne boli na zriadené najvyššie vojenské vyznamenanie Čs. vojnový kríž 1914 – 1918, Československá revolučná medaila, Rad Štefánika a Čs. verzia Spojeneckej medaily Víťazstva. Spolu s nimi v medzivojnovom období vzniklo mnoho rôznych pamätných medailí a odznakov, ktoré odkazovali na legionárske tradície.

V súvislosti s činnosťou M. R. Štefánika je nutné pristaviť sa práve pri vyznamenaní **Rad Sokola**, ktorý sa neoficiálne nazýval aj Rad Štefánika alebo aj Rad Milana Rastislava Štefánika - Sokol. Navrhol ho počas inšpekcie čs. légii v Rusku na jeseň 1918 sám generál Milan Rastislav Štefánik, prvý minister vojny Československa, za návrhom stuhy stojí Vojtech Preissig. Základnou myšlienkou bolo založiť a udeľovať rad, ktorým mohol byť vyznamenaný každý vojak bez ohľadu na hodnosť. Štefánik objednal výrobu prvých kusov v Tokiu a udelil ich po svojom príchode do Vladivostoku 17. novembra 1918.

45 JURKOVÁ, Viera et al. *Zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 46-47. ISBN 978-80-89523-69-6.

46 PURDEK, Imrich. *Československá a slovenská vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, faleristiky a vexikológie (1914 – 1945)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2015, s.71 - 79. ISBN 978-80-89523-31-3.

47 JURKOVÁ, Viera et al. *Zbierok Vojenského historického múzea*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, s. 38-39. ISBN 978-80-89523-69-6.

Stanovy k radu vypracoval po svojom návrate do Paríža a zverejnil ich na jar 1919. Pôvodne mal mať Rad Sokola tri triedy, neskôr bol ich počet rozšírený na päť tried, no k realizácii jeho pôvodného zámeru nikdy nedošlo. Rad bol udeľovaný v jedinej triede, v dvoch skupinách - vo vojenskej a v civilnej. Zákomom č. 243 z 10. apríla 1920 boli tieto vyznamenania legalizované ako čestné odznaky pre čs. armádu v Rusku a na Sibíri, zriadené odbočkou ČSNR pre Rusko alebo ministerstvom vojny dočasnej vlády ČSR. Rad dostali vojaci, ktorí sa priamo zúčastnili na bojoch (verzia s mečmi), ale aj tí, ktorí sa podieľali na logistickom zabezpečení vojska (bez mečov). Do konca septembra 1919 bolo udelených 287 vyznamenaní s mečmi, 86 bez mečov s hviezdou na stuhe (udelená za pochvalu) a 21 vyznamenaní bez mečov i hviezdy. Okrem tokijského vydania sú známe aj vydania pražské z roku 1920 a pražské z roku 1945.⁴⁸

V zbierkach VHM Piešťany sa nachádza zaujímavé tokijské vydanie z roku 1918 pre civilov s hviezdíčkou, ktoré bolo nadobudnuté kúpou bez údajov o pôvodnom majiteľovi.

V zbierkach oboch múzejných oddelení sa nachádzajú všetky spomínané československé vyznamenania. Väčšina z nich však bola nadobudnutá bez dekrétov a často aj bez akýchkoľvek informácií o pôvodnom vlastníkovi.

Svetlou výnimkou je pozostalosť po Aloisovi Hégrovi, príslušníkovi 1. čs. streleckého pluku v Rusku, ktorá sa do zbierok VHM Piešťany dostala v roku 1997 kúpou pravdepodobne od pozostalých. Pozostalosť pozostávala z vyznamenaní, medailí a odznakov, súčasťou bola aj členská legitimácia a fotografie, ktoré Aloisovi Hégrovi venoval jeho priateľ, gen. Kutlvašr. Medzi vyznamenaniami a medailami bol *Kríž sv. Juraja, Československý vojnový kríž 1914-1918 s dekrétom, Československá revolučná medaila, Pamätný odznak čs. dobrovoľníkov 1918-1919*, Medaila Za civilizáciu, Pamätná medaila Medzinárodnej federácie starých bojovníkov FIDAC s dekrétom, Medaila Za vernosť a brannosť, Francúzsko-československá pamätná medaila mesta Darney a iné.

Alois Hégr sa narodil 21. októbra 1896 v obci Horní Růžodol v okrese Liberec a pôvodným povoláním bol zámočníkom a kováčom. Do čs. légii vstúpil 15. septembra 1916.⁴⁹ Zaradený bol do 1. čs. streleckého pluku a podľa venovaní na fotografiách je zrejmé, že so svojím veliteľom, generálom Kutlvašrom, mali priateľský vzťah. Fotografie znázorňujú Kutlvašra prevažne z obdobia rokov 1918-1919 v Petropavlovsku.

48 JURKOVÁ, Viera. Symboly Československa. In *Obrana : mesačník Ministerstva obrany SR*, roč. 28, 2019, č. 5, s. 47. ISSN 1336-1910.

49 VHM Piešťany, Zbierka XV – Rady, vyznamenania, medaily, RVM 1535 Členská legitimácia obce legionárskej

PhDr. Viera JURKOVÁ

Kurátorka VHÚ Bratislava – Vojenského historického múzea v Piešťanoch. Vyštudovala odbor história na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Rigoróznou prácu na tému Zbraň ako špecifický zbierkový predmet na príklade Vojenského historického múzea v Piešťanoch obhájila v roku 2022 v rámci študijného programu Muzeológia a kultúrne dedičstvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vo výskumnej činnosti sa zameriava na problematiku múzejnej dokumentácie militárií a vojenskej techniky. Je autorkou viacerých odborných článkov, spoluautorkou a editorkou publikácie Zo zbierok Vojenského historického múzea a zostavovateľkou zborníka Zbrane a munícia v zbierkach múzeí.

Jozef Gregor Tajovský – čs. legionár v Rusku

Miloslav Čaplovič

Vojenská dráha Jozefa Gregora Tajovského v čase prvej svetovej vojny sa začala písať v júli 1915, keď bol ako štátne nespoľahlivý poslaný na ruský front. Tam v hodnosti desiatnika, slúžil ako jednoročný dobrovoľník v banskobystričskom 16. pluku maďarského kráľovského honvédstva (vlastibrany - Honved-Infanterieregiment Nr. 16¹), kde zotrval 5 mesiacov.² Dňa 29. decembra 1915 sa pri Dobropoli vo východnej Haliči, dostal do ruského zajatia.³ V dochovanom dokumente z 23. apríla 1921 Tajovský uvádza nasledovné: „...V spomenutý deň vzdav sa u Dopropole (Vých. Halič) do zajatia ráno v 7. hodin, za hodinu dal som sa dobrovoľne u ruského štábu v Leskovci za maďarského tlumača. Rusi z dôvery ponechali mi všetky moje veci a dopisy., b.) po dvoch týždňoch sišiel som sa s br. Medkom u štábu ruskej armády v Husatíne, votrel som sa medzi maďarských zajatých dôstojníkov, vypočul si ich rozhovory a štáb ruskej armády – doporučený Medkom – upozornil na falešné výpovede pri výsluchu, čo sa týkalo zvlášť rak. uh. artilerie (rozumej delostrelectva – pozn. M.Č.). V ten deň jel br. Medek ukazovať Rusom gul'ometné hniezda na rak. fronte a môže moje služby Rusom preukázané dosvedčiť'. Výsluch 15 – 20 rak. dôstojníkov i mojím pričinením trval dva dni, lebo maď. dôstojníci nepredpokladali o mne jako o honvédskom jednoročákovi – kaprálovi, že by som bol „panslávom“ a smlúvali sa ďalej jako Rusov obelhať...“⁴

- 1 Podrobnejšie o banskobystričskom Honvédskom pešom pluku č. 16 (1886 – 1918) pozri: <http://forum.valka.cz/topic/view/176999/Honvedsky-pesi-pluk-c-16-1886-1918>
- 2 VÚA – VHA Praha, Legionárska karta Jozefa Gregora Tajovského, osobné číslo 20 213 (značka 734 438).
- 3 Tamže. Na legionárskej karte je uvedené ako miesto zajatia Bučač (dnes mestečko na západnej Ukrajine v Ternopil'skej oblasti).
- 4 VÚA – VHA Praha, žiadosť kapitána Jozefa Gregora Tajovského o priznanie charakteru legionára z 23. apríla 1921, adresovaná MNO v Prahe., Rudolf Medek (1890 – 1940), český spisovateľ, čs. legionár v Rusku a čs. generál. V rokoch 1920-1929 bol riaditeľom Pamätníku odboja a v rokoch 1929-1939, po zlúčení s ďalšími inštitúciami, riaditeľom Pamätníku národného oslobodenia v Prahe.

Následne bol Jozef Gregor Tajovský ako pisár premiestnený do ruského zajateckého tábora v Dárnici (vtedy predmestie, dnes súčasť Kyjeva – pozn. M.Č.), kde sa stal členom zajateckej samosprávy a prednášal zo svojich literárnych prác Slovákom v Kyjeve.⁵ Ako zástupca Slovákov bol v máji 1916 povolaný do *Zväzu čs. spolkov na Rusi*. Od júna 1916 pôsobil v predsedníctve Klubu spolupracovníkov a redaktor Čechoslovana, od septembra 1916 spolu so spisovateľom Jankom Jesenským viedol jeho prílohu *Slovenské hlasy*. V októbri 1916 patril Tajovský v Kyjeve k signatárom programového prejavu slovenskej politickej reprezentácie v Rusku pod názvom *Náš cieľ*, v ktorom sa venovala veľká pozornosť otázke pomeru a vzájomných vzťahov Slovákov a Čechov.⁶ Sám po rokoch na toto pôsobenie spomínal takto: „...asi 1. kvetna 1916 bol som zvolený za Slovákov do správy Svazu čs. spolkov na Rusi, a dľa mojich schopností účastnil sa organizačnej práce, začal písať do „Čechoslovana“ a keď sa podarilo vymôcť zo zajatia spisovateľa dra Jesenského, začali sme spoločne redigovať buditeľský list „Slovenské Hlasy“. Po roku trebárs madr. Mil. Štefánik znovu naznačil za člena Odbočky Nár. Rady pre Rusko, neprijal som toho, ale šiel skutočne do vojska. 3.) 19. brezna 1917., v deň svojho mena, na to si určite pamätám, prihlásil som sa ešte jako člen správy Svazu u vojenského referenta tohože Svazu, u br. Vavrocha do vojska, podpísal prihlášku a br. Vavroch, aby formalite bolo vyhoveno, zaručil sa ešte za moju politickú spoľahlivosť, čo mi na útržku prihlášky písomne potvrdil...“⁷

Dňom 9. júna 1917 bol zaradený do 4. roty 1. čs. streleckého pluku Jana Husa čs. légii v Rusku, s ktorou podľa vlastného svedectva po rozsypaní sa ruského frontu prekonal ústup na Ukrajinu.⁸ V jeho legionárskom služobnom výkaze sa doslova uvádza, že vo svetovej vojne sa od 20. do 30. júla 1917 zúčastnil ústupu od Tarnopola (dnes Ternopiľ mesto ležiace v západnej Ukrajine – pozn. M.Č.). 11. augusta 1917 Tajovského odvelili do dôstojníckej školy pri čs. streleckom záložnom prápore, kde 8. septembra obdržal hodnosť práporčíka. K 27. septembru 1917 bol odoslaný pod právomoc vojenskej komisie *Zväzu čs. spolkov na Rusi* v Kyjeve a následne z dôvodu dlhšej neprítomnosti ako dva mesiace, bol vymazaný zo zoznamu príslušníkov 1. čs. streleckého pluku.⁹

Od augusta 1918 pôsobil ako šéfredaktor *Slovenských hlasov* a 16. septembra 1918 bol prevedený pod právomoc Vojenského odboru Odbočky Čs. národnej rady (ďalej tiež OČSNR) v Rusku s pridelením k Propagačnému odboru. Za svedomité konanie

5 Tamže.

6 ČAPLOVIČ, Miloslav: Slovensko v Československej republike 1918 – 1939 (11 kapitola). In: SEGEŠ, Vladimír a kol.: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov. Praha: Ottovo nakladatelství, 2015, s. 253.

7 VÚA – VHA Praha, žiadosť kapitána Jozefa Gregora Tajovského..., JUDr. Janko Jesenský (1874 – 1945), slovenský básnik, prozaik a prekladateľ čs. legionár v Rusku., PhDr. Milan Rastislav Štefánik (1880 – 1919), slovenský astronóm, fotograf, vojenský letec, francúzsky brigádny generál, slovenský generál in memoriam, čs. diplomat a politik, Josef Vavroch (1879 – 1945), príslušník čs. légii v Rusku, predseda Vojenskej komisie Zväzu čs. spolkov na Rusi, dôstojník, člen Obrany národa.

8 VÚA – VHA Praha, žiadosť kapitána Jozefa Gregora Tajovského....

9 Tamže, Služobný výkaz Jozefa Gregora Tajovského, Legionárska karta Jozefa Gregora Tajovského....

svojich povinností bol 8. októbra 1918 povýšený z dôstojníckeho čakateľa na správneho poručíka.¹⁰ 8. januára 1919 bol z OČSNR v Rusku prevedený k Informačno-osvetovému odboru čs. Ministerstva vojny, kde pôsobil ako zástupca náčelníka. Za vynikajúcu službu v čs. vojsku v Rusku bol 18. júla 1919 povýšený do hodnosti správneho kapitána a 20. júla došiel železničným transportom do Vladivostoku. Na základe osobitného poslania, bol v druhej polovici augusta 1919, v skupine podplukovníka Rudolfa Medka, evakuovaný cez Japonsko a Ameriku do vlasti.¹¹

V Slovenskej národnej knižnici - Literárnom archíve sa okrem iného dochoval aj Tajovského rukopis *Do vlasti*. (Úryvok z denníka legionára.), ktorý napísal v auguste a septembri 1919. Venuje sa v ňom podrobným opisom a činnosti Československých vyslanectiev, cez Omsk, Charbin, Vladivostok, až po Tokio. Faktografická drobnokresba a erudovanosť významného slovenského spisovateľa nám dovoľuje načrieť v jeho cestopisnej forme do tých čias, ktoré ako jeden z najvýznamnejších slovenských legionárov prežil. Z rukopisu vyberám: „...*Tretie vyslanectvo, a tu by som mal mať nie fotografa, ale kinematografa – je československé vyslanectvo vo Vladivostoku. Na ulici, ktorá pretína Československý prospekt, na najvyššom mieste vlnitej Svetlanskej ulice svojho slohu palác. Palácik prízemný síce, ale má vysokú sklenú vežu, z ktorej bielo-červený (v modrej obrube) prápor hlása po vetve našu slávu a moc a budúcnosť. Z terasy veľkolepý výhľad na more, na spojenecké loďstvo vojenské, medzi ktorým ako rybky lietajú naše „Smelčak“ a „Nadežný“¹², pod velením poručíka Hégra, jemu sa dnes inak nehovorí, než „admirál Hégr“.* „Smelčáka“ práve ozdobujú všetkými spojeneckými prápormi na s'ťažňoch, pod ktorými prápormi hrdo privezie s japonského krížnika naše delegácie z vlasti a z Ameriky. I námorníci na týchto dvoch lodiach sú naši, len vodca lodi je Rus, ktorý zná vody i úskalia. Vo vyslanectvej budove je i štáb generála Čečka a „východných“ našich vojsk, preto pri vchode stojí s puškou náš vojenský vojak. Vojak pekne odetý, povedomý miesta na ktorom stojí a s ktorého dáva česť, komu „pozorom“, komu „po jefrajtorsky“¹³ a komu „k pocte zbraň“.... Vyslanec dr. Girsal¹⁴ je človek chudého líca, strednej postavy, ale určitého, istého vystúpenia vážnej reči, jasného slohu. Znáam ho ešte z Kyjeva, kde v tom „babylone“ náhl'adov a prúdov a osobných záujmov vždy mal a zachoval si svoje stanovisko, kritický úsudok napravo, naľavo a len lekárska zaujatost' bránila mu venovať sa cele verejnému národnému dielu... Dr. Girsal zostal

10 Tamže., Rozkaz Vojenského odboru Odbočky ČSNR v Rusku, čís. 29, paragraf 5.

11 Tamže, Služobný výkaz Jozefa Gregora Tajovského...

12 V máji 1918 vznikol vo Vladivostoku Námorný oddiel československých légií, ktorý mal vo výzbroji dva parníky Smelčak a Naděžnyj. K nim sa ešte začiatkom roku 1920 pridal torpédoborec Streljok a nákladná loď Dobrovolec. Tieto lode plnili rôznorodé služobné úlohy. Posledný legionársky transport do Československa opustil Vladivostok 3. septembra 1920 a po návrate do vlasti bol uvedený oddiel zrušený.

13 Jefrejtor rusky, hodnosť slobodník.

14 MUDr. Václav Girsal (1875 – 1954) bol český lekár, chirurg, čs. legionár a diplomat dlhodobo pôsobiaci v Ruskom impériu, neskôr prvý čs. vyslanec v Poľsku a Juhoslávii, významný člen prvého i druhého čs. odboja.

vo Vladivostoku, zostal na pravom mieste, kde môže uplatniť svoj diplomatický talent, ktorý dokázal pri protibolševickom vystúpení v stykoch so spojenci i Rusmi...“¹⁵

Dňa 28. apríla 1921 bol kapitánovi Tajovskému, legionárskou komisiou Ministerstva národnej obrany v Prahe, priznaný charakter čs. legionára od 1. mája 1916.¹⁶ V čs. brannej moci zotrval do roku 1925 a v hodnosti major viedol umiestňovaciu legionársku kanceláriu v Bratislave. Vo vlastnom životopise uverejnenom v roku 1931 v Slovenskom literárnom almanachu Jozef Gregor Tajovský okrem iného napísal: „...Dnes už nepíšem ani rozprávky, lebo som vypadol z hniezda, s dediny a opakujem sa. Lepím tedy divadelné hry a úfam sa sláve a ešte viac tantieme. Nejradsšej na svete mám tajovské klobásky, pohár bratislavského vína a detvianskú pesničku, keď ji spieva dobrý kamarát, alebo ľudí sláčik z cigánskych husiel'. Rád som videl dievčatá a ony mňa; preto som si najkrajšie vzal. Mám dcéru skoro na vydaj¹⁷, vilu a záduch., ale keď vypijem liter vína, rád by som videl vrstovníka, ktorý by ma v odzemku prevýšil! Mám rád smiech alebo plač, nerád vidím zlosť, s nikým sa nehnevám. Od svojho starého otca, hutného robotníka a roľníka, získal som na celý život jedno ponaučenie: Keď ti bude dobre, neukazuj, ak ti bude zle - vydrž. Preto vraj i moje postavy sú málo dramatické, lebo sme v živote nič veľkého nevykonali. Ak sa priznať, tak mrzí ma len jedno: že som sa viac neučil...“¹⁸

Jozef Gregor Tajovský mal významný podiel na budovaní a formovaní slovenského národného prvku v rámci čs. légii v Rusku. Situácia v čs. zahraničnom vojsku – légiiach vytvárala na sklonku prvej svetovej vojny len o niečo málo priaznivejšie podmienky na rozvoj slovenskej dôstojníckej základne, ktorá mohla byť k dispozícii čs. vojenskej správe v prvých rokoch po vzniku Československej republiky. Presnejšie aj keď neúplné štatistické údaje uvádzajú, že v ruských légiiach z celkového počtu 71 310 mužov bolo 5 104 Slovákov (7,16 %), v talianskych légiiach z 19 476 osôb 591 Slovákov (3,03 %) a vo francúzskych légiiach z 9 957 príslušníkov 1 591 Slovákov (15,98 %).¹⁹ Pokiaľ sa však osobitne pozrieme na kategóriu legionárskych dôstojníkov, podľa jedného z parciálnych údajov z dovedna 7 286 Slovákov slúžilo v čs. legionárskom zbore len 121 dôstojníkov, čo v percentuálnom vyjadrení znamenalo iba 1,66%-ný podiel. Z nich bolo 70 v ruských,

15 Slovenská národná knižnica – Literárny archív (SNA – LA) Martin, sign. 39 E 4.

16 VÚA – VHA Praha, žiadosť kapitána Jozefa Gregora Tajovského....

17 Dagmar Gregorová-Prášilová (1916 – 2004). Podrobnejšie: <https://mybystrica.sme.sk/c/1775591/zomrela-jedina-dcera-jozefa-gregora-tajovskeho.html>

18 SNA – LA Martin, sign. 43 CCC 34.

19 Pozri *Diagram o účasti Čechoslovákov ve světové válce po boku národů Velké Dohody*. (28. říjen, 16. 1. 1926). K postaveniu Slovákov v čs. zahraničnom vojsku - légiiach v rokoch 1914 – 1920 bližšie MARKOVIČ, Ivan: Slováci v zahraničnej revolúcii. Desiata prednáška cyklu Československá revolúcia. Prednesená 16. apríla 1923. [Vydavateľ a miesto vydania neuvedené.], 102 s.; SIDOR, Karol: Slováci v zahraničnom odboji. Bratislava : Nákladom vlastným, 1928, 264 s.; IVIČIČ, J.: Slováci pod zástavou slovenského kríža a českého ľva. V zahraničnom odboji. Nitra : Nákladom vlastným, 1933, 134 s.; HRONSKÝ, Marián: Slovensko a Slováci v prvom odboji (1914 – 1918). In: Armáda v dejinách Slovenska, I. časť. Bratislava : 1993, s. 39-61; ČAPLOVIČ, Miloslav: M.: Československé légie 1914-1918. In: Historická revue, 19, 2008, č. 12, s. 60 – 66; ČAPLOVIČ, Miloslav: Czecho-Slovak foreign resistance between 1914 – 1918 and the Czecho-Slovak legion. In: Slovak Armed Forces, December 2008. Bratislava : MoD, pp. 30-33.

ďalej 36 vo francúzskych a napokon 15 v talianskych légiách.²⁰ Z uvedeného počtu slovenských legionárskych dôstojníkov zotrvala slúžiť v armáde nového štátu po príchode do vlasti iba zhruba jedna šestina a väčšina z nich už začiatkom dvadsiatych rokov 20. storočia demobilizovala a odišla do zálohy. Mnohí z nich sa aktívne zapojili do slovenského, resp. československého politického, verejného, alebo kultúrneho života. Aspoň zmienku si zaslúžia (hodnosti uvedené k 31. 12. 1920): z ruských legionárov plukovník Ing. Vladimír Svetožár Hurban (spisovateľ a diplomat), kapitán Dr. Vladimír Daxner (právník), poručík Ján Janček (podnikateľ a politik), nadporučík Dr. Janko Jesenský (spisovateľ a básnik), major Dr. Ivan Markovič (politik a právnik), podporučík Martin Orišek (pedagóg), či kapitán Jozef Miloslav Országh (podnikateľ). Ďalej z francúzskych legionárov Dr. Štefan Osuský (politik a diplomat), podplukovník Pavel Varsík (bankový úradník) a napokon z talianskych legionárov poručík Dr. Ján Papánek (diplomat) a major Rudolf Gábriš (hospodársky pracovník).²¹

Ako sme už uviedli aj vojenská služba majora Jozefa Gregora Tajovského sa skončila v prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia. Vrátil sa k svojej literárnej činnosti. Bol jedným z hlavných predstaviteľov druhej vlny slovenského literárneho realizmu a ako dramatik zakladateľom slovenskej realistickej drámy. Venoval sa aj politickej a kultúrnej publicistike. V medzivojnovom období zastával česko-slovenskú orientáciu, polemizoval s predstaviteľmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a ako slovenský vlastenec odmietol nacionalizmus a fašizmus. Jeho dramatické práce tvoria od svojho vzniku až do súčasnosti organickú časť repertoára slovenských profesionálnych i ochotníckych divadiel.

20 K počtu 121 legionárskych dôstojníkov – Slovákov dospel autor dlhodobým archívnym výskumom v slovenských a českých vojenských archívoch. Podľa iných neúplných údajov, ktoré máme doposiaľ k dispozícii, sa počet slovenských dôstojníkov v čs. légiách uvádza v rozpätí od 106 do 136. Porovnaj MIHAL, Š.: Slovenskí evanjelici v zahraničnom odboji za svetovej vojny. In: Služba národu. (Sostavil Samuel Štefan Osuský). Liptovský Sv. Mikuláš : Transocius, 1938, s. 116-119; ANGER, Jan: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918 – 1938. In: Historický časopis, 41, 1993, č. 5-6, s. 625. Pozri tiež dokument *Účast Čechoslováků ve světové válce – přibližná studie*. (VÚA – VHA Praha, f. MNO – HŠ 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 87, 1928, sign. 61 1/2.)

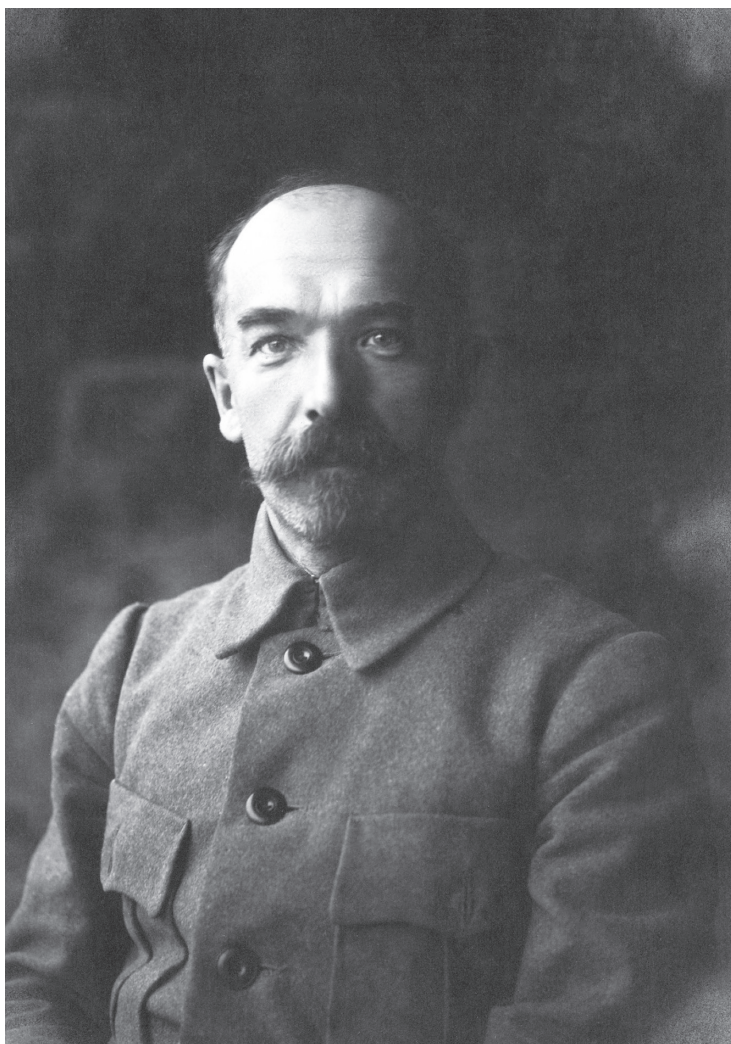
21 Podrobnejšie GALANDAUER, Jan a kol.: Slovník prvního československého odboje 1914 – 1918. Praha : Hermes, 1993; VÚA-VHA Praha, Legionárske spisy, Kvalifikačné listiny a Kmeňové listy uvedených legionárskych dôstojníkov; ČAPLOVIČ, Miloslav: Československé vzťahy v armáde 1918 – 1939. Význam československej brannej moci pre slovakizáciu Slovenska. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2009. Brno – Bratislava : Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků v nakl. Academicus-Coprint, 2009, s. 43-61.

plk. Mgr. Miloslav ČAPLOVIČ, PhD.

Riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave, editor a šéfredaktor časopisu *Vojenská história*. Venuje sa vojenským dejinám v období rokov 1914 – 1939, s dôrazom na 1. čs. zahraničný odboj a čs. armádu v medzivojnovom období.

Svoj výskum zhmotnil vo viac ako dvadsiatich publikáciách, ktorých je autorom, resp. spoluautorom. Zároveň je editorom piatich zborníkov z konferencií. Publikačnú činnosť ďalej rozvinul v rade štúdií, dokumentov, personálií a odborných statí vo vedeckých časopisoch a zborníkoch doma i v zahraničí, ale aj vo vedecko-popularizačných a historicko-publicistických článkoch v periodickej tlači. Pôsobí aj ako predseda Sekcie pre vojenské dejiny Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, je členom Slovensko-českej komisie historikov, Rady Národného múzea (Praha), Vedeckej a redakčnej rady Múzea SNP (Banská Bystrica), redakčnej rady časopisov *Historie* a *vojenství* (Praha), *Historický časopis* (Bratislava) a *Pamiatky a múzeá* (Bratislava).

*Legionář Jozef Gregor-Tajovský.
VÚA – VHA Praha*

SUMMARY

Czechoslovak Legions – Slovaks – Slovakia

The Czechoslovak Foreign Army (the so-called Czechoslovak Legions) represents a phenomenon that has long received special attention, in particular in contemporary Czech historiography. This is related not only to the majority of Czech Legionaries in this revolutionary army, but also to the intense, persistent interest of the local professional and lay public in the aforementioned issue. The interest of the local authors is motivated not only by individual family stories representing the so-called lived history. There may be various regional contexts, questions of the Legionaries' participation in the armed conflicts of 1919 or their activities in the established Czechoslovak Republic, for which they often sacrificed the most precious - their health and their lives – on the battlefields of the World War I. An interesting topic thus implies a number of interesting perspectives and prisms, which as such could be the subject of a separate (and let us add comprehensive) historiographical work.

The authors of this collective monograph aim to point out some of the “Slovak” contexts related to the aforementioned issues. The twenty-six published papers essentially reflect the thematic diversity outlined in the previous paragraph. Despite the relatively large number of authors and the said variability of studies, there is certainly still room for further research, which can advance the knowledge of the issue in the future. The individual papers definitely have this ambition.

In his study, the author Peter Víték focused on the characteristics of the decisive vectors that influenced the Liptov region in the hectic period of World War I. The rather extensive study also covers the representation of soldiers from the region in the so-called First Czechoslovak Resistance and at the same time it is a relevant material for understanding the situation in the hinterland of the Habsburg monarchy. This study is basically followed by the paper of the historian Stanislav V. Chytka, who portrays Ferdinand Čatloš (a native of Liptovský Peter) as a Czechoslovak legionary.

The next six contributions are again dominated by the military aspect of the Czechoslovak foreign troops, with a *pari pro toto* emphasis again on selected individual fates. The study of Milena Balcová focuses on the legionary, Jozef Dřimal. In many ways, this text reflects the typical common features of the fates of those military persons who broke their oaths to the Emperor and the King, survived their captivity, took part in the combat activities of the Legions, and happily returned to their liberated homeland. The contribution of Juraj Krištofík, who evaluates the activities of the legionary Ján Šándor, is similar in terms of topic, especially on the basis of the preserved diary entries (this is a type of archival source that is quite unique). The study by the director of the Institute of Military History Miloslav Čaplovič deals with one of the most important and best known Slovaks in the Czechoslovak Legions - Jozef Gregor-Tajovský.

The contributions of Bohumila Ferenčuhová, Jana Zat'ková and Peter Chorvát focus chronologically mainly on 1919. While the studies of both female authors reflect on the problematic position of the Czechoslovak Legions in Russia in the aforementioned year, Peter Chorvát focuses on the activities of the Legionaries in Slovakia with an emphasis on the outlined sub-problems.

The thematic connection can also be found in the contributions of Slavomír Michálek, Matej Hanula and Miroslav Hrdina. On the example of three selected legionary personalities – Slovaks – they focused mainly on their “other life” after the end of World War 1. Whereas S. Michálek (Vladimír Hurban) and M. Hanula (M. Oríšek) focused more on the political aspects of the activities of their chosen personalities, in the case of M. Hrdina (J. Tvarožek) it is mainly his career as an architect and a builder.

It is gratifying that the monograph also includes contributions that “cover” the activities of Milan Rastislav Štefánik and members of the Czechoslovak foreign army in the contemporary “legionary” press. Jaroslav Valent evaluates the content of the *Slovenské hlasy* (Slovak Voices) magazine in 1917, his Japanese colleague Susumu Nagayo focuses on the trace left by Milan Rastislav Štefánik on the pages of *Československý denník* (The Czechoslovak Daily).

A typical feature of the following contributions is the foreign context expressed not only by the author's representation. One of the greatest experts on the personality of Milan Rastislav Štefánik in our country, Michal Kšiňan, focused on the background of Štefánik's social, professional and scientific achievements (during his stay in France). The personality of Štefánik and the Czechoslovak Legions also have their firm place in the contributions of the Russian historian Elena P. Serapionova and the Italian historian Sergio Tazzer. Pavel Kreisinger's study, on the other hand, describes the fate of a handful of Australian compatriots (several Czechs and one Slovak) who had to navigate the complicated administrative traps of their new homeland before taking their place under the legionary banner.

Other studies dominated by little known and less frequented problems associated with the activities of Milan Rastislav Štefánik and the Czechoslovak Legions are also beneficial. Ludovít Hallon, who has devoted himself in a long-term mainly to economic history, focused on the activities of the Bank of the Czechoslovak Legions and its expansion into

Slovakia. Eva Škorvanková, on the other hand, explored the intimate life of Czechoslovak legionaries in a study aptly titled *A Legionary is Just a Man*. Lukáš Krajčír focused on the reflection of Milan Rastislav Štefánik in civic lyric in the three decades following his death. At the same time, the presence of his cult is also present in another contribution by Juraj Babják (Bratislava “Intelligencers” and Štefánik’s Festivities).

A common feature of Martin Posch’s and Marian Uhrin’s contributions is the so-called second resistance, in which former legionaries were again involved. They often held important positions there (both in domestic and foreign resistance). Both texts confirm that in the fight against Nazism and for the ideals of the restoration of the Czechoslovak Republic the legionaries were not only prepared to fight again, but also to die.

The final contributions explore the problems discussed on the pedagogical and museological level. Miroslav Kmet’ – one of the few experts in didactics of history in Slovakia – focuses on the role of M. R. Štefánik and the Czechoslovak Legions in this field. Juraj Šimko explores both topics in the teaching at the Armed Forces Academy in Liptovský Mikuláš, which also carries Štefánik’s name. Finally, Viera Jurková evaluated the acquisition activities of the Military History Museum in Piešťany with regard to both these moments.

All of the papers we have included in our collective monograph are written by authors who have been working on these topics for a long time. Their diversity can certainly inspire further research, the results of which will further advance the understanding of the interaction between the Czechoslovak Legions, Slovaks and Slovakia. We believe this is about to happen.

The compilers

ZUSAMMENFASSUNG

Tschechoslowakische Legionen – Slowaken – Slowakei

Die tschechoslowakische Auslandsarmee (die sog. tschechoslowakischen Legionen) stellt ein Phänomen dar, dem vor allem in der zeitgenössischen tschechischen Geschichtsschreibung seit langem besondere Aufmerksamkeit geschenkt wird. Dies hängt nicht nur mit der Mehrheitsvertretung der Legionäre – Tschechen in dieser Revolutionsarmee zusammen, sondern auch mit dem intensiven, ungebrochenen Interesse der dortigen Fach- und Laienöffentlichkeit an dieser Problematik. Die Motivation für das Interesse dortiger Autoren sind dabei nicht nur individuelle Familiengeschichten, die die sogenannte gelebte Geschichte darstellen. Es kann sich auch um verschiedene regionale Zusammenhänge handeln, um die Fragen der Teilnahme der Legionäre an den bewaffneten Auseinandersetzungen im Jahr 1919 oder um ihre Tätigkeit in der neu konstituierten Tschechoslowakischen Republik, für die sie auf den Schlachtfeldern des Ersten Weltkriegs oft das Wertvollste – ihre Gesundheit und ihr Leben – opferten. Dieses interessante Thema beinhaltet also eine Reihe interessanter Perspektiven und Gesichtspunkte, die an sich schon Gegenstand einer weiteren (und, wie wir hinzufügen möchten, umfassenden) historiographischen Arbeit sein könnten.

Die Autoren dieser kollektiven Monographie wollen einige „slowakische“ Zusammenhänge aufzeigen, die mit der oben genannten Problematik zusammenhängen. Die sechszwanzig veröffentlichten Beiträge spiegeln im Wesentlichen die im vorigen Absatz skizzierte thematische Vielfalt wider. Trotz der relativ großen Anzahl von Autoren und der oben erwähnten Variabilität der Studien gibt es sicherlich noch Raum für weitere Forschung, die das Wissen über die Problematik in Zukunft ein gutes Stück voranbringen kann. Die einzelnen Beiträge verfolgen zweifellos dieses Ziel.

Der Autor Peter Víték konzentrierte sich in seiner Studie auf die Merkmale der entscheidenden Vektoren, die die Region Liptau in der hektischen Zeit des Ersten Weltkriegs beeinflussten. Die recht umfangreiche Studie befasst sich auch mit der Beteiligung von

Soldaten aus der genannten Region am sog. ersten tschechoslowakischen Widerstand und stellt auch für das Verständnis der Situation im Hinterland der Habsburgermonarchie relevantes Material dar. Dieser Studie folgt im Wesentlichen der Beitrag des Historikers Stanislav V. Chytka, der Ferdinand Čatloš (gebürtig aus Liptovský Peter) als tschechoslowakischen Legionär porträtiert.

In den folgenden sechs Beiträgen dominiert wieder der militärische Aspekt der Tätigkeit der tschechoslowakischen Auslandsarmee, während der Schwerpunkt *pari pro toto* wieder auch auf ausgewählte Einzelschicksale gelegt wird. Die Studie von Milena Balcová befasst sich mit dem Legionär Jozef Dřimal. In vielerlei Hinsicht spiegelt dieser Text die typischen Gemeinsamkeiten der Schicksale jener Militärs wider, die den dem Kaiser und dem König geschworenen Eid brachen, ihren Aufenthalt in der Gefangenschaft überlebten, sich an den Kampfhandlungen der Legionen beteiligten und glücklich in ihre befreite Heimat zurückkehrten. Thematisch ähnlich ist auch der Beitrag von Juraj Krištofík, der die Tätigkeit des Legionärs Ján Šándor bewertet, und zwar vor allem auf der Grundlage der erhaltenen Tagebuchaufzeichnungen (dies ist eine Art von archivari-schen Quellen, die ziemlich einzigartig ist). Die Studie von Miloslav Čaplovič, Direktor des Militärhistorischen Instituts, befasst sich mit einem der wichtigsten und bekanntesten Slowaken in den tschechoslowakischen Legionen – Jozef Gregor-Tajovský. Die Beiträge von Bohumila Ferenčuhová, Jana Zát'ková und Peter Chorvát konzentrieren sich chronologisch hauptsächlich auf das Jahr 1919. Während die Studien beider Autorinnen die problematische Lage der tschechoslowakischen Legionen in Russland im erwähnten Jahr widerspiegeln, konzentriert sich Peter Chorvát auf die Aktivitäten der Legionäre in der Slowakei mit Schwerpunkt auf den festgestellten Teilproblemen.

Der thematische Zusammenhang findet sich auch in den Beiträgen von Slavomír Michálek, Matej Hanula und Miroslav Hrdina wieder. Am Beispiel dreier ausgewählter Legionäre – Slowaken – konzentrierten sie sich vor allem auf deren „zweites Leben“ nach dem Ende des Ersten Weltkriegs. Während bei S. Michálek (Vladimír Hurban) und M. Hanula (M. Oríšek) die politischen Aspekte der Tätigkeit der von ihnen ausgewählten Persönlichkeiten im Vordergrund stehen, ist es bei M. Hrdina (J. Tvarožek) vor allem der Werdegang eines Architekten und Baumeisters.

Es ist erfreulich, dass die Monographie auch Beiträge enthält, die die Aktivitäten von Milan Rastislav Štefánik und Angehörigen der tschechoslowakischen Auslandsarmee in der zeitgenössischen „Legionärs“-Presse „abdecken“. Jaroslav Valent bewertet die inhaltliche Orientierung der Zeitschrift *Slovenské hlasy* im Jahr 1917, sein japanischer Kollege Susumu Nagayo konzentriert sich auf die Spuren, die Milan Rastislav Štefánik auf den Seiten des Periodikums *Československý denník* hinterließ.

Kennzeichnend für die folgenden Beiträge ist der ausländische Kontext, der nicht nur durch die Vertretung der Autoren zum Ausdruck kommt. Michal Kšiňan, einer der größten Kenner der Persönlichkeit von Milan Rastislav Štefánik in unserem Land, beleuchtet die Hintergründe von Štefániks gesellschaftlichen, beruflichen und wissenschaftlichen Erfolgen (während seines Aufenthalts in Frankreich). Die Persönlichkeit Štefániks und die tschechoslowakischen Legionen haben ihren festen Platz in den Beiträgen der russischen

Historikerin Elena P. Serapionova und des italienischen Historikers Sergio Tazzer. Die Studie von Pavel Kreisinger hingegen beschreibt das Schicksal einer Handvoll australischer Landsleute (mehrere Tschechen und ein Slowake), die sich durch die komplizierten administrativen Fallen ihrer neuen Heimat bewegen mussten, bevor sie ihren Platz unter dem Legionärsbanner einnehmen konnten.

Von Interesse sind auch weitere Studien, die sich mit wenig bekannten und weniger beachteten Problemen im Zusammenhang mit der Tätigkeit von Milan Rastislav Štefánik und den tschechoslowakischen Legionen befassen. Ľudovít Hallon, der sich seit langem vor allem mit Wirtschaftsgeschichte befasst, konzentrierte sich auf die Aktivitäten der Bank der tschechoslowakischen Legionen und deren Expansion in die Slowakei. Eva Škorvanková untersuchte das intime Leben der tschechoslowakischen Legionäre in einer Studie mit dem treffenden Titel Auch der Legionär ist nur ein Mann. Lukáš Krajčír befasste sich mit der Reflexion von Milan Rastislav Štefánik in der bürgerlichen Lyrik in den drei Jahrzehnten nach seinem Tod. Die Spuren seines Kults sind auch in einem anderen Beitrag von Juraj Babják (Pressburger „Spione“ und Štefániks Feierlichkeiten) zu finden.

Ein gemeinsames Merkmal der Beiträge von Martin Posch und Marian Uhrin ist der sog. zweite Widerstand, an dem auch ehemalige Legionäre wieder beteiligt waren. Sie bekleideten dort oft wichtige Positionen (Widerstand im In- und Ausland). Die beiden Texte bestätigen, dass die Legionäre in der Lage waren, für die Ideale der Wiederherstellung der Tschechoslowakischen Republik nicht nur erneut zu kämpfen, sondern auch erneut im Kampf gegen den Nationalsozialismus zu sterben.

In den abschließenden Beiträgen werden die erörterten Probleme auf der pädagogischen und museologischen Ebene untersucht. Miroslav Kmet' – einer der wenigen Experten für Geschichtsdidaktik in der Slowakei – befasst sich mit der Stellung von M. R. Štefánik und den tschechoslowakischen Legionen auf diesem Fachgebiet. Juraj Šimko untersucht die beiden Themenkreise in seinem Unterricht an der Akademie der Streitkräfte in Liptovský Mikuláš, die ebenfalls den Namen Štefániks trägt. Viera Jurková bewertete abschliessend die bisherige Akquisitionstätigkeit des Militärhistorischen Museums in Piešťany im Hinblick auf die beiden oben genannten Momente.

Alle in unserer kollektiven Monographie enthaltenen Beiträge wurden von Autoren verfasst, die sich seit langem mit diesen Themen befassen. Ihre Vielfalt kann sicherlich zu weiteren Forschungen anregen, deren Ergebnisse das Verständnis der Interaktion tschechoslowakische Legionen – Slowaken – Slowakei weiter vertiefen werden. Wir glauben, dass dies der Fall sein wird.

Herausgeber

VÝBEROVÝ MIESTNY REGISTER

A

Abano 253
 Adelaide 267, 271
 Aden 274
 Aksakov 94
 Alexandria 274
 Aleginskaja 64
 Archangeľsk 82, 112, 266
 Arras 265
 Astico 253

B

Baden 253
 Bachmač 52, 161, 179, 392
 Bajkal 54
 Balassagyarmat 131, 132
 Banská Bystrica 16, 26, 133, 185, 260,
 288, 389
 Banská Štiavnica 132, 260
 Barbarano 253
 Bardejov 16, 260
 Bari 252
 Barnaul 108

Baterejnaja 111
 Bátovce 296
 Belehrad 74
 Benátky 252, 253
 Berezaň 46, 50, 178
 Berlín 147, 148
 Bijsk 108
 Blansko 61
 Bobrovec 35
 Bologna 253
 Borispol 50
 Bosanski Novi (v súčasnosti Novi Grad) 61
 Brašov 50
 Bratislava 25, 34, 40, 61, 70, 79, 129,
 130, 131, 134, 136, 139, 142, 145, 158,
 159, 162, 164, 173, 175, 176, 181, 182,
 183, 184, 193, 214, 215, 216, 239, 254,
 257, 258, 259, 287, 288, 289, 290, 292,
 295, 333, 339, 340, 341, 342, 344, 345,
 346, 347, 348, 350, 367, 388, 389, 390,
 391, 394, 395, 406
 Brenta 18
 Brest-Litovsk 200
 Brezno 343
 Brezová pod Bradlom 141, 156, 157, 159,

- 166, 169, 171, 175, 178, 183, 184, 185,
186, 328, 346
- Brisbane 267
- Brno 133, 255, 277, 279
- Broken Hill 270
- Bruntál 254
- Bučač 403
- Budapešť 25, 30, 45, 50, 174, 176, 178,
261, 334
- Buffalo 180
- Bukurešť 17
- Busselton 267
- Busti Arsizio 37
- Buzica 129
- Bytča 39
- Bzenec 73
- C**
- Campo Formido (Campofornido) 214,
391
- Canberra 268
- Caporetto 251, 253, 340
- Caricyn (v súčasnosti Volgograd) 46, 51
- Carini 252
- Casagiove 252
- Caserta 252
- Cer 75
- Cima Cada 36
- Cima Tre Pezzi 36, 253
- Cittaducale 252
- Cleveland 149, 180
- Cognac 265, 276, 394,
- Collalto 253
- Colombo (Kolombo, Srí Lanka) 69, 274,
305,
- Compiègne 41
- Conegliano 253
- Cormeilles-de-Parisis 231
- Crivina 76
- Cušima 69
- Cuxhaven 90
- Č**
- Čaňa 130
- Čáčov 156, 166
- Čáslav 264
- Čeľabinsk 53, 93, 94, 99, 101, 124, 208,
215, 216, 392
- Černová (v súčasnosti miestna časť
Ružomberka) 31, 57
- České Budějovice 70, 74, 90, 255
- Čierny Balog 185
- Číta 99, 208
- D**
- Darnica 119, 404
- Darney 400
- Dayton 390
- Detva 137
- Devín 129
- Dobruďža 266, 275
- Dobropole 403
- Dobšiná 296
- Dolné Záturčie 371
- Dolný Kubín 46, 292, 293, 296, 297
- Domažlice 90
- Doss Alto 37, 253, 395
- Dovalovo 38
- Drina 75
- Dubová (okres Banská Bystrica) 185
- Dubná Skala 371
- Dunajská Streda 341, 395
- E**
- Edmonton 89
- F**
- Ferrara 251
- Filimonovo 63, 66
- Finalmarina 252

Foligno 37
 Fremantle 271
 Füzesabony 44

G

Gallipoli 269, 274
 Giraltovece 296, 322
 Gorizia 18
 Gorlice 44
 Gelnica 171

H

Haiphong 213
 Hamburg 90
 Hatvan 15
 Helenov u Jihlavy 278
 Hodonín 73, 139, 255, 257
 Hongkong 212
 Horní Dvořiště 70
 Horní Růžodol 400
 Hostinné 254
 Houston 149
 Hradec Králové 97
 Hubová 39
 Humenné 15, 296, 297
 Huty 38
 Hybe 39

CH

Chamonix 221, 222, 226, 227
 Charlova 64, 65
 Charbin 69, 99, 207, 208, 405
 Cheb 254
 Chertres 36
 Chicago 149, 180, 239, 376
 Chicheley Hall 364
 Chynorany 296

I

Ilava 296
 Inokentievskaja 107, 110
 Irkutsk 35, 50, 53, 55, 57, 58, 59, 94, 99,
 103, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124,
 179, 180, 208, 214, 217, 284, 302, 370,
 392, 393
 Isjakajevo 179
 Istanbul 367
 Iším 211
 Ivanka pri Dunaji 261, 343, 344, 345,
 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 391
 Ivanovce 166
 Iževsk 396

J

Jalta 151
 Jamník 38
 Jagodina 75
 Jasná Pořana 223
 Jarnac 276
 Jekaterinburg 82, 86, 94, 95, 96, 97, 99,
 101, 102, 103, 104, 105, 112, 114, 190,
 207, 209, 211, 212, 214, 245, 380, 392,
 393
 Juvisy-sur-Orge 220

K

Kadaň 254
 Káhira 143, 144
 Kalameny 39
 Kamarčaga 179
 Kamenný Brod 179
 Kamyšlov 102, 211, 393
 Kansk 62, 66
 Karlovy Vary 254
 Kaula 53, 392
 Kazaň 36, 94

- Kbely 257
 Kemerovo 174, 175, 176, 177, 178
 Kerkyra 77
 Kljukvenna 62
 Kobe 308
 Kodaň 207
 Kokadrža 78
 Kolčugino (v súčasnosti
   Leninsk-Kuzneckij) 174, 178
 Kolubara 75
 Komárno 67, 70, 129, 130, 132, 260, 290,
   293, 340, 341, 344, 370
 Komořany 372
 Korfu 75
 Kostanjevica 18
 Košariská 318, 348
 Košice 14, 15, 16, 20, 37, 78, 132, 134,
   171, 185, 260, 278, 289, 343, 370, 387,
   394, 395, 396
 Krakov 16, 17, 74
 Kráľova Lehota 27
 Kráľová pri Senci 183
 Kráľovský Chlmec 296
 Krasnojarsk 53, 59, 62, 113, 114, 125,
   179, 208, 310, 392
 Kremnica 296
 Kroměříž 67, 257
 Krpy 278
 Krupina 161
 Kurgan 101, 108
 Kursk 46
 Kuzbas 176
 Kyjev 49, 50, 51, 81, 95, 140, 190, 200,
   370, 404, 405
 Kyjov 73, 129
- L**
- L' Aquilla 252
 Langsford 141
 Lastovce 130
 Ledčice 278
- Legnaro 255
 Levice 132, 137, 260, 392
 Levoča 27
 Liberec 400
 Likavka 20, 39
 Linz 287
 Lipany 296
 Liptovská Kokava 28, 38
 Liptovská Osada 39
 Liptovská Porúbka 27, 38
 Liptovská Štiavnica 29, 39
 Liptovská Teplá 19, 39
 Liptovská Teplička 27
 Liptovské Revúce 39
 Liptovské Sliache 39
 Liptovský Hrádok 14, 19, 26, 27, 28, 32,
   38, 40
 Liptovský Ján 38
 Liptovský Mikuláš 13, 14, 18, 19, 20, 23,
   24, 25, 29, 30, 32, 33, 38, 40, 239, 383,
   384
 Liptovský Peter 35, 38
 Liptovský Trnovec 23, 38
 Lisková 39
 Londýn 75, 272, 357, 359, 364, 367
 Los Angeles 149
 Litoměřice 278
 Liverpool 69
 Liverpool (Sydney) 270, 271, 273
 Lučenec 44, 129, 130, 131, 132, 135, 136,
   137, 184, 296
 Lúčky 39
 Luhačovice 177
 Lubela 39
 Lubochňa 39, 289
 Luck 156
 Lvov 15, 17
- M**
- Malacky 131
 Malé Borové 38

- Madočany 39
 Madrid 334
 Málinec 185
 Mandžurija 99
 Mariinsk 53, 392
 Marjanovka 53
 Marmarošská Sihot' 257
 Marseille 111
 Martin 139, 171, 182, 201, 254, 370, 371, 388
 Medzilaborce 16
 Melbourne 267, 268, 272, 274
 Mělník 278
 Melčice 166
 Meolo 252
 Meudon 220, 221, 222, 223, 225, 226
 Mikra 275
 Milson Island 273
 Minneapolis 149
 Michalovce 290, 292, 293
 Miškovec (Miskolc) 132, 260
 Mníchov (München) 144
 Modrý Kameň 296
 Moldava nad Bodvou 130, 296, 297
 Montello 36
 Monte di Garda 36
 Monte Assolone 37
 Monte Baldo 253
 Moravský Krumlov 158
 Moravský Svätý Ján 380
 Moskva 49, 78, 99, 140, 190, 200, 246, 334, 381
 Most 372
 Mukačevo 16
 Muránska Huta 186
 Musile di Piave 252
 Myjava 183, 287, 345
 Mýto pod Ďumbierom 185
- N**
- Napajedla 277, 278, 279
 Natagajlovka 78
 Nižná Boca 22, 23
 Newcastle 267
 New Orleans 149
 New York 69, 149, 181, 322
 Nice 225, 228
 Nikolsk-Ussurijskij 85
 Niš 74
 Nitra 132, 134, 260, 392
 Nižneudinsk 53, 67, 115
 Nové Mesto nad Váhom 289
 Nové Zámky 130, 133, 260, 340, 341
 Nový Alexandrov (Ivangorod) 174, 185
 Norfolk 142, 279
 Novonikolajevsk (v súčasnosti Novosibirsk) 36, 53, 97, 98, 99, 108, 115, 120, 121, 174, 179, 183, 208, 212, 392, 393
 Novi Sad 50
- O**
- Oderzo 253
 Odesa 75, 77
 Okoličné (v súčasnosti miestna časť Liptovského Mikuláša) 38
 Omsk 36, 45, 53, 86, 93, 94, 97, 99, 102, 103, 108, 112, 113, 115, 120, 121, 125, 190, 208, 211, 212, 214, 217, 405
 Opava 67
 Orgiano 253
 Ostrava 67
 Oxford 221
- P**
- Padua (Padova) 215, 255, 256, 340, 342, 395
 Padula 252
 Palermo 252
 Palúdzka (v súčasnosti miestna časť Liptovského Mikuláša) 23, 24, 32, 33

- Papeete 231
 Paríž 48, 84, 95, 109, 113, 116, 180, 207,
 213, 214, 216, 220, 223, 230, 246, 257,
 258, 273, 276, 287, 320, 330, 334, 376,
 378, 379, 393
 Párnica 372
 Partizánska Ľupča 14, 19, 25, 40
 Passa Quatro 230
 Passo Tomale 36
 Perm 112
 Perth 267, 278
 Petrohrad (Sankt Peterburg) 190, 193,
 196, 197, 198, 200, 222
 Petroplavlovsk 101, 400
 Philadelphia 149, 175
 Piavon 253
 Piešťany 240, 265, 289, 294, 387, 389,
 399, 400
 Piotrków 16
 Písek 180
 Plešivec 296
 Plzeň 90, 97
 Podtureň 18, 38
 Podmokly 90
 Polla 252
 Poniky 133
 Poprad 130, 255, 257, 289, 290, 294
 Port Philipp 268
 Port Said 212, 308
 Potok (okres Liptovský Mikuláš) 39
 Považská Bystrica 369
 Praha 37, 40, 61, 93, 95, 96, 97, 109, 114,
 131, 133, 135, 142, 144, 145, 146, 147,
 148, 149, 153, 154, 158, 159, 164, 175,
 176, 207, 213, 216, 217, 222, 229, 254,
 255, 256, 257, 258, 260, 261, 265, 277,
 278, 279, 287, 288, 293, 294, 320, 322,
 334, 341, 389, 391, 403, 406
 Pratto della Valle 255
 Predná Hora 186
 Prešov 14, 15, 16, 44, 260
 Prievidza 169, 183
 Priština 75
 Proskurov 46
 Pruské 296,
 Pittsburgh 36, 149, 180
 Plzeň 97, 288
 Plymouth 90
 Przemysł 15, 16, 17
 Púchov 296, 297, 326
- Q**
- Quebec 89
 Queenscliff 268
- R**
- Rabaul 268
 Ragusa 252
 Rava Ruska 16
 Reni-Čierna Voda 76
 Ribare 76, 78
 Rieti 252
 Rím 255, 256, 257, 261, 334, 342, 378,
 379, 390
 Rimavská Sobota 130, 257
 Roudnice nad Labem 278
 Rožňava 260, 292, 293, 296
 Rumburk 341
 Ružomberok 14, 20, 22, 23, 25, 26, 27,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 288,
 290, 293
- S**
- Sabinov 296, 297
 Sala Consilina 252
 Salerno 252
 Salgótarján 131, 132
 Samara 36
 Samarkand 36
 San Donà di Piave 253
 San Diego 142

San Francisco 141, 142, 151, 152
 San Stino di Livenza 253
 Santa Maria Capua Vetere 252
 Sarvaš (Szarvas) 177, 379
 Sása 322
 Savona 252
 Seattle 149
 Sečovce 296
 Senica 156
 Senice na Hané 278
 Sestroreck 396
 Simbirsk 36
 Singapur 69, 271, 305
 Skalica 293
 Sliach 289
 Služanka 110
 Smrečany 35
 Snina 296
 Solún (Thessaloniki) 78, 274, 275, 276
 Spěšov 62
 Spišská Nová Ves 16, 26, 131, 343
 Stakčín 15
 Starý Smokovec 289
 Stankovany 39
 Strečno 371
 Stříbro 254
 Subotka 276
 Sudžensk 174
 Suez 274
 Sulmona Fonte d' Amore 252
 Svarín (v súčasnosti miestna časť obce
 Kráľova Lehota) 27
 Svidník 388, 389, 396, 399
 Sydney 267, 272, 274, 277, 278, 279

Š

Šahy 130, 292, 293
 Šaľa 162
 Šanghaj 99, 113, 212, 307
 Šarkovo 179
 Ščeglovo 175

Šepetovka 95
 Šternberk 254, 278
 Štrba 19
 Štrbské Pleso 289
 Štokholm 144, 196, 197, 198
 Štúrovo 129, 130, 132, 296, 340, 370, 393
 Šumicha 101
 Šurany 296
 Švošov 39

T

Tahiti 219, 227, 228, 229, 230, 231, 232,
 267, 322, 330, 334
 Tajga 105
 Tajšet 105
 Taranšet 64
 Tarnopol 16, 44, 194, 404
 Tarnów 16, 17
 Tatarskaja 179
 Tatranská Lomnica 289
 Telgárt 130
 Temešvár 16
 Terst 69, 70, 256, 308
 Terron 36
 Terebovlya 16
 Těšín 254
 Tisovec 50, 130
 Tokio 141, 206, 207, 212, 405
 Tolmin 37
 Tomaszów 16
 Tomsk 106, 107, 112, 392
 Tonga 229, 267
 Topki 178
 Topoľčany 296
 Topolski Vis 75
 Torrens Island 270
 Tornaľa 129, 293, 296
 Tuamotu 231
 Tula 396
 Turčianske Teplice 296, 297
 Turňa nad Bodvou 296

Trapčice 278
 Trebišov 293, 296
 Trenčín 14, 133, 135, 166, 173, 369, 389
 Treviso 253
 Trnava 165, 173, 322, 394
 Trident 37
 Tumeň 102, 211
 Turnov 90
 Turnu Severin 76
 Tvrdošín 296, 297

U

Udiča 369
 Udine 391
 Ufa 36
 Uhorská Ves 38
 Ústí nad Labem 254
 Uťovka 179
 Užhorod 129, 134, 293

V

Vacov (Vác) 139
 Valcartier 89, 90
 Vall Bella 36
 Valona 378
 Vancouver 89, 180
 Vavrišovo 15, 36, 38
 Važec 29, 38
 Varšava 257
 Vavau 229, 267
 Veľké Borové 38
 Veľké Kapušany 296, 297
 Vernár 130
 Vertekope 275
 Vertojba 18
 Viatka 112
 Vicenza 253
 Viedeň 139, 177, 254, 255, 257, 278
 Vodena 276
 Vigna di Valle 390

Vítkovice 278
 Vittoria 252
 Vittorio Veneto 255
 Vladivostok 68, 69, 83, 84, 85, 87, 88,
 93, 94, 95, 101, 105, 108, 111, 112, 113,
 114, 115, 117, 141, 142, 180, 206, 207,
 208, 217, 236, 255, 256, 282, 283, 284,
 286, 302, 304, 306, 307, 308, 342, 370,
 393, 399, 405
 Vouziers 36, 276
 Vráble 296, 297
 Vranov nad Topľou 293
 Vrbica (dnes miestna časť Liptovského
 Mikuláša) 23, 29, 36
 Vrbové 81, 87
 Vrútky 132, 166, 371
 Východná 29, 30, 35
 Vysoké Mýto 264

W

Washington 141, 142, 143, 144, 145, 146,
 147, 148, 149, 151, 152, 215
 Winnipeg 89

Y

Yokohama 180
 Yper 378

Z

Zaozernaja 62
 Závažná Poruba 38
 Zborov (Ukrajina) 88, 119, 187, 194, 346
 Zima 106
 Zlaté Moravce 290, 293, 338
 Zlatná na Ostrove 130
 Złoczów 16, 17
 Zürich 228
 Zvolen 132, 260, 289

Ž

Ždaňa 130

Žďár na Moravě (v súčasnosti Žďár nad
Sázavou) 270, 278

Žeravice 73

Želiezovce 296, 297

Ženeva 150, 227, 233

Žiar nad Hronom 296, 297

Žilina 25, 39, 50, 164, 181, 255, 257, 290,
292, 293, 295

Žitomir 156

VÝBEROVÝ MENNÝ REGISTER

A

ABDULLAH, Mullah 271
 ABELES (príslušník čs. légii) 107
 AGGIUSTI Giotto 391
 AJAM Piérre 233
 ALEXEJEV B. M. 216, 244
 ALEXY Ferdinand 37
 ALEXY Janko 37, 182
 AMBRUŠ Ján 352
 APPELL Paul 220

B

BADOGLIO P. 259
 BALLEK, Emil 277, 278
 BALLO Ľudovít 10, 19, 21, 22, 24
 BALLO Vladimír 35
 BALTÍK Fridrich 168
 BARRECA R. 129, 136, 259
 BARACCHI, Pietro 267
 BARTÍK Josef 355, 365
 BARTLETT, R. W. 273
 BATTAGLINI Ernesto 253

BAUME-PLUVINEL DE LA Aymar
 Eugène 225, 226
 BAZAL Karel 110
 BAZILI A. N. 243, 244
 BECK Josef 86, 284, 287, 295
 BEDNÁŘ Antonín 105, 108, 109, 110
 BECHYNĚ Rudolf 167
 BEJL, Jindřich 308
 BÉKESSY (generál maďarskej červenej
 armády) 260
 BEJL Jindřich 302
 BELLA Metod 30
 BENEŠ Jan 175
 BENEŠ Edvard 93, 95, 104, 106, 110,
 111, 112, 113, 115, 116, 145, 147, 149,
 162, 185, 202, 218, 244, 246, 256, 257,
 258, 261, 283, 315, 318, 346, 348, 350,
 366, 377, 379, 394
 BENEŠ Václav 151
 BENIAK, Valentín 320
 BENICKÝ Edmund 31
 BENKO Pavol 30
 BERNATZKÝ Arnošt 181
 BERTHIER Adolphe 397
 BERTRAND Joseph 220

- BIGOURDAN Guillaume 223, 228, 229, 231, 232, 234
 BÍLÝ František 229
 BISCHOFFSHEIM Rafaël 225
 BLAGOŽ, J. 67
 BLAHO Pavel 293, 345
 BLANDA 117
 BOBULA Ján 33
 BODICKÝ Ladislav 65, 239
 BÔCIK Ignác 57
 BÖHM Vilmos 261
 BONAPERTE Napoleon 345
 BONAPARTE Roland 225, 226, 230
 BOREL Émil 220
 BORIANI Giuseppe 255, 259, 260, 263
 BORGBJERG Frederik 197
 BOOR Ladislava 141
 BOOROVÁ Oľga 141
 BOUČEK 75
 BODENOOT Louis 222
 BOSÁK, Michal 293, 294
 BOUTROX Émil 220
 BRÁDLEROVÁ, Daniela 282, 286
 BRÁNECKÝ Jozef 165
 BRODSKÝ Antonín 371
 BRŮNA, Karel 270, 278
 BUDAY Jozef 162
 BUCHAN, Forbes Wiliam 273
 BUJNÁK PAVOL 30
 BURGER Vojtech 30
 BYRNES F. James 153
- C**
- CADORNA Luigi 251
 CAJTHAMEL František 86
 CAPRONI Battista Giovanni 390
 CARCANO Salvatore 398
 CARNEGIE Andrew 227
 CARR N. Wilbur 146, 147
 CARROL Leon 153
 CECIL Robert 150
- CLEMENCEAU Georges 82, 213, 258, 261
 COBURG-GOTHA J. Filip 166
 COBURG-GOTHA Ferdinand 186
 COMASCHI Carlo 255
 COUDENHOVE J. Max 254
- ČAPEK Jan 252
 ČATLOŠ Ferdinand 35, 43 – 71, 121, 145, 239, 352
 ČEČEK Stanislav 84, 112, 208, 347, 405
 ČECHOVIČ Imrich 45, 70
 ČEREPANOVOV (dôstojník ruskej armády) 246
 ČERVENKA Karel 148
 ČERVINKA Jaroslav 347
 ČERVINKA, Vincenc 310
 ČERVÍČEK Jan 257
 ČIPKA Gustáv Ján 58
 ČULEN, Konštantín 323
- D**
- DAVID Josef 113, 114, 115, 158, 170, 210
 DANEŠ V. Jiří 267
 DARBOUX Gaston 223, 232
 DAXNER Igor 119
 DAXNER Ivan 65, 66
 DAXNER Vladimír 50, 56, 57, 120, 121, 122, 189, 407
 DE BRAHE Tycho 221
 DĚDIČ Jakub 103, 105
 DENIKIN 113
 DÉRER Ivan 30, 189
 DESLANDRES Henri 222, 224
 DEVEČKA Ondrej 30
 DÉVOUASSOUD Henri 227
 DIAZ Armando 251, 253
 DILONG Rudolf 316, 318
 DITERICHS K. Michail 84, 94, 97, 208
 DOLEŽAL Josef 287

DOMIN, Karel 267
 DOŠEK Josef 278
 DOUBEK 124
 DRYÁK Alois 175, 183
 DŘÍMAL Josef 73 – 79, 239
 DUCLAUX Émil 220
 DUDEK Josef 379
 DULA Igor 351
 DULA Matúš 254
 DÜRICH Josef 48, 82, 192, 243, 244, 246
 ĎURČANSKÝ Ferdinand 145
 DÝMA Josef 208, 209

E

EIFFEL Gustave 225, 228
 EISENBERGER Alexej 99, 108,
 ELIÁŠ Alois 303, 351
 ESTE D' František Ferdinand 74

F

FAJFR, Jaroslav 105, 347
 FAJNOR Štefan 78, 119
 FARA Lo Francesco 351
 FAUCHER Eugéne Louis 347
 FEDOROVÍČ Jozef 175
 FERJENTSÍK (generál maďarskej
 červenej armády) 260
 FEHÉRVÁRY G. 30
 FIBICH, Karel 305, 308
 FIERLINGER, Z. 142
 FIŠER Alois 356
 FLAMMARION Camille 220, 221
 FLOS Jiří 346
 FOCH Ferdinand 213, 214, 260, 261
 FONSECA DA Rodrigues Hermes 230
 FONVIELL Wilfried 221
 FRANTIŠEK JOZEF I. 120
 FRITZ Gejza 145
 FRYČ František 359
 FUKUDA Hikosuke 217

G

GÁBRIŠ Rudolf 78, 239, 407
 GACEK Mikuláš 51, 52, 55, 121
 GAJDA Radola 54, 63, 84, 94, 190, 208,
 246, 310
 GAŽÍK Marko 162
 GELB Karol 26
 GESSAY, Ignác 289
 GACEK Mikuláš 46, 51, 52, 56, 57, 59,
 60, 69ň
 GANSKIJ Alexej 220, 222, 223
 GAVORA Miloš 178, 179, 180, 236, 287
 GEMROT Josef 358
 GERYK (GERIK) Emil 35, 120, 124, 179
 GIBSON Harold 355, 356, 359
 GIRSA Václav 95, 96, 103, 114, 116, 405
 GOGOL V. N. 214
 GOLIAN Ján 369
 GOOL, Badsha Mahommed 271
 GOVOR, Elena 269
 GRANATIER Anton 164, 185
 GRAZIANI Andrea 252, 253
 GREGOROVÁ – PRÁŠILOVÁ Dagmar
 406
 GREGUŠ Juraj 31
 GREŠO Matej 28
 GRUSS 229
 GUBBINS McVean Colin 359, 362, 363,
 364
 GURKO J. V. 244
 GURSKÝ Karol 32
 GUTTMANN Július 23

H

HABRMAN Gustav 197
 HADIK Andrej 384
 HADŽIĆ Stevan 76
 HÁCHA Emil 146, 147, 148
 HÁJNÝ, Emanuel 272, 277
 HAIS Arne 189

- HÁJEK František 269
 HAJNÝ Emanuel 278
 HAJNÝ Josef 274
 HALABRÍN Vladimír 154
 HALE E. George 224
 HANCKO Anton 167
 HANČ Josef 151
 HARMINC M. Milan 25, 175, 176, 177
 HAŠEK Jaroslav 310
 HAVEL František 86
 HÁSEK Rudolf 83, 89, 90
 HÉGR Alois 400
 HENNOQUE (francúzsky generál) 260
 HERBENA Jan 228
 HENRYS Henry 229, 231
 HERMIT Charl 220
 HESS Miloš 106
 HEYDRICH Reinhard 360, 363
 HÉGR Alois 400
 HILBERT Jaroslav 113
 HILL Jayne David 227
 HITLER Adolf 147
 HLAVÁČEK František 251
 HLA VATÝ Ján 110
 HLINKA Andrej 31, 32, 161, 162, 168, 349
 HNÍZDO (príslušník čs. légii v Rusku) 177
 HODŽA Milan 161, 165, 170, 293, 294, 296
 HOHOŠ, Ladislav 321
 HOLÉCZY Peter 20, 23
 HOLLÓS Július (Gyula) 87
 HOLMA Jindřich 287
 HOFFMANN Ladislav 33
 HOMOLA Bedřich 351
 HOPKINS Harry 150
 HORA B. Peter 319
 HORÁK 105
 HORANSKÝ Štefan 31
 HORNOV A.B. 319
 HOUDEK Fedor 31, 165
 HOUDEK Otomar 180, 236
 HRABČÍK František 349
 HRDLIČKA (důstojník tzv. domáceho vojska) 133
 HROMADA Hynek 183
 HRUŠOVSKÝ, František 323, 352
 HUBKA Peter 23, 24
 HUBKA Karol 30
 HUBKA Matej 36
 HUDACKY Andrew 69
 HULL Cordell 146, 151
 HURBAN M. Jozef 175
 HURBAN S. Vladimír 139 – 154, 189, 194, 195, 197, 198, 199, 215, 238, 407
 HURBAN-VAJANSKÝ Svetozár 47, 139, 175, 199
 HURBANO VÁ Ida 139
 HUS Jan 69, 90, 168
 HYPŠA Václav 174, 177
- CH**
- CHABORD (francúzsky generál) 260
 CHAMZIN B. M. 208
 CHA TEMPS Émil 227, 231, 232
 CHA TEMPS Félix 227
 CHA TEMPS Yvonne 227, 232, 233
 CHLA PEC Zdeněk 346
 CHLUMECKÝ Miroslav 183
 CHMELÁŘ Antonín 105
 CHMELINA František 86
 CHOPIN F. 215
 CHORVÁT Ján 121, 239
 CHORVÁT Juraj 169, 181
 CHORVÁT Juraj st. 181
 CHURCHIL Winston 112, 113, 150
 CHVALKOVSKÝ František 147
 CHYLO (Príslušník čs. légii) 180
- I**
- IMRO Ján 136

INGR Sergej 48

J

JAKIMOV, Gregori 269

JANÁČEK Leoš 348

JANČEK Ján st. 31

JANČEK Ján ml 36, 189, 407

JANČEK Ondrej 31

JANELNÍK, Géza 270, 271, 272, 278

JANÍK František 114, 115, 116, 210

JANIN Maurice 82, 88, 94, 95, 97, 98,
109, 110, 111, 112, 141, 206, 211, 214,
216, 218, 244, 245, 306, 378, 393

JANOŠEK Antonín 261

JANSSEN Jul 220, 221, 222, 223, 225,
229, 234

JANSSENOVÁ Antoinetta 223, 225,
226, 227, 228

JANSSENOVÁ Henrietta 225

JANŮ Rudolf 345, 347

JÁŠA Václav 108, 109, 110, 158, 170

JERŠOV Vladimír 371

JESCHEK, Frank 269

JESENSKÝ Janko 47, 48, 60, 140, 185,
189, 190, 193, 200, 210, 404, 407

JÍRA Václav 274

JOÓB Bartolomej 29

JURKOVIČ Dušan 175, 182, 184, 216

JURKOVIČ Samuel 175

JURKOVIČOVÁ Božena 141

K

KADAVÝ Ivan 36

KADLEC Eduard 347

KADUBCOVÁ Zora 81

KAFKA Bohumil 184

KAJAC Alexander V. 25

KAKAULIN Maxim 64

KALAMEN Pavel 185

KAPLICKÝ Václav 105

KARADJORDJEVIĆ, Alexander I. 275

KARADJORDJEVIĆ Peter I. 79

KÁTLOVSKÝ Štefan 185

KAWAHARA (japonský kontraadmirál)
217

KAZÁR Matej 36

KHYN Josef 86, 284 – 285, 287, 295

KEARY Edward Francis 360

KEPPLER Johannes 221

KEREKES (generál maďarskej červenej
armády) 260

KERENSKIJ F. Alexander 91, 119, 194,
195, 199, 200

KESZTRANEK VON Paul 254

KIMBERLEY, W.G.

KISELY (KISZELY) Arpád 29, 30

KLÁŠTERSKÝ-JOHAN Václav 177

KLÁTIK Ferdinand 35, 45, 70

KLECANDA Vladimír Vojtěch 102, 110,

KLEMPA Jozef 380

KLIMEŠ František 24

KLÍMA, Vincenc, Václav 271, 278

KLINGER Henrich 24, 25

KLINOVSKÝ Leonard 31

KLOFÁČ Václav 96, 106, 114, 217, 256,
257

KNOX Alfred (britský generál) 95, 194

KOLČAK V. Alexander 63, 84, 94, 97,
99, 105, 106, 108, 109, 113, 114, 115,
116, 117, 190, 245, 246, 380

KOLÁŘ Josef 268

KOLLÁR Ján 47

KOPAČKA Josef 108, 109, 110

KOPTÁK 47, 49, 50

KORMAN Ján 180

KOŠÁNI (KOSSÁNYI) Róbert 33

KOŠINA Bohumil 105, 108, 110

KOPTÁK 43, 49, 50

KOPECKÝ Ján 178, 180

KORNILOV G. Lavr 81

KORVINI (maďarský ľavicový politik)
261

KOSTOLNÝ Anton 23, 25
 KOŠÍK Gustáv 188
 KOŠINA Bohumír 108
 KOTYŠ Jan 177
 KOUTŇÁK J. 244
 KOVALČIK, Milan 308
 KOVALÍK – USTIANSKY Ján 321
 KOVÁŘ Stanislav 212
 KOZMA A. 30
 KOŽUCH Pavol 320
 KRÁL (člen OČSNR) 210
 KRAMÁR Eugen 186
 KRAMÁŘ Karel 106, 214, 256, 259
 KRÁLIČEK Eduard 185
 KRÁLIČEK Jaroslav 230, 231
 KRÁTKY Jaroslav 367
 KRATOCHVÍL Jaroslav 85, 96, 102, 110
 KREJČÍ Václav František 113, 114, 116, 309
 KRIVOŠ Zeno 113, 116
 KRNO Ivan 140, 151, 154
 KRNO Vladimír 348, 350
 KRISTÍN Martin Jozef 78, 185, 239, 388
 KRÍŠTOF, František 276
 KRONER Ondrej 32
 KUBIŠ Jan 358
 KUČERA Adolf 106, 108, 109, 110
 KUDELA Josef 57, 107, 109, 217, 284
 KUDLÁČ Jozef 399
 KUDLÁČEK Čeněk 356
 KUČTA Cyril 371
 KUJAN Jozef 180, 236, 239
 KUNA Pavol 35, 121,
 KÚN Béla 131, 260, 261
 KUPKA František 394
 KUSTRA Jozef 35, 60, 121, 180, 185, 236, 239
 KUSTRA Július 37
 KUTLVAŠR Karel 88, 400
 KYNCL Josef 83
 KYSELA (člen OČSNR) 211

L

LAX Alojz 26
 LACKO Branislav 30
 LACKO Juraj 23, 24, 25
 LACKO Miloš 29
 LAGO (taliansky vyslanec v ČSR) 256, 260, 261
 LAJDA Miloš 121
 LÁLKA, Kálman 322
 LANDER (generál maďarskej červenej armády) 260
 LÁNI Bartolomej 30
 LANSING Robert 141
 LEWIS HILL Juliet 227
 LEWIS HILL Catherine 227
 LOBOV (sovietsky partizánsky veliteľ) 66
 LONGA, Jakub 267
 LÖW Dezider 24
 LENČO (čs. legionár) 51
 LENIN Il'jič Vladimír 52, 53, 193, 196, 198, 200, 202
 LETOVSKÝ V. (čs. generál) 137
 LIEBSTER Henrich 25
 LINNEL N. Irving 147
 LITTMANN Bartolomej 26
 LONSKÝ Vladimír František 103, 109, 110,
 LVOVOVÁ, Grigorjevna Alexandra 310

M

MACH Alexander 317, 351
 MACHAR Svatopluk 109
 MAXA Prokop 197
 MAJERČÍK Ján 57
 MAJERSKÝ Ladislav 184
 MAJTÁN Štefan 57
 MAKOVICKÝ Peter 23
 MAKOVICKÝ Dušan 223
 MALACHTA Stanislav 358
 MALÁR Augustín 132, 185, 371

- MANICA V. Branislav 35, 121,
 MÁRA Mikuláš 151
 MÁRIA TERÉZIA 254
 MARKOVIČ Ivan 30, 140, 154, 160,
 162, 189, 199, 200, 287, 347
 MARMAGGI Francesco 168
 MARSCHAN 135
 MARŠALCO Ján 30
 MASARYK Jan 151, 152
 MASARYK GARRIQUE Tomáš 47, 51,
 54, 61, 75, 83, 84, 93, 95, 101, 103, 106,
 109, 110, 113, 141, 158, 163, 168, 169,
 178, 189, 190, 191, 194, 197, 199, 202,
 218, 243, 244, 245, 246, 256, 259, 260,
 272, 315, 318, 346, 350, 377, 378, 379,
 393
 MATÚŠKA Peter 29
 MAUTNER Izidor 26
 MAUTNER Konrád 26
 MAUTNER Štefan 26
 MEDEK Rudolf 84, 97, 98, 99, 100, 108,
 208, 215, 303, 345, 403, 405
 MEDRICKÝ Gejza 145
 MEDVECKÝ A. K. 168, 169
 MERLINI Umberto 391
 MICKIEWICZ A. 214
 MIHOČKO Martin 180
 MIKO Peter 23, 27, 29
 MIKŠ Arnošt 358
 MILLER, Josef 269
 MILLNER Václav 110
 MILLO Ján 351
 MILLOCHAU Gaston 221, 223, 224
 MILOV, Ján 318
 MIŠKÓCI Matej 35, 180, 185, 236
 MITTELHAUSER Eugène 260
 MONTEFINALE Tito 255, 263, 344
 MONZIE DE Anatol 232
 MORAVEC Antonín 110
 MORAVEC František 355, 356, 357, 359,
 360, 361, 364, 365, 366, 367, 368
 MOREL Jean 232
 MOSIN Ivan Sergejevič 396
 MOTT, S.H. 273
 MUNA Alois 189
 MUDROŇ, Ján 316
 MURÍN, Anton 323
 MUSIL Leopold 358
 MUŽÍK Ladislav 110
- N**
- NAGANT León 396
 NASCIMBENE (dôstojník talianskej
 armády) 259
 NEDBAL Oskar 348
 NĚMEC Antonín 197
 NĚMEC Václav 108, 212
 NERATOVOV A. A. 244
 NEWCOMB Simon 227
 NEWTON Isaac 221
 NIKITIN V. B. 198
 NOVOTNÝ, František 269
- O**
- OBHLÍDAL Antonín 33
 OBRDLÍK Antonín 151
 OBRENOVIĆ Milan 79
 ODLOŽILÍK František 294
 OKÁNIK Ľudevít 348
 ORÍŠEK Martin 55, 60, 120, 155 – 171,
 178, 179, 180, 407
 ORLANDO E. Vittorio 252
 ORSZÁGH Jozef 350, 407
 ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV Pavol 30
 OSUSKÝ Štefan 140, 154, 178, 349, 407
 OTANI Kikuzo 217
 OTÝPKA, Ferdinand 278
- P**
- PACLT, Čeněk 267
 PALACKÝ (dôstojník čs. légii) 59

- PALACKÝ František (český politik) 179
 PALEČEK Karel 355, 358, 360, 365
 PALIANO DI Colonna Prospero 252
 PALIC Vladimír 140, 151
 PÁLKA, Ján 24
 PÁLKA, Juraj 23
 PÁLKA Igor 24
 PALLO Michal 180
 PALLÓS, A. 130
 PALUĐAJ (PALUGYAY) Móric 29
 PAPÁNEK Ján 140, 151, 154, 181, 407
 PAPÁNEK Samuel 180, 181
 PAPÁNKOVÁ Alžbeta (Betka) 181
 PARVUS Alexander 197
 PASINI (taliansky dôstojník) 263
 PAŠIĆ Nikola 48
 PATEJDL Josef 158, 170
 PAULINY Cyril 49
 PAULÍNÝ Ján 154
 PAVELKA Pavel 277, 278
 PAVLŮ Bohdan 59, 60, 61, 93 – 117, 140,
 154, 210, 213, 215, 218, 244, 245, 284,
 345
 PAYOT Paul 227
 PELLÉ Maurice 260, 261,
 PĚNIČKA Václav 103
 PERGLER Václav 109
 PERKO Emil 371
 PERMJAKOVÁ, Nikolajevna Katarína
 310
 PEROUTKA Ferdinand 380
 PEVNÝ Filip 23
 PICARD Émil 220
 PICCIONE Luigi 129, 131, 253, 255,
 256, 257, 259, 260, 261
 PIŁSUDSKI Józef 254
 PÍSECKÝ Ferdinand 164, 347, 348
 PLAČEK František 347
 PLACHÝ, Karel 345
 PLOSKUŇÁK František 371
 PODHÁJSKÝ, Alois 347
 POINCARÉ Henri 220, 228, 229, 230,
 232, 234
 POINCARÉOVÁ Alice 220
 POKORNÝ F. 380
 POLÁČEK Ján 178
 POLÁK Josef 86, 209, 211, 267, 284, 287
 PONGRÁCZ Emil 20
 POSPÍŠIL František 358
 POTIOREK Oskar 74
 PRÁŠEK Karel 163, 164
 PREISSIG Vojtěch 399
 PRIEHRADSKÝ, Jozef 323
 PRICHARD Hesketh 360
 PREISS, Eduard 267
 PRUŽINSKÝ Mikuláš 145
 PUČÁLKA 75
- R**
- RADECKÝ Václav 254
 RAKOVSKÝ Egon 29
 RANDA, Prokop 270, 275, 277, 278
 RAPOŠ Ján 57
 RAŠE Rudolf 216, 287
 RAŠÍN Alois 160, 254
 REJHOLEC (čs. politik) 147
 RIBOT Alexandre 231
 RIEDL Otmar 358
 RODIN August 225
 ROSENBERG Karl 148
 ROSSI Gastone 134, 255, 259, 260, 261
 ROTSCILD DE Alphonse 225
 ROUBAL Josef Vladimír 103
 ROUGEMONT DE – HENRYS
 Marguerite 231
 ROVINSKÝ Jozef 350
 ROOSEVELT D. F. 145, 146, 150
 RUDAS (maďarský ľavicový politik) 261
 RUMAN Ján 30
 RUŽIAK Ján 29, 30
 RŮŽIČKA Karel 131
 RYCHETSKÝ 101
 ŘEPKA Josef 102, 108, 109, 110, 287

S

- SADOUL J. 189
 SANOJEVIĆ Georg 220
 SÁNDOR János 33
 SANTICH, Jerko 273
 SAUER František 254
 SCALEA Lamzadi Pietro 344
 SCOTTI Mancinelli Giotto 391
 SEGRE (taliansky generál) 258
 SEMIONOV 117
 SEVASTOPULO M. M. 244
 SCHAER Émil 228, 233
 SCHEIDEMANN Philipp 197
 SIDOR Karol 145, 323, 349
 SINGER Miksa 24
 SIVÁK Jozef 145, 169, 170
 SKÁCEL Jindřich 105
 SKÁLA Otakar 103, 105, 107
 SKUTHAN Bedřich 111
 SLADKÝ Richard 347
 SLÁVIK Juraj 140, 154
 SMATEK Ervín 40
 SMETANA Bedřich 351
 SCHÖBL František 135, 257, 264
 SCHWARZ Albert 33
 SOBOTKA Antonín 101
 SOMORA M. 119
 SOUKUP František 259
 SOTOLÁŘ Josef 110
 SPENGL Alexander 27
 SPINGARDI Paolo 252
 SPIRÉ, Joseph 345
 STEINHARDT L. 153
 STAJIĆ Miloslav 76, 78
 STALIN V. Jozef 53
 STANO Július 145
 STARK Armin 23, 24
 STARK Filip 25
 STEIN Rudolf 24
 STEIER Izidor 24
 STODOLA Emil 29, 30
 STODOLA Ivan 186
 STODŮLKA Josef 76
 STRAKA, Augustín 284, 287
 STRANG, W.W. 273
 STRANKMÜLLER Emil 356
 STROMFELD Aurel 260
 STROUHAL Čeněk 229
 STRUHAR Vavřinec 135
 SUDOLSKÝ Josef 237, 270 – 276, 278
 SUCHÝ Václav 86, 97, 98, 108,
 SVETLÍK Ján 185
 SVETLÍK Karol 162
 SVOBODA Viktor 86, 108, 209, 284
 SVOBODA Václav 110
 SYROVÝ Jan 84, 90, 94, 95, 98, 99, 100,
 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116,
 207, 208, 210, 345, 347, 392
 SÝKORA Ján 119, 180, 236
 SÝKORA Vladislav 110
 SZAKÁLL (generál maďarskej červenej
 armády) 260
 SZAMUELY (maďarský ľavicový politik)
 261
 SZATMÁRY (dôstojník tzv. domáceho
 vojska) 135
 SZÉKELY Mikuláš 32
- Š
- ŠÁNDOR Ján 81 – 92
 ŠÁNDOR Elo 81, 87
 ŠEBA Jan 255, 256
 ŠEFRANKO Baltazár 24
 ŠIMEK, František, Štěpán 269
 ŠIMKOVÁ Gvendolína 269
 ŠÍP František 86, 97, 98, 283, 284, 286,
 295
 ŠIRICA Michal 35
 ŠKULTÉTY Jozef 169, 170
 ŠKVOR František 347, 348
 ŠMERAL Bohumír 197, 246
 ŠNEJDÁREK Josef 347, 396

- ŠRAMO Matej 15
 ŠOKOROV N. Vladimírovič 97, 98
 ŠOLC Jiří 362, 365, 366
 ŠOLTYŠ Andrej 170
 ŠOUPAL Josef 254
 ŠPANIEL (dôstojník čs. légii) 180, 236
 ŠPAČEK, Josef 269
 ŠROBÁR Vavro 30, 31, 34, 254, 256, 259
 ŠTEFÁNEK Anton 30, 157, 161, 165, 166, 167
 ŠTEFÁNIK, Branislav, Igor 311, 316
 ŠTEFÁNIK Milan Rastislav 49, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 71, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 112, 113, 116, 124, 137, 141, 156, 157, 158, 161, 178, 180, 183, 184, 202, 205 – 218, 219 – 234, 243 – 249, 251, 252, 253, 261, 262, 266, 267, 276, 313 – 337, 375 – 381, 383 – 386, 387 – 400
 ŠTÚR Ľudovít 47, 49, 50, 347, 349
 ŠTURC Ernest 151
 ŠTEFANOVIČOVÁ Táňa 30
 ŠTRANKMÜLLER Emil 360
 ŠUSTR Jaroslav 360
 ŠVEC Jiří Josef 94
 ŠVEHLA Antonín 161, 164

T

- TÁBORSKÝ Jan 177
 TAJOVSKÝ-GREGOR Jozef 35, 78, 140, 156, 159, 164, 185, 188, 189, 190, 193, 215, 237, 289, 403 - 407
 TAKÁCS Juraj (György) 87
 TAKÁČ D. 119
 TAKEDA (dôstojník japonskej armády) 216
 TALSKEJ Jindřich 56
 TANAKA Giiči 217
 TANAKA Kotaro 217
 TAUSSIK Hermann 162

- TÄNZER Július 26
 TEPLANSKÝ Pavol 171
 TEPLICKÝ J. 121, 123
 THOMSEN Hans 146, 148, 149
 TICHOV Gavril 220
 TICHÝ Oldřich 359, 365
 TISO Jozef 145
 TISZA Kálmán 30
 TOMAŠKA Ľudovít 180, 236
 TOMBOR (generál maďarskej červenej armády) 260
 TOPOĽSKÝ Pavol 180, 236
 TOLSTOJ N. L. 223
 TORNÍK Juraj 180
 TRETINÍK Filip 369 - 373
 TRETINÍK Jozef 369
 TROCKIJ D. Lev 53
 TYRŠ Miroslav 349
 TUKA Vojtech 145, 161, 162,
 TUSAR Vlastimil 259
 TVAROŽEK Ján 119, 120, 121, 178
 TVAROŽEK Branislav 173, 174, 181, 186, 236
 TVAROŽEK Juro 173 – 186, 236
 TVAROŽEK Štefan 178
 TVAROŽEK Tomáš 177, 178, 179, 182, 183

U

- UDRŽAL František 345, 347
 ULMANN Ignác 20, 24
 URAM Jozef 30
 URBAN Vladimír 278

V

- VALLOT Joseph 225, 226
 VÁCHA Dalibor 307
 VÁŇA Josef 88
 VANOVIČ Ján 165
 VALDHAUSER (príslušník čs. légii) 110

VARSIK Pavel 78, 287, 288, 294, 295, **Z**
407

VAVROČJ Josef 404

VEČERA Ondrej 267

VEJNAR Jindřich 90

VERNÈ Vittorio 255

VESELÝ Karel 251, 252

VIEST Rudolf 35, 48, 56, 59, 119, 124,
176, 178, 180, 185, 369

VIKTOR EMANUEL II. 252

VIKTOR EMANUEL III. 253, 255

VITALI Giusseppe 397

VITOUŠEK Josef 348, 349

VÍŠEK Jan 184

VLASÁK, Rudolf 306

VOCHOČ Vladimír 151

VOJCEHOVSKIJ Sergej 84

VOLKO (WOLKO) Ján 29

VONDRÁK Václav 287

VOSKA E. 244

VOTRUBA Jaroslav 182, 350

VRCHLICKÁ Ludmila 221, 225, 226

VYMAZAL František 136

VOUCHTERLE Boris Josef 88, 89

W

WACYF Pasha 143

WALKER James 273

WAKASUGI Kaname 215, 217

WATSON-SETON W. R. 215, 345,

WEIS (príslušník čs. légii) 107

WELLES Sumner 145, 146, 147

WILKINSON, Peter 356, 359, 360, 361

WILLIS-MC GEE Klotho 227

WILSON Woodrow 141, 142, 258

WIX Alfréd 27

Y

YUHI Mitsue 217

ZABLOUDILOVÁ Jitka 282

ZÁHRADNÍK B. Isidor 253

ZACHAR (důstojník čs. légii) 63, 67

ZÁVADA Bohuslav 100, 108

ZÁVODSKÝ Karel 101

ZDRÁHAL, Josef 294

ZELINA Rudolf 34

ZEMAN Ján 166

ZEMAN, Adolf 303

ZENGER Václav 220

ZIKÁN František 270, 278

ZMEK Josef 179

ZOCH Samuel 167

ZSILINSZKÝ M. 30

ZUPPELI I. Vittorio 252

Ž

ŽARNOV, Andrej 319

ŽÁK Miloš 103, 108, 350, 351

ŽIAK-MARUŠIAK Jozef 180

ŽINGOR Viliam 371

ŽIŽKA Jan 115

ŽUFFA Ondrej 24

ŽUFFA Matej 24

Peter CHORVÁT, Martin POSCH a kol.
ČESKOSLOVENSKÉ LÉGIE – SLOVÁCI – SLOVENSKO

Vydavateľ: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Preklad resumé do anglického jazyka: Mgr. Zuzana Jánska

Preklad resumé do nemeckého jazyka: Mgr. Jana Tulkisová, PhD.

Fotografie v obrazovej prílohe publikácie pochádzajú z nasledovných archívov a zbierok: Historical Society of Pennsylvania, K víťezné svobodě 1914 – 1918 – 1928. Praha : Památník odboje, 1928, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Múzeum Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši, Vojenský historický ústav – Vojenské historické múzeum Piešťany, Vojenský historický ústav – Vojenský historický archív Bratislava, Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Štefánik vo fotografii. 96 strán obrazov. Praha : Orbis a Čin, 1936, Zbierka Miloslava Čaploviča, Zbierka Petra Chorváta, Zbierka Josefa Sudolského mladšieho, Zbierka Branislava Tvarožka.

Odborní a jazykoví redaktori: Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Martin Posch, PhD.

Grafická úprava: Mgr. Miroslava Repiská, PhD.

Tlač: DMC s. r. o., Nové Zámky

Rok vydania: 2022

Prvé vydanie

ISBN 978-80-89523-80-1